Nordiska studier tillegnade Adolf Noreen på hans 50-årsdag den 13 mars 1904

Förord till den elektroniska utgåvan

Detta verk är digitaliseirat i mars 2009 från Robarts Library på University of Toronto av Internet Archive och anpassat för Projekt Runeberg i augusti 2012 av Ralph E.

Detta verk kan läsas såsom en uppslagen bok i färg på Internet Archive.

Till

Professor Adolf Noreen

Studiekamrater och lärjungar anhålla att på Eder fäm tioåra födelsedag få tillegna €der denna samling uppsatser som en gärd af sin beundran, tillgifvenhet och tacksamhet.

Uppsala den 13 mars 1904.

Oscar Almgren

Sune Ambrosiani

Aksel Andersson

Ture J:son Arne

Rolf Arpi

Nat. Beckman.

Ruben G:son Berg Stina Berg, f. Wittrock Sven Bergendal Erik Björkman Erek Brate Arnold Bratt Wii.h. Carlgren Hilding Celander Gidf.on Danell 0. A. Danielsson Eilert Ekwall Verner Enblom John Engstrand Axel Erdmann Torsten Ericsson Emil Esseen Isidor Flodström Natte Flygare Torsten Fogelqvist Karl Fries Otto von Friesen K. A. Fryxell Robert Gf.ete Herman Geijer Eskil Grafström Anders Grape Elias Grip Carl Grönblad Gabriel Gustafson Vilhelm Gödel K. J. Hagfors Martin Hansson Emil Haverman Hjalmar Heden Erik Hedén Elof Hellquist Bengt Hesselman Harald Hjärne Otto Hoppe O. F. Hultman Eric Isacsson Otto Janse Sam Jansson Klara Johanson K. F. Johansson Gottfrid Kallstenius Anton Karlgren Anton Karsten T. E. Karsten Mathias Klintberg O. Klockhoff Artur Korlén Marius Kristensen Erik Kruuse Gustav Kökeritz Otto Lagercrantz Maj Lagerheim Sven Lampa S. Landtmanson Robert Larsson Ernst Lidblom Evald Lidén E. H. Lind Karl- Lindberg J. V. Lindgren Hjalmar Lindroth Karl Ljungstedt J. A. Lundell Börje Lundström L. Fr. Läffler C. Lönroth Ernst Meyer Ernst A. Meyer Nils Nilén Rolf Nordenstreng J. Nordlander Vilhelm Norelius Gunnar Norlander Robert

Uplandslagens Ärfda B. III — ett bidrag till Erik den heliges historia?

Af

SUNE AMBROSIANI.

———

Alltsedan prof. Schiick i ett i Helsingfors våren 1898 hållet föredrag refererade fil. kand. K. Stjernas, sedermera i Lunds Univ. Arsskr. tryckta afhandling om Erik den helige, har en för svenska förhållanden ovanlig rikedom af uppsatser och föredrag gått att i vida kretsar sprida diskussjonen om denne konungs för forskningen svåråtkomliga lif och gärning. Att denna fråga väckt ett så allmänt intresse, beror ganska säkert därpå, att kritiken ej inskränkt sig att draga i tvifvelsmål en eller annan detalj utan rent af velat förvisa allt vad man trott sig veta om honom till legendens område.

Då det är så ytterst litet man positift kan tillskrifva Erik, bör väl de minsta bidrag i den riktningen hafva sitt värde. Fördenskull vill jag ånyo fästa uppmärksamheten på ett visserligen redan i diskussjonen om Erik den helige beaktadt ställe, som dock efter vad jag tror hittills missförståtts. Det åsyftade stället är UL Ärfdabalken 3:dje flocken. Där heter det: »Han (d. v. s. gifto-mannen) a kono manni gipta: til hefasr ok til husfru ok til sia:ng lialfra; til lasa: ok nyklse ok til lagha; I>rif>iunx i allu han a . . . ok til allajn £a:n ra;t a:r uplasnzk lagh aeru ok hin ha:lghi erikrer kununga^r gaff j nampn fajrnrs ok sons ok {»ses haälghas anda;».

Detta har man uppfattat på flere olika sätt. — Omedelbart efter att hafva citerat detta låter Stjerna en så lydande meningfölja: »Detta skulle nu varit den förnämsta punkten i Eriks lagstiftning». Han tror alltså att UL:s redaktörer ansett själfva lagstadgandet härröra från Erik, och framhåller med anledning häraf åtskilligt, som skulle ådagalägga, att detta stadgande skulle vara äldre än Eriks tid. Som jag nedan hoppas kunna visa, utger sig dock detta stadgande ej för att vara en af Erik den helige införd nyhet.

Principielt har Olivecrona1 samma uppfattning om hur det nämnda stället bör tolkas. Han förser det fördenskull med följande kommentar: »UL omnämner visserligen, att konung Erik den helige skall hafva gifvit lagen om giftorätt. Detta lärer väl ej kunna annat betyda, än att konung Erik möjligen sanktionerat det på hans tid redan vedertagna bruket, att, så snart icke genom förord var annorlunda förordnadt, tilldela kvinnan tredjedelen af de lösören, som makarne äga etc.; ty att han skulle hafva stiftat en alldeles ny lag i detta hänseende är ingalunda troligt. Det är ock icke osannolikt, att de personer, som i skrift uppttecknat de inom Upland gällande rättssederna åsyftat att gifva en mycket starkare helgd åt bruket af giftorätt i lösören genom att förbinda det med helgonet S:t Erik, som inom landet allmänneligen åtnjöt det största anseende».

E. Hildebrand synes i Sv. Statsförf:s historiska utveckling hafva anslutit sig till Olivecronas sätt att se saken.

Riksantikvarien H. Hildebrand har i sin Sveriges Medeltid II s. 71 en något afvikande uppfattning af UL ÄB III. »Vi torde få anse», säger han, »det sista uttrycket (all den rätt, som etc.) utgöra ett förklarande tillägg till det föregående så att detta an-gifver rättens innehåll och därmed veta vi något om den lag som konung Erik

Jedvardsson gaf». Visserligen anser han sig i allmänhet böra betrakta medeltida yttranden om Erik den heliges lagar med stor misstro och anser, att man därmed egentligen afsett »det tidigare rättstillståndet i landet, till vilket man under senare tiders nöd blickade med längtan tillbaka». Men citatet UL ÄB III

1 Civilrätt I[, s. 216 (s:tc uppl.).vill han ej betrakta med samma misstro, utan antar att vi värk-ligen hafva en af Erik den heliges lagar. Hur han tänker sig denna konungs åtgörande vid denna lag, utvecklar han på följande sätt. »Vi torde få antaga, att den för kyrkans upprättande och stadgande ifrige konungen fått lagar1 införda, som reglerade hennes ställning till det inhemska elementet och den tidigare rätten».

Så sannt detta än torde vara, tror jag emellertid att man kan komma till en annan och riktigare tolkning af det afhandlade stället i UL, en tolkning, som för öfrigt bättre än H. Hildebrands egen stöder hans nyss citerade allmänna uppfattning af Erik den heliges lagstiftarvärksamhet.

Se vi nämligen efter hur motsvarande stadgande lyder i en annan lag, ME St. L., så finna vi, att ett samband tydligen finnes mellan detta och Uplandslagens. I Stadslagen står nämligen2: »Nw bedhis brudgumme giftomal; tha skal giftoman honom faeste-kono hans giffua ok i haander saetia medh thessom ordhum: iak giffuer tik mina dotter til hedher ok husfrw ok halffua siasng, laas ok nykla ok alz halffs vvnnet ok ownnet i paeningom ok lös-örom, ok hwat thet £er iordh ok lösöra a lande the som i boskap-enom reru, skiptas epter landz laghum, i nampn fadhers ok sons ok tha;s hselgha anda».

Det synes mig vara ganska tydligt, att det är ett formulär för livad giftomannen skall säga, då han gifver kvinnan åt mannen, som anföres i båda dessa lagar, ehuru det i UL anföres i oratio obliqua, och man dessutom där instuckit den rent historiska upplysningen, att Erik den helige i formuläret infört de från kristet håll hemtade slutorden: »j nampn fafurs ok sons ok f>ffis haelghfe and»».

Enligt min mening skulle alltså Erik d. h. icke hafva infört några materiela förändringar i den före honom existerande lagen

1 Hildebrand använder plur. lagar, men talar uttryckligen endast om denna lag. Erik den helige citeras ej i UL för någon annan. Hans namn förekommer i UL endast här ÄB III och i företalet, där han i allmänhet nämnes jämte andra lagstiftare.

2 Gifftomala B. V.om kvinnans ekonomiska ställning i äktenskapet, utan endast infört en formell förändring, som dock var af stor betydelse, ty genom dessa slutord kristnades äktenskapet. Detta Eriks åtgörande måste emellertid betraktas som en kompromiss mellan kyrkans yrkanden och den värdsliga lagen. Den romerska kyrkan lyckades nämligen aldrig att i Sverige (utom i Östergötland) under medeltiden få i lag påbjudet, att äktenskapet skulle bekräftas genom den vigsel hon gaf, och ehuru säkerligen vigsel ofta följde på fästningen, var den dock ej obligatorisk, utan dessa slutord i giftomannens tal utgjorde i många fali det enda tecknet på att äktenskapet blef ingånget i ett kristet land. Den kyrkliga vigseln var ej heller obligatorisk under den första tiden efter reformationens införande, ehuru den dock då kommit så allmänt i bruk, att vad som var lag eller ej sammanblandades i det allmänna föreställningssättet. Laurentius Petri motiverar också i sin kyrkoordning af 1571 den kyrkliga vigseln därmed, att om densamma icke egt rum, så öfvergifva dc fästa varandra, ehuru de redan en tid lefvat ihop, och urskulda sig med att säga, att de icke blifvit gifta.

Om sålunda den här framställda tolkningen synes gifva en fullgod mening åt det afhandlade stället i UL, måste emellertid också en annan fråga upptagas till behandling, innan denna lilla undersökning kan få anses afslutad, nämligen den huruvida vi ega att sätta lit till uppgiften om hvem som infört slutorden i formuläret. Då andra källor till belysande af denna fråga än lagstadgandet själft för närvarande icke äro påvisade, får man till stöd för sin åsigt, att just Erik den helige gjort det, endast se till, vilken grad af trovärdighet man kan tillmäta notisen i och för sig.

Det kan då i allmänhet förtjena framhållas, att om man i något landskap kan vänta sig en säker tradition om Erik den heliges värksamhet, så bör det just vara i Upland. Vidare att traditionen i föreliggande fall ej behöfver anses hafva varit muntlig, då ju UL själf omtalar äldre skriftliga lagsamlingar, som legat till grund för dess redaktion.

Betraktar man vidare det omständliga sätt, varpå lagen kommit till: lagmannen och en nämd, som redi-gerar lagen; dess föreläsande för tingsmenigheten och konungens stadfästande, så är det ostridigt, att en notis som denna cj kunnat inkomma i lagen utan att dess innehåll då i slutet af 1200-talet var en af inånga väl känd och trodd sak. — Ej heller är det för UL (lika litet som för t. ex. ÖGL) främmande att omtala, att en konung gifvit en viktig lag; så t. ex. namnes Magnus Ladulås som gifvare af nya gästningsstadganden.

I detta sammanhang bör kanske också uppmärksamheten fastas på ett uttryck i ett med Erik den helige samtidigt dokument, nämligen i det påfvebref, som är adresseradt till carissimis in X filiis S. Regi et universis proceribus Swechie, och som stadfäster kardinal Nicolaus Albanensis’ åtgöranden i Sverige. Enligt den utredning, som en gång lemnats på hist. seminariet1, bör det dateras till den 28/n 1154. Här förekommer också en passus, hvari påbjudes åtlydnad också för de bestämmelser kardinalen utfärdat de matrimonio2. Detta har man trott innebära, att han sökt införa ccelibat för presterskapet. Denna legations siste skildrare, Breyer, tillbakavisar dock med bestämdhet varje dylikt antagande. Det sammanhang, i hvilket det förekommer, ger också ganska otvetydigt vid handen, att det ej kan vara fråga om cseli-batet. Då man sålunda här har en uppgift, som man borde anse sig ega rätt att tolka så, att legaten sökt göra den romerska kyrkans bestämmelser rörande äktenskap gällande också här i Sverige, bör det ju ligga nära till hands att i vissa stadganden i landskaps-lagarne tro sig se spår af kardinalens bemödanden. Som ett sådant skulle jag kunna känna mig frestad att uppfatta ÖGL GB VI. Sedan den föregående flocken talat om giftomannen och fästning, kommer denna och börjar: si[>an fest rer, f>a skal vighia, varefter följa straffbestämmelser för presten for olaga vigsel. Dessa båda flockar i ÖGL motsvara således UL ÄB III, men i ÖGL har ju

1 S. Samuelsson: Dateringen af påfvebrefven om Nicolaus af Albano legation, Bidrng - — tillegnade C. G. Malmström 2.

2 — — et prefati fratris nostri statuta de libertate ecclesiarum, matrimonio, armis non portandis et aliis ad salu te m populi spectantibus firmiter obser-vetis.gjorts så stora eftergifter åt de kyrkliga krafven! Man kanske kan förklara saken så, att kardinalen, som skildras som en ovanligt sympatisk och klok man, i Östergötland där hans personlighet omedelbart kunde göra sig gällande, fick allmogen att rätta sig efter de kyrkliga önskemålen och att införa nya bestämmelser i landskapets lag. Men när nyheterna skulle införas i de andra landskapen, mötte man motstånd. Erik den helige, som väl var närmast till att söka genomdrifva dem i Upland, lyckades emellertid ej, utan fick kompromissa och i stället för ÖGL:s nya flock insattes slutorden i giftomannens tal.

Vad som här ofvan sammanförts, bevisar visserligen icke, att Erik den helige har infört slutorden i formuläret för giftomannens yttrande. Det torde emellertid göra detsamma sannolikt och den allmänna bristen på historiska källor för dessa tider gör en kontroll i samtida handlingar omöjlig. Därför synes det mig riktigast, att tills man genom någon lycklig tillfällighet får dokument, som kunna bestämdt afgöra denna fråga, taga UL:s meddelande för godt.

Ar den nu lämnade utredningen riktig, har man således i UL AB III en bestämd uppgift om något, som Erik den helige värkligen har uträttat till förmån för den dåtida allmäneuropeiska kyrkliga kulturens införande närmast i Upland, och att detta med-gifvande, ehuru det icke fyllde de kyrkliga krafven på obligatorisk vigsel, dock icke kan få anses för obetydligt, framgår ju också — såsom jag nyss antydt — däraf, att man under den senare medeltidens rikslagstiftning ej i denna fråga kom utöfver Uplands-lagens föreskrifter.

Fornsvänska interpunktsjonsregler.

Av

ERIK BRATE.

———

Rätt rikligt finnes i fornsvänska täkstcr det sjiljetecken, som i tryck återjives med punkt, vilket utseende det ock mästadels har i handskrifterna. Till sin användning motsvarar denna punkt de flästa nysvänska sjiljetecken men brukas ock i många fall, där sjiljetecken icke kann förekåmma enligt nysvänsk interpunktsjon. Att punkten betecknar större eller mindre paus, är självklart. Vid första påseende tyckes denna punkt vara satt oregelbundet nog, ock först cn närmare undersökning kann visa, vilka synpunkter bestämma dess bruk.

Vid undersökningen har jag först ock främst jenomgått Schly-ters upplaga av Södermannalagen (SL). Att Schlyter rätt åter-jivit handskriftens bruk av punkter, kann antagas på grund av denna utjivares tjännda noggrannhet, vilken av mig kontrollerats i denna fråga i avseende på några sidor i Jordabalken ock Manha^l-gisbalken av Södermannalagen, ävensom några sidor i början -av Dalalagen '.

I överensstämmelse med nysvänskt bruk står åfta punkten mellan över- ock underårdnade satser t. eks. SL 34 fuer a prester lysa: firi pem sunnudagha frias. a:n nocor weth forfall i f>y hiona-

1 Vid tlenna jenomgång upptäckte jag till min överraskning cn felläsning av Schlyter. Dalalagcn Kr. B. 3 står i slutet av § 5, enligt Schlyter . txUccrfiorar mar-kir liius; i stallet står . arl/irr fiorar markir liins. Riktigheten av denna läsning har kontrollerats av biblioteksaman. d:r K. H. Karlsson.laghi.; SL 93 Vilia synaemen swa swerire. at fa^r synis hwartc ny handwirki eller forn.; SL 104 Ei warfer bot fy mere. at han mera hogge.; SL 76 oc hawer hona o clandafa oc oqualda vm fry aar. swa at engin fa;r a talar.; SL 53 warfer man hoggin fullum sarum eller döfum draepin. maen kununger ®r vti eller hans fult vm bu5.; SL 10 fa ma prester fore hanum guzlikama vppe halda. faer til at han hawar feras kirkiu raet giort.; SL 50 fa a han aldri frif fa. fyr aen kununne gipter mafer bifer firi hanum.; SL 59 aghi f>en ferae wizorä stemnu masn wilia fölghias. J)e fa wifer waru. han gaf. kuna oc man saman festus.; SL 151 Kan han vtlaenzker wara. sum draepin aer.; SL 60 wari fet a fera: manna witnum. sum wifer waru.; SL 152 oc fen lete aepte scafamanni sinum. sin hawer mist.; SL 72 aghi fa fen egn. hemuls man mefl ständer.; SL 102 eller til stums oc stubba, faer han bark löpte af; SL 32 Hawi wald giwa hwarn tiunda penning, a: hwat han giwar ha:ller iorf eller lös öre. af gambla byriS sinni.; SL 44 Alla iorfa delor oc iorfa awaerkan. hwat fet warfar claerka eller lekmaen. stande vndi lanzlagh; SL 18 Hwar sum clocko ringi vtan clocka-rans bu3. böte fre örai.; SL 155 Agha maen maltmaelae 1 saman.

1 Betydelsen av maltm&Ia: Sr Schlyter oklar; glossaren ifrågasätter ett neu-trum tilläventyrs med betydelsen 'målning af malt', enär maloc synes kunna härledas från mala. R. Larsson, Södermannalagens ljudlära s. 44 i Ant. tidskr. f. Sverige 12: 2 förkastar med rätta denna härledning, enär rotstavelsen måste vara lång, antager på grund av sammanhanget betydelsen 'gästabud' el. dyl. ock säger det ligga närmast till hands att sammanställa senare leden med isl. -mdde i glmwle, vilmekle ete. Enligt samma arbete s. 88 finnas flera fall, där ce i Söd.L. uppträder för det i väksling med i stående e} varijenom Larssons sammanställning jöres får-mällt möjlig. Reellt synes den förfelad; ty om det oek vore tänkbart, att 'gästabud' i detta sammanhang kunde uttryckas med ett ord av betydelsen 'öl-tal', synes det omöjligen kunna uttryckas jenom 'malt-tal'. Det riktiga synes mig vara, att hänföra ordet till isl. mcéler m. Hulmaal til tarre Varer; jfr at jölum skyldi hverr buandi konimgi fä ntdkli malts af arni Fr.2. Meningen är 'gästabud, vartill ölet bryggdes av en mseler malt'. Motsvarighet härtill har jag förjäves sökt i de fsv. lagarne, men i äldre Gulatingslagen 6 (NGL. I s. 6) finnes ett säkerligen härmed samhörigt ställe: pai er nu pvi nest at ver hafuni olgerp hcitit. pat kalla mcmi sambxiröar ol. males ol boande. en annat huspreya. gera boen dr. III. saman hit fcrsta. o. s. v. Det fornsvenska lagrummet avser uppenbarligen också ett sammanskåtts-jille. Av detta mått mcéler finnas emellertid myeket obetydliga spår i Svärje; H. Hildebrand, Sveriges medeltid I, 747 f. upptager det alls ieke utan säger skäppawarfer nocor drrepin af fem seller sar gör. ligge i twaiböte. Com-ber noeor obufin. oc warfer drrepin. ligge i enböte . XL . mar-kum. gerninga hans liggen i twxbötc.; SL 40 Taker man lön seript af presti. vppinbara prester seript hans. böte prester sac hans alla. —Så ock framför komparativ ordgrupp utan satsfarm: SL 32 a han minna:. sen til III. marka.

Afta saknas emellertid sjiljeteeknet, vare sig skrivaren icke funnit anledning därtill äller glömt att utsätta detsamma, ock stundom finnes det blått på ena sidan. Eks. SL 55 vtan han warfe firi brut hans sen han brytre

kundi. swa sum firi sic skelwen aen han brytas kan.; SL 63 fe fa ei fy mera ren sagt fcr. fen f>o at fön flere seen.; SL 71 oc ständer [>et skipti oqualö vm nat oc manaf sifan iamlange a:r vti. fa scal. ..; SL 51 oc biltugher lxggies vm alt rikit. oc aldri i frif coma fyr ren fen bifer firi hanum sum han bröt til.; SL 34 Sifan scal prester spyrice at hwar sum ra;tter giptermander ser firi wigning ferae.; SL 75 Kan bonde sifan dylise at han aldri fe cgn vt satte.; SL 79 fa havvi barn wald. fa fet til moghanda alder comber til sit goz aterganga oc skipti at brytae.

Särsjilt ansluta sig åfta relativsatser utan sjiljetecken. SL 32 böte . III . öra;, fem fasr lik til iorfa forfa.; SL 12 come fren wafa efe fore sic sum ellin bar.; SL 75 Nu sighise fe sum lösse wilia.; SL 164 fa rer fen sum witis. til wizorfa eomin.; SL 35 böte fen fiufnaö epti lanz laghum.. eptir fy sum han maetin war-fer.; SL 112 Nu kunnu giserninga mrellum ferre coma. sum firi a;ru. oc ferse sum til coma.; SL 97 hawi fen wizorf. by ryma; will. oc ei fen frsenggiaa will.; SL 151 wari fast a , XII. manna wit-num. fer;e sum lic saghu. Allastafe fser msen wita sannan banaman. wari hundare alt saelöst firi botum.; SL 18 Brister oc clocka af fy at ctockare wildi ei fem til sighia:.; SL 41 fe aftna fem til höre. bierghis til sola ssetris at sac lösu.; SL 67 Af fy goz

ock spann inom hvar sina delar av landet ntjöra dess motsvarighet. Måhända ut-jör därför mccler uti malfmculcu en kvarleva från en äldre tid, då det även i Svärje användes som mått. Att ordet även i Svärje varit använt, visar smsg. malis land, som Söderwalls ordbok anför ur ett diplom från Hälsingland av år 1324.sum fa:r rer iwir at. J>a hawi prcster vvalä testament sit göne.; SL 16 prcster hawi wald ecn af taka slikan han will.; SL 112 vtan han haete wif lagha botum. f ylikum sum nu ser skilt.; SL 16 fölghi swa fem branda wafe sum allum andrum fer seghi.us scal af framalefis.; SL 18 Hulikin man scafa faar af clocko clasppi wari ogilt.

Är bisats insjuten i en annan, står äller saknas punkt t. eks. SL 127 Hawi oc sengin cristin man walö sin iamcristin srelise. firi f)y. fa crister salder war. fa löste han oc frselsafe cristna mren alla.; SL 67 Swa £er stat vra claerka arf oc prcstro. at hulikin prester kirkiu hawer. fa wari skyldugher etc.

Liksom undcrårdnade satser avsjiljas ock satsdelar av punkt.

Talrikast äro eks. på att adverbiälla bestämningar avsjiljas av punkt. Eks. SL 145 oc löse mark vm ar hwart. m»j) jerwofe sinu.; SL 160 Msef hundra|>a marka bot. giwas senga focca böter.; SL 29 fa lati biscuper han til mana rast gör.x. vm sunnudagh een. annaen oc frifise. mef brewi sinu.; SL 98 hawi fa aker sin tu ar at saclösu. i gierfe hwariu.; SL 86 Firi manat annsen oc frifire. böte samuleS.; SL 104 böte öre. firi ek enas. swa firi andra oc frifio.; SL 128 oc hitter engin last a fy skipt war. innsen fe fhest mark.; SL 80 Agher man örtugh i by. vndi landboa.; SL 116 Swa scal oc han syn halda. vm wsegha ryfning.; SL 120 Nv wilia msn frif lysa: . a gisningas scogh sijn. iwi nut. oc aldin.; SL 50 Skil fem a kirkiu waeg eller a finx waegh. ei af langri awn3 vtan af brafom gierningum,; SL 108 Taker nian ekorna. Fyr sen XIIII. natum epte mikiails messu i scoghe sinum. eller annasrs.; SL 13 Prcster oc kirkiu lanboa warin skyldughir ok vndibundnir. broa byggias. wasghas Rytfis. garfa giaerfse. wargha garfa byggi;e sum andre bönder byggiEe. — Stundom står punkten blått framför, t. eks. SL 50 oc warfer fer takin oc gripin med. a ferski ger-ning oc witna han fer til .XII. msen.; SL 117 Hittis oc malsKg-hande fen sum scafa hawer fangit. i fnessum brovm bötis ater scafi sum han misez.; SL 138 Gör witande man andrum blofsaere. frifa mfellum fset liufswerf heter.Därnäst förekåmmer appositsjon åfta avsjild av punkt. Eks. SL 24 Ware frua dagh. fen fyrre.; SL 53 skiptin fe bot. styriman. inalseghande oc hasa;ter aller.; SL 9 kirkiu byggite ok boa lata sum wi sculum allir sökire quickir ok döfir. J fcess.x waeruld co-mande oc af farande.; SL 106 wari . VI. öree. wafa bot. mef efe .XII. manna.; SL 31 fac presti bu3. hanum rezscap göraa.; SL 9 J>ret biuz ok fyrst i laghum warum. til gud hawa tro raettae.; SL 69 fa hawi fen wald sum afiat hawer. giwa oc giaella; oc srclire hwem han will.; SL 133 fa hawi .VI. viku dagh firi sic. Ater coma oc böte brut sijn innan fen dagh. — Andra attribut avsjiljas ock understundom, t. eks. SL 53 aeru til .II. manna witni. af ski-parum. böte III. marker.; SL 182 oc ständer til attunda dagh. reptc fraittunda dagh.; SL 96 faer scal gözl fölghite. twa fota oc cn fwasrfoter.

Mera sällan avsjiljas med punkt objäkt ock predikativ, t. eks. SL 141 Witer man ftcssc sar reller slagh. flerum mannum.; SL 13 seruö allan. fen hon wifer forf gufi fisenist mef göra;, bafe quickuni oc döfum. J waeruld ok af hia;lp<x mef.; SL 158 Dsseper prester ajllcr annasr cl.xrker. lekman.; SL 158 höra; m?en af skipi fy. man i iorf ryniae.; SL 153 Will malsseghande septe fen draspin «ur. wif botum taka.; SL 153 oc fri af fem banama;n hetre.

en raf bani. anna;r. halö bani. oc frifi sander drapare.

Xågon gång står punkt framför äller efter satsens subjäkt, t. eks. SL 155 Aghe faer i hwarte. kununger feller biscuper.; SL 171 . taki . kununger twalyte. oc frifiung fen sum hitte.; SL 112 . hawi hahvan mylnustaf. hwar bolstafer.; SL 117 Forne wsegha oc gambla broa. agha wi/.orf hawa.; SL 63 aghi ei bondans arwa. fy mera vt at giwa a;n .III. marker.; SL 116 Sifan hawer kununx laensmafer. amkti wald vm broa a;ller wsegha mera quaälia; ren nu a;r sagt.; SL 155 All twa;böte. sculu swa skiptres taki malsneghande fyrst hahva bot. Half bot skiptis i fry. taki oc en lot. mals-reghande. twa kununger oc hundare.; SL 158 . oc arwa fnes draepna;. takin malsa;ghanda rret af botum.; SL 161 Kan bor.da a;ller brytia;. legho draenger ;cller legho kuna. frasi a:ller ambat. husfru feraeeller barn drapse a;ller forrafa.; SL 83 . hwat fe haller . winnae eller tapa fe delo.

En överskri ftsartad ordgrupp är avsjild SL 57 . Vskabarna bot . Taki halft bruögumi oc halft kununger oc hundare.; ock SL 152 . oc anva ferae baeggite. böte hwar fer® kunungi oc hundare VIII. örtugha oc . XIII. marker, ock i satsfårm SL 48 Annret acr fsettse. hwar sum ha:mnis a gruö oc göras saet.

Samårdning mellan ordgrupper med ock utan satsfårm ut-märkes ock åftast jenom punkt, vare sig bindeordet finnes utsatt äller icke. Eks. SL 18 /F.ru ei kirkiu wserisendae wif er waraf e . oc kan klocka nifer falla.; SL 29 Will ei aen fa rast gör®, oc siter quer i samu forbufi.; SL 51 . fa:r aghu wif er wara bafe fen sum kirerir. oc swa fen sum sakin gifs. oc rafe halwi naetnö hwar fera:.; SL 56 Nu faar fen man sic fraendae flok oc följhi. oc far eptir festikuno sinni.; SL 55 Ligger man siuker eller saar. eller hawer döfen warfnat firi dorum. eller ser elder höghre sen hawa forf. eller ser kallafer af kunungi. eller Er a fiseti feasins.; SL 94 Nu hawer man sic waägh slaghit . hö saman rsefst. oc ligger a sama teghe.; SL 78 Fester man gipt meö witnum oc giseller ei faghar . Trsefe. sae. skieri oc slae. at saklösu.; SL 50 Siter man a kirkiu wseg eller a finx WEeg fore andrum, drseper. sarghar. eller til bloz siar.; SL 87. Före sifan bort meö allu oc sunder hog-ger. sa;nker eller braennir.; SL 51 Nu ma engin annaers forwaerkae. ei fafer suns . oc ei sun fafurs. oc ei brofer brofurs. oc engin annaers forgöraj.

Sammalunda står åfta punkt, vare sig saniårdningen uttryc-kes jenom bindeord äller icke, mellan samårdnade uttryck inom samma sats, vilkas gräns mot självständig ordgrupp stundom kan vara ganska svävande. SL 47. fet aeru tiunda . attunda . ok fief-runda.; SL II. fe Eeru siu. Stowa stekara huus. lafa. Kornha^r-berghi. Wistahuus. Symnhuus. ok faehuus.; SL 57 Fyrst kuna siself me3 attatighi markum. sifan uslcabarn tu. sun oc dottor.; SL 90 . fa scal fen sum lafa will. sic waagh skera. corn saman bind;e, oc a sama acri sastise. ax vp laesse oc faer hos lseggije.; SL 164 . ocsigher sic vtan sac bundin hawa warit . oc vvald förfan.; SL 111 vtan dom. oc lagha til made.; SL 113 Stisl sifan baat eller ckiu. not eller nret. eller annur fiske tool.; SL 60. |>et scal wara strenisz* oc kiurtill. iwirclxfe oc howtdukar twe. braz oc fingergull.

Slutligen sättes punkt på båda sidor om äller blått äfter romerska siffror, t. eks. SL 113 Brrennir man skip firi andrum bretrce a:n . III. marker, böte XL. marker.; samt i slutet av värsrad, t. eks. SL 55 Kununx balker oc skipwister. lyktes nu hrer swa. Himnje kununger fen wjeldughi crister. giwi os himiriki fa. Värsens slut är visserligen i allmänhet sådant, att punkt även skulle kunna stå i prosa, men i fall som det anförda eksämplet är punkt i prosa sällsynt, varför det torde vara berättigat att upptaga värsslut som en särsjild anledning till sjiljeteckens bruk.

Av föregående översikt av de fall, i vilka punkt förekåmmer, synes ined visshet framgå, att den utjort ett lästecken, medelst vilket de ställen angåvos, varest vid täkstens föredrag större äller mindre uppehåll borde jöras. Undantag utjör blått bruket av punkt vid romerska siffror, där den förmodligen tjänat att beteckna dem som förkårtningar av de fullt utskrivna talen. Denna förmodan blir visshet jenom att handskriften i andra fall befinnes beteckna förkårtning på samma sätt, t. eks. SL 71, 72 . b . för böte, vilka punkter icke kamma till synes hos Schlyter.

Såsom punkten enligt denna översikt finnes använd, måste det uppehåll, den betecknar, hava varit ganska olikfarmigt, störst vid slutet av mening, vilket fall i översikten icke särsjilt påpekats, mindre mellan ordgrupper med äller utan satsfårm ock, åtminstone i allmänhet, minst, där den åtsjilt orden i samma sats. Därjämte har väl också uppehållets beskaffenhet varit olika liksom i nsv., antingen utjort en ny andhämtning, äller blått ett

inställande av artikulatsjonen under fortgående talström, en »inskärning» efter Mankell, Sann och falsk deklamation s. 38 f. För bedömmande av punktens värde i de särsjilda fallen finnas emellertid blått nysvän-ska analogier till stöd. Dessa synas emellertid jiltiga, enär punktenutvisar paus i fsv. nästan blått i sådana fall, där också i nsv. ett uppehåll av något slag kann jöras.

Man äger sålunda med säkerhet rätt att antaga, det någon sårts paus jorts överallt, där punkt finnes utsatt, en ock annan punkt undantagen, som anbringats av misstag. Däremot kann icke paus hava saknats överallt, där täksten saknar punkt, därtill är sammanhanget på vissa ställen för långt för att icke avbrytas av paus, fast denna icke blivit betecknad. Glömskan av en punkt här ock var är ock lätt förklarlig, ock pausens plats framgår av andra liknande fall, där den betecknats.

Ett förallmännligande av punkten i enlighet med de fall, där den finnes utsatt, vore emellertid ingalunda tillständigt, enär förhållandet i nsv. är, att samma grammatiska fall under olika omständigheter kann behandlas olika i avseende på pausen allt efter olika omjivning ock föredragets långsammare äller hastigare tämpo. Det skulle naturligtvis vara av inträsse att få reda på i vilka fall en ordgrupp anslöt sig till en annan utan paus, men sådant torde vara ojörligt, enär man aldrig kann avjöra, om handskriftens skrivare utelämnat punkten av förbiseende eller emedan han fann den obehövlig.

Blått jenom att granska ett stycke täkst vinnes emellertid ett fylligt intryck av att denna interpunktsjon är så rikhaltig ock noggrann, att den jer rätt god upplysning om de pauser, såm före-kåmmo vid uppläsning av den fornsvänska täksten. Som prov anför jag ett godtyckligt valt ställe B. B. XXII, inl. Taker man farkost annairs. baat. aeller ekiu. far af lande, oc a annfet meö olo-wandis. böte III. öraa. fast heter stigh öre. warfer ei takin meö. wairi sic meö efe . II. manna, oc siselwer frifi. Taker farcost manz i fiskeleke. Hogger v lase. oc bort före. böte III. marker. Gör man annasn stransattan. böte III. marker, warfer sander at tncö fullum witnum. warfer ei sander at. wseri sic meö efe . XII. manna. Stiaal sifan baat eller ekiu. not eller naet. eller annur fiske tool. böte epti fy sum fiufnafer misetin warfer. Bortsett från punkten som förkårtningstecken torde den som paustecken här jivaen god uppläsning, väl behövlig, då lagens bud skulle föredragas för den på tinget samlade menigheten.

En blick i den övriga fornsvänska litteraturen låter förmoda, att sjiljetecknet överallt har samma betydelse, som här närmare undersökts i avseende på Söderm. L., låt vara att talrikheten av iakttagna pauser äller noggrannheten att beteckna de iakttagna kann något väksla. Denna enhet är ock ganska förklarlig, om interpunktsjonen utgår från lagmannens föredrag på tinget äller prästens för sin menighet, ty de krav på tydlighet, som uppträdandet inför en stor församling åhörare ställer, kåmma alla talare att huvudsakligen på samma sätt uppdela sitt tal i naturliga pausgrupper.

De isländske halvvokaler og deres betegnelse i "Den I gramm. afh."

Af

MARIUS KRISTENSEN.

Dc gamle viste og noget.

P. Syv.

Den vigtigste förändring i ortografien, som Noreen foretog i anden udgave af sin Altnorw. u. altisl. grammatik (1892), var den fra j og v til i og u som betegnelse for halvvokalerne, »welclie mir dringend geboten sellien». At vor kaere terer på dette punkt i det vsesentlige har fulgt sin udmaerkede förgånger, den ukendte forfatter til »Den forste grammattiske afhandling», er ikke tilstraek-kelig anerkendt, ja Noreen selv synes (§ 25, 1 anm. 1) ikke at se det klart; grunden hertil er let at finde: i lutter skarpsindighed har en raekke forskere tillagt den gamle forfatter meninger, som man i alt fald ikke kan bevise, at han har haft, ja som efter min mening kun med vanskelighed kan forliges nied hans klare ord. Det folgende skal gå ud på forst at se, hvorledes den gamle forfatter har opfattet sagen, og siden ganske kort, hvilken indfiydelse dette har på vor stilling til den Noreenske reform.

Vi må for at få et bredt grundlag for behandlingen, gå ud fra dobbeltordet järn—isarn. Det eneste tolkningsforsog

af disse former, som nu har nogen vserdi, er vel det, som Noreen har fnem-sat i Ark. IV s. 110 not. 1. Dette går ud på, at to former af roden, isar(n) og *inan (*e«on), skal have eksisteret ved siden afhinanden, og at iam skal vnere en lydret udvikling af den sidste af disse. Der er imidlertid flere ting, som taler bestemt imod Noreens förklaring, og vi må dserfor undersoge dens grundlag punkt for punkt for at nå til en sikrerc slutning.

Et vigtigt punkt, ja et punkt af aldelcs afgorende betydning, er sporgsniålet om, hvor vidt et urgerm. z, som ved a-omlyd er blevet e, kan modtage brydning. I forste udgave af Anorw. u. aisl. gr. § 83 nsegter Noreen muligheden heraf, men i anden udgave (§ 88) holdes formuleringen så vid, at den tillader at medtage ct sådant e, og man kan ikke vasrge sig mod tanken om, at dette er gjort til dels for at berede plads for iam. Om virkelig en sådan brydning forekommer i noget sikkert eksempel, ved jeg ikke, og indtil videre tillader jeg mig at naare nogen tvivl i den hen-seende. Muligheden tör jeg ikke nsegte, men jeg vil hajvde, at selve ordet järn ikke kan bruges som bevis.

For at få teorien om brydning til at passe, må man ancr-kende formen jarn som den forholdsvis oprindeligere end järn, og Noreen mener da også, at den iflg. Glslason er den almindeligste i aeldre tid. Dette er dog naeppe helt i overensstemmelse med Gfslasons seneste udtalelse (Aarb. f. nord. Oldk. 1866 s. 288 flg.): »Jeg maa nu modificere hiin Formodning (om Tilvrerelsen af et oldnordisk jarn), i det jeg — — — — betragter jat'n som beroende ene og alene paa en Vocalforkortelse formedelst Position». De fire eksempler, Gfslason anforer på denne form (og de er rime-ligvis de eneste, skjaldedigtningen frembyder), er da heller ikke egnede til at vrerne om formen. Det förste er verset Egs. s. 237 nr. 39 (Finnur Jönssons udg.), men dette anser udgiveren med god grund for uaegte (Krit. stud. s. 177, sml. fort. til udgaven s.-xxix). Formen jarnum (el. jqrnum) er efter min mening endnu en grund til at betvivle dets segthed. De tre andre er af J>jö361fr Arnörsson (s. 1050) og to skjalde fra midten af det I2te århundrede. Formen järn har endnu ringere skjaldeautoritet for sig, idet Gfslason (Ann. 1863 s. 401) kun anforer Lfknarbraut 16 (fra o. 1260 iflg. F. Jönsson Litteraturh. II, 124).Da hveerken formen jarn eller formen järn har nogcn seldre autoritet for sig, har det så meget större betydning at få klarhed over, hvilke former den gamle skjaldedigtning kender. Af disse er isam sikkert overleveret i en rcekke tilfselde, sål. i J>jööölfr fra Hvins Haustlpng (för 900), og sikret ved rim i Skallagrfms vers (Egs. kap. 30, segte?): isarn ~ risa og Jpörarinn måhlfäings (Eyrb. kap. 19, o. år 1000) isarns ~ åsttm.

En anden form er overleveret i Den forste grammattiske af-handling; men denne fortrseffelige afhandling er på dette punkt af alle blevet behandlet med en mistillid, som dens ovrige pålidelig-hed aldeles ikke retfasrdiggör. Det pågeeldende stykke, hvis isländske tekst findes i Dahlerup-Jönssons udg. s. 7 flg. og 30 flg., kan gengives på fialgende mådc1.

Men det er godt at vide, som för var omtalt, at hvser vokal överalt i sproget udtales med samme lyd, som den nsevnes med i bogstavrsekken, undtagen når den skifter natur, og så kan den rettere kaldes konsonant end vokal. Det sker, når den kommer i stavelse sammen med en anden vokal, som her er nogle eksem-pler på: austr, eårn, <xir, iår, oyrir, uin2. — Nu er det ikke urime-ligt, at en kan svare mig: der er ord3, hvor du skriver e, dser hvor de fleste vilde skrive i som konsonant, som da du lige for et öjeblik siden skrev eårn, hvor jeg vilde skrive iårn, og således på mange andre steder. Så svarer jeg folgende: Din iagttagelse er rigtig, uden at den dog rammer alt det der kan forekomtne dig underligt i min skrivemåde; desuagtet er det med forsaet at jeg har skrevet således de fleste steder. Hvis jeg skrev cn anden afhandling — og det kunde der va;re grund nok og stof i överflöd til for den, som havde lferdom til det — om hvilke bogstaver hvaert ord efter sin natur kraevede, eller hvorledes man skulde for-binde de forskellige bogstaver, ja så vilde det blive en hel anden bog og meget större, og dserfor kan jeg nu ikke afhandle denne sag her; men med nogle ord vil jeg dog svare dig angående dette ene ord, som da sserlig fraamhsevede: eftersom den lyd, en konsonant har -— eller cn vokal, som står på dens plads og er sat i stavelse sammen med en anden vokal — ikke er let at skelne, fordi den har ringe lydmasse og smselter eller vokser sammen med den vokal, den står i stavelse sammen med, så må vi soge, om vi kan finde det samme ord udtalt således, at den ene vokal er

1 OversEettelsen företaget med vejledning af udg. s. 30 flg. og Gislason (Ann. 1863 s. 404 flg.).

2 Ang. stavningen af disse eksempler se nedenfor s. 21.

3 Sål. Gislason.udskilt fra den anden vokal og hvrer danner sin stavelse (medens den i almindelighed er förbundet med den, så at de danner en stavelse tilsammen). Digterne cr autoriteter med hensyn til al bog-lrerdom eller sprogbrug, ligesom håndvrerkerne med hensyn til

- - — —1 og jurister med hensyn til love. Og en af disse har digtet omtrent således:

Hpffio hart of kraffer liildr 6x uif) |)at skilder gay en gam ler spru^o guNjii^s éarnliri^ar.

Selv 0111 nu versemålet tvang hani til at oplose en stavelse °g göre den til to, for at det kunde overholdes, så var der dog ingen nodvendighed, der tvang ham til at forandre bogstaverne og bruge e for hvis da i — hvad jeg ikke mener — var rettere end e. — Men hvis nogen er så egensindig eller saer, at han mod-siger så mange indsigtsfulde mrend, som både har sagt, at de selv har udtalt dette ord [således], förend jeg nedskrev det, og at de har hort andre mrend udtale det, som det nu står skrevet, og du endda påstår, at der skal udtales i og ikke e, selv om ordet oploses i to stavelser — ja så troster jeg mig med det gode råd, Kato gav sin sön på vers:

Contra verbosos noli contenderc verbis,

Sermo datur cunctis, animi sapientia paucis.

Det betyder: prov ikke at måle dig i ord med ordgydere; der er mange, som kan snakke, men få, som kan taenke.

Lad mig i korthed sammenfatte, hvad den gamle granimat-tiker har sagt — ikke, hvad senere forskere har lagt ind i hans ord. Indholdet af det ovenfor gengivne stykke er da:

1. Vokalerne udtales klart som sonanter, mindre klart når de står som konsonanter.

2. Som konsonanter danner de med en anden vokal diftonger, som au osv.

3. På grund af den mindre klare lyd, en vokal har, når den står konsonantisk, kan der opstå tvivl om dens rctte betegnelse. I så fald kan undertiden spörgsmålet afgöres, hvis vi også kan finde det samme ord med diseresis.

4. Dette er f. eks. tilfaeldet med eårn, som i et bestemt naermere angivet skjaldevers udtales éarn.

5. Denne udtale bevidnes af mange indsigtsfulde ma;nd.

1 Noget forvansket i håndskr.Mere står der i virkeligheden ikke i det pågEeldende stykke, og når adskillige la;rde har anvendt stor skarpsindighed på at vise det urimelige i skrivemåder som eor, er det for så vidt for-gaeves arbejde, som forf. aldrig har prövet på at forsvare en sådan skrivemåde. Dairimod forsvarcr han skrivemådcn eårn> og over for en grammattiker af hans rang må det anses for uforsvarligt at najgte hans iagttagelsers rigtighed — hans raesonnement kan vi selvfolgelig ikke lsengere godkende i alle henseender.

Hvorfor skriver han da eårnl Jo, fordi det som tostavelses-ord (med to sonantiske vokaler) udtales med e-lyd i farste stavelse. Der er ikke spor af teori i hans udtalelse; han ganske simpelt konstaterer, at således udtales ordet i det pågasldende vers, og han kan nsevne mange indsigtsfulde maend, som altid — også för han gav sig til at forklare dem sagen — har udtalt ordet således i dette vers, ligesom de aldrig har li0rt nogen udtale det anderledes.

Seet nu, at han ikke havde haft eårn, men f. eks. seå 1 Så vilde vel nu ingen vsere i tvivl om, at iagttagelsen »i stedet for nutidsudtalen seå trseffer vi i skjaldedigtene ofte séw> er fuldstamdig rigtig; men vi vilde selvfölgelig forkaste hans förklaring: at skjalden for at få seks stavelser har oplost en i to, idet vi ved, at tostavelsesformen er den oprindelige. Med hensyn til sproghistorisk opfattelse må vi ikke stille större fordringer til naer-vaerende forfatter end til f. eks. Olåfr J>or3arson, og hans fejlta-gelser er jo vel kendte. Men med hensyn til iagttagelsens skarphed og de faktiske opgivelsers nöjagtighed har vi på intet punkt grund til at naere nogen mistanke til ham.

Lad os dserfor på forhånd gå ud fra, at udtalen earn (og det vil med den almindelige betegnelse sige éarfi1) har vajret den traditionelle i det pågaeldende vers. Det har jo vist sig, at ud-taleformer, som vi slet ikke kan finde nogen stotte for i verse-målet, har bevaret sig mserkvEerdig godt endnu et hundred år kengre op i tiden2, så der

er på forhånd al grund til at antage,

1 Som måske også Cod. Worm. har, se udg. s. 8 not.

2 Se 3—4 gramm. afh. s. 63, 66, 67, 175.at traditionen er rigtig. Om den er det eller ej, berörer imidlertid ikke spörgsmålet om forf.s pålidelighed, så jeg vil forelöbig lade det ligge, til jeg har fnemhrevet endnu et par punkter i afhand-lingcn.

En faktisk bemsrkning er også den, at en vokal som udtales konsonantisk er mindre let at skelne på grund af sin ringe lyd-masse. Den samme iagttagelse kan enhvrcr af os göre den dag idag1, så vi må erkende, at det er umuligt at afgöre om j i ja er nsermest e eller nasrrnest i. 1 almindelig dansk udtale turde e ssere fuldt så hyppigt som i2. Det er dserfor ganske let förståeligt, at vor forfatter har fordelt i og e som konsonanter efter »samhörighetens lag».

Da jeg ikke kan se nogen grund til at antage, at forf. har skrevet cor, men tvaertimod mener at kunne give en grund for, at han må have skrevet iör, har jeg for at skaffe alfabetisk orden i cksemplerne på diftonger sendret ey til 0yz\ fendringen forekom-mer mig rimelig, da en alfabetisk orden (rettere: en orden efter forf.s vokalrsekke) er den eneste, der er mulighed for at finde i disse eksempler. Selve eksemplerne er for övrigt valgte med så stor omsigt, som vi kan vaente hos den fortrfeflelige forfatter, nsemlig et eksempel på hvaer vokal, som kan stå konsonantisk foran en anden: eårn, iör, tim, og et på hvsr vokal, som kan stå konsonantisk efter en anden: austr, ceir, eyrer. Hvor-ledes Gislason1 har fået den tanke, at også disse af forf. skulde va;re opfattede som diftonger med förste vokal konsonantisk, er mig uforståeligt. Mod hele Gfslasons opfattelse taler også, at efter denne vilde vi få 4 eksempler med konsonantisk e, et med kons. a(!) og et med u, men intet med konsonantisk i eller y. Som jeg opfatter eksemplerne, er der alt det fornödne, men ikke ett ord for meget. Men så må forf. ganske vist have stavet iör, og

1 Det falder vanskeligt at få folk til at huske retskrivningsforskellen mellem idiot og ideal, når man ikke minder dem om idé.

2 Jespersen, Fonetik § 211.

3 Ligesom ei til tet, da forf. skelner mellem e og <?.

4 Ann. 1863 s. 405 not.V

denne stavemåde kan man na;ppe indvende noget som helst imod. Gfslason har (a. st. s. 4054) konstrueret en konsekvens, som for forfatleren ligger uendelig fjeern.

Vi kan, så vidt jeg kan skönne, intet förnuftigt indvende mod forf.s regel, at da det er så vanskeligt bestemt at skelne arten af en konsonantisk vokal, afgöres valget hvor det er rnuligt ved sam-menligning med andre ordformer, hvor den står sonantisk1. At en sammenligning mellem latinsk og engelsk skrivemåde kan have f0rt ham ind på spekulationer over, hvor vidt f0rste vokal i lon, Iåtvarbr var e eller z, er ganske rimeligt, men det er lige så sik-kert, at det ikke er den engelske skrivebrug, som har forledt ham til stavemåden cårn, men en n0gtern og klar overvejelse af modersmålets egne former.

Det kan da konstateres, at i et bestemt skjaldevers udtaltes omkr. år 1150 ordet for jeern éarn. Det er på forhånd det sand-synligste, at denne udtale er den rette. Hvorfor F. Jönsson i Heimskringla-udgaven2 har ombyttet den med en aldrig omtalt larn er mig aldeles ubegribeligt, så meget mere som han i det fuldstaendig analoge tilfelde hos Haldörr ökristni3 skriver punn gqlkn eammunnum. At disse skrivemåder ikke kan reprtesentere prof. Jönssons opfattelse til forskellige tider, frtemgår af gentagelsen i IV bind.

Formen eammunnum er imidlertid umulig i F. Jönssons sasd-vanlige ortografi, og må nadvendigvis aendres til éarmmmnum. Der-som vi indssetter det traditionelle, far vi samme form i Ottars vers. Og det er ikke uden grund, at F. Jönsson har opgivet sin modstand — om end på en underlig halv måde —, ti den af Gislason foreslåede og af Dahlerup-Jönsson aksepterede form tsarn- kan af metriske grunde ikke vasre den rigtige.

Da altså versemålet fordrer éarn- i disse to strofer fra omtr.

1 Som fölge af denne regel tror jeg, at forf. vilde stave biQrn på grund af birne} men feall på grund af -fell. Dette er dog kun en los formodning.

2 II s. 18, IV s. ro8.

8 I s. 454, IV s. 101.år 1000, og da denne form er bevaret trofast i den isländske tradition op til 1150, og da endelig denne form ved kontraktion1 vilde give den senere form jårn, hvis oprindclse ikke på anden måde kan forklares tilfredsstillende, må vi for skjaldesproget o. 1000 kuiinc saitte som fuldstaendig sikret udtalen éarn.

Efter dette kan jeg ikke andet end slutte mig til Noreens alternative förklaring: lån fra irsk; og det glnsder mig, at prof. Holger Pedersen fuldstaendig har kunnet slutte sig til samme op-fattelse. Han har vserit så venlig at meddele mig, at ordet i irsk

o. 700 må have haft netop formen éarn, noget senere larn. Der er intet mrerkeligt i, om dette ord skulde h0rc til de aller Eeldste irske låneord, og disse må jo2 kunne tilhore en tidlig del af det Sde århundrede8.

Alt peger drerfor hen på, at den gamle forfatter i alle måder har ret, og at vi for vort ords vedkommende må udgå fra to grundformer af forskellig oprindelse, en eeldre isarn, som vel er indkom-met syd fra, og en nyere éarn, som i vikingetiden (eller snarere den sidste urnordiske tid) er kommet fra Irland. Denne sidste giver ved sammentrrekning den alm. isländske form jårn. Hvor vidt formen jarn, som forekommcr enkelte ganger i skjaldedigte fra 1050 og senere, er udgået fra éarn, eller igen har en anden oprindelse, tör jeg ikke indlade mig på at afgöre.

Dersom vi nu ser tilbage på afhandlitigens tekst, kan vi ikke

1 Noreen Anorw. u. aisl. gr.2 § 106 b 2.

2 SmI. Zimmer ZDA XXXII s. 267 flg.

3 Prof. H. Pedersens brev lyder i sin helhed således: Også jeg er fast over-bevist om, at Jccrn er lånt fra Keltisk, ia er i de fleste irske Ord en Difthong (nutildags i3), som i Nordisk gengives ved ja: Niall oldn. Njåll; men i enkelte Ord og deriblandt Ordet iarann eller, som det også, sj seld ne re men eeldre, hed der, iarn udtaltes det som to Stavelser: l-am. Den aäldste keltiske Form vilde vsere *eisamo~\ deraf er den irske Form opstået gennem fölgende Mellemled: *charn *eant *iaarn. At Övergången fra é til ta forst har fundet sted efter at It fuldstaendig var gået til Grunde, er sikkert, h er nemlig gået til Grunde i förhistorisk Tid, men é er endnu bevaret i de alleraeldste Mindesmserker (c. 400 efter Kr.) istedenfor det senere ia\ c. 700 skreves altså f. Eks. Necl i st. f. Niall. På den tid har Jccrn vel heddet *éant. Fra Welsh kan Jcvrn ikke vsere lånt; thi i de bri-tanniske Sprog er i dette Ord h aldrig gået til Grunde, men blevet flyttet til Ordets Bcgyndelse (haiarn o. s. v.).komme til noget andet resultat end det, at forf. kender en guttural halvvokal, som han gengivcr med tegnet « (som i utn) og cn pala-tal, som han efter omstsendighederne bctegner med e (edrn) eller i {iår). Dersom vi opgiver hans af ikke fonetiske grunde indforte dobbelte skrivemåde af den sidstntevnte, kommer vi nar op til Noreens, men også kun naer op til den. Noreen vil nremlig ikke skrive uin men vin, idet han m. h. t. forlyd siutter sig til den lidt yngre udtale. Hvor vidt dette i alle måder kan regnes for gavn-ligt, synes mig tvivl underkastet.

Jeg skal ikke her komme ind på sporgsmålet om, hvor vidt den gamle forfatters og Noreens kun lidet afvigende bctegnclse praktisk er at foretrakke for den endnu gängse. Dog skal jeg påpege, dels at den almindelige brug af /-tegnet ikke kan vsere vildledende, da oldnorsk-islandsk ikke har nogen anden /-lyd end det sonantiske /, og dels at i alt fald den norske homiliebog (og därmed omtrent samtidige norske håndskrifter) bruger det angel-saksiske w-tegn i omtrent samme udstraekning, som man sadvanlig bruger v for konsonantisk u. Disse ting synes snarest at tale til fordel for den gamle skrivemåde.

Men jeg kan ikke afslutte disse bemaarkninger, som på fiere punkter går imod, hvad Noreen har udtalt, uden staerkt at betone, at når jeg i det hele har kunnet skrive om disse sporgsmål, skyldes det i forste raekke netop den vejledning, som jeg har professor Noreen og hans disciple at takke for, en vejledning, som blandt andet har den

uvurderlige fordel altid at opfordre til selv at taenke.Undersökning av svenska ord.

Av

FREDR. TAMM.

I. Några ord i nutida riksspråk.

Dröja v., fsv. draghia, som Rydqvist I s. 69 sammanställt med isl. drygia, har jag i min etymologiska ordbok härlett från ett urnord. *drauy'an, som skulle stå i avljudsförhållande till detta isl. verb ock till vårt adj. dryg, ock som skulle hava grundbet. göra dryg (till tiden), göra långvarig. Men häremot kan anmärkas, att betydelsen hos adj. dryg avser icke tidsutdräkt i ock för sig, utan fyllighet, tillräcklighet ock därpå beroende varaktighet. Vid den totala saknaden av ett västnordiskt verb direkt motsvarande vårt dröja, kan tänkas för det fornsvenska 0 annat ursprung än ett urnord. au.

Månne icke fsv. dreghia hällre borde härledas från ett urnord.

* droy ant bildat med avljud i förhållande till draga? Ock är icke snarast ett urnord. *drd&ia- grundform för det gamla adjektiv som träffas hos Grubb i Penu Proverb. 1665 s. 160 i ordspråket: Drogt

i giäming är icke wärdt en Penning, ock hvarav i fsv. framdragit (= förlängd) lanktan väl föreligger en sammansatt form? En instans häremot synes visserligen vara fsv. preter. drogades fördröjde sig. Men detta, som citerats blott en gång från 15 IO, torde kunna vara en tillfällig felaktig böjningsform under dansk inflytelse (eller möjligtvis till ett äldre fsv. * dreghia, böjt efter i:a konjug. såsom denom. till adj. *'drogherl).I avseende på den egentliga betydelsen av dröja vid denna ctymologi kan man åberopa sådana svenska uttryck som draga ut (på tiden) med subst. tidsutdräkt, även draga sig för (att göra något) eller följande passus hos Grubb i anf. arb. s. 380: Dhet som först begynner at komma på dragbäncken, eller råkar i drögzmål, pläghar o. s. v. Aven t. sögern dröja hör väl till roten för t. ziehen draga. Ock ndl. dralen dröja, söla hänföres åtminstone av Franck i hans Etymol. Woordenb., såsom väscntl. identiskt med eng. drawl släpa på orden, till germ. roten drag draga.

Hälsike ock Hälsingland, eufemismer för hälvete (den senare från 1690-talet citerad av A. Munthe i Studier i Mod. Språkvetenskap utg. af Nyfilol. Sällsk. II s. 77), uppfattas väl i sitt inbördes förhållande vanligen så, att Hälsingland, landskapsnamnet, utan vidare kommit att användas för hälvete, ock att hälsike efteråt uppstått genom association med gästrike, hvilken form annars är sing. av inbyggarnamnet (paralell med hälsinge), men här väl skulle med ellips föreställa Gästrikeland. Emellertid har nog hälsike icke uppkommit på sådant sätt; utan detta, såväl som det håls- som ligger till grund för användningen av Hälsingland i hithörande betydelse, beror sannolikt på ett synonymt uttryck av lågtysk härstamning, nämligen hälsefyr (med äldre varianter), motsvarande norska helse-fyr, helskfyr, även (enligt Ross i Norsk Ordbog) danska hels{k)fyr. Detta är lånord av mit. helschvur n. (där sch uttalas som j), resp,. dat helsche vur hälveteseld(en), bildat med det av mit. helle f. hälvete avledda adj. helsch (äldre hellisch såsom oböjt) hälvetisk, motsvarande nht. hållisch. Det svenska hälsike torde närmast förutsätta ett elliptiskt *hälske för *hälskefyr. Att detta fick inskott av i, får kanske förklaras genom ett slags halv (vokalisk) rimbildning efter hälvitte, en ännu i svordom icke ovanlig äldre biform av det inhemska ordet, d. v. s. sålunda att man efter (dra åi) hälvitte förändrade (dra åt) *hälske till (dra åt) hälsike?

Ihjäl är som bekant nyare form för fsv. i heel, liksom da. ihjel för fda. i hcel, en förbindelse av prepos. i ock subst. hcel f.dödsrike, död, som nu fins kvar som förra delen av hälvete, ock hvarav ett annat prepositionsuttryck är fsv. til hcelia till döds, ihjäl.

I Noreens Altschw. Gramm. § 328, 2, b har yngre fsv. hicel (hiel) för äldre hcel uppfattats såsom uppkommet med inskott av konsonantiskt i hos substantivet utan vidare. Det fins dock en väsentlig olikhet mellan hicel ock andra kända fall med /-inskott efter h i fsv., nämligen att (i) hicel blivit allmänt i nyare svenska såväl som i danskan, medan de andra fallen äro helt sporadiska (väl dialektföreteelser i fsv.) ock icke trängt igenom i nyare svenska (riksspråket).

Hvad beträffar hjälte, uppvisat såsom hielte i bibeln 1541, men icke känt med i efter h i fsv., så torde det få med

Kock i Sv. Landsm. X: 3, s. 10 förklaras så, att det är en hypersvensk nybildning för det från lågtyskan lånade yngre fsv. helte efter sådana mönster som Malm, hicelp o. dyl., äkta svenska former vid sidan av från lågtyskan lånade yngre fsv. helm, help o. s. v.

Men fsv. hial (hiel) o. s. v. för äldre hcel tänker jag mig uppkommet på särskilt sätt sålunda. I prepositionsuttrycket fsv. (ock fda.) i hal bortföll h såsom inljudande, hvarigenom man fick en uttalsform *i ml, medan hcel kvarstod med h, då det icke hade före sig prepos. i, t. ex. i fsv. hcelslaghin ihjälslagen, antagligen vanlig form för partic. pass. till verbet sia i (h)cel. Men av formen *i cel blev kanske ofta enstavigt *icel (med konsonantiskt i\ hvilket sedan, uppfattat såsom en prepositionsiös form, kunde likställas med hcel ock sålunda ingå t. ex. i ett partic. pass. *icel-slaghin vid sidan av hcelslaghin ock i nybildat prepositionsuttryck *i icel jämte i hcel. Om nu detta sista också stod vid sidan av ett *i cel, sä kunde lätt till *(z) icel bildas en ny paralellform med h: (z) hicel. Självklart är, att, ifall (såsom här antagits) hicel förutsätter ett /z-löst yngre fsv. *tcel, det nutida ihjäl såsom uttalsform utan h delvis kan direkt bero på äldre *i icel, ehuru skriftformen hänvisar till ett fsv. hicel med hörbart h.

Kyla v. är nutida, åtminstone sedan början av 1700-talet i ordböcker ensamrådande form för äldre sv. köla, som förekommert. ex. i Lex. Linc. 1640 ock i Syllabus 1649 (under gelo) ock i partic. pass. i uttr. förkiölda magar i Grubbs Pcnu Proverb. s. 845. Samma verb heter fsv. kola, isl. köla, da. kjele, ags. celan, lt. kölen, fht. kuolcn, nht. kiihlen o. s. v.: ett faktitivverb = urgerm. * kolian till isl. kala st. v. frysa, resp. till adjektivet ags. col, eng. cool, lt. kol o. s. v. med dess sidoform fht. kuoli, nht. kiihl kylig, sval. Man torde icke kunna göra sannolikt, att i fornsvenskan (dialektiskt) vårt kyla direkt uppkommit av kela. Skulle formen med y vara överförd från preter., där y skulle uppkommit av 0 med förkortning i position, såsom t. ex. vårt verb hytta uppkommit som nyare variant till höta, så inses icke, hvarföre man saknar hvarje spår av en form *kylla med kort y. Förmodligen får där-före här antagas inflytelse från lågtyska kölen, hvars ö antagligen

i många lt. dialekter hade ett tämligen slutet uttal, närmande sig

ii i ht. kiihlen, så att detta ö i svenskan kunde bli y under mvärkan från det föregående //'-ljudet, som hade i svenska uttalet sub-stituerats för lt. k.

Ett särskilt stöd för antagandet av lågtysk inflytelse ger subst. kyla. Detta saknas alldeles i fornnordiska språk ock måste väl vara lånord från lt. köle, motsv. fht. kuoli, mht. kiiele, nht. kiihle f. svalka, kylighet. Genom invärkan från subst. kyla kan man då förklara, hvarföre verbets form med y alldeles undanträngt det gamla svenska verbet köla, som synes böra annars ha levat kvar som ljud-lagsenlig ättling av fsv. kela.

Råka, namnet på fågeln Corvus frugilegus, kan tyckas på grund av fsv. roka ock da. raage (äldre da. roge jämte rog, raag) vara att härleda från ett förliterärt fsv. o. fda. *hroka med kort o. Detta skulle då få anses rotbesläktat med isl. hraukr toppskarv (en sjöfågel), got. hrukjan v. gala samt gr. ocpauyiq skrik o. s. v. Men man kan bli tveksam om riktigheten härav, då man betänker, att såväl i äldre svenska som i västgermanska språk träffas som namn på råka (eller även på kaja, i det man förblandat fågelarterna) ett ord som hänför sig till urgerm. *hrok-, nämligen sv. rook i Lex. Linc. 1640 (jämsides med kaja under graculus o. monedula),hvarmed väl får identifieras det gottländska rank (som meddelas hos Kolthoff o. Jägerskiöld: Nordens fåglar s. 94); vidare ags. hröc, eng. rook, mit. rok, roke, nit. rok, även röke, ndl. rock, fht. hruoh, mht. moch[e\ nht. dial. nich. Detta ord hör till den rot som fins med motsvarande form krog i gr. v. kraxar, skriker

ock med avljudsform krag i gr. y.pa^co med lika bet. Man kan då misstänka, att även fsv. roka kan ha haft gammalt ö (motsv. nsv. slutet 0) ock således icke är direkt källa för nuv. sv. råka. För det danska raage synes det icke vara otillåtligt att tänka sig aa möjligen bero på ett äldre ö, huru det nu än må förklaras (kanske från lågtyska dialekter?), då man har verbet raabe ropa, motsvarande sv. ropa ock mit. ropen o. s. v. Det svenska råka åter skulle väl kunna vara en av det danska raage försvenskad, närmast i Skåne uppkommen form, hvars utbredning till andra delar av vårt land, där råkan icke alls eller sällan förekommer, kan hava underlättats genom association med kråka.

Spö n. är veterligen icke känt annat än som nysvenskt ord, med dialektisk biform spöde (i Vätömålet enligt Schagerströms ordlista) ock äldre nsv. former dels utan, dels med d, t. ex. sp'0'0 1651 i Arvidis Manuductio s. 108, metespöd i Lex. Linc. 1640 o. s. v., men i Syllabus 1649 spöd o. spöde (under resp. anindo o. calamus), vidare lijmspöde lios Schroderus i Comenii Jan. Ling. § 428 samt späd hos Spegel 1712, Serenius (1734 under rod ock 1741), Lind 1749 (jämte spö), Ihre 1769. Måhända är således spö egentligen en folkspråklig form med förlorat d (dh), sådan som t. ex. frö i bet. groda — fsv. fred/il Huru som hälst, synes det vara möjligt, att ordet, som i alla händelser delvis beror på ett fsv. *spodhe n., kunde höra till den rot med germ. form spö som fins i ags. spöwan, fht. spuo{a)n, mht. spuon v. hava framgång, samt med suffixalt germanskt ö bl. a. i fsax. spod, fht. spuot, ags. sped f. framgång, lycka, ndl. spoed m. skyndsamhet ock i verbet mit. spoden skynda på, driva fram, sik spoden skynda sig, ndl. spoeden skynda sig, fht. ge-spitoton skynda på, ags. ge-spedan hava framgång, eng. speed subst. o. vb med motsv. betydelser. Grundbetydelsen avvårt ord skulle med denna etymologi vara: hvad som skyndar på, driver fram (någon levande varelse, såsom ridhäst, dragare, boskapsdjur o. s. v.).

En fjärmare liggande möjlighet vore, att fsv. *spodhe (med lika grundbetydelse) skulle innehålla urnord. au (med /-omljud) ock höra till en annan rotform, förgerm. spou, med samma vokalism som roten för gr. aTtouSrj skyndsamhet, men utbildad med annan dentalkonsonant än den grekiska formen.

Sticken adj., sammans, snarsticken, har jag en gång (i Avled-ningsändelser hos sv. adj. s. 22) helt förhastat ock orätt velat fatta som nybildat partic. pass. till vb. sticka. Men i det nutida starka verbtemat sticka : stack: stucken är som bekant endast preter. sing. stack gammalt i svenskan, ursprungl. hörande till stinga, det övriga är nybildat, troligen med påvärkan från lågtyska; jfr dels mit. steken st. v. sticka, motsvarande ht. stechen, dels mit. sticken sv. v., till bet. likt nht. stecken, därjämte = vårt svaga sticka.

Däremot är vårt adj. sticken, hvarav subst. stickenhet t. ex. i Stiernhielms Hercules v. 403, ett gammalt ord, såsom framgår av fsv. verbet stikna förtörnas. Dessa båda ord höra också till en rot med bet. »sticka», men med gammal /-vokalism (germ. stik : staik o. s. v.). De stå i avljudsförhållande till vårt verb steka, isl. steikia o. s. v., hvars ursprungliga betydelse tydligen varit genomstinga med stekspett. Roten är densamma som fins i motsvarande form stig i gr. ock lat. instigare o. s. v. Men det är alls

icke givet, att sticken skall till sin betydelseutveckling likställas med stucken (jfr ock stickord m. m. dyl.). Det norska vb. stikna betyder enligt Aasen »steges, gjennemhedes, skjserpes av Varme» ock det svenska stickna har i alla händelser form av inkoativverb i förhållande till steka. Kanske får därföre betydelseserien hos verbet tänkas ungefär så: komma på spett, bli stekt — bli stekhet, upphettas som en stek över elden — slutligen bildligt: bli het (till sinnes), bli upphetsad?

Suput m., uppvisat som svenskt subst. 1640 hos Schroderus i Comenii Jan. Ling., där i § 820 talas om en Suput såsom lik-tydigt med en Fylle pråmer, förekommande hos Sercnius (1734 t. ex. under tope, även 1741) skrivet sitp-ut samt hos Lind 1749 i utvidgad form suputer m. med samma -er som fins även hos Lind t. ex. i toker jämte tok m. ock andra likartade personliga subst. i vulgärt språk, har uppfattats som folketymologisk bildning i Noreens Spridda Studier, där det heter (sid. 44): iSuput har nog intet med ut att skaffa, utan torde vara det gamla adjektivet siiput supig.» Emellertid är ordet säkert från början bildat med ut, ehuru-väl icke i svenskan, ty det är lånat från äldre lågtyska supiit, motsvarande nht. saufaus, ett i vulgär tyska brukligt uttryck för drinkare, ursprungligen en imperativ med bet. »drick ur», använd såsom t. ex. sv. passopp (formellt = ndl. imper. pas op) i personlig betydelse. Samma imperativ i högtysk form ingår i det i Stiern-hielms Hercules v. 203 o. 222 förekommande namnet på tysken såsom dryckeskämpe, then aldrig otorstige Tysken: Sauf-du-Rein-aus Hans.

Vallmo med äldre nsv. former walmog (t. ex. i Stiernhielms Hercules v. 17) ock walmoghe (i Synon. Libellus 1587), walnioga (i Variar. 1538, Lex. Linc. 1640 o. s. v.), de båda senare av fsv. •walmoghe, motsv. da. valmue, innehåller i sin senare led en form av det urgamla namnet på vallmo, som fins i fht. mago, i nht. niohn o. s. v. samt i gr. p.rj-/.a)v, [idy.wv. Angående den förra leden, fornnord. wal-, antagligen ett subst., har man förmodat, sannolikt med rätta, att den syftar på vallmons bedövande förmåga. Dock kan man naturligtvis icke vara med om, att den skulle vara samma ord som dval- t. ex. i dvalbär belladonna ock dvaldryck sömndryck (såsom antages t.

ex. hos Fries: Ordbok öfver sv. växtnamnen, där även valkullor, ett namn för Trollius, tydes såsom = dvalkullor), emedan redan de fornnordiska formerna av ordet begynna med w-utan d.

Det härvarande wal-, sannolikt i alla händelser samma som ingår i adj. sv. valhänt, no. valhend, samt sl. m. adj. sv. valen, no. da. valen (jämte da. vaalen), med verbet sv. valna (jfr i Arvi-dis Manuductio 1651 s. 43, 44 uraleji o. waalna), synes kunnaidentifieras med det forngermanska ord som med kollektiv betydelse, kanske härledd från ursprungligare abstrakt bet. »död», fins i isl. valr m, ock ags. w<zl n. de fallna på slagfältet, fht. wal slagfält ock de sammansatta subst. med bet. valplats: mit. zvalstcde, nht. wahlstaft, samt nht. wahlfcld, wahlplatz, det sista lånat i sv. valplats. På förekomsten av betydelsen »dvala, bedövning» jämsides med betydelsen »död» har man exempel bl. a. hos till roten för dö ock död hörande ord, såsom isl. då n. dvala samt vårt verb dåna falla i vanmakt, ett denominativ till det gamla till isl. deyia v. =* sv. dö hörande »-participet, isl. dåinn.

II. Några äldre eller dialektiska ord.

Billa, ett dialektord med bet. litet bo för smådjur, särskilt getingbo, sammansatt geting{e)billa, förekommande i Grubbs Penu Proverb. 1665 s. 565 i det ordspråksartade uttrycket Röör intet wedh Gietingebillan, kan väl knappast, trots Bugges försök i Sv. Landsm. IV: 2, s. 227 f., etymologiskt sammanföras med de lik-betydande daldialektsorden bylja, bölja, jettingböla eller med det mera allmänt svenska ordet böle n. (hos Lind 1749 i geting-båle, synonym till geting-bö). Man får nog lov att bland flera snarlika subst. med hithörande betydelse särskilja två, om icke flera, grupper av helt olika härstamning. Ett från bol ock böle etymologiskt skilt ord är nu vårt billa, fsv. *billa f., som måste innehålla ett gammalt i. Det torde ursprungligen ha betecknat icke bo, bostad, utan något runt eller kupigt upphöjt, så att grundbetydelsen syftat på getingbots form. Det är väl med urnordisk stam * billion- bildat av en germansk rot bell, densamma som fins i sv. fotabjälle i bibeln ock är avljudsform till germ. ball ock bidl, olika former av roten för sv. ball samt för båll {boll) ock bulle o. s. v. Huruvida de finländska dialekternas byllo getingbo är oblik kasusform med «-omljud (enligt Noreens Altschw. Gramm. § 65: 4) till fsv. *billa, eller kanske hör till ett med avljud härtill bildat fsv. *bylla = urnord. *bullion-, är icke gott att avgöra.Till stöd för den här föreslagna härledningen av billa kunna påpekas följande ord i olika språk, hänvisande till ett samgermanskt ord av samma form:

1) Fsv. cterbilla, som är uppvisat i bet. argbigga, men tydligen liksom det i samma överförda betydelse förekommande eter-blema har haft egentlig betydelse giftblåsa, giftböld el. dyl.

2) Mit. ock mndl. bille f., nuv. ndl. bil arsklinka, skinka, synonymt med danska ars-balde = nht. balle(n).

3) Det troligen såsom germanskt lånord med mndl. mit. bille identiska ordet, fra. bille biljardkula ock (sannolikt från franskan lånade) ital. biglia, sp. billa i samma bet.

4) Kanske även eng. bill, meng. bille, latiniserat billa, skriftlig handling, dokument, antagligen liksom mlat. bidla ursprungl. åsyftande det vid handlingen fastade runda sigillet, knappast härled-bart på fonetisk väg från lat. bidla (jfr Murray: New Engl. Diet.), men möjligen resultatet av blandning mellan bulla ock ett liknande engelskt ord med gammalt ii

Gänt, gent förekommer som adverb i 1500-tals-svenska på följande av doc. Vendell i Helsingfors för mig påpekade ställen i dc båda krönikorna av 01. Petri ock P. Swart.

01. Petri s. 64: Ty thet plägnar gent så henda, at (o. s. v.).

S. 68: Gudh pläghar gänt Iäta sijn welsignelse gå öffuer land och rijke för froma förstår skull. S. 117: När Gudh wil låtha komma noghro plåghor på land och städher, pläghar han gänt låtha noghor vnderlig teekn skee til förenne.

P. Swart s. 6: Godh skääll kunde här intet gälla, som the och icke gänt pläghe, när saken är stält på någen disceptation emellan Swenske och Danske.

Det tyckes från formell synpunkt närliggande att tänka sig detta adverb vara neutr. till det adjektiv, hvars nutida normalform är gen med oljud, men till hvilket finnas ordformer även med ä-ljud, såsom t. ex. fsv. adv. gamstan

jämte genstan genast ock det nutida adv. igen. Men svårare är att osökt få fram en passande betydelse för ndverbet såsom neutr. till detta adjektiv. Man skulle

3väl då härleda från bet. »gent, bekvämt» en bet. »lätt» eller »gärna» el. dyl.

Ordet förekommer på alla de anförda ställena som bestämning till verbet plägha ock sammanhanget synes kräva en betydelse »vanligtvis, i allmänhet» el. dyl. Därföre förmodar jag, att gänt (gent med e betecknande ä-ljud) är neutr. till fsv. adj. gcenger gångbar, gängse, hvilket i fsv. literatur visserligen endast är uppvisat om mynt, men efter all sannolikhet även kunnat användas likt det därifrån utgångna nutida gängse i allmännare mening. Vårt adverb skulle med denna etymologi egentligen betyda »såsom det är gängse», m. a. o. »sedvanligen» eller »i allmänhet». Med avseende på formen med n i st. f. ng näst före t kan påpekas, att en sådan form av neutr. till fsv. gtznger fins åtminstone en gång uppvisad i literatur, nämligen i det hos Södcrwall påpekade stället i Sv. Dipl. fr. 1401 I s. 97: swa got mynt som nw gtznt oc gaft ar i rikeno. Jfr annars med dylik ljudförvandling inte för ingte o. s. v., se Noreen; Altschw. Gramm, § 281, 2.

Hallår, ett gammalt nordiskt ord för missväxtår, nu väl icke förekommande i Sverge annorstädes än i Bohuslän (se Niléns ordbok över Sörbygdsmålet), men såsom äldre svenskt funnet i G rubbs Penu Proverb. 1665 s. 589 i ordspråket: När Möllaren äthcr Bröd-ldst, så är wist hallahr i Landet, norska hallaar, äldre da. haldaar, med variantform isl. halléri n., torde innehålla ett forngermanskt nomen hall-, snarast ett adj. med bet. torr, möjligen ett subst, med bet. torka. Den ursprungliga bet. av vårt ord synes sålunda ha väsentl. liknat den hvarmed ä. da. haldaar översättes i Moths ordbok enligt Molbech: Dansk Gloss. I 321, nämligen »ettort, ufrugt-bart Aar, hvori Trteer og Urter meget visne og gaae ud», hvilken översättning motiveras med den anmärkningen, att »Traser der visne i Toppen kaldes tophallendef. Jfr i Jutlandsdial. enligt Molbech: Dial. Lex. hallen{d) förtorkad, vissen (om träd), murken (om ved), även hos Feilberg (art. halden).

Ordstammen hall- är annars med hithörande betydelse icke veterligen påvisad annat än i nyare lågtyska dialekter, där enligtBerghaus: Sprachschatz I 636 finnas följande ord: hall adj. torr, t. ex. hall weder torrt väder, hallig adj., t. ex. hallig lucht torr luft, hallen, uthallen v. torka (ut), t. ex. de wind hallte dat land recht ut. Vid sidan av denna stam med 11 fins en annan form hal- med ungefär lika bet.; jfr lt. de hale wind i Grubenhagensdial. enligt Schambach = den torra vinden, nämligen östanvinden; vidare ndl. äldre o. dial. haal (hael) torr, saftlös, mager (jfr Franck: Etymol. Woordenb. under haalbier) samt i tyska (mt.) dial. hähl i liknande betydelse. Såsom lånad, antagligen från ndl., ligger samma stam till grund för franska vb, håler göra solbränd, torka.

Roten återfinnes i lett. adj. kalsnejs, även kalss, torr, mager, kaltet v. torka, röka, kalst v. förtorkas, väl även i lat. calere v. vara het, calidus, caldus adj. het, calor m. hetta. Då germ. II kan bero på äldre Is, är det tänkbart, att lett. kals- är identiskt med hall- i hallår. Samma form på j skulle kunna ingå i vårt subst. halster, ifall detta med rätta sammanställts med lat. calere av Hell-qvist i Arkiv VII 169 (jfr Tamm: Etym. sv. ordbok, art. halster; däremot hänföres det till germ. roten hald- i vb. hålla av von Friesen i Språk och stil I 229).

Hiria sig är ett dialektiskt ock äldre svenskt verb med bet. häjda sig, hastigt stanna i farten (bl. a. om en häst i sken) eller i sitt tal, lugna sig. Det upptages i de vanliga ordböckerna på 1700-talet ock ännu hos Weste 1807 samt förekommer 1640 hos Schroderus i Comenii Jan. Ling. § 894, där det heter: at han icke tröster (förmår icke styra, höffsa) hirta sig/t.

I nyare tid böjt efter i:sta konjug. har hirta tydligen liksom så inånga andra verb med t i stamslutet överförts dit ifrån 2:a konjug. Verbet är icke uppvisat i fornsvenska, icke häller i nyare norska eller danska, däremot fins isl. fno. hirta (pres. -ir) med bet. avhålla (ifrån felsteg), tvinga, tukta, även bry sig om (ibland, som det tyckes, förblandat med hirda, egentl. vakta, akta). Detta verb = urnord. *hirtian är nog samma denominativverb till subst. hjärta, isl. hiarta (med z-omljud på e i germ. *hert-) som fins i ags. hiertan uppmuntra, ingiva mod ock i fht. ga-hiraen »concordare». Denursprungliga betydelsen kan här anses vara: värka på ens hjärta (eller sinne), göra att någon lägger något på hjärtat, m. a. o. fak-titiv i förhållande till »behjärta» eller »besinna» ock med reflexiv-pronomen = »besinna sig», hvarifrån bet. stanna i farten lätt härledes.

Märkligt är, att i finländska dialekter förekommer med avvikande vokal härta häjda, hämma, även såsom inträns, (likt härta sej hos Rietz) stanna, hvilket väl icke kan direkt förklaras ur en fornform med i. Då i Sahlstedts ordbok 1773 under hirta sig träffas exemplet: Jag ville säga mer, men hjertade mig i det samma, kunde man måhända få tänka sig, att i äldre svenska förekommit jämte hirta en annan denominativbildning *hiärta (jfr behjärta) ock att genom blandning mellan dessa två uppstått en tredje form härtaf Eller skulle man möjligtvis få förutsätta som källa för detta härta ett lågtyskt denominativverb *herten (detta då kanske av ett fornlågt. *hirtian, identiskt med det nordiska hirtayt

Hielmult eller ielmult, subst. med bet. handtag, särskilt till roder, styrpinne, förekommer i Lex. Linc. 1640, där under clavus läses: »Roderpinnen på Skepet, Hielmult» ock i sv. registret dels »roderpinne eller hielmult, Clavus», dels »Ielmult, Manubrium». Det är tydligen ett sjömansord av lågtysk härstamning, försvenskad form av mit. helmholt n. styrpinne (samma ord, hvarav i högtysk form bildats släktnamnet Helmholtz), sammansatt av mit. holt n. trä ock helm handtag, skaft, styrpinne, motsvarande nht. helm i lika betydelse ock ndl. helm i helmstok styrpinne. Förmodligen har detta helm i bet. skaft ursprungligen ingått i det forntyska ord hvarifrån vi lånat hällebard el. hillebard. Om etymon se dels Zupitza: Germ. Guttur. s. 113, dels Falk o. Torp under hellebard.

Det svenska hielmult är av intresse genom formen hos båda lederna. Hielm- med konsonantiskt i insatt i svenskan för helm-synes häntyda på den forna tillvaron i svenskan av ett med inhemskt fsv. *hicelm- bildat uttryck för styrpinne; jfr i denna betydelse isl. fno. hialmv<}lr jämte hialmitn- o. hialmurvqlr samt äldre danska hicehner.

Senare delen i vårt ord av -hult med förlorat h häntyder på,att ordet är ganska gammalt i svenskan. Med anledning härav kan väl sättas i fråga, om icke våra svenska sjömansord på -hult i bet. trä (träbit eller -stång o. s. v.), bildade efter lågtyska på kolt, åtminstone till cn del upptagits i svenskan så tidigt, att insättandet av u för lt. o kan förklaras enbart genom anslutning till det inhemska hult skogsbacke, hvarigenom det bleve överflödigt att antaga invärkan från ett annat sjömansord bult såsom svensk form för lt. bolt (se Tamm: Granskning av svenska ord s. 7). I fornsvenskan fans jämte hult, normalsvensk form, dialektiskt kolt, t. ex. i Västergötland i sammansatta namn på allmänningsskogar (av hvilka några anföras i VGL IV: 11), överensstämmande med fornnorska holt. Möjligt vore väl då, att man upptog mit. holt (hvilket annars kunde bl. a. betyda skog) såsom sjömansord i bet. trä oförändrat i västra Sverge (ock i Norge), men att det utbyttes mot -hult i sådana östsvenska dialekter som ligga till grund för det nyare riksspråket.

Thornist el. tharnist n. var ett fornsvenskt namn på ett slags tyg, till formen neutr. av ett adjektiv, fsv. thornisker o. s. v. Detta tygnamn motsvarar tydligen mit. dornesch ock det därav latiniserade panni dornenses hos Schiller-Liibben III 362 (under popperingeseli). Efter all sannolikhet är det avlett av namnet på en stad i likhet med åtskilliga tygnamn av likartad bildning, såsom t. ex. fsv. lybist grat{h) grått tyg från Liibeck, fsv. poperst el. popirst, iperst el. ypirst, kortrist el. kertist tyg från resp. Poperinge, Ypern ock Kor-trijk (el. Courtray på franska), tre städer i Flandern; troligen även fsv. nceflist = mit. nevelsch (kanske tyg frän Nivelles i Sydbrabant)

o. s. v.

Man har hänfört fsv. thornist o. s. v. till staden Thorn i 1’rcussen (se Söderwalls ordbok). Men ett fsv. adjektiv av detta stadsnamn skulle nog haft enstavig stam på sk utan i. Efter all sannolikhet har i här sin grund i slutstavelsens vokal hos själva det tvåstaviga namnet i fråga. För övrigt kunna dels allmänna kulturhistoriska skäl, dels den omständigheten, att i citaten hos Schiller-Liibben: anf. st. dornesch ock lat. {panni) dornenses före-komma näst bredvid namn på flandriska tyger, tala för, att man snarast bör söka cftcr staden i fråga i det gamla industrilandet Belgien. Man torde då kunna tänka på det välbekanta Tournay (på franska) eller Doomik (på flamländska) i provinsen Hainaut eller Hennegau. I denna stad förekommer bland mycken annan industri även (antagligen sedan gamla tider) vävnad av tyger.

Skulle möjligen en nysvensk form av här ifrågavarande adj. (fsv. themisker) föreligga i uttrycket tornska synålar i de av R. Steffen 1902 utgivna Svenska Sågböcker, 2, sid. 95?Qnomatologiska bidrag till belysande af den svenska befolkningens äldre utbredning i Egentliga Finland.

Af

RALF SAXÉN.

Att den svenska befolkningen i äldre tider haft en mycket större utbredning i Finland än för närvarande torde få anses för säkert. Detta framgår nämligen af ortnamnen. I Egentliga Finland förekomma gamla skandinaviska, numera förfinskade namn uti hundradetal. Jag skall här anföra några.

Angelniemi är ett litet kapell under Halikko socken och kallades på 1500-talet äfven Angelisto. Jag anser det sannolikt, att denna senare form af namnet är att jämföras med sv. Angelsta, hvilket Lundgren Sv. lm. X: 6 s. 13 anser sammansatt med fsv. personnamnet *Angul (?); jfr isländska Ongull. Uti fi. Angelisto är troligen i att uppfatta ss. svarabhaktivokal. Personnamnet ha vi troligen bevaradt uti byanamnet Angela (1540 Anghela) uti samma kapell. Mindre sannolikt anser jag att första leden vore sv. angel, isl. qngull »krok», hvilket också det enligt Rygh NG Indi. s. 39 användes i ortnamn (»om forskjellige stserkt krummede Situationer»), ehuru vattendragen kring Angelniemi mycket starkt påminna om en »krok».

I samma kapell finnes ett Kalfsnäs, intressant därigenom att det äfven har biformen Kahmisnäs (1540 Kalmusnes). Då växlingen m ~ f synbarligen är att förklara ss. uti t. ex. isl. helmingr~ helfingr, fsv. hcelfninger ~ hcelmninger m. fl., så synes mig namnet nästan tala emot Lundgrens härledning af personnamnet fsv. Kalf \ isl. Kålfr (< *Kär-ulfr; se Upps. stud. s. 19), ty antagligen utgöres första leden i Kalfsnäs af detta personnamn. Formen Kalmus med u beror på folketymologi.

Från Kiikala socken har jag fornt (Fi. fornminnesför. tidskr. XXI: 3 s. 29) anfört ett Tiipeli = sv. Tibble. Från samma socken kan jag nu anföra ett Topuli (1531 Tobel: Arw. handl. V), som tydligen är samma namn som Tobole i Geta, Tobel i Norge. Rygh NG II s. 224 anser det norska namnet vara sammansatt med tof Grasplet eller personnamn Töji, Tofa, hvilket väl ingår uti Toby: fi. Tuovila i Mustasaari. Fi. Topuli utgår närmast från ett sv. *Tobul (1. *Tobyli). Om böl : biil se Nor. Aschw. gr. § 167.

Hovirinta heter ett hemman i St. Karins. Namnet uttalas å orten Huarinta, skrefs 1540 Hoffvarinda och förutsätter antagligen ett sv. * Hova-rindi, sammansatt af fsv. Hovi och sbst. rindi m., som åtminstone i Norge ingår i ortnamn (Rygh NG Indi. s. 70; betydelse: »langstrakt Forhoining, Jordryg»).

Kairinen (Kairis) i samma socken skrefs i äldre tider Kcris (1338, 1345, 1351, 1430) 1. Keeris (c. 1470); därjämte äfven 1439 (Rawald) Karis(ist): Svartboken. Till grund för ortnamnet ligger det dunkla personnamn Keeri (1405 Niclis Keerison), som Lundgren Upps. stud. s. 17 f. velat läsa Karer och härleda från adj. isl. kwrr, fsv. kozr. Den finska formen omöjliggör denna etymo-logi. Jag skall försöka gifva en annan. Fi. Kairi är säkerligen lånadt från isl. Geirr, Geiri, fsv. Ger, Gere, (jfr. isl.geirr'. fi. kaira)\ genom kompromiss af fi. Kairi (jfr äfven Kairila i Norrmark) eller — med stadiet ei — Keiri (jfr Keiri i Eurajoki) samt fsv. Geiri

I. Geri fick man ett svenskt Ke(e)ri, som sedan i denna form ånyo möjligen inlånats till finskan: jfr Kierlä «*Kierilä) i Halikko. — Äfven en annan förklaring synes möjlig. Om öfvergången ai > ä kan få anses äldre än ai > ei, kunde man tänka sig att fi. Kairinen inlånats till svenskan under en tid då air > år var slutförd,

1 Bevaradt i Vemo i gårdnamnet Kalpi.men ej ai > ei, och att denna senare ljudlag då genomfördes äfven i lånord framför r.

Från samma socken vill jag ännu anföra namnet Paaskunta (1378 Padasakunta, 1430 Pastakuntha, 1472 Pastakunna, 1433 Pasta-kunta, 1437 Panstakom(1): Svartboken; 1540 Pastakiinda), hvilket jag härleder från ett nordiskt *Fastagtinnr (1. * Fastagubr) 1. *Fasta-gu/idr, som mig veterligen visserligen ej förut uppvisats, men som dock med stor sannolikhet kan antagas.

I St. Marie ligger en by Vaistenkylä, som att döma af äldre former (1359 Wayuas, 1363 Waijuas, 1393 Wayuasbj, 1393 Way-uasby, 1450 Waywostinkyla, 1451 Vayuastakyla, 1540 Vaijvaisten-kylii) ursprungligen tyckes hafva hetat Vaivas (1. Vaivanen), som sedan på 1400-talet genom folketymologi (jfr adj. vaivainen utarmad, fattig) eller i analogi med t. ex. Nousisten gaf ett Vaivastcn-kylä, hvaraf sedan Vaistenkylä. Den äldsta

formen Wayuas (o.

* Vaivanen] kan ju vara det fi. (lånordet) vaivanen, användt ss. personnamn, men synes mig dock snarast vara en patronymisk nen-bildning på ett personnamn * Varva, hvilket vore ett gammalt lån från något skandinaviskt namn på Wä-, jfr t. ex. Rökstenens Uamupit (= Wämöfin) och fht. namn på Waif- (se Förstemann).

— Såsom paralleler härtill kunna nämnas t. ex. Vallainen i Virmo (1375 Waldas, c. 1480 Valdas, Waldas: Svartboken), bildadt på något af de talrika germanska namnen på Vald-, -vald\ jfr också isl., no. Valdi\ Kunnainen i Nådendal af fsv. Gunne, Inkurinen i Vemo af fsv. Ingor, Gunnarainen i Gustafs af fsv. Gunnar (1380 Gunnarsby).

Ett gammalt svenskt kulturcentrum var troligen fordom Vemo socken (<C fi. Vehmaa). Många gamla svenska ortnamn kunna uppvisas och socknen hette i äldre tider Kaland. Detta namn är visserligen mycket sällsynt. En enda gång nämnes det i Svartboken (1367 Kalandia) och förekommer då i en öfverskrift, där sedan en annan hand senare tillagt: j Wemo soken. Denna urkunds-form är dock ej den enda, som talar för att socknen värkligen haft detta namn. Från dessa trakter nämnes i Svartbokqn flere gångeren person Jönis Kalenske (1367), lohannes Karlenska; (1374), Iohanncs Kalenskae (1376, var. Kalantska). Detta Kalenske kan ej betyda annat än att personen i fråga var hemma från Kaland. I en handling intagen i Svenskt diplomatorium IV och daterad den 2 febr. 1332 namnes en Thordo de Kalandia. Namnet förekommer äfven, förknippadt med en intressant historisk upplysning, hos Agricola i företalet till Nya testamentet (1548). Han säger nämligen där att »Lootolaiset Calandis» (d. v. s. skär-gårdsborna i Kaland) något förr öfvergingo till kristendomen än finnarna på fasta landet. De voro sålunda under Agricolas tid sannolikt ännu svenskar. Detta framgår äfven däraf att t. ex. en urkund af år 1575 (n:ro 1228 i statsarkivet) talar om »Vemå finskt socken» och »Vemå svenskt socken». Jfr äfven Elmgren, Hist. Arkisto V s. 27 (»Vemå Finsk», »Vemå Svensk»: 1553). Agricolas uppgift har sedan vanligen tolkats oriktigt. Man har trott att Calandis betecknade Äland, (se t. ex. Krohn, Suom. kirj. vaiheet s. 38). Slutligen kan jag ännu anföra namnet från en i Langebek-Suhm, Scriptores rerum danicarum VI intagen urkund Necrologium Gotlandte Fratrum Minorum in Wisby (påbörjad 1340). Där om-nämnes nämligen (s. 571) en Dominus Booz de Calande Mi-les (et uxor ejus Domina Sigrydis). Uti registret (band IX) till-lägges efter Calande af utgifvaren »in Finlandia(?)»,

Vemo socken omnämnes mycket ofta i våra urkunder; men då namnet Kaland blott ytterst sällan uppdyker, så måste man väl antaga att detta troligen mycket gamla namn redan under medeltiden började falla i glömska och ersättas af Vemo. Någon sannolik ctymologi till namnet känner jag cj och vill ej här inlåta mig på den frågan, men anser det vara sannolikt att namnets senare led är land och att namnet hör till de älsta svenska ortnamnen i Finland. Åtminstone i Norge tillhöra land-namnen vikingatiden och sträcka sig t. o. m. något längre tillbaka i tiden (Rygh NG Indi. s. 63 f).

Ifrån Kaland tyckas sedan också andra närliggande trakter koloniserats. I ett köpebref af den 23 juni 1316 (Svartboken) upp-räknas nämligen i Nybygd (= St. Mårtens socken) följande lägenheter: Bi-ur st ek t, Swenstekt, Brytiatckt och Kalenningiatekt. Dessa »kaländingar», hvilkas »tägt» här omnämnes, voro synbarligen hemma från Kalatid. Utom dessa namn kunna från St. Mårtens (Nybygd 1316, 1477 m. fl.) ännu uppräknas några sådana i förfin-skad gestalt. Ett sådant är t. ex. Tiipilä (= sv. Tibble; se ofvan s. 40). Af svenskt ursprung är äfven Sjurdela (1540 Siurtila\ uttalas nu Siutla), bildadt på fsv. Sighnrper, isl., no. Sigurbr, hvaraf såväl i fsv. (äfven i Finland) som i fornnorskan finna§ former med bortkastadt g (nyl. Siur, fsv. Siwrdh; jfr no. Sjurstad, Sjurderud m. fl.). — Ett gammalt stad-namn är måhända Huovaristo (utt. Huaristo; skrefs 1540 Hoffuari, 1633 Huafristö). Det vore då ett sv. *Hofvardks-siad\ jfr fsv. Hofvardh, hvilket namn finnes beva-radt i Vemo och Lillkyro i den finska formen Huovari. Mot antagandet talar dock den omständigheten att orten, såsom namnet Nybygd angifver, tyckes jämförelsevis sent erhållit bofast befolkning.

Att Vemo socken fordom varit befolkad af svenskar framgår med all önskvärd tydlighet äfven af flere i äldre urkunder om-nämda rent svenska ortnamn. I Svartboken finna vi Hicullo (1375» 1383), Langhsticerto (1375; Langsticerto 1383), Werkaholm (1375; Werkiceholm 1383), Metlley (1490), Dyrffuenes (1374; Dixrffuanes

1386, Dicerucenesse, Dicerffuceness 1387, Dycerwences 1400), betecknande orter, af hvilka en del torde hafva legat i den del af socknen, som nu bildar Lokalahti kapell. Dessa namn torde numera vara utdöda. Däremot kvarlefva ännu t. ex. Puosta (1350 Bolstad1, 1477 Postha, 1540 Puosta), Böle (1477 Bale), Björkö (fi. Pcrkw; 1458?, 1459 Pcerke), Rågå (1350 Rogee)', de två sistnämda i Lokalahti. — I språkhistoriskt afscende intressant är gårdnamnet Hakuni, representerande det osynkoperade och oomljudda stadiet (!*Haguni) af fsv. Hagnc, isl. Hqgne; jfr fht. Haguno. Stadiet Hagne är bevaradt i fi. Hauninen i Reso, Hqgne åter uti Houna i Nousis. Ett annat exempel på lån, upptaget före omljudets tid, är Tiurla (<_*Tiurila) i Palva (1. Velkua; i skärgården mellan Vemo och Åbo).

1 Antagligen samma namn.Jag jämför det med fsv. Dyre, isl. no. Dyri (jfr fi. t turis: sv. dyr). Det af Falkman, Ortn. i Skåne s. 177 enligt Stephens omnämda Tiuri (run.) är antagligen samma namn. Märkas bör äfven att i Räisälä socken i Karelen finnes en by Tiuri, känd bl. a. genom lämningar af ett forntida fäste.

Äfven namnet Palva anser jag vara nordiskt. Jag återför det på ett äldre *Padva (om dv > Iv se Ojansuu, Lounaismurt. hist. s. 16), hvilket jag återfinner i Padva i Bromarf och som afspeglar ett fsv. *Baåvi 1. Bqdvi (jfr å ena sidan fsv. *Badhe, * Badkar, isl. Bqdvarr, fht. Bado, å andra sidan de talrika namnen på -vi). Nominativen af den nordiska formen återfinnes uti Töfsala-namnet Palvi. För öfrigt synes Palva ej vara det enda exemplet på för-finskade namn på -vi. I Pikis finnes ett Halvala (1377 had-valae, 1380 hadhvala, 1417, 1420 Hadhivalaby. Svartboken), som synes förutsätta ett *Haåvi 1. Hqdvi (jfr t. ex. urn. Hapu-laikan, Hapti-widafs). På samma sätt kunde Latva i Orihpää, Latvala i Lillkyro jämföras med isl. Lqdvir, Ritvala i Sääksmäki (1340 Ryd-uala) med ett fsv. *Grid-vi (jfr fsv. Gridde).

Hithörande paralleler kunde möjligen återfinnas äfven uti gårdnamnen Salavainen i Palva (1540 Salauais), Anavainen i Gustafs och Ilavaistenkylä i Eurajoki. Det första skulle då gå tillbaka på ett *Sala-vi (hvaraf fsv. Salve', jfr fht. Salabald, Salafrid m. fl. och Noreen Aschw. gr. § 70 anm. 1), det andra på ett

* Ana-vi (jfr fht. Anafred, Anager, Anawan m. fl.) och det tredje skulle förhålla sig till fsv. Ilve liksom fi. Salavainen till fsv. Salve.

Ortnamnen hafva såsom bekant mycket ofta varit underkastade folketymologiska ombildningar. I synnerhet måste detta vara vanligt i trakter, där två språk talas. Jag skall här meddela några exempel. I Nykyrko socken finnes en by med det poetiska namnet Varjoranta (d. ä. »Skugg-strand»). Namnet skrifves 1540 Va-rioranda och uttalas nu Varna, hvilken form Ojansuu (Lounaismurt. hist. s. 130) förklarat ur den förra genom en massa analogiska utjämningar. Ortnamnsforskaren kan ej uti ett namn sådant som detta gärna se något annat än en folketymologisk oinbildning,i synnerhet som det dialektala uttalet talar därför. Jag tänker mig därför här ett urn. Warirand (1. kanske * Waria-rand); jfr i) fht.

Wariland, Warimund, 2) Baldrand, Herirand m. fi.

Paralleler härtill hafva vi uti Inkeranta (1540 Ingiranta) uti Töfsala, Gullranda 1. Gtdlranta (1540 Ktdtarandd) uti Nådendal, af hvilka det förra kan återge ett fsv. * Ingebrand, det senare fsv. Gulbrand. Man kunde äfven tänka sig fsv. ortnamn Inga-strand, Gulla-strand (jfr fsv. Inge1 och Gitlle), ehuru jag anser detta vara mindre troligt. Exempel på en svensk folketymologisk ombildning af ett finskt namn hafva vi sannolikt uti den gamla formen Ledhwngc (i öfverskriften Ledhwngi, öfver hvilket samma hand (?) skrifvit Lad/wsungP) af fi. Lahdinko i Vemo. Formen är visserligen antecknad redan från 1331, men icke dess mindre är jag böjd för att anse den finska formen såsom den ursprungliga, då den näppeligen synes kunna tänkas bero på folketymologi. Jfr dock de svenska ortnamnen Ledinge, Leding, Ledimgshammar (det sista år 1331 i Sv. dipl. IV) och fsv. lé]>unger.

Jag har här i största korthet framställt några strödda drag ur ett forskningsområde, som erbjuder mycket af intresse och där rika skördar stå forskaren till buds. Utrymmet tillåter mig icke att inlåta mig på några betraktelser om bosättningsförhållandena. Redan af det ofvan sagda torde dock utan vidare framgå att den svenska befolkningen fordom utbredt sig öfver hela kusten af Egentliga Finland och att finnar och svenskar här lefvat sida vid sida allt sedan förhistorisk tid.

1 Bevaradt t. ex. uti Inkala (1540 Ingala) i Vemo.

1 Svartboken; jfr Sv. dipl. IV. Brefvet är dateradt i Diupuuich (= Djupvik), hvilken ort Svartbokens utgifvare anser möjligen böra sökas på Åland. Månne det ej snarare är ett gammalt namn på Vemoviken: fi. Vehmassalmi.Några germanska lånord i finskan.

Af

T. E. KARSTEN.

i. Ags. wise 'growth, plant’, nsv. dial. -ves, -vis 'Anemone’, etc.: fht. wisa, nht wiese 'äng': fi. vesa, veso, -visa 'telning, skott m. m.’, etc.

Bosworth-Toller, Anglo-saxon Dictionary s. 1241 anför ett ags. substantiv wise, fem. K-stam, ’A sprout, stalk', hvilket därjämte förelåge i fugeles wise, -wyse 'The plant larkspur (delphi-nium)’ äfvensom i streawberige wise ’A strawberry plant or run-ner (fragus)’. Ordet kvarlefde ännu i medelengelsk tid; jfr hos Stratmann-Bradley, A middle-english Dictionary, s. 688, wise, 'stalk'; 'fragus' (och straberie wise), hvilket här i anslutning till Bosworth-Tollers ags. form ansättes med lång stamvokal. Hos Sweet, The Student's Dictionary of Anglo-saxon s. 208, finner man emellertid härför ags. wise, fem. 'growth, (strawberry) plant', äfvensom fugeles wyse (jämte en af Sweet som tvifvelaktig betecknad sms. wis-léag meadow’), alltså former med kort stamvokal. Af dessa afvikande uppfattningar af ordets i fråga stamstafvelsekvantität synes mig den Sweét’ska vara den riktiga, detta på grund af de motsvarigheter till ordet jag tror mig ha funnit å skandinavisk språkmark. Med hänsyn till såväl form och fiexion som betydelse sammanhänger det berörda ags. växtnamnet enligt mitt förmenande synnerligen nära med följande nynordiska ordgrupp: nsv. dial. (Rietz, Dial.-lex. s. 803) ves, fem., i blå-ves 'blåsippa, Anemone hepatica’ (jfr en-ligt samma källa nda. dial. blå-vis, id.), hvit-vcs = hvite-vis 'hvitsippa, Anemone nemorosa’; /-afledning häraf är nsv. dial. (Rietz, s. 814) visil 'parnassia palustris’, blåvisil 1) 'blåsippa', 2) 'styfmors-blomma (viola tricolor)’. Med rhotacism och öfvergång till svag flexion höra hit vidare nsv. dial. (Rictz, s. 802) vera, fem. 'sippa, Anemone’, blå-vera, blå-vira (-virra}) A. hepatica', hvaraf i s. bet. blå-viring, hvit-vira {-virra}) 'A. nemorosa’, hvaraf i s. bet. hvit-viring. Af dessa bildningar återgå nsv. ves, vis på grundformerna *wesö- resp. *wisö-, nsv. vera, vira på resp. *wezön- och *wizön-, hvarmed man jämföre ags. wise af *wisdn-.

Samma betydelse men något afvikande form (annan afljuds-fas) och flexion förete följande nynorska bildningar, hvilkas samhörighet med ofvan afhandlade östnordiska ordgrupp dock synes mig höjd öfver allt tvifvel: jfr hos Aasen, ss. 62, 412, Ross, ss. 48, 456, blaa-viis, n. o. m., blaa-viisa, f., blaa-viise, m., blaa-viisil 'Anemone hepatica’, kviite-viis, n. o. m., kviide-viisa, f., kvit-viise, m., viit-viisil 'A. nemorosa’; hit hör närmast kanske nda, dial. (Feilberg, Ordb. over jyske almuesmål s. 701) hvide-visse i s. bet.

Liksom ags. wise ursprungligen betyder växt, planta af hvarje art, men genom en icke ovanlig specialiseringsakt i vissa sammansättningar {fugeles-, stréawberige-) öfvergått att beteckna speciella växtarter, ha enligt min mening nyss anförda nynorska bildningar -viis, -viisa, -viise, hvilka i nämda förbindelser {blaa-, hvit-) beteckna växtfamiljen Anemone, från början helt säkert ägt ett vidare betydelseomfång. De kunna nämligen svårligen afsöndras från följande nynorska ordgrupp, som företer samma afljudsfas af rotvokalen (Aasen, s. 938, Ross, s. 914): viis, n., 'samlingen af stilke og blade paa en urt’, viise, m., 1) ’top, spids, dusk i enden, saa-som paa graes og korn, ogsaa en tilspidset ende, som paa en traad el. snor (hertil vb. visa 'tilspidse'), 2) 'stilk og blade paa en urt i modsfetning til roden’, 3) 'blomst, begyndelse til frugt {heggjeviise, rauneviise, jordbmrviise, molteviise og fl.)’, 4) 'spire; hvilketsomhelst fremspirende', viisa, f. 1) 'spire, skud {knappnrt-viisa, bjerke-viisa)', 2) — viis n., viise m. 2) (jfr t. ex. eple-viisa), 3) 'blomst paa trre,srerlig frugttra;’. För öfrigt uppvisar redan fornnorsk-isländskan ett härmed påtagligen nära besläktadt visir, m. ’den udviklede spire, toppen af en vaext’. Från östnordiskt språkområde nämner jag nsv. dial. (Rietz, s. 815) vise, m. grodd (på råg, potäter)' äf-vensom nda. dial. (Aasen, s. 938) vis, visser 'om toppen paa urter'.

Det ofvanberörda ags. wise 'växt, planta' har emellertid anknytningspunkter äfven å vestgermanskt språkområde.

Trots betydelseskillnaden är det nämligen, enligt min mening, i grunden identiskt med fht. wisa, sv. o. st. fem., mht. wise, nht. wiese, mit. wese, st. o. sv. f., 'äng'; jfr smss. mht. wise-bhiome, 'wiesenblume', mit. wese-blome 'anthemura, caninola (anthemis, chamomilla? vgl. canineca, colchicum, Gloss)', mht. wis-boum, mit. wese-, wés-böm 'wiesbaum auf einem fuder heu, stroh, getreide, pratale' (Lexer, Mhd. Wb. 3, 938, Ltibben, Mnd. Handwb. s. 577). Den här förutsatta betydelseöfvergången från begreppet växt, planta till kollektivbegreppet äng ansluter sig nämligen till ett flertal kända fall af en analog utveckling. I sina »Studien zur altindischen und ver-gleichenden sprachgeschichte» s. 33 f. sammanställer Lidén ett antal ord, hos hvilka betydelserna träd (eller träd af bestämd art) och skog (resp. skogbevuxen höjd) äro förenade eller öfvergå i hvarandra (jfr t. ex. fht. tamia 'tanne, eiche': mht. tan, -nes 'wald', lat. silva'. poet. ofta 'träd', o. s. v.). Några andra fall af enahanda betydelseförskjutning anför YVaag i sitt arb. »Bedeutungsentwick-lung unseres wortschatzes» s. 92; jfr särskildt nht. ried 'schilfrohr', som användes om en enskild växt eller en enskild, afskuren stängel, men äfven kollektivt: 'mit ried bewachsene gegend', öfverhuf-vud 'sumpfige gegend'. Jag erinrar slutligen om att sv. ordet äng haft en fullt motsvarande betydelseutveckling: fvn. eng, f. o. n., enge, n., ’eng, jord, hvorpaa der voxer graas': fvn. ange, m. 'brodd', ags. anga, fht. ango 'stachel, spitze', nsv. dial. (Rietz, s. 9) ang (pl. ångan), m. 'de finaste strängarne på en rot; hos potatisväxter de som förena rotknölen med utsädet'; till denna ordgrupp höra enligt en känd sammanställning (jfr Zupitza, Gutturale s. 128, Falk-Torp, Et. ordb. s. v. Aal II) ytterligare find. ankura- 'sprössling,junger schoss', gr. åy/.ulri schlinge', fvn. All åll 'spire, udsprin-gende froblad', nno. aal, id., nsv. dial. (Rietz, s. s) ål, m. 'fram-spirande brodd, af säd, potäter o. a. rotfrukter', åla («) 'franispira, gro, skjuta brodd' (< *anhl~): fht. angar, nht. anger 'grasland, ac-kerland', nsv. dial. (Rietz, ss. 5, 839) åla, ål, f. ’ett i träde liggande, med ogräs öfvervuxet fält innan det plöjes', ål-åker ’åker som flera Ir å rad ligger till höskörd'.

Efter detta försök till utredning af vår ordgrupps germanska släktskapsförhållanden synes mig Kluges (Et. Wb.G) kombinering af nht. wiese (flit. wisa) ’äng' med fvn. veisa 'pfuhl, teich mit ste-hendem wasser', ags. wås 'feuchtigkeit' icke kunna upprätthållas1. Säkra utomgermanska anknytningspunkter äro mig veterligen icke uppvisade. Om det tillätes att i detta afseende uttala en förmodan, hör ordfamiljen i fråga kanske ytterst till den ieur. rot weis-, zvis- ’sich drehen', som enligt Persson, Wurzelerweiterung u. Wur-zelwariation s. 78, låge till grund för find. vis- ’emsig, tätig sein, eig. sich hin u. her bewegen', med t-afledning i find. vist- ’sich winden, sich schlängeln', lit. v^styti \vindeln'. Härför talar paral-lellismen med ofvan berörda ordgrupp fvn. ange, eng[e), nsv. ang, äng: gr. 'schlinge', lit. anka, id., find. åncati 'biegt, kriimmt',

fvn. Qngiill 'fiskkrok', o. s. v.

* *

*

Ofvan afhandlade germanska ordfamilj har med hänsyn till såväl form som betydelse påfallande beröringspunkter med följande finska ordgrupp, hvilken jag därför är benägen att betrakta som ursprungligen germansk. Lönnrot, Finskt-svenskt lex. s. 935: vesa 'telning, skott, ungt träd, rothallskott (bot.), utskott (om ungdom), unge' med ett flertal afledningar, såsom •vesainen 'full af skott, telningar, gjord af telning', vesakko ’skog 1. snår af skott, telningar (betula alpestris)', vesauta ’bli rik på telningar'; jfr sms. vesa-koivu

1 Dock synas nyno. blaa-veis 'blåsippa' och kvit-veis ‘hvitsippa' = blaa-viise resp. kvit-viise vara analogiskt ombildade efter nyno. veis 'saftig stcengel1, veise ’plante med saftig staengel', ord hvilka sammanhänga med nyno. veis, f., veisa, f. = det ofvannämda fvn. veisa (jfr nyno. veisegras 'grses i en veisa').'fjäll-björk', vesa-puu 'buskaktigt trä'; veso 'skott, telning' med följande afledningar: vesoa 'afskära telningar, kvista, afhugga skott, skjuta telningar', vesota 'slå ut skott', vesouta = vesauta (ofvan), vesoin ‘kvistyxa, löfskära, med en plural vesoimet i bet. 'rotskott'. En substantivisk grundform vesu föreligger i fi. vesuri ‘löfskära'. Det i Lönnrots ordbok, supplementhäftet s. 199, anförda subst. veso 'löfskära', hvilket f. ö. som lånord återfinnes i det nyländska vesu 'krokig knif använd vid löfbrytning' (Vendell, Nyi. allmogemålet s. 268 b.), är sannolikt ett förkortadt nominalkompositum, analogt med germansk-finska lånord sådana som murkina ‘frukost', marha-minta 'grimma', liika 'utväxt, bula' af germ. *l%ka-l>ormis (hvarom närmare hos Karsten, Finnisch-ugr. Forschungen II s. 197

f.). Slutligen hör hit väl äfven sms. veden-visa 1) 'andmat (lemna)’, 2) 'notgräs (lobelia)’ (fi. vesi, gen. veden = vatten).

Samma ordgrupp möter i estniskan. Wiedemann-Hurt, Estn.-deutsches Wb. s. 1402: wöza (wiza) 'schössling, spross, sprössling, auch von tieren: kalb’, wözu ‘gesträuch, gebiisch, spross, sprössling, schössling, staude, ableger, fig. kind, kalb’; aficdning: zvdsaj, wozar 'strauchmcsser' (jfr det synonyma fi. vesuri med samma suffix); sammansättningar: wezi-wöza, wee-wöza äfvensom wezi-, wee-wözn (wezi, wee = vatten) Svasserreiss’; jfr ofvan fi. veden-visa.

Ett inljudande germ. 5 återgifves i finskan emellertid icke blott med s (jfr fi. kaso = fvn. kqs, nsv. kas, kase\ fi. kaisila, kaisla = fvn. geisl, geisli, se Thomsen, Einfluss ss. 138, 142), utan ofta äfven med h (jfr t. ex. fi. kaihila, kaihla = kaisila, kaisla: fvn. geisli, fi. ahku: got. azgö, nsv. aska, Thomsen s. 76). Vid sådant förhållande ville jag till här berörda germansk-finska ordfamilj förslagsvis hänföra följande finska ordbildningar med närsläktad betydelse: vihanta, vihanto (-nta, -nto finska nominalafledningar) 'frodig, yfvig, frisk, lummig, grönskande’, subst. 'grönska, grönskning’, vihakka (med finskt -Ma-suffix) 'frodigt växande, yfvig, saftig, lummig’, viho 'frodighet, grönska; omogen frukt’ jämte afledningar.

Slutligen återspeglas de ofvan berörda nsv. växtnamnen vera och vira (se s. 47) möjligtvis af första kompositionsleden i fi. vera-puu-heinä 'storknäf (geranium sylvaticum)’ resp. fi. virake (utbildadt med ett finskt -/v-suffix) 'ängssyra (rumex)’.

Beträffande konsonantväxlingen s: h: r i här undersökta germansk-finska ordgrupps inljud hänvisar jag till en analog växling i en annan finsk ordfamilj, äfven den härrörande ur germansk källa: jfr enligt Thomsen, Einfl. ss. 137, 138, 143, fi. kaisila: kaihila (= fvn. geisli), keihäs spjut’ (= urn. *gaizaz): -kaira i napa-kaira 'nafvare' (= fvn. geirr).

Hvilket det långifvande germanska språket varit, en gotisk eller en skandinavisk språkform, kan i förevarande, liksom i andra hithörande fall, icke med full säkerhet afgöras. Om vi, såsom sannolikt är, ha att utgå från en germ. fem. ö-stam (jfr fht. wisa : 5- och ön-st., nsv. dial. ves, vis), tala formerna fi. vesa, -visa, viha-, estn. wdsa (wisa) för det förra alternativet, formerna fi. veso, vesu, viho, estn. wösu för det senare. Samma tvetydighet är rådande jämväl beträffande flera af de i finskan inlånade germ. ö-stammar, som anföras af Thomsen, Einfl. s. 91: jfr fi. kaso = kasa: fvn. kgs, fem., sv. kas, kasc\ fi. kauto, katttu = kanta : got. skauda-, fvn. skaud, fem.; fi. panka — pankw.hn. spqng, fem. — Otvifvelaktigt skandinaviska äro vera-, vira- i fi. verapnuheinä resp. virake, i fall de öfverhufvud äro lånord.

2. Got. våihjö kamp': fi. vaikia 'tung, mödosam’.

Fi. vaikia (-ea) 'tung, svår, mödosam, smärtsam; jämmerlig, ömklig’ förbinder Thomsen, Einfluss s. 180, under tvekan med fi. vaiva 'labor molestus’ = fvn. vå, fht. wéwo, got. *waiwa, en sammanställning, som i själfva verket möter formella svårigheter. Tanken har emellertid återupptagits af Kluge, Nominale Stammbildungs-lehre § 212, där han på grund af fi. vaikea uppkonstruerar ett got. adj. *wajuks, tillhörande en germansk nominalbildningstyp med k-suffix (jfr got. adv. anaks 'plötsligt’, alakjö 'tillsamman', ajuk-du]js fem. 'evighet' osv.). Emellertid är icke blott ett got. wajitks, utan öfverhufvud hvarje germansk /t-afledning af subst. got. *7vaiiva =fi. vaiva ouppvisad. Och vidare skulle ett got. wajuks väl knappast ge ett fi. vaikea, i det suffixets bindevokal sannolikt kvar-stode, liksom i fi. autuas 'salig' af germ. *aubugaz (fvn. audugr). Sambandet mellan fi. vaikia och vaiva bör enligt min mening alldeles uppgifvas, men icke dess mindre torde äfven det förra af dessa ord äga germanskt ursprung. Jag anser detsamma vara nära besläktadt med got. wåihjö, fem., kamp’ (2. Korinth. 7, 5:

waihjons). Gotiska substantiv af denna böjningstyp visa sig i många fall vara framgångna ur ursprungliga adjektiv. Man jämföre t. ex. got. fullö 'fulle’ : fulls; aglö 'triibsal, bedrängnis’: aglus 'schwer, schwierig’, trigö 'traurigkeit’: *trigs = fvn. tregr 'ovillig1, o.s. v. Det ifrågavarande got. wåihjö är enligt min mening en substantivering af ett i got. obelagdt adj. wåihja-, hvilket ljudtroget återspeglas af fi. vaikia. Under biformen waigja- och med en betydelse, som på det närmaste öfverensstämmer med nyanserna 'tung, svår, mödosam,

smärtsam’ hos det finska ordet ligger samma adj. till grund för vestgerm. svaga verbet fht. weigan, mht. weigen 'belästigen, quälen, vexare, affligere, exagitare’, fs. wégjan, weigan, wegan 'quälen, peinigen; vexare, verberibus afficere’, ags. wcégan 'afflict; frustrate; deceive’. Vidkommande betydelseutvecklingen i fi. vaikia'. 'tung, svår, mödosam, smärtsam’: 'jämmerlig, ömklig’ hänvisar jag till parallellismen i fvn. suårr 'tung, besvaerende, besvasret' : suårka 'beklage sig’ (Fritzner2), fht. swåren 'beschweren, belästigen’:’in schmerz od. kummer bringen’.

Enär de nordiska språken icke synas känna något adj. waigja-eller afledningar däraf, torde det fi. ordets germanska grundform böra sökas i gotiskan. Det gr. som Wulfilas öfversätter med

waihjö, är å anförda bibelställe an vän dt i sin öfverförda bemärkelse: 'kamp, ansträngning', hvadan kombineringen af fi. vaikia och got. waihjö från betydelsens sida är tadelfri. Hvad den formella öfverensstämmelsen angår, motsvaras got. h (o : 7) i förevarande, liksom i ett flertal andra, af Thomsen, Einfluss ss. 65 f., 74 (jfr s. förf:s Berøringer mellem de finske og de baltiske Sprog s. 79, noten) berörda fall af finskt k, hvilket finner sin sannolikasteförklaring däri, att de germanska lånen i fråga upptagits under en tid, då ett A-ljud ännu icke var utveckladt i finskan.

3, Got. aha 'sinn, verstand’: fi. akana 'omdöme, urskillning’.

Lönnrot, Finskt-svenskt Lexikon i, 19, sammanför fi. akana 'omdöme, urskillning’ med fi. akana 'agn, plur. agnar' (= got. ahana) under samma uppslagsord, ehuru dessa ord med hänsyn till betydelseskillnaden synbarligen äro etymologiskt obesläktade. Fi. akana 'omdöme' låter med afseende å såväl form som betydelse utan svårighet förbinda sig med got. aha ‘vou;, sinn, verstand’, en maskulin »-stam med flera beläggformer, bland hvilka särskildt gen. pl. ahané (Phil. 4, 7) märkes. Stamförvanta gotiska ord föreligga i inahs ’klug', inahei 'verständiges betragen', ahjan 'meinen, wäh-nen’. Det fi. ordet har sannolikt närmast utgått ur en gotisk acku-sativform *ahan (jfr äfven g. pl. ahane), som vid upptagandet i finskan antog slutvokalen a, sannolikt i anslutning till det samtidigt inlånade fi. akana — got. ahana 'agn'. De hos Thomsen, Einfluss s. 106 ff. behandlade germ. »-stammarna i finskan reflektera germ. nominativformer, i det de i allm. ha vokalisk utgång (mask.: -a, -o, -i, fem.: -o, -?t, -a). Endast maanan-tai och sunnun-tai representera oblika kasusformer. Till dessa träder fi. akana — got. aha som ett tredje belägg för germ. »-stamsformer i finskan. En parallell till det så förklarade fi. akana erbjuder ital. lånordet guardiano 'väktare', som enligt Thomsen, Budstikke til Selskab for germansk Filologi, årg. 1900, N:r 3, s. 21, framgått ur got. ack. wardjan (jfr fi. vartia = got. nom. wardja), men med analogisk ombildning efter lat. afledningsändelsen -anus.

4. Got. liuta 'heuchler: fi. liuta 'smickrare'.

Fi. liuta adj. 'falsk, smilande’, subst. 'smickrare' sammanfaller till form och betydelse med got. liuta 'heuchler', maskulin »-stam; jfr got. liuts 'heuchleriscli, betriigerisch’.Små bidrag till germansk etymologi.

Af

P. PERSSON.

i. Eng. clough.

Eng. clough 'bergsklyfta, kjusa’ återgår på ags. *cloh, urg. klan%-, Samma grundform torde föreligga i fht. cläh- i Clahuelde (Förstemann Altd. Namenb.2 II, 408); därtill med afljud och grammatisk vexling nht. dial. Klinge, mht. klinge, fht. klinga 'trång bergsklyfta, dalkjusa’, äfven 'bäck i en bergsklyfta, bergbäck’ (jfr Mayhew Academy Aug. och Sept. 1889, Murray NED. II, 528, Skeat Conc. etym. diet. 95, Kluge Et. Wb.6 211). Man synes föreställa sig, att dessa germanska ord skulle stå alldeles isolerade. Efter mitt förmenande kunna de ej skiljas från ags. clingan 'sammandraga sig, skrumpna’, be-clingan 'innesluta, fjättra’, neng. to cling 'sluta sig tätt till, klänga sig fast vid’ o. s. v., i äldre tid äfven trans. 'klämma ihop, sammanpressa’1. Eng. clough betyder eg. 'inklämdt, trångt ställe’. Alldeles samma betydelseutveckling finna vi i mht. klam och klamme 'Krampf, Klemme, Klämmer’, men äfven 'Bergspalte, Schlucht’, wuof-klam, -klamme 'Jammer-thal', nht. dial.

1 Besläktade äro fvn. klengiast 'trasnge sig ind paa nogen for at gjöre hara Fortraed eller tilvende sig selv utilb0rlig Fordel' (eg. 'baka sig fast'), no. dial. klengja 'hsenge ved, fseste sig, klynge sig fast', äfven 'overhsenge, forf0lge, plage' etc., sv. klänga o. s. v. En biform (med slutljudande k = förg. g) i eng. to cltnch, clcnch. Jfr ock lågt. klingen klinken 'skrumpna, draga ihop sig1.Klam[tn) Klamme 'enges Thal, Schlucht', sv. dial. klämma (berg-klämma) 'trång plats mellan tvenne berg', no. dial. klombcr 'Klämmer, Klemme; trang Bjergklöft i en Vei eller Sti', jfr fvn. klqmbr 'Klemme, Knibe'. Hvad beträffar den i nht. mht. klinge, fht. klinga jämte 'trång bergsklyfta' framträdande betydelsen 'bäck i en dylik klyfta, bergbäck', så har äfven den sin motsvarighet i baj. Klamm 'Giessbach in Felsspalten', hvilket Kluge Et. Wb.6 208 med rätta identifierar med Klamm 'Klemme, enges Thal' etc. I fråga om Klinge ligger det för öfrigt nära till hands att antaga association med verbet klingen. Detta brukas nämligen ofta om vattnets bnis, porlande eller plaskande [da ei» wazzer over die steine clanc o. s. v., se Lexer Mhd. Wb. I, 1626; nic kort ich einen Quell so leise traurig klingend Lenau, vgl D. Wb. V, 1187).

Om jag med rätta ställt eng. clough till ags. clingan etc., så följer, att man för detta senare icke med Falk-Torp Et. Ordb. 383 får antaga en på gh slutande rot, utan har att utgå från ett förg. glenk-. Att detta sammanhänger med glem- i t. Klamm, klemmen bc-klommen, ags. be-clemman o. s. v., såsom också Falk och Torp antaga, är ej osannolikt.

2. Ndl. klingen.

Ndl. klingen f. pl. 'dyner' betecknas såsom med hänsyn till sitt ursprung dunkelt både af Vercoullie Beknopt etym. woordenb. 130 och Franck Et. woordenb. 459. Först och främst bör man dock därmed sammanhålla det i åtskilliga ty. dialekter (se D. Wb. V, 117 5) i betydelsen 'Sandbank im Flusse, seichte Stelle (zum Fischfange)' förekommande Klinge, hvartill sammansättningen Sand-klinge. Jfr ock Klang i bet. 'kiesige, seichte Stelle im Flusse' (D. Wb. V, 944) och schweiz. Ge-chling 'trockener, steiniger Platz oder ein Haufe von Geschiebe in einem Fluss' (Wb. d. schweizerd. Sprache bearb. von Staub, Tobler etc. III, 655). Jag ser vidare i dessa ord afljudsformer till klung- i fht. klunga klungilin, mht. kliingelin 'Knäuel', nht. Kliingel, sv. klunga, no. dial. klung 'Klase, Klynge', da. Klynge 'tast samlet Masngde', klynge sig 'samle sighobevis, slutte, hacngc sig fast ved' o. s. v.1. Jfr äfven sicbcnb. heu-kling och kläng 'Heuhaufen, Héuschobcr' (D. Wb. V, 1295).

Den i ndl. klingen 'dyner' till grund liggande betydelsen är uppenbarligen 'hög', som specialiserats till 'sandhög'. Jfr nndl. dnin, mndl. dune, lågt. diine 'Diinc': ags. dim 'kulle', eng. down.

Sannolikt har den nu behandlade ordgruppen utgått från samma rot som den i föregående art. diskuterade. Det da. klynge kommer i semasiologiskt hänseende det eng. to cling mycket nära, och för öfrigt går betydelsen 'hopklämd, hoptryckt' lätt öfver i 'hög, massa'. Jfr t. ex. lat. glomus'. ty. Klamrn, klemmen.

3. Sv. kuse, jul-kuse.

Ordet kuse i jul-kuse har behandlats af Noreen Svenska etym. 49 f. Han sammanställer det med fsv. no. kuse 'buse, kaxe', sv. kuslig 'skrämmande, otreflig, obehaglig', fsv. kuska 'pocka, tvinga', no. och sv. dial. kust 'skrämmande respekt' o. s. v. Anledningen till benämningen skulle vara att söka i de »underliga former, som pepparkaksgubbar och andra slags julbröd ofta erhålla, i det de utstyras med horn och andra hemska attributer». — För min del förmodar jag, att grundbetydelsen af ordet i fråga endast är 'tjockt, klumpigt, något oformligt bröd', och att det bör sammanhållas med ostfr. kuse kus 'kloss, klump, tjockt, oformligt stycke, bland annat af bröd'. Därtill vidare mit. nit. kuse 'klubba; oxeltand, tand i allm.'3, mndl. mse, nndl. kuis 'knölig stock, klump, kolf, klubba'

1 Hit höra också växtnamnen fvn. klitngr, no. dial. klung, klunger 'Hyben-torn, Rosa canina* etc. (jfr Falk-Torp Et. Ordb. 382) och sv. dial. klyngon 'blåbär, Vaccinium myrtillus'. Gemensam grundbetydelse väl: tätt, tuflikt hopvuxen eller dyl.

2 Till betydelsen 'oxeltand, tand' jfr no. dial. kolp 'en kotand' jämte kulp 'en kort, naesten valseformig tingest', lågt. kitlp{e) 'något klumpigt, tjockt' (jfr Falk-Torp Et. Ordb. 400); gr. YÖ|icpos 'plugg> s*or spik' och

'oxeltand' ('Jrdp,90l, fiöAoi, acpfjvsg, 5sop.a, apfrpa, auvSsafiot, xal oöövxsg Hes.). — Den vanliga sammanställningen af gr. yöjicpog med sanskr. jambhäyati 'krossar', jåmbkas 'tand', alb. hamp dets., fn. kambr, sv. kam, fsl. zeba 'rifver sönder', sabu 'tand' m. m. är, i förbigående sagdt, mycket tvifvelaktig. Gr. YÖj-icpog 'plugg, stor spik' kan nämligen

icke skiljas från lit. gémbe 'knagg, spik, hvarpå man hänger något', och detta visar på en rot gembh- med velart g, medan däremot roten i sanskr. jambhäyati etc. haro. s. v.; väl också no. dial. kiis 'puckel' och (med afljud) kause 'knubb, block’. Betydclsekärnan i denna ordgrupp är tydligen 'något tjockt, klumpigt, oformligt’. Den specialisering på bröd af dylik form, som föreligger i ostfr. kuse och, om min mening är riktig, i sv. (Jttl-)klise har massor af paralleller. Jag nöjer mig här med att erinra om:

sv. bulle (kvetebulle), da. bolle 'rund klump af mjöl, bröd eller af kött, fisk m. m.; rundt hvetebröd’, mht. bolle 'bakverk af hvete-mjöl’, ndl. bol 'bröd, semla’ o. s. v., allesammans till den bekanta germanska basen bel- bal- bul- 'vara uppsvälld, hafva en rund form’;

nht. Kuchen, mht. kuoche, fht. kttocho o. s. v.: sv. koka (jordkoka), no. dial. kök 'klump af jord, snö o. s. v., äfven af mjöl’. I afljudsförhållande härtill stå, som bekant, sv. kaka, no. dial. kaka 'kaka1, men äfven om kokt mat = klump, boll. Jfr fvn. kqkkr 'klump’ (sncs-kqkkr), nisl. kökkur 'klump’ och med gg (jfr v. Friesen Mediageni. 102 f.) nisl. koggul 'klump, ledknöl, ben’, fvn. kqggull 'fingertopp' o. s. v.;

lillr. kolobbk -bkå ’ett slags hvetebröd', storr. kolbb 'rundt bröd’, dem. kolobok\ kalabiicha 'rundt bröd’, men äfven 'klump, kloss; tjock, lunsig menniska’, jfr skolobiti skolobåniti 'trycka ihop till en klump, zusammenballen’;1

Lågt. klamp klampe 'klump’, äfven spec. 'stort stycke bröd’ (D. Wb. V, 942), jfr sv. klamp 'kloss, klump’, afljudande med klimp, klump;

mlågt. nlågt. knust 'klump, knöl’, äfven om bröd (En olen Kmuist hollt Hutis 'Altes Brod reicht länger als neugebackenes’, holsteinskt ordspr.), ndl. knuist dets. Besläktade äro: sv. dial. knyst 'knota, knöl’ (fot-knyst, nakke-knyst etc.), da. knyst ’knu-tig utväxt’, no. dial. knust, knyste 'vreden Klods’; fvn. knauss 'bergknalle’, no. dial. knaus dets., knause 'haard, tret og vreden

palatalt g. För öfrigt passar sistnämnda rot ej heller ur betydelsens synpunkt väl till plugg’- Att åter skilja 'plugg* fr&n Y®!JL!?)0S ’tand’ visar sig på

grund af ofvan anförda exempel på dylik betydelsevexling, som ju för öfrigt i och för sig är mycket naturlig, vara onödigt.

1 jfr Torbiörnsson Die gemeinslav. Liquidamet. I, 80.Trreklods’, sv. dial. kriös 'liten kulle, upphöjning på marken; knöl, knut, svullnad’, da. dial. knos Miden forhöining paa marken’; utan tvifvel ocksä: mndl. cnoes 'brosk', cnoesel'fotknöl’, flam. knoes 'knölig stock’, äfven 'tjockt brödstycke', nndl. knoest 'knutig utväxt, knöl’, lågt. knöst dets., eng. dial. knoost 'a large lump, a piece, bit’, sv. dial. knöse 'knöl, utväxt, kula o. s. v.’; därtill med afljud (ö : a): lågt. knast, da. knast, sv. dial. knast 'knutig utväxt, knöl’ o. s. v.1;

Äldre da. lump(e) 'ett slags kaka, klump’ (Kalkar II, 847), no. dial. lumpe 'ett slags kaka, tjockt bröd’ jämte lump 'klump, kloss, tjockt stycke’; ndl. lomp 'groot suikerbrood’, äldre lompe, lomp 'klump', lomp adj. 'plump, oformlig’ etc., jfr meng. lumpe, neng. lump 'klump, massa, stort stycke’.

Sv. kuse kus förekommer nu dialektiskt (jfr Rietz 366) äfven i en mängd andra betydelser. Särskildt användes det för att beteckna en 'stark, förmögen man, som anses mer än andra; den förnämste’ t. ex. dä va kusen te kär, dä va kusen te prest, kuse-man 'mäktig, myndig man’, vidare i allmänhet i betydelsen af något 'duktigt, utmärkt’ t. ex. hä var kits'n dill häst, dä va kusen te kniv, ja har kus te hemman, kusa-verk 'dråpligt, förträffligt verk’. I nära sammanhang med användningen af kuse i uttryck som dä va kusen te kär, kuseman 'mäktig, myndig man’ står tydligen dess betydelse af 'den förnämste, den som har makten i huset, husbonden’. I denna betydelse förekommer ordet redan i fornsvenskan: ilth är i hwse som ängin är kwse (gammalt ordspr.) o. s. v. (Söderwall

703). Äfven här finna vi en motsvarighet i ostfrisiskan: he is jo 'n fasten kuse eller ’n kuse fan ’n kerel (Doornkaat Koolman II, 415); jfr ock no. dial. kause 'en dygtig eller maegtig Mand, en Stormand’ (Aasen); 'en liden overmodig og vigtig Person’ (Ross). Att kuse i dylik användning är identiskt med kuse i betydelsen af något 'stort, tjockt, klumpigt’, kan näppeligen betviflas, helst som i ostfr. några andra

1 Den i denna ordgrupp förekommande vokalvexlingen ö : a : au : il beror antingen på ursprunglig rotvariation, eller har knös- uppkommit af gnö(ti)s- och knas-(= gnJs-) är att fatta susom analogibildning efter fall med ursprungligt afljud ö : a. Andra germanska exempel på dylik vexling se t. ex. hos Noreen Urg. Lautl. 215 ff.betydelser ej äro uppvisade. För denna uppfattning tala ock en mängd paralleller. Exempelvis må här anföras följande fall:

sv. kaxc (stor-kaxe), no. dial. kakse ’en mregtig Mand, isaer om Bonder med store Eiendomme’ höra tillsammans med no. dial. kagge ’en Stabel, en tfet sammenpakket Masse; en Stormave, tyk og kort Krop, om Dyr og Mennesker’ och andra ord med betydelsen 'klump’ o. d. (se ofvan under Kuchen och v. Fricsen Mediagem. 102 f., Falk-Torp Et. Ordb. 344).

Som kakse: kagge så förhåller sig efter min förmodan också no. dial. knakse1 ’en k jaek eller stolt Karl’ (Aasen), ’en dristig og dygtig Karl, Kakse’ (Ross) till knakse 'Bjergknold', sv. riksspr. och dial. knagg knagge 'liten knöl, liten kulle’ o. s. v., äfven 'stark karl’ (knagge-bagge), mit. knagge 'hård utväxt, knöl, tjockt stycke’, nit. knagge bl. a. ett 'tjockt, duktigt stycke t. ex. af bröd’ m. m. (v. Friesen a. st. 103 ff.).

An mera belysande för betydelseskiftningarne i kuse äro åtskilliga till det ofvan behandlade germ. knatts- knus-, knös- knas-med betydelsen ’klump, knöl’ etc. hörande ord: no. dial. knause 'tyk og tretvoxen Karl’, äfven 'msegtig Mand, Kakse’ (jfr ofvan knause 'kloss'), sv. knös 'förmögen man, stor, märkelig karl, knase’ t. ex. en rik knös, Knös n. pr. (jfr ofvan knös 'liten upphöjning, knöl’ etc.), no. dial. krns 'Knegt, Krabat (med Bcgreb af Trodsighed), stolt, majgtig Mand’, som adj. 'overmodigt affierdigende, frastodende myndig’, da. knas ’ung Mand’, i äldre da. 'voldsom, ustyrlig Mand’2; sv. dial. knase 'duktig, styf, stark karl; rik, dråplig karl’, äfven — alldeles som kuse — om 'ting af synnerligt värde, gagn, godhet, brukbarhet’ o. s. v., knast 'en person af någon betydenhet, en någorlunda rik person’ (jfr ofvan knast 'utväxt, knöl’), 110. dial. knas ’en kja:k, dygtig Karl; en seldre mrcgtig Mand’, da. knast'cn gam-

1 Till afledningen med -se i kakse och knakse jfr Hellquist Arkiv VII, 153 f.

2 Falk-Torp Et. Ordb. 395 härleda knf*s, då det brukas om en person, ur en grundform *knösia-, men däremot sv. da. knos 'upphöjning, knöl etc.’ ur knans-(a. st. 388). Orden äro väl dock icke blott besläktade, utan identiska, och, såsom jag inhämtat af min vän O. v. Friesen, hindrar ingenting att i båda fallen utgå från knaus-, då ju u i no. knos kan bero på danskt inflytande.mel, sfer, eller ikke behagelig, elskva;rdig Mand’, lågt. linast ’ein knorriger, derber Bursch, Grobian, alter Mann’ o. s. v., ostfr. knast 'derber, gedrungener, starker, abgehärteter Mensch’ o. s. v. Som vi se, förekommer här en lätt betydelseskiftning, i det att orden i fråga dels beteckna något 'stort och mäktigt, duktigt, dråpligt’, dels något 'hårdt, trotsigt, öfvermodigt’ o. d. En annan nyans är: 'något fasligt, förskräckligt, ondt’. Jfr fsv. knös 'troll, förskräcklig menniska’ (Södervvall 671), sv. dial. knös 'hin onde’, knäs adj. 'bister, vred', jfr också äldre da. knös t. ex. i ett sådant uttryck som jeg er en tyv, en liderlig, en knes (Kalkar II, 567). Parallellt härmed går sv. dial. kuse i bet. ’hin onde’, fasa-kus 'buse’, no. dial. kuse dets. (s. dock äfven nedan).

I sv. dialekter förekommer kuse enligt Rietz äfven som benämning på åtskilliga djur a) krypdjur t. ex. skärp-kuse 'skalbagge’, lång-kuse 'orm' b) björn c) varg. Hit höra möjligen ock fvn. kause ’katt’, f. keysa, no. dial. kause, kaysa dets. Här synes föreligga ett nytt exempel på den af v. Friesen i hans afhandling om Media-geminatorna med rikhaltigt material belysta företeelsen, att ord med grundbetydelsen af något 'klumpigt, stort och tjockt’ o. d. öfverflyttats på allehanda djur af dylik kroppsform och sålunda gifvit upphof åt en massa djurnamn. Så betyder t. ex. no. dial. bagge 'Bylt, Pakke; en Klods, en tyk og plump Figur, mest om Dyr’, och den sistnämnda betydelsen finna vi på olika sätt specialiserad i bagge ’en aargammel Kalv’, stall-bagge 'Staldvsedder’, hvartill sv. bagge 1) hanfar 2) dial. häst: bagge 'gammal häst’ (Dalarne), skogs-baggar — skogsruss (Gotl.) 'små knubbiga gotl.

hästar, som året rundt gå i bet på skogen' 3) om insekter t. ex. skal-bagge, toAd)bagge o. s. v. Till den germ. basen kubb- kobb-t. ex. i sv. kubb 'kort, tjockt stycke af en trästam’, kobbe, kobb 'mindre klippa i hafvet’, eng. cob 'rundt, klumpigt föremål’ höra fvn. kobbi 'själ’, sv. dial. kubb-själ 'spräcklig själ' och vidare äfven eng. cob 'spindel' (atter-cob) och 'mås' (sea-cob), jfr också nit. kobbe, kobbese (kopse), vestflam. kobbe 'spindel' jämte ostfr. kobbe, se-kobbe, nfr. kub 'mås'.Således synas alla de betydelser, hvari sv. kuse förekommer, otvunget kunna förklaras med ofvan s. 56 f. angifna utgångspunkt.

Till sist kan nu den frågan uppkastas, huru det ofvan behandlade kus- katts- förhåller sig till det kus- (kitis- katts-), som ingår t. ex. i sv. kuslig, no. dial. kuseleg 'frygtelig, fael, raedsom’, sv. dial. kust 'fasa, obehaglig känsla vid att åse något’, no. dial. kust 'Ave, Respekt, Tugt, Orden’, fsv. kuska 'tvinga, nödga, truga', sv. dial. kuskja, da. kuske dets., kyse 'skraemme'. Äldre da. kjuse visar både betydelsen 'skraemme' och 'odelaegge ved Trolddom’, hvadan man hit också synes böra föra: fsv. kiusa 'förtrolla’, nsv. riksspr. tjusa (dial. betyder för-kjust dels 'förtrollad, förhexad, be-dårad, bedragen’, dels 'förskräckt, häpen’, Rietz 179), dial. kusla, kosma 'trolla, signa, hexa' m. m. Säkerligen föreligger här ett annat kus-1, men sannolikt synes, att semasiologisk beröring i vissa fall förekommit mellan de båda likljudande baserna. Särskildt lig ger ett sådant antagande nära till hands beträffande kuse i betydelsen 'hin onde, buse’ o. d.

4. Sv. da. kutting.

Da. kutting 'lidet Fad eller Tonde, Bimpel, Otting, et Maal af 8 Potter’, sv. kutting skulle enligt Falks och Torps förmodan Et. Ordb. 426 egentligen betyda ’afskja;ring’, d. v. s. 'afskaaren del af en tonde’ och sammanhänga med no. kutte 'skjaere', sv. kåta 'tälja', dial. kuta, kota, isl. kuta 'skjfere med en liden kniv', meng. cutten, neng. to att2 o. s. v. Mig synes sannolikare, att kutting genomgått samma betydelseutveckling som det synonyma sv. kagge 'kutting', äldre da. kaggc 'Kar, Tonde’, no. dial. kagge, kagg 'liden Tonde, Bimpel’, fvn. kaggi 'Kagge, Dunk; forekommer som Ogenavn’, vtn-kaggr 'Vindunk’. Dessa ord sammanhänga otvifvelaktigt (jfr v. Friesen Mediagem. 102 f., Falk-Torp Et. Ordb. 344) med no.

1 Sammanhang med kius- 'välja’ antages af Grimm D. Gramm.3 I, 511, Ryd-qvist Sv. spr. lag. I, 236, Falk-Torp Et. Ordb. 436.

2 Möjligen skandinaviskt lånord, s. Skeat Transact. Phil. Soc. 1888—90, 2, Björkman Scand. loan-words 248.dial. kagge ’en Stabel, en ttet sammenpakket Masse; en Stormave, tyk og kort Krop’, isl. köggitl 'Knokkcl, Klump' m. m. På samma sätt är kutting att sammanhålla med sv. dial. kut 'knöl, puckel på ryggen, rygg (= utbuktning)’, mit. kotcl, nit. kötel 'litet rundt exkre-ment (af råttor, får, getter, svin, hästar o. s. v.)’, ndl. keutcl dets., äfven 'kägla, böna, liten rund figur (Knirps)’ o. s. v.; därtill med geminata: sv. kotte (tall-, gran-kotte) ’den rundade blomsamlingen hos barrträden', dial. kott 'barnunge', kutte 'liten gosse', kutting 'liten fet och tjock gosse’ etc. (se v. Friesen a. st. 93 ff.).

'Kutting' och 'kagge' hafva båda blifvit benämnda efter sin bukiga eller kupiga, hvälfda form. Detsamma är förhållandet med en hop andra kärl. Jag påminner här blott om sv. kopp, fvn. koppr 'Kop, Kar; halvkugleformig Forhoining’, hvarmed sammanhänga sv. koppa i kummel-koppa 'det rundade honblomhänget hos humlen’, fsv. koppa 'bisvärm', eg. 'rundad klump' i koppo-funder, t. dial. koppe kuppe 'kägelformig bergspets’ och vidare fvn. kufbttr 'rund, kugledannet’, no. dial. kuv 'en rundagtig Top, en höi Stabel eller Stak’, sv. dial. kuv 'hösåte, hövålm; liten spetsig hög; öfre (rundade) delen af ryggen’ o. s. v. (se Noreen Sv. etym. 47, v. Friesen a. st. 62 ff., Falk-Torp Et. Ordb. 401 f.).Om u^brytningsdiftongens kvalitet i isländskan.

Av

ROLF NORDENSTRENG.

Den utredning av den nordiska u-brytningens förlopp o resultat, som min landsmann docenten Hugo Pipping givit\ synes mig i sina grunddrag vara evident riktig o erkännes som sådan även av långt kompetentare domare än mig. Riktigheten av hans slutsatser i fråga om fornsvenskan o forngutniskan har jag intet skäl att betvivla; men det synes mig, som om han försummat att i fråga om den isländska u-brytningen dra konsekvenserna av sin egen

åskådning. Förhållandena i isländskan tala avgjort för Pip-pings teori: att u-brytningsdiftongen i skalderimmen alltid har jud-värdet iq (eller möjligen framför kvarstående u ia), får genom den en enkel o osökt förklaring: zg blir den judlagsenliga formen, såsom man förut antog, ehuru för närvarande en annan uppfattning är förhärskande åtminstone bland de svenska filologerna, o io reduceras till en blott o bar skrivform.

Den av Noreen, Kock m. fl. hyllade åsikten, att u-brytningsdiftongen uppstått genom u- (eller rättare o-) epentes o resulterat i io, har i Wadstein haft sin förnämsta förkämpe2. Det är mot

1 I-Uralaut und U-Brechung in den nordischen Sprachen. Ein Beitrag von Hugo Pipping. Neuphilologische Mitteilungen herausgegeben vom Neuphilologischcn Verein in Helsingfors. Doppelnummer iS/n—lö/12 1902.

2 Om M-brytningsdiftongen i fornisländskan och fornnorsknn av Elis Wadstein. Språkvctcnskapliga sällskapets i Uppsala förhandlingar t 894—1897.honom jag därför i det följande kommer att rikta min opposition. Måhända kann det synas vara djärft att kritisera en teori, som hyllas av så ansedda forskare. Men om min åsikt visar sig vara riktig, så är dess framställande på dessa blad därmed rättfärdigat,

o visar den sig oriktig, så drabbar det endast mig.

E brytes enligt Pipping av ett i nästa stavelse följande (syn-koperat eller kvarstående) « eller v över ea till ia, vilken diftong sedan ytterligare labialiseras. Denna labialisering resulterar i forn-svenskan slutligen i io (utom framför kvarstående «, där resultatet blir iii], som i vissa fall kvarlever i nysvenskan, varför vi kunna vara övertygade om att vi här ha att göra med värkligt io (d. v. s. im). Har nu denna labialisering fortskridit lika långt i isländskan? Jag tror mig kunna besvara den frågan nekande. Pipping, som icke undersökt skalderimmen, utan tagit Wadsteins teori om att u-brytningsdiftongen även i isländskan är io för god, accepterar Hultmans förklaring (Finländska bidrag till svensk språk- och folk-lifsforskning, Helsingfors 1894, sid. 96), enligt vilken skillnaden mellan (i)o o q skulle bero därpå, att diftongen ia skulle ha varit fallande, då u-omjudet inträdde; u-omjudet av svagtonigt a är ju nämligen 0 (yngre «), t. ex. harpare, dat. pl. hqrporom, ej *hqr-pqrom. Häremot skulle jag vilja invända, att diftongen ia redan hos de älsta skalderna (således förrän man antar att kvarstående u värkade omjud) otvivelaktigt var stigande, vilket framgår av sådana aöalhendingar som t. ex. kialdrskids: galdra (frorbiprn Hornklofi, Glymdrapa v. 2). Var a i diftongen ia starktonigt — o det var det — o skulle det labialiseras, så kunnde det ej undgå att passera stadiet iq — vad det nu än sedan månde utveckla sig till. Detta stadium iq ha vi belagt i en mängd skalderim, flere än Kahle anfört i sin uppsats mot Wadstein (Arkiv XII sid. 374), där han påpekar den i skalderimmen tydligt framträdande olikheten mellan u-brytningsdiftongens senare komponent o o, ehuru han anser denna olikhet vara oursprunglig. Jag skall här citera dem jag funnit — de äro icke få.Brytningsdiftongen iq bildar aöalhending med q eller a (dessa båda äro ju som rimvokaler likvärdiga):

hos j)ioiolfr br Hvini: okbiqrn : Marnar (Snorra-Edda, Finnur Jönssons uppl. s. 187; Wisén, Carmina norroena Haustlpng v. 6 läser okbiqrn: Mqma)\ detta exempel har dock ej full beviskraft, dels emedan Jaiööolfr ofta rimmar illa, dels emedan det ju vore möjligt, att det borde läsas Morna eller Mornar;

hos porbiqrn Hornkloji: geiharör : iqrdu (Hkr I s. 120, v. 49, Finnur Jönssons uppl.); Wisén läser geövqrdr'.iqrdu (Glymdrapa v. 6); båda läsarterna stödja min uppfattning;

hos Eyvindr skåldaspillir : skiqldum : aldri (Hkr I s. 227 v. 100); hos Egill Skallagnmsson : hqfuåbaåmr: iqfra (Eg. s. Sk. kap. 55, sid. 162, Altnord. Sagabibl.); qrmålgastan: hiqrva (Eg. s. Sk. kap. 65, s. 220); vqrd : iqröu (Eg. s. Sk. kap. 78, s. 263);

hos Einarr skålaglamm : hiqrlautar: Sqrla (Hkr I s. 304 v. 136; Wisén Vellekla v. 22);

hos fiördr Kolbeinsson : vqrn : hiqrvi (Hkr I s. 450 v. 172); hos Biqm Asbrandssou : gialfrelda: siqlfum (Eyrb. s. kap. 40, sid. 145, Altnord. Sagabibl.);

hos Sigvatr jibrdarson \ qriigt . fiqrium (Hkr II s. 113, v. 54); biqrtum : svqrtu (Hkr II s. 173 v. 73); qld\ skiqldu (Hkr II s. 504, v. 162); laitkiqfn\nqfmim (Hkr III s. 31 v. 27; Wisén, Bersoglis-vfsur v. 5); viqrg: nefbiqrgum (Wisén, Kniitsdråpa v. 4); hqfud: iqfurr (Wisén, Knutsdräpa v. 5, 8, 10);

hos Hofgaröa-Rcfr Gestsson: bqrr : hiqrva (Sn. E. s. 114); hos Biarni Gullbrärskåld: iqrå: Gqröum (Hkr III s. 13 v. 10); hos fyörarinn loftunga : sqkrammir : miqk (Hkr II s. 398 v. 114); hos Arnorr iarlaskåld: qldum: skiqldu (Hkr III s. 8 v. 7; Wisén, Hrynhenda v. 3); skapvqrbr: iqrdu (Hkr III s. 49 v. 41);

hos]>ibbolfr Arnorsson : kqlfitr : siqlfum (Sn. E. s. 110); hqrå : iqrdu (Sn. E. s. 128); hialdr: skiqldu (Hkr III s. 54 v. 45); iqrå : varda (Hkr III s. 58 v. 53); qld: skiqldu (Hkr III s. 59 v. 54); skiqld: sialdan (Hkr III s. 66 v. 66); hialdrs : skiqldu (Hkr III s. 67 v. 68); qrleiks: iqrlutn (Hkr III s. 165 v. 137);hos Steinn Herdisarson : fiqrvi: qrvar (Hkr III s. 163 v. 133);

hos Hallar-Steinn \ hialdrrikr : skiqldu (VVisén, Rekstefia v. 12);

hos Einarr Skidason : fqmudr: stiqrnu (Wisén, Geisli v. 2); meginfiqldi: hqlåa (Geisli v. 4); hqfudskåld: iqfri (Geisli v. 12); Hqrba : /grfe (Geisli v. 15); alls : sniqllum (Geisli v. 16); iqfurr'. hqfbu (Geisli v. 23); preksniqll: qllum (Geisli v. 66); gqfitg'.iqfri (Sn. E. s. 93); sverrigiqrd : hqråum (Sn. E. s. 94); hqfud: iQfri (Hkr III s. 375 v. 222).

Vidare är iq belagt i slutrim hos Einarr Skidason : beit buö-lungs kiqrr, blöö fell å dqrr (Sn. E. s. 141, Hkr III s. 376 v. 223) samt porkell Gislason : vqllum : fiqllum (Buadråpa v, 2, Wisén); fiql-htm : stqllum (Biiadrapa v. 7, Wisén).

Även hos senare skalder som Hallr Snorrascm, Sturla fiör-darson o Eysteinn Asgrimsson är iq belagt i rim; se härom Kahle, anf. ställe.

Däremot har jag lika litet som Kahle lyckats finna något ställe, där u-brytningsdiftongen skulle rimma mot o\ Sigvats rim flokki-.fiokkva (Bersoglisvfsur v. 2, Wiscn) anser jag ej höra dit, emedan friokkr, enligt hvad jag tror, återgår på *§ikwiaR\ mera därom längre fram.

Huruvida vi framför kvarstående u böra läsa ia eller iq är en fråga av föga vikt i detta sammanhang; den vill jag inte inlåta mig på.

I många av de ovan anförda exemplen på io skulle denna diftong mycket väl kunna vara en analogibildniug efter former med a-brytning; men i en del fall är varje möjlighet till analogibildning utesluten. I iqfurr (som i Sigvats Knutsdräpa rimmar med hqfud,

o det i stefet, där ett rimfel är otänkbart) måste ig vara judlags-enligt, ty i hela paradigmet finns ej en enda a-form. Det oböjliga miqk (som hos fmrarinn rimmar med sqkrammir1) måste väl om

1 Wadstein beskyller f)örarinn här för ett rimfel o motiverar denna beskj^ll-ning med att samma skald skulle ha ett annat felaktigt rim: gråps : dr$po; men haltlösheten av detta påstående är uppenbar: det är ju en känd sak, att såväl å som a bilda aöalhending med sitt u-omjud. I Tögdråpa finns intet rimfel, o att då påstå, att just rimmet: sqkrammir mipk vore felaktigt, är minst sagt vågat.någonting vara en av allt vad analogiinflytelser heter opåvärkad, rent judlagsenlig form. Detsamma är fallet med några av de andra exemplen.

Emellertid återstår Sigvats rim Jlokki: piokkva att förklara. Jag tror icke, att här föreligger någon u-brytning av e o att Sigvatr rimmat orätt; den förklaringen vore alltför lättvindig; dessutom förklarar den ej formen piukkr. Jag tänker mig saken på följande sätt:

Man hör ofta sägas, att isländskan i grund o botten är en västnorsk dialekt. I huvudsak är detta ju riktigt; men man kommer sanningen närmare, om man betecknar isländskan som ett blandspråk, där det västnorska .elementet är avgjort dominerande. Bland de isländska nybyggarena fanns det även nord- o östnorr-männ samt danskar o svenskar — låt vara fåtaliga — ävensom åtskilliga anglo-skandinaver, som troligen voro mer eller mindre danskspråkiga; man kann därför med skäl vänta, att spår av östnordiska dialekter skola stå att finna i isländskan. Jag tror, att piokkr o fihtkkr äro sådana spår, o denna min tro stödes i någon mån därav, att de voro mindre vanliga än pykkr, som också är allenahärskande i nyisländskan (i formen }>ykkur). f>ykkr förutsätter ett urnord. *pikwian o kann ej ha uppkommit genom u-brytning av e. Enligt Wadstein (Fornnorska hom. b. ljudlära s. 150; se även Noreen, Altschwed. Gramm. § 127) brytes ett kort y till iu framför ggzv, ngw, nkw, månne det

icke har gjort så även framför kkwi Mig veterligen finns det inte något annat ord än pykkr, som har judkombinationen -ykktv-\ men ingenting talar emot antagandet, att vi haft en östnordisk böjning pykker, ack. piukkvan liksom stygger: stmggvan; men iu växlar framfor dessa konsonantgrupper med io, t. ex. biog jämte biug, liong jämte liung, o. s. v.; jämför även isl. 1 pers. plur. pres. hioggum, bioggum jämte hitiggum, bittggum (vilka senare former måtte ha varit vanligare, dä de i nyisl. helt o hållet undanträngt ztf-formerna); denna växling — varpå den nu må bero — kann även ha förekommit framför kkiv, o därpå kunde adj. piokkr, vb. piokkva bero. — En form piqkkrupptages av Erik Jonsson o Cleasby-Vigfusson (skrives av dem Jijökkr) o anföres av Noreen i Altisl. Gr.3; men då Fritzner ej tycks känna till den o intet spår av den står att finna i nyisländskan, misstänker jag starkt, att den är konstruerad av lexikograferna. I ingen händelse kann Jnokkr ha uppkommit ur den, ej heller den ur friokkr, utan är den faktisk, så måste man med Noreen (Altisl. Gr.3 § 155) för den ansätta en grundform *§ekwuR.

Det återstår nu att dryfta räkneordet fiqgur eller (sällsynt) fiugur (huruvida det funnits en form *jiogur, som varit mer än en skriftform, är omöjligt att veta, då den icke är belagd i något rim). Den förra formen är den vanliga o den enda i nyisländskan kvarlevande [fjogur). Då jag icke på annat sätt kann förklara fiugur, är jag böjd för att betrakta även denna sällsynta form som östnordisk; ty i östnordiskan skall ju enligt Pipping u-brytningsdif-tongen framför kvarstående u ytterligare labialiseras till u, varpå många exempel finnas; att denna judlag skulle ha gällt även för västnordiskan, synes mig föga sannolikt, ty vi ha inga isländska former *iufurr o. s. v.; de skulle visserligen kunna vara bortana-logiscrade; men då borde fiugur vara den vanligare formen, icke så sällsynt, som den nu är.

Att mina förklaringar av formerna piokkr, fiiokkva, fciukkr, fiugur äro riktiga, vågar jag ej bestämt påstå, o kann någon utfundera enklare o bättre förklaringar, skall jag gärna acceptera dem. Men mina äro dock möjliga o därför bättre än inga. Jag hade nog först tänkt mig den möjligheten, att kvarstående v måhända skulle ha labialiserat brytningsdiftongen iq vidare till io, o att Jnokkva kunde förklaras så; men den förklaringen strandar ojälpligt därpå, att fornisl. iqrvi, grus, på nyisländska heter Jörfi,l vilket ju förutsätter en iq-form.

U-brytningsdiftongen skrives i handskrifterna i regeln io, sällan iq, im eller iw, under det att u-omjudet av a i de äldre handskrifterna oftast skrives q, co eller cu, sällan 0. Wadstein drar därav den slutsatsen, att en bestämd, tydlig skillnad förefanns mellan

1 Belagt endast som ortnamn.u-omjudet av a o senare komponenten i u-brytningsdiftongen; dock var o i io ingalunda identiskt med det vanliga 0, o Sigvats rim Jlokki: piokkva betecknar han därför som felaktigt, vilket förefaller mig mycket riskabelt: man bör betänka sig många gånger, innan man beskyller formkonstnärer sådana som Sigvatr o {>örarinn för rimfel. Wadsteins förklaring av saknaden av rim mellan io o o är så långsökt o hårdragen, att den endast i yttersta nödfall bör tillgripas. O detta nödfall existerar ej mera, då zg-formerna visa sig vara judlagsenliga. Vilket judvärde tecknet g må ha haft, hör cj hit; möjligt är ju, att det växlade framfor olika konsonanter; vad jag tror mig ha bevisat är blott, att senare komponenten i den genom labialisering av ia uppkomna u-brytningsdiftongen är identisk med u-omjudet av a.

Att denna diftong vanligen skrifves io, sällan iq, ico eller icv förefaller mig icke så märkvärdigt. Jag hänvisar till vad Finnur Jonsson härom yttrat (Arkiv IX sid. 376). Det är dessutom alls icke säkert, att skrivarena alltid voro klart medvetna om att sonan-ten i io (iq) icke hade samma kvalitet som o, eller åtminstone kann skillnaden ha förefallit dem så ringa, att det var onödigt att beteckna den, helst som läsningen ej ett dugg underlättades genom den besvärligare skrivningen iq, ico eller iw. Då o då kommo skrivarena att reflektera över, att nämda diftong faktiskt innehöll ett g-jud, o därigenom förklaras skrivningarna iq o. s. v.Anmärkningar till nyislänsk gramatik.

Av

ROLF ARPI.

I. Nyislänskt 11 ock rl.

Beträffande det nuvarande uttalet av 11 — utom framför stavelseslutande d, s, t — ock rl har det vanligen 1

anjivits icke vara mer än ett. Beskrivningen av detta uttal är emellertid — även den av Björn M:n Olsen godtjännda 2 — ofullständig ock bör lyda så: »// ausser am ende einer silbe vor s, t, d vvo es wie l lautet (alls &) ist ein tonloser interdentaler verschlusslaut mit lateraler explosion, wozu sich keine parallele im deutschen findet; es lautet ungefähr wie ddl\ wie // wird auch rl ausgesprochen.» Detta har förut av mig påpekats3, varvid jag även nämde, att i nuvarande isländska finnes ett annat uttal av 11 nämligen långt tonande /. De fall, som jag tjänner till, i vilka detta förekåmmer, äro följande.

A. Namnförkårtningar, vilka användas mycket i det vanliga samtalsspråket.

Alla Alexfa

Alli Aöalsteinn

Billa Marsibil

1 Gislason: Oldn. Forml. 1858 s. 32 f.; Wirnmer: Fornnord. forml. 1874 s. n; Sweet: Handb. of phon. 1877 s. 147; Grundriss d. neuisl. granim. v. Carpenter 1881 § 3 g; Björn M:n Olsen: Germania XXVII, 1882 s. 270, 272.

2 Germania XXVII, 1882, s. 270; Grundr. d. neuisl. gramm. von Carpenter 188I § 3 g.

8 Ups. univ:s årsskr. 1885, Språkvetensk. sällsk. förh. s. 46 f.Dalli Daniel Dilli Di5rik JElin Ella [Elina JHafliöi Halli1 (llallgrfmur Hilli Hilarius Jiilla Julia Kalli Karl Lalli Larus Litlla Lovisa Lulli Luåvik Malla Magdalena öm Ölafur Palli Påll (Salbjörg Salla |Salgeröur [även Salka] [Salvor Valla Valgeröur [även Valka] Villa Vilborg [även Borga] Villi Vilhjalmur. B. Andra ord av isländskt ursprung,

a) med 11 < nl\

I bellur fem. pl. (västlandet2) = två medelst ett band om

1 Uttalet Haddti, som ock förekåmmer, är snarare (som prof:r Finnur Jönsson jort mig uppmärksam på) en anslutning till uttalet av namnet Halli, som finnes även i nyare tider (Presta tal og pröfasta å Islandi Khn 1869 s. 10; jfr Skyrslur um landshagi å Islandi I Khn 1858 s. 524) än till porhallttr, som jag antog (not

3 anf. a. s. 47).

2 Med väst-, syd-, öst- ock nord-land menar jag respektive Vestur- Suöur-Austur- ock Noröur-amt enligt den nu jällande indelningen med den sjillnaden, a) att jag till gräns mellan mitt nordland ock östland sätter Jökulså i Axafiröi (jfr Ups. univ:s årsskr. 1885, Språkvetensk. sällsk. förh. s. 48) samt b) att gränsen mellan västlandet ock sydlandet går i Snasfellsnessysla. Härvid anser jag mig böra påpeka, att gränserna mellan gamla tidens Vestfiröinga-, Sunnlendinga-, Austfiröinga- ock Norölendinga-fjöröungr sammanfalla icke med den nya indelningen i amt (sc Kålund:hornen sammanbundna tackor; belhir < '*bcnlur < ®bcndlur* Detta *bendla kann då vara ett ytterligare eksämpel till Iiellqvist: Nordiska nominalbildningen Lund 1890 § 5; *bendla: isl. bendill m. ock *bendla = »den med band försedda». Jfr beträffande betydelsen isl. tvmvetla f. — tacka som har två vintrar (är två vintrar gammal).

II dilla f. (västlandet) = sjärten av en fisk — anarrichas lupus (= isl. »steinbftur»); dilla < *dinla < *dindla. Detta *dindla\ isl. m, dindill (= sälsjärt) — *bendla : bcndill.

III hilla f. (nord- ock sydlandet) = gammal utlevad ko äller tacka; hilla < *hinla < hindla (Björn Ilaldorsen: Lexicon isl.-lat.-danicum: »Gömul hindla — — —- — saaledes kaldes ct mavert og af Aelde ufrugtbart Kva;gh0ved»). Detta hindla är diminutivbildning med förklenande betydelse av isl. lund f.

b) med II < dl:

IV hmdla (-aö-) värb (sydlandet) = älta, knåda; hmdla < hnudla2, vilket är uttalet å nordlandet ock som upptages — utom hos Cleasby-Vigfusson: Icel.-engl. diet. såsom »slang» — av Björn

Haldorsen: »Hnudla — —sammentrykke, t tette, valkc.--Sam-

mentrykke i Knuder», samt redan i Gudm. Andrea;: Lexicon Is-landicum 1683 »Ad hnudla, Digitis prensare,

tractare».

C. Lånord.

V ball n. (västlandet) = bal. Utan tvivel mycket ungt lånord från danska bal n. Det finnes varken hos Ruginan: Monosyllaba Islandica 1676 äller i Gudm. Andrese: Lex. Isl. 1683.

VI vtilla äller mylla f. (allm.) = hyska i livstycke till äldre kvinnohögtidsdräkten, Det finnes icke i Gudm. Andres: Lex. Isl.

Hist-topogr. Beskriv, af Island Khn 1877—82 t. eks. I ss. 276, 286; II ss 193, 267). Ock av den syd-östliga delen av ön, Vestur- ock Austur-Skaptafells-syslur, som enligt gamla indelningen hörde till Austfiröingafjöröungr, men enligt den nuvarande till Suöuramt, intar särsjilt den mellersta delen i följd av sin belägenhet, brist på hamnar o. s. v. en i viss mån egen ställning samt torde jämte västlandet ock Grimsey vara de inträssangtaste trakterna av Island i språkligt ock etnografiskt hänseende.

1 Noreen: Altisl. gramm.3 § 281: 2.

2 Noreen: Altisl. gramm.3 § 259: 4.(Oddsen: Ordabök 1819 ock Gfslason: Oröabök 1851 upptaga det icke häller som översättning av da. »malle») ock är väl snarast en lånad norsk (dialäkt-)fårm, jfr Aasen: Norsk Ordb. 1873 ock Ross: Norsk Ordb. 1895: »Mella, Mila».

VII mylla f. (allm.) = kvarn. Nog såväl som det äldre mylna tämligen gammalt lån från danskans mylla ock mylna (se Lyngby: Udsagnsordenes böjn. i Jyske lov 1863 s. I f. ock Lund: D. se. da. skr.-spr. ordf. 1877). Mylna är i isl. det yngre ordet, kvern det äldre.

VIII null n. (allm.) = nåll, siffran o. Finnes varken hos Rug-man: Monosyllaba Isl. äller i Gudm. Andreas: Lex. Isl., men väl

i Björn Haldorsen: Lexicon »Null» samt i t. e. Jon Gudmundsson: Reikmngslist Videyar Kl. 1841 s. 6 »milis. Ordet är nog närmast lån från danskan.

IX rulla f. (allm.) = mangel. Det finnes äj i Gudm. Andreae: Lex. Isl., är icke synnerligen gammalt lån från det danska »rulle». Först på den sista tiden har denna mangel utträngt det äldre mangel-träet (isl. trafakefli), jfr Afbildn. af föremål i nord. museet utg. af A. Hazelius, 2—3 Island Sthlm 1890, taksten till pl. 9.

X skr alla (-aö-) värb (sydlandet) = »falde med en skraldende lyd» (enligt meddelande av Björn M:n Olsen). Finnes icke i Gudm. Andrere: Lex. Isl., är väl lån från da. värbet »skralde», jfr Ross Norsk Ordb. »skralla».

XI trallari m. (sydlandet) har jag hört i uttrycket »hann er allra mesti trallariv = han är en riktig (gladlynnt) slarver. Ordet (som icke finnes i Gudm. Andrese: Lex. Isl.) är förmodligen lån från danskan, jfr da. »tralle» (Molbech: Da. Ordb. 1859; V. Kri-stiansen [V. Fausball]: Ordb. over Gadesproget Khn 1866) ock da. »tralle, trailer» (E. T. Kristensen: Danske ordsprog og mundheld. Khn 1890 s. 356).

XII vellingur m. (allm.) = välling. Gudm. Andrese: Lex. Isl. »Vellingr Puls fervidé cocta diuq parata». Det har visserligen även uttalet -ddl-, men då det i hela äldre literaturen anföres en-dast från Stjörn, torde det vara sannolikare, att uttalet med långt tonande l beror på lån från norska äller danska.

Beträffande förhållandet i äldre isländska mellan rl ock 11 antar Noreen1 en assimilatsjon rl > 11 särsjilt med stöd av Gfslasons (av Noreen anf:a) uppjifter Njåla II s. 435 ff., Efterl. skr. II, 165 f. Men sådana skrivningar kunna lika väl bero på ett sammanfall i uttalet av rl ock 11 (jfr Björn M:n Olsen Tfmarit II s. 12) så, att båda uttalades ddl. Huru gammalt uttalet ddl kann vara, är svårt att avjöra. Finnas några assonangser vokal + 11: vokal + l, så an-jiva de, att 11 på den tiden icke alhnännt uttalades ddl. Finnas åter icke sådana assonangser, så kann dåck den omständigheten knappast anföras som ett positivt bevis för ett uttal ddl.

Om skrivningen Olleifr, Ollaug (för väntat -ddl-) förekåmmer på flera ställen, •— jag tjänner endast till fyra st.2, •— så skulle denna skrivning med 11 kunna vara en beteckning för ett uttal ddl3.

Då det isl. II är dentalt — icke kakuminalt4, •— är övergången i uttalet II > ddl (vilket senare uttal också finnes i färöiskan5) fonetiskt lättare än den av rl > ddl, då det här är fråga 0111 dentalt vibrerande r\ förbindelsen rl är äj häller synnerligen vanlig.

II. Nyisländskt nn ock rn.

Det nuvarande isländska uttalet av nn ock rn i vissa fall anjes i Grundr. d. neuisl. gramm. von Carpenter § 3 g: >Auf gleiche weise wird rn und nn .... behandelt;» Detta bör ändras till »Auf gleiche weise wird rn nach vocalen und diphthongen, nn nach diphthongen und accentuirten vocalen behandelt;» Vidare bör äfter orden »ein ton-loser verschlusslaut» tilläggas »mit nasaler explosion», ock Car-penters ord »das gaumensegel schliesst die nasenhöhle ab» strykas.

1 Altisl. gramm.8 § 262: 1.

2 Landnåma 1900 s. 120, 121 (2 st.), 171.

3 Noreen icke så: Altisl. gramm.3 § 259. Anm. 2.

4 Noreen: Altisl. gramm.8 § 40: 1.

6 Hammershaimb: Fsertfsk anthologi 1891 s. lxiilBeträffande förhållandet mellan m ock nn antar Noreen1 en assimilatsjon rn > nn för fornnorskan omkring 1300 ock tillägger: »Im aisl. ist wol die assimilation etwas später eingetreten». Tvänne ord har jag att anföra, som möjligen skulle kunna vara eksämpel på en sådan assimilatsjon rn > nn (uttalat nn icke ddn) nämligen ortnamnet Undimfell < *undunnfell < *undurnfell (se Aarböger f. nord. oldk. 1881 s. 43, jfr Kålund: Hist-topogr. Beskr. af Isl. II s. 420) ock advärbet hana < *kanna < hérna (jfr Nord. Tidskr. f.

F. N. R. II s. 7 not 1). Men dessa ord kunna även vara så gamla, att övergången rn > nn (uttalat nn) icke är i ejäntlig mening is-länsk utan norsk.

Däremot vill jag påpeka, att från slutet av 1300-talet finnas isl. skrivningar med rn, där man väntat nn, i sådana fall, som nu uttalas ddn. Så t. e. Flateyjarbok III s. 272 eirn (— einn); s. 273 Sveirn 5 ggr (= Sveinn), eirn 2 ggr (= einn); s. 274 Sv eirn 3 ggr; s. 360 Sveirn; s. 361 Sveirn 3 ggr, Steirn (= Steinn); s. 362 Sveim

2 ggr, eirn; s. 363 Sveirn 3 ggr, Steim, eime,eirni(= einni). Från senare handskrifter har jag antecknat — enligt editsjonen av Saga Osvalds konungs liins helga i An O. 1854 — ur Cod. Holm. n:r

3 fol. (från sista hälften av 1400-talet enligt Jön SigurSsson An O. 1854 s. 23; från första hälften av 1500-talet enligt Unger: Heil, manna s. 1 s. 11) följande. An O. 1854 s. 40 neirne (= neinne); s. 42 ock 46 seirna (= seinna). Ur en av Landnåmas handskrifter (från 1400-talet2) har jag att anföra flera namn, slutande å -steirn (för -steinn) nämligen Eysteirn, Geirsteirn Landn. s. 241; Hafrsteim s. 238; Hallsteim s. 240; l^orsteirn ss. 237, 238 (3 ggr), 240.

Huruvida uttalet ddn i detta fall funnits i isländskan i slutet av 1300-talet, är nog en öppen fråga, ty några eks. å sådana asso-nangser som -iinn : -un- eller -einn : -unn-, vilka Gfslason3 tillmäter avjörande betydelse, anjiva ju endast, att detta nn på de asso-nangsernas tid icke allmännt uttalats som ddn.

1 Altisl. gramm.8 § 262: 2.

2 Katalog over d. A. M. håndskr. I s. 640 f.

3 Um frumparta isl. tungu 1846 s. 80; Oldn. Forral. 1858 § 92 jfr § 93.Övergången i uttalet nn < ddn är fonetiskt lättare än den av rn > ddn; uttalet ddn av rm ock rn i vissa fall finnes också i färöiskan1.

III. Nyisländska värbalfårmer sådana som ferö, nasrö, lest o. d.

Då ett värbs enstaviga i pers. sing. pres. ind. ändas på r, vokal äller diftång, så ändas 2 pers. sing. på rb t. ex. ferb (: fara), spyrb (: spyrja), sjerö (: sja), ?iarb (: na); ändas den enstaviga I pers. sing. pä s, tillägges t t. e. /«/(:lesa) jfr Grundr. d. neuisl. gramm. von Carpenter s. 62. Detta jäller det nuvarande talspråket. I literaturspråket ha dessa

farmer dåck icke vunnit burskap, ehuru de, som följande eksämpel visa, nog förekåmma i tryck på senare tid (— tiden från 1887 bakåt till 1846). I3unn V 1887 s. 189 sjerö (: sjå). Gfsli Tborarensen: Ljöömaeli 1885 s. 75 berb (:bera); Jonas Hallgrfmsson: Ljoömfeli 1883 s. 296 nwrb (: nå), s. 302 farb (: få), s. 385 sjerb (: sjå), spyrb (: spyrja). VerÖandi 1882 s. 76 fcerb (: få). Aöalsteinn 1877 s. 199 f&rb (: få), s. 266 ncerb (: nå), s. 294 fcerb (: få). Nyårsnöttin 1872 s. 2 fcerb (: få), s. 10 ferb (: fara), s. 25, s. 64, s. 71 2 ggr sjerb (: sjå). N. testam. 1866, ock N. testam. 1863 s. 214 ferb (: fara). Blömsturkarfan 1861 s. 48 deyrb (: deyja), s. 84 lest(;. lesa). M. Grimson: Bonörösförin 1852 s. 28 ferb (: fara). Leikrit. . . Sig. Pjeturss. 1846 s. 102 lest (lesa), s. 115 sérb (: sjå). Ytterligare några eksämpel finnas hos Jön J*or-kelsson: Beyging st. sagnorfla 1' fsl. 1888—94 ss. 66, 92, 220, 303, 403, 404.

I fråga om äldre förekåmst av dessa fårmer har jag icke antecknat någon sådan ur de tjällor från förra hälften av 1600-talet, som jag [för ett annat arbete] använt. Viisna Bok 1612 t. e. har s. 15 fiu ber (: bera); ss. 24, 46, $6, 119 pu sier (: sjå); s. 2 5 ji.v far (: få); s. 46 pu fer (: fara). Runolphus (Grammaticse Islandicae Rudi-menta per Runolphum Jonam 1651) har s. 145 pu Ber[^- bera), pu les (: lesa), s. 146 pu Ber (: bera), s. 147 pu Les (:lesa).

1 Hamraershaimb: Fterösk anthologi 1891 s. lxiv„Den tidigaste fårm i tryck, jag sett, är i en latinsk skolgra-matik: Donatus Hoc est Paradigmata partium orationis Latino — Isl. ... In usum Scholas Skalholtina: in Islandia. Hafnire 1733 s. 62 »legis Ju lest, ert a5 lesa.»

Om uppkåmsten av detta ö, t säges i Grundr. d. neuisl. gramm. von Carpenter s. 62 »vom personalpronom. 2 pers. på»1. Så torde nog ock förhålla sig2, men det bör bemärkas, att ny-isländskan nu har blått en mängd fårmer av typen ferb jämte några få av typen lest, men inga andra.

Härvid må erinras, att före ändelse -r utvecklades äfter konsonant omkring 1300—1380 (enligt Jon J>orkelsson: Um r og ur 1863 s. 31) svarabhaktivokalen u, ock till de tvåstaviga farmerna suffigeras intet å, t.

Om vokal äller diftång förejick r, uppstod naturligtvis ingen svarabhaktivokal; fårmen förblev enstavig, ock jenom sufflgering fas ferb &.

Dessa ha följaktligen icke bildats förr än äfter 1380. Värb, som, i 1 p. sing. slutande på s, icke ändades på r i 2 p. sing. ock alltså där förblevo enstaviga, följa de nyssnämda, ock lest o. d. finnas också. Men något eksämpel av typen *sktnt (: skina) har jag icke funnit.

1 Detta väl med anslutning till Wimmers förklaring (Oldnord. leesebog2 s. xix) av est < estu, es -J>u, men det bör framhållas, att hår sannolikt de s. k. vrba pret.-pres:s t i 2 pers. sing. pres. torde ha medvärkat (jfr Brugmann: Grundr. d. vergl. gramni. II s. 1344), även om man som Noreen (Paul: Grundr. d. germ. Philol.2 s. 638) vill antaga, att det dels är den gamla 3 pers. sing. (got. ist), som kåmmit att uppfattas som 2 pers. sing., dels <C estu <C es]pu. På analågin med ert (jämte påvärkan av vrba pret.-pres:s t) beror väl också den yngre fårmen sért i 2 pers. sing. pres. konj. av vera, som (i flera eksämpel) finnes i t. e. en isländsk handskrift från 1400-talet (Katalog over d. A. M. håndskr. I s. 578) näml. A. M. 343 a 4:0, se Jön {jorkelssori: Breytingar å myndum viötengingarh. 1887 s. 63.

2 Jfr Kock i Arkiv f. nord. filol. VII s. 342 f.; VIII s. 266 f.Bibliska uttryck i profant språkbruk.

Af

MAJ LAGERHEIM.

Vi använda i tal och skrift en mängd uttryck, som äro mer eller mindre direkta lån från bibeln, utan att därmed afse religiösa begrepp eller föreställningar. Detta är fallet i alla stilarter, från det högtidliga eller det poetiska språket till det vulgära och slangen. I många fall ha dessa uttryck en skämtsam anstrykning, stundom ge de en högtidlig prägel åt stilen, men lika ofta äro de i stilistiskt afseende indifferenta. Stundom öfverensstämmer betydelsen med den bibliska, stundom är den en helt annan. Ibland återfinnes uttrycket ordagrannt i bibeln, i andra fall har det bildats på grundval af något bibliskt uttryck.

Denna uppsats afser icke någon fullständig samling af hithörande uttryck, utan endast en klassifikation med

exempel till de olika grupperna. Till grund för klassifikationen ligger förhållandet mellan uttryckens betydelse i bibeln och i vårt profanspråk. Vi skilja mellan två hufvudafdelningar, den första omfattande sådana uttryck, där betydelsen väsentligen öfverensstämmer med den bibliska, den andra sådana, hvilkas betydelse undergått väsentliga förändringar.

I. Uttryck, som upptagits i vårt allmänna språkbruk med den bibliska betydelsen väsentligen oförändrad.

Det är ganska sällsynt, att bibliska uttryck af oss användas i en betydelse, som kan sägas vara identisk med den bibliska —utom i religiöst språkbruk, hvilket här lämnas åsido — utan någon modifikation af betydelsen kan nästan alltid iakttagas. Denna beror i förevarande grupp antingen på generalisering eller på förändring af stilvärdet.

A. Till den första underafdelningen räkna vi sådana uttryck, där betydelsen kan sägas vara identisk med den bibliska. Hit höra hufvudsakligen ordspråk och sentenser.

T. e. Samla glödande kol på någons hufvud. (Ordspr. XXV 22).

Ingenting nytt under solen. (Pred. I 9)

Kasta pärlor får svin. (Matt. VII 6)

Hvaraf hjärtat fullt är, däraf talar munnen. (Matt. XII 34) Icke lämna sten på sten. (Matt. XXIV 2)

Den sista villan blir värre än den fårsta. (Matt. XXVII 64) Dem renom är allting rent. (Tit. I 15)

Styra med järnspira. (Uppenb. II 27, XII 5)

Skördas af dåden är ett uttryck, som rätt ofta användes i något högtidlig stil. Det förekommer icke i bibeln, men torde vara bildadt på grundval af Uppenb. XIV 15 ff. samt väl äfven liknelsen i Matt. XIII 24 ff., 37 ff., där döden framställes såsom »liemannen». Uttrycket dödens lie härstammar också härifrån. Skördas af döden betyder helt enkelt: dö, möjligen med bibetydelse af, att det oundgängligen måste ske på den af Gud (1. ödet) bestämda tiden. Detta är ock den betydelse, det enligt bibeltäxterna bör ha.

B. Den andra underafdelningen omfattar uttryck, hvilkas bibliska betydelse undergått modifikation genom att generaliseras. De kunna i vårt profanspråk prediceras om andra subjekt, än fallet är i bibeln, och ha förlorat något eller några innehållsmoment. Modifikationen är dock icke större, än att betydelsen kan sägas vara »väsentligen densamma».

T. e. Kalk användes i N. T. endast om Jesu lidande (se t. e. Matt. XXVI 39, XX 22, Joh. XVIII 11) samt om hans lärjungars, för så vidt det är af samma art som Mästarens (Matt. XX 23) — utom i Uppenb. (se XIV 10, XVI 19), där det liksom iG. T. (t. c. Es. LI 17) brukas om af Gud sända straff och olyckor. Vår användning af ordet ansluter sig till den förstnämnda, men vi kunna begagna det om allt lidande, som kan drabba människor, och utan den bibliska bibetydelsen, att det är Gud, som sänder lidandet. Vi kunna tala om sorgekalken, om att tömma den bittra kalken, om misskännandets kalk etc. för att beteckna en smärtsam erfarenhet. Vi kunna också föra bilden längre än i N. T. och tala om att »tömma lidandets kalk ända till draggen». Sundén (Ordbok öfver svenska språket, 1885—92) upptar under kalk såsom betydelse a) »Dryckeskärl vid nattvardens utdelande» och såsom därtill hörande bildligt talesätt: »tömma lidandets kalk». Uttrycket tycks alltså åtminstone för vissa individers språkkänsla associera sig med nattvardskalken. Dalin (Ordbok öfver svenska språket, 1850, 53) omskrifver kalk med »bägarformigt kärl» och upptar (fig.) »man måste dricka den kalken, genomgå det bittra lidandet, den hårda pröfningen». Weste (Svenskt och fransyskt lexicon, 1807) har också ex. »man måste dricka den kalken». Något sammanhang med nattvardskalken tyckas dessa förf. icke känna till.

Pund är ett ganska vanligt uttryck för naturgåfvor, talanger (hvilket senare ord har samma upprinnelse). Det leder sitt ursprung från liknelsen i Matt. XXV 14 ff. (och paral.). Där betecknar pundet de anlag eller förutsättningar att arbeta för Guds rike, som en människa fått af Gud. I vårt språk är uttrycket generaliseradt till att betyda anlag i allmänhet. Vanligen är det fråga om en viss motsättning mellan anlagen och deras användning, eller åtminstone

väntar man, då man hör talas om någons pund, att också få höra, huru eller hvartill han använder dem. Ordet är för vår språkkänsla knappast metaforiskt numera. Pund användes ju icke längre såsom beteckning för en pänningsumma (annat än i fråga om engelskt mynt) utan blott såsom viktsbestämning, och jag tror knappast vi tänka på vare sig mynt eller vikt, då vi tala om någons pund. Man kan t. e. på tal om Tegnér och Oehlenschläger säga, att den förre var mera begåfvad, men den senare har gjort mera af sina pund, åstadkommit mera såsom skald (Schiick 111. litt. hist. I s. 233). Frånden bibliska liknelsen ha vi ock hämtat uttrycket gräfva ner sitt pund = ej använda sin förmåga (Sundén).

Pund i denna betydelse har ganska gamla anor. Det återfinnes i lexika ända upp til! Serenius (Dictionarium Suethico-anglo-latinum 1741), hvilken öfversätter det med »natural gift».

A och O är ett uttryck som i bibeln (Uppenb. 18, 11, XXI 6, XXII 13) endast användes om Kristus. Han säger om sig själf: »Jag är a och o, begynnelsen och änden» (1. »den förste och den siste»). Vi kunna använda uttrycket om ungefär hvem eller hvad som hälst och mena därmed, att en person eller sak är det viktigaste för någon eller något. Jfr att man kan använda först och sist i samma mening som först och främst. Se Svenska Akad. ordb. A. sp. 1.

Falla i god jord ha vi lånat från Matt. XIII 8 ff. (och para!.). Det är i denna liknelse fråga om människohjärtats mottaglighet för Guds ord. Vi använda uttrycket 0111 resultatet af intryck, som gjorts på människor. Enligt Sundén, Dalin och Weste betyder det: hafva god framgång, verkan (porter coup). Så vidt jag vet kan man dock icke enligt nusvenskt språkbruk säga, att ett företag eller en åtgärd faller i god jord. Utan det måste vara fråga om ett yttrande, en uppmaning, lärdom, impuls — öfver hufvud ett intryck, som cn människa meddelar andra.

C. Den tredje och största gruppen omfattar sådana uttryck, hvilkas betydelse modifierats därigenom, att de i vårt profanspråk ha ett helt annat stilvärde än i bibeln, m. a. o. ha en skämtsam anstrykning (Jfr II nedan). Det är på grund af sin högtidliga klang, som de bibliska uttrycken komma till användning i skämtsam stil.

Några exempel på hithörande uttryck:

Kroppshydda torde vi ha fått från 2 Kor. V I och 4; v. 1 har i gamla öfvers. denna underliga lydelse: »0111 denna hyddo-nes vårt jordiska hus nederslaget varder»; och v. 4: »medan vi äro uti denna hyddone». Nya öfvers. har tälthus och tält resp. I 2 Petr. I 13, 14 har äfven nya öfvers. hydda. Bibeln har alltså ickesammansättningen kroppshydda. Icke häller upptages den af lexiko-graferna. Sundén, Dalin och Weste anföra: vår jordiska hydda = kroppen (detta uttryck naturligtvis icke skämtsamt). Kroppshydda tycks vara ett tämligen ungt ord. Det är emellertid otvifvelaktigt, att det är det bibliska talet om kroppen såsom en hydda åt själen, som det har att tacka för sin upprinnelse. Vi tänka emellertid icke på kroppen såsom själens bostad, då vi t, e. tala om, att någon har en väldig eller obetydlig kroppshydda.

Legio användes stundom för att beteckna ett mycket stort antal. Det torde vara Mark. V 9 vi ha att tacka för detta uttryck. Ofta citeras »de voro legio, ty de voro mångas. Bibel-täxten har: »Legio är mitt namn, förty vi äre många».

Surdeg om något föråldradt och dåligt är också ett bibliskt uttryck. Det är lånadt dels från ställen i evangelierna, där det talas om fariseernas surdeg (= deras gamla dåliga lära, t. e. Matt. XVI 6) dels från epistlarna, där synden kallas »den gamla surdegen» (t. e. 1 Kor. V 7). Jag har t. e. hört yttras om en person, som i sina åsikter om äktenskapet delvis stod kvar på en föråldrad ståndpunkt: »han har ännu mycket kvar af den gamla surdegen».

Mina får säger man om personer, som äro anförtrodda åt ens uppsikt eller på något sätt falla inom ens inflytelsesfär. En lärare kan säga det om sin klass, en ordförande om sin förening. Det härstammar väl från liknelsen i Joh. X 1 fif. Märk att får här icke har samma nedsättande betydelse, som annars då det användes om människor.

Under någons vingars skugga (t. e. Ps. XVII 8) = under någons beskydd, vanligen i konvenansafseende (om »förkläden»).

Sätta sitt ljus under ena skäppo (Matt. V 15) = behålla sitt vetande för sig själf, användes nog oftast negativt om personer, som vilja »lysa» med sina kunskaper. T. e. »X sätter minnsann inte sitt ljus under ena skäppo».

Gå till sina fäder (1 Mos. XV 15), Gå all världens väg (Jos. XXIII 14) betyda båda dö. De användas äfven — i synnerhet det senare — om liflösa ting och betyda då »komma bort», »ta slut».Uppfylla allan1 rättfärdighet (Matt. III 15) användes om att göra hvad som är nödvändigt med bibetydelse af att ha försökt komma ifrån för så billigt pris som möjligt.

II. Bibliska uttryck, hvilka i vårt profana språkbruk hafva en väsentligen annan betydelse än i bibeln. Allt efter betydelseförändringens beskaffenhet skilja vi mellan två underafdelningar.

A. Förändringen består i, att uttrycket blifvit metaforiskt. Hit höra alltså sådana scmem, som i bibeln beteckna ett yttre föremål eller en i rummet fallande handling eller funktion, men hvilka i vårt profanspråk beteckna inre, andliga egenskaper, förhållanden eller handlingar. Ofta ha uttrycken en skämtsam anstrykning.

Ex. Släppa Barabbam lös (Mark. XV 11 och paral.) har i N. T. en rent yttre betydelse utan någon som hälst symbolisk eller andlig bibetydelse, men användes (skämtsamt) i betydelsen festa, rasa ut. Barabbas är alltså här den lägre naturen, sinnligheten. Se Hjelmqvist, Bibliska personers namn med sekundär användning, s. 22g.

Efter den betan återfinnes i Joh. XIII 27, där det står om Judas Iskariot, som just fått »det indoppade brödet», att »efter den betan (nya öfvers.: det brödstycket) for satan in i honom». Här är alltså fråga om ett rent yttre förlopp utan spår af andlig betydelse. »Betan» är blott det yttre tecknet på, att Judas är förrädaren, icke någon slags invigning till hans gärning. Uttrycket har emellertid för oss en helt annan klang nu, och det är svårt att associera det med den bibliska situationen. För oss betyder »efter den betan»: »efter att ha gjort den (ledsamma, förargliga) erfarenheten»; enligt Sundén: »efter den tilldragelsen», hvilket dock tyckes mig vara ett betydligt gcncrellare uttryck än, »efter den betan». Man säger t. e. om en person, som genom oförsiktighet råkat skada sig: »efter den betan blir han nog försiktigare». Hit hör också »minnesbeta».

1 I den formen har jag alltid hört det, ehuru bibeln naturligtvis har alla.Dalin och äldre lexikografer uppta icke den bildliga betydelsen, och äfven den egentliga tycks sällsynt; de flesta hänvisa till bit. I betydelsen munsbit, tugga (en beta bröd) kan ordet kanske knappt sägas tillhöra riksspråket. Den bildliga betydelsen är däremot vanlig. Jag tänker mig betydelseutvecklingen så: den bibliska händelsen har uppfattats symboliskt; »betan» var, om icke orsaken till att »satan for in i Judas», så dock s. a. s. signalen därtill. Det blef alltså en sorts kausalsammanhang mellan de båda tilldragelserna. Då beta i sin egentliga betydelse blef mindre brukligt och bibeltexten i föregående verser icke har detta ord utan »bröd», gick det lätt att glömma, att betan var = det indoppade brödet, och i stället fatta ordet såsom betydande den Jesu handling, hvars föremål Judas var. »Efter den betan» blef alltså liktydigt med »sedan detta händt honom». Och då det här var fråga om en tilldragelse, som hade svåra följder, var det gifvet, att tilldragelsen själf måste tillmätas stor vikt. »Efter den betan» kan därför begagnas om händelser, som göra ett mer eller mindre djupt intryck på en människa (så att hon minns dem, de bli »minnesbetor») och medföra mer eller mindre viktiga följder för henne.

Kasta första stenen på någon (Joh. VIII 7) afser i bibeln en yttre handling, stenandet af en synderska. I vårt språkbruk användes det i betydelsen: »vara den första att fälla en dom öfver någon».

Dagligt bröd betecknar i Fader vår väl egentligen hvad cn människa bchöfver till sin kropps uppehälle, maten, ehuru katekesen ger det en vidare och mera bildlig betydelse. I profant språkbruk förekommer det emellertid äfven om »hvad som dagligen händer, vederfares någon» (Dalin). Alltså icke såsom i bibeln hvad man behöfver för hvarje dag, utan hvad man faktiskt får, hvad som inträffar hvarje dag, icke ett behof, utan en vana.

I elfte timmen (Matt. XX 6, 9) betyder i bibeln slutet af dagen (eller, om liknelsen tolkas, den sista delen af ett människo-lif). Enligt vårt språkbruk kommer man i elfte timmen, då man nätt och jämt undgår att komma försent.Gifva käjsaren det käjsaren tillhörer och Gudi det Gudi till-hörer har i Matt. XXII 21 bokstaflig betydelse. Man kan få höra det användt i bildlig betydelse om att göra rättvisa åt motsatta kraf. Prof. Noreen har i föreläsningar användt det med afseende på logiken och grammatiken.

Jerusalems förstöring förekommer icke i bibeltäxten, men i kapitelöfverskriften till Matt. XXIV. Man har blifvit van att tänka på denna tilldragelse såsom erbjudande sener af den gräsligaste förvirring och förödelse och kan därför använda uttrycket — halft skämtsamt — om vild oordning. T. e. »här ser ut som Jerusalems förstöring».

Skudda stoftet af sina fotter (Matt. X 14, Ap. G. XIII 51 och flerstädes) var en ceremoni, som lärjungarna enligt Jesu anvisning skulle utföra, då de lämnade en ort, där de icke blifvit mottagna. Det skulle ske till tecken, att de uppsade all förbindelse med ortens innevånare, och till ett vittnesbörd om deras skuld (Mark. VI 11). Hos oss skuddar man endast bildligt stoftet af sina fötter, och detta behöfver inte betyda annat än, att man lämnar en ort. Det har dock en bismak af, att man är glad och angelägen att komma ifrån platsen. En tjuf t. e. säges skudda stoftet af sina fötter, när han rymmer från skådeplatsen. Uttrycket har skämtsam klang.

Sötebrödsdagar är i bibeln namn på påskhögtiden (se t. e. Mark. XIV 1, Luk. XXII 1 och 2 Mos. XII kapitelöfverskriften). Anledningen till att uttrycket nu kan användas i betydelsen goddagar (Sundén, Dalin, Weste) är väl att söka däri, att söt icke fattats i betydelsen osyrad utan såsom ett prisande epitet.

Utgjuta sin vredes skålar. I Uppenb. XVI talas om änglar, som utgjuta Guds vredes skålar öfver jorden. För siarens blick är det väl verkliga synliga skålar, och detta uttryck räknas därför hit. Det har afseende på Guds straff. I vårt profanspråk betyder »utgjuta (tömma) sin vredes skålar öfver någon»: ge någon ovett, fara ut mot någon i vredesmod.Babylonisk förbistring är ett uttryck, som icke finnes i bibeln, men härstammar från i Mos. XI 7 ff., där det talas om, att Herren i Babel »förbistrade all lands tungomål». Man kan nog i dagligt tal få höra uttrycket användt i en betydelse, som står nära den bibliska, t. e. om flera språk samtidigt talas i ett sällskap. Men den vanliga betydelsen torde vara den, som Svenska Akad. Ordbok (B. sp. 11) uppger: »oreda och förvirring». Uttrycket har alltså öfverförts på den förvirring, som måste tänkas ha uppstått såsom följd af »förbistringen», och kan sedan användas om hvad slags förvirring som hälst.

Uttrycket Fjällen falla från någons ögon finns inte häller i denna form i bibeln, men leder sitt ursprung från Ap. G. IX 18. Där talas om, hur Paulus efter att ha varit blind i tre dagar återfick sin syn: »och strax föllo af hans ögon såsom fjäll». Här är tydligen fråga om ett rent yttre förlopp, som möjligen kan sägas löpa jämsides med ett inre: att hans själs ögon öppnades (strängt taget hade dock detta skett förut). Det förra torde dock ha uppfattats såsom symbol för det senare, och uttrycket har därför kunnat komma att användas om en person, som andligen taget får opp ögonen för något efter att ha varit »förblindad». Särskildt användes det om en person, som plötsligt inser ett misstag. Sundén öfversätter fjällen med: »hvad som skymde hans blick».

Syndaflod (1 Mos. kap. VI ff.) kan af oss användas i den bibliska betydelsen »stark öfversvämning» fast utan den bibetydelse af straffdom, som det har i bibeln. Men den användning, som här intresserar oss, är den, som vi ha i uttryck som t. e. »den litterära syndafloden» (jfr vår- höstfloden om samma företeelse), »en hel syndaflod af bref» etc., där det betyder oerhörd mängd af något, som kan sägas strömma öfver en på en gång, och med bibetydelse af, att det är något mer eller mindre obehagligt.

Jag tvår mina händer är ett uttryck, som icke i denna form förekommer i bibeln. Det härstammar från Matt. XXVII 24, där det berättas, att Pilatus »tog vatten och twådde sina händer» för att symboliskt beteckna sin oskuld, hvarvid han säger: »oskyldigär jag i denne rättfärdige mannens blod». »Jag tvår mina händer» betyder för oss: »jag fritar mig från allt ansvar för denna sak». Sundén och Dalin inskränka det till att betyda, att man förklarar sig icke ha del i en förbrytelse, ett fel. Det användes emellertid ofta — skämtsamt — där det icke är fråga om någotdera, utan blott om en handling, hvars lyckliga utgång är oviss. Dalin och Weste citera ex. »två sina händer i oskuld».

B. Under denna afdelning sammanföra vi de uttryck, där den bibliska betydelsen undergått förändring af annat slag. Betydelsen är antingen redan i bibeln bildlig eller ock i båda fallen egentlig. Jag har funnit endast få hithörande exempel. Betydelseförändringen är i några af dessa så våldsam, att den icke kan förklaras genom någon normal utveckling, utan måste anses bero på afsiktligt eller oafsiktligt missförstånd af det bibliska uttrycket.

Oafsiktligt missförstånd föreligger 'väl i uttrycket taga sitt förnuft till fånga, hvilket torde leda sitt ursprung från 2 Kor. X 5: »vi tillfångataga allt förnuft under Kristi lydno». Det är här — liksom i det i religiöst språkbruk förekommande uttrycket »taga sitt förnuft tillfånga under trons lydnad» — fråga om att låta förnuftet tiga, underordna det under tron. Då vi tala om att »ta sitt förnuft till fånga», mena vi snarare motsatsen, nämligen att låta förnuftet tala, vara förnuftig. Det brukar användas som uppmaning till personer, som låta sina känslor ta öfverhanden, »löpa bort med förnuftet». Dalin anför båda användningarna. Den senare omskrifver han med: »låta leda sig af förnuftet, vara förnuftig».

Afsiktlig förändring af betydelsen förekommer naturligtvis endast i skämtsam användning. Ett ex. härpå ha vi i uttrycket: något går i den högre koren. Det förekommer som öfverskrift till flera af psalmerna i psaltaren (CXX ff.) och är där en musiktärm.

I skämtsam användning betyder det, att något är grannt, är afsedt att vara utomordentligt fint och därigenom blir löjligt. Jag har hört uttrycket om ett paraply med ärtgrön krycka. (Jfr »i den högre stilen»).Tjänsteande återfinna vi i Ebr. I 14, men där är det änglarna, som kallas tjänsteandar, d. v. s. tjänande andar, under det att tjänsteande i vårt profana språkbruk är en ganska vanlig skämtsam benämning på piga (eller betjänt; möjligen också kypare, upp-passerska eller städerska). Détta är åtminstone i mitt språkbruk den enda betydelsen. Sundén däremot öfversätter med: »en som träget går någon till handa», en betydelse, som jag icke känner till. Dalin har dels denna betydelse, dels »tjänare». Weste öfvers. tjänsteande med »esprit familier». Vår användning af uttrycket är nog af ungt datum. Jfr Snoilskys »den tjänande anden» (Dikter

III 241) i allvarlig stil.

Icke fullt så kraftig är betydelseförändringen i ordet klagovisa. I bibeln ingår det i titeln på en bok, »Jeremias klagovisor», och betyder där klagodikt, klagande sång. I denna betydelse kan det icke användas i vårt allmänna språkbruk, utan det betyder där en jämmertirad, ett uttryck af klagan, med någon bismak af att klagan är oberättigad. (Jfr Hjelmqvist s. 120 ff. om jeremiad). Det är således icke fråga om något poetiskt alster. Uttrycket har blifvit så vanligt, att det förlorat sin skämtsamma färgläggning. Då vi nu höra eller läsa titeln »Jeremias klagovisor» tror jag knappt att vi fatta detta ss. = J:s klagosånger utan snarare såsom = J:s jämmer, klagan.

Ett annat uttryck, som möjligen får räknas hit, är om andan faller på mig. Motsvarande uttryck i bibeln (t. e. 4 Mos. XI 25, Ap. G. X 44 XI 15) betecknar den profetiska ingifvelsen eller beklädandet med »utomordentliga nådegåfvor». Liknande uttryck kunna vi använda om poetisk inspiration och dylikt, men i hvar-daglig, skämtsam stil betyder det helt enkelt: »om jag far lust». Den ursprungliga betydelsen af den helige andes utgjutelse är här alltså spårlöst försvunnen, och det är blott fråga om en plötsligt påkommen håg för något, en nyck. Jfr Sv. Akad. Ordb. A. sp. I3I9-Södermannalagens avfattning.

Av

KARL GUSTAF WESTMAN.

Till vår tid äro som bekant endast två fullständiga handskrifter av Södermannalagen bevarade. De förete åtskilliga olikheter, och olika meningar ha, allt efter den betydelse, som tillmätts deras skiljaktigheter, framställts om deras förhållande till varandra. Företräda de båda handskrifterna en gemensam eller två skillda lagredaktioner? När och på vilket sätt har Södermannalagen avfattats?

I.

En medeltida laghandskrift, som en längre tid varit i bruk, lämnar ofta rikliga tillfällen att avläsa rättsskickets förändringar. Fogade här och var i kanten till lagtexten, inskjutna där utrymmet medgivit, eller tillagda på blad vid textens slut finner man ofta en mängd anteckningar, som fullständiga eller ändra textens mening. När mängden av dylika oordnade anteckningar av olika innehåll och värde gjorde det svårt att behärrska lagens verkliga innehåll eller när, även utan dylika anteckningar, den sedvanemässiga rättsutbildningen alltför yvigt övervuxit det i skrift upptecknade rättsskedet, framträdde behovet av en ny lagavfattning. Då skred man till att granska den gamla lagen och på dess grundval uttänka och sammansätta ny1. De hastiga förändringarna i det

svenska samhällets bygnad under århundradet före 1350 och den rätts-

1 Schlyter, UL Confirmatio s. 5.utveckling, som i samband med dem skedde, gjorde det i många landskap nödvändigt att under denna tid utarbeta nya lagar.

Enligt vad som namnes i den stadfästelse, som fogats till hs B av Södermannalagen, hade lagmannen och' andra i Södermanland jordägande rådsherrar år 1327 avslutat ett arbete på en ny lagavfattning för lagsagan. Att denna lagredaktion återfinnes i hs

B, har med skäl erkänts av alla. Det är så mycket mer omtvistat, vilken ställning hs A intar till densamma.

Av Schlyters upplaga, där hs A lagts till grund för texten, medan de viktigare avvikelserna i hs B återges i noterna och addi-tamenten, finner man, att de båda hss i regel visa en noggrann överensstämmelse i innehåll, ordaval och ordalag, och att det därför är nödvändigt att anta, att de genom inte alltför många led äro skillda från en gemensam stamskrift. En del av avvikelserna och tilläggen i hs B behöva ingen annan förklaring än att hs B är omkring ett tjugutal år yngre än hs A1. I åtskilliga fall är emellertid denna förklaring icke till fyllest.

Utgångspunkten för en närmare undersökning erbjuder en anteckning, som finns införd i tre hss, av vilka två förvaras i Natio-nalbiblioteket i Paris. Denna anteckning har Schlyter tryckt efter den ena av dessa hss som SML Add. 12, efter den andra i tillläggen till GL3.

I anteckningen redogöres för de bestämmelser, som den 26 oktober 1325 infördes i 'sudhermanna laghbok’ och nedskrevos i närvaro av biskopen och hans kapitel, lagmannen, herr Staffan Röriksson, herr Magnus Nilsson och många andra goda landsmän.

Till dessa bestämmelser inta hss A och B en olika hållning. Om denna ha emellertid även i detalj olika meningar framställts. Tcngberg uppger nämligen, att 'dessa ändringar finnas (med ett

1 Tengberg, Åldsta indeln. o. förvalta, i Sverige, ak. avh. 1875 s. 65. Kock, Studier öfver fsv. ljudlära II 1886 s. 317- Kjellberg, Södermannalagen och dess konungabaik, Hist. Tidskr. 1898 s. 298- Schlyter SML s. II, VI.

2 Schlyter, SML s- XXI, s. 194, GL s. 380, SkL s. CLXX. Om den tredje,

en Skoklosterhs, lämnas upplysning i VML 5. 357*undantag) införda i cod. B, men saknas i cod. A’, medan Schlyter utan att offentliggöra någon utredning bestrider Tengbergs uppgift1.

Det är därför skäl att närmare granska förhållandet mellan anteckningen och dc båda laghandskriftérna samt framlägga de slutsatser om dessa, som härur kunna dragas.

Anteckningen innehåller elva korta bestämmelser som röra kyrkobalken samt en tolfte om vissa administrativa avgifter.

Av de förstnämda finner man genast, att fyra äro införda i Iis B, men ej förekomma i hs As. Det samma visar sig vara fallet med den jämförelsevis omfattande bestämmelsen om de administrativa avgifterna; den förekommer i hs B, men icke i hs A3.

Eftersom alltså i dessa fem fall dc ändringar, som den 26 oktober 1325 införts i 'sudhermanna laghbok’ förekomma i hs B, måste härav slutas, att den hs, som ligger till grund för B-typen och som för korthetens skull betecknas *B (liksom A-typens stamskrift skall betecknas *A) avfattats efter nämda dag år 1325.

Giltigheten av denna slutsats rubbas tydligen inte därav, att man å andra sidan finner, att fyra av Add:s ändringar varken förekomma i hs B eller hs A. Av dessa innehålla tre ändrade regler för fördelningen av vissa 3-marksböter, men lekmännens andel är i alla fallen oförändrad, och ändringarna röra endast frågan, vilka

1 Tengberg, a. a. s, 64. Schlyter, Om cn föregifven ännu i behåll varande å. redaktion af SML, Lunds UÅ 1880—81 s. a.

2 De fyra, som här åsyftas, ha alla tillkommit i kyrkligt intresse och återfinnas lätt med ledning av Schlyter SML Add. 13 n. 49, 51, 53, 54 och KkB a: pr n. 82; 4: pr n. 30; 6: pr n. 1; 7: 1 n. 76, n. 83, n. 84. — Det näst sista av

dessa stadganden bestämmer, att av de ~j3 av sädestionden, som bonden får hemföra, skall '/3 tillfalla kyrkan, */a biskopen och '/s de fattiga, 'wtan ther biskups sastugardher ser', heter det i Additamentets tre hss. Schlyter har i Gloss. och Ordb. förbisett, att hs B hår har den rätta läsarten swtagarö 'avtal' i stället för satugardhcr 'sätesgård'. Det avtal med biskopen som här avses, nr tydligen det varigenom på vissa ställen fattigtionden överläts på domkapitlen; jfr Lundqvist, De svenska domkapitlen, ak. avh. 1897 s. 13a f. Hs B har också omedelbart efter det ovan återgivna förbehållet bestämmelser om uppbörden av denna tiondedel genom biskopens soknare KkB 6 n. 1.

3 SML s. 134 n. 100 och Add. 9. Schlyter har a. a. Lunds UÅ s. 3 n. framställt den tanken, att sistnämda bestämmelse skulle införts i Add. av en senare skrivare Det synes emellertid inte finnas något skäl för ett sådant antagande.kyrkliga juridiska personer den kyrkliga bötesandelen skall tillfalla l. Dessa ändringar kunna alltså anses röra en inre kyrklig fråga, som det var av tämligen ringa intresse att införa i en landskapslag. Den fjärde åter stadgar, att en spann säd skall utgå till hospitalen av varje hamna.

Om alltså *B avfattats efter den 26 oktober 1325, synes det däremot ligga nära till hands att anta, att *A är äldre än denna dag, eftersom så många i lagboken då införda ändringar inte återfinnas i hs A. Förut har emellertid framhållits, att hss A och B i allt huvudsakligt så nära överensstämma, att de måste anses företräda samma lagredaktion. Under sådana förhållanden tvingas man att tills vidare utgå från det antagandet, att *A är ett förslag, som uppgjorts vid det pågående lagarbetet och som ligger till grund för *B. Add. måste då tydligen uppfattas som anteckningar gjorda om de beslut, som fattats vid granskning av en del av *A. Detta antagandes styrka måste emellertid bero på, om det kan erhålla positiva stöd och om det visar sig på ett lyckligt sätt lösa undersökningens svårigheter.

Ett av Add:s återstående stadganden lyder: 'Wm kirkio wighsla spield stande som j laghbokinne ständer scrifuat'. De åsyftade lagbestämmelserna återfinnas i KkB 5: x; de äro lika i hss A och

B. Så bör också vara förhållandet, om *A är ett förslag, vars innehåll i denna punkt vid granskningen godkänts.

I Add. heter det vidare: 'Skyldar prestir bondan wm tyund, wa;ri sik medh laghum'. Den bevisrätt, som härigenom tillerkännes bonden, äger han enligt såväl hs A som hs B2. Att denna grundsats likväl uttalas i Add., torde under sådant förhållande ävenledes lättast förklaras genom ett antagande, att syftet varit att godkänna ett i *A framställt förslag.

Genomläser man Add. gör också detta intryck av att vara ett slags protokoll hållet vid granskning av en del av ett lagförslag.

1 Två stadganden återfinnas med ledning av SML s. 195 n. 50 (märk för övrigt i det sista de olika läsarterna i hss 'twa kirkionne' och 'twa biscope'), det tredje med ledning av n. 56.

5 SML KkB 7: 2, f>jB 5.Lekmännens talan vid sammankomsten föres av lagmannen och två rådsherrar, vilka två år senare nämnas bland dem, som utarbetat den då antagna nya lagen. Utom det nyss anförda uttrycket 'stande som j laghbokinne ständer scrifuat' vittnar även Add:s hela övriga innehåll om, att det härstammar från ett laggranskningssammanträde. Det består nämligen av en rad korta detaljbestämmelser, som inte ha karaktären av utförda självständiga lagbud utan av randanteckningar. Av anteckningarna till kyrkobalken synes man kunna sluta, att *A är den lagtext som legat till grund for dem. Det är lätt att för alla — utom för den om hospitalstionden — finna anknytningar till texten i hs A. De förekomma dessutom alla i Add. i samma ordning, som de ställen i hs A på vilka de hänsyfta. Hur noggrannt detta kriterium är, kan man finna av, att en jämförelse mellan Add. och UL KkB, vilken som bekant står SML KkB synnerligen nära, varken i det ena eller andra avseendet lämnar sådant resultat.

Ett gott bevis för, att *A endast är ett av lagnämden framlagt förslag, skulle det naturligtvis vara, om man kunde uppvisa, att *A på sina ställen innehållit nyheter, som förefallit betänkliga och förkastats. Även ett sådant bevis torde kunna framläggas.

Först må då nämnas ett fall, där Add. lämnar en vägledande upplysning. Det heter där: 'Wm namn1 oc geenedha

stande som thet staar j gamble laghbokinne'. Schlyter har ansett, att denna bestämmelse åsyftar KkB i6:32; det är emellertid tydligt, att den

1 Skoklosterhs har nampn VML s. 357; Parishs nr 7830 har ursprungligen samma läsart, vilken likväl ändrats till ncenipd GL s. 381 n.; Parishs nr 10503 har itamt, som antagligen är felläsning för namn eller ncBmi. Namn (nsemni) synes alltså vara den ursprungliga läsarten. För ordets tolkning hänvisar jag till det vanliga laguttrycket för att framställa anklagelse ’giva namn’ jfr t. ex. SML, GB 4: pr \vari £a warö fore |)c sac oc firi oquseJ)ins or^e’ (horstacka), och J)gB 7, där det heter, att om käranden säger: "|>Eenne stal af mik til fullan J)iufnaf> half mark aeller mera- — £>a ser J)sessum mannum (B manni) namn (B naemni) giwit’; jfr även MB 34. — Schlyter anser läsarten ncempd vara den rätta GL s. 381.

2 KkB 16: 3 innehåller stadganden, som i A och B äro lika, om tvfBsvccn, med vilket begrepp Schlyter likställer gcenedher Gloss. Ordb. Detta synes vara oriktigt. Gencper är såsom synes av VGL II Add. 2: r en 'moted’, en cd, som svärjes av svaranden, då denne har bevisrätt, mot en obevisad anklagelse. Nämdai stället avser KkB 15: 3. Här stadgas nämligen för det fall, att ena maken offentligen anklagar den andra för hor enligt hs A: 'festi fet feras XII manna ef fore sic sum sakin gifs, giter ef in gangit, wari sac löst’, medan hs B i stället bjuder: 'fylghia far twseggia manna witni granna eller nagranna, hauin tha thön rcngin uizorö sik maiö laghum useria, utan urerin faild eptir thy lagh sighia’. Vidare stadgas, att en utomstående i visst fall har rätt att mot någon av makarna framställa anklagelse för samma brott och, heter det i båda hss: 'fa ma biscups laensman fa af fem lagh eller penninga’, varefter hs B tillägger: 'Thamma Iundum raöe thasn sum kiserir thrim mannum ok tlirim thön tu, sum sakin gifs, af grannum eller nagrannum innan soknar, fsellas fön tu, userin freld. Nu kunnu thön uaerias firi the sak, fa urerin saclös’. Det är tydligt, att dessa båda stadganden i hs B äro gamla. Det första innehåller ett ensidigt bevisförfarande, som gynnades av kyrkan före nämdens spridning, det senares ålder intygas genom förekomsten av grannelags-nämden. Hs A åter, som i dessa mål inför 12-mannanämd, intar tydligen en nyare ståndpunkt.

Den gamla lagbok, vartill Add. hänvisar och vars stadganden alltså upptagits i *B, innehöll givetvis den år 1325 i Södermanland av gammalt gällande lagen. Add. stadgar, att denna lag i där nämda fall skall bibehållas i kraft, och hs B intygar, att så även skett. Intet utrymme att göra sig gällande har då funnits för den nyare processformen i hs A. Den har framburits förslagsvis och förkastats.

Om således hs A har karaktären av ett förslag, synes det sannolikt, att den även på andra ställen förefallit alltför omstörtande och att man på flera ställen gent emot den hävdat det som varit gammalt och fornt. Man finner även åtminstone två fall, då detta skett.

I BB 1: 1 stadgas om sättet för indrivandet av 3-öresböter, en gammal bötessats av stor betydelse vid byamännens samliv och

ställe i VGL innehåller nämligen ett stadgande om ett oriktigt bruk av geneper, så att tvaisvceri uppkommit.av privatnatur. I ordalag, som röja, att stadgandet är en nyhet, säger hs A: 'All |)riggiac öra; sac jer ensac malseghanda oc scal söktes eptir fy sum hacr skils, oc all naam scen af lagjt i allum sacum vtan i kununx vt gierfmm oc f>et giaelö minna; a;r ren {>rc orre’. Härefter följer ett utförligt stadgande om det nya exekutivförfarandet 'meö domum oc naemö’. Hs B har i stället för allt detta följande korta bud: 'All friggiaa öre sac ser ensac mals-eghanda oc scal nööas ok na;mas til sacören; sua scal ok nternas til allan f>a:n sacöre sum ut dömes, huem han ba;lzt til liöre’. Hs B bibehåller alltså här ett äldre förfaringssätt1.

I den stadfästelse, som finnes fogad till hs B, omtalas vidare, att det av lagmannen och hans medhjälpare utarbetade förslaget antagits på tingen endast med undantag av de två kapitlen 'um kirkiu gif och 'um testament’, om vilkas lydelse landsmännen ej kunnat komma överens med biskopen och klerkerna. Stadganden om dessa gamla tvisteämnen återfinnas i hs A under KkB 11 och

12, men saknas i hs B.

Ställda i sammanhang och stödjande varandra torde de skäl, som här nämts, bilda en grund, på vilken med fasthet den åsikten kan byggas, att hs A företräder det förslag, som utarbetats under lagmannens ledning och ligger till

grund för den av tinget godkända och av kungen stadfästa lagen, vilken till vår tid i mer eller mindre ursprungligt skick bevarats i hs B.

II.

Medan det i allmänhet ansetts stå fast, att den överensstämmelse, som i hufvudsak råder mellan de båda hss, driver till den ovan omfattade åsikten, att de i tämligen nära led härstamma från en gemensam stamskrift, har det däremot om arten av deras förhållande, sättet för deras tillkomst och deras historiska betydelse

1 En nödvändig följd av skillnaden mellan hss på här nämda ställe äro utelämningarna KkB 15:3 n. 20 och |>gB 11 n. 91. — Schlyter SML s. xlix förklarar handskrifternas skiljaktighet genom att anta, att i hs A nyare stadganden influtit varigenom den år 1327 stadfästa texten ändrats.framställts andra meningar än den, som i det föregående byggts på till lagtexten fogade akter och på textställen, som med deras ledning tolkats till sin betydelse.

I sin klassiska avhandling har Tengberg framlagt den åsikten, att de båda handskrifterna utan tvivel innehålla var sin särskillda Södermannalag, en äldre och en yngre, mellan vilka året 1325 ligger som gränspunkt. Redan i början av 1300-talet ägde Södermanland en kodifierad lagsamling, vilken år 1325 kallas 'gamla lagboken', och som är den i hs A. bevarade. Osäkert är, 0111 UL eller denna Södermannalag är äldre och vilken av dem som blivit använd soin mönster vid den andras redigering. Kanske är dock södermannalagen yngre. I så fall är den avfattad mellan åren 1296—1325. Omkring år 1325 uppstod fråga om åtskilliga förändringar i denna lagbok; den gamla lagen översågs och stadfästes år 1327 i sin nya form av kungen. Denna lag återfinnes i hs B i dess ursprungliga lydelse1.

Vid en granskning av denna åsikt möter då först den frågan, om avvikelserna mellan hss verkligen äro av den betydelse, att den ena hs måste betraktas som resultat av ett lagavfattningsarbete utfört på den andra som grund.

När det gäller att uppskatta dessa avvikelser, är det av vikt att minnas, att hs B härleder sig från tiden efter 13 502 och att den således inte kan anses bära vittne om den år 1327 stadfästa lagen i dess ursprungliga form. Det visar sig även vid en undersökning, att de flesta av de viktigare avvikelser, som Schlyter tryckt i form av tolv additament till sin upplaga, äro senare tillskott, som inte förekommit i *B. Detta gäller med säkerhet om Add. 1 —4, 8 och 11. Add. 9 innehåller som förut nämts den bestämmelse om vissa administrativa avgifter, som med anledning av enligt Add. 12 fattat beslut införts i hs B:s text. Huruvida de återstående fyra additamenten förekommit redan i *B, måste lämnas oavgjort 3.

1 Tengberg a. a. s. 64 f. 2 Se s. 90 n. I nämd litteratur.

3 Förekomsten eller saknaden av ett Add. i ar naturligtvis intet avgö-Övriga sakliga avvikelser mellan texterna i hss A och B ha av Schlyter återgivits i noterna. Den viktigaste i andra balkar än KkB är den i BB i: I, som omnämts i det föregående; de återstående avvikelserna i dessa balkar äro mycket obetydliga*.

De viktigare skillnaderna mellan kyrkobalkarna i de båda hss äro redan förut omnämda, och deras samband med Add. 12 och Stadf. är framhållet2. SML KkB finns emellertid bevarad i inte mindre än 40 hss, och man äger därför material för en undersökning, om alla de avvikelser, som i denna balk finnas i hs B, även förekommit i lagen sådan den ursprungligen förelegat vid stad-fästelsen.

Som förut nämts funnos i hs B fem ändringar, införda i kyrko-balken efter Add. 12. När man granskar de av Schlyter meddelade varianterna, finner man, att en hs, D, på alla dessa ställen ursprungligen överensstämt med den oändrade hs A, men att dess text i fyra fall av de fem genom tillskrivning och överstrykning ändrats till saklig överensstämmelse med hs B3. En annan text, hs C, som följes av flera hss, är i två fall oförändrad liksom hs A4, medan de övriga tre ändringarna införts, men med en formulering, som avviker från den, som förekommer i hs B och dess

rande bevis för åldern av det rättsstadgande det innehåller. Bestämmelserna i Add. 8 synas t. ex. vura gamla och särrättsliga att dömma av den 12-marksbot, som där förekommer och som tydligen är en gammal före 40-

marksbaten gällande Yansbot'; jfr KpB 4: 1, Skenninge Stadga år 1335 DS IV nr 3175.

1 Mest nämnvärda äro några små tillägg i hs B BB 10 n. 100, 23 n. 78; f)vB 6 n. 41; figB 2 n. 26 o. 27, 6 n. 22, 8 n. 36. JB 11 n. 24 visar cn uteslutning i hs B. På ett ställe MB 9 n. 99 förekommer olika bötessatser, i det hs A har 'mark' och hs B 'thre marker'. Kjellberg har vidare a. a. Hist. Tidskr. 1898 s. 306 anmärkt, att Schlyter inte omnämt, att medan hs A på två ställen har IX markers bot, har hs B en bot av IIIII marker. Därest det vid en motsedd upplaga av hs K visar sig, att Kjellbergs läsning är riktigare än Schlyters, kan IIIII mycket lätt förklaras som en fördärvning av VIIII, och ställena ha därför svagt vitsord om en ursprunglig skillnad mellan *A och *B.

2 Utom dessa må endast nämnas den i KkB 16: 4 n. 9, vars betydelse längre ned, s. 102 n. 1, kommer in i undersökningen.

8 Tilläggen i hs B KkB 15:3 n. 5 o. n. 19 gjorda enligt ett Add:s beslut äro inte införda i D, varför inte häller utelämningen KkB 15:3 n. 20 där vidtagits.

4 KkB 6: pr n. 1; 7: 1 n. 76 o. n. 83.handskriftsgrupp1. Då vidare hss B, C, D i övrigt synas stå varandra närmare än de stå hs A, kan härav dragas den slutsatsen, att den sistnämda antingen själv eller genom självständig härstamning återger den ursprungliga texten, samt att de ändringar, som enligt Add. 12 beslutits på 1325 års sammanträde, inte omedelbart införts på sina ställen i någon till stadfästelse slutgiltigt redigerad laghandskrift, utan att i stället senare skrivare i mån av vakenhet och kunskaper infört dem i sina hss efter anvisningarna i Add. 12. Detta har då antagligen i sin protokollsform varit fogat till deras förskrifter.

Hs B avviker alltså jämte den handskriftsgrupp den tillhör i detta avseende längst från det ursprungliga skicket.

Så är även fallet i fråga om kapitelindelningen 3. Därjämte är hs B den enda, som saknar de båda kapitel KkB n och 12, vilka i Stadf. undandrogos godkännande.

Det har alltså framgått, att skillnaderna mellan hss, där större material finnes, visa sig vara ganska flytande8. De äro därjämte, sedda i sin helhet, knappast så viktiga, att de i och för sig nödvändiggöra eller ens berättiga till ett antagande, att de måste ha sin grund i ett mellanliggande lagavfattningsarbete. Det synes inte vara troligt, att *B på grund av dem kunde förefalla som en ny lag i behov av kunglig stadfästelse.

Även andra skäl tala mot Tcngbergs åsikt. Sålunda synes det vara svårt för den som godkänner den, att på ett tillfredsstäl-

1 KkB 2: pr n. 82; 4: pr n. 50—55; 15:3 n. 5 0. n. 19.

2 Mot Tengberg och Kjellberg må för övrigt anmärkas, att den olika kapitelindelning, som förekommer i hss A och B inte kan tillmätas någon vikt för frågan om två lagredaktioner föreligga. Det är en sak utan reell betydelse, beroende på skrivarens godtycke. Ingen har för rästcn fallit på den tanken att påstå, att vi äga två redaktioner bevarade av (yngre) Vestmannalagen, fastän dess hs C har en kapitelindelning, som företer större avvikelser från övriga hss än de som finnas mellan Södermannalagens båda hss; jfr Schlyter VML s. XXVII, s. 353.

3 En jämförelse mellan texten i det nyfunna fragmentet av SML cch mot-

svarande delar av BB i hss A oeh B visar även snarare hän mot en förlorad länk

än mot en djup gränsklyfta. Jfr härom Maurer, Ein neues Bruchstiick von SML,

Sitzber. d. philos.-philol. Classe d. A. d. Wissensch. MGnchcn 1894 s. 427 f.; Larsson,

Arkiv N. Filol. XIII s. 53 f. j Flygare, Arkiv N. Filol. XV s. 390 f.lande sätt förklara, hur samma företal, utfärdat av 'een vvseldughar kununger swea ok götse ok normanna Magnus, sun haertugh Eriks' kan förekomma i båda de antagna lagredaktionernas hss. Man nödgas då söka reda sig med det godtyckliga antagandet, att detta företa! ej funnits i ®A, men ur *B överförts till någon senare hs av A-typen.

Allvarligare är emellertid ett annat skäl. Det är nämligen inte blott obetydligheten av avvikelsen mellan hss, utan även vissa avvikelsers natur, som talar mot teorien, att hs A skulle innehålla den före år 1325 i Södermanland

verkligen gällande lagen. Det har nämligen förut uppvisats, att hs B på några ställen innehåller äldre stadganden än hs A1. Vid författandet av *B skulle alltså stadganden återupptagits ur en lagbok, som då den innehållit ett tidigare rättsskede än hs A, enligt teorien för länge sedan måste upphört att gälla och som i så fall måste ha framdragits ur något arkiv2. Att uttrycket 'gamla lagboken' inte kan åsyfta *A, torde vid den jämförelse, som ovan företagits mellan Add. 12 och texterna, ävenledes vara styrkt. De svårigheter, som uppstå, om man antar Tengbergs åsikt, försvinna, om man som i denna uppsats föreslagits anser *A vara ett förslag.

Den ledsamma nödvändighet att anta ett språng tillbaka i utvecklingen, som framtvangs av Tengbergs teori, vidlåder även Schlyters mening. Enligt denna har Södermannalagen 'författats under konung Birgers regering vid samma tid som Upplandslagen eller kort därefter, ehuru den i anseende till den i stadfästelsen omnämda oenighet mellan klerkerna och landsmännen eller andra hinder, ej blev formligen stadfästad förrän år 1327, och ehuru Magnus

1 Se ovan s. 93 f.

’ En förklaring likartad med den som gäller för de ställen där hs B har stadganden av äldre innehåll än hs A, gäller tydligen även för de ställen, där den som utskrev den nya lagen upptagit äldre vändningar efter en ålderdomligare hs (se t. ex. BB 27 n. 94; MB 27 n. 74). Om *A fattas som ett förslag, ägde han naturligtvis böjelse att av gällande lag uppta de högtidligare ord och vändningar, som vanan gjort kära.Eriksson genom att nästan alldeles avskriva stadfästelsen på Upplandslagen till sin regeringstid förflyttat de förberedelser till utarbetandet av en lagbok för Södermanland, som i själva verket ägt rum i konung Birgers dagar’1. Hs A företräder denna gamla, men först under kung Magnus Erikssons minderårighet stadfästa lag. Den dateras med ledning av den i hs B införda stadfästelsen till ’ej långt efter år 1327’. Hs B innehåller samma lagredaktion, men är skriven ’ej långt efter år 1335' och dess avvikelser från hs A bero på lagändringar, som införts mellan dessa år. Utan minsta samband med en lagrevision beslöt man år 1325 vissa i Add. 12 nämda lagändringar, men det kan ej slutas, att hs A är äldre än detta år; den hs som legat till grund vid besluten om dessa ändringar har inte varit hs A, utan en äldre förlorad hs innehållande den äldre förlorade Södermannalagen2.

Den svåraste blottan i Schlyters teori ligger tydligen i hans behandling av upplysningarna i Add. 12. Att de där omtalade besluten stå i samband med en lagrevision, förefaller påtagligt. Men om man med Schlyter antar, att så inte är förhållandet, blir det sätt, varpå han inpassar Add. 12 i sin teori, likväl otillfredsställande. Av vad skäl skulle dessa ändringar år 1325 vidtagas i en äldre förlorad Södermannalag, som väl varit utan giltighet, alltsedan under kung Birgers minderårighet den lagredaktion kom till stånd, som bevarats i hs A? Hänvisningen till lagändringar mellan 1327 och 1335 är även en otillräcklig förklaring för avvikelserna mellan hss. Den bortre tidsgränsen vid dateringen av hs A till ’ej långt efter år 1327’ kan vidare på intet sätt anses säkert fastställd på grund av den till hs B fogade stadfästelsens datum. Antagandet om en lagrevision i Södermanland under kung Birgers minderårighet saknar dessutom varje stöd i källorna.

En tredje åsikt, som ur textkritisk synpunkt alldeles avviker från de två nyss återgivna, framställes slutligen av Kjellberg, som likväl

1 Schlyter SML s. LI.

2 Schlyter SML s. II, V[, XXII, Jurid. Afh. II 1S79 s. 145 f., a. a. Lunds UÅ 1880 — 81 s. 2 f.ej häller fattar *A som ett förslag. Enligt hans åsikt är hs A en senare avskrift av en redaktion, som är vida äldre än den i hs B bevarade. Den stora överensstämmelsen mellan dessa skillda redaktioner beror på, att *A så småningom erhållit tillägg av i praxis uppkomna rättssedvänjor på ett sådant sätt, att de ursprungliga skiljaktigheterna mellan redaktionerna utjämnats1. Denna åsikt är mindre rimlig, då en dylik oberoende utveckling på intet vis kan leda till uppkomsten av två till ordalag och systematisering överensstämmande lagar. Den skulle lett till samma skillnad som mellan VGL I med talrika osystematiserade tillägg och VGL II. Om Södermannalagen haft förmågan att på ett givet sätt kristallisera sig till systematiska uppteckningar, hade aldrig några lagredaktionsarbeten beliöft företagas i dess lagsaga.

Den åsikt, som framställts i denna uppsats, torde äga ett åtminstone relativt företräde framför de här granskade.

I stället för den hävdvunna dateringen av hs A till 'ej långt efter år 1327' måste man sätta en åtminstone formellt annan. *A var, synes det, säkert delvis, kanhända hel och hållen 2, nedskriven år 1325. Kanhända är hs A själva originalförslaget och alltså identisk med *A, kanhända en obetydligt senare avskrift.

Man nödgas vidare avstå från den härrskande tanken, att man äger rätt att på ett eller annat sätt anse, att den lag, som före år 1327 gällde i Södermanland, finns upptecknad i någon bevarad hs.

De enda stadganden av denna äldre lag, som med stöd av en källuppgift kunna visas vara behållna till vår tid, äro de förut omnämda ställen i KkB 15:3, som i Add. 12 sägas vara hämtade ur 'gamla lagboken'. För vår kunskap om detta äldre rätts-skede äro vi i övrigt hänvisade till de resultat, som kunna vinnas genom en kritisk jämförelse mellan hss, mellan deras text och andra lagars, främst UL:s, samt till de sparsamma upplysningar, som kunna avvinnas diplomen.

1 Kjellberg a. a. Hist. Tidskr. 1898 s. 307 f.

2 Se härom mera nedan s. 109.Det är även tydligt, att all tanke på möjligheten av påverkan på UL från SML i dess bevarade skick måste förfalla.

Till kunskapen om en annan lag åter, (yngre) Vestmanna-lagen, synes den här gjorda undersökningen lämna ett positivt bidrag av något intresse. Denna lag är nämligen påverkad av SML

i dess bevarade redaktion, och man kan av ställen i densamma t. o. m. sluta, att den hs av SML som använts vid dess utarbetande tillhört SML:s B-typ'. Den bortre tidsgränsen för VML:s avfattning kan därför sättas till år 1327.

III.

Innan en sammanhängande framställning lämnas av det sätt, varpå man gick tillväga, när ny lag på 1320-talet utarbetades i Södermanland, måste uppmärksamheten vändas till Södermanna-lagens stadfästelse.

Denna stadfästelse saknas i hs A, men förekommer i hs B och finns dessutom bevarad i ett avtryck av Hadorph (Schlyter SML nr 46), i två hss, där den införts med stil från 1600-talet (Schlyter SML nr 47 och 48), samt i en hs, där den med flera förändringar införts under senare hälften av 1400-talet (Schlyter SML nr 4g)2.

Den har, som av gammalt anmärkts, avfattats med Upplandslagens stadfästelse till förebild. För att dess vittnesbörd skall kunna anlitas, måste därför en jämförelse dem emellan verkställas.

Hs B innehåller den älsta urkundligt bevarade uppteckningen. Utom i de fall, då stadfastelsens tillämpande på en annan lag gjorde ändringar däri påtagligen nödvändiga, har den några avvikelser från den hos Schlyter tryckta UL Stadf., som kunna synas vara av saklig vikt.

1 Säkra fall, då VML går med SML:s B-typ mot A-typen, synes vara VML II KrB 24: 8, SML KkB 16: 4 n. 9; VML II MB 22: pr, SML MB 4: pr n. 43; VML BB 17: 4, SML BB 22: 2 n. 60. — Om Dalalagen företer påverkan från SML i dess till oss bevarade avfattning, torde däremot inte kunna avgöras.

2 Schlyter SML s. XL f.Medan det i UL Stadf. överallt där Stadf. själv omtalas säges '{>£etta bref o. d., omtalas däremot i SML hs B på motsvarande ställen 'thaassa book'. I slutet på stadfästelsen i sist-nämda hs heter det alltså, att kungen för att göra allt detta veter-ligt låtit skriva och med sitt sigill stadfasta 'thfessa book' och att densamma givits i Söderköping den io aug. 1327. Man erinrar sig med anledning härav, att i Jyske Lovs företal den upplysningen lämnas, att kung Valdemar år 1241 i mars månad 'lät skriva denna bok och gav denna lag i Vordingborg, vilken här står skriven på danska', och man kunde vara böjd att sluta, att även SML *B varit en genom kungamaktens försorg verkställd officiellt bestyrkt utskrift av lagen1.

Vidare säges det i UL Stadf., att lagen i de tre folklanden förut ströningium hafffus j flerum fiokkum', då det däremot i SML hs B om den gamla lagen säges, att den 'ströningum hafóos i flerom bokum'.

I UL Stadf. står slutligen, att när lagen var utarbetad, 'f>a lystu f>er fem a I>ingi', medan det i SML heter 'tha

lysto the them laghum ok laghbook a mangum lanzthingum’.

För att dessa avvikelsers betydelse skall kunna bedömmas, måste tydligen en undersökning av handskrifternas förhållande företagas. Det visar sig då, att SML hs B står närmare UL Engsöhs2 än någon annan känd hs av UL. SML hs B innehåller vidare inte någon läsart, som med stöd av andra hittills kända uppländska laghss kan med säkerhet betecknas som ursprungligarc än texten i UL Engsöhs; den innehåller å andra sidan ej häller några av Engsöhandskriftens flagranta danismer. Hadorphs avtryck, SML n:r 46, och nr 47, 4S följa Engsöhs betydligt noggrannare, än vad hs B gör, och ha tydligen en ursprungligare text än hs B. Märk-

1 Det kunde synas ligga närmare till hands att i stället för Jyske Lovs företal anföra Chr. L:s Stadf., som synes bekräfta en bestämd hs- Utrymmet förbjuder emellertid att här införa ett exempel, varom diskussionen kanske ännu icke får anses slutförd.

2 Engsöhandskriften av Upplandslagen utgavs 1902 av O. v. Friesen i Sami. utg. af Sv. Fornskr. Sällsk. Hs sättes av honom s. XIV till tiden omkring 1350.värdigt är emellertid, att nr 46 på åtskilliga ställen går med UL hs A mot Engsöhs, medan övriga hss följa Engsöhs1. Man skulle kanske med anledning härav vara böjd att anse, att nr 46 företräder en äldre typ, till grund för vilken legat en hs, som varit äldre än Engsöhs och stått den ursprungliga texten hos UL Stadf. närmare, men om SML Stadf. redigerats efter en sådan förskrift, hur har då inflytandet från Engsöhs-typen kunnat senare komma in?

En av de avvikelser mot övriga hs, som förekomma i nr 46 skall å nästa sida särskillt granskas. Här måste emellertid fasthållas, att efter vanlig textkritisk metod nr 46, 47, 48, åtminstone när de överensstämma, äga vitsord gent emot hs B.

En översikt av några valda ställen i texterna torde vara belysande för vad som här sagts om deras skiljaktigheter. Nr 47, 48 överensstämma med nr 46, när ej motsatsen anmärkts.

UL hs A.

1. s. 3 misseemi fore jbaen skyld at

Engsöhs. missaemyo fore |>y at

2. meej) faum orJ)om maejb faom orthozn

at saght ok asi

3. kiaeseergc laghum

4. s. 4 ok of>arwum. Wi

5. ny oraetlikce

6. Jpiklaermaer

ssett, Sdi keisaerse laghora oc o|)arfom. JEn wi

nyt onytlika jbiklaren

ba|)i at skilise s. 5 warnum sakum, domum

SML 46 (47, 48). missämio fore thy

med faom ordum sett, ey i Keysare Lagum oc otarwum. Än wij

ny orättelika (47, 48 = Engsöhs.) tiklärmer (47, 48 = Engsöhs.) badj att skuda warnum domum, sakum

SML hs B. s. 1 misssemyo for thy at meö faum oröom sat, aei lanzlaghum. s. 2 ok thy them otharflict uare. JEa ui ny onytlica

thiklaren

ba|>e at sku]ba badj att skuda at scuöa

weernum warnum s. 3 usernum

domom, sacom domum, sakum domum, sacum

10. ok swa raetlika? oc af oss swa reet- ok af oss swa rätte- s. 4 ok af os sua stadd ok staj>g£e]i> lika stadd, staf-lika stadd, stad- rsetlica staögaö til gath o c til gat ok till ok til

1 För att förklara detta skulle man kunna vara frestad att anta, att Hadorph vid tryckningen ändrat texten på några ställen efter nfigon text av UL. En jämförelse med de tidigare tryckta editionerna av UL ger emellertid inte stöd åt ett sådant antagande. Att närmare ingå på det ytterst invecklade förhållandet mellan hss och deras härstamningslinjer är här omöjligt. Det är ett probletn med många obekanta och många svårigheter. Det må endast anmärkas, att antagandet, att SML Stadf. är understucken ej synes lösa frågan, jfr Iv. II. Karlsson, Sv. konungens doms-rätt (ak. avh.) 1890 s. 30.11. Wir wilium ok Wi wiliom franile- Wir wilium ok fram- Nu uilium framle-framlcjlis .stark- J>is oc starklika ledis starklika öes ok starklcka

likce biu^um biupom biudum (47, 48 biuöum

= Engsöhs.)

Av denna sammanställning framgår, att SML hs B i anförda fall följer Engsöhs på ställen, där den sistnämda avviker från UL hs A (se nr I, 2, 5—io, 11), men också, att den på andra ställen med tämligen stor frihet avviker från båda de uppländska hss (se nr 3, 4). Hadorphs avtryck åter sluter sig i många fall närmare till Engsöhs än vad hs B gör (se nr 2—4, 7, 10), och i än flere fall göra nr 47, 48 detta (se utom senast anförda nr 5, 6, 11).

Det är efter dessa anmärkningar möjligt att försöka utreda betydelsen av de tre sakliga avvikelser mellan stadfästelsen av UL och SML, vilka ovan nämdes.

Den första rör frågan, huruvida Södermannalagens stadfästelse meddelats i form av ett kungligt brev, så som det skedde med Upplandslagens, eller om kungen i likhet med förhållandet vid Jyske Lovs införande låtit utskriva och besegla en viss lagbok. Som nämts uppges i hs B, att det senare tillvägagångssättet följts. Det är på 7 ställen, som stadfästelsen omtalar sig själv. När det nu gäller att granska läsarterna, meddelas de för korthetens och översiktens skull i en tabell.

UL hs A och Engsöhs.

1. s. 3 allas |>Öm |>aettas breff seas

2. s. 4 sum fyrras j passsu brewe ha-wasr waerit naenip-daer, hs A

som i paesso brefe fyrrre hafir naemp-djcr warit, Engsöhs.

3. s. 5 j {)acssu brewe f)iklce naempd ceru

4. mas£> |>a»ssa2 breffs skicelum

5. j f^xssu brcwc J^ik-las ucempdum

SML nr 46. SML nr47,48.

alle them thetta B ref = nr 46 (brev) see

sum i thesso brewe = nr 46 (brev) fyrra hawir nämp-dir warit

SML hs B.

, 1 alla them thasssa book höra ok sea

2 sum i theessi book fyrra hauer nacmder ueerit

i thesso brezve tikle nemda med thessa brefz skälom

i thesso book tikle nempdom

= hs B (bok) s. 3 i thaessi book thik-lica neemd asru = hs B (bok) med thsessa skia-lutn

= nr 46 (bok) i thzesse bookiör nacm-dom6. s. 6 latum wir tha latom wir thälta = nr 46 (brev) s. 4 latum ui thcessa J>aitt03 breff scriwcc bref skriwa booc scriua

7. Giwit war breff Giwit war bref thötta = nr 46 (brev) Giuin aar thaissc book fisettae

Man finner alltså i de sörmländska texterna en bestämd utveckling. Medan nr 46 överallt utom på ett ställe, där 'bok' näm-nes, omtalar ett stadfästelsebrev, hänvisa nr 47 och 48 på 3 ställen till en 'bok', fastän stad fästeisens brevform omnämnes på 4 ställen och däribland i de viktiga inlednings- och avslutningsformlerna; hs B åter överför alldeles stadfästelsens kraft och verkan på lagboken.

En utveckling sådan som denna förstås lätt under det antagande, att stadfastelsen från början utfärdats i form av ett brev, som sedan införts i någon lagbok. Ur en sådan lagbok är den urkund, som ligger till grund för nr 46, avskriven; på ett ställe hänvisar skrivaren med lättförklarlig psykologi till denna bok i stället för till brevet. I nr 47, 48 har samma tendens verkat starkare, medan hs B företräder ett senare stadium, där den alldeles genomförts. Att anta en motsatt utveckling i två led synes vara omöjligt. Urkundens hela uppställning visar för övrigt, att den ursprungligen dikterats i brevformx. Stadf. kan således inte anses jäva det förut på textkritisk väg vunna resultatet, att vid dess utfärdande en genom kungamaktens försorg utskriven, slutgiltigt redigerad laghandskrift inte förelegat.

Den andra omtalade avvikelsen från UL Stadf. enligt UL hs A var uttrycket i SML Stadf., att den gamla lagen 'ströningum hafföos i flerom bokum'. Det visar sig nu, att skrivaren här som på andra ställen endast följt Engsöhs, som har samma ordalag. Rörande rättens tidigare kodifiering kan således intet slutas ur detta i Engsöhs fördärvade ställe, som för övrigt skulle betyda, att olika delar av lagen införts här och var i olika böcker2.

1 Samma mening omfattar B. E. Hildebrand DS IV s. 20 n.; en motsatt framställes av K. H. Karlsson, Förh. mellan landslagens båda redaktioner Hist. Tidskr. 1884 s. 278.

2 Härmed falla Kjellbergs översättning och slutsatser a. a. Hist. Tidskr. 1898 s. 304. På därstädes given anledning må även anmärkas, att både Tengberg ochDäremot synes den upplysning, som meddelas i den tredje avvikelsen, att man lyste 'tliem laghum ok laghbook a mangum Ianzthingum' verkligen vara en historisk notis av självständigt värde.

IV.

Fastän källornas upplysningar om det lagarbete, som på 1320-talct gav Södermanland en ny lag, lämna mycket i mörkret, äro de likväl långt rikare än de, som bevarats om någon annan svensk medeltidslags tillkomst. Sammanställda, bilda de därför en skill-dring av vikt för den svenska lagens historia.

Något av de första åren på 1320-talet synas de lagkloka stormännen i rådet ha beslutit att följa det föredömme, som genom Upplandslagens avfattning givits under kung Birger Magnussons minderårighet, och låta utarbeta en ny lagbok för Södermanland.

Landskapets lagman herr Lars Ulfsson, själv medlem av rådet, och de rådsherrar, som ägde jord inom lagsagan, voro närmast intresserade av att väcka och driva detta ärende. Det var också dessa värdsliga stormän, som togo saken om hand. Aven kyrkans målsmän ägde visserligen här intressen att bevaka; de höllos likväl på något avstånd från en fråga, som i främsta rummet rörde den värdsliga staten.

Under lagmannens ledning började nu lagarbetet. Det skedde i den form, att ett systematiskt lagförslag utarbetades. Att detta nedskrevs allt eftersom det blev färdigt, var naturligtvis nödvändigt på grund av minnets svaghet, liksom det var givet, att så skulle ske med ett förslag, som man hoppades genomdriva, på en tid, som sedan länge vant sig vid skrivna lagar. Den lagbok, vari förslaget fanns upptecknat, omtalas till yttermera visso i källorna. Stadf. säger på ett förut prövat ställe, att sedan förslaget blivit färdigt, lyste man 'thöm laghum ok laghbook' för menigheten på tingen. Och det är likaledes på denna förslagsvis nedskrivna lag-

Schlyter uppmärksammat denna såväl som den här i texten närmast följande avvikelsen mellan lagarnas stadfästelse, Tengberg a. a. s. 64 n. 30, s. 73; Schlyter, Jurid. Afh. II 1879 s. 148.bok, som Add. 12 syftar med

uttrycket 'stande som j laghbokinnc ständer scrifuat’1. Den föregående framställningen har åsyftat att visa, att hs A medelbart eller omedelbart bevarar detta förslag.

Huru det tillgick vid lagförslagets prövning, framgår av det protokoll som i Add. 12 finns bevarat över ett sammanträde den 26 oktober 1325. Då kyrkobalken vid denna sammankomst skulle granskas, hade biskopen och hans kapitel infunnit sig å kyrkans vägnar, medan å lekmännens sida närvoro lagmannen herr Lars Ulfsson, hans företrädare i ämbetet herr Staffan Röriksson och den i laga värv betrodde herr Magnus Nilsson ’medh mangum adhrum godhum landzinannom’2.

Det är av protokollets uppställning tydligt, att man vid sammankomsten gick tillväga på det sätt, att lagförslagets kyrkobalk genomgicks kapitel för kapitel och att vid varje kapitel de anmärkningar framställdes, vartill det gav anledning.

De invändningar som gjordes synas huvudsakligen ha kommit från kyrkligt håll. Alla de Add:s stadganden, vilkas formulering sätter oss i tillfälle att bedömma deras syfte, äro nämligen oförtydbart tillkomna i kyrkligt eller hierarkiskt intresse. Härav styrkes, att förslagets upphovsmän varit lekmän. De eftergifter, som dessa ansågo sig böra göra i sitt förslag, voro emellertid, reellt sett, ganska obetydliga.

I två fall framställdes mot lagförslaget invändningar, som fingo förfalla; man antecknade då, att lagförslaget godkänts, i ena fallet om 'kirkio wighsla spield’ med de nyss anförda orden 'stande som j laghbokinne ständer scriuat’3!

I ett fall framställdes och gillades den anmärkningen, att det ej vore skäligt att såsom i förslaget skett avvika från den gällande lagens bestämmelser, och man beslöt att med förkastande av för-

1 Se ovan s. 92.

2 Troligen är det vid denna sammankomst som lagmannen tre dagar senare, den 29 Oktober, å drotsens vägnar gör utbetalningar av årets skatteuppbörd till herr Birger Magnusson och herr Jon Holmgersson. DS III n:r 2534—5.

3 Det andra fallet är: 'Skyldar prestir bondan wm tyund, wasri sik medh laghurn’, jfr ovan s. 92.slaget bibehålla den gällande och ’j gamble laghbokinne' upptecknade rätten

Vid detta sammanträde behandlades antagligen även kap. 11 och 12 av förslagets kyrkobalk, då dennas kapitel föredrogos i ordning och både föregående och efterföljande kapitel bevisligen granskats. Anteckning om något beslut kunde likväl inte ske till protokollet, då endräkt mellan kyrkan och lekmännen inte kunde uppnås om de gamla stridsämnena 'kirkiugif' och 'testament', vilka behandlades i dessa båda kapitel. Då ej häller senare enighet om dessa frågor kunde vinnas, undandrogos vid stadfastelsen dessa kapitel kungens godkännande2.

Vid sammankomsten fattades beslut även i en fråga, som inte rörde kyrkobalken. Det var om åtskilliga administrativa avgifter till lagman, dommare och nämdemän. Bestämmelser härom saknas i hs A, men förekomma i hs B, tillagda tämligen godtyckligt vid näst sista kapitlet av KpB. Att motsvarande stadganden inte införts i lagförslaget, tyckes tyda på, att detta år 1325 varit fullständigt färdigt. Den möjligheten är ju för övrigt inte utesluten, att redan vid denna tid hela lagförslaget var genomgånget på tingen med undantag av KkB, som uppskjutits till en särskild sammankomst, och att man vid detta tillfälle passade på, att som till-lägg till lagen besluta ett förut uteglömt stadgande.

Det förefaller av protokollets ord: 'waro thesse maal stadh j Sudhermauna laghbook oc scrifuat’, som om den församling, vars laggranskning omtalas, utgick från, att de beslut den fattade om ändringar i lagförslaget skulle äga gällande kraft. Protokollet härrör då från ett av de 'många landsting’, på vilka lagförslaget lystes.

Från de andra tingen har ingen liknande källa bevarats. Det är emellertid tydligt, att åtminstone i ett fall bönderna på något

1 Det var i fråga om ’nampn oc geenedha’ jfr ovan s. 93.

2 Motståndet mot dessa delar av lagförslaget kom säkerligen från kyrkans sida, då det i KkB 152 strängare än UL KkB 14 inskärper ättens makt över gammal bördsjord. Då dessa kap. förekomma i alla hss utom hs B, synas de trots allt ha ingått i den gällande rätten.ting gjort motstånd mot förslaget och lyckats genomdriva, att en tillämnad rättsändring hs A BB i: i, som djupt skulle ingripit i byamännens liv, fick förfalla.

I 1325 års protokoll framträda lagsagans lagman, förre lagman och herr Magnus Nilsson å lekmännens vägnar som lagförslagets målsmän.

I Stadf. heter det enligt lydelsen i hss 46—48, att lagmannen till att utarbeta den nya lagavfattningen 'valde med sik vara ärlika riddara som (i) wart radh äru ok haer naemnas ok i Sudermannaland jordäganda äro', varefter elva herrar och bland dem de två i protokollet nämda uppräknas. Hs B åter inskjuter 'tolf' före orden 'uara rerlica riddara' och tillägger 'haerra Niclaes Abiornsun' till de andra elva herrarna.

Härigenom får hs B en motsvarighet till den tolvmannanämd (på femton medlemmar), som omtalas i UL Stadf. Det förefaller likväl, som om hs B på detta ställe vore mera konstruerad än övriga hss och som om dessa hade en mera verklighetstrogen text1.

Källornas vittnesbörd synes i hvarje fall böra tolkas så, att en mindre krets särskilt lagkunniga rådsherrar1 bland vilka lagmannen och hans företrädare voro de ledande, utarbetade lagförslaget, att de sedan förvissade sig om de andra i Södermanland jordägande rådsherrarnas samtycke, och att lagförslaget på tingen framställdes under samtliga dessas auktoritet.

Av synnerlig vikt är det sätt, varpå rådsherrarna för förslaget använde även kungamaktens auktoritet. Medan i allmänhet de grundsatser, som en fullmyndig kung t. ex. Magnus Ladulås, uttalar om kungens makt över lagen, mera ha karaktären av kungliga anspråk än av rättsregler uppburna av det allmänna rättsmed-

1 Ändringen måste dock vara nästan samtidig, då Nils Abjörnsson som bekant var rädsherrc och därtill, som t. ex. av DS III nr 2543 synes, jordägare i Södermanland. Det är naturligtvis möjligt, att hs B här har den rätta läsarten och att hans namn uteglömts i de andra handskrifternas stamskrift och att då även 'tolf strukits. Saken belyser i aila fall endast en formell åskådning och är av mindre vikt.vetandet, vila sannolikt de principer om kungamaktens ställning till lagen, som rådet uttrycker i kungens namn under hans minderårighet, på en historiskt bredare grundval.

Upplandslagens företal och stadfästelse äro de urkunder, som i detta avseende äro de klassiska inom vår rättshistoria. Det är deras tänkesätt och ordalag, som i stor utsträckning gå igen i Sö-dermannalagens.

Det synes av hss kunna slutas, att redan förslaget till den nya Södermannalagen inleddes med dess bekanta företal. Avfattat efter det uppländska mönstret, lät det den framlagda lagboken uppträda med anspråk att efter Moses föredömme vara avfattad på kungens bud i en sund på en gång konservativ och framstegsvänlig anda. Starkare än det skett i UL Företal framhålles här lagbokens kungliga ursprung. Man lägger nämligen i kungens mun följande slutord, som sakna motsvarighet i UL: 'Hawm wi]jaess£e samu book meö dighri winn ok mycli vmhughsan almsenni til fiarwa saman sat, skipt ok skipat hana innan tiu laghabalka ok fem mef> flokkum vt merct balkana swasum haer scriwas ok naempnis hwar :eptir andrum' etc.

Sedan lagen antagits på tingen, utfärdade rådet, alltjämt iakttagande formerna från Upplandslagens stiftande, i kungens namn ett stadfästelsebrev. Detta bekräftade ett på visst sätt utarbetat och antaget laginnehåll, oavsett i vilka uppteckningar det förefanns. Någon definitivt formulerad lagtext, vartill stadfästelsen kunde knytas, synes knappast ha varit utskriven 1. Senare har emellertid stad-fastelsebrevets ordalag ändrats, så att dess brevform utplånades; i hs B har detta fullt genomförts, och den utgives alltså för att vara en av kungen ombesörjd och stadfäst hs, innehållande en officiell redaktion. I vad mån detta handskriftens anspråk i verkligheten höjt dess anseende över de andras, måste lämnas oavgjort. Sannolikt synes likväl vara, att en handskrifts auktoritet mindre berott på dylika vändningar än på dess ställning att vara en för rätts-

1 Se härom ovan s. 98.området erkänd lagbok, som förvarades i en kyrka eller med ämbetet gick ur den ena häradshövdingens eller lagmannens händer i den andras. Möjligen har skrivaren för sin hs drömt om en normativ

ställning av samma art som den, vilken intogs av den i Selångers kyrka förvarade hs av Helsingelagen3.

Utom ur rent formell synpunkt är det sätt, varpå kungamaktens direkta medverkan vid lagbokens tillkomst åberopas, av intresse, då det visar, hur tanken på kungadömet som laggivningens källa överskuggar en landskapslag.

Tillkommen under en tid, då den strömning, som sedan länge undergrävde murarna kring landskapens skillda rättsbygnader, gick fram med starkt stråk, röjer Södermannalagen härav mycken påverkan.

Trots de stora likheterna mellan Upplandslagens och Södermannalagens tillkomstsätt visar sig vid en jämförelse även cn betecknande skillnad. När kung Birgers förmyndarstyrelse fann det nödvändigt att omarbeta de tre folklandens lagar, gav den uppdrag om detta ärende åt lagmannen och de sakkunnigaste i vart folkland. En nämd av provinsiell karaktär fäster sitt minne vid företaget; i den förekomma medlemmar av de tre folklandens olika samhällsklasser: domprosten i Uppsala, riddare, dommare och andra lagkloka bönder. När åter rådet under kung Magnus minderårighet beslutar, att en ny lag skall utarbetas för Södermanland, lämnas uppdraget i andra händer. Den nya lagen uppgives vara utarbetad av lagmannen och de rådsherrar, som äga jord i lagsagan; ledningen ligger i stormännens händer. Det är till sådana drag man är hänvisad, när man söker avläsa ändringarna i vår medeltids sam-hällsbygnad. Den förbindelse, som vid detta viktiga ärende kommer till synes mellan den centrala myndigheten samlad i rådets hand och den landskapliga styrelsen ledd av lagsagans rådshcrrar, förebådar jämte mycket annat den kommande kris i statsutveck-

1 Schlyter HL s. V f., Jurid. Afh. II s. 155.lingen, då rådet, starkt genom sina rötter i landskapsförvaltningen, med undanskjutande av kungamakten skall göra sig till det mäktigaste organet inom en lös riksstyrelse.

Om alltså det drag vid det södermanländska lagavfattnings-arbetet, som nu omnämts, visar en övergångsform mellan den landskapliga nämd, som utarbetade Upplandslagen, och den centrala kommission, som inom några årtionden skulle samlas för att avfatta en landslag, står även lagens hela innehåll i överensstämmelse härmed.

Södermannalagen är inte en lag av det slag, för vilket Ostgöta-lagen är den högst utbildade representanten, en lag visserligen påverkad utifrån, men väsentligen byggd på den fasta grunden av lagsagans gamla rättsliga traditioner. Södermannalsgen är i stället en ganska tarvlig kompromiss mellan uppländsk rätt, som i stor utsträckning recipierats, och lagsagans egen gamla lag. Liksom andra samtidiga lagavfattningar är den ett arbete nödtorftigt utfört under landskapsrättens upplösningsskede.

Det brukar sägas, att den germanska uppfattningen av rätten uteslöt tanken på en lagstiftande makt: lag stiftades inte, den endast intygades och ändrades blott genom tolkningar. Det lämnas här åsido, om ens våra älsta rättskällor bära vittnesbörd om en sådan uppfattning av lagen som en orubblig sedvana, eller om inte denna åskådning, åtminstone för vårt land, måste förvisas till den dunkla skuggvärd, som ligger före de skriftliga källorna. Den undersökning, som här framlagts, har rört sig under en tid, då lagstiftning varit en klart fattad tanke. Sedan länge erkände man kungens rätt att med omdömme utfärda laga stadgar, som lystes på tingen och säkerligen blefvo lag, om tinget inte satte sig till motvärn. Man ryggade inte ens tillbaka för ett sådant brott mot sedvanan som att låta en helt och hållet ny lagavfattning ersätta en gammal. En jämförelse mellan Upplandslagens och Södermannalagens tillkomst visar t. o. m., att vissa bestämda former hållit på att ut-bilda sig för sådan lagstiftning. Det är mycket antagligt, att dessa former använts även vid andra lagars stiftande, fastän källorna därom gått förlorade.

Vördnaden för sedvanan har under olika tider haft olika makt över sinnena. En övergångstid sådan som den det svenska samhället under folkungarna höll på att genomgå hade inskärpt en praktisk och vidhjärtad insikt om oundvikligheten av utveckling inom samhället och om allt stillaståendes omöjlighet även på rättens område. Det klassiska uttrycket för denna i alla tider svårlärda visdom ge de ord, som skrivits för Uplandslagens stadfästelse och därifrån införts i Södermannalagens: 'Fastän gammal lag och rätt förtjänar att vördas, går det likväl vid vissa tider därhän, att den lag och stadga, som är stiftad till att råda bot för de ondas seder och rättvist bilägga människomas tvister, måste ändras av det skäl, att allteftersom tiden går och människor falla bort och andra födas

till världen, förändras samhällslivet, och av det skäl, att i tidens längd nya förhållanden kunna inträda, och ännu av det skäl, att i gamla lagar finnas för vissa fall stadganden, som äro alltför knapphändiga och ej så tydliga som det behöves’.

ADDITAMENT.

Vid den framställning, som här lämnats, har hänsyn inte kunnat tagas till det inlägg L. M. Bååth gjort i en uppsats 'Till frågan om en eller tvenne redaktioner af Södermannalagen’ Hist. Tidskr. 1903 s. 172 f. Det besvär att på egen hand sammanställa de båda undersökningarnas motsvarande delar, som härigenom vållas läsaren, kan möjligen uppvägas av det vetenskapliga intresset att jämföra två av varandra oberoende framställningar, så olika till metod, faktiska uppgifter, använt material och resultat. Förf. har här endast tillfälle att nämna, att han på intet ställe skulle önskat att få ändra någon uppgift eller återkalla någon slutsats med anledning av hr Bååths uppsats.Om härledningen av nysv. adjektivet dålig, fornisl. daligr.

Av

HILDING CELANDER.

Rörande ursprunget till det nynordiska adjektivet sv. dålig, da.-no. daarlig — vilkas identitet är allmänt antagen, i det r vid det med dålig likbetydande daarlig är oursprungligt1 och inkommit gm förväxling med daarlig — dåraktig, dum — framställas olika meningar ännu i de senaste etymologiska handböckerna. Tamm, Etymologisk svensk ordbok, ansluter sig till den av Aasen givna sammanställningen med no. daa f. medlidande, daast »ynkes, röres til medlidenhed», varvid Aasen förmodar grundbetydelsen »ynk-vserdig», medan Tamm alternatift föreslår »att man kanske, med stöd av isl. då- adj. i e — m vcrör dått, ngn får starkt intryck, blir häftigt berörd, då, v. beundra, dast intagas, tjusas, får tänka sig en något vidsträcktare grundbetydelse »häpnadsväckande, vidunderlig» eller dylik. Roten är väl samma rot ie. dhaw, som ligger till grund för gr. -ö-au^a, under». Samma mening tycks återfinnas i E. Jonssons Oldnordisk ordbog, då han angiver betydelsen på isl. däligr »eg. som vaekker Forundring».

Däremot såväl Fal k-Torp, Etymologisk ordbog over det norske og det danske sprog, som Jessen, Dansk etymologisk ordbog, (artikeln dö) framställa daa(r)lig såsom en avledning av (isl.) då, n. = »besvimelse, dvale», således nära sammanhörande med sv.dåna, svimma, avlett av part. dåinn till deyja, dö. (Rot germ, da?/-, ie. dh«<-, dhe«, dhoy-). Denna senare etymologi har så gamla anor som från svensken Johan Ihre. I hans Glossarium Suiogothicum (1769) återfinnes nämligen adj. dålig (jämte dåna, dåfna, dåf-warmt, dåre, dåse) under ordet »tfa, deliquium animi Vercl.» (=Vere-lius, Index lingua: veteris Schyto-Scandicre s. Gothicae, 1681), bland de »crebris surculis», i vilka detta gamla ord kvarlevde, »tanquam succisa stirps». (Dålig får sål. för Ihre betydelsen »mentis impos, dein qui animum cito despondet, qui debilis est»).

— Denna Ihrcs härledning citeras sedan i Molbech, Dansk ordbog (1859), och är förmodligen också källan för Rietz’ och Dalins överensstämmande framställning i deras resp. ordböcker.

Vilken nu ordets faktiska härstamning och därifrån utgående utvecklingshistoria har varit, kan avgöras endast genom en mera fullständig undersökning av ordets uppträdande i äldre språk, än som hittills varit given. Tyvärr äro källorna tämligen sparsamma. På östnordiskt område är adj. dålig förmodligen av en slump först belagt fram på 1600-talet. I Kalkars Ordbog over det asldre danske sprog finnas två citat. Ett från Kingo (c. 1700):

"mit hierte siset maa briste min sisel i livet riste som daalligt esspe-löw".

Här är betydelsen förmodligen (skälvande) bräcklig, svag. Samt Holberg: »lsenestolen, som cr dollig og raaden, (gaar) i stykker».

— Kalkar angiver betydelsen »ussel, svag».

På svensk botten hittas ordet först hos Spegel, Glossarium Sveo-gothicum (1712). »Dålig, O. et W-Goth. o: oförmögen. Qui-dam dictum putant qvasi daudlig o: dödlig. [Ebr. dal 0: atten-uatus viribus et facultatibus etc.]». — Härefter uppträder ordet i alla ordböcker. Serenius, Dictionarium Suethico-anglo-latinum (1741): »dålig, adj.

dead, heavy, blockish; mers. Dåliga tider, dead times.» Den pregnantaste betydelsen är sål. »iners» = Spegels »oförmögen», ehuru här även exempel pä överförd användning — Lind, Swänsk och Tysk Orda-Bok (1749): »Dålig, lässig, träg,miid; item kräncklich, schwach, untauglich, unniitz. En dålig häst

— — Dålig handel — — Et dåligt arbete--Dålige tider». —

Ihre, Glossarium Suio-Gothicum (1769), angiver först, som åvan anförts, betydelsen »mentis impos, dein qui animum cito despondet, qui debilis est». Härvid är dock ovisst, om någon mera av de anförda betydelserna än den sista, »debilis», varit i hans språk levande. Förmodligen äro båda de först anförda betydelserna konstruerade, för att sammanknyta förbindelsen mellan bet. »debilis», svag, och det antagna ursprunget, subst. »rf«» = svimning. (Jfr emellertid Spegels anförande av sammanställningen med »daud-lig 0: dödlig», som väl dock knappast är något annat än ett löst etymologiskt hugskott och icke behöver innebära någon faktisk överensstämmelse i betydelse mellan de båda sammanställda orden.) För det andra anför Ihre också »2. Tristis, miser. Ett dåligt tillstånd. Sed non opinor, hoc ab eadem radice profectum, sed potius ab Isl. dauflig». — I sitt Swenskt Dialectlexicon (hvarutinnan upp-teknade finnas the ord och talesätt som uti åtskilliga Svea Rikes landsorter äro brukelige, men ifrån allmänna talesättet afvika1 — Upsala 1766) skriver Ihre blott: »dålig O. G. Sjuklig, eländig. V.

G. et Scan. idem». — Sahlstedt, Swensk Ordbok (1773): »Dålig, adj. Viribus destitutus. Nullius firmitatis. Parum validus, ex. gr. Han är ännu dålig efter sjukdomen, Post rnorbum adhuc languet. E11 dåligt häst, Equus imbecillis. Et dåligt arbete, Opus infir-raum, caducum». — Sven Hof, Dialectus Vestrogothica {1772): »dåhlig, dåhliger. Sv. dänn såm intett är såmm han bör wara:

swag, ynkelig, eländig, oduglig.----A Dan Annerstedt, in

Observat. Philologg. [etc.] p. 9 dålig vertitur: viribus animi et corporis dcfectus. Certe una voce Latina explicari neqvit ut totus exhauriatur sensus»2.

1 Sahlstedt uppgiver dock i företalet till sin ordbok (s. 4), att här i Ihres Dialektlexikon "likwäl en ganska stor myckenhet ord finnas införde, som icke höra till någon dialect, utan äro i språket egne och allmänt brukade".

2 Fortsättningen lyder: “Inter Svecana hoc vocabulum haud ita pridem recipi cocpit, cum antehac inter Gothica tantum habitum sit; Stockholmise id usur-pari ssepius audivi, sed in aretiori sensu". Denna uppgift, att ordet dålig ända tillDen dominerande betydelsen på vårt adjektiv i 1700-talets svenska tycks, att döma av alla dessa samstämmiga uppgifter, ha varit kraftlös, svag (dåsig). Också mera allmänna, sannolikt överförda, användningar av ordet äro ej ovanliga — i uttryck som de citerade »dåliga tider», »ett dåligt arbete», alltså ungefär = underhaltig (allmänt förklenande betydelse)1.

Identiskt med detta ny-östnordiska adj. dålig, med grundbetydelsen kraftlös, svag (bräcklig), liksom med de nyno. dialekternas daaleg, enl. Aasen = »skrobelig, daarlig, ussel», är utom allt tvivel det fornisl. adj. dåligr. Fritzner angiver för detta följande betydelser:

1. skadelig, saadan som bliver til Skade, har saadanne Ffllger, at man lider Skade deraf.

2. saadan som gjor eller vil gjore skade, omtr. = illgjarn, grimmr.

3. slet, umoralsk.

4. af ringe Beskaffenhed, uanselig, som har lidet Vasrd eller er til liden Nytte, ussel.

5. ulykkelig2.

Det är iögonenfallande, att den här tillkommande betydelsen skadlig svårligen låter förena sig med en härkomst av dåligr, som giver det grundbetydelsen »ömklig, beklagansvärd» eller »häpnadsväckande». — Denna betydelse -— skadlig — är också nog så skarpt skild från den i de nyare östnord. språken mast framträdande, svag, kraftlös, så att här föreligger tydligen, om vi överallt ha att göra med ett och samma ord, två bestämt skilda betydelse-förgreningar. Vilka dessa i sin ursprungligaste gestalt ha varit,

“på sista tiden" varit brukligt endast i GOtalandskapen, är ju märklig, och stämmer överens med såväl Spegels som Ihres beteckning av ordet såsom öst- och västgötskt, samt skånskt. Att ordet emellertid åtminstone på denna tid är allmän egendom — såsom också Hof erkänner — är tydligt av dess förekomst såväl hos Salil-stedt (stockholmare) som Serenius (sörmländing) oeh Lind (norrländing).

1 Jfr i nutida (tal)språk användningen av svag i uttryck som "svag omsättning", "en svag avhandling" eller av klen på liknande sätt.

2 Den hos E. Jonsson anförda bet3'delsen “som vsekker forundring" tycks vara helt och hållet konstruerad.och huru de ha framgått ur den gemensamma roten, blir klart genom en närmare granskning av användningen av dåligr (o. ad-verbet dåliga) i litteraturen.

En sådan granskning visar nämligen att i åtskilliga fall en annan och pregnantare tolkning av dåligr, dåliga, än den Fritzner ger, erbjuder sig som den mäst naturliga. Den översättning, som vid dessa exempel, som strax skola anföras, är nästan nödvändig, är nämligen dödlig, dödsbringande eller dödlig, döden underkastad, dödsdömd. Härigenom 'förbindes adj. dåligr med det subst. då, n., med vilket redan Ihre ville sammanställa det, och varmed det morfologiskt utån svårighet låter förbinda sig. Fritzner översätter dä med: »Henrykkelse, Tilstand, livori Sjrelen har for-ladt Legemet (jfr dåinn Prast. Part. af deyja)». Således = vanmakt, medvetslöst tillstånd1. Att emellertid även betydelsen död tillkommit detta ord, är tämligen visst. Det framgår såväl av kompositum dåmaår = »död person» (i ortsnamnet dåmanna-hei3r, Frr), som av ordets stamidentitet med verbet deyia, dö. Vid detta senare uppträda på samma sätt betydelserna död och vanmakt, domning förenade; den senare betydelsen utvisas av det av part. dåinn avledda fsv. da?ia, nsv. dåna etc. = falla i vanmakt, och av uttryck som »dö fotleggrin allr» (= domnade Frr)2. En sådan dubbelhet i betydelsen vid stammen daa- är också endast vad man har att vänta på grund av dess ursprungligaste betydelse, vilken säkerligen kan angivas såsom giva ifrån sig anden, något som ju kunde ske dels, för alltid, i döden, dels mera övergående vid medvetslöshet, enligt det urgamla åskådningssättet med avseende på dessa båda företeelser. Den germ. stammén dau- är formelt identisk med ieur. roten d/m, dheu, dhon®, vars grundbetydelse tycks vara röka, dunsta (med därav härledda betydelser av bedövande, fördunklande av sinnena och sinnesintrycken), dels fläkta, blåsa (med

1 Till denna betydelse ansluter sig väl — såsom Fritzner tyckes anse — vbet dä(st) “beundre, vel egentlig falde i Henrykkelse over noget", vartill adj. där ("= som gjer et overvseldende intryck"), daindi, däsania m. fl.

* Jfr Aasen, daana " = i) om lemmer stivne, lammes 2) besvime.

3 e-stadiet finnes belagt genom got. diwaus, dödlig.härflytande betydelse av häftig rörelse, transitivt eller intransitivt). Jfr Persson, Wurzelerweiterungen, ss. 55 f., 59 f., 81 f. o. 145! Den semologiska förmedlingen med denna rot går säkerligen över betydelsen ande, själ, vilken på grund av urgamla föreställningssätt lätt utvecklades ur bet. fläkt, andedräkt (eller även ur bet. dunst, töcken). Jfr nord, ande, lat. animus, spiritus\ Denna betydelse finnes vid roten dhu belagd vid de konsonantiskt utbildade grek. = själ (därjämte »Hauch, Muth, Leidenschaft»; = skr.

dhwnå, lat. fitmus, rök) och kyrkoslav. du-åa »Athem, Seele» och du-chv. »Athem, Geist». (Jfr med de sistnämnda got. dius, diuzis, djur — väl egentligen vilddjur, paralellt med lat. animal: animus, animosus). Jfr Uhlenbeck, Etym. Wbuch d. goth. Spr. De av germ. stammen da?,t avledda isl. deyia (< da»„«-ian) etc. skulle då, anslutande sig till denna vid andra former av ordfamiljen belagda betydelse ande, själ, ha fått betydelsen dö resp. falla i vanmakt från grundbetydelsen giva ifrån sig anden, på samma väg således som isl. andast, sålast och andra välbekanta bildningar1.

I följande av Fritzner meddelade exempel torde nu föreligga en användning av dåligr, som ansluter sig till subst. då i betydelsen död.

A. Betydelsen dödlig, dödsbringande.

1. »Ok hleypa fieir Vilhialmr um fylkingar heidingia ok steypa morgvm drambvisum riddara daliga til jardar». (Elis Saga ok Rosamundu, utg. av E. Kölbing, Heilbronn 1881, s. 41 r. 24 ff.). Dåliga översättes här av Fritzner:

»saa at det gaar dem ilde». Men jämföres denna täxt, ur handskriften B, med samma ställe i handskr. C, som lyder så: »feir V. hleypa um flock heidingia ok hoggua å tvrer hendr ok steyptifi morgvm heijnngia davdvm til jordart, så blir det tydligt, att vi här ha att översätta dåliga (ss. ersättande den andra läsartens »dauöum») med dödligen, »så att det blev deras död».

1 Ett stöd för denna hårledning av betydelsen hos deyja, dä, etc. giva också de besläktade orden litav. dov-yti (kuusativbildning) = kväva och got. adj. us-daups = “eifrig", som jag förmodar ha fått denna betydelse från grandbet. andlös (av iver, av ivrigt springande t. ex.; da. Hforpustet“).2. »A {lessum d?gum var Tiberius keisari pindr med daligum siukdomi, sva at laeknar måttu honum eigi bot vinna.» (Post. Sögur s. 33, 2). Är förmodligen att översätta »hemsökt av en dödlig (dödsfarlig) sjukdom».

3. »At user offrim f>ar ok fornfoerim gudi drottni varum, at eigi komi nockut hcettligt sverd edr daligt drep yfir oss.» (Stjorn 263, 13 — Frr orätt 262, 13). »Dåligt drep» är väl = »dödlig farsot».

4. »Auernus feck af £>i nafn, at fuglar, er aues eru a latinu, mattu fordom fyrir fann skylld yfir J>at vatn eigi fliuga, at fteir fellu nidr af fyeim daliga § ef, sem af uatninu lagdiz upp i loptit» (Stjörn s. 91, 32). Senare talas om »sama deynanda ufief [det var »brennusteins-fefr», svavelångor] af hverium er fuglarnir fellu nidr ok don. Sedan råddes bot härpå av kejsar Augustinus, »ok vurdu fieir stadir sidan af {>i sama lystiligir ok heilsamligir, sem af dey-iandi [annan läsart: deynandi] drepsott hoföu adr hoettligir ok daudligir verit». — Såsom av sammanhanget framgår, torde alltså den riktiga översättningen av »feim dåliga f>ef» vara »den dödsbringande dunst» (eller »ånga») etc. — Möjligen skulle man också kunna tänka på »bedövande», i anslutning till då = dvala. — Fritzner uppför de tre sista citaten under betydelsen 1), »skadlig, som har skadliga följder».

B. Betydelsen dödlig, som (snart) måste dö torde föreligga vid följande ex. (av Fritzner anförda under betydelsen 5), »ulykkelig»).

5. »Hann er hinn daligsti dauia son» (Stjörn 473, 12), = I, Samuels bok, kap. 20, 31: »(låt hämta honom till mig, ty) han är dödens barn»; Vulgata: »(quia) filius mortis est». Fortsättningen lyder: »Jonathas svara3i: Hvat hefir Dauid Jiess gprt åt hann se davda fyrir verdrn. — Nu förekommer visserligen i den samtida isl. en användn. av daitdasonr ungefär — usling (som är döden värd, som är hemfallen åt den eviga döden) — j ämte den vanliga betydelsen »dödens barn», »en som (snart) måste dö».1 — Och

1 Även ordfogn. sonr dauöans i samma bet. (T. ex. Isl. Aev. I nr 77, r. 70).man skulle således här kunna tänka sig en på missuppfattning av uttrycket »filius mortis» beroende betydelse = »den sämste usling» '. Men en sådan missuppfattning bör ha blivit tämligen iögonenfallande genom repliken »varför skall han dö?», som förutsätter ett föregående hot om Davids död. Meningen med de citerade orden torde därför säkerligen ha varit densamma som grundtäxtens, dvs. »han är förvisso dödens barn».

6. »Me3 fmlikum haetti, sem nv var greint, fceöiz i heiminn sa daligi sveinn, takandi naliga breöi senn vpphaf ok enda. fiviat sv grimma mo5ir tekr han iafnfram sem fyrst er hann var greiddr, kiefir hann ok kastar honvm davövm niör i einn divpazta kamar» (Mariu Saga I, 161, 2). Då betydelsen beklagansvärd, »ulykkelig» icke eljes är belagd i isl.2, så torde man få låv att översätta: »det åt döden invigda gossebarnet», såsom även sammanhanget antyder.

Jfr med avs. på den sistnämnda betydelsen av dåligr det sv. de]}eliker i ex. »hwa aff thera blseste fik han war genast dödhelik» (Al. 504S; Söderwall = »döende»). Likaså Ihre (Glossarium Svio-gothicum): »dödlig 1. letalis. . . 2. Morienti similis, Han ser ej dödlig ut, nil morienti simile habet», och i nyno. diall. ndaudeleg 2) nasr ved Döden. Han er ikkje daudeleg voren = han seer just ikke ud til at doe saa snart» (Aasen).

Att den här uppträdande betydelsen dödlig varit den ursprungligaste betydelsen av adj. dåligr, är tydligt, såväl genom den nära anknytning den giver till ordets sannolika ursprung, som därav, att den icke gärna kan tänkas utvecklad ur de f. ö. vid adj. belagda betydelserna. Däremot låta sig dessa — med den tvåfal-diga riktning i vilken de förgrenat sig — naturligt förklaras ur en grundbetydelse dödlig, 1:0 = dödsbringande, 2:0 = dödsdömd, nära döden. Fråri den förra betydelsen (i sammanställningar som dåligr siukdomr) har man genom

generaliserande och avblack-

1 Så t. ex. Postola Sögur s. 500, 13: “daudason finnz honom cngi dåligri“ = “det finns ingen sämre usling än han".

2 Icke häller betydelsen “ömka, beklaga" pä verbet dci(st)) som i isl. betyder “undres over, beundre".nande av föreställningen kommit till bet. (i allmänhet) farlig, skadlig, som lifskraftigt uppträder i fornisl. Fritzner: at honum ba:ri engan dåligan ebr våâaligan hlut til ä veginum; at eitt haröla vånt ok dåligt dyr hafi gleypt honom; hfnar krankastu ok dåligztu flugur

o. s. v. (Jfr ett ex. som: frels mig fra daudligom ntqdkom helvitis, Leifar 183,2. Är betydelsen här värkligen dödlig, dödsbringande och inte snarare cn mera allmän och vag, »förskräcklig», »ryslig» el. liknande?) — Betydelsen dödlig, som måste dö, som är nära döden, måste på liknande sätt lätt ha förallmänligats till bet. svag, skröplig, sjuk, den betydelse som i de ny-östnordiska språken visade sig vara dominerande (1700-talets svenska)1. Jfr användningen av adj. dödlig i de nyss citerade ex., Ihre: han ser ej dödlig ut, Aasen: han er ikkje daudeleg voren —samt Feilberg (Ordbog over Jyske Almues-mål) »dodelig, to. i en enkelt förbindelse: ten par dodelig hfelmoser o: et par helmisser [hästkrakar], der er faerdige at styrte; han får to elendige d0delige helmisser spsendt for vognen», Kr. V. 250 2. och Ross (Norsk Ordbog) »daud-leg, adj. dödningeagtig; yderst mat, slov, livlos»3.

När adj. dåligr, dålig har hunnit så långt i utvecklingen av sin betydelse — på de båda angivna vägarne — så blir det helt naturligt, såsom fallet är med de flästa uttryck, vars betydelse har någon dragning åt det förklenliga och nedsättande, föremål för en riklig användning i överförd bemärkelse. Dålig övergår till att bli = underhaltig, usel. (Ex. se Fritzner under bet. 4) och de

1 Att en sådan bet. kan tänkas utvecklad också ur en grundbetyd, av dåligr, som anslöte sig till dä — vanmakt, 5r givet. Men då ingen sådan betyd, vid

dåligr är belagd, bör man väl knappast laborera med denna möjlighet, förr än i det fall, att en förklaring av ordets historia utgående enbart från de historiskt givna betydelserna (dödlig etc.) skulle visa sig vara omöjlig att genomföra. (Något, som efter vad jag hoppas kunna visa, ingalunda torde vara fallet.) Tilldess lämnas alltså

denna möjlighet fullständigt ur sikte. — Att det är på denna väg, som Ihre, Jessen

och Falk-Torp sökt förklaringen av ordet, beror väl därpå, att bet. vanmakt var

den enda vid grundordet dd belagda och någon bet. av dåligr; som på annat sätt

anknöte till stammen dau, icke varit påvisad.

* E. T. Kristensen, Jydske Folkeminder, del V.

8 Detta ord dock möjligen återgående på dauflig, då d (v) ofta år stumt. Se Ross, dattdall\anförda svenska 1700-tals-ordböckerna! — Seg f>eim dåliga konungi

o. s. v.; en dålig häst, ett dåligt arbete). Med denna innebörd utsträckes dess användning även till det' moraliska området, sål. = ond, syndig. (I ex. som: allir skyldu nema ?11 goö dcemi en varazt hin dåliga dcemi; fara dåliga fram; däligr fiandi; hin dåligsta VEettr Diana; {>u hinn illgiarni ok hinn dåligi dvergr). — Denna överförda användning kan utgå såväl från bet. skadlig, fördärvlig, som också från bet. svag, skröplig. Paraleller till den senare utvecklingen äro icke ovanliga. En slående sådan är betydelseutvecklingen vid samnord. adj. krankr. Detta inlånades tidigt i de nordiska språken från tyskan, med bet. kraftlös, svag, sjuk (jfr Klugel) och har från denna utgångspunkt nått en icke oansenlig utveckling. Söderwall återgiver dess betydelser i fsv. på följ. satt:

1) svag, skröplig, 2) svag till hälsan, krank, sjuk, 3) ful, vanställd,

4) dålig, usel, svår, ond, 5) ond, ondskefull, illvillig, 6) dålig, ond, osedlig, liderlig. (Liknande Fritzner och Kalkar.)1

En intressant genväg, på vilken betydelsen ond, syndig kan framgå direkt ur bet. dödlig, medförande döden, visas f. ö. av adj. dauåligr, fsv. depeliker. Till följd av den kristna föreställningen om döden såsom »syndens lön» och särskilt om vissa, svårare synder såsom förande till »den eviga döden» (fsv. depelik synd, i mots. mot tiapelik, Söderwall), kom adj. dödlig i vissa förbindelser att övertaga en betydelse ungefär = svårt syndig, förkastlig. T. ex. J>au bref eru svå dauölega samsett, at

H. konungr afeignar sér alla hl?/3ni viö Römakirkju2. Gjorir nu aöra hriö eigi mcör minna håreysti ok daudligum oråzmi3. — Fornsv.

1 Jfr också usel (vésalt), ursprungl. olycklig; eländig, ursprl. landsflyktig — därav beklagansvärd, ömklig, dålig. På samma sätt fra. chétif, beklagansvärd; "fra ynkvasrdig udviklede det sig videre i Frankrig til ussel, svag. skrebelig (altså modssetning til staerk); i Italien, hvor ordet overförtes på moralske forhold, til ringe, dårlig, slet (alltså modssetning til god)“. Nyrop, Orde-nes liv, s. 99 f.

2 Fritzner återger betydelsen: "paa en syndig Maade, som har den evige ded tilfelge".

3 Gering Isl. Aeventyri I, no 42 r. 93. (Fritzner orätt r. 39). Om en hädare. Gerings glossar översätter förbindelsen med “ Fluche".Daradh af thc dödhelike dyrkan (Söderwall = »förderflig»). The opforo dödhelica oc syndelica til vajrldinna hedhir4. — Att denna utvecklingsväg skulle ha spelat någon roll vid adj. dåligr förefaller dock mindre troligt. Åtminstone är dess semologiska historia — även vad beträffar överflyttningen till det moraliska gebietet — lätt och naturligt förklarlig även utan denna utväg, vill det synas.

När nu adj. dåligr — dålig har kommit att genomgå en så pass rik utveckling, medan dess ursprungliga synonym daudligr — dödlig (trots vissa ansatser till en liknande utveckling) i det stora hela står kvar vid sin ursprungliga betydelse, så är denna motsättning en sådan på vilken förklaringen ligger synnerligen nära. Den ligger tvivelsutan däri, att vid daudligr — dödlig associationen med subst. daudi — död, adj. död etc. alltid hölls levande och värkade återhållande gentemot tendenserna till en differentierande utbildning av betydelsen. Varemot adj. dåligr tidigt miste denna anknytning till sitt ursprung, då subst. då — som f. ö. aldrig tycks ha levat något kraftigare liv — i litterär tid fullkomligt uppgivit betydelsen av död och uteslutande bevarar bet. svimning, till vilken ingen motsvarighet finnes i betydelsen hos daligr. Från övriga former av roten dan (deyja, dauåi etc.) hölls dåligr isolerat genom sin avvikande form. Det blev därför — i saknad av sådana associativa förbindelser — i längden otjänligt såsom uttryck för begreppet dödlig (möjligen har det ersatts i denna funktion av ett nyskapat daudlig— dopelik) och kunde i stället fritt följa de krafter som strävade att utvidga och modifiera dess betydelse, till tjänst för andra språkliga behov.

4 Att associationen med död även vid en dylik användning av dödlig kan ha varit levande, bevisas av ett uttryck sådant som “(hneigiandi sit eyra) dauöberan-ligum oröum dåligs fianda". (Mariu Saga I, 284, 19).Ett par synpunkter vid bildandet af svenska ortnamn.

Af

GOTTFRID KALLSTENIUS.

De flesta svenska ortnamn, som vi tycka oss förstå, äro associativa, anknyta sig till något annat än den individuella lokalitet, de benämna. I de trakter, jag besökt, bär en lägenhet i ett fall af två namn efter den plats, där den ligger, den helt enkelt absorberar namnet på den större lokalitet, på eller vid hvil-ken den är belägen, t. ex. Hvitklinten, Smednäset, Holmsjöfallet, Stormhultet, Dalkarlssjön, Myren, Råbäcken \ Någon gång ingår den större lokalitetens namn som första led i ett kompositum, hvars senare led är ett appellativ, angifvande den mindre lokalitetens art; detta händer särskildt, då det gäller att hålla isär två ställen, som ha namn efter samma sak. Vid Mögsjön i Färnebo socken ligger t. ex. ett ställe som heter Mogsjön, och ett som heter Mögsjötorpet. Ej sällan ansluter sig en lägenhets namn till någon innehafvares, dels såsom kompositum t. ex. Franshöjden, Jonbygget, Brittbo, dels och vanligen såsom genitiv af personnamnet t. ex. Anders-Jans’ (= Anders Janssons [ställe]), Nils Karls'. I alla angifna fall råder kontiguitetsassociation.

1 Absorberingen sker i ställning efter preposition, den ojämförligt vanligaste. Att den icke alltid blifvit så

fullständig, visar sig af den använda prepositioncn. Det heter t. ex. Anders pä Hvitklinten, pä Smednäsct, men vid Dalkarlssjön, vid Myren', däremot både på och vid Rdbäcken. — Närbeslägtad är en sådan konstruktion som Anders vid stolpen (= Anders på det ställe, å hvars mark milstolpen står), där emellertid “stolpen" icke utan föregående preposition "vid11 kan beteckna lägenheten; frågar man, hvad gården kallas, får man som svar * vid stol-penu. Äfven i fall, då lånet af namn icke varit fullt så klart som i det sistnämnda, har jag flera gånger på fråga om en lägenhets namn erhållit svar med prepositionskonstruktion t. ex. vid Myren, pä Sjön (lägenheter belägna på bottnen af den uttömda sjön Björkiången i Nyed).De allra egentligaste ortnamnen, naturnamnen, ha också oftast kontiguitetsassociation att tacka för sin uppkomst1. Inemot halfva antalet af begripliga namn på sjöar och tjärnar, åar och bäckar, mossar och kärr samt berg, som jag för ändamålet genomgått, ha utgjorts af komposita, hvilkas senare led varit ett appellativ, angifvande arten af lokalitet, och hvilkas förra led varit namn (individ- eller ortnamn) på någonting i närheten befintligt, t. ex. Rämssjön (nu det vanligaste namnet på Näsrnmen), Hytt-tjärnen: Sågälfven, Svartstensbäcken (rinner ut vid ett ställe kalladt Svarta stcnen)\ Kamptjärnsmossen, Tallåskärret; Milsjober-get, Kroktjärns ktillc.

En afsevärd mängd kompositanamn äro bildade så, att deras första led är ett apellativ eller nomen proprium, som på ett eller annat sätt är förknippadt med en för platsen minnesvärd tilldragelse. Sålunda har jag bestämd uppgift om åtminstone en af de många tjärnar, som heta Kotjärnen, att en ko förgåtts i densamma och att den däraf fått sitt namn, en bäck kallas Västgötbäcken, emedan cn västgötaknalle blifvit mördad invid den, och det är väl ganska sannolikt, att en ko trampat af sig en klöf i Koklöfmossen, att någon tappat sin djupt saknade yxa i Yx-tjärncn, och att någon Bogislav slagit ihjäl sig i eller bott intill *Bogislavbacken (faktisk dialektform: Boslabacken). Samma synpunkt, ehuru ej alldeles samma formgifning, möter i Märrspräng-backcn och i det fasansfulla namnet Hälvetet på en skogstrakt i Gåsborn, där vallpojkar brukade elda dag och natt i en stor håla.

1 Likhetsassociation råder endast i mycket ringa utsträckning, och detta af helt naturliga skäl: det är en sällsynt slump, om en lokalitet liknar någonting annat. Ett säkert exempel är väl emellertid Hobcrgsgubbcn på Gottland, likaså namnet Oppehufvudet på en bergudde i Vänern, hvilken uddes mark tillhör den gård i hemmanet Gräm, som brukar kallas Där oppe. Typen är kanske inskränkt till endast namn på sådana egendomliga formationer som de af de bägge citerade namnen benämnda.

Vid första påseendet tyekes ett sådant namn som det halffinska A'opakullcn (Rämens socken, Värmland) höra hit: det äges af en bergkulle, hvars högsta topps konturer möjligen kunna föra ens tanke på hjässan af en kuliig ko {='A\.\nnuppo). Men berget ligger intill Nopantosscn, och det synes mig vida sannolikare, att vi i det namnet ha att söka förklaringen: en finsk nybyggare har väl i den förrädiska mossen förlorat sin fjällko (se om denna namnbildningsprincip nedan).Smärre rinnande vatten, sådana som ofta inte på långt när alla socknemännen känna till, få ofta, om icke oftast, namn efter sitt ursprung, så t. ex. Fisklösbäcken, som kommer från Fisklösen, Bosjöälfven, som kommer från Bosjön, och Nopabäcken, som kommer från Nopamossen. Ett bäck- eller å-namn, hvars senare led är -bäcken, -ån eller -älfvcn och hvars första led är ett fullständigt eller stympadt namn på en sjö, tjärn eller mosse, torde alltid vara bildadt så, att förra ledet anger vattendragets ursprung. I intet fall har jag kunnat konstatera motsatsen. Och att man nu har denna känsla af namnets betydelse, framgår af den ofta mötande formuleringen af svar pä min fråga efter någon bäcks namn: »Ja, den vet jag inte hvad jag skall kalla annat än» — och så kommer ett namn, utgörande ett kompositum af nyss nämnda slag. I ett par fall har jag funnit, att äfven ett mindre lugnvatten fått sitt namn bildadt med angifvande af ett större lugnvatten, med hvilket det står i nära sammanhang och från hvilket det fylles. I nordligaste Rämen ligger Milsjön, som genom ett sund öfvergår i Milsjökalfven: det mindre vattnet betraktas som det störres unge. Samma synpunkt möter i ett namn i Brattfors socken af samma härad, där ett litet lugnvatten Kalfven står i samma förhållande till sjön Lmigen som Milsjökalfven till Milsjön.

Det är också en synnerligen naturlig namngifningsprincip, ursprungets princip. Kring den kretsar vetenskapsmannens intresse, och den visar sig i allmogemannens indiskreta fråga till hvarje främling: »hvar är han ifrån?» Som namngifningsprincip på andra områden träffa vi den i våra folkslagsnamn, i våra -son- och -dotter-namn och i en mängd andra släktnamn, t. ex. det, som pryder titelbladet på denna bok, och hvars bärare

säkerligen välvilligt öfverser med obetydligheten hos mitt lilla bidrag, koncipieradt och nedskrifvet i en aflägsen landsbygd, utan tillgång till något slags litteratur, på tid, stulen från annat arbete.Några ord om rytmisk betoning.

Med anledning af accentbeteckningar i Svenska Akademiens Ordbok.

Af

NATANAEL BECKMAN.

I min recension i Göttingische gelehrte Anzeigen af Svenska Akademiens Ordbok har jag uttalat ett tämligen strängt omdöme om värdet af den minutiösa accentbeteckning, som meddelas i nämnda ordbok. Min anmärkning går ut på att ordbokens uppgifter äro bestämda af systemtvång, så att man på det område, där tvånget gör sig gällande, icke kan sluta från en forms befintlighet i ordboken till dess befintlighet i språket.

Detta stränga omdöme torde måhända inför svenska läsare kräfva en något fullständigare motivering. Jag skulle dock icke vilja gifva den här. Men, jag har, under det jag på ordboksbyrån arbetade med dessa ting, trott mig finna, att man kunde draga slutsatser ur de brott ?not systevitvånget, som emellanåt förekomma, och jag har trott mig på detta sätt kunna gifva några ytterst ringa bidrag till vår teori om rytmisk accentfördelning.

Den första frågan gäller de allra lägsta accentgradcrna, dem som vi ha i efterstafvelserna t. ex. i fotterna och som i ordboken, då beteckning förekommer, betecknas resp. O och i. Jag skall när något granska användningen af siffran i.I. Siffran I som beteckning för rytmiskt bitryck.

a) Efter hufvudtonen,

I sådana fall lämnas enligt det hittills följda bruket det rytmiska bitrycket obetecknadt. Se t. ex. ackordion, adagio, afganiska. Utan tvifvel är också denna biaccent svagare än den som af rytmiska skäl uppkommer i ordets början (se b), men den kan i likhet med denna användas som metrisk accent, och kunde från denna synpunkt (hvilken torde ha varit en af de bestämmande vid systemets fixerande) likställas med dem. Här yrkar jag dock ingen förändring utan tar hellre dessa fall till intäkt för mig, då de tyckas mig utgöra en börjande tillämpning af de principer jag ansett böra fullständigare genomföras. Blott följande förtjänar anmärkas: Om addition antar betoningen med hufvudton på första stafvelscn så torde nog af den forna hufvudtonen på sista kvarstå ett bitryck, väl så starkt som många andra, som betecknas med ’. Jfr all-männelfigen. I detta fall kunde möjligen äfven tryckfördelningen inom stafvelsen förtjäna betecknas. Sist nämnda skäl kunde ock anföras för beteckningen admittitur1.

b) Före hufvudtonen.

Anm. Samlingen af svagtoniga stafvelser före hufvudtonen kallar jag efter Noreen upptakt.

En generell iakttagelse på accentgraden 1 i upptakt är, att dess plats och förekomst är beroende icke blott af ordets egen struktur utan också af detsammas omgifningar, d. v. s. af satsens rytmik. Om i några fall detta är den enda orsaken till växling, så borde i dessa fall dubbelformers upptagande icke tillåtas, då satsfonetiska dubletter med nödvändighet måste uteslutas. Läsaren måste tolka transskriptionen af ett isoleradt ord såsom en uppgift om det isolerade ordet. Vill man gå längre, så får man göra exempelfrascr och transskribera dem. Efter mitt uttal äger blott satsfonetisk växling rum i massor af ord, som här upptagits i dubbel form. Jag kan t. ex. i fristående ställning blott säga advokatyr*, men i förbindelsen frä^ck advok'atyr förskjutes 1 enligt allbekanta rytmiska principer.Jag öfvergår till de särskilda fallen:

a) Upptakten enstafvig:

Ilär är väl alltid hvadan det fallet genast öfvergifves.

P) Upptakten tvåstafvig:

Här är alltid 1 på första stafvelsen. Att beteckna denna biaccent tyckes öfverflödigt, då dess tillvaro följer af cn generell och så god t som undantagslös regel.

Anm. I. I vissa fall torde 1 kunna vara fakultativt i satsen, d. v. s. bortfalla efter stark ton, t. ex. snyggt lotteri 4 004. Sådant bör naturligtvis icke föranleda dubbelformer och har, såvidt jag vet, icke gjort det.

Anm. 2. Ett skäl, som kunde anföras för bibehållandet af siffran 1 i detta fall är, att den bekvämt kan ange tryckfördelningen inom stafvelsen; t. ex. ab^andon. Den saken vore hjälpt, om ordboken reserverade åt sig frihet att i vissa fall, då så af särskilda skäl finnes lämpligt, för detta ändamål använda 1-an. I många fall kunde väl dock följande resonnement göras gällande: antingen har med den specifika tryckfördelningen följt ett specifikt uttal (särskildt af vokalen) och då finnes eller bör finnas ett tecken därför, hvilket kan vara nog; eller är tryckfördelningen utan inverkan på dc särskilda ljudens utveckling, då den föga eller icke alls iakt-tages af en icke-fonetiker och torde få anses för en finess, som faller utom området för en ordbok, hvilken icke känner supraden-talerna och ej skiljer c och J. Denna anmärkning gäller naturligtvis äfven i de följande fall då 1 föreslås till afförning.

y) Upptakten trestafvig:

Här är teoretiskt två fall möjliga: 1004 och 0104. Enligt mitt uttal, som faktiskt visat sig öfverensstämma med flere ordboks-redaktörers, är det vanligast, att första stafvelsen har bitryckct. Ordboken ger vanligen båda formerna och betecknar dem som lika vanliga. Exempel äro från ordbokens första delar följande, där vi anmärkt undantagen från nyss gifna regel: abonnemang, ackom-modera, ackuratess (blott 1004), ackusatfivisk (med detta läge af liuf-vudtonen blott 10), ackusatorisk (01 betecknas genom »äfv.» sommindre vanligt), acknschemang, ackvisition (»äfv.» 01), additament (blott 10), additionell*, adjektivera, adoratör, afficiera, affinitet, af-skrifveri, agitation (äfv. 01), agitatorisk (båda lägena likställas!), agnosticism, akademi (-ism, -ist, -istisk), algebraist, alisarin, allegori (äfv. 01), alligation (båda lägena likställas!), alligatorer.

Vid flere af de upptagna uttalen sätter jag för min del frågetecken, för såvidt de skola afse ordet såsom isoleradt. För öfrigt har jag vid min genomgång af materialet trott mig spåra ett par regler för den svagaste bitonens läge och i någon mån trott mig i ordbokens inkonsekvenser finna stöd för min mening.

Regel i. Bitrycket hvilar i allmänhet hellre på första än på andra stafvelsen. Jfr ofvan.

Regel 2. Om en af stafvelserna har positionslängd (d. v. s. konsonantgrupp, vid dubbelskrifven konsonant fästes ej afseende), så drager den gärna bitrycket från stafvelser med blott en konsonant.

Ofta samverkar denna regel med regel I, i hvilket fall jag särskildt står undrande mot uttalet 01. Exemplen i ordboken äro många, bl. a. abbreviera, absolution, absolutism, absolutist (-isk\ de på abs- utan 01), accelerera, accidental (ntan 01), accidentell (utan 01), acklamation, ackreditera, -iv, ackvisition (»äfv.» 01), administratör, administrera, admonition, advokatyr, afrikanist, agglomerat, agghitmera, aggregation, agrikidtur, akrotnatism, aktivitet, akvamarin, akvarellist, algologi (utan 01), alkalisera, alkaloid (»äfv.» 01). Som man ser äro inkonsekvenserna här rätt talrika, man utelämnar eller betecknar som sällsyntare den mot min regel stridande formen, hvadan jag finner sannolikt, att resp. redaktörer uttalat som jag d. v. s. åtminstone i regeln 1004.

Finnes positionen i andra stafvelsen, så underlättar den uttalet 0L. I några af följande är det för mig hufvuduttal abandon-nera, ackompanjera, affektation, affektionera, alexandrin. Ordboken likställer i samtliga dessa de båda accentlägena.

Regel 3. Bitrycket hvilar ej gärna på vokal, som omedelbart**

* Om här uttalas ~tf~ hör ordet under regel 2.

** H lämnas utan afseende.följes af annan vokal. I öfverensstämmelse härmed anger ordboken blott uttalet 10 i agiotera, agiotage, agioför. Längre fram har man alPenera som förefaller mig tvifvelaktigt, något som gäller i än högre grad om alko^holist, hvilket strider mot regel I, 2 och 3, hvadan jag är böjd tro, att mitt uttal skulle vara vanligt.

Anm. Ytterst tvifvelaktigt förefaller mig, om bitryck af denna art kan flytta den starka bitonen i ett dubbelt sammansatt ord. Så uppgifver dock ordboken med afseende på afe* lie af.'stån1 d.

Regel 4. Har en stafvelse i närsläktadt ord hufvudton, så hvilar bitrycket ej ogärna på den. Ex. amerikansk, absurditet, accentuera.

0) Upptakten fyrstafvig.

Här är ofta växlingen stark. Reglerna 2, 3 och 4 under föregående moment visa äfven här sin kraft.

Regel 2 har tillämpning på följande ord: acceleration (där 01 upptages som likberättigadt, men förefaller mig underligt), acklimatisera (t0 1. 01), administratör (och dess släktingar; bitryck på min- förefaller mig underligt och motverkas af två positioner), al-kemisteri (som blott upptages med betoningen 101). Tvifvelaktiga äro äfven alkalinitet, amplif^ikation.

På regel 3 utgör det upptagna aktualitet ett exempel, af samma art är alkoholomcter. I båda samverkar regel 3 med regel 2, och i båda saknas det af mig betviflade uttalet 01. Ett sådant uttal upptages däremot i abalpenera, alienation, mig förefalla de tvifvelaktiga.

Under regel 4 faller accentuation, som af förbiseende ej försetts med uttalsbeteckning.

Då ingen af förestående regler har tillämplighet, synes upptakten oftare ha formen 1010 än 0I0°. Så anser redaktören af alle-gorisera. I abolitionist går inan längre och upptar blott det förra uttalet. I åter andra fall likställas båda, t. ex. agorafobi.

e) Upptakten femstafvig:

Sådana ord äro ej synnerligen många. I den undersökta delen af ordboken har jag antecknat aktualisation, där uttalet 01icke upptagits, hvilket i viss mån stöder min regel 3 (och 2). Likaså stämmer det med regel 3, att allodialitet icke upptagits med bitryck på -di-, I öfverensstämmelse med alla mina regler upptages ab:remin\tiation som enda form. I adverbialisera tror jag mig, enligt regel 4, endast uttala °101040.

* *

*

Då ord af här behandlade form ingå i sammansättning, så komma de under den dubbla inflytelse, som i allmänhet gör sig gällande på dessa: å ena sidan analogien med det enkla ordet, som sträfvar att uppehålla så mycket som möjligt af det enkla ordets accentform, å andra sidan språkets allmänna tendens att inom ordet fördela trycket efter rytmiska lagar. Här såsom eljes gäller nog, att den ljudlagsenliga formen gör sig gällande i relativt bekanta ord, under det analogien råder i sådana ord, som man mera tillfälligt bildar eller för en och annan gång läser innantill. Ordboken upptar här i ett parti blott de analogitrogna uttalen af-des^tillera, aftel^cgrafera, agglutinationsteori o. s. v.; tidigare (t. ex. a-klarinettaccentmelodi] upptagas blott de ljudlagsenliga formerna. Noga taget skulle väl här i konsekvens med bruket i andra sammansättningar dubbelformer ha upptagits, och snarast med företräde för de ljudlagsenliga formerna. Huru som helst visar den mötande inkonsekvensen i hvilken massa svårigheter man invecklar sig, då man vill minutiöst noga beteckna uttalet i en ordbok, hvars plan gör det nödigt, att upptaga massor af ord, som resp. redaktörer aldrig hört.

* *

*

Äfven i andra fall synes mig ordboken laborera med liknande svårigheter. Det gäller upptagandet af växelformer i dubbelt sammansatta ord. Under erkännande, att skälen för accentbeteckningens upptagande här äro starkare, skall jag meddela några annota tioner.Upptagandet af betoningsformerna med rytmiskt förskjuten seniifortis i dubbelt sammansatta ord (ån3g far ty2g, af^tonmåltPd) har genomförts i stor utsträckning, i det man förutsett, att detta uttal måste framkomma så snart ordet i fråga blir för någon fullt kurant. Detta innebär ju så tillvida en fara, som det godt kan finnas ord, hvilka af ingen människa kännas som så kuranta, att de lösryckas från sina släktingar. Såsom sådana skulle jag våga räkna acklhnatisationssjukdom, allfarvägstdtryck. Detta kunde förebyggas, om man åtminstone undveke att konstruera (för redaktörerna okända) rytmiska sidoformer i ord, som

ej ha karaktär af term. I regel torde nämligen under sådana förhållanden den analogitrogna formen sällan kunna af någon uppfattas som språkvidrig.

En annan fara är, att misstag kunna göras i afseende på själfva affattningen af de rytmiska lagar man följer. Enligt min mening är en accentform sådan som 31002, upptagen i afbröstnings-fordon, afdelningsmedlem, afdrifningsmanskap, afgudahögtid, afkort-ningsspamnål, afledningsbokstaf afmattningstillstånd knappast att anse för rytmisk, då tre på hvarandra följande svagtoniga stafvelser väl just hör till det som språkrytmiken vill undvika*. Än tvifvel-aktigare förefaller mig såsom ofvan sagts uttalet 0300 ~ 02 i afelie-afstånd.

Till förebyggande af missförstånd vill jag säga, att jag icke vågar förneka tillvaron af de uttal, som ordboken upptager i strid mot min erfarenhet eller min språkkänsla. I öfrigt torde det anförda få gälla som ett litet bidrag till problemens formulering. Äro mina regler om position och hiatus riktiga, så skulle vårt språk ha en liten plats för språklagar, som på annat håll behärskat hela materialet.

* Något annorlunda ter det sig i bcstfimd form af samma ord.En anakronism i s. k. normaliserade fornväst= nordiska täksteditioner.

Av

E. H. LIND.

Att personnamnen i de fornvästnordiska språken beträffande användning ock konstruktion förete åtskilliga egendomligheter ock avvikelser från nyare språkbruk, är ett faktum, som säkerligen ingen uppmärksam läsare av t. eks. konungasagorna, de isländska ättesagorna äller Landnamaboken kan undgå att snart nog iakttaga. Är man nybörjare ock använder någon av de »normaliserade» täkster, varmed särskilt den isländska literaturen är så beklagligt rikt utrustad, så är det väl icke utan, att dessa egenheter stundom antaga gestalt av gåtor, vilkas lösning kan vålla icke så litet huvudbry. Man stöter t. eks. oupphörligt på släktledningar av detta utseende: Atli hét niabr Eilifsson arnar, Båröar-sonar or Al, Ketilssonar refs, Skidasonar hins gamla. Äller: J)orår hét mabr, hann var fiorgrimsson, Hreiöarssonar, pess er Glumr vå.

Intet nyare nordiskt språk kan uttrycka samma sak på sådant sätt. En uppramsning i denna stil: Karl Svensson, Erikssons, Janssons blir helt enkelt meningslös ock obegriplig. Nyisländskan ensam skulle kunna anses bilda ett undantag, ty där har detta uttryckssätt värkligen bibehållit sig ända till vår tid, men endast genom traditionens makt, mot all rim ock reson kan man väl säga, då de språkliga förhållanden, i vilka det hade sin grund ock sitt rättfärdigande, för länge sedan upphört att finnas till även där.För att fatta ock förstå ett sådant uttryck fordras i själva värket, att man i tanken frigör sig från den form, vari det framträder i de normaliserade täksterna liksom i nyisländskan.

Den isländska sagoliteraturen vimlar av dylika fall, inför vilka den modärna uppfattningen står undrande ock spörjande, för att icke säga häpen ock handfallen. Ytterligare några fa må anföras.

1. Halldora Torfadöttir brådur Iqrundar biskups.

2. Arfuar Karls G amals sonar scem kallas Gamal bulse.

3. Biqrn var Arngeirsson ok fiordtsar porfinnzdåttur stranga ok Sammiar.

4. Kolr hét maår ok var Isaksson i Fålskn.

5. Gråa, er åtii Kolbcinn t Mqdrufelli, hön var Jånsdöttir.

En sådan ordställning som i de två sista eksemplen förefaller ju högeligen besynnerlig ock onaturlig.

Undertecknad har redan förut1 i ett annat sammanhang haft tillfälle att i korthet fästa uppmärksamheten på dessa egendomliga härkomstbeteckningar ävensom deras förklaring, men ämnet kan icke sägas vara uttömt ock torde väl förtjäna cn något utförligare behandling.

Undersöker man närmare, vari åtskillnaden rnällan gammalt ock nytt språkbruk i detta fall egäntligen består, så

finner man, att den kan sammanfattas i följande punkter.

1) En personbeteckning sådan som Karl Gamalsson i eks. nr. 2 här åvan heter i genitivställning Karls Gamalssonar, således med genitivändelsen lagd både till förnamnet ock äfternamnet. Enligt nyare språkbruk är det däremot, som bekant, endast äfternamnet, som får kasusändelse.

2) I nynordiska språk kan äfternamn på -son ensamt tjäna som personbeteckning, i de fornnordiska måste däremot förnamnet alltid bifogas fullt utskrivet. En person med namnet Sven Karlsson skrevs ock benämdes således aldrig Karlsson, icke ens

1 Sc Ark. f. nord. filol. XI s. 261, 264, XIII s. 70 o. f.S. Karlsson utan antingen fullt ut Sven Karls son, äller ock, oin något av naninlederna skulle utelemnas, med namnet Sven ensamt.

3) Äfternamnet är i det gamla språket icke så strängt bundet vid platsen närmast äfter dopnamnet, utan kan särskiljas från detta av ett äller flera inskjutna ord, ja till ock med av en hel bisats. Det heter t. eks. Haraldr kommgr, er kalladr var hinn hårfagri, Hålfdanarson hins svarta. Jfr även eks. 4 ock 5 här åvan.

Av dessa omständigheter kan man redan tryggt draga den slutsatsen, att för- och äfternamn fordom stodo i ett annat förhållande till varandra än fallet är i våra dagar.

4) I fornspråket kan son (ock dottir) lika väl sättas framför som äfter faders- (äller moders-)namnet. Sålunda t. eks. Haraldr tingi var Hålfdanarson ok Jioru, men även son Hålfdanar ok fiont; äller Rannveig Teitzdottir or Haukadal, men även Rannveig dottir Teitz or HaiLkadal. En typisk isländsk släktledning såsom Ulfr Grimsson etis håleyska ok Svanlaugar port/låd ardåttnr af Akranesi systur Bersa lyder i själva värket i den handskrift, varur den hämtats (Hauksb. s. 17): Vlfr s[vti] Grims ens haleyska ok Svanlaugar dottor fiormodar af Akranesi systr Bersa. En jämförelse mällan dessa olika avfattningar är synnerligen lärorik. Den konstighet och svårfattlighet, som omöjligen kan frånkännas den förra, är ju i den senare spårlöst försvunnen. Med tillämpning av denna frihet på övriga i det föregående anförda eksempel, äller andra liknande, skall säkerligen vem som hälst redan på detta stadium av vår undersökning kunna på egen hand utröna, var felet i de »normaliserade» släktramsorna ligger.

5) Vid en av förnamn + äfternamn på -son (äller -dottir) bildad personbeteckning kan i fornspråket — enligt den »normaliserade» täkstgestaltningen — en närmare bestämning av varjehanda art anknytas till faders- (äller moders-)namnet. Så t. eks. [)iqstölfr Biamarson gidlbera, där binamnet gullbera utgör närmare bestämning till Biarnar-, porsteinn Hallzson af Stbu. Hemorts-beteckningen af Sidu i detta eksempel skall hänföras till Hallz-, icke till porsteinn, såsom man ovillkorligen tycker vara det natur-liga. porgerdr Eylaugsdöttir konungs, där titeln konungs icke kan höra annorstädes hän än till Eylaugs-, Betrakta vi vidare ett sådant eksempel som det åvan anförda Halldåra Torfadåttir brådur Iqnmdar biskups, så är det uppenbart, att släktbeteckningen brådur etc. icke kan referera sig till något annat i det föregående än Torfa-. Fullkomligt analoga med detta eksempel äro sådana fall som Markus Gislason, pordarsonar, Ulfssonar. Här är pordarsonar attribut till Gisla-, varäfter poråar- i sin tur får den närmare bestämningen Ulfssonar. Men icke blott enstaka ord utan hela bisatser fogas på samma sätt till faders- (äller moders-) namnet, t. eks. Olof hitsfreyia var Hrolleifsdåttir, pess er nam Hrolleifsdal. Ingi Hringsson, cr Hringartki er vid kennt. Äller det redan anförda Arfuar Karls Gamalssonar, scem kallas Gamal bulse. Relativsatserna i dessa eksempel hava uppenbarligen till korrelat begynnelseledern a i de skenbara sammansättningarna Hrolleifsdåttir etc.

Förhölle det sig nu värkligen så, att en apposition, ett attribut, en bisats i de fornvästnordiska språken kan anknytas till ena leden i ett sammansatt ord, så vore detta en högst märklig företeelse, vartill motstycke näppeligen lär kunna uppletas vare sig i äldre äller nyare språk. Huru en sådan sammansättning skall kunna gälla såsom ett enhetligt ord, faller sig icke lätt att förstå. Vi äro här komna till själva frågans kärnpunkt, det vari det onaturliga ock för en oförvillad språkkänsla stötande i dessa uttryck egäntligen består.

Problemets lösning är, såsom jag redan tidigare haft tillfälle att påpeka, mycket enkel. En konstruktion sådan som den nyss angivna är naturligtvis lika omöjlig i de fornvästnordiska språken som i alla andra. Att saken kan uttryckas på annat sätt i de förra än i de nyare språken, beror på en skiljaktig beskaffenhet hos själva de

ifrågavarande namnen, bestående däri att de ännu icke övergått till sammansättningar. De »normaliserade» täkster-nas tillnamn på -son äro endast skenbara ock konstgjorda sammansättningar, produkter av utgivarnes oförmåga att frigöra sig från bundenheten av modärnt språkbruk ock gammal tradition. Inyisländskan liksom i alla övriga nynordiska språk äro dessa äfter-namn klara ock odisputabla komposita, ock hava i själva värkct så varit allt ifrån medeltidens senare del. Följaktligen —- har inan, medvetet äller väl oftare omedvetet, slutit — måste det hava varit så även på den fornisländska literaturens blomstringstid, ja kanske rent av redan under vikingatiden. Nutiden har gjorts till norm för forntiden — en för övrigt icke ovanlig företeelse. De språkliga vanskligheter ock orimligheter, vari man sålunda invecklade sig, ha icke förmått väcka äftertanken. De fläste hava kanske icke ens haft en aning om deras tillvaro. Även de gamla handskrifternas tydliga fingervisning har varit förgäves.

Den enkla utvägen ur svårigheterna är således att upplösa dc förmenta sammansättningarna i deras beståndsdelar ock låta dessa — i skrift såväl som uttal — fungera såsom självständiga ord. Att medels eksempel visa, huru genom denna åtgärd klarhet ock lättfattlighet träda i stället för dunkel ock onatur, anser jag överflödigt. Därom kan var ock en själv lätt övertyga sig. Här gäller alldeles detsamma, som yttrades under punkt 4) här ävan.

Riktigheten av den slutsats, vartill vi kommit, intygas på det allra kraftigaste av de gamla handskrifterna. Så vitt jag kunnat utröna, är det nämligen en i dessa med utomordentlig konsekvens genomförd regel, att de här ifrågavarande äfternamnen skrivas såsom icke sammansatta, således t. eks. Karls son äller sonr äller vanligast med förkortning av senare leden Karls s. Ock detta gäller icke blott de älsta handskrifterna utan även dem från 1300-talct. Först mot slutet av nämda århundrade tyckes en viss vacklan i skrivbruket inträda på Island såsom tecken till, att samman-dragningsprocessen är i gång. I Norge har denna synbarligen inträtt något tidigare, men särskrivning är dock regel även där ännu under förra delen av 1300-talet.

Att normaliserande täkstutgivare så genomgående förbisett äller icke aktat nödigt att taga hänsyn till detta handskrifternas otvetydiga vittnesbörd, är förvånande. Normaliseringens syfte är ju dock ickc att på något sätt förfalska språket, utan endast attlåta täksterna framträda i ett mera »hyfsat» ock regelrätt skick. Skada blott att »hyfsningen» så lätt blir en åvärkan. Varje konstruerad täkst är i själva värket nästan givet en mer äller mindre förfalskad äller förfuskad sådan.

Det är intressant att iakttaga, huru en aning om det riktiga i förevarande fall likväl måste hava föresvävat ett par utgivare. Den ene är Konrad Gislason. I hans för övrigt på vanligt sätt normaliserade edition av Föstbreära saga 1852 genomföres konsekvent särskrivning i namnen på son. Senare har han dock återgått till det gamla bruket. Den andre är Vigfusson, i vars Sturl-unga delvis, ock särskilt i sådana fall som de 'här behandlade, användes särskrivning, men som det synes alldeles godtyckligt ock utan någon ledande princip. Han har dock tydligen varit inne på det rätta spåret.

A andra sidan saknas icke eksempel på, att till ock med utgivare, som åsyftat ett s. k. diplomatiskt avtryck, likväl i fråga om sär- äller sammanskrivning i ord, som enligt nyare språkbruk äro sammansättningar, avvikit från originalets skrivsätt, modärni-serat ock normaliserat detsamma ock dymedelst tillskapat massor av sammansättningar, som intet stöd hava i handskrifterna. Codex Frisianus, som varit mig tillgänglig i faksimile, har sålunda särskrivning icke endast, detta regelbundet, i äfternamn på son, utan även mycket ofta annars, särskilt där första leden är en genitiv. I 1871 års avtryck av denna kodeks är detta forndrag fullständigt utplånat utan att därom ens nämnes ett ord i företalet. Med den legendariska Olafssagan, som jag också haft tillfälle att jämföra med handskriften, är förhållandet enahanda. Detsamma gäller utan tvivel om flera andra täksteditioner, vilkas original icke varit mig tillgängliga. Åtgärden har naturligtvis sin grund i den uppfattningen, att ifrågavarande särskrivning är endast ett skrivsätt utan någon reell betydelse. Detta torde dock vara en missuppfattning. Då det visar sig, att så ingalunda är händelsen i fråga 0111 äfternamnen på son, så har man all anledning att antaga, atten närmare undersökning av övriga särskrivningsfall kommer att leda till samma resultat.

I forntiden rådde mycket större frihet ock omväksling än nu i bildandet av sådana tillnamn, som angiva härkomst äller släktskap. Det vanliga var visserligen även då, att en person betecknades såsom sin fars son äller dotter, men

många andra sätt voro möjliga. Att modrens namn användes i stället för fadrens är sålunda icke ovanligt. Erik blodoxes söner skrivas t. eks. oftare Gunnhildar synir än Eirfks synir. Andra bekanta eksempel äro Sveinn Alfffu son, skalden Steinn Herdisar son, Helgi ok Grimr Droplaugar synir. Man kunde också få tillnamnet äfter sin bror. Lagsagomannen förarinn Raga broöir är ett eksempel härpå. Hans far var landnamsmannen Oleifr liialti, men han benämnes alltid äfter brodern. Tillnamnet kunde vidare bildas icke av fadrens dopnamn utan av hans binamn, t. eks. J>orsteinn Kugga son, som är son till J>orkell kuggi. Likaså av fadrens titel äller yrke, t. eks. Eirikr konungs son, Ormr konungs broöir, Kristfn konungs döttir, Sigurör biskups son, Biorn biskups broöir, Arni Biskups framdi, Arne Meistara son. Även det genom gifte uppkomna släktskapsförhållandet kunde anlitas för tillnamnsbildning. Såsom eksempel kunna anföras Einarr Andrés mågr Hkr. III 331, J>ordr Gunnars maghr DN II 1062C (1315), Olåfr iarls magr KS 123 o. f., Jon masistara maghr DN III 1305 (1323). Till dessa ansluta sig utan tvivel även de på fosterbarnsförhållandet grundade tillnamnen såsom Håkon Aöalsteins föstri, Sigurör Markus föstri.

Den nära frändskapen med de förut behandlade har — helt naturligt — gjort, att alla dylika tillnamn med dessa fått dela ödet att »normaliseras» till sammansättningar. Då det nu visar sig, att detta skett med orätt i fråga om den ena gruppen, sä är det en icke mindre naturlig slutsats, att detsamma gäller även 0111 den andra, J>orsteinn Kuggason måste vara en lika oriktig skrivning som jporsteinn J>orkelsson skulle vara, ifall mannen bure detta tillnamn. I ena som i andra fallet bekräftas också slutsatsens riktighet lika avgjort genom handskrifternas vittnesbörd, för så vittman kan döma av de allt för fåtaliga noggranna avtryck, som för närvarande äro att tillgå.

Det är, såsom förut antytt, sannolikt, att deu felaktiga normaliseringen av sammansatta ord icke inskränker sig till de arter av äfteruamn, som i det föregående 'behandlats. Det synes med fog kunna sättas i fråga, huru vida över huvud några sammansättningar med genitiv som första led ännu funnos i de västnor-diska språken t. eks. på 1200-talet. För att kunna yttra sig mera bestämt härom tarvas emellertid utom mera tidsenliga täksteditioner, en noggrannare ock vidlyftigare undersökning än jag för närvarande kunnat åstadkomma. Endast ett par ytterligare anmärkningar må bifogas.

Man möter ofta isländska boktitlar avfattade på följande sätt: Gitnnlaugssaga ormstungu, Bårdarsaga sncefellsås, porsteinssaga hvita, Olåfssaga Tryggvasonar. Dessa äro fullkomligt analoga med sådana släktledningar som t. eks. Markus Gislason pori ar sonar Ulfssonar. Det sista ordet i dem alla utgör en närmare bestämning till begynnelseleden i de förmenta sammansättningarna Gunnlaugssaga etc. Likadant är påtagligen förhållandet med sådana uttryck som Jons-messa baptista:, tveggia-postula-messa Philippi ok Jakobi. Man kan ju vänja sig vid dessa språkliga kuriositeter, en isländing Ymner dem antagligen alldeles i sin ordning, men att den naturliga språkkänslan har svårt att förlika sig med dem, är åtminstone min erfarenhet. Ock detta är för visso icke utån skäl.

En ordgrupp, som förtjänar uppmärksamhet ock närmare undersökning, är slutligen de icke fåtaliga, mäst isländska ortnamn, vilkas förra del utgöres av ett adjektiv i svag form, t. eks. Breiåi fiqrör, Miövi fiqrUr, Fagri dalr, Langi dalr, Rauöi sandr, Mikli garir, Bratia hlid, Rauöa skrida, Fagra brekka, Liosa vatn, Helga fcll, Niqrva snnd. Det är tydliga tecken till, att dessa adjektiver en gång undergått böjning på vanligt sätt, således Breibi fiqrör, men i Breiåa firåi, Rauia skrida men pl. Raufot skridur. Böjningen är emellertid icke bibehållen i orubbat skick. Ändeisen a visar benägenhet att uttränga de övriga. Dessa ortnamn synassålunda vid tiden oinkr. 1300 vara på väg att övergå till sammansättningar, men så länge böjning av begynnelseleden kan spåras, är denna process tydligen ännu icke fullbordad. Särskrivning användes också i detta fall med stor konsekvens i äldre isländska handskrifter. I Codex Frisianus skrives t. eks. överallt (omkr. 25 gånger) Mikli garör såsom två ord. Likaså Niorva sund, aldrig Niorvasund såsom i editionen 1871. De undantag i fråga om särskrivning, som stundom förekomma även i noggranna täkstav-tryck, bero utan tvivel ofta på missuppfattning av de gamle skri-varnes mening. Till följd av den stränga sparsamheten med utrymmet är nämligen ordskillnaden så knapphändigt angiven, att det mången gång är svårt att avgöra, huru vida sär- äller samman-skrivning åsyftas. I sådana fall hava utgivarne helt visst i allmänhet bestämt sig för det senare alternativet, i tanke att orden rätteligen äro sammansättningar, under det enligt miii mening ett rakt motsatt resonnenmng ock tillvägagående är det riktiga.Om l och v i tyskt talspråk.

En fonetisk studie

af

ELIAS GRIP.

I.

Att vid producerande af vokal plus l ett glidljud uppstår, då tungan flyttas från vokalens till l:s bildningsläge, är bekant (se Sievers i Pauls Grundriss der germ. phil.2 s. 289). Man har emellertid nöjt sig med att konstatera detta faktum. I sammanhang med andra fonetiska undersökningar har jag studerat arten och förekomsten af detta glidljud i bildadt tyskt talspråk. Jag har vändt mig till studenter ifrån olika trakter af Tyskland och har under min studietid i Leipzig och Heidelberg funnit många, som med stor tjänstvillighet såsom undersökningsobjekt ställt sig till mitt förfogande.

Såsom man af fysiologiska grunder kunde vänta, uppträder glidljudet hörbart i regeln endast efter lång vokal och diftong. Med afseende på kvaliteten är glidljudet beroende af föregående vokal. Efter l har jag öfverallt funnit glidljud med klangfärgen af slutet e, t. ex. spVl Spiel, fVl viel. Efter öfriga vokaler samt diftonger är glidljudet med afseende på dess kvalitet närmast att identifiera med den reducerade med 'murmelstimme' uttalade slutljudande vokalen i Knabe, t. ex. bJfeJl Befehl, ö"l Öl, gtfiPl Gefiihl, 5tu9l Stuhl, wöH wohl, wä3l Wahl. I Rhenprovinsen och Baden har jag funnit glidljudet hafva kvaliteten öppet e (a) efter ii, ö och e.

IOMed afseende på hörbarheten är glidljudet hufvudsakligen beroende på det följande l:s ställning. Vi kunna särskilja följande fall:

I. Lång vokal + l.

1) l (föregånget af betonad vokal) står i slutljud. I denna ställning är glidljudet fullt hörbart, t. ex. StW Stiel, hlH Hehl, Stu‘l Stuhl, höal hohl, Stä’1 stahl, så i provinsen Sachsen, Weimar, Rhen-provinsen, Baden m. fl. orter.

2) L står i inljud.

a) efter l följer vokal. I detta fall blir glidljudet mindre hörbart, t. ex. spV.fa Spiele, §ti3.lJ Stiele, zviil/j wiihle, itu3.Is Stuhle1. Starkast reduccradt har jag iakttagit det hos mina sagesmän från Rhen-provinsen och Heidelberg. Glidljudets reduktion i ord af typen spi?/<?, där l efterföljes af svagtonig vokal, beror enligt min uppfattning på att den föregående vokalen är kortare än i former af typen Spiel, där l står i slutljud. Jag har ej med instrument företagit några mätningar, men har vid noggrann observation tyckt mig finna, att vokalen i ord af den första typen 'Spiel' är längre än motsvarande vok. i tvåstafviga ord af typen 'Spiele’. Angående det fall, då den efter l följande vokalen synkoperas, se följande moment.

b) efter l följer konsonant.

a) slutljudande kons. nämligen -1, eller -n i ändeisen -en där

<

e synkoperats. Här är glidljudet fullt hörbart, t. ex. SpVlt spielt, f(?lt fehlt, fiiHt fiihlt, KöPlt holt, it&ln stehlen, fiPln fiihlen, hö3ln holen. I Baden (Heidelberg och Eppingen) har jag hört glidljudet före It, -In starkare än före slutljudande l.

(3) inljudande konsonant. Då l följes af förbindelsen -tn (<,-ten), kvarstår glidljudet oförändradt, t. ex. spieltn spielten, fehlten,

wi?ltn wiihlten, hcPltn holten, så äfven på de flesta håll, då l följes af -te, t. ex. sptflw spielte, hcPlta hohlte. Blott hos min sagesman från Nordhausen (provinsen Sachsen) tyckte jag mig märka reduktion af glidljudet i ord af typen 'spielte, fiihlte, holhte’, där It följes af svagtonig vokal.

1 E11 punkt under ett ljudtecken betecknar reduktion.II. Diftong + l.

Äfven efter diftong utvecklas framför / ett glidljud, och här är uttalslatitudcn större än efter vokal, nämligen från

ett knappt hörbart glidljud till stafvelsebildande vokal. Med afseende på kvaliteten har jag öfverallt iakttagit Glidljudets hörbarhet är på vissa håll olika efter olika diftonger. Från Weimar har jag hört feill feil, teiU teil, med svagt glidljud efter ei, men sådana ord som

faul, palPl Paul, g^hcifl Geheul med tydligt utprägladt glidljud.

Samma företeelse, som ofvan omnämnts, reduktion af glidljudet, då svagtonig vokal följer efter /, förekommer äfven vid förbindelsen diftong -f- / på de flesta håll, t. ex. teiU^ teile, hett*, fa heule, keulfa Keule (Nordhausen, Heidelberg, Karlsruhe). I Duis-burg i Rhenprovinsen är glidljudet ytterst svagt efter diftongen eu, svagare än efter ei.

Då konsonant (/ eller n < en) följer efter l, blir glidljudet mera hörbart, än då / står i slutljud, och öfvergår i vissa fall till fullt urskiljbar vokal. Min sagesman från Weimar, hvilken uttalade feP.l, teitl, med reducerad glide (se ofvan), uttalade med fullt hörbart glidljud sådana former som fei?lt feilt, tePlt teilt, hePlP heilte, kePln keilen. Efter eu (oy>) och au förstärktes glidljudet till stafvelsebildande vokal, t. ex. hen^lt) heulte, hetta In heulen, settfln Säu-len, fattflt fault, mans It mault. Dylik förstärkning af glidljudet före / + kons. äger rum oberoende af föregående diftongs kvalitet flerstädes inom det tyska språkområdet, så Frankfurt a. M., Karlsruhe. Från några orter har jag antecknat glidljud framför It, vokal däremot framför In < -len och Un sä Heidelberg, Duisburg (i Rhenprov.), t. ex. fei3lt(s) feilt(e), hetClt heult, mat?It mault, men hettfln heulen, settfln Säulen, fauzln faulen, mattfln maulen, heu^ltn heulten, så Heidelberg, Duisburg (Rhenprov.). I förbindelsen -In (-len) förlorar n, då vokal utvecklas framför l, sin egenskap af att vara stafvelsebildande. Då glidljudet däremot ej öfvergått till vokal, är n sonant. Så har jag antecknat med tydlig glide och sonantiskt n från Ep-pingen i Baden exempelvis etfln Eulen, heiPln heulen, k ef In keilen.V.

Till de glidljudsföreteelser före /, som i det föregående behandlats, finnes äfven före r vissa analogier. I den fonetiska litteraturen är flerstädes omtaladt, att slutljudande r och er öfvergå till ett ce- a- eller a-liknande ljud och att denna företeelse vinner allt större utbredning (se Vietor Elemente der Phonetik § 48 anm. 3> § 93)- Enligt Bremer uppträder denna företeelse såväl vid den-talt som uvulärt r (se Deutsche Phonetik s. 134). Som bekant förlorar tungspets-r-et numera i Tyskland allt mera terräng och är inskränkt till den nordligaste delen af språkområdet. På de trakter, ifrån hvilka jag samlat iakttagelser, nämligen Berlin, provinsen Sachsen (Nordhausen), Rhenprovinsen (Duisburg), Leipzig, Weimar, Miinchen, Frankfurt a. M., Baden (Heidelberg, Eppingen, Karlsruhe) förekommer endast uvulärt r. Vid mina undersökningar på detta område, har jag funnit, att utlösandet af ett glidljud eller 'vocal murmur’ icke är bundet vid r:s ställning i slutljud samt att kvaliteten af det uppkomna, vokaliska ljudet influeras af den närmast föregående starktoniga, långa vokalen. På de flesta håll har jag i bildadt umgängesspråk tyckt mig urskilja ett visserligen starkt re-duceradt r i slutljud, detta i motsats till resp. trakters folkmål, där slutljudande r fullständigt försvunnit, så t. ex, Heidelberg talspråk lä&r hier, Dossenheim utanför Heidelberg läa.

I) r står i slutljud.

Efter i varierar glidljudet till sin kvalitet mellan slutet e och öppet ä (a). Slutet e har jag blott iakttagit i Weimar, t. ex. KVr hier. Det vanligaste är cz (landsmålsalf. ce), så i Nordhausen, Duiis-burg, Karlsruhe. Öppet e (a) förekommer i Frankfurt a. M., öppet ä (a) i Eppingen i Baden (sc härom nedan).

Efter e har glidljudet på de flesta ställen klangfärgen af a:, så i Nordhausen, Duisburg, Frankfurt a. M., Karlsruhe, t. ex. me^r mebr, ké<cr Heer. Min sagesman från Weimar hade ett något slutnare ljud lä&r leer.

Efter ii, 0 är glidljudet i allmänhet ce, t. ex. tii^r, da/iför, tiir,dafiir, så Nordhausen, Frankfurt a. M. m. fl. st. I Weimar är glidljudet kanske närmast att åtcrgifva med J, t. ex. för, gJhffr, fiir, Gehör.

Efter o har glidljudet oftast klangfärgen af öppet ä (a), t. ex. öaroht, töar Tor. «-ljud (landsmålsalf. a) har jag tyckt mig iakttaga i Karlsruhe, 3 i Frankfurt.

Efter u får glidljudet valören af öppet ä (a), t. ex. fiuar, u&r, Flur, Uhr, så i Weimar, Nordhausen, Duisburg. I Karlsruhe har jag tyckt mig finna en dragning åt det grumliga vokalljud, som i landsmålsalfabetet tecknas s, t. ex.

nusr nur, J?usr Flur.

I Eppingen i Baden har det slutljudande r fullständigt reducerats, och den i dess ställe uppträdande vokalen har blifvit öppnare än i de mål, som ännu bibehålla en rest af r. Efter i, e, ii, ö är den i stället för r uppträdande vokalen öppet ä (a); efter u, o är den a, t. ex. Itia liier, ca er, tua tiir, gJhöa Gehör, nua nur, föa vor.

Efter a reduceras öfverallt det följande r, men något glidljud har jag ej kunnat iakttaga. På grund af att det kvalitativt står a så nära, sammanfaller det med denna vokal och verkar härigenom öfverlängd på a, t. ex. b. är baar, k.är Haar.

Efter svagtonig vokal i ändelsen -er är r likaledes starkt reduceradt; e i ändelsen -er får på de flesta håll klangfärgen af öppet ä (a), t. ex. kindar Kinder, fätar Vater.

II) r står i inljud (efter starktonig vokal eller diftong). Jag har äfven i detta fall flerstädes konstaterat förekomsten af ett glidljud, ehuru (efter vokal) ej så tydligt som framför slutljudande r. Intervokaliskt r reduceras ej.

i) r följes af (svagtonig) vokal. I detta fall är glidljudet flerstädes till sin kvalitet slutnare, än då r står i slutljud. Så är i Duisburg glidljudet ett slutet e före r + vok., t. ex. U°rJ Tiere, itVrs Stiere, jfr i samma mål ti^r Tier, Sli^r Stier. Jfr. Eppingen (Baden) ti&r?, $tiarJ, däremot tia, sfia Tier, Stier. I Pfalziska folkmålet, där slutljudande r efter lång vokal öfvergår till a, har glidljudet före intervokaliskt r vokalfärgen >, t. ex. tVr3, StVr* : tia, Stia Tier, Stier,Efter o har jag tecknat 3 i bö9.rz, men a i öar ohr från Weimar. Här är äfven glidljudet reduceradt framfor intervokaliskt r. Dylik reduktion har jag äfven funnit i Nordhausen efter lång vokal, t. ex. fifirs fiihre, t'o&ri{t töricht, jfr fii^r fur, gthifar Gehör. Efter diftong däremot är glidljudet fullt hörbart: seifro Säure, felfrie feurig. Så äfven Duisburg. Reduceradt 3 efter diftong har jag blott hört från Frankfurt a. M., t. ex. seiiln Säure, tratilrif traurig.

I det fall, då r följes af ändeisen -en, märkes följande olika utvecklingsmöjligheter:

a) ändeisens 3 kvarstår, och r föregås af ett något reduceradt glidljud <?, t. ex. fiP.rzn fiihren, u°r3n Uhren, g^bölran geboren (Duisburg).

b) ändeisen bortfaller, n blir sonant, och ett hörbart glidljud utvecklas framför r. Detta är det vanligaste, t. ex, é’rn ehren, hö®rn hören, fifrn fiihren (Nordhausen), göfrn gären, faktfrn bekehren, fu?rn fuhren (Karlsruhe). I Frankfurt a. M. är glidljudet något reduceradt.

c) ändeisens 3 bortfaller; glidljudet förstärkes till fullständig vokal, och det slutljudande n blir kons. Där r föregås af lång vok., har jag iakttagit denna utveckling endast hos min sagesman från Weimar samt i den pfalziska dialekten, t. ex. ftrm&rn ver-mehren, h&rn hören, std^rn stören, fu^rn fuhren, 3rfrd2)'n erfrorcn (Weimar); licarn hören, stvarn stören, uarn Ohren (Pfalz. dial.). Efter diftong förekommer denna förstärkning af glidljudet till fullständig vokal flerstädes. Jag har hört t. ex. seuarn Säurcn, sattfrn sauren, tettfrn teuren från Nordhausen, Heidelberg, Frankfurt a. M. m. fl. ställen. I Duisburg har glidljudet utvecklats till vokal och ändeisens samtidigt bibehållits, t. cx. sauwn sauren, setiWn Säuren, teuirsn teuren.

2) r följes af konsonant.

a) konsonanten står i slutljud. I detta fall utvecklas före r ett glidljud kanske ej så starkt, som då r står i slutljud, men dock hörbart nog. r är ofta reduceradt. T. ex. studi^rt studiert, he<*rt Herd, zvö®rt wert, fé&rs Vers, hö^rt hört, fifért fiihrt, g^bu^ri Ge-burt, böart bohrt. (Nordhausen, Weimarx, Karlsruhe, Duisburg). I Eppingen i Baden har r fullständigt reducerats, och den i dess ställe uppträdande vokalen har klangfärgen af a (landsm.alf. «), t. ex. wcat Wert, fixat fährt, liåat hört, böat bohrt. I olikhet mot hvad annorstädes är fallet förekommer i detta mål (Eppingen) glidljud äfven efter kort vokal, t. ex. d<Pt dort, ftft fort, mcPt mord, oV ort.

Efter a förekommer i allmänhet ej glidljud blott reduktion af r, t. ex. bårt Bart, ärt Art, färt Fahrt och åtminstone på vissa trakter, så Duisburg, Nordhausen, öfverlängd af ä. Blott i Eppingen, där r fullständigt försvunnit, har jag efter ä tyckt mig observera ett svagt glidljud, t. ex. bu?t Bart, fä*t Fahrt.

b) konsonanten står i inljud. Om efter konsonanten följer vokal eller stafvelsebildande konsonant, blir glidljudet reduceradt och r fullkomligt hörbart, t. ex. ö^rd* Erde, lé<*r& lehrte, hd^rtn hörten, ibö&rtn bohrten, fé^rs^ Verse, wé^rdn werden, så Nordhausen, Duisburg m. fl. ställen.

Reduktion af glidljudet inträder äfven vid sammansättning i sådana fall som nattfirgemäs naturgemäss, firk&*rsmUtel Verkehrs-mittel, fö&rgang Vorgang.

1 Weimar bowrt bohrt.En finsk metates i lånord.

Af

K. B. WIKLUND.

Det är en allmänt känd sats, att i finskan intet ord kan eller kunnat börja med två konsonanter. När sålunda ett urnordiskt *skaunis skulle lånas, måste den första konsonanten bortfalla och resultatet blef den finska formen kaunis »skön».

Sedan länge tillbaka har man emellertid också känt vissa undantag från denna uddljudsregel, icke blott sådana fall som f. provasti jämte rovasti »prost», där ett pr- i ett tämligen nytt lånord kunnat förbli oförändradt, utan äfven fall af en mera invecklad och egendomlig art. Sålunda jämför redan Lönnrot i sin stora finsk-svenska ordbok (1866—80) f. kalpa »slag- 1. huggsvärd, kort svärd, sabel, stridsyxa; glaf» med sv. g/af; f. palsta »afskuret stycke, långt och smalt stycke, skifva; hjullöt, löt, skena; hyilbräde; skifte, andel af jordstycke, teg» med ryska plast »die Hälfte von cinem gespaltenen Fische; (bei den Fischern auf der Wolga:) acht Wer-schok langer Sandart [gös]; das Stuck, die Schei.be, Scherbe»; f.pilkkiä »blinka fortfarande, tindra» med sv. blinka; f. pulkka »träplugg, -tapp 1. -pinne, nystpinne, bult» med sv. plugg. I sitt arbete om »De vestfinska språkens kulturord» 1871 har Ahlqvist förutom kalpa omnämnt f. kilpi »sköld», hvilket är »identiskt med fn. hlif sköld (lat. clipeus), hvaraf det finska ordet uppkom till följe af ljudlagar, hvilka vi finna iakttagna äfven i andra ordlån, gjorda från de skandinaviska språken».I kalpa, kilpi etc, har sålunda icke något konsonantbortfall egt rum, utan i stället har den andra konsonanten, i de anförda orden öfverallt l, bytt plats med den följande vokalen.

I »Den gotiske sprogklasses indflydelse på den finske» 1869 omnämner Thomsen väl icke de nyss anförda orden, men framdrager i stället ett par andra exempel (s. 59): »En omsaetning (eller ind-skydning af en selvlyd) synes at have fundet sted i pcrjantai fredag, vahto skum (got. wapo 0: hvafio), og måské i pilkka plet (flckkr)» och s. 140: »parras gen. -rtaan f. margo e. c. navigii, ora e. c. amnis — — — — formodentlig ved omsffitning = oht. prart m. — — — —, grundform *brazda-s». Från sammanställningen vahto: Jiwajto, hvilken säkerligen är oriktig (Setälä, Yhteis-suomalainen äännehistoria, s. 203 f.), kunna vi här bortse. Af exemplen perjantai och pairras framgår, att metatesen jämte l äfven kan träffa r, således de bägge ljud, som framför alla andra pläga i allehanda språk vara utsatta för metateser af olika slag, och vi kunna alltså närmare precisera företeelsen genom att tala om cn likvidametates i lånord.

I senare tid har ingen närmare sysselsatt sig med denna fråga, utan man har utan vidare ansett metatesen vara synnerligen sällsynt och sporadisk eller t. o. m. endast skenbar, såsom då Mik-kola, Beriihrungen zwischen den westfinnischen und slavischen sprachen, Helsingfors 1894, s. 60 säger, att sammanställningen pilkka: flekkr är mycket osäker och att e i perjantai motsvarar en nordisk svarabhaktivokal af samma art som de i runstenarnas ivarait, bariutip etc. förekommande. Jfr också Saxén i Svenska Landsmålen XI, 3, s. 21 (S4:de häftet) och i Virittäjä 1897, s. 62 f.

Vid en närmare granskning af finskans ordförråd märker nian emellertid snart, att denna metates ingalunda är så sällsynt och sporadisk och ännu mindre skenbar, utan i stället ganska vanlig och under vissa förutsättningar så ofta återkommande, att man t. o. m. vore frestad att kalla den ljudlagsenlig. Bland de nordiska lånorden i finskan finner man nämligen följande säkrare exempel på likvidametates efter uddljudande konsonant;f. hirnua »gnägga, vrcnskas; gapskratta»; karel. och olon. »nysa»; estn. hirnuma, kirnma »wiehcrn; laut und ubermässig lachen (bes. spottend, aus Schadenfreude)» = fisl. hrina »udstode en uartikuleret, men stasrk og gjennemtrjengendc dyrisk Lyd», t. ex. om svin, sto, höna; äfven hrinr m. »staerk, gjennemtrasngende Lyd, som man kan hore visse Dyr

udstode, navnligen Svin»; no. rina som ein Gris. Jfr Saxén, Virittäjä 1897, s. 63.

f. kalpa, gen. kalvan »slag- 1. huggsvärd, kort svärd, sabel, stridsyxa; skafjärn, skrapjärn, skrapa, skäktknif»; häraf afledda verben kalvata, kalpaan »skäkta» och kalpia, kalvin »skafva, skäkta» samt kalpoa, kalvon »gnaga, skafva» och ur verben ett subst. kalvin, dial. kalpin, gen. kalpimen »skafverktyg, skafjärn, skrapknif, skafknif. skäktknif 1. -träd, träknif»; ett liknande, troligen inhemskt verb är kalvaa, kalvan »gnaga, knapra, skafva, skäkta etc.», hvarur ett subst. kalvin, gen. kalvimen med samma betydelse som kalvin, kalpimen; sammanblandning sålunda lätt. Såsom redan Lönnrot påpekat, är detta ord att jämföra med sv. glafven, glaf, fsv. gla-vin, glcsvia, glavia, glava, fisl. glafel, glefja, da. glavind etc. De nordiska orden betyda likväl icke »svärd», utan »spjut», och där den förra betydelsen någon gång förekommer, såsom i svenska och danska, är den sen och kanske inkommen genom nyare franskt inflytande. I de romanska språken, från hvilka ordet inkommit till de germanska, har det likväl äfven i gammal tid här och där haft betydelsen »svärd» och det är sålunda icke osannolikt, att äfven denna betydelse kunnat i forna tider tränga upp till norden. I hvilket fall som hälst tycks lånet till finskan ha skett i gammal tid, enär det nordiska v annars icke gärna hade återgifvits med p, utan med v. På gammalt lån häntyder också den finska biformen kalpio »sabel, svärd» med sitt p och sitt a, hvilket man hälst ville återföra till den ännu icke omljudda grundformen till fsv. glavia, fisl. glefja.

f. kalppa, gen. kalpan\ dial. kalpa, gen. kalvan »svinklafve» = sv. klafve, fsv. klavi (klavi) »klafve 1) hvarmed kreaturen bindas vid krubban, 2) som sättes på svin», fisl. klafi »i Alm. althvad der er tvekloftet, men i Besynderlighed Klave som lregges om Koens Hals for derved at binde den i Baas». Att döma af f. pp, p = nord. v synes lånet ha skett i gammal tid.

f. kalppa, gen. kalpan »någonting motbjudande (t. ex. kött af kreatur, som blifvit dödadt af varg 1. tjuf)» torde böra jämföras med fisl. glap n., glqp f. »Utilborlighed».

f. karmas, karmea, karm/a, karmias »kärf, frän, besk; bister, vresig, butter, gramse, surmulen, ogunstig»; estn. karm, karme, karmikas etc. »rauh, straff, hart, streng (von Haaren, Wolle, Flachs, vom Wetter)» = fsv, gramber, fisl. gramr »vred, gramse, förskräcklig». Det slutande -s i ett par former synes häntyda på urnor-diskt lån.

f. karseerata »grassera, trakassera; karbasa» = sv. grassera är ett exempel på i nyaste tid skedd metates.

f. kelteet plur. »kläder» (Lönnrot s. v. kelle) och kelsi, gen. kclsin »klädesplagg» har en påfallande likhet med sv. kläder och är säkerligen lån. Ändeisen -eet (< -ehet < -eset eller kanske -esel) är ålderdomlig och synes förutsätta mycket gammalt lån, hvilket återigen motsäges af det omljudda e. Den är då kanske inkommen ur det vanliga ordet för kläder: vaatteet plur., äfven det ett nordiskt lån.

f. kilpi, gen. kilven »sköld», estn. kilp, gen. kilbi »Schild, Blechplatte», redan hos Ahlqvist = fisl. hlif fem. »Besky ttelses-rniddel mod hvad der kan tilfoie en Skade, isar mod Fiendens Angrebsvaaben; Skjold i Besynderlighed». Lånet är urnordiskt, hvilket visas af f. k < nord. h = ch (andra ex. hos Thomsen s. 57).

f. kolkka, gen. kolkart och kolkko, gen. kolkon »skälla» samt kulku, gen. kulkiin »bjällra» (dimin. kulkunen »bjällra, liten ringklocka; en större bjällra; kurirklocka») böra jämföras med fsv. och fisl. klokka, klukka »klocka». Möjligen äro de dock snarare att föra till de ljudhärmande kolkata, kolkkaa, kolkkua etc. »klappa, bulta». Det finska kulku återfinnes äfven i lapskan under formen (Norska Finmarken) golkka »Dombjjelde».

f. kulppo »på halsen af en arg oxe upphängdt, till knänaräckande trästycke» (Lönnrot, Lisävihko) är lånadt från nord. klubba, hvilket åtminstone i svenska dialekter bl. a. har samma beLydelse, som det finska ordet.

f. kursata »krusa, vara ceremoniös», ett nytt lån ur sv. knisa. Jfr Saxén i Virittäjä 1897, s. 62.

f. kyrmy »krum 1. konvex böjning» (kyrmyniska »kroknacke», epitet åt abborren) måste jämföras med nord. krtmi (tyskt lån).

f, kyrpä, gen. kyrvän, estn. kiirb 1. ktirw, gen. kiinva »mem-brum virile» = isl. skripr, helliskripr idem.

f. kärtty, gen. kärtyn och kärty, gen. kärryn »otålig, knorrig, knottrig, vresig», kärtyinen »otålig, snarsticken,

vresig», (Lisävihko) kärtäs, gen. kärttään »gnällande, marrande, kältande person», kärtsä »vresig, ondsint, arg» = sv. dial. grätten, no. grettcn »vran-tcn, a;rgerlig stemt; lidt st0dt eller misfornaiet». Äfven ett verb: f. kärttää, kärtän »gnällande tigga, plåga med bedjande, marra på, bedja idkeligen, kälta, be, bjuda, pracka, pockande fordra, pocka, afplåga», jfr fisl. grettast »grine, vise Tsender af Vrede eller Arrighed», no. gr etta »knurre, vaere vranten».

f. parras, gen. partaan »brädd, rand, kant, list, reling», estn. parras, gen. parda »erhöhter Rand, Schiffsbord, Wolkenrand am Horizont» är lånadt ur ett urn. *brabbaz, sv. dial. bradd f., no. dial. bradd n., f., ags. breard mask., fht. brart mask. »brädd», en afljudsform till *bieådaz, sv. brädd (Tamm, Etym. sv. ordb. s. v. brädd; Thomsen s. v. parras). Det af Thomsen ibid. och Beröringer mellem de finske og de baltiske Sprog, s. 162 anförda f. paarre, gen. paarteen »fåll, kant, bräm» är säkerligen en afledning af paartaa, paarran »fålla, kanta, sy bräm å kläder, bräma», likaså det motsvarande lapska (Malå) pär*t, ack. parfsgau (' betyder half-längd) »bräm af hundskinn nedomkring pels» af parfot («-stam) »sätta bräm på pels» (Qvigstad, Nord. Lehnvvörter im Lapp., s. 101), och kan sålunda knappast höra samman med f. parras eller vara, såsom Thomsen föreslår, lånadt från lett. bärkste »derSaum am Kleide».

f. perjantai »fredag» blir genom konstaterande af metatesnågot klarare än förut (jfr Mikkola, s. 60; Saxén, s. 21), i det att svårigheterna med per- därigenom försvinna. Den finska formen skulle då närmast motsvara ett nord. *fr c före a (Brate, Vestm. Ljudl., s. 11 f.; Noreen, Aschw. Gr. § 115, anm. 4). Finskans j, som äfven återgifves af den lapska formen, tyder kanske därpå, att ordet konimit till de nordiska språken från en källa med spirant mellan de båda vokalerna, således ags. frig{e)dcEg, ej fht. friatac. Eljes måste detta ha sitt ursprung i ett nordiskt hiatusfyllande j, hvilket dock kanske icke kan räcka så långt upp i tiden (Bugge, Arkiv IV, 123; Noreen, Aschw. Gr. § 328, 1 a; Aisl. Gr.3, § 302). Finskans n förblir emellertid ofbrklaradt. I de nordiska formerna återfinnes det ingenstädes och att med Saxén häntyda på flit. pferintac synes mig väl djärft. Det fins då, så vidt jag kan se, icke någon annan utväg än att antaga inflytande från söndagens och måndagens namn, sunnuntai och maanantai, hvilka torde gå tillbaka till urnordiska former med bibehållet n (fsv. sunnudagher, Reinius, Ups. Univ. Årsskrift 1900, 4, s. 55; mänadagher). Äfven lördagens namn, lauvantai (och hos Renvall lauvontai), innehåller ett oklart n, hvilket Thomson kanske med rätta anser vara finskt genitivmärke. Någon nominativ *lauka eller *lauko är emellertid icke belagd i finskan, men får väl supponeras ur det votiska lauko-päivä »lördag». Något d (Noreen, Svenska etymologier, s. 42) kan icke spåras i de finska formerna af detta ord.

f. perma 1. permti »under boskapens hud förekommande larv af styng 1. broms, liknande hvit jordmask; knöl på djurs kropp, innehållande sådan lan'» (att döma af Renvalls lexikon tycksordet äfven ha kunnat betyda bromsen själf, »oestrus bovis»); gammalt lån ur en j-lös biform till nord. broms, broms, bremse, etc., jfr fht. brctno m., fsax. bremmia f., etc. Ett besläktadt ord är f. paarma eller parvia, estn. pann, gen. parmu eller pärm, gen. pärmu »broms»; norsklapska boaro, Malå porräv3 id.; mordv. pr omo, puromo, (Ahlqvist) btirym id.; tscherem. piirmo, pormo, parmö, pärma, (Ramstedt) pcCrmti id.; vogul. pällim, pälem, palém id.; ostjak. purim, pldem, petem id. (t. o. m. i samojediskan: pil'o, pil'ti, pilu id.). Detta kan emellertid icke vara lånadt ur de germ. språken, utan är snarare att uppfatta som ett iranskt lånord, jfr sanskr. bhramara- »bi» (sammanställningen gjord redan afEuropfeus, Suomi II, 7, s. 26 och Anderson, Studien zur vergl. der ig. und f.-ugr. sprachen, s. 315). Mordvinskans pr- beror väl på synkope, jfr Paasonen, Mord. lautl., s. 54, hvarför metatesen här är förfinsk. Ung. féreg »mask», vogul. (Ny K. 25: 173) ptrk påminner om f. permu, men då den finska formen så noggrant öfverensstämmer med den germanska, är det säkrare att antaga nordiskt lån, särskildt som alla mellanleder mellan f. och vogul.-ung. saknas.

f. pilkka, gen. pilkan »märke, tecken, fläck, prick, skottmål» måste (med Thomsen) jämföras med fisl. Jiekkr, fsv. flcekker. Det finska i skulle då härröra från nordiska former utån a-omljud (Tamm, Etym. sv. ordb. s. v. fläck).

f. pilkku, gen. pilkun »fläck 1. märke i träd i följd af barkens borthuggning, skåra, inskärning, fläck, prick, plätt, stjärna», estn. walge-pilk, gen. -pilgu »Blässe, Fleck» (zvalge »weiss, hell»); f. pilkkoa, pilkon och pilkkaa,

pilkan »hugga bort trädbarken här och där, slå märken, fläcka, hugga i smått, spjälka, klyfva»; f. pilkota, pilkkoan och pilkuia, pilkkuan eller pilkata, pilkkaan (kanske afiedt ur pilkku) »slå märken, göra inskärningar, bespränga, pricka, fläcka, göra brokig, hugga smått uti, spjälka, klyfva, sön-derstycka». Orden höra tydligen tillsammans med sv. blecka »göra ljusa märken på träd genom barkens borthuggande», no. blika »mterke med en hvid Plet (Blik)», fsv. blika id., no. blik n. »en bleg eller hvid Plet, f. Ex. paa en Klippe; ligesaa om Maerker paaTneer», no. blekk m. etc. (Tamm s. v. blecka 1). I verben pilk-koa, pilkota etc. sspjälka, klyfva» har man därjämte spår af grundformen till sv. spjälka, och ha således två olika verb här sammanfallit. Ännu ett tredje element finner man i f. pilkata, pilkkaan »glimma, blinka», pilkkiä, pilkin »blinka fortfarande, tindra», pilk-kua, pilkun »blinka, glimta, titta fram» etc., estn. pilgatama, pilgu-tama, pilkama, pilkvia »blinzeln», hvartill äfven hör estn. pilk, gen. pilgii »Blick mit dem Auge, Blinzeln, Schliessen des Auges, Augenblick». Enligt Tamm och Falk & Torp skall det nordiska blick i dess nuvarande betydelse vara ett lågtyskt lån, men på grund af estn. pilk, som i följd af sitt -u och sin metates knappast kan vara nyare tyskt lån, vore man mera benägen att anse det nordiska ordet vara gammalt; i betydelsen »glans» fins ju också ett fisl. blik n. Emellertid kunde estn. pilk möjligen också vara en afledning ur pilkma etc., hvilket jämte de ofvannämda finska verbformerna synnerligen väl öfverensstämmer med fisl. blika jämte blikja »glinse, funkle».

f. pilsu »tunn spåna, skafspån, rosk» = fisl. jlis f. (pl. -ir), no. och sv. dial. jlis f. »afrifven sticka, splint, skärfva».

f. pulkka, gen. pulkan »träplugg, -tapp 1. -pinne, nystpinne, bult», pulkkare »plugg, pinne», pulkki, gen. pulkiti »stötel; hevos-p. en liten stump till häst», pulkko, gen. pulkon »plugg, tapp, kil», estn. pilk, gen. pulga »Pflock» = nord. plugg. Om grundordet haft gg eller k, är omöjligt att afgöra ur den finska formen. Lånet är tydligen gammalt.

Antalet af säkra eller sannolika lån med finsk likvidametates är sålunda icke obetydligt. De fonem, som undergått en dylik metates, äro: bl, br

fi fr gl> gr

hl, hr kl, kr, skr pl

+ kort 1. lång vokal + kort 1. lång konsonant.Allt i uddljud. Fonemen dr, pr, tr äro visserligen ej företrädda, men man torde väl ändock ha full rätt att antaga, att äfven de skulle vid ett inlån behandlas på samma sätt som br, gr, kr. Jag tillåter mig då att tillsvidare uppställa en så lydande regel: I nordiska lånord har ett / eller r i nordisk förbindelse af uddljudande explosiva eller f, k + l, r -f- kort 1. lång vokal + kort 1. lång konsonant metatiserats med den följande vokalen. Till tiden för inlånandet tages här ingen hänsyn, utan alla lånen behandlas i klump.

Nu följer i ordningen att tillse, huruvida det finnes några undantag från denna regel, äfvensom på hvad sätt de ord förhålla sig, som icke falla under densamma, utan hvilkas kl, tr etc. står framför diftong eller framför vokal, följd af två konsonanter.

Det bör då för det första anmärkas, att det i finskan fins en stor mängd ord med uddljudande kl, kr, pl, pr och tr, som delvis äro inhemska och då vanligen ljudhärmande eller rörelse-skildrande, men delvis också nordiska lånord. De flästa hithörande lånorden (klaari »klar; kvitt, tom, uttömd, utblottad»; klassi »klass» m. fl.; exempel finner man i mängd i Lönnrots lexikon) äro visserligen mycket unga och förekomma kanske mest i vissa dialekter eller samhällsklasser, som stå i lifligare beröring med svenskan och svenskarne, men ett och annat sådant ord måste dock vara betydligt gammalt lån. Särskildt synes detta vara fallet med klinkka, gen. klinkan »låghalt person», klinkata, klinkkaan »linka, halta (när andra benet är kortare); hoppa på ett ben» jämte linkka, gen. linkan »ostadig 1. haltande varelse; slingrig, hit och dit böjd; ojämn (till rörelsen)», linkkti, gen. linktin »halt», linkata, linkkaan »gå ostadigt, halta smått» = sv. linka. Det uddljudande kl- tyckes nämligen här motsvara ett nordiskt hl-, hvilket kanske äfven kommer till synes i det lulelapska slinkas jämte linkas »halt», slinkut jämte linkut »halta», jfr slaiftju. »broms» ur urn. *kla%ia-, fisl. kleggi id.

För det andra finner man också en del ord, som icke ha me-tates, ehuru deras likvida följes af vokal + kort eller lång konsonant, ej konsonantförbindelse. Sådana ord äro:

f. lasi, klasi »glas», hvilket naturligtvis är ett nngt lån. f. lato, estn. ladu, lädo »ladaa = fisl. hlada, fsv. ladha. Om ordet vore urnordiskt lån, skulle man vänta ett *kalto\ formen lato kan, om man vill göra den nyssnämda regeln undantagslös, förklaras endast om man antager sent, fornsvenskt lån, skedt sedan det uddljudande h bortfallit. Hur detta åter skali förlikas med de påfallande mordvinska formerna lata, lato »lada», är oklart; likheten mellan de mordvinska och de finsk-nordiska orden beror dock kanske endast på en tillfällighet; jfr Thomsen, Beröringer mellem de finske og de baltiske Sprog, s. 33.

f. lattia, laattia »golf» = urn. *jlatia, fisl. jlet »Jordgulvet i Fortidens Huse». Enligt ofvanstående regel skulle man vänta ett *palttia, men det nordiska -ti- har väl af finnarne uppfattats som konsonantförbindelse, hvarför metates icke kunnat inträda.

f. lohi-käärme jämte (hos Agricola) louhi-käärme »drake», jfr Louhi ett mytologiskt namn — fsv. floghdrake. Det nordiska spirantiska g synes ha substituerats medels två på hvarandra följande ljud, kanske en konsonantförbindelse 3 + h, enär stafvelse-slutande g alltid utvecklats till « i finskan.

f. lukkari »klockare», ett tämligen nytt lån. f. luode, estn. löe »uppsjö, flödvatten; flod» = fisl. Jldi n., Jlvdr f., fsv. floj.i, jlödk f. Säkerligen ett mycket gammalt lån.

f. lyijy, plyijy »bly» torde gå tillbaka på ett *plijju, som äfven kommer till synes i det norsklapska lagjo\ förhållandet mellan detta (som vore ett nordiskt *bliju eller *blijo) och urn. *bltwa-är mig oklart.

f. raaka, estn. räg adj. »rå», jfr fisl. hrår < *hraivaz. Lånet osäkert.

f. rakut »byxor» = sv. brackor. f. rapu, krapu »kräfta» = sv. krabba. f. rep fm »ränsel» — sv. skräppa.f. riimi-sauva, estn. run »runkalender» = sv. primstaf, kan i följd af sin betydelse ej vara alltför ungt lån. f. riimu, kriimti »grimma» = fsv. grima.

f. riita »tvist, strid, kif etc.», estn. rid »Streit», spridt i alla vestfinska språk = fisl. strid. Måste vara ett mycket gammalt lån, hvilket bl. a. synes däraf, att gamla finska afledningar därur för mycket länge sedan inkommit i lapskan: f. riitelen, riidellä »tvista, gräla» = la. ritalit id.

f. ruokkeet »byxor» = fsv. brok, fisl. brök. Att döma af än-delsen ett ganska gammalt lån.

Ibland dessa ord finnas således några otvetydiga undantag från den ofvanstående interimistiska regeln, äfven sådana, som stamma från gammal tid.

Till slut må anföras några exernpel på ord med diftong eller vokal + konsonantförbindelse. I dessa egcr ingenstädes metates rum, t. ex.:

f. lartta »gödsel» < urn. *hlanda, fisl. hland. f. lautta »färja, flotta» = ett i nord. icke belagdt *jlauta- = fht. jloz, nord. flotte.

f. leipä, estn. leib »bröd» = urn. ack. sg. *hlaiba, fisl. hlcifr. f. ratita, estn. rand »strand», lånadt ur grundformen till fisl. strqnd fem. eller någon därmed besläktad form.

f. rauma »sund, hafsström» < urn. ack. *strauma, fisl. straumr. f. rengas »ring, ögla, länk», estn. wrinas »ring, metallring» < urn. *hringas, fisl. hringr\ det finska e (estn. ö < e) kunde möjligen motsvara ett ännu äldre germ. e.

f. riutta »lång rad, rad af klippor, refvel, bank; långsträckt sluttning, stenig mark» < urn. *griuta, fisl. grjbt\ ett ännu äldre lån är afledningen f. röyteikkö »stenhölster», hvars öy < eu visar på urn. eu. Hit hör säkert också namnet på Torne stads uthamn, hvilket enligt från Haparanda erhållna uppgifter är Royttä, gen. Röyttän (med icke »förmildrad» stamkonsonant, alltså tt < ts), men som af j. E. Rosberg, Bottenvikens finska deltan, Helsingfors 1895, skrifves Royttä, gen. Roytän (s. 22: Röytänlahti\ alltså medursprungligt tt = urn. t) och i Suomen Museo 1902, s. 57 tecknas i gen. Röyttään, alltså nom. *Röytäs. Enligt erhållna uppgifter består jordmånen där af »sten-ur med grofva stenblock» och det kan således icke lida något tvifvel, att namnet är lånadt. Dess s, vare sig det då står före eller efter andra stafvelsens vokal, torde häntyda på gammal s-stam. Ordet ser ut att vara lånadt som ortnamn och icke som appellativ, enär det åtminstone för närvarande blott i en sällsynt

afledning begagnas i appellativ betydelse. Om det, hvilket jag anser sannolikast, lånats som ortnamn, häntyder detta på urgammal germansk bosättning vid Torneelfvens mynning, en bosättning, som äfven cfterlemnat andra spår i dessa samma trakter, åtminstone namnet Pirkkiö »Birka», kanske också 1500-talets Helsingcbyn, numera Kainuunkylä, med allehanda svenska ortnamn i närheten (Oxberg, Hvitaberg, Riksberg m. m.), som göra svensk kolonisation otvifvelaktig. En ordentlig arkeologisk undersökning af trakten skulle säkerligen gifva intressanta resultat, jfr antydningarna i Suomen Museo 1902, s. 56 ff. Om de etnografiska förhållandena i Norrbottens kustland i gamla tider se för öfrigt förf. i Nordisk Tidskrift 1895, s. 378 ff.

Innan vi sammanfatta resultaten af vår undersökning, böra vi också granska förhållandena hos sådana lånord med uddljudande konsonant + likvida, som äro hämtade ur andra än de nordiska språken.

De hithörande litaviska lånorden äro förtecknade hos Thomson, Beröringer inellem de finske og de baltiske Sprog, Köpenhamn 1890, s. 83. Något säkert exempel på metates finnes icke bland dem; sammanställningen f. petra, peitra »vildren» = lit. bredis »elg» är, såsom också Thomsen påpekar, högst osäker (ibid. s. 162 f.). Bland de säkrare lånen ha några diftong eller vokal -j-konsonantförbindelse, hvarför ingen metates kan väntas; sådana äro f. lahto »fågelsnara» = lit. slq'sta »Mausefalle» m. m.; f. lauta »bräde» = lit. plantas »der Steg am Bienenstock» m. m.; f. rastas»trast» = lit. sträzdas id. Andra åter ha enkel vokal + konsonant, men likväl ingen metates: f. lattea »platt», jfr lit. platus »breit» (anmärkningarna i Berör. s. 208 f. rörande uddljudet i lattea och lauta förstår jag ej rätt); f. luuta »kvast» = lit. ssluta id.; {.rako, estn, pragii, ragii »spricka», jfr lit. spragä »offene Stelle im Zaun, Lticke»; f. routa »hårdfrusen mark» = lit. grödas id.

Bland de slaviska lånen finner man ett ganska stort antal hithörande ord, hvilka äro förtecknade hos Mikkola, Beriihrungen zwischen den westfinnischen und slavischen sprachen, Helsingfors 1894, i ordförteckningen och s. 43 ff., jfr också Finnisch-ugrische forschungen II, s. 73 f. Till de af honom anförda exemplen ville jag dessutom lägga följande ord:

f. halpa »billig, af ringa värde 1. anseende, låg, dålig, föraktlig; nedlåtande, anspråkslös», som af Lönnrot jämföres med ryska cholop »lifegen», hvilket torde förtjäna beaktande, om ock den vanliga sammanställningen med tscherem. Soldo, Sulda »billig», ung. silány »gering, schlecht, elend, etc.» kanske är sannolikare. Jfr, att f. holoppa, som tydligen härstammar från ryskan, har betydelsen »oduglig, ömklig».

f. kalkkala »slamra, slammer- 1. skrammeltyg, skramla, skramlande ting, bjällra, ldingel, isklimp, etc.» = ry. kolokol »klocka». Till formen äro orden slående lika och man måste därför antaga lån eller åtminstone slavisk påverkan på de många inhemska orden af liknande utseende, kalkkana, kalkkara, kalkkare etc. med samma betydelse som kalkkala, verben kalkata och kalkkaa »slamra, klappa, hamra, åstadkomma klang, klinga» m. fl. ord (Donner, Et. Wb. n:o 191).

f. palsta »långt och smalt stycke» = ry. plast »das Stuck, die Scheibe, Scherbe, etc.» (jfr ofvan s. 180; med gammalt la: polska plastr »Honigscheibe», sorb. plast »Scheibe, Honigwabe», Miklosich, Et. Wb.); tydligen ett gammalt lån.

Äfven de äldre lånen ur slaviska ord med urslav. -ol-, -or-,-el-, -er-, ryska -olo-, -oro-, -ele-, -ere- kunna höra hit, om man med Torbiörnsson, BB XX, 124 ff, antager en samslavisk likvida-mctates i ord af denna typ och låter de finska orden vara lånade ur samslaviska former med -lo-, -ro-, -le-, -re-. Det finska palttina »ljirft» skulle då motsvara ett samslaviskt *plofino, ry. polotno (f. a motsvarar regelbundet slav. o). Såsom redan Mikkola sid. 45 påpekat, kan en form palttina icke vara på finsk botten uppkommen genom synkopering ur ett *palattina = en specielt rysk pol-noglasieform med -olo-, och han antager därför, att den finska formen är lånad ur ett *poltino. Häremot kunna ur finsk synpunkt inga invändningar göras, men då man i så fall synes vara tvungen att rycka upp lånet till urslavisk tid, synes det mig rådligare att stanna vid lån från en senare samslavisk form *p\ofwo, allt likväl beroende på, om den samslaviska likvidametatesen egt rum före eller efter filinarnes första beröring med slaverna, en fråga, som faller utom ramen för denna uppsats. I hvilket fall som hälst ha palttina och dylika ord inlånats före den specielt ryska tiden.

Förutom palttina och de ofvan anförda halpa och kalkkala må här endast följande exempel på eventuell likvidametates nämnas: f. karsta »sot; smuts; slagg» = ry. korosta »Krätze, Grind», f. talkkuna »ett slags gröt» = ry. toloknb »gedörrtes, durch Stossen im Mörser bereitetes Mehl».

f. värttinä, värttänä »slända» = ry. veretenö id. Jfr i öfrigt Mikko las förteckning.

I karsta och palsta har metates inträdt, oaktadt vokalen följts af två konsonanter, i motsats till det ofvannämda f. rastas = lit. sträsdas, där i stället de före r stående konsonanterna bortfallit; jfr också f. risti nedan.

Utanför de ord, i hvilkas slaviska grundformer en eventuelt samslavisk likvidametates egt rum, finner man i finskan endast bortfall af den före likvidan stående konsonanten, aldrig metates. Det heter alltså: f. leima »stämpel, sigill» = ry. kleimo id.; f. raa-mattu »skrift, bibel, bok» = ry. gramota i äldre tid »Buchstabcn; Schrift, Urkunde, Brief»; f. raja »gräns» (> sydlapska kraja,Mikkola s. 60) = ry. kraj id.; f. ravitsen verb »nära» — ry. stravit' id.; f. risti »kors» = ry. kr est' id.; f. rmna, kriuna »ett mynt» = ry. grivna id.; f. räähkä »brott, last, synd» = ry. grech id.

Vår undersökning har alltså visat, att det fins en mängd otvetydiga exempel på finsk likvidametates i lånord. Denna metates är vidare bunden vid sådana ord, där den efter anljudande konsonant — vanligen en explosiva — stående likvidan följes af enkel, kort eller lång vokal — ej diftong — med därpå följande enkel, kort eller lång konsonant, ej konsonantförbindelse; endast i karsta och palsta se vi undantag från denna sistnämda detalj. Undersökningen har emellertid också visat, att metates icke inträder i alla de ord, som uppfylla dessa fordringar, utan att åtskilliga ord i stället bortkastat den före likvidan stående konsonanten. Så har för öfrigt skett icke blott i nya lånord — i hvilka det är regel

— utan också i många säkerligen mycket gamla lån, jfr ofvan hiode och riita samt de litaviska lånen på s. 164 och de nyss-nämda slaviska lånen raja och risti. Men ändock finner man metates äfven i ett par lånord ur nyaste tid, såsom karseerata och kursata.

Det är slutligen också svårt att afgöra, huruvida man här har att göra med metates af ett tidigare finskt kl-, kr- etc. + vokal eller om metatesen är att betrakta som en i inlåningsögonblicket gjord ljudsubstitution. För det förra antagandet talar ett sådant fall som det ofvannämda sydlapska kraja (Lindahl & Ohrling »mål, till hvilket man löper»), som öfver f. raja (alltså < finskt kraja) bör vara lånadt ur en slavisk form med uddljudande kr-, ry. kraj, äfvensom de för närvarande i finskan mycket talrika orden på kl-, kr-, pr- etc., af hvilka många säkerligen äro mycket gamla eller rent af uråldriga. Å andra sidan kan man kanske icke antaga, att finskan någonsin känt sådana konsonantförbindelser i uddljud som hl- (kalpa), kr- (liirmta), tl- (talkkuna), vr- (värttinä),hvarför i sådana ord — och kanske också i en hop andra fall — ljudsubstitution bör ha egt rum.

Det är sålunda icke möjligt att upphöja den ofvan sid. 160 formulerade interimistiska regeln till ljudlag och det fins kanske icke häller någon möjlighet att genom en eller annan omformule-ring göra regeln mera passande och riktig. Metatiseringsföreteelser äro ju ofta sporadiska' och regellösa och det är därför icke förvånande, att det icke häller här lyckas att inrama dem inom bestämda regler. Mycket är i alla fall vunnet, då man åtminstone tillnärmelsevis kan bestämma de vilkor, under hvilka de förekommit.Etymologiska småbidrag.

Af

ERIK BJÖRKMAN.

1. Fvn. äkafr 'heftig, ivrig, voldsom’.

Detta ord har redan förut jämförts med me. kafe 'bold'; så t. ex. af Holt i hans upplaga af Orrmulum. Men ingenstädes har jag sett en närmare förklaring af de begge ordens förhållande till hvarandra. Fe. cäf 'prompt active, bold’, me. kafe, yngre cgve, hvilken form visar, att a i fe. cäf var långt, utgår från en grundform med urgerm. ai och har med rätta sammanställts med fvn. kifa, sv. kif, kifvas, mit. Mf 'Zank, Streit’ o. s. v.; så göra t. ex. Falk och Torp, Etymol. Ordbog. a i åkafr har förkortats från å enligt den af Noreen Altisl. Gr. § 144,1 behandlade ljudlagen, och detta å var i sin tur uppkommet ur ai i starkt bitonig stafvelse. Vi få här ett nytt

exempel på den ljudöfvergång ai> å, som behandlas af Noreen i hans Altisl. Gr. § 54, s b. — Fvn. åkafast 'blive voldsom’ har alltså intet att göra med den stam, vi finna i fvn. kafa 'dukke ned i Vandet, sv0mnie under dets Overflade’. Till adj. åkafr är väl i rätt sen tid bildad afledningen åkefd = åkafi 'Hid-sighed, Iver’. — Huruvida -kafr i åkafr är etymologiskt identiskt med norska dial. keiv 'skjaev, vreden, vrang, tvasr, forkeert’, (Aasen, Ross, Falk-Torp under ’kiv’) torde däremot väl få anses för ovisst.

2. Fvn. fox 'Fusk, Bedrägeri’.

Detta ord förekommer dels i en vers i Egilssagan (fox er illt i exi), dels i Gula{>ingslagen 40 (N. G. L. I s. 24) i samman-hanget Engi varr scal selia oåroni fox ne flter!)4. Dessutom ingår ordet som senare sammansättningsled i kaupfox 'Svig, Bedrägeri i Handel’, veöfox 'Bedrägeri ved Pantsaatning’ (= vedjlérd). Fritzner säger 0111 ordet: ’at Ordet staar i Förbindelse med glit. fuhs, nht. fttchs, kan vel neppe ansees tvivlsomt’. Jag tror, att vi kunna komma ordets ursprung ännu närmare in på lifvet. Det är utan tvifvel lånadt från fe. fox ’räf. Att detta ord i fe. och me. användes om personer, är intet förvånande. En förebild torde man hafva fått i Lukas’ Ev. XIII 32 (fe. gäd and sec^aå j)äm foxe), där He-rodes kallas för räf. Viktigare är det förhållandet, att äfven engelskan använder fox i sammanställningen fox and flcrd. I det mc. Bcstiariet heter det: So was Herodes fox and flerd. Flerd som eljes betyder 'bedrägeri, svek’ får här betydelsen 'bedragare'. Om-vändt kan ju fox i sammanställning med flerd få betydelsen 'svek’ och blifva liktydigt med falls i me. falls a?md flcerd (Orrni.). Jag antager, att det är sammanställningen fox atid flerd i engelskan, som legat till grund for det fvn. ordet. Huruvida fvn. flåsrd, fsv. ficcrp äfven är engelskt lån, kan jag ej afgöra. Åtminstone låta sig vokalljuden i fe. flcard, fvn. flérd så lättast förenas, om vi antaga att flcard inlånats i nordiska språk, sedan fe. ca(<i ca före rd) öfvergått till te(f); jfr flccrd i Orrmulum. Att antaga nord. ursprung för me. fla:rd är däremot säkert ej berättigadt; jfr mina Scand. Loan-wordss. 160.

3. Fvn. gå 'have sin Opinserksomhed henvendt paa noget, aense det, give Agt derpaa’.

Detta ord har behandlats af Noreen i Arkiv f. nord. fil. III s. 17. Utgående från Dalmålets (Älfdalen) gå'lås (fvn gålauss) 'liknöjd’, där första stafvelsens vokal är nasalerad, anser han fvn. gå vara från en grundform *ga-a(ti)kan. Detta *a(n)kan förutsätter enligt Noreen en rot a?ik 'följa', till livilken enl. Danielsson kunde föras lat. ancus, anaihis 'tjänare’, ancilla 'tjänarinna' (således egentligen 'följeslagarinna’). Såsom stöd för den förutsatta betydelse-öfvergången 'följa’ till 'observera’ anföres förhållandet mällan lat.

1 Saxa fox i Guömundar Saga (Bisk. S. s. 174) kan jag ej öfversätta.sequor, gr. SraaSm och got. salhwan, ty. sehen o. s. v. Denna ety-mologi af fvn. gä accepteras af Wadstein I. F. V s. 7 f., och vid-hålles af Noreen Aisl. Gr.3 § 169, 4. Såsom enhvar torde inse, är det nasaliteten hos å' i Dalmålets gå'lås, som bör gälla såsom det viktigaste och enligt min mening enda stödet för grundformen *ga-a(n)han. Den gängse uppfattningen, att salhwan etc. sammanhänger med gr. eiteo&ai, hvarigenom en analog betydelseöfvergång, som kunde stödja etymologien af gå, erhålles, är däremot långt ifrån bevisligen riktig. Man beakte t. ex. den etymologi af salhwan, som föreslagits af Holthausen I. F. XIV s. 341. Kunna vi alltså skaffa en etymologi af fvn. gå, som från betydelsens synpunkt lämnar mindre öfrigt att önska än den nu gängse och som samtidigt lämnar en förklaring af nasaliteten hos &' i Dalmålets gå'lås eller åtminstone icke direkt motsäges af densamma, synes mig en dylik etymologi afgjordt vara att föredraga. SåsQm närmaste släktingar till fvn. gå betraktar jag fe. ge-lewan ’to show’, lewan, éotv(i)an ’to show, reveal’, eawunga adv. 'openly, publicly’, me. amwncnn (Orrmulum) ’to show, declare’ (< k.*éawman), me. taunen ’to point out’ < fe. *(cé)t-eawnian, som väl är samma ord som holl. toonen 'visa’, ty. smtnen 'zeigen’ (hos Schade), i hvilka ord vi finna ett germanskt *awi-(<^ ieu. oqi-) 'öga'; jfr Möller K. Z. XXIV s. 437. Det vore nu kanske möjligt direkt identifiera fvn. gå med fe. f,e-\ewan\ preteritum *gawiåö skulle blifva fvn. *gauia, gåda (jfr fvn. stråda, Noreen Altisl. Gr. § 77, 2), och härtill kunde hafva nybildats en infinitiv gå (jfr strå inf., Noreen Altisl. Gr. § 501) i stället för det ljudlagsen-liga *geyja, så mycket hällre som fvn. redan förut hade ettgeyja 'skälla’, lida. gjo. Men det bör beaktas, att pres. sg. 1 pers. af gå i fvn. heter gäe (fno. äfven gé) under det att strå här har formen strå (Noreen Altisl. Gr. §§ 501,510). gå och strå äro sålunda ej fullt analoga, och vi hafva sannolikt att antaga en grundform *gaiva. Mot antagandet af grundformen *gaujan(<i.

*ga-awjan = fe. ge-iewan) talar äfven den omständigheten, att fvn. gå betyder 'observera', fe. ie-iewan däremot 'visa’. Fvn. gå är icke Ijudlagsenligt utveckladt ur *gawa utan ombil-dadt efter pret. gåda (< *gauda) antingen på det sättet att preteriti-vokalen ä inträngt direkt in i presensstammen eller så att i presens ;c bortfallit genom inflytande från preteritum (*gawa > gä, eller > ga a > gä); man kunde kanske jämföra fvn. fijä (got. *ga-piwan där iv (> f) bortfallit gerioin inflytande från preteritum (Noreen Altisl. Gr. § 227 Anm. 4}. Riktigheten af min förklaring af gä bestyrkes för att icke säga bevisas af ett medelengelskt ord. I Orrmulum finna vi ett gowen ön som utan tvifvel betyder ’se på, beskåda, observera'; jämte me. genven, gouen finnes äfven formen gawen ’to gape, stare, look intently’ (se Murray N. E. D.).

Me. gowen, gawen kan knappast vara ett inhemskt ord; det är svårt att säga, från hvilken urengelsk grundform det i så fall skulle utgå. Man har också sammanställt det med fvn. gä (så Holt Orrmulum, Murray N. E. D.), men detta blir icke möjligt om vi utgå från en grundform ^ga-a^han1; däremot möter en dylik sammanställning inga svårigheter, om vi härleda gä från *gawa och antaga, att det ombildats efter preteritum. För nordiskt ursprung tala äfven dubbelformerna gowen, gawen; vi kunna ju antaga, att efter preteritum *gauöa på vikingatiden bildats ett nordiskt gau-a eller ett anglo nordiskt gowen, gaiven. Den nordiska diftongen au kunde ju i medelengelskan återgifvas med både ou (ow) och au (aw), se Björkman, Scandinavian Loan-words 1. 68, 78 fif. Dock torde formerna lika väl kunna förklaras direkt ur den förutsatta grundformen *gawa; man vet ju icke så väl huru förbindelsen aw skulle behandlas i nordiska lånord i engelskans. — Vi öfvergå nu till den af Dalmålets gå'lås förutsatta nasalvokalen i fvn. gä. Såsom af Noreens framställning i Arkiv f. nord. fil. III framgår, föreligger i Dalmålet i några fall nasalvokal, där vi väntat onalaserad vokal, under det att stundom nasalitet saknas där vi vänta sådan*. No-

1 Brate, PBB. X s. 26 afstår från att förklara formen gozvcsst i Orrmulum.

Ilan föredrager dock att antaga inhemskt ursprung, emedan han anser att ingen nordisk motsvarighet förefinnes.

3 Att i Orrmulum skrifves gowesst och icke gowzvcsst, torde vara af mindre betydelse, då ju ordet blott år belagdt där en gång.

8 Dalmålets rå 'vrå* utan nasalering kan Noreen Arkiv III s. 21 ej förklara. Antagligen beror den felande nasaleringen på annlogiinverkan från fall sådana somrcen söker lämna förklaring af hvarje särskildt fall; och kanske vore också nasalvokalen i gå'lås att betrakta som sekundär. Men vi vilja här alldeles bortse från en dylik möjlighet, särskildt som vi icke kunna säkert påvisa någon idéassociation eller analogi, hvarpå denna nasalvokal skulle bero. I stället vilja vi se till, om icke nasalen, äfven under den förutsättningen, att den af oss gifna ctymologien är riktig, kunde betraktas som fullt regelbunden. I Alfdalsmålet förekommer formen siå' ’se’, hvilken af Noreen Arkiv III s. 9 och Ordlista s. 154, förklarats såsom uppkommen af se å (’sc på'). Emellertid har Noreen sedermera enligt meddelande till Bugge, Kongl. Norske Videnskabers Selskabs skrifter 1901, n:o 4 s. 13, hållit det för möjligt att förklara siå' ur * sehan utan följande å. I full öfverensstämmelse härmed står nu R.M 'plåga, förfölja’ i en runinskrift på ett benstycke funnet i Trondhjcm, där A säkert betyder nasalt q. Verbet i fråga heter på fvn. (k)rjå och dess grundform är *hrehan. Nu sakna i Älfdalsmålet fly, klå, le nasa-lering. Men rotstafvelsen var här ursprungligen lång, under det den ursprungligen var kort i sv. se etc. och i fvn. hrjä. Under hänvisande till Bugges framställning å a. st. vill jag därföre framställa såsom högst sannolikt, att fvn,*gawq (väl öfver mällanstadiet *gaq) kunnat blifva fvn." gå med nasalt d, hvarigenom äfven Dalmålets nasal förklarasSubstantivet gå' i gå'lås har antingen fått sin nasal från verbet eller är kanske snarare den substantiverade infinitiven (jfr fvn. siå sb. och verb).

4. Fsv. lekter 'lekman’.

Denna form har Schagerström, Tyska lånord med kt i medel-tidssvenskan sid. 3 not, förklarat såsom uppkommen ur leker (<

tå best. form iå'11 med nasalt ä beroende på den bestämda artikeln; före bestämda artikelns n bar naturligen äfven rå nasalvokal — här egentligen ursprunglig ; jfr Noreen Ordlista öfver Dalmålet s. 212.

1 I min framställning gör jag här bruk af en del meddelanden, som jag erhållit af Professor Noreen, och för hvilka jag här till honom frambär min hjärtligaste tacksamhet. — Professor Tamm fäster — sedan ofvanstående blifvit nedskrifvet — min uppmärksamhet på fsl. goveti Verebren', som skulle kunna sammanställas med nord. gä, om detta är från *gazua. Betydelseöfvergången ’se på taga hänsyn till > vörda’ är ju mycket antaglig. Ordet är då lånat från germ. språk (got. *gawai-).lat. läicus] genom inflytande från Iwrdhcr i sammanställningen leker och Iccrdher 'lekman och präst’. Jag tror dock, att formens ursprung är att söka djupare. I fe. finna vi för samma begrepp ordet Iwtvede 'lay, laic, nöt learned’, hvilket ord i senare tid ofta kontrasteras mot luired (t. ex. i Orrmulum: la Icewedd follc lercdd). Detta Iwwed är enligt Pogatscher, Zur Lautlehre der grie-chischen, lateinischen und romanischen Lehnworte im Altenglischen s. 81 f. att härleda från ett lat. laicatus', jfr äfven Mac Gillivray, The Influence of Christianity ön the Vocabulary of Old English, Halle 1902 s. 67 f.; detta lat. laicatus 'lekman' finnes visserligen ej direkt påvisadt hos Du Cange, men vi finna där verbet laicari 'laicum fieri’, laicatus 'laicalis conditio’, laicare 'clericatus ordinem abjiccre'; dessutom stödes förekomsten af lat. laicatus (= laicus) af det analoga clericatus 'clericus', äfven 'dignitas seu munus clerici, vita monastica’, clericare 'clcricurn facere'. Dessutom lämnar fe. Iwwede vittnesbörd om ett lat. laicatus i sagda betydelse. Jag tror därföre att fsv. lekter är närmast att betrakta såsom bildadt efter latinsk förebild. Vi kunna knappast antaga, att fe. Iwwede härvidlag spelat någon förmedlande roll, då ju detta till formen alltför mycket afvek från det latinska ordet.

5. Fsv. lyra ’ett slags plagg’.

I Söderwalls Ordbok förekommer ett citat ur Arwidsson, Handl. till upplysning af Finlands häfder IV s. 82 (Inventarium öfver Bestyckning och Statens tillhörigheter på Nyslott 1499), där lyra ser ut att betyda något slags till en rustning hörande plagg; Södervvall lämnar ordet oöfversatt. Där omtalas bl. a. XVI krcejf-wcctter, XIIII iernhatter. Tlter till malga kraghar, lyror och noghre skörtor meth eth pantser. Jag kan ej förklara ordet; dock torde det böra påpekas, att sammanhang är möjligt med ett af Halliwell, Diet. of Archaic and Provincial Words, gifvet engelskt lire 'fringe or binding of cloth’, hvilket möjligen är samma ord som eng. dial. lire 'to plait a shirt-front’ (E. D. D., Halliwell).

6. Sv. mattram 'Chrysanthemum Parthenium, Tanacetum vulgäre’ o. s. v.Detta ord har senast och utförligast behandlats af Falk och Torp, Et. Ordb. under matrem. Enligt dem ligger till grund för detsamma lat. matricaria. Ändeisen skulle då bero på inflytande från bertram (fr. lat. pyrethrum). Detta senare antagande synes j'u ganska plausibelt, särskildt som mattram och bertram oftast hafva samma betydelse (Chrysanthemum Parthenium, se Jenssen-Tusch, Nord. Plantenavne s. 59). Men det finnes ännu en möjlighet att förklara ändeisen. I medellatinet kallades Chrysantemuin Parthenium äfven matrona (se Fischer-Benzon, Altdeutsche Gartenflora s. 62), ett ord som äfven inlånades i fornhögtyskan1. Om vi utgå från denna grundform och jämföra sv. mejram (mlat. majorand) kunna vi lättare förstå, huru formen mattram etc. kunnat uppstå; om bertram verkligen spelat någon roll vid formens uppkomst, så kunde det naturligen lättare hafva influerat lat. matrona eller en därifrån stammande form än det kunnat leda till en direkt ombildning af det lat. matricaria.

7. Ne. reel 'härfvel’, fvn. hréll.

Ne. reel, fe. hreol härleder Kluge E. St. XI 512 från en grundform *hröhilo. Enligt min inening kunna vi förena det engelska ordet med fvn. hréll 'hvaesset Pind af Ben eller seigt Trse, som bruges til dermed at f0re Islffittet hen paa sit rette Sted’, om vi utgå från sagda grundform och härleda densamma från ett äldre *hranlulo%. Skeat, Etym. Diet. 1901, förkastar emellertid utan att gifva någon annan förklaring Kluges härledning på den grund att en form *hröhilo > *hrcehil skulle gifva fe. *hrel. Enligt min mening faller emellertid Kluges etymologi ej på denna Skeats kritik; reel låter sig myckct väl förenas med det nordiska ordet, om vi antaga, att på grund af den vanliga växlingen -il, -ul till *hré(k)il bildats sidoformen *hré(h)ul, hvilken senare form väl ljudlagsenligt skulle blifva hreol.

1 Jfr. fht. materan etc. Här m;\ hänvisas till den tredje, under pressen befintliga, delen af mina Pflanzennamen der ahd. Glossen i Zs. f. d. Wortforschung.

2 Denna sammanställning {reel och hraell) finnes t. ex. hos Fritzner2.

Om Pilgårdsstenen.

Den gård i Boge socken, efter hvilken stenen uppkallats, heter *Pilgårds,* icke *Pilgärd.*

Af

HUGO PIPPING.

———

Litteratur: *G. A. Gustafsson* och *H. Hildebrand*, Månadsblad 1875, s. 42—43. *G. Stephens*, Månadsblad 1878, s. 593—598, Runic Monuments III, 328—330. *P. A. Säve*, Uppsala Univ. Bibl. hdskr. *R. 62J. 5*, s. 731 ff. och s. 794. *R. 625. 11*, s. 167. *Bugge*, Antiqv. Tidskr. f. Sverige X, 1, s. 354—356; Norges Indskrifter med de yngre Runer, s. 18; bref till Pipping 7/6 1903.

Det kan synas djärft att vilja bidraga till läsningen och tolkningen af en inskrift, som lästs af Noree?i och tolkats af Bugge. Till min ursäkt må anföras följande omständigheter. Bugge själf betecknar sin tolkning som provisoriskSe Ant. Tidskr. X, 1, s. 354.. Jag har haft tillfälle att under täta och långvariga besök i Visby fornsal egna inskriften ett ingående studium och äger dessutom sedan tre år tillbaka en metallafgjutning af densamma, tagen enligt Wenncrstens förträffliga metodSe min uppsats om Ardre-stenarna. Hum. Vet. Samf. Skr. VII, 3, s. 64.. Vid mitt besök i Visby hösten 1902 deltogo docenten O. v. Friesen, lic. S. Ambrosiani och dr. C. Jorgensen med stort intresse i undersökningen af inskriften, och det är klart, att fyra par ögon, som ömsesidigt kontrollera hvarandra, måste se mera än en enskild granskare. Slutligen har professor Bugge, efter tagen kännedom om min läsning, lämnat en snillrik tolkning af inskrif-tens svåraste ställe (runorna uitiaifur) och godhetsfullt tillåtit mig att publicera densamma.

Det material, i hvilket inskriften huggits, har uppgifvits vara granit (se de nämnda uppsatserna i Månadsbladet). Jag anser inig böra nämna, att jag hört en ganska sakkunnig person beteckna stenen som Gäfle-sandsten.

Dimensionerna äro: längd 60 cm.1, omkrets vid midten 98 cm., afstånd mellan inskriftens öfversta och nedersta rani 26 cm.

Emedan stenen till ungefär en tredjedel af sin längd är fri från runor och ramlinjer, torde man, såsom v. Friesen anmärkt, få anse, att den varit rest och den runfria delen nedgräfd i jorden (annorlunda Stephens i Månadsblad 1878, s. 595).

Skriften är fördelad på sju rader, liggande mellan åtta ramlinjer. Raderna löpa i stenens längdriktning från dess bredare, oskrifna del ända ut till toppen.

Skrifytan är afslipad, men en rätt stor fördjupning har kvar-lämnats vid början af andra raden, hvars inskrift därför äfven börjar längre till höger än de öfriga radernas inskrifter.

Jag läser inskriften på följande sätt2:

(b)i(ar)!aa : statu : sis(i)stain

hakbiarn : brufir

ruf)uisl : austain : (i)mu(i)r

isaf(a) : sta(i)n(a) : stat(a) : ait : r(a)!(a)

su(f>)iur(i :) ru(—)s(t)aini : kuamu

uitiaifur : uiiil

bauf>um

Eller i fonetisk transskription:

Biarfån steddu [sisir] stam Hegbiarn bnjh- Robuisl, Oystamn,-,

es afa stama stedda af t Rafu sud fyri Rufstaini [Rådstami?]. Kuåmv vitt i Aifur. Vifill baud um.

1 På en lapp som är klistrad på stenen, uppgifves längden vara en aln, en tum. Detta mått hfinför sig troligen till stenens buktiga 3'ta, ej till det lineära af* ståndet mellan dess båda ändar.

2 De osäkraste runorna äro satta inom parentes-Öfversättning:

Bjärtni&lad restes [--?] sten af Hegbiarn och hems bröder Ropuisl,

Oystain, [--?], som hafva rest stenar efter Rafn i söder vid

[Rufstainr]. Dc kommo vida till Alfur1. Detta uppdrag gaf Vifil.

Till de enskilda orden fogas följande kommentarier:

1. biarfån acc. sg. m. af * biart får2 med förlust af t i tre-konsonantisk förbindelse. Bistafvarna till b äro ytterst osäkra. Bugge frågar, om icke första runan kunde läsas som h. På mitt aftryck synes vid midten af hufvudstafven en utvidgning åt vänster. Men den är rätt ojämn i kanten och har ingen motsvarighet på högra sidan. Med bestämdhet vill jag dock ej tillbakavisa konjekturen hiar, som ger god mening. Angående runan R. bör nämnas, att den fördjupning, som befinner sig, där bistafven plägar hafva sin krök, åtminstone till någon del torde hafva uppkommit genom vitt-ring. Men då runan ofta (jfr särskildt tredje radens sista runa, samt åtskilliga af fc-en på Forsaringen) blott obetydligt skiljer sig från l\ torde sammanhanget här få fälla utslaget till förmån för R.. Läsningen ufan (— ned) ger visserligen god mening, men de tre första runorna synas göra svårigheter.

Ordets sista runa uppfattar jag under alla omständigheter som vändruna.

Doc. v. Friesen var den förste som läste runorna I och 3 som b och a.

Det är svårt att afgöra, om man i transskriptionen bör skrifva biar[t\fån eller bier[t\fån. Utom Pilgårdsstenen är blott en runsten funnen i Boge socken8. Den har heilbi = hielpi, men är säkerligen yngre än Pilgårdsstenen.

2. steddu 3 p. pl. pret. Verben af 2. svaga klassen hafva, som kändt, i fgotl. omljud i pret. Bugges transskription staddu

1 El]er på mera exakt språk: De foro vida och kommo ända till Aifur.

2 Jfr Hauggrätt: Mer mun standa stain at merki, bic[r]tr ä biergi.

3 Söderberg, Ölands runinskrifter, s. 47.

P. A. Säve, R. 623, 5, s. 796.

Pipping, Ardre-stenarna, s. 66.var på sin tid berättigad, emedan man då ännu trodde, att om-Ijudet i dessa preteritalformer berodde på analogibildning och var af jämförelsevis ungt datum. Se härom numera Pipping, Gotl. Studier, s. 95 ff., Noreen, Aisl. Gr. III § 63. 2, Kristensen, Indg. Forsch. XIV, Anzeiger, s. 24

3. sm, ett demonstrativt ord, som jag ej kan förklara nöjaktigt. Bugges med tvekan framsatta läsning szsq synes äfven bereda svårigheter.

Jag bestrider ej bestämdt, att fjärde runan i ordet kunde läsas som A. Det finnes två åt vänster nedåt sluttande fördjupningar, som utgå från hufvudstafven vid lämplig höjd. Men den undre fördjupningen förefaller väl smal för att vara en huggen staf, och den öfre, som har påfallande likhet med en vittringsgrop, är abnormt bred vid midten.

4. stain acc. sg. m.

5. Hegbiarn n. sg. af ett egennamn. Angående vokalen i första samrriansättningsleden jfr bl. a. Säve, Gutniska

Urkunder n:ris 7, 22, 53, 61, 158, 167, 168, där namn, sammansatta med heh- (= Neg-) förekomma.

6. brfidr n. pl.

7—8. Roduisl, Oystainn, kända egennamn i n. sg.

9. Säkerligen ett manligt egennamn i n. sg., men hvilket? Näst sista runan har fullt tydlig hufvudstaf, men jag ser ingen säker bistaf. Snarast kunde man kanske med Bugge läsa n. Finge man antaga att en f-staf bortglömts, skulle man kunna läsa imutr = fsv. JEmundtzr Vgl. I, 15.

Läsningen af detta ord är så mycket osäkrare, som det kan hända att första runan har någon bistaf (a? icke /). I trakten af andra runans tvärstaf finnas några fördjupningar, som göra äfven läsningen af denna runa i någon mån osäker.

10. es pron. relat.

11. afa för hafa 3 p. pl. af hjälpverbet. Man kan tänka

1 Några betydelselösa invändningar mot min hypotes rörande i-omljudet i fgotl., framställda af E. Tuneld i Ark. XIX, s. 367, skall jag bemöta vid annat tillfälle.sig, antingen att rospiggsbchandling af h föreligger (jfr Ardre-stenarna s. 34), eller att h bortfallit på grund af sandhi. Bistafven till det andra a är blott svagt antydd. Bugges läsning afr är lätt förklarlig, emedan ordskillnadstecknen efter afa tillsammans med ett par naturliga fördjupningar i stenen bilda en nästan fullständig fc-bistaf. Att ordskillnadstecken här föreligger, insågs först af doc. v. Friesen.

12. stama acc. pl. Tvärs öfver runan I går en fördjupning, som väl beror på felhugg. Emedan den utgör en direkt fortsättning åt vänster af i-runans bistaf kan man kanske antaga, att mäjseln halkat vid inhuggningen af +. I ordets sista runa äro midten af hufvudstafven och hela bistafven förstörda.

13. stedda acc. pl. m. pret. pt. Bistafven till sista runan är skadad af en stor vittringsgrop, liggande mellan 1 och +. Bugges läsning sfatu har underlättats dels häraf, dels därigenom, att en fördjupning (ett felhugg?) går från öfre delen af sista runans hufvudstaf åt höger nedåt mot (men icke ända till) midten af det öfre ordskillnad stecknet mellan stedda och af t.

14. af t prep. m. acc. jfr Noreen och Bugge Vitterh. Hist. och Ant. Akad. handl. 11:3 s. 6.

15. Rafn kändt egennamn i acc. sg. Bistafvarna till båda a något osäkra. Det senare läses naturligtvis som vändruna. Runan R är först rätt läst af lic. Ambrosiani.

16. snö adv. med förlust af r i den trekonsonantiska förbindelsen (su)ör f(yri). Jfr biar(t)fån. Af bistafven till J> är blott en liten del bevarad.

17. fyri prep., här med dat. Af f är öfre bistafven så godt som utplånad, och äfven hufvudstafven är delvis bortnött. I r är bistafvens öfre del nästan bortnött. Af / är blott stafvens topp i behåll.

18. Rufstaini dat. sg. af ett ortnamn. Bistafven till r är starkt nött. Tredje runan, som är mycket skadad, är snarast att läsa som Yl eller t>, I 1 är bistafven knappast skönjbar.

1 Läsningen Y är föreslagen af dr. C. Jorgenscn.19. kuåmu 3 p. pret. pl. Ordet kuåmu är först ratt läst af doc. v. Friesen.

20. vitt adv. bildadt af adj. viår. Bistafven till h något skadad. Tolkningen af orden 20—22 är, som nämndt, framställd af prof. Bugge.

21. I prep., här med acc. Öfre delen af runan skadad.

22. Aifur acc. sg. af namnet på en fors i Dnjepr. Se Thomsen, Ryska rikets grundläggning s. 53, 57—61.

23. Vifill manligt personnamn i n. sg., se Sijmons, Dic Lieder der Edda, s. 222.

24. baud 3 sg. pret. Runan år har här undantagsvis ensidig bistaf. Äfven i Honen-inskriften förekommer

runtecknet -i vid sidan af +.

25. um prep. (adv.). Fritzner öfversätter: biöda e-m um med give en sin Fuldmagt, Oxfordordboken: commit to one s charge. Bugge i sitt bref öfversätter Vifill baud um med: dette Ombud (eller Op-drag) gav Vivil. Ordet um är skrifvet med en bindruna, som har bistafven till h vänd åt vänster.

Fratnför ordet Hegbia)'n skulle man, såsom äfven Bugge framhåller i sitt bref, af syntaktiska skäl vänta ett pair (eller pain). Plats för ordet finnes, endast om man anser, att det kunde hafva skrifvits tvärs öfver den stora fördjupningen i början af andra raden. Jag har icke lyckats läsa någonting på denna fläck. Noreen har här tecknat ett otydligt a (se ATS. 10: 1, s. 355).

Några delar af inskriften kunna, såsom Bugge påpekar i sitt bref, läsas som vers.

Rad 4: es hafa j/aina

j/edda aft Rafn,

samt raderna 6—7 : vitt i Aifur Pifill bauö um

äro tadelfria verspar. Men sådana träffas väl också tillfälligtvis i prosa. Då ingen längre, sammanhängande del af inskriften kan skan-deras, anser jag det ingalunda säkert, att afsiktlig versbildning föreligger.

För bestämmandet af stenens ålder synas, jämte användningen af ett alfabet, besläktadt med Rök-stenens, följande fakta främst vara af vikt.

1) Runan + begagnas som tecken ej blott för a utan äfven för kort omljuds-? (sttftu, stata, hakbiarn).

2) Runan I användes som tecken för i, ursprungligt e (is), samt möjligen för é — fsv. w (zmutrf).

3) Såsom Bugge påpekar i sitt bref, är relativet is ett tecken på jämförelsevis hög ålder. Dock vill Bugge ej förlägga inskriften till äldre tid än cirka 1000.

Huru långt utvecklingen R > r fortskridit, är svårt att säga, så länge tolkningen af tredje radens sista ord är sväfvande. Det vore af största vikt att veta säkert, efter hvilket ljud nominativens r (icke R) i detta ord står.

Jag har i det föregående stillatigande antagit, att Pilgårds-stenens språk är forngotländska. Detta antagande ligger ju närmast till hands, då stenen är funnen på Gotland. Men språkformerna tvinga oss ej att tro det, och inskriftens innehåll gör det i någon mån osäkert.

På uppdrag af Vifil hafva fyra bröder gjort en lång resa söderut och därvid besökt Rufstain och Aifur. På det förra stället hafva de rest stenar efter cn man vid namn Rafn, men det lämnas osagdt, om Rafn varit deras reskamrat, som dött på vägen, eller om de företagit resan enkom för att uppresa minnes-vårdarna. Till minne af sin expedition hafva de rest en sten invid S/ite hamn. Denna hamn har väl sannolikt varit resans slutpunkt, men kan också hafva varit endast en viktigare station.

Pilgårdsstenen är den enda i sitt slag på Gotland både hvad material, form och teknik beträffar. Tjängvidestenen harvisserligen ett liknande alfabet, men har en rik ornamentik, som bjärt afsticker från Pilgårdsinskriftens fattiga inramning.

Jag påstår icke, att Pilgårdsstenen är ristad af en fastlänning. Jag kan ej ens säga, att jag tror det. Men jag anser, att frågan om ristarens hemtrakt tills vidare bör hållas öppen.

PILGÅRDSSTENEN. (Fotografi efter ett metallaftryck, på hvilket runorna förtydligats med färg).

Några bidrag till nordisk ord- och namnforskning.

Af

ELOF HELLQUIST.

I. Isl. **hara.**

I Skfrnismäl str. 28: 3 förekommer versen ’a fic Hrimnir hari’, hvilket i allmänhet — om ock med någon tvekan — öfversättes med ’på dig må Hrimnir stirra’. Ett lika betydande ord förekommer i den följande versen: ’a 5>ic hotv^tna stari’. Denna är emellertid utan t\ifvel interpolerad liksom t. ex. 31:3,4, 34:4,8, 35:4, hvarom närmare Niedner ZfdA 30:145 ff.

Att öfversättningen 'stirra' är riktig, visar enligt min mening äfven ordets etymologi. Isl. hara 'stirra’ har säkerligen sitt ursprung i ett verb, som haft den allmännare betydelsen att 'vara stel 1. styf’, hvarvid då det isl. ordet specialiserats på ögonen eller blicken. Det måste nämligen efter mitt förmenande vara identiskt med mlgt. haren 'vara skarp och torr, om blåst’, finl. dial. hara 'torka, om hö; blåsa, om torra vindar’ och är besläktadt med adj. harog bl. a. 'bister, om väderlek’1, sv. dial. har 'stengrund' samt

— med olika afledningar eller rotdeterminativ — no. horr 'Acerina cernua', sv. dial. hork ds. ’den sträfva 1. styfva fisken', no. horsk 'barsk och rynkig käring’, sv. dial. harpa 'strama, vara stel, styf, sv. harpa 'gammal ful käring’, nht. harsch 'hård, sträf, sv. härsken,

x Anförda af Vendell Ordbok öfver Pcdersöre-Purmomålet s. 126.härskna*, isl. herstr 'bitter, barsk, obehaglig’, mht. Jiarsten 'blifva hård’ m. fl., hvilka utförligare behandlats af mig i Språkvet. Sällsk. i Upsala förh. Sept. 1891 —Maj 1894, s. 94 följ. Samtliga dessa ord utgå från en germ. bas har-, hvars grundbetydelse '(vara) sträf eller stel’ öfverallt tydligen skiner igenom. Isl. hara 'stirra' förhåller sig nu till denna grundbetydelse 'stel, styf’ liksom fht. staren, ty. starren, ags. starian, eng. stare 'stirra’ till ty. starr 'stel, styf'. Jfr äfven afljudsformen stirra ~ isl. stirör 'stel'.

En annan uppfattning af ordets härledning har nyligen uttalats af Detter o. Heinzel Sasmundar Edda 2:soi. Enligt dessa skulle isl. hara betyda 'vor Staunen, Entsetzen anrufen’ och vara identiskt med fht. haren 'ropa'. Denna betydelse passar emellertid icke i sammanhanget.

2. Det mytiska isl. namnet Hqrn.

I Snorra-eddan anföras som benämningar på Freyja utom Mardqll, Gefn och Syr äfven Hgrn. Detta namn anges som osäkert eller dunkelt till sin betydelse2.

Emellertid anser jag, att man för namnet Hqrn kan erhålla en antaglig förklaring, om man utgår från det faktum, att en af Freyjas mest framträdande funktioner har varit den af moln- och regngudinna.

Att Freyr rådde öfver regn, solsken och fruktbarhet känna vi från Snorra-eddan3. Men såsom till västgermanernas Nerthus af rent grammatiska grunder en nordisk manlig motsvarighet utvecklat sig, har på analog väg Freyr erhållit sin kvinnliga pendang i Freyja4. På dennas egenskap af molngudinna hänvisar för öfrigt hennes valkyrieartade väsen; så är det som bekant hon, som i Valhall skänker i öl åt jätten Hrungnir. Att öfver hufvud taget såväl nornorna som valkyriorna ha sin yttersta grund i moln- och kanske särskildt åskmolnsgudomligheter, synes mig nämligen vara

1 Jfr mht. gar st, ty. barsch af likabetydande rötter.

8 E. H. Meyer Germ. Myth. s. 270, F. Jönsson Sn.-E. s. 35.

3 Se härom närmare E. H. Meyer Indog. Myth. 2:633, där särskildt Freys förhållande till Tor behandlas.

4 Se närmare A. Kock ZfdPh. 28: 289 f.ett af de mera säkra resultat, till hvilka den s. k. meteorologiska riktningen inom mytologien kan anses ha kommit1. Af denna orsak förefaller det också inom parentes, som om K. F. Johanssons med tvekan framställda tolkning af namnet Urdi-2 skulle träffat det rätta.

För att nu öfvergå till namnet Hqrn, föreligger här enligt mitt förmenande helt enkelt en motsvarighet till ty. ham, fht. haran m. 'urin’. Detta ord har blifvit fem., då det användes som benämning på gudinnan Freyja. På samma

sätt ha t. ex. de äldre svenska sjönamnen i regel antagit maskulint kön, äfven om grundordet, resp. den senare sammansättningsleden är fem. eller neutr.3: det är här det maskulina könet hos ordet sjö, som varit bestämmande.

Samma föreställningssätt ligger till grund för åtskilliga andra nordiska myter. Så äro naturligtvis Hymis vieyjar, som hade NjorSr till hlandtrog, att betrakta som molngudomligheter 4. På analogt sätt tolkar E. H. Meyer IM 2:634 den bekanta strofen 35 i Skirnismäl, där Skirnir (~Freyr) i sin förbannelse öfver Gerör (enl. M. antagligen Freyja) dömer henne att för evigt sitta gråtande bland köldjättarna och dricka geita hland, d. v. s. att städse förblifva ’eine kalte, immer rieselnde, nebelnde Winterwolke’.

Vidare erinrar jag om valkyrienamnet Mist. Då valkyri-orna egentligen äro molngudomligheter, finnes naturligtvis ingen anledning att betvifla den allmänna identifikationen af detta namn med ags. mist 'dimma1, isl. mistr o. s. v. Ordet är för öfrigt som bekant etymologiskt besläktadt med beteckningar för urin’, t. ex.

gr. 5[»xila-

På Freyjas egenskap af molngudomlighet kunna äfven några andra af hennes namn och epitet syfta. Så t. ex. Gefn eg. ’den

1 Jfr Mannhardt Germ. Mythen s. 541 f., 557 f., 562 f., 637 f., Meyer Germ. Myth- s. 175 och där citerad litteratur.

2 Beitr. z. gricch. sprachkunde s. 151.

8 Se närmare förf. Sv. landsm. XX. 1 afd. II och där citerad litteratur.

4 Jfr förf. Ark. 18: 367.gifvande’; jfr Eyrgjafa 'den vattenskänkande’, en af Heimdals nio mödrar, Atirboba med samma betydelse1, modren till Gerår, hvilken antagligast själf är en molngudinna, »die versperrte Friiblingswolke»2. Månne firung, ftntngva är 'den (regn)digra’? Synnerligen målande kallas hon som bekant äfven den gråtfagra.

Mera djärft är väl att härleda H$rn direkt ur den rot har 'utgjuta’, af hvilket ty. harn synes vara bildadt. I så fall vore emellertid bildningen fullt analog med Gefn sanit med namn

på en Freyja närstående kvinnlig gudomlighet.

Slutligen må anmärkas, att man i namnet Hqrn med bibehållande af den här framställda etymologiens formella sida kan vara berättigad att inlägga en helt annan betydelse. I Lokasenna 30 smädar henne Loke bl. a. med att utslunga beskyllningen asa oc alfa, er her inni ero, hverr hefir fiinn hör verifi.

Om nu namnet Hqrn skulle afspegla denna Freyjas af de gamla allmänt kända benägenhet för dylika slags kärleksäfventyr, har man att erinra om innebörden af hennes namn Syr3, om parallellen gr, [ioiyjäg 'äktenskapsbrytare' : 'mingo' samt slutligen därom, att säkerligen äfven ordet hör står i etymologisk förbindelse med harn ’urin’.

3. Ortnamnet Histret.

I Ark. 17:66 följ. har jag sökt visa, att de i vissa delar af Götaland vanliga ortnamnen Hestra och Hester innehålla ett fsv. appellativ *hester, en från nordiska språk för öfrigt icke känd motsvarighet till det ty. trädnamnet heister i betydelsen ’bok’4. Ett

1 Jfr E. H. Meyer Indogerm. Mythen 2:492; jfr dock Bugge Norr. fkv. s. 447.

2 Se Meyer Indogerm. Mythen 2:634. Redan W. Möller och Mullenhoff ha förmodat, att Gerör och Freya t. o. m. äro identiska.

3 Se Meyer Völusp. s. 113, Germ. Myth. s. 271. En annan uppfattning af detta namns ursprung har dock som bekant uttalats af Bugge Studier over de nord. Gude- og Heltesagns Oprindelse i:29.

4 Till de där anförda namnen kunde nu flera läggas — samtliga emellertid från det område jag i uppsatsen angifvit för dessa namn. Endast ett är dock af egentligt intresse, nämligen Hes/erskog, torp i Björke sn, Västra hd,

Smål.nytt stöd för denna härledning har jag erhållit i en uppgift från prof. E. Lidén: att Hestra i Bollebygd, Vg., heter haistra, hvilket nödvändigt kräfver ett fsv. é. Ostgränsen för dessa ortnamn har där angifvits som Östra härad i Småland. Emellertid finnes ett något östligare beläget ställe, hvars namn tydligen innehåller en afiedning af samma trädnamn, nämligen Histret i Hvena socken, Sevedes härad af Kalmar län. Namnet har intresse från ordbild-ningslärans synpunkt därför att det visar hän på ett fsv. kollekti-vum *histre 'ställe där hester växer', bildadt med suffixet -ia- af trädnamnet hester på samma sätt som t. ex. isl. birke: bjqrk, sv. dial. böke : bok, eke : ek, hässle : hassel, älvie : alm, äspe : asp o. s. v., hvarom närmare förf. Ark. 7: 35. På samma sätt utgår t. ex. torpnamnet Gräne \ Hultsjö sn, Västra hd, Smål., från ett kollekt. *gräne — isl. greni, eller fsv. Lofwmheslce (SD NS 1:550), nu Lön-hässle, Össjö sn, Skåne, från ett -hasle, kollektivum till hassel.

4. Sv. fågelnamnet jute, jutar.

Ortnamnet fsv. Giudhances, nu Djufvanäs.

I Språkvet. Sällsk. i Ups. förhandl. 1891—94, s. 97, har jag från trakterna kring sjön Nömmen i Västra härad, Jönköpings län, Smål., uppvisat en motsvarighet jud(ar) till isl. gjådr, no. gjo 'fisk-ljuse'. Ett nära besläktadt och likabetydande ord finnes äfven i Kronobergs län, där jag af en fiskare vid Hälgasjön hört dessa fåglar benämnas jutar; singularformen var obekant3. Min sagesman var 80-årig; för den yngre generationen tycktes ordet vara främmande. Äfven i Ydre härad förekommer ett jute, fiskejute, enl. Rääf 2: 40.

Formen jutar har sitt intresse så till vida, som den direkt motsvaras af det fht. namnet å samma fågel eringeos.

I sv. uppträder alltså namnet under tre olika former, som gå tillbaka till de fsv. stammarna gius-, giu]>- och gin t-. I ags. förekommer äfven labialafledning, nämligen i earngeap, af ett i afljuds-förhållande till dessa ord stående germ. zau-p. Samma vokalisa-

1 Å Topografiska kårens karta felaktigt Gränö.

’ Samma förhållande ägde äfven rum med benämningen judar Jönk. 1.tion uppvisar äfven ags. earngeat. De utomnordiska formerna har redan Ehrismann PBB 18:22a fört tillsammans med gjåör och gjuse\ de nordiska bildningarna på -t voro honom däremot obekanta.

På grund af denna rikedom på former synes det mig högst osannolikt, att namnen, såsom vanligen antages1, äro afledda af det gamla ordet för fisk, som synes finnas bevaradt i fsv. gyus, sv. gös, gr. E/S-u;, stam g/tiu-,

I stället föreligger här liksom i flera andra fagelnamn en rot för 'skrika’ o. d.2, nämligen ie, ghcu, ghou, som ingår i sskr. håvati, fslav. zuvati 'ropar' ~ isl. geyja 'skälla'3, isl. gaula, sv. dial. gjöla 'tjuta' o. d., fågelnamnet gök4 o. s. v. Ehrismann PBB 18: 230 har en liknande uppfattning af ordens ursprung, då han säger dem ha onomatopojetiskt ursprung. Fisknamnet fsv. gyus skiljer äfven han från de nämnda fågelnamnen och tolkar ordet som 'spritzfische’, 'speier' : 'Vgkeu-s i isl. gjösa o. s. v. (~ gjöla).

Slutligen tillåter jag mig i detta sammanhang nämna, att det gamla fågelnamnet jud, fsv. *giuj>er, som jag funnit vid sjön Nöm-mens stränder, äfven i en annan mera svårigenkännlig form där lefver kvar. Omedelbart intill den ö, där »judarna» ännu i dag bygga och bo, skjuter ett näs ut i sjön, och efter detta kallas en i närheten belägen gård Djufvanäs. Detta gårdnamn skrefs år 1385 Giodhancessb och år 1398 Giudhancese. Namnet betyder fiskörns-näset och är bildadt som t. ex. isl. Alptanes, 'svannäset’, fno. Fug-lanes, Haukanes. Det finnes ingen anledning att i namnet söka ett personnamn; åtminstone upptages det ej i Lundgrens arbete

1 K. F. Johansson Bezz. Beitr. 13:118; jfr äfven Falk o. Torp Et. ordb. under gjo.

2 T. ex. sv. alka : \J ol 'skrika’ Lidén Ark. 13:31 (andra möjligheter se Sv. Akad. ordb.); jfr äfven v. Friesen Germ. mediagqm. s. 77.

3 Jfr Persson Wz. s. 198, Falk o. Torp Et. ordb. under gjo. Däremot ha Wadstein IF 5:30 och Kock Ark. 11:344, säkerligen med orätt, skilt isl. goyjct från dessa ord och mena, att ordet motsvaras af ett got. *ga;vaujan.

4 Jfr v. Grienberger Sitzungsber. d. k. akad. d. wissensch., philosoph-hist.

cl., CXLII. 8:95 (Wien 1890), Tamm Et. ordb., Falk o. Torp Et. ordb. under g jeg. Se äfven Bugges anmärkning PBB 12:420 (nr 17 slutet).

& Sv. riks-arch. perg. nr 2173.

6 Ib. nr 2936.(Sv. landsm. X. 6). Vi kunna sålunda anse ett giufier,, som direkt motsvarar isl. gjödr, uppvisadt äfven i fsv.

5. Sv. kavat

Sv. kavat, som i riksspråket betyder 'dryg, stursk, högfärdig’ o. d., men i vissa dialekter dessutom 'rask, duktig, hurtig’ och i andra åter 'fintlig, slug’ har redan af Rietz s. 316 sammanställts med sv. dial. hvater 'flink, hurtig; skicklig, förträfflig’, isl. hvatr 'hurtig, rask, modig m. m.’, eg. 'skarp'. Däremot har jag ej sett anmärkt, att första leden måste innehålla vårt kar{f), fsv. karlo. s. v.1 Kat\l)hvåter har blifvit kavat på samma sätt som enligt min mening, sv. kofen i uttr. inte ett kofen (jfr dial. allri fen, inte ett fen) uppstått ur det i Sdml. förekommande kornfena, hvilket i äldre tid accentuerats komféna'. sv. dial. fen ’agn, borst på korn; smula

o. d.’2; på samma sätt har som bekant också sv. manet uppkommit ur ett äldre marncet, egentligen 'hafsnässla', med tonvikten på senare stafvelsen.

Ordet är icke gammalt i litteraturspråket. I Svenska akademiens ordbokssamlingar härstamma samtliga beläggen på detsamma från senare hälften af 1800-talet — dock uppträder det en enstaka gång redan 1798 och finnes upptaget i Westes ordbok 1807, då stafvadt cavat, hvilken skrifning tyder på, att det uppfattades såsom utländskt.

6. En anmärkning om fnord. Uppsalir.

I Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1891, s. 380 f., har Wadstein framställt en förmodan, att hufvudanledningen till att man skulle ha »lokaliserat Frey, 'Ynglingarnas förejivna stamfader’, till det svenska Uppsala varit en namnöverensstämmelse: Frey, solguden, höll just till i uppsalir = 'himmelen' (jfr uppheimr 'himmelen’; att Uppsalir varit ett mytologiskt namn framgår av Ynglingasagans kap. 5, där det står anfört mitt ibland andra dylika såsom Nöa-tunir, BreiSablik).»

1 Prof. Tamm meddelar mig skriftligen, att han i sina föreläsningskoncept för d. 12/2 1897 finner antecknadt: "kavat adj... trol. en sammans, av fsv. *hvatcr, isl. hvatr.. kanske <1 *karlhvater*.

2 Se förf. Sv. landsm. XX. i: 117.Om detta antagande är riktigt, må lämnas därhän; för egen del hyser jag dock den uppfattningen, hvarpå här ej är platsen att ingå, att den omständigheten, att Frey kom att blifva föremål för dyrkan i Uppsala, hade helt andra och djupare grunder.

Emellertid må påpekas, att en motsvarighet till isl. *uppsalir* (om himlen) äfven finnes uppvisad från andra trakter af Skandinavien. På den danska ön Möen jagar — enl. Mannhardt Die Götterwelt I:163 f. — Grönjätten eller »*Gjöde Upsal*» fram på sin häst med hufvudet under vänstra armen, ett spjut i den högra handen och ett koppel hundar omkring sig — alltså vindguden Oden som den vilde jägaren. Enligt Mannhardt skulle namnets senare led syfta på Uppsala, där denne guds hufvudtempel varit beläget. Närmare till hands ligger onekligen att här se en motsvarighet till det isl. *uppsalir* i betydelsen ’de högt belägna salarna, himlen'.

Bidrag till tolkningen av Rökstensinskriften.

Av

L. FR. LÄFFLER.

---

f)at verör mprgom manne, es of myrkvan staf villesk.

Egill Skallagnmsson.

I. Ny tolkning av toppytans lönskrift.

Som bekant, har det vid noggrannare undersökning visat sig, att korset längst till vänster (på teckningen) av Rökstenens toppyta

— det vid vilket R.I står — på den ena nedre staven -— nedre i förhållande till ställningen av runorna Kl — har icke tre kvistar, såsom först lästs ock på teckningen angives, utan fyra. För min del erhöll jag första gången underrättelse därom i brev från nuvarande kollega K. A. Hagson av den 4 November 1881. Se numera därom Bugges andra avhandling om Rökstenen, intagen i Kongl. Vitterhets Historie och Antiqvitets Akademiens Handlingar Ny följd, 11: 3 (i det följande angiven med Rökst. II, medan den första här angives med Rökst. I). I följd därav måste man, om man för övrigt fasthåller vid den avläsningsmetod, som jag' framställt i min uppsats »Om Rökstenen», intagen i Antiqvarisk Tidskrift för Sverige 6: 2, här läsa:

s u u /' i a

Detta skulle, med avläsning uppifrån nedåt, som jag använt i anförda uppsats, giva uauisi = ett fornsvenskt wåwisi, i st. f. det av mig förut antagna wéwisi. Ordets betydelse måste då bliva enhelt annan. I senare runskrift Skulle visserligen ett uauisi kunna betyda alldeles detsamma som ett äldre uiuisi, då första samman-sättningsleden i yngre fornsvenska hette ivce (så i fsv. ortnamn, t. ex. W/z, Wtzbo) med den bekanta östnordiska övergången é > w i slutljud (ock framför konsonant); en yngre runinskrift har ock uasati ~ Wcesceti (se min uppsats om Rökstenen s. 28). Men denna övergång har antagligen icke skett ännu på Rökstenens tid. Denna har uiiutiki = zvéttwangi (Bugge, Rökstenen II, 28—29); jfr uia på den danska Glavendrup-stenen. Se för övrigt Noreen, Altschwe-dische Grammatik § 114, 1.

I Rökst. II, s. 58 yttrar Bugge rörande en läsning uauisi, wåwisi: »et Adjectiv zvåwisi, der kunde betyde 'han som forstaar at paafpre Andre Ulykke’ eller 'han som er kjendt med Fare’, giver her neppe noget rimeligt Tilnavn».

Jag vill härtill anmärka, att ett till betydelsen mycket nära likartat ord bqlvisi förekommer såsom tillnamn till en man (Blindr inn bqlvisi) i den poetiska Eddan (Helgakv. Hu. II: 2). Detta ord översättes i H. Gerings Glossar zu den Liedern der Edda med: »geneigt oder geschickt schaden zu schaffen». Jfr Bolitisus hos Saxo. (Se ock Bugge, Helge-Digte s. 287).

Emellertid vill jag icke vidare hålla på ett *wåwisi, då jag med Bugge ej anser ett sådant tillnamn troligt här ock då jag tror dels, att Bugge har rätt däruti, att ett verb här kräves, dels att den ordning, vari Bugge i Rökst. II läser de runor, som fas fram ur de i toppytans lönskrift i de tre korsen stående lönrunorna, är den riktiga.

Bugge, som i de tre korsens lönrunor återfinner runorna: s u u i i a

genom att taga tillsamman ätt- ock runnummertecknen på samma sätt, som jag i min första uppsats om Rökstenen visat böra ske, avläser de sålunda funna runparen från höger till vänster, liksom jag gjort, men nedifrån uppåt, ej uppifrån nedåt som jag gjort, ock han far därigenom lönskriften att lyda auiuis i st. f. uauisi.Bugge anför intet särskilt stöd för detta sätt att läsa nedifrån uppåt, mer än det som ligger däri, att det giver mening.

Ett stöd därför kunde emellertid ha hämtats från lönskriften å den ena smalsidan, där de längst ned stående runor, som äro angivna med lönrunor å ömse sidor om ett streck, kunde af Bugge ha avlästs från stenens fotända ock — med hänsyn till ställningen till mittlinjen — nedifrån uppåt samt från höger till vänster — således på just det sätt, varå Bugge avläst toppytans kors — ock dock giva samma mening, som Bugge funnit vid dess läsning från vänster till höger o. s. v. Jag anmärker i förbigående, att jag läser hela den nyssnämda lönskriften på smalsidan från höger till vänster ock — i fråga om det nedersta slaget lönskrift — nedifrån uppåt, men dock på helt annat sätt än Bugge, nämligen begynnande från stenens topp, varom se avdelning 5.

Bugge läser hela toppytan så: biariauiuis, vilket han tillsamman med ordet runimqpR, som framgår af sidokorsens lönskrift, ock de två därtill hörande vanliga runorna, läser som en vers:

Biari (h)iau wéi,

1viss rynimqår,

översatt med »(Dette) hug Prcesten Bjare, en vis Runemester». Denna tolkning tilltalar mig emellertid icke synnerligen.

Jag finner ordet vis stötande. Det förefaller icke riktigt troligt, att runristaren skrytsamt nämnt sig själv så. Det är annorlunda, då en av Maeshowe-ristarna, utan att namngiva sig\ kallar sig den runkunnigaste västan för havet.

1 Tillägg straxt före tryckningen: I det mig den 29/10 1903 genom förf:s välvilja tillhandakomna skarpsinniga arbetet Tre orknaske runeindskriftcr. . . af Magnus Olsen {Christ. Vid.-Selsk. Forhandl. 1903, n:o 10) söker förf:n visa, att den “run-kunnigaste mannen västan för havet" värkligen namngivit sig i samma inskrift. Om Olsen, som troligt år, har rätt däri, så uppstår ju en viss likhet med Rökstenen däruti, att i Maeshowe-inskrifterna är runristarens namn skrivet i viss mån dolt, å Rökstenen åter enligt Bugge ordet vis efter namnet skrivet lönligt. I båda fallen skulle då en viss blygsamhet röja sig. Jag vill därföre nu endast låta mitt ovan gjorda tolkningsförsök gälla som en alternativ tolkning vid sidan av Bugges. —• M. Olsen läser oek tolkar Rökstenens toppinskrift: Biari (h)iau wi | wiss rynimqör, “Bjare hug det fredhellige mindesmerke, vis runemester" (a. a. s. 29).Bugge är ej häller själv fullt öfvertygad om sin tolknings riktighet. I Norges Indskrifter med de ful dre Runer s. 112 säger han, att på Rökstenen »er Angivelsen af Runeristerens Virksomhed skre-ven paa en saa indviklet Maade, at disse Ord hidtil ikke er laste med Sikkerhed; jeg har formodet» o. s. v. (Bugges nyaste tolkning).

Jag tillåter mig därför att föreslå en annan läsning, som ger en enkel ock naturlig mening. De 6 runorna i toppkorsen läser jag, som sagt, nedifrån uppåt ock från höger liksom Bugge. Jag indelar dem på följande sätt i ord: auiu is. Det hela läser jag sålunda: biari i auiu is runimqpR, d. v. s. Bi ar i i Öyiu es rynimabr, på svenska: Bjare i O (Oja) är runmästaren.

Ö, Öja är ett mycket vanligt nysvenskt ortnamn ock därtill hörande former träffas även ofta såsom ortnamn i medeltidsurkun-der; t. ex. in villa Oyo parochia Tycerp, 1338; Petrus in Oyo [Söderml. Malm socken], 1347 (se Sve. Dipl. IV, 630, V, 688). Det är både socken-, by- ock gårdsnamn ock finns bland annat i Östergötland, Södermanland ock Småland. En gård Öjan, som är bestämd form av det eljest vanliga Öja, — vilket i Svenskt Post-ortlexikon för 1894 träfifas 17 gånger, medan formen Oje där träffas sex gånger, den bestämda nominativformen Ön fyrtio gånger ock den bestämda ackusativformen Ona aderton gånger samt den obestämda formen Ö fem gånger — finnas i Östergötland i Ödeshögs socken av Skärkinds härad, endast genom en socken skild från Rök, som ligger i samma härad. Av de anförda ortnamnen i bestämd form hade nog de flästa i forntiden obestämd form; så heter den nuvarande byn Öhn eller Ön i Ångermanland år 1337: Ö (se Svenska Turistföreningens Årsskrift för år 1900, s. 178).

I denna östgötska gård Öja(n) var kanske Rökstenens run-mästare Biari bosatt.2. Om tolkningen av lönskriften i första raden å bakre bredsidan (e, 1).

Bugge har, som bekant, läst ock tolkat denna lönskrift, där i st. f. varje runa blivit satt den närmast föregående, sålunda:

Sagum mogmenni (h)uoBim sei borinn ni [t [R drangi].

Det inklamrade är ej lönskrift ock står å linjen e, 2.

Bugge översätter stycket så: »Vi fortaelle alt Folket, for hvil-ken Helt der er födt en /Etling» (Rökst. II: 62).

Mot denna läsning har F. Burg anmärkt, att, då indelningen av den yngre futharken i: bmlR hniast fufiqrk eljest följts i Rök-stensinskriften, så ock bort ske här, ock i följd däraf f måste anses vara den efter t närmast följande runan, som vid tolkningen av lönskriften bör insättas för t. Man skulle då få furin i st. f. burin (Arkiv NF. XVI:

137 f.). Burg har emellertid cj dragit vidare konsekvensen av denna nya läsning eller sökt översätta den.

För min egen del har jag en tid trott på riktigheten av denna invändning ock i följd därav här läst .. . furi nipR — fyri nibr. Jag tänkte mig då, att hvaitn sei fyri nipr drangi skulle uppfattas som: fyri hvceim drangi sei nifir. Detta skulle betyda: »vilken kämpe han (ättlingen) bringar om livet». I fno. betyder sjå fyrir e-uvi bl. a. »gjore det af med en, besorge ham (ud af Livet)» [Fritzner2].

Emellertid tror jag ej nu, att denna läsning ock tolkning är berättigad, utan anser Bugge ha läst ock tolkat rätt. Bugge har (Arkiv XVI: 325) mot Burg anmärkt, bl. a. att »Chiffreskriften (f) ikke behöver at have noget med Inddelingen av Runerne i Grupper at gjöre». Denna invändning synes på förhand icke övertygande, ty, då runristaren följt en futharkindelning med tredje ätten såsom den första o. s. v., kunde man närmast vänta, att han haft för sig en skriven (ristad) futhark, som börjat med den normalt tredje ätten. Ock denna borde då hava följts i chifferskriften.

Bugge invänder vidare mot Burg, att »alle de i Begyndelsen fuldstsndige Optegninger av Runersekken, som jeg [han] kjender, saaledes ogsaa en i en Indskrift i Maeshowe, begynder med fupqrki.Nu är emellertid förhållandet det, att i den tryckta litteraturen värkligen en avbildning av en fupqrk-ra.d finnes, som börjar med tredje ätten ock slutar med den första: fupqrk. Detta skulle af någon kunna anses tala emot Bugge.

Det är i P. G. Thorsens bok Runernes Brug til Skrift. . s. 35, n. 36 som en avbildning på två rader av fem slag hemlighetsfull runskrift (kvistrunor) meddelas efter A. Magn. Haandskrift 687, d. 4:to. Det sista slaget, som står till höger i andra raden, upptager hela futharkcn så ordnad, att första ätten har fem runor, andra ätten fem ock tredje sex runor. Här är sålunda tydligt fupqrk räknad som tredje ätten ock är ställd sist!

Avbildningen är återgiven i min uppsats Om Rökstenen i ATS. 6: 2: 4 ock 23, ock s. 24 dst. visar jag, att den korrumperade avbildningen bör uppfattas på nu nämnt sätt. Jag visste icke då, vad jag sedan fått veta, först genom benäget skriftligt meddelande av bibliotekarien dr Kålund — som ock i tryck omnämnt förhållandet i Småstykker I—16 udg. av S. T. U. A. G. N. L. s. 17 samt i sin Katalog over den arnamagn. håndskriftsamling 2: 103 —, sedermera genom betraktelser av en fotografi, som jag låtit taga av denna märkliga källa för den lönliga runskriftens studium, att bilden råkat att bliva — uppocknedvänd hos Thorsen ock följaktligen även i ATS. Vänder man den rätt, såsom här nedan skett med den på av mig förut motiverade sätt restaurerade delen av bilden:

så finner man, att, oaktadt fupq.rk genom kvistarna till vänster om huvudstaven är angiven såsom den tredje ätten ock tbmlR (tbimR ?) såsom den första, hela futharkens ordning dock är den vanliga med fupqrk ställd främst.

Det visar sig alltså, att, även när man för lönskriftens behov vände om ordningen på ätterna, man likväl följde en futhark uppställd i vanlig ordning. Bugges läsning av ifrågavarande runa som b måste alltså anses vara riktig.3. Om inskriften med äldre runor i bakre bredsidans nedersta rad samt yttre rad till vänster (f-g).

a) Om lonrunan för § i nedersta raden å bakre bredsidan (f).

Efter ordet mogmen(n)i i baksidans nedre rad, som är skriven med äldre runor, följer ett ovanligt runtecken, som Bugge tolkar som fi ock som, enligt honom, tillsammans med de två följande runmynderna bildar ordet fiad — paå, det. Det har, kan man säga för korthetens skull, till grundform en Y-runa, men med 4 kvistar (i st. f. 1} på stavens högra sida (på bilden, sedd rättställd), ock enligt Bugges uppfattning, 3 kvistar på dess vänstra sida. Meningarna äro delade om hur många kvistar skola antagas finnas på vänstra sidan. Ingeniör Algot Friberg har velat finna 4 kvistar, men anmärker, att de två längre (nedersta) kvistarna äro (på ce-mentavgjutningen) tydliga, medan de två kortare (övre) kvistarna äro nästan fullständigt avflakade. Bugge »tror paa Papiertryk at se tydelige spor til venstre ogsaa av en tredje Kvist (fra ncden av regnet)». »En fjerde Kvist til venstre», tillägger B., »kan jeg ikke öine»; Rökst. II, s. 43. Själv har jag på cementavtrycket i Stockholm tyckt mig säkert se en tredje kvist, men en fjärde tror jag ej finnes där. Visserligen synes en insänkning närmast staven, som kunde fattas som början till en kvist, men den fortsätter ej upp till ristningens ram, avbrytes tvärtom av, som det synes, orörd stenyta1.

Det torde alltså vara skäl i att fasthålla vid Bugges läsning. Och hans tolkning av detta tecken såsom en lön runa

för f> torde väl vara den enda möjliga. Han uppfattar, som bekant, tecknet såsom varande en kvistruna, angivande fjärde ättens tredje runa. Han antar, att den äldre runfutharken här varit indelad i fyra ätter i stället för i tre, så att fufark blev en ätt, här räknad som den fjärde i ordningen, liksom i den yngre runraden i toppytans lönskrift fuji^rk är den sista ätten.

1 Tillägg straxt före tryckningen: Docent O. von Friesen har i brev av 4/io 1903 benaget meddelat mig, att han vid granskning av stenen “ansåg sig se spår av tre stycken kvistar här, hvilka dock alla voro synnerligen otydliga".Det synes i ock för sig ganska rimligt, att, då den äldre run-futharken nyttjas jämsides med den yngre, en sådan ändring av ättindelningen skett till åstadkommande av en viss likformighet mellan båda.

Ett visst stöd för detta Bugges antagande kunde möjligen hämtas av följande omständighet. I en Wien-kodex 1701, om vilken se Germania XVI, 256 f., har bland andra sätt att skriva om latinska alfabeter med lönskrift även ett anförts, som återger en latinsk bokstav medelst en s. k. isruna, d. v. s. en av elementen l ock I bestående lönrunskrift, som med ett eller flere av de förra tecknen angiver, i vilken av de 4 avdelningar, som alfabetet för detta ändamål indelats uti, bokstaven står, ock med ett eller flere av de andra tecknen vilken i ordningen inom denna avdelning bokstaven är (jfr avd, 7). Så att t. ex. I återgives med lllllll, eller andra avdelningens femte bokstav. Alfabetet om 23 bokstäver är, som nämts, här indelat i 4 avdelningar, de 3 första om 6 bokstäver var, den sista om 5. Det närmaste till hands liggande hade ju varit för den runkunnige man, som hittat på att använda isrunorna för de latinska bokstävernas betecknande, att indela alfabetet, liksom med futharken i regeln skedde, i 3 avdelningar (med 8, 8, 7 bokstäver), så framt han ej just haft för sig en fyrdelad äldre futhark! 6 runor får ju var ätt i en fyrdelad äldre futhark.

Det synes för övrigt icke vara möjligt att finna någon tillfredsställande tolkning av detta lönliga runtecken på annat sätt än genom denna av Bugge antagna fyrdelning av den äldre runfu-tharken. F. Burgs förklaringsförsök i Arkiv XVI, 137 n. 1 kan jag icke anse lyckat. Han menar, att, under förutsättning av att tecknet har fyra kvistar på hvarje sida, det kunde angiva första ättens åttonde runa av den tredelade äldre runfutharken därigenom att kvistarna på ömse sidor räknades tillsammans såsom tecken för runans plats i ätten ock själva huvudstaven angåve ättens ordning. Med antagande av Tyrs ätt såsom den första skulle man då här få D. En på sådant sätt angiven lönruna har emellertid ingenmotsvarighet i forntiden ock passar icke i detta huvudslag av lönrunor.

Enligt Bugges tolkning skulle de kvistar, som angiva runans plats i ätten, stå till vänster om huvudstaven (sedd rättställd) ock de kvistar, som angiva ättens nummer, stå till höger om staven.

Enligt min mening har alltid i forntiden i detta hufvudslag av lönlig runskrift, såsom naturligast ock är, ättens nummer ställts först ock runans nummer sedan, således vid läsning från vänster till höger ättens nummer till vänster om huvudstaven ock runans nummer till höger därom. Vid läsning från höger till vänster tvärt om. Jag har uppvisat denna lag i en utförlig undersökning rörande 50 olika underarter av detta huvudslag av lönlig runskrift, som jag hoppas snart få tillfälle att offentliggöra. Jag måste här antecipera resultatet.

Jag anser därför, att den påfallande anordning, som valts för lönrunan för fi, avser att angiva, att hela detta huvudslag lönskrift på Rökstenen, överallt där det förekommer, skall avläsas från höger till vänster, d. v. s. i motsatt ordning mot den vanliga runskriften. Vi veta, att detta är förhållandet med toppytans lönskrift i dess helhet1, ock jag skall i det följande visa, att det gäller om de övriga lönskrifterna av detta huvudslag; om sidokorsen se noten.

1 Med lönskriften i topp- oek sidokorsen figer emellertid ett särskilt förhållande rum. Å toppkorsen börjas visserligen avläsningen så, att — underst till höger — ättkvistarna avläsas först till höger ock runkvistarna sedan till vänster, men, då man så går opp till korsets övra del, stå ättkvistarna till vänster ock runkvistarna till höger. Detta blir ju ett slags bustrophedon-läsning ock synes strida mot ovan givna huvudregel. Jag antager, att i detta fall runristaren nöjt sig med att lönskriften i dess helhet avlästs från höger till vänster, så att hela högra korset avlästs först, det mellersta därnäst, det vänstra sist. Men för övrigt har han ansett sig kunna följa den regel, som synes gälla för dessa runkors, att ättkvistarna skola sitta endast på en stav, runkvistarna endast på en. — Vad sidokorsen beträffar, så gäller ju här ock denna sista regel. Avläsningen af korsen sker här så, att runorna

sammanläsas från höger till vänster. (Se vidare s. 207).

Emellertid må det medgivas, att dessa kors äro verkliga Cruces för den, som i likhet med mig vill tillämpa en sträng metod vid läsningen av Rökstenens lönskrift. — Det kan här erinras om att en ännu mer invecklad avläsningsmetod än för Rökstenens lönrunkors torde krävas för de lönrunkors, vilka förekomma å Löfsundstenen i Södermanland, där å var ock en av de fyra korsarmarna på åt-Man kan sålunda betrakta denna lönruna för fi som ett slags nyckel till den följande lönliga runskriften av detta huvudslag, nämligen angivande att den skall läsas från höger till vänster. Att anbringa en sådan nyckel just här var så mycket lämpligare, som sammanhanget lätt visade, att här måste läsas fi.

Lönrunan för fi kan även anses som nyckel för avläsningen av futharken med fufiark (fufiqrk) som sista i st. f. första ätt. Den kan slutligen även vara avsedd att tjäna som nyckel i ett tredje avseende, nämligen för att angiva, att den äldre runfufiark, som här följdes, var indelad i 4 ätter. Därom vidare i avdelning 4.

Med anordningen av en sådan nyckel-lönruna kan jämföras förhållandet på Maeshowe-inskriften nr 18 (se Stephens, ONRM. I: 238), där efter de i 2 olika slags lönrunor skrivna orden fiisar runor ock de med vanliga runor skrivna orden rist sa följer ordet mafir skrivet med cn lönruna för m — eljest med vanliga runor—, av samma art som de som förekomma i ordet fiisar, vilka just äro bildade på T; här får denna lönruna för m ytterligare 2 kvistar upptill till höger om huvudstaven, varigenom alltså medelst denna lönruna i:sta ättens tbmly:sx (eller blmy.s ?) 3:e runa angives. Här har alltså lönrunan för m fatt tjäna som nyckel för den övriga lönskriftens läsning, i det att ätternas omvända ordning därmed angivits3. Se Wimmer, Die Runenschrift s. 239 —240.

b) Om läsningen ock tolkningen av denna inskrift (f-g) i dess helhet.

Bugge har i Rökst. II antagit, att inskriften med äldre runor å bakre bredsidans understa rad ock vänstra yttersta långrad skall läsas tillsammans med lönskriften i äldre runor på samma sidas

minstone ett kors finnas både ättkvistar — å ena sidan — ock runkvistar å den andra. (Boije i Sv. F. T., V: 160; fotografi av Brate i Statens Historiska Museum).

1 I norska inskrifter är som bekant A tecken för /, ej för R.

2 Tillägg straxt före tryckningen: I M. Olsens här förut (s. 193, n. a) nämnda arbete påpekas just denna överensstämmelse mellan lönrunan för m 1 Maeshowe-inskriften ock den för f) i Rökstenen, vilken senare uppfattas som nyckel för ättindelningens ordning. Men M. O. har icke sett, att den även är nyckel för läsningen från höger till vänster. Mina anmärkningar i texten om £>:s egenskap av "nyckel* nedskrevos första gången för 9—10 år redan.fjärde tvärrad uppifrån (Bugge: e 3) samt med lönskriften å stenens ena smalsida (Bugge h). Jag tror, att detta är oriktigt, ock hoppas i avdelningarna 4 ock 5 kunna visa, att var ock en av dessa inskrifter måste läsas för sig själv utan samband med f-g.

Om så är förhållandet, måste denna inskrift f-g läsas ock tolkas i någon mån annorlunda än som Bugge gjort, alldenstund hos Bugge den sats, som börjar med hoaR, ej har något verb här. Bugge läser nämligen ock tolkar sålunda:

sagw mogmeni fiad hoaR igold gaoaR igold ind goqnaR hos/i Sagutn mågtnenni Jmd, Hwcsrr il glid gawait, i/gqld ynd goqnaR hqsli, vartill Iägges innehållet av de båda andra lönskrifterna (e 3 ock /i): nu(i‘) ryåi; netnr flyq . , . vilket allt på norska återgives sålunda: »Vi fortselle alt Folket det, hvem nu(?) lod de bistre Krigere i Landet, de bistre Krigere under Jordens Hasseltrfe (d. e. överalt inden Jordens Grasnser) segne i sit Blod. [Han] flyr ...»

Då man nu, efter hvad jag nyss nämnt, måste anse, att denna inskrift slutar med ordet /iQsli, måste här någon utväg finnas att få av det hela någon självständig mening. Jag tror, att detta kan ske genom följande modifikation av Bugges skarpsinniga ock säkerligen i det hela riktiga läsning av denna del av inskriften.

Jag läser nämligen: ... i igold gaoaR oaRt igold. . . Att sålunda antaga, att ordet oaRi, d. v. s. waRi, blivit skrivet

ihop med två andra ord, bör icke vara otillåtet i en inskrift som har ett skrivsätt som tualraubar för tua(R) ua/raubaR samt, enligt Kock, Arkiv XIV: 248, satini för satin int, så mycket mindre som det gäller i att dessa två ytterlinjer inrymma en hel mening. Jag uppfattar hela inskriften på följande sätt (med Bugges omskrivnings-metod):

Sagum mogmenni $ad Iiwcsrr i ygQld gawaR wéRi, ygold ynd goanaR hosli.

[Enligt Kock, Arkiv XIV: 251, bör det läsas: hwa-RR ock iv Ar i, i st. f. hwceRR, wéRi]

Översättning: »Jag förtäljer för allt folket det, vem somvar med bland landets skräckinjagande krigare, de skräckinjagande krigarna inom jordens gränser».

Om i uti denna betydelse sc Fritzner II, sid. 195, sp. 2, atd. 5 (ex. fannst engi i kvenmnqnnum, fanns ingen bland kvinnor).

Med uttrycket »vem som var med» måste här syftas på någon särskilt berömd krigarhövding ock hjälte, om vilken sägner funnos, förmodligen densamme, om vilken det förut sagts:

Sagum mögmenni, kwteim sei borinn nidn drangi.

Att runan ^ betecknar dels i, dels y (ock runan |] dels a, dels «?), har redan av Bugge antagits. Att även en ock samma runa, som bör fördelas på två sammanskrivna ord, kan ha olika betydelse, synes av Rökstenens ituituaki, där det första u betyder först u, sedan w. På liknande sätt har Kock antagit, att i det nyssnämnda safint runan I betyder först i, sedan y.

I min första uppsats om Rökstenen (a. st. s. 18) framhöll jag såsom ett bland flera av mig åberopade argument mot den då härskande meningen, att inskriftdelen med äldre runor icke hade någon språklig betydelse, runornas starkt sammanträngda ställning längst till vänster i undre raden, varav intrycket väcktes, att runristaren strävat efter att få rum för ett visst uttryck därstädes. Detta bör numera så tillvida modifieras, att runristaren får antagas ha strävat efter att få plats för en avslutad mening på båda raderna med äldre runor.

4. Om lönskriften på bakre bredsidans tredje tvärrad uppifrån (^3).

Bugge har med tvekan läst denna lönskrift, som, tänkt rättställd, ser så ut: som nu. Han får ut dessa ord genom att avläsa inskriften, då den tänkes rätt ställd (sedd uppifrån), från vänster till höger, ock genom att anse de båda £ angiva runans nummer i ätten samt de första två 1 ock de senare tre 1 såsom tecken på ättens nummer, således andra runan i andra ätten: n ock andra runan i tredje ätten: u. Det tecken, som står närmast ytterst anser han böra »hverken taalles med eller la;ses med» (Rökst. II,53), utån vara en pekpinne för att angiva, att därefter skall läsas inskriften på den smalsida, som har lönskrift bestående av run-tecknet ^ ('],).

Jag kan icke finna denna Bugges uppfattning antaglig. Min främsta invändning är den, att, såsom i föregående avdelning nämnts, i forntiden vid det huvudslag lönlig runskrift, som i flera underavdelningar förekomma å Rökstenen, då runan utmärkes genom tccken för ätten ock för runans plats i ätten, tecknet för ätten alltid måste ha ställts först. Bugges läsning kan redan enligt denna lag icke vara riktig1. Men till nu anförda motbevis komma flera andra omständigheter, som likaledes tala mot B:s läsning. Några af dc underarter av detta huvudslag lönskrift, som eljest förekomma på Rökstenen, läsas av Bugge från höger till vänster. Så toppkorsens ock bakre bredsidans kors lönskrifter. Men det är tydligt, att Rökstenens runmästare ej bör, ej kan antagas ha nyttjat än det ena, än det andra sättet att avläsa den lönliga runskriften, utan i alla fall måste antagas ha nyttjat samma metod, här skrivning (ock följaktligen avläsning) från höger till vänster. Jag har nyss nämnt, att jag anser detta angivet genom lönrunan för]} i inskriften f Jag anser ock, att alla de fall av lönskrift av ifrågavarande huvudslag, som förekomma på Rökstenen, skola avläsas från höger till vänster (med den reservation som framgår av not I å s. 199). Lönskriften i e 3 bör alltså avläsas åt motsatt håll mot vad Bugge gör. Det försök att försvara läsningen nu, som göres av Burg, Arkiv XVI: 137, n. I, förfaller äfven genom det här sagda.

Slutligen måste mot Bugges läsning anmärkas, att, om denna inskrift hörde tillsammans med f-g, borde äldre runfutharken, ej

1 Ur min förut omnämnda större avhandling i detta ämne må här den an-märkningen meddelas, att det stöd för sin läsning, som Bugge i Rökst. II, 52 åberopar med upprepande av vad han förut yttrat Rökst. I, 82, nämligen att i Bautil 646 a betecknas med ||||]|, d. v. s. fjärde runan i andra ätten, bortfaller, allden-stund det å denna runsten skall läsas j|ll!l, d. v. s. enligt min regel riktigt: andra ättens fjärde runa, varom man lätt kan öfvertyga sig vid efterseende å bilden av runstenen i Bautil (Bugge har råkat att läsa denna del av inskriften opp ock ned).den yngre, ha använts i lönskriften. (Jfr Burg, Arkiv a. st.) Jag anser därför att Bugges läsning nu bestämt bör förkastas.

Jag skall nu framställa mitt förslag till inskriftens läsning ock tolkning. Från det föregående veta vi, att inskriften skall läsas från höger (tänkt upprätt stående). Den börjar då med Vid sådant förhållande blir uppenbarligen Bugges åsikt om detta, enligt hans läsning sist stående, tecken såsom varande blott en »Pege-pind» alldeles osannolik. Runan har här säkerligen språklig betydelse. Att denna rad därigenom att ^ anses som språktecken får 25 tecken, medan de övriga 2 tvärraderna ha 24 teckcn, kan jag i olikhet mot Bugge ej tillmäta någon motbevisande kraft. sRunmästaren» har helt enkelt beräknat, huruledes å de 3 ungefär lika långa tvärlinjema runtecknen skulle någorlunda jämt fördelas. Som denna tredje rad är något längre än de andra, har den fått 25 tecken, de 2 andra 24. Respektive 5 ock 4 tecken beteckna ju ock å den tredje raden var sin runa (i lönskriften), medan å de andra var runa har sitt tecken. Det är vid sådant förhållande föga troligt, att något hemlighetsfullt symmetriskt förhållande varit åsyftat vid tecknens fördelning å dessa 3 rader. Jfr Burg, Arkiv XVI: 136. Jag förmodar i likhet med Viktor Rydberg, som även läser denna lönskrift från samma håll som jag, men vars tolkningsförsök1 för övrigt är av metodiska grunder omöjligt, att är en lönruna, angivande första ättens första runa, sålunda av samma slag som flertalet lönrunor å ena smalsidan, ock av samma huvudslag lönrunor som den övriga lika inskriften i e 3, ehuru av annan underart.

Fråga uppstår nu, om äldre eller yngre runfutharken här bör antagas vara nyttjad. Som denna fråga ej kan a priori fullt säkert avgöras, ehuruväl sannolikheten, såsom vi nedan skola påpeka, talar för det förra, skola vi försöka med båda nycklarna. I förra fallet få vi här e, i senare fallet b, allt enligt den ättindelning av de båda futharkerna som Bugge visat i inskriften vara följd ock

1 Se K. Vitterh. Hist. o. Ant. Akad:s Handl. Del 11:6 (1893).som lönrunan för i f anger, således med äldre runfutharken indelad i 4 ätter. Den följande delen av inskriften läst från höger till vänster ger

i förra fallet: wp (tredje ättens andra runa ock andra ättens andra runa i äldre futharken, med runorna ordnade, utom i fråga om ättindelning, såsom å Vadstenabrakteaten1), i senare fallet: un.

Hela inskriftbiten ger alltså antingen ewp eller ock bun.

Läsningen bun är ju tydligen omöjlig, medan ewp synes kunna giva ock, som straxt skall visas, värkligen ger mening.

Man finner alltså, att äldre runfutharken bör användas för denna lönskrifts läsning2. Detta synes redan a priori sannolikt, alldenstund de båda elementen ock Ä i denna lönskrift tillhöra äldre runraden och det tredje elementet I, enligt min åsikt, som jag motiverat i min förut nämnda avhandling om denna huvudart lönskrift, även är hämtad från en form av den äldre runraden (jfr Thames-knivens I).

Vi ha sålunda funnit, att den enda metodiskt riktiga läsningen ger ewp. Huru skall då detta tolkas? Närmast till hands synes ligga att uppfatta det som två ord: e up. Den omständigheten, att två olika arter lönlig runskrift använts, gör det efter min mening sannolikast, att här två ord återgivits, vartdera med en särskild underart lönskrift. På liknande sätt uppfattar jag, såsom längre fram skall visas, den del av lönskriften, som i inskriften

1 Tillägg; straxt före tryckningen: Enligt den ordning, vari runorna äro an-bragta å den nyfunna gottländska Kylfver-stenen — varå Brate funnit äldre runfutharken avbildad (se hektografiskt meddelande från honom av sept. 1903) —, skulle man här få: fwe, som ej ger någon mening. [Anm. Den av 5 runor bestående, särskilda inskriftdelen å Kylfverstenen uppfattar jag efter Brates avbildning som sueus ock ser däri ett latinskt ord: sueus, svensk. Jag gissar, att en till namnet okänd man från svenska fastlandet blivit begraven i den gravlusta, varå den

run-ristade hällen anbragts, ock att den gottländske man, som ombesörjt begravningen, velat skryta med sin lärdom ock därför inristat dels runfutharken, dels ett ord på latin, skrivet med runor, som han uppsnappat t. ex. under färder i södern eller genom förmedling av köpmän eller av — irländska munkar. (Obs. att lönrunan å Kylfverstenen återfinnas i en St. Gallenhandskrift; se den efter en av mig ombesörjd fotografi meddelande avbildningen hos Stephens, ONRM. IV: 1)].

2 Indelad i tre ätter giver äldre futharken här tun, som ej ger mening.h står på ömse sidor om ett — ock består av '^-element, som ett särskilt ord, skilt från den övriga lönskriften, som tillhör en annan underart lönskrift. Jag förmodar, att det är det älsta bruket, att sålunda, när olika arter lönskrift användes, ordskillnad äger rum mellan de olika slagen lönskrift. Så är ock förhållandet i Maeshowe-inskriften nr 18 (Stephens ONRM. I: 238). Först senare har man företagit sig, att i samma ord använda olika underarter lönskrift; exempel därpå saknas ej.

De båda orden e up motsvara, enligt min mening, på fsv. ce up, betydande alltid (upp eller) uppåt. Att ett ce av äldre *aiw kunnat finnas på Rökstenens tid, därom se von Friesen, Arkiv f. NF. XIX: 3501.

Rörande återgivandet av ce med e må nämnas, att, om Kock har rätt i att z-omljudet av a endast i mogmenni gjort sig gällande på Rökstenens tid, a-ljudet i e med samma rätt som i mogmenni återgivits med e. I annat fall får man kanske antaga, att ä-ljudet i detta ord e varit av annat slag än i de vanliga fallen av z-om-Ijud av a.

Då jag nu går att söka förklara betydelsen av de funna orden (B up, måste jag bedja den benägne läsaren att icke för hastigt bryta staven över mitt förklaringsförsök såsom orimligt. Ock jag ber få säga, att jag med nöje skall uppgiva min förklaring, om någon sannolikare kan finnas.

Min förklaring går därpå ut, att den förfarne runmästaren begagnat sig av den lilla lediga platsen för att ge en anvisning, hur runskriften skall läsas i de fall, då läsningen i följd av lönskrift är osäker, ock just för de fall där eljest ingen ledning kan utletas av själva lönskriftens natur ock form, nämligen för de fall, då lön-skriftdelar stå ställda över ock under varandra, vilka fall just böra tänkas avlästa allra sist, eller just sedan ce up avlästs. Dessa fall

1 Om e här är = alltid år det kanske sannolikast, att ai i inskriftsdelen e 3 är — farfader (ej = alltid), såsom Bugge antagit Rökst. II (men åter övergivit Arkiv XVI: 325, där i likhet med i Rökst. I betydelsen alltid antages). Dock är det väl möjligt, att dubbelformer här funnits, liksom fns. har både ce och ei(m. m.) fsv. ce ock e.äro toppens kors-lönrunor samt den nyssnämnda lönskriften å ena smalsidan, som består av \ ock J^-runor ställda över ock under ett —.

Vi ha här förut visat, att toppkorsen måste avläsas från höger till vänster samt nedifrån uppåt, det senare alltså i överensstämmelse med en föreskrift sådan som den nu funna: alltid uppåt! Denna föreskrift kan anses vara ett förkortat återgivande av meningen: Där det i det följande kan vara ovisshet om, huruvida man skall avläsa lönskriften nedifrån uppåt eller uppifrån nedåt, bör man läsa nedifrån uppåt. Att hithörande lönskrift å ena smalsidan måste läsas nedifrån uppåt

— från höger till vänster — skall visas i nästa avdelning. Vad korsen överst på bakre bredsidan beträffar, så läsas dessa ju varken uppifrån eller nedifrån, utan från sida till sida, ock höra därför ej under ifrågavarande regel.

Mot nu gjorda tolkningsförsök har den anmärkningen enskilt blivit framställd, att det ej synes sannolikt, att en anvisning sådan som denna [(läs) alltid uppåt!] skulle ha givits i en Avskrift, som ju själv för sin tolkning erbjuder svårigheter. Jag vill häremot anföra, att för den i runläsning någorlunda förfarne denna lönskrift ej bör ha varit svår att tolka, så framt man godkänner min mening, att lönrunan för p i f lämnar en nyckel för tolkning av just en sådan lönskrift som ifrågavarande. Denna nyckel säger ju, såsom förut påpekats, att äldre runfutharken är delad i 4 ätter, att fupark är den sista ätten, att lönskriften skall avläsas från höger. Läsningen e wp fås då endast genom en enkel användning av denna nyckel.

Man kan för övrigt, 0111 man så vill, uppfatta det som ett skämt av runmästaren, att han begagnat sig av lönskrift för nämnda upplysnings meddelande, rörande läsning av lönskrift.

5. Om lönskriften på ena smalsidan (/«).

Bugge har läst denna lönskrift sålunda, att han börjat vid stenens fotända samt avläst inskriften från vänster till höger. Hanhar av den första arten lönskrift fått fram ruj>, som han avläst uppifrån nedåt med hänsyn till mittstrecket, av den senare inimr fluqi. . . ock han har senast, i Rökst. II, fört rufii tillsamman med den med hosli slutande äldre runraden ock det i e 3 av honom lästa nu samt sedan läst en sats Nemr fluq eingii)l. Han har för läsningen använt yngre futharken som nyckel. Denna omständighet gör hans antagande, att inskriften skall sammanläsas med . . . hosli, (,nu) osannolikt, såsom vi i föregående avdelning visat. Läsningen efter den yngre futharken är emellertid här i ock för sig berättigad, ty då av alla lönrunor, låt vara, att såsom straxt skall visas, många äro skadade ock osäkra, ingen har att uppvisa någon fjärde ätt

— såsom förhållandet måste ha varit här, om äldre runfutharken använts — måste det med nödvändighet antagas, att den yngre runfutharken bildar nyckeln. I så fall bör inskriften utgöra ett helt för sig. Läsningen nedifrån stenens fotända kan ej häller vara riktig, ty då skulle runnummertecknen stå före ätt-tecknen, vilket jag förut visat vara otillåtligt. Mot Bugges sätt att avläsa de på ömse sidor 0111 ett mittstreck stående runorna u sålunda, att de som stå över strecket tagas först ock de som stå nedom därefter, kan vidare anmärkas, att då toppkorsen avläsas nedifrån uppåt, konsekvensen fordrar, att en dylik avläsningsmetod även här användes.

Till dessa nu anförda skäl att förkasta Bugges läsning av h kommer följande omständighet.

Den läsning av denna lönskrift, som ligger till grund för avbildningen å träsnittet i Antiqvarisk Tidskrift samt för Bugges tolkning, är långt ifrån säker, ja efter all sannolikhet i många punkter oriktig. Förhållandet är nämligen det, att stenens yta här är på stora sträckor skadad ock att därigenom säkerligen flere lönruntecken blivit skadade. Hos Bugge (Rökst. I, s. 80 ock 82) ser denna text ut sålunda:

1 Tillägg: jag finner, att Bugge i Norg. Indskr. m. neldre Runer, s. 214, "nu

er tilböielig til at forstaa flua som Dat. sg. m. = oldisl. floatt. Jfr Arkiv XVIII: 7,

varav synes framgå, att Bugge ännu 1902 i princip fasthöll vid sin läsning av /»-inskriftens lönrunor.-J\r % */* 3/2 *A ^ V* 7i % Vs 3A.

la / 3

om, i den ordning Bugge läst dem, runnumrens kvistar återgivas som täljare ock ättnumrens kvistar som nämnare i ett bråk.

Det göres av honom ingen annan anmärkning om denna texts tillförlitlighet än den, att »de to sidste av disse runer» — d. v. s. de som stå längst till höger — »er ikke aldeles tydelige på stenen, dog synes deres laesning sikker». Dessutom påpekas, att »kvist-runerne må have vreret fortsatte videre til höire, men de fölgende er forsvundne ved avskalling; jeg tror efter iode kvistrune höit oppe at se en kvist» (Rökst. I, s. 80). Det senare bekräftas Rökst.

II, s. 56, där det tillägges, att »mere end 3—4 kvistrunor synes ikke at kunne mangle»; »ellers maatte man vistnok have seet noget av Toppene»,

Herr ingeniör Algot Friberg i Huskvarna, som omsorgsfullt, i de minsta detaljer ock upprepade gånger undersökt Rökstenen samt ombesörjt gipsavtrycken i Växjö museum samt den cementavgjutning, som finnes i Statens Historiska Museum, skriver till mig i P. M. av den 16 nov. år 1894 (då jag först nedskrev mina nya anmärkningar om Rökstensinskriften, vilka nu delvis omarbetats) följande: »Smalsidan med lönrunor är i träsnittet illa återgiven. De afskalningar, som uppstått å baksidan vid stenens flyttning, fortsätta in på smalsidan. Jag har försökt att så noggrant som möjligt afteckna sidan, hvilken teckning bifogas». (Teckningen är ej här återgiven.) Han fogar härtill ytterligare en i siffror åskådliggjord bild av hur de långa lönrunorna »kunnat se ut upptill» — upptill fattadt i samma mening som hos Bugge (se föregående sifferbild) — varvid han tillägger, att han »dömer rent mekaniskt och bortser från alla språkliga hänsyn».

Då jag senare begärde av hr F. förnyad undersökning av några delar av denna lönskrift, har hr F. haft den stora godheten att julen 1899 företaga en sådan på gipsavgjutningarna i Växjö. I brev av den 6 januari 1900 meddelar nu hr F. följande aritme-tiska bild av de långa lönrunornas möjliga utseende så väl upptill som nedtill:

(Numreringen I —15 går nedifrån uppåt)

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15

3 + ? 2+_? 3 + ? 2+ 5__1+ 3 + ? 2 + ? 4+3+ i+? ? f--

2+ 2 + ? 2+ 1+ 3 + ? 3133 2(— if) ?

Siffrorna under den långa linjen äro att förstå som i förra bilden. Med + satt efter siffran angives, att troligen en kvist till funnits utom vad som synes å det gamla träsnittet av Rökstenen, med +? angives, att en kvist till möjligen funnits.

I fråga om de övre kvistarna avviker denna senaste aritmetiska beskrivning något från den, som lämnades mig av hr F. för 5 år sedan. Då ansåg han, att troligen en kvist, till funnits endast vid långrunorna 4, 6, 9; nu har han därtill lagt 10, något som ock vinner stöd av avbildningen från 1894, där io:de lönrunans stav upptill går över kvisten. Då angav han lönrunorna 3, 7, 8 upptill såsom å träsnittet, medan han nu anser även dessa möjligen hava haft ännu en kvist. Vad lönrunornas nedre del beträffar, så fick jag ingen beskrivning däröver 1894. Men med anledning av dels den då lämnade avbildningen av hela smalsidan, där det synes, att flere stavar gå nedom de å det gamla träsnittet synliga kvistarna, dels en av mig gjord granskning av cementavgjutningen i Stockholm, därvid det visade sig, att en lång avflakning av stenen går alldeles inpå ändan av de fyra första långa lönrunorna — vilka båda omständigheter föranledde mig att antaga, att flere nedre kvistar gått förlorade — bad jag hr F. om närmare granskning även av denna del av lönskriften.

, Av den aritmetiska beskrivningen finner man, att hr F. anser runorna 1, 3 ock 4 troligen hava haft en kvist mer än å träsnittet, vilket ock stämmer med hr F:s avteckning av smalsidan, där just på dessa runor stavarna gå nedom kvistarna. Vad runan 2 beträffar skulle man av dess längd jämförd med de omgivandes samt av antydningen till en förlängning av staven å hr F:s avbild-ning vänta sig, att även den har en kvist för litet å träsnittet; hr F. anser detta på denna runa möjligt enligt den aritmetriska beskrivningen. Det bör emellertid här anmärkas, att jag bad hr F. särskildt undersöka denria runa å gipsavtrycken, alldenstund å ce-mentavgjutningen alldeles ingen förlängning av staven kunde skönjas nedom den andra kvisten (ehuruväl som sagt, avflakning fanns straxt nedanför}. Hr F. anmärker i sitt sista brev till svar därå följande, som torde böra meddelas: »Cementafgjutningen kan ej, och detta var väl knappt afsikten, vara alldeles exakt i de skadade hörnen, där sömmarna i gipsafgjutningen måste gå. Och retuschering med mäjsel omöjlig, enär cementgjutningen måste ske långt borta från Rök.»

De olikheter, hr F., efter vad vi nu funnit, anser möjligen eller troligen ha funnits mellan träsnittsavbildningcn av Rökstenen ock Bugges på denna grundade läsning samt originalet, äro, som man ser, icke få. De äro tillräckliga att göra hela Bugges avläsning av dessa lönrunor i hög grad tvivelaktig — för att icke säga omöjlig —, alldeles oberoende av åt vilket håll de läsas.

Antagandet av så många avvikelsers möjlighet eller sannolikhet grundar hr F., utom på vad han 1894 anfört, varom se ovan, på följande skäl, anförda i hans senaste brev:

»Kanten mellan baksidan och vänstra smalsidan (från framsidan räknadt) är vid stenens flyttning i senare tid skadad nästan öfverallt där ristning å smalsidan förekommer.

Stenens framsida var otjänlig för ristning åt vänster. Samma var nog förhållandet med vänstra smalsidans angränsande parti, åtminstone nedtill, efter som de kortare lönrunorna dragits så mycket åt vänster. Längre upp blir stenen ej så omöjlig, ehuru dålig. (De längre lönrunorna 5, 8—10 gå ju ner på detta område.) Från 5'.e långa lönrunan ända ner till 4:e kortare undre lönrunan är en skarpkantad insänkning i stenen, som ju kunnat finnas där före ristningen. Men då har utan tvifvel en afskalning skett sedermera på samma plats, gående från 5:e långa lönrunan ner till och med den i:a långa — eller längre, hvilket senare väl är likgiltigt.»Vi ha sett av hr F:s

aritmetiska bild, att det icke med säkerhet kan påstås, att en enda runa hittills blivit rätt läst1. Den runa, som tyckes vara säkrast, är den 5:c, där visserligen hr F. angivit som möjlig en 4:e kvist nedtill, vilken dock ej där kan finnas, då vi här, som nämnt, måste ha den yngre futhark-indelningen i 3 ätter, livarförutom ju staven går lika långt ned som de enligt hr F. nedtill riktiga 9:de ock io:de runornas samt icke skjuter nedom kvistarna. Upptill går staven ej häller ovan kvistarna, åtminstone så vitt nu kan synas, så att de 5 kvistarna där äro kanske riktiga (dock anser hr F. runan 3 kunna ha haft en kvist mer än å träsnittet, oaktat staven där ej häller överskjuter 3:e kvisten). Man får då ut runan r, såsom ock Bugge läst.

Lönskriften å denna sida bör, så som jag förut nämnt, avläsas sålunda, att ättkvistarna tagas först ock runkvistarna sedan samt, i likhet med övrig lönskrift å stenen, från höger till vänster. Detta medför, att inskriften måste avläsas från stenens topp, ej från dess fotända. Däremot kunde nu invändas, att å den andra smalsidan skriften måste avläsas från stenens fot ock att konsekvensen då fordrar, att så även skulle ske här. På denna möjliga invändning svarar jag, att, då det här, i /z, är fråga om skrift, som skall avläsas i motsatt riktning mot den vanliga, nämligen från höger till vänster, så är det just i sin ordning, att den går på stenen i motsatt riktning mot andra smalsidans text, som skall avläsas i vanlig ordning från vänster till höger.

Redan Viktor Rydberg har vid sitt, för övrigt alldeles misslyckade, försök att tolka denna lönskrift, anmärkt, att »Runristaren har själf tillkännagifvit, och det på tre sätt, att raden bör läsas

1 Tillägg straxt före tryckningen: Docenten O. von Friesen har i brev av 4 okt. detta år benäget meddelat mig, att han vid granskning av stenen funnit följande att anmärka till den gamla avbildningen:

1) Vid långrunan 4 ha möjligen 3 kvistar upptill funnits; 2) Vid runan 6 torde 2 kvistar upptill ha funnits: “deri öfversta kvisten är möjlig och trolig; 3) Vid runan 8 ar den andra kvisten upptill “bortflagad men trolig"; 4) Vid runan 9 har en öfversta (femte) kvist "kvarlämnat spår i kanten; hufvudstaven skjuter därjämte upp öfver fjärde kvist“; 5) Av runan 11 ser v. F. upptill över en avskalning “en säkert huggen kvist". Rörande de nedre kvistarna gör v. F. alls ingen anmärkning.från höger till vänsters (ock från stenens topp, menar Rydberg, fastän han ej kommit att säga detta). Jag skall icke här upptaga utrymmet med att anföra två av skälen, då dessa icke äro hållbara. Men det tredje (det andra hos Rydberg) lyder sålunda: »I denna rungrupp har han vändt de vanliga kvistrunorna så, att dc hänvisa till läsning från höger till vänster» (ock från toppen).

Hvad Rydberg yttrar i mom. 2 är särdeles anmärkningsvärt. Han utgår från att regeln om ättrunornas avläsning först, som jag funnit efter en utförlig undersökning av föreliggande ganska omfattande material, är en självklar sak. Huru han kommit därtill, är icke så gott att med säkerhet säga. Antingen har han genom ett slags intuition sett denna lag, som överensstämmer med hvad sunda förnuftet fordrar — ty det är ju uppenbarligen rimligast att först leta efter ättens nummer ock sedan efter runans plats inom ätten —, eller ock har den för honom framgått genom ett förallmänligande av beskrivningen i Liljegrens Run-Lära s. 50. Vare härmed huru som hälst, så har han fullkomligt rätt i sin därur dragna slutsats, att här ifrågavarande inskrift av detta skäl måste avläsas från höger till vänster ock från smalsidans topp ned till dess fot.

Att nu genomgå alla de olika möjligheter, som finnas för avläsning av dessa 10 långa lönrunor, synes vara nästan lönlöst, då därvid en sådan mängd kombinationer kan uppkomma, att någon säker avläsning ej synes vara möjlig. Ytterligare svårighet vållar nu den omständigheten, att inskriftens början (efter Bugge dess slut) saknas. Av den n:e runan synes spår. Sedan kunna enligt hr F,, liksom enligt Bugge, ytterligare två runor ha stått. Att döma av cementavgjutningen skulle gott 5 runor inalles (med den skadade) ha kunnat stå här, där en betydlig avflakning synes förefinnas.

Vare sig nu 3 eller 5 runor fattas, så försvårar detta naturligtvis läsningen i hög grad.

Klart är nu av det uppvisade, att det aldrig kan lyckas att med säkerhet avläsa denna del av lönskriften å smalsidan. Skulle det emellertid lyckas någon att finna en mening, som passade ihopnied det sista ännu ej av oss här behandlade ordet å smalsidan, så finge man väl anse denna läsning antaglig nog, om den ock måste vila på många osäkra förutsättningar.

Enligt Fribergs nyss anförda bestämning av de långa runornas lönskrift — då blott sådant antages, som han anser troligen stå där (ej det som anses möjligen finnas), skulle där stå:

pnpirulura, varav läst från höger bleve aruturipnp, som ingen mening ger1.

Det återstår att granska den av mindre lönrunor bestående inskriftdelen å smalsidans nedersta del, vilken inskrift står å ömse sidor om ett streck. Dessa runor ha av Bugge avlästs som rufi, en läsning som för var särskild runa naturligtvis är riktig, medan däremot de måste läsas tillsammans i annan ordning, nämligen från stenens topp samt från höger till vänster ock nedifrån uppåt, såsom vi ovan hava visat. Detta giver: pur.

Jag anser all sannolikhet tala för att därmed ett särskilt ord angives, att den egendomliga nya arten lönskrift som har begagnats har valts för angiva ett särskilt märkligt helt ord (jfr vad som yttrats i avdelning 4). Bugge åberopar sig visserligen till stöd för sin läsning, varvid rup tages tillsamman med närmast följande runa / i nästa art lönskrift (till ett ord rupi)-, därpå, att »på lignende måde er i nipR og knati» (i inskriftdelen e) »sidste rune Ii og i skreven med anden slags skrift end ordenes begyndelse nip) og knai». Men förhållandet här är väsentligen olika, då lönskriften i dessa senare fall består av samma slags runor soni i den vanliga skriften ock dessutom i båda dessa senare fall med sista bokstaven övergång till annan rad äger rum med närmast följande vanlig skrift. Med vanlig skrift (pR) slutar ock bakre bredsidans korslönskrift runimq, men detta har tydligen sin grund i bristande plats. Här å smalsidan åter finnes ingen anledning att dela ett

1 Tillägg straxt före tryckningen: Enligt v. Friesens här förut (s. 212, n. 1) omnämnda läsning — med godkännande av vad han anser sannolikt — skulle här stå: inimrufuri, d. v. s. läst från höger: irulurmini, varur ingen mening synes kunna fås {iru kan ej vara ~ eru, ty detta hade bort skrivas SRu).ock samma ord på två olika arter lönskrift. I båda de anförda fallen är det ju för övrigt icke två olika arter lönskrift, som äro använda i ett ock samma ord, såsom förhållandet skulle vara i rupi enligt Bugges tolkning.

pur är, som sagt, troligen ett ord, ock detta ord förmodar jag vara intet mindre än en form av gudanamnet pårr. Huru väl passar det sig icke att se den väldige, i Sverige så ifrigt dyrkade Asagudens namn i slutet av detta hednatidens storartade minnesmärke! Man tycker nästan, att man saknat något, då man icke å detsamma hittills funnit något spår av Äsadyrkan, hvarom ju dock flera yngre runstenar med vida kortare inskrift vittna. Då Rökstenen har huaR ock hoaR av *hwarR kan pur väl icke motsvara en nominativform pårr (av *pqm), utan får anses motsvara ackusa-tivform pår. (Danska runstenar ha dock pur — pårr).

Vilken skada att det ej kan uppvisas, i hvilket sammanhang gudens namn här nyttjats 1 Men kanske detta till slut skall lyckas någon'.

Några ord böra kanske till sist nämnas om Rydbergs tolkningsförsök, då jag åberopat hans med min avläsning från höger till vänster överensstämmande sätt att avläsa inskriften. Det faller detta försök redan därpå, att han för runornas avläsning nyttjar de, som ovan visats, opålitliga avbildningarna å det gamla träsnittet, ock får fram samma runor som Bugge med undantag av b för m

— i det han alldeles ometodiskt här räknat ibtmR (eller tbm/R) i st. f. bmlR som första ätt — samt slut-i? (»r fin.») för r över strecket längst ned, detta senare tydligen i följd av en distraktion, i det att det för denna enda lönruna förutsättes, att futhqrk är första ätten (I!). På den sålunda vunna läsningen Jouifr bini ithur, vilket skulle motsvara ett isl. Jöulfr beini yår ock betyda Odeti välsigne Eder! torde icke flera ord behöfva spillas.

1 Huru svårt det Jlr att tolka en längre lönskrift, då ett flertal lönrunor äro osäkra, kan man se av Nålberga-stenen i Södermanland (Bautil 819 — genom tryckfel 816 —, Liljegren, Runlära pl. II), vars lönskrift av grundtypen ^ återgives olika i de flera olika uppteckningar, som finnas, ock vilken ej ens de nyaste granskarna Boije ock Brate kunnat få mening av (jfr Bugges yttrande i Runverser, s. 183).Till plancherna

(som äro hämtade från Antiqv. Tidskr. f. Sverige, V).

Erinras bör, att

å planch 1 i korset längst upp å bilden den stav, som, å bilden synlig till höger, har 3 sidokvistar, skall hafva 4

dylika, samt att längst upp till vänster tydligt skall stå ᚱᛁ,

å planch 2 i den uppocknedvända understa linjen den 11 runan efter ᚽ) ej synes å bilden men bör vara, tänkt rätt ställd, #, samt att den följande lönrunan, tänkt rätt ställd, till vänster om staven skall ha 3 sidokvistar (liknande den till höger), där å bilden inga dylika synas, samt att lönskriften i e 3, såsom här förut s. 202 nämnts, skall läsas ᛟᛟᛁᛟᛁᛁᛁ⌡ där bilden har tecknen ⌡ samt 4 och 7, 8 (från höger) mindre lyckligt återgifna,

å planch 3 de långa lönrunorna upptill ock nedtill äro osäkra, enligt vad här förut s. 208 f. påpekats, ehuru de å bilden synas tecknade så, som om ingen tvekan kunde råda om deras form.

*

Tillägg till s. 196, sista stycket.

Detta förhållande står ju i full överensstämmelse därmed, att, när *fuþark* räknades som tredje ätten, likväl t. ex. *f* räknades som första runa ock ej som sjätte, samt att likaså vid avläsning från höger till vänster t. ex. *þ* i äldre fyrdelade runraden, räknades som tredje, ej som fjärde runa, ock likaså i yngre runraden.

*

RÖKSTENEN. Andra sidan.RÖKSTENEN. Tredje sidan.RÖKSTENEN. Fjärde sidan.Nya fall af fornsvensk vokalförlängning.

Af

O. F. HULTMAN.

I sin afhandling »Äldre Vcstmannalagens ljudlära» s. 70 f. anför Brate ur Dalalagens textkodex åtskilliga exempel, där dubbel-skrifning af vokaltecken enligt hans förmenande icke betecknar längd hos vokalen. I fråga om ett par af dem, asaaki M.' 23 och ko a reek B. I, torde det utan vidare vara klart, att hans uppfattning är ohållbar, att här föreligga spår af den bekanta förlängningen af kort hufvudtonig stafvelse. Det förra är nämligen icke, såsom Brate med Schlyter menar, pres. konj. af ett verb asaka, utan bör uppdelas i orden a saak i1. Och att stafvelscförläng-ningen, hvad de enstafviga orden beträffar, åtminstone i några dialekter var genomförd redan vid tiden för nedskrifvandet af nämnda kodex, har efter det Brate utgaf sin afhandling blifvit konstateradt på grund af en mängd skrifningar i andra fsv. urkunder2.

1 Det förekommer i följande sammanhang: Kastar manywir hws . ella skytttir . fa skapa af man ella ktina . witi wcekicendi pcen wapa mep hvem witnum oc tolf manna epi . sccghi hwsabymanni till oc biscops manni . an han asaaki . bett wapa boot. oen po at dftpum se drcepin. Tydligtvis bör ccn han asaaki öfversättas: ’om (målet är af den beskaffenhet att) han (d. v. s. biskopen) har rätt till böter däri’. Böterna för brott mot ’manhälgden’ delades, om parterna voro släktingar, mellan konungen, biskopen och häradet i st. f. mellan konungen, målseganden och häradet; jf. de första kapitlen af MB i DL. Uttrycket cegha saak i (malt) har ett motstycke i cegha sak a 1. af (malt) i VGL I. Att uppfatta asaaki som pres. konj. af ett verb asaka 'åtala1 är hvarken ur konstruktionens eller ur meningens synpunkt tillfredsställande.

2 Se Noreen, Aschw. gr. § 130.Huru man har att förstå dc öfriga af Brate uppräknade exemplen är däremot icke lika evident. I intet af orden Iceriipt Kr. 3. b, leeriis 'lärfts’ |>g. 5, aax ’ax’ f)j. 2.1, faal ’falF M. 22, bntun 'brunn’ M. 24, skaal 'skallgång’ M. 26.3 har sonanten ursprunglig längd eller befinner den sig i kort hufvudtonig stafvelse eller framför någon af de konsonantförbindelser, vid hvilka ljudlagsenlig förlängning af kort vokal visats hafva egt rum1. Man kunde möjligtvis ge sig till freds med hvad Brate yttrat om dessa skrifningar — att hos skrifvaren kanske gjort sig gällande »några griller i stafningsväg, hvilkas innehåll är oss förborgadt* — såvida de utgjorde en inom den fsv. litteraturen enastående abnormitet. Men så är för ingen del händelsen. Skrifningar, likartade med dc ifrågavarande, förekomma i stort antal i en mängd andra urkunder från vårt forn-språks olika perioder.

Också ur Dalalagens textkodex kunna för öfrigt ytterligare ett par sådana uppletas. Först och främst nom. plur.

neutr. aal 'alla' Kr. 9.1, af Brate i onödan emenderadt till aat; stället lyder: Witis ma?ini vm twa skyldar kumir oc fylgias aal wm een swar. stande een lagh fori §em. Vidare saat M. 21, nom sing. neutr. pret. part. af sa;tia\ man behöfver icke med Schlyter rätta det till

1 Till dem räknar jag, utom de af Noreen i Aschw. gr. § 129 nämnda, alla förbindelser af tonande konsonant (annan än r) med följande ö äfvensom af konsonant med följande konsonantiskt l, r, n eller m (jf. Hultman, Östsv. dial. § i.23c, d och Hesselman, Stafvelseförlängning och vokalkvalitet § 40 ff.); däremot icke öfriga konsonantförbindelser, framför hvilka enligt Hesselman (a. st.) förlängning skulle inträdt i böjnings- och afledningsformer af ord som i andra former äro kort-stafviga. Jag anser nämligen det vara på alldeles otillräckliga grunder han bestrider att dessa former ljudlagsenligt skulle visa kort vokal lika genomgående som öfriga ord med samma konsonantförbindelser. Till och med de exempel ur de sydfinländska dialekterna, som synas honom otvetydigast tala för hans mening, äro föga bevisande. Adjektiven sänts och ztärs värse hafva bildats till fsv. adj. sam]ber] — eller kanske snarare part. samct{cr\ — resp. adj. war, och ingenting är rimligare än att dessa på den tiden antagit formen sånt (1. särnd) resp. vär (jf. sydfinl. täm tämd bär o. likn.). Adverben rämt 'hemskt', snärt, -värt kunna mycket väl hafva sitt ä från adjektiven ränt, snär) *-värd (jf. fsv. -warpcr -warper), till hvilka de från början utgöra neutr. sing. (För betydelsesammanhanget mellan rämt och röw ’mäktig, stark’ jf. nsv. dial. ramen ’den onde’). Ett lånord är åter troligtvis låQgnästär, som upp-gifvits blott ur den med hsv. element särskildt starkt uppblandade västnyländskan j en genuinare bildning föreligger i Pedersöre-Purmom&lets adj. laQgnäsa (<C näsad).saghat, då uttrycket sum saat a:r, hvari det förekommer, stödjes af Gottlandslagens sum scth ir 'som (förut) är stadgadt’ (28. 3). Sannolikt hör också noor ’norr’ B. 19. 2 hit.

Af de öfriga urkunderna hafva några, till den del de äro i tryck utgifna, blifvit af mig undersökta med afseende å förekomsten af dylika skrifningar.

Hälsingelagens textkodex har härvid visat sig innehålla endast nom. plur. neutr. aal Kg. 6 pr. samt aarf ’arf' AL. 13.8, 16.1.

I den del af Cod. Holm. D. 2 (från tiden 1470—1480), som utgifvits af Klemming i Sv. medeltidens rimkrönikor I (S. F. S. S.), möta långt flere sådana skrifningar: blook 3943, draak 2741, fiik 1665, 2350, 3426, Jlook 3563, 3885, giik 1664, stacik pret. 1555, 1781, 2910, stook 3884, 3939, 3942, 3952, [peninga] scccek 1124, taak 'tack' 1554, 4523; poot 'grop' (jf. isl. pyttr, mit. put putte) 2917, saat ’sant’ 412; 00p ’upp’ 2916; braan 2264, raan ’rann’ 1476, waan ’vann’ 3606; skaam 'skam’ faal faall subst. 933,

2170, 2420; weer 'värre’ 1825; laakt 'lagt' 3583.

Den i H. Susos Gudeliga snilles väckare (S. F. S. S.) utgifna delen af Cod. Holm. A 4 (från slutet af 1400-talet) innehåller skrifningarna Gaak gaak s. 15, 170 (2 g.), taak 'tack' s. 49; saat part. s. 86, 348, saatta 'satta' s. 326, insaat s. 203, tilsaat s. 136, skaat s. 125; gaab s. 130, 152 (2 g.); faan ffaan 'fann' s. 16, 178, 242, maan 'homo' s. 8, 10 (2 g.), 174, raan 'rann' s. 226, siin 'gång' s. 202, 218, 240, 250, 273, 278 (2 g.), 288, 314, 333, 334, 338, 339, 342, 345, 370; kna;faal s. 241; deer 'dörr’ s. 103; giizsande s. 211; oorghor s. 286.

Också Cod. Lincop. 39 fol. (från 1514 eller tiden närmast efter), utgifven i Ett fornsvenskt legendarium J—III och Skrifter till läsning för klosterfolk (S. F. S. S.) samt i Script. rer. suecic. III, 11, företer en mängd liknande exempel: gaak LfK s. 40, om-gaak LfK s. 60, taak 'tack’ LfK s. 101; glaat ’gladt’ Lg. 3 s. 613, saat part. Lg. 3 s. 342, 461, 591, 599, 621, 626, LfK s. 104, 133, 206, jnsaat LfK s. 7, samman saat Lg. 3 s. 614, tilsaat Lg.i s. 667; aan 'älskar' Lg. 3 s. 687, baan LfK s. 155, meen 'män' LfK s. 24, saan adj. Lg. 3 s. 300, LfK s. 81, sim 'sinne' Lg. 3 s. 414; aal 'alla' Lg. 3 s. 319, LfK s. 25, nidherfaal subst. LfK s. 39, nidherfaal imperat. LfK s. 197, paal 'pall' Lg. 3 s. 599, seelskap LfK s. 59, st aal 'stall’ Lg. 1 s. 437, LfK s. 206; teer 'torr' Lg. 3 s. 264; aakt Lg. 3 s. 451, LfK s. 9, 104, 109, 152, saakt Lg. 3 s. 654.

Antalet af dylika exempel kunde helt säkert utan, svårighet mångdubblas, men vi skola här inskränka oss till att anföra några strödda sådana, upptecknade under ett flyktigt bläddrande i Sö-dervvalls Ordbok och i särskilda textpublikationer:

Sv. Dipl. 3: haa-l 'Hallen' (nom. pr.) s. 239 (fr. 1316); 4: staalla; rwm, s. 465 (fr. 1335, nyare afskr.).

Sv. Dipl. N. S. 1: xvj laass eng s. 264 (fr. 1403); 2: daam s. 54 (fr. 1408); aal 'alla' s. 461 (fr. 1412).

Textkodex af Siaslinna tr0st (fr. tiden omkr. 1430), utg. af Klemming (S. F. S. S.): aal s. 265, 300.

Cod. Ups. C 480 (fr. tiden omkr. 1430—1450), utg. af Geete i Två sv. rimdikter fr. medeltiden: sleekt 'släkt' s. 47.

Cod. Ups. Palmsk. 405 (fr. förra hälften af 1400-talet), utg. af Kock och af Petersens i Östnord. och latinska medeltidsord-språk I: sanga stook s. 141, kiin s. 154, aal s. 154, 222, 228.

Textkodex af Kristoffers landslag (fr. medlet af 1400-talet): biistook B. 39.8, hoors 'sto' B. 45.2.

Cod. AM 191 fol. (»Ascabyensis», fr. 1492), delvis utg. i Sv. medeltidsdikter och rim (S. F. S. S.): saan 'sannfärdighet' s. 265.

Bidr. t. Finlands hist., utg. af R. Hausen: lagfaall s. 235 (fr. 1506).

I detta sammanhang kan också nämnas det i Cod. Holm. D. 26 — Prosaiska krönikan, utg. af Klemming i Småstycken på forn svenska — förekommande loes' löss’ (s. 247), hvilket förutsätter ett äldre lyss med förkortad vokal.

Hos de ord, som de anförda skrifningarna återge, efterföljesrotvokalen af geminatorna kk, tt, pp, ss, bb, nn, mm, 11, rr samt konsonantförbindelserna kt, ks, ts, pt, r%, rs, rv.

Skrifningar med w för ursprungligen kort u hafva icke tagits med i exempelsamlingen, fastän det ej lider något tvifvel att denna bokstaf såsom tecken för ?^-ljudet ursprungligen företrädde uu. Man finner det nämligen i många handskrifter användt så ojämförligt oftare än de egentliga dubbla vokaltecknen, att det förefaller minst sagdt osäkert om det alltid uppfattats som en ställföreträdare för uu och aldrig såsom ekvivalent med det enkla u.

Men äfven med uteslutande af dessa skrifningar, hvilka kunde påvisas i en massa urkunder utöfver de nämnda, framträder den egendomlighet vi här sysselsätta oss med på allt för många olika håll för att det ej vore uppenbart, att den måste härledas ur något förhållande af mera så att säga objektiv natur än det, hvari Brate är böjd att söka grunden för densamma.

Detta förhållande kan ej gärna vara något annat än det, att den med dubbelskrifven bokstaf återgifna vokalen varit förlängd 1.

Jag har tidigare tänkt mig en annan möjlighet: att skrifnin-garna i fråga framkallats af den inkongruens som till äfventyrs uppstått mellan det talade språket och skriftspråket, därigenom att det förra skulle framför geminator och vissa konsonantgrupper förkortat en lång vokal, som af det senare fortfarande genom dubbel-skrifning betecknades såsom lång. Om en person uttalade t. ex. såväl fedd som all med kort vokal, kunde han af den stundom mötande skrifningen feed förledas att i skrift återgifva uttalsformen all medelst aal. Att en dylik »omvänd skrifning» i och för sig

1 Dubbelskrifningen påträffas nästan endast i enstafviga ord, men häraf få vi ej sluta till en motsvarande begränsning af företeelsen. Man synes hafva undvikit fördubbling af vokaltecknet i ord med två eller flere stafvelser, ej blott om vokalen stod i öppen sådan, utan öfver hufvud. Den ortografiska behandlingen i Hälsingelagens textkodex af urspr. långvokaliska monosyllaba antyder detta. Såsom själf-ständiga ord förete de ytterst ofta dubbelskrifning, såsom kompositionsleder nästan aldrig, såvida de sammanskrifvits med en annan led. Att det senare skulle bero på en genomgående vokalförkortning i komposita är naturligtvis icke att antaga, hölst vid särskrifning af desamma — sådan förekommer ofta — lederna med afse-ende å vokalfördubblingen förhålla sig väsentligen som de självständiga orden.vore möjlig kan icke bestridas. Men det förefaller dock å andra sidan vågadt att tillita denna förklaringsgrund i så stor utsträckning som här blefve nödigt. Detta så mycket mer som skrifnin-garna af typen feed, till följd af såväl de resp. ordens fåtalighct som det i allmänhet sparsamma bruket af dubbelskrifvet vokaltecken, voro ganska sällsporda, de skrifningar däremot, som genom enkel bokstaf återgåfvo en ursprungligen kort vokal framför gemi-nata eller konsonantförbindelse, hörde till de allra

vanligaste.

Det hufvudsakliga skälet hvarför en dylik uppfattning torde böra öfvergifvas är dock det, att vissa förhållanden i våra dagars språk synas bestyrka de ifrågavarande skrifningarnas trovärdighet.

Bland exemplen här ofvan nämndes d0er 'dörr', teer 'torr', weer 'värre' (samt noor 'norr'). Dylika skrifningar — i hvilka en urspr. kort af rr efterföljd vokal återgifves medelst dubbel bokstaf

— hafva med rätta blifvit sammanställda med nsv. dialektformcr sådana som bar 'barr', för 'förr', tår 'torr' 1. Men det gifves absolut ingen anledning att skilja de förra från de öfriga ofvan anförda exemplen på dubbelskrifning af vokaltecknet. Ty att några mot de senare svarande former med lång vokal icke blifvit påvisade i den nuvarande svenskan utgör ingen sådan anledning. Den kvalitativa olikheten mellan de på vokalen följande konsonanterna kan utan svårighet tänkas hafva vållat att i ena fallet vokalen behöll sin längd och konsonanten förkortades medan i det andra behandlingen var den motsatta. Alldeles samma motsättning yppar sig ju äfven i riksspråkets (och de flesta dialekters) behandling af de ord där urspr. kort vokal förlängts framför likvida eller nasal + homorgan tonande konsonant; fsv. gärji — där den påföljande konsonanten var r — har blifvit gård, med bibehållen vokallängd, fsv. stäng våld vämb däremot stång, våld, våm, med förkortad vokal.

För öfrigt — om man än icke i den nu lefvande svenskan

återfinner den vokallängd som ifrågavarande skrifningar synas an-- t

1 Noreen, Aschw. gr. § 305.tyda äfven för andra fall än då rr följde på vokalen, har densamma likväl lämnat omisskännliga spår efter sig i en del nysvenska dialekter.

Vätömålet i Roslagen, öfver hvilket som bekant Schager-ström publicerat en grammatik och en ordlista i Sv. landsm. II. 4 och X. 1, återger urspr. kort a dels genom a-ljud — hvilket såsom långt är slutet (lmalf. a), såsom kort öppet (lmalf. a) — dels genom ett mycket öppet ä-ljud (lmalf. a). Grunden för denna differentiering är ej svår att utfinna. Vi vilja till en början genomgå de hithörande urspr. kortstafviga orden. Vokalen uppträder hos dem i regeln förlängd; det fåtal ord där i stället den påföljande konsonanten är det må här tills vidare förbigås. Det visar sig nu, att hos enstafviga ord, där vokalen står i sluten stafvelse, den så godt som alltid representeras af a-ljud: al, bak m., bak n., bar adj., bar vb., blad, dag, dal, drag, fat, glas, grav, av 'haf, al 'hal', at 'hat', var 'hvar', ja[g] ja, kar n., (t) kras, kval, lag (t. ex.j&nl. 'enlag'), lag 'lex', lo,g n. (i uttr. a l. me, nsti 'bedrifva otukt med någon'), mak(us) 'afträde', mal subst., man, mar 'litet träsk', mat, nav, rad, sak, sal, skal, slag, smal, snar, spad, stad m., stad f., stav, sval, svan, svar, tag, tak, tal, vad n., vak, val ni., val n., vqr 'pus', vrak1. Hos två- och flerstafviga, i hvilka rotvokalen står i öppen stafvelse, finna vi däremot merendels ä-\)ud: bågari, baka, bara adv., braka, brasa, dagar, draka, flaga, flaka, 'dyng-kärra', galan, gapa, gata, agJ 1. -a 'hage', aka 1. -a 'haka', aka 1. -a 'hake', ana 'hane', ara 1. -a 'hare', klava, krasa 'klase', kraga, kraka, lada 'lada', lava, laga, lagsm, laka 'lakan', laka 'lake', rnaga, mlika vb., maka m., nakan 1. nékngir, nata, raka vb., skada subst., skada vb., skaka, skåkdl, skapa, skara 'skare', skata 'trädtopp', skrapa, slags 'slaga', snara, spada, spraka, staka vb., staka subst., stapel, stan, svala 'svala', svala 'svale', sv^ra, tala, ta?ia, trasa subst., valan, vara 'esse'. I de fall, där tvärtom a uppträder i sluten stafvelse eller a i öppen, ligger förklaringen på denna af-

1 I de här meddelade exempelsamlingarna förbigås uppenbara lånord från nyare tid.vikelse nära till hands. Pron. vg,r 'hvarje' (jte var) var ofta obe-tonadt och har till följd däraf erhållit vokalen a, som i Vätömålet regelbundet företräder äldre svagton. a\ substantiven gap, skrap, ka,r 'karl' äro åter påvärkade af verben gapa, skrapa, resp. plur. karar. Dels utjämning med besläktade former, där rotvokalen icke stod i öppen stafvelse, dels inflytande från riksspråket (eller andra dialekter) kan ligga till grund för de afvikelser som möta hos apa subst., apal 'apel', åvbl (: vb. avla), bada, bågari (jte bågari), baka (: subst. bak), vala, 'dvala', fara vb. (: pres. far), flätar (: fem. flät), frasa, gala (: pres. gal), gnaga (: pret. gnagda), asa 'hasa' (jf. rspr. has), ata 'hata' (: at 'hat'), kaka, låmbr (: fem. lam), låtar (: fem. lat), mågbr (: plur. magra), mala (: pres. mal), någal (: plur. naglar), såddl, råkar (: fem. rak), saga, sala 'salu', skava (: pret. skavd*), skvala (jf. rspr, subst. skval), slåkar (: fem. s/ak), spakar (: fem. spak), spara (: pres. spar), stava, svågar (: fem. svag), tåmhr (: fem. tam), trava subst., trana, vågil (: plur. vaglar), vaka

(jf. rspr. vakna], vånar o. vana subst. (:adj. fem. van). Vi hafva således ingen grund att betvifla att den växling mellan a-ljud i sluten stafvelse och a-ljud i öppen, som framträder i de tidigare anförda exemplen — och särskildt tydligt i motsättningen bak : bg,ka (jte baka), bar : bara, dag: dagar, lag: laga lagsm, slag: slags, svar : svara, tal: tala — en gång varit genomförd inom den ordgrupp vi nu sysselsatt oss med.

Men det är icke blott där urspr. kort a undergått förlängning i öppen rotstafvelse som det representeras af ett ä-ljud. Också där det företrädes af kort vokal har denna, om ock med många och viktiga undantag, sistnämnda kvalitet; det kan här vara nog att exempelvis nämna bragd 'fiskbragder', bryta, dag, fala, galt, gada 'gadd', vaga, ssmar, stal, våt'h. Denna omständighet ger oss nyckeln till den växling vi nyss konstaterat. Den ådagalägger att differentieringen icke bestämts af vokalens ställning i sluten eller öppen stafvelse, ty hos en stor del af orden med kort ä-ljud står detta i sluten. En allmän öfvergång af kort a till öppet ä har fastmer ägt rum i målet, och 0111 den inträdt i öppen urspr. kort rotstafvelse men ej i sluten, är det emedan a vid tiden för öfver-gången varit kort i den förra ställningen men förlängdt i den senare; vi veta att förlängningen af kort vokal framför kort konsonant är af betydligt äldre datum i slutna stafvelser än i öppna 1.

Tydligtvis hafva vi då ock att i den vokalförlängning som anses hafva inträdt framför gg, nd, mb, gk, nt, mp, sk, st samt förbindelser af konsonant med följande likvida eller nasal, såsom sl, zn, mn, söka orsaken till att urspr. kort a framfor nämnda konsonantförbindelser eller deras motsvarigheter återges genom a-ljud, t. ex. i Idghr 'lång', stand 'stånd', vamb 'våm', stagka vb. 'stånka', vant 'vante', stampa, aska, kasta, trasla, agnar, namn.

Sedan a-ljudet såsom representant för urspr. kort a sålunda i de hittills undersökta fallen städse visat sig förutsätta en förlängning af vokalen, vänta vi oss att aldrig — om ej möjligen i yngre lånord — möta detsamma som kort i andra ställningar än framför ofvannämnda konsonantförbindelser.

Men det faktiska förhållandet är ett helt annat. Vi finna med fa undantag a-ljud framför geminatorna kk, tt, pp, ss, nn, mm \ baka, blak adj., drak, aka vb. 'hacka', klak subst., knaka, naJp, paka vb., raka, smaka, sprak, stak subst., stak vb., ståkaré, tak, taka vb., taka subst.; at 'hatt', kat, kata, krata vb., mafa 'matta', map 'Matte', skat, skrat, spat; kapa 'kappa', kapa 'kappe', klapa, knap, subst., lap, lapa, nap m., nap n., slap vb., tapa, trapa\ fras 'hankatt', vdsar 'hvass', kasJ, krasa 'kratsa', las, lass 'Lasse', las, vas 'vass'; an 'annan', ana 'Anna', ana§ 'annars', bana, baner, bran, gråmr 'grann', kana, man, pana, ran, sånbr 'sann', span m., span vb., van; ama, dam m., fram, fraW, skam, stam. För så vidt geminatan ej uppstått genom förlängning af äldre kort konsonant reducera sig undantagen iiWgranJ och an 'han'. Orden fatas 'fattas', fåfcgor 'fattig', våt'h 'vatten' hafva tidigare varit kortstafviga — betr. de förra jf. fsv. fatas nsv. dial. (Nyl.) fätas samt fsv. fatigher nsv. dial. (Nyl.) fätigär. Orden gamal, åmaré 'hammare', kårnari likaså; i sam a 'samma' och sama 'samman' visar a att förlängningen af m är af äldre datum, något som utan tvifvel sammanhänger med att dessa ord i motsats till

1 Noreen, Aschw. gr. § 130.de förra hade »enstafvighetsaksent» 1. Gå vi så vidare, möter oss regelbundet a framför konsonantförbindelserna kt, ks, ft, fs, sp och ns ' akta, lakt, makt, sakt 'sagt', sakta, slakta, vakt; aks, aksol m. 'axel1, åksal f., daks (jus o. Vtkn), flaksa, kraksa, laks, saks, strakst, vaks\ afta 'afton', kraft, skaft', åfsngir 'hafsig'; asp, aspa 'hasp'; ansa, dans, dansk, fans 'fanns', glånskh" 'glansk', krans. Frånsedt grana och an samt ursprungligen kortstafviga ord — till de redan nämnda kunna ännu läggas draji 'dragit', f^a)/n 'flådd' (fsv. flagkin), slap 'slagit', tap 'tagit' — förekommer kort ä-ljud såsom representant för urspr. kort a i hufvudtonig stafvelse endast i) framför dd, bb äfvensom gd 2) framför 11, It, Is 3) framför rr samt förbindelser af r eller kakuminalt l med följande konsonant (och supra-dentala resp. kakuminala geminator som uppkommit af dylika). Jag har antecknat följande exempel: 1) aga 'agg', blagari 'blaggarn', dag, fraga vb. o. subst., kaga, kuaga, lag, plag, rågngér, staga vb. o. subst. 'stadga', taga 'tagg', vaga-, bada, gada 'gadd', lada-, absr 'abborre', babla, gnabas, gräbn&va, skab; bragd 'fiskbragder'. 2) al, fal 'fall', fal 'fåll', fala 'falla', fala 'fålla', galjx, ala 'nätsänke' (jf. isl. hallr), kalar 'kall', kala vb., knala, pol, skal subst., skala 'skalle', stal, tal, val 'vall' val 'våld', va la 'vålla'; galt, altar 'halt', malt, salt; als 'alls'. 3) dara, knara, spara, star-, ark m,, bark, arkla 'harkla', kvarka, mark 'skålpund', mark 'jord', markna,park, snarka, spark, sparka, stårkar 'stark'; årgdr 'arg', sarga, varg-, val 'hvart', svåfir 'svart', val '(ingen)vart'; agtil o. d. 'anus'; arpa 'harpa', skärpar 'skarp', varp\ arv 'arf', arv 'harf, varv 'hvarf', karva, sarv,

skarva, slarv, sparv, svarva; arm subst., årnvbr adj. ’arm’, barm,

1 Förlängningen af m i orden samme samman har redan af Kock, Sv. Iandsm. XI. 8 s. 42, ställts i samband med denna egenhet i deras aksentuering. Likväl kan jag i öfrigt icke dela hans uppfattning beträffande den kvantitativa behandlingen af kort a -j- m i rspr. I en ännu otryckt (ehuru redan för flere år sedan ned-skrifven) utredning af frågan kommer jag till det resultatet att rspr. förlängt såväl slutljudande som intervokaliskt kort m efter alla vokaler utom urspr. långt a samt urspr. kort a, så vidt det vid ljudlagens genomförande var förlängdt, d. v. s. i en-stafviga ord där m stod i slutljudet. (Betr. den förra inskränkningen jf. Noreen, Aschw. gr. § 300, betr. den senare numera Hesselman, Stafvelseförl. o. vokalkvant. § 110.)

----’---------

åmtir 'harm', karm, larm, tarm, vårmor 'varm'; alka 'halka', kalk 'calx', kalk 'calix', svalka, valk; galga, svalj, talg-, als, 1. as ’hals’; skvalpa, valp\ ålvår 'half', valv 'hvalf, kalv, alm 'alm', alm 'halm', kvålmugir 'kvalmig', malm, skalm. Lånord är antagligen pada (och med säkerhet öfriga undantag härifrån).

Af dessa fakta synes framgå att Vätömålet tidigare, utöfver de fall där förlängning hittills antagits hafva egt rum, i mycket stor utsträckning visat förlängd vokal framfor geminator och konsonantförbindelser, där det nu i öfverensstämmelse med det ursprungliga förhållandet visar kort. Upprätthållandet af a-ljudet i dessa fall, fastän en ljudlagsenlig öfvergång af kort a till ä blifvit genomförd i målet, kan näppeligen annorlunda förklaras. Framför en del af de konsonanter som efterfölja detta a-ljud kunde det väl tänkas bero på en rent kvalitativ affektion af vokalen. Men att de alla skulle på samma sätt påvärkat a-ljudet, därom kan ej bli tal, så olika som de till sin bildning äro.

Det resultat vi på denna väg kommit till bekräftar alltså i hufvudsak de fornsvenska handskrifternas vittnesbörd, hvarom ofvan varit fråga. Endast så till vida eger en motsägelse rum, att de senare utan åtskillnad angifva vokallängd framför geminator och konsonantförbindelser, där Vätömålet visar sig haft förlängd vokal, och sådana, vid hvilka ingen förlängning kan spåras i detsamma. Det kan bero på att förlängningslagen värkat i olika utsträckning inom de dialekter, som representeras af de undersökta fornsvenska handskrifterna, och i Vätömålet. Men det kan ock bero därpå — och detta är väl det sannolikare — att i Vätömålet särskilda omständigheter, förkortning af den förlängda vokalen före den allmänna öfvergången af kort a till ä eller öfvergång af kort a till ä på grund af yngre ljudlag, framför somliga geminator och konsonantförbindelser undanröjt spåren af förlängningen. Att en förlängning värkligen också här inträdt, därom ger formen bar ’barr’, jämte df)r 'dörr' och &r? 'ärr', en om ock svag antydan. Då rr samt förbindelser af r eller kakum. I med en följande konsonant i många svenska dialekter framkallat öfvergång af ett föregåendekort a till ä1, är det antagligt att det ä-ljud hvarmed Vätömålet i dessa ställningar återger urspr. kort a grundar sig på samma ljudlag. Framför gg, dd, bb, gd samt 11, It, Is, där vi sett att det likaledes visar ä-ljud för äldre a, far väl däremot detta antagas hafva blifvit förkortadt så tidigt att det kommit att deltaga i den allmänna öfvergången af kort a till ä.

Också i an ’han’ har tydligtvis vokalen varit kort vid tiden för denna öfvergång — i strid med hvad vi funnit vara regel framför geminatan nn. Genom sin användning som obetonadt blef ordet likställdt med ändelsestafvelserna, där urspr. a i allmänhet uppträder som a. Ett mera svårlöst problem erbjuder vokalisationen i granz. Men huru än denna må vara att förklara, kan den svårligen rubba de slutsatser rörande kvantitetsbehandlingen i Vätömålet, hvartill vi i det föregående kommit.

Vätömålet är emellertid icke den enda dialekt, där en differentiering af a-ljudet efter tidigare kvantitetsförhållanden röjer förlängningarna i fråga. Att noggrant angifva i hvilka det är fallet låter sig dock icke göra för närvarande, åtminstone icke med tillhjälp af de källor som föreligga i tryck. Dessa gifva bl. a. ingen säker kunskap om huru målen i de näjder som omgifva Vätö förhålla sig härutinnan. Enligt J. E. Wahlström, Uplandsdialekten s. 4, skulle den behandling af a, som iakttagits i Vätömålet, återfinnas i hela den till Stockholms län hörande delen af Uppland, med undantag af den nordligaste fliken, Fröso̊kers härad — om nämligen, som sannolikt synes, han åsyftar denna behandling med sin uppgift att munarten därstädes »uttalar a

nästan såsom ä». Så till vida håller detta i hvarje händelse streck, att i trakterna nordväst om det angifna området urspr. kort a i starktonig stafvelse uppträder som (långt slutet eller kort öppet) a cj allenast där förhållandet är enahanda i Vätömålet utan ock där man i detsamma finner «2 — jag frånser härvid den ofvan' omtalade öfvergången

1 Jf. bl. a. Leffler, Sv. fornm. fören. tidskr. II s. 37; Lundell, Sv. landsm.

I s. 97 f.; Grip, Sv. landsm. XVIII. 6 § 37.

s Jf. A. Vibfirg, Sägner på Roslagsmål från Valö socken, Sv. fornm. fören. tidskr. VII s. 177 ff.; G. Bergman, Alundamålets formlära, Sv. landsm. XII. 6;till (i-ljud framför rr samt r- och ^-förbindelser. Men förhållandet tyckes vara det samma jämväl i västra delen af nämnda område (åtminstone t. o. m. Kårsta s:n1), så att kanske 'den till Stockholms län hörande delen af Uppland' bör rättas till 'Roslagen'.

Det dialektområde, hvars behandling af a vi kunna studera i Vätömålet, synes icke sammanhänga med ett annat, nordligare beläget, där liknande företeelser möta. En uttömmande redogörelse för dessa kan redan på grund af det tillgängliga materialets knapphändighet icke komma i fråga och är dessutom för vårt ändamål mindre nödvändig. Endast några kortfattade notiser kunna här i förbigående lämnas.

Det åsyftade området ser ut att innefatta i) Gäfleborgs län, åtminstone norra delen 2) den angränsande delen af Kopparbärgs län, öster om Siljan 3) Jämtlands län utom västra delen af Frostvikens s;n i nordligaste spetsen (befolkningen i nyare tid invandrad från Norge) 4) hela Västernorr-lands län 5) Asele lappmark i Västerbottens län2. Också

V. Vennström, Från Vendel i Uppland (berättelser), Sv. landsm. I. s. 598 ff.; E. Grip, Skuttunge- och Björklingemål (folksägner), Sv. landsm. XVIII. 3; Dens., Skuttunge-målets ljudlära, Sv. landsm. XVIII. 6 § 36.

1 Jf. J. Björk, Allmogemålet i Alsike socken, Uppl. fornm. för. tidskr. II, afd. 2 s. xxv; H. G. Blumenberg, Korstam&l o. Ur allmogens mål och seder i Kårsta med omnejd, Uppl. fornm. för. tidskr. I. 4 s. 43, 5 s. 127, II afd. 2 s. xlix, cxxxvii.

2 Mina källor för detta språkgebit äro Lundell, Det svenska landsmålsalfa-betet, Sv. landsm. I. 2; Uppränning till Grammatik för Delsbomålet, utg. af Helsing-lands fornminnesällskap; Ordbok öfver allmogeord i Helsingland, utg. af samma sällskap (gen. F. Wennberg); Anna Hjelmström, Trollbruden (saga på hälsingemål), Sv. landsm. VE, sm. medd. s. cxxxix ff.; Dens., Från Delsbo (m. gramm. anmärkningar o. ordlista), Sv. landsm. XI. 4; Ur Västmanlands-Dala landsmålsförenings samlingar till en ordbok öfver landsmålet i Västmanland och Dalarne I—III; E. Jessen, Notitser om dialecter i Herjedal og Jemtland, Hist. tidskr. utg. af Den norske hist. förening, 3:e bind; H. Westin, Landsmålsalfabet för Jämtland och Härjedalen, Sv. landsm. XV. 3; Sv. Öberg, Några bilder från Härjedalens fäbodar, Sv. landsm. VII. 11; Erik Modin, Härjedalens ortnamn och bygdesägner, Sv. landsm. XIX. 2; Jon Jonsson, Från Offerdal i Jämtland (berättelse), Sv. landsm. I s. 585 ff.; L. P. Dahlgren, Från Medelpad (berättelse), Sv. landsm. I s. 577 ff.; C. J. Blomberg, Ångermanländska bidrag till de svenska allmogemålens ljudlära; (R. Bergström o.) J. Nordlander, Sagor, sägner och visor, Sv. landsm. V. 2 (fr. s. Ångermanland ss. 31 ff., 60 ft., 70 f.; fr. Åsele lappmark ss. 48 ff., 53, 54, 77); K. Sidenbladh, Allmogemålet i norra Ångermanland; J. Nordlander, Anmärkningar och rättelser till föreg., Sv. landsm. 11,här är den vokal, som företräder urspr. a i kort rotstafvelse, af en kvalitet i enstafviga ord och af en annan i två- och flerstafviga. Liksom i Vätömålet undanskymmes regeln i någon mån af att en del ord, tydligen på grund af analogibildning, lån ur rspr. eller annan dialektblandning, förete den vokalisation som är normal i den motsatta gruppen. Dess giltighet är ock inskränkt genom vissa omljudsföreteelser — öfvergång af a i kort rotstafvelse framför u till ett å-ljud med dragning åt 0 (lmalf. 0) i kustlandskapen1 och ett par socknar i Jämtland, t. ex. lee 'lada’ (Häls., n. Ang.2; = fsv. obl. ladhu), mqsar messa 'masur' (Häls., n. Ang.), svglo 'svala' (Jämtl.; = fsv. obl. swalu) — till ett rent å-ljud (lmalf. o 1. «) i en mindre del af Jämtland, t. ex. svolo svalu o. d. 'svala'—eller till ett z^-ljud (lmalf. u) i Härjedalen och större delen af Jämtland

— t. ex. In du 'lada' (Härj.), sngu 'saga' (Härj.; = fsv. obl. saghu), szuulu o. d. 'svala' 8; äfvensom framfor urspr.

a, som här utveck-

sm. medd. s. xc ff.; O. P. Pettersson, Om Lillpintel och trollkäringen (folksaga fr. Åsele lappmark), Sv. landsm. VI, sm. medd. s. cxxxv ff. — I det följande användes vid återgifvandet af svenska dialektformer i allmänhet "gröfre" beteckning, utom för enskilda ljud. Med bokstafven a afses lmalf. a endast där den har längdtecken ({?) eller utmärker kort starktonig- vokal.

1 Måhända dock ej i hela detta område; jag har uppgifter blott från n. Hälsingland och n. Ångermanland. Från sistnämnda trakt uppgifvas dels former med

0 (enl. Sidenblads beteckning o), dels sådana med lmalf. a (hos S. ä), t. ex. skätte 'skata1, tjväre ’kräkla’ (fvn. obl. pitaru). Om det senare ljudet och dess uppträdande för 0 i andra fall se längre fram. Möjligtvis stamma dessa å-former från annat håll än ö-formerna.

2 Då jag vid behandlingen af företeelser, gemensamma för en dialektgrupp, nödgas åberopa exempel, för hvilka jag har belägg endast från en del af målen, angifvas dessa städse inom parentes ; förekomsten af samma eller liknande former

1 de öfriga är därmed icke förnekad.

3 Omljudet af a i kort rotstafvelse framför u sträcker sig vida utöfver ifråga-

varande områdes gränser, norrut lika långt som det svenska språkgebitet, söderut

ända ned i Uppland,- det återfinnes ock i de östsvenska målen. Den omljudda vo-

kalens kvalitet företer ganska stora växlingar: utom o, 6L och U i Jämtlands, 6 (och

a?) i Jämtlands, Gäfleborgs och Västernorrlands län samt i sydöstra delen af Vä-

sterbottens län (åtm. t. o. m. Degerfors s:n) möter rent o-ljud i landsdelen norr om den sistnämnda (åtminstone fr. o. m. Burträsks s:n) oeh i en liten del af Österbotten (Pedersöre, Purmo och Esse s:nar), äfvensom a-ljud i Uppland och största delen af det östsv. språkområdet. Jf. Unander, Allm. målet i södre delen af Vesterbottens län (formerna kore ’kara’, lo[Ö]e jte lö[Ö]u ‘lada’, sogc jte söge ’saga’, tvore ’kräkla m. fl. likn.); Åström, Degerforsmålets ljudlära, Sv. landsm. VI. 6 § 21; Lindgren, Burträskmålets grammatik, Sv. landsm. XII. 1 § 24 j Sagor, sägner, legender, äfventyr,lats till ett å-ljud, till samma ljud i en del af Dalarne (åtm. Boda och n. Rättvik) samt västra och mellersta Härjedalen, t. ex. nåvår 'nafvare' (Dal.), dqgor 'dagar’ (Härj.), tqlo ’tala’ (Härj.)x. Men växlingen framträder i alla fall tydligt nog och har uppenbart liksom i Vätömålet ursprungligen sammanfallit med en växling mellan förlängd och kort vokal, hvilket den ännu gör i vissa dalsocknar (åtm. Boda o. Rättvik, men ej Leksand). Likväl är differentieringen endast i en del af området lika utpräglad som i Vätö, så att man säger t. ex. ba vb. ’bad’ (n. Ang., As.), dag (s. Ang., As.), grav (n. Ang.), tak (Jämtl., As.), van (s. Ang.), men dagar (s. Ang.), fatas 'fattas’ (Ås.; fsv. fatas), mala mmla (Jämtl.), skalig-li 'skadlig' (s. och n. Ång.; fsv. skafialiker), staka 'stake' (s. och n. Ång.)2. I somliga trakter har den, i st. f. a- och ä-ljud, endast gifvit slutet och öppet a (lmalf. a och a), exempelvis i dag (Häls.), grav (Häls., Härj.), mat (Häls.), tag (Med., Härj,), tak (Härj., Jämtl.) och avug -u ’afvig’ (Dal.), dagan 'dagarna’ (Häls.), gate -o ’gata’ (Häls., Härj.), gnaya (Jämtl.), skate -o 'skata' (Häls., Med., Härj.), svara o. d.

Sv. Iandsm. III. 2 (s. 47 Vörutraiske ’Varuträsk’ Skellefteå, s. 43 lodin 'ladorna' Luleå, ss. 36, 40 lögO 'lagom' stärkvörin ’stark-varorna’ Neder-Kalix, s. 34 håylörQn 'höladan’ Öfver-Kalix); Grip, Skuttungemålets ljudlfira, Sv. Iandsm. XVIII. 6 § 38; Hultman, Östsv. dial. § i.43.

1 Området för denna öfvergång innefattar dessutom den i väster resp. söder till nämnda trakter stötande delen af Dalarne (åtm. Ofvansiljans fögderi), hvarest den gifvit rent ^-ljud (lmalf. o). Väsentligen samma företeelse träder i dagen i ett annat område, hvartill tyekes höra ungefär Västerbottens län (utom Åsele lappmark) samt Norrbottens län; här har likväl ändeisens 0, hvari äfven urspr. öppet o under vissa förhållanden deltagit; i vanliga fall återges äldre kort a genom öppet a eller ä (lmalf. a och &). Norra delen visar öppet <?-ljud (lmalf. CO).

Redan med Nysätra s:n är detta händelsen, ehuruväl a ännu möter i något nordligare soeknar, såsom Burträsk — här doek efter bilabial kons. & — oeh Skellefteå; åtm. fr. o. m. Piteå tyekes (O vara enrådande ända till Öfver-Kalix, som igen har a-ljud, med samma undantag som Burträsk. Ett tredje område där a blifvit å i ifrågavarande ställning är Estland (utom Nargö). Jf. betr. allt detta Noreen, Ordlista öfver dalmålet, Sv. Iandsm. IV. 2, passim, oeh af de s. 230 not 3 anförda arbetena Åström §§ 7, 26; Lindgren §§ 33, 46, 47; Sv. Iandsm. III. 2 ss. 32—43, 45, 47, 48; Hultman §.52.

2 Identifieringen af Blombergs oeh Sidenbladhs co med lmalf. & härrör från Lundell, Sv. Iandsm. I s. 97 f. Att den "grofva" beteckningen ä i hithörande ord i språkprofven från Åsele lappmark åtminstone ej återger ett mindre å-aktigt ljud än lmalf. U får väl tagas för gifvet.(Jämtl., Härj.)1. Detta är, så vidt ses kan, händelsen i Dalarne, Hälsingland, Medelpad och Härjedalen, i hvilket sistnämnda landskap likväl möjligtvis äfven a: a förekommer; dessutom i spridda socknar uti olika delar af Jämtland. Formerna med a i roten och a i ändeisen äro särskildt anmärkningsvärda emedan de bevisa att a såsom representant för äldre a i kort rotstafvelse icke beror på assimilation med den efterföljande ändelsevokalen, en tanke som möjligen fallit läsaren in i fråga om Vätömålet, hvarest också ändelsevokalen a uppträder som a. — Men det är ej blott i de urspr. kortstafviga orden man kan konstatera en behandling af kort

a, liknande den i Vätömålet. Hvad som för oss har särskild betydelse är att en sådan yppar sig också där vokalen efterföljes af »täckt» konsonant. Den öfverensstämmer i detta fall, äfven där den är kort, ofta till kvaliteten med den tidigt förlängda vokalen hos de monosyllabiska urspr. kortstafviga orden. Och det icke blott framför sådana konsonantförbindelser, hvilka anses kunna framkalla förlängning af en föregående vokal, utån ock framför andra, äfvensom framför geminator. Såsom exempel må anföras, ur a : a-målen: bakke o. d. (Jämtl., s. Ang.), framm (n. Ang., As.), hann pron. (s. och n. Ang.), hatfn (Jämtl.), llakte o. d. 'slakta’ (s. Ang., As.), afta 'afton' (s. och n. Ang.); ur a : #-målen: bakke o. d. (Häls., Härj., Jämtl.), damm m. (Dal.), hatfn (Härj., Jämtl.), katt (Med.), skafte 'skaftet’ (Med.), Xlakta 'slakta' (Häls.)

I hvad mån behandlingen framför vissa konsonantförbindelser eller geminator varit en annan, framgår endast till en del af de tillgängliga uppgifterna. Oafsedt ett fåtal från olika trakter stammande exempel, alltför enstaka för att kunna läggas till grund för några regler, tyckes urspr. a representeras af a, resp. öppet a: 1) framför 11 och nn i Dalarne, Hälsingland och (en del af?) Härjedalen — t. ex. fall (Härj.), skalla o. d. 'skalle' (Dal.), valla 'vålla’ (Häls.); anna 'annat' (Häls.), bannår o. d. (Dal.), mann (Härj.),

1 Att Imalf. a åsyftas med Delsbogrammatikens och hålsingeordbokens dä — ehuru beskrifningen i den förra snarast inger föreställning om ett a-ljud — samt med Västm.-Dalaordbokens re, framgår af Lundell, Sv. landsm. I s. 107 ff. och Hjelmström, Sv. landsm. XI. 4 s. 81.lann lann (Häls., Härj.); 2) framför gg i Dalarne och Härjedalen

— t. ex. agg (Dal.), Bagg-gâii (Härj.); 3) framför r + kons. öfver hela området — t. cx. arm (Dal), barm (n. Ång.), llarve 3.larvn 'slarfva -ig’ (s. Ang., Häls.), stark o. d. sta§k o. d. 'stark’ (Häls., Med., s. Ång., Härj., Jämtl.), varj gvarj (s. och n. Ang., Jämtl.); 4) framför kakum. I + kons. med säkerhet i Dalarne — t. ex. balk alv 'half. Formerna balk balk balk från Jämtland och lalj från Medelpad tyda på ett dylikt förhållande i dessa landskap. Möjligtvis ansluter sig Hälsingland till dem. Åtminstone synas orden med 11 rspr. a + kakum. I + kons. icke här liksom i grann-landskapet Härjedalen uppträda med å-ljud (se nedan): jf. t. ex. hulm, ks.lv. Uppgifterna om användandet af a i dessa fall stämma ej alltid öfverens med dem som frän resp. trakter lämnats om representanten för urspr. kort a i öppen stafvelse. Till en del

— i synnerhet där dessa uppgifter härröra från olika personer

— kan detta bero på växlande uppfattning af samma ljud. Men åtminstone framför r + kons. torde värkligen a blifvit a i vissa trakter där det i urspr. kort öppen stafvelse uppträder som öppet a\ i hvardera ställningen synes sistnämnda ljud förekomma endast i Dalarne, Hälsingland och mindre delar af Härjedalen och Jämtland.

Ytterligare inskränkning lider a- resp. a-ljudets område genom den labialisering urspr. kort a i särskilda fall

undergått. Först och främst har öfvergång däraf till å-ljud (lmalf. a 1. o) öfverallt utom i Ångermanland och Åsele lappmark inträdt framför gg (och ante-sonantiskt nd, inb, lik}), t. ex. Vidare representeras

det framfor kakum. I + kons. i Härjedalen (utom östligaste delen) och i södra Ångermanland af ett å-ljud (lmalf. 0 1. 0), t. ex. bolk boXk belk ’balk’, holm 'halm' (s. Ång.), i östligaste Härjedalen äfvensom i norra Ångermanland (och Åsele lappmark?) af ett egendomligt mellanljud mellan öppet a- eller ä- och å-ljud (lmalf. a), t. ex. stalp pret. (ö. Härj.), balk 'balk' (n. Ång.), galje 'galge' (n. Ång.) *.

1 Det nordångermanländska ljud, som Sidenbladh betecknar å, sattes af Lun-dcl! efter beskrifning = lmalf. G) < men den af Nordlander, Sv. landsm. II, sm. medd.Det senare ljudet har troligtvis framgått ur det förra i sammanhang med den utveckling urspr. kort o (> o) > a, som i en del ord genomförts af den östligaste härjedalskan och af ångermanländ-skan1. Också framför dentalt / -f kons. (incl. //) har a öfvergått till e och a, ehuru i delvis andra trakter än framför kakum. / -f kons. Till den ifrågavarande ljudlagens område hör nämligen äfven Medelpad (åtm. Selånger), där ö-former äro i bruk — t. ex. olle ’alla\ keller 'kallar’, els ’alls’ — hvaremot västra och mellersta Härjedalen (i likhet med Jämtland?) icke torde göra det. Lmalf. a visar sig ej allenast i norra Ångermanland och Åsele lappmark

— under förutsättning att den grofva beteckningen ä i exemplen från sistnämnda, till språket ångermanländska ort åsyftar samma ljud — utan ock i södra Ångermanland, där vi framför kakum. I -f kons. funnit o\ troligtvis äfven i östligaste Härjedalen. Hithörande former äro bl. a. a// 'all* (n. Ång.), k&ll 'kall’ (s. Ång.), kkll 'kallar’ (n. Ång.), galt ’galt’ (s. Ång.), a lt ’allt’ (ö. Härj.)2.

s. xciv anförda formen som tydligen är identisk med S:s (tét-)vnjählk,

visar att det är lmalf. a.

1 Jf. Lundell, Sv. landsm. I s. 99 o. formerna b&ttn ‘botten’, fcdk 'folk', skä§Vlä 'stelna* (fsv. skorptta) från ö. Härjed. — 1 fråga om utvecklingen af a till (l-ljud framför kakum. I -J- kons. ansluter sig till Härjedalen den angränsande delen af Dalarne (Ofvansiljans fögderi med undantag af Venjan etc.), med lmalf. o, efter hvilket /-ljudet bortfallit; till Ångermanland landsdelen norr om detsamma, möjligen

i hela sin utsträckning eller åtminstone t. o. m. Luleå. I dennas sydligaste del kan man endast spåra <2-ljudet, som — i likhet med det af a framför kort kons. -}- a uppkomna och väl i samma orter som detta: se s. 231 not r — öfvergått till ett a-ljud (lmalf. CL i Degerfors, a i Burträsk), i någon mån skiljande sig från den vanliga representanten för urspr. a (lmalf. a i Degerf., & i Burtr.) och därigenom röjande sitt ursprung. Se Noreen, Dalmålet, passim; Åström § 7; Lindgren § 47 anm. 3; Sv. landsm. III. 2 s. 42 (hdlsQ 'halsen’, kålv ’kalf’ Luleå).

2 Medelpad, Ångermanland och Åsele lappmark tyckas utgöra södra delen af ett vidsträcktare gebit med dylik affektion af a-Ijudet framför dent. I -}- kons., hvilket gebit i norr sträcker sig lika långt som det svenska språkområdet. Närmast dem, i en del af Västerbottens län, framträder affektionen endast såsom en från den vanliga skiljaktig nyans hos a-ljudet (CL mot a i Degerfors, a mot & i Burträsk) ; om tillkomsten och utbredningen af detta förhållande gäller det s. 231 not 1 sagda. Längre norrut möter igen <2-ljud (också i Öfver-Kalix). Se Åström § 7; Lindgren § 47 anm. 3; Sv. landsm. III. 2 (s. 45 skällen tdll åll 'alla' Piteå, s. 41 befäld åll Ålt etc. Luleå, s. 36 ff. hålt tällan 'tallarna' ääll 'alla' etc. Neder-Kalix, s. 32 ff. käle 'kallade' åll etc. Öfver-Kalix). — Företeelsen återfinnes i Dalarne — åtm. i Of-Från s. Ångermanland uppgifvas visserligen äfven några exempel på lmalf. a cllcr a för äldre a framför dent. I + kons., men då dessa ljud stå mycket nära a, är man frestad misstänka en förväxling. Ännu i en annan ställning — framför gg— motsvaras urspr. a af 0, nämligen i Hälsingland (och Medelpad?): från Delsbo upp-gifves bogge ’(norr)bagge’, plog g plagg' (samt degg ’dagg’, logg ’lagg’, vegga ’vagga’, hvilkas o dock kan tänkas återgå på äldre {>) *. Huruvida äfven i detta fall o längre norrut fortsättes af a — agg aggene 'aggande’ från norra och plagg (f. plagg}) från södra Ångermanland låta förmoda det — kan af mig icke afgöras. Slutligen tyckcs urspr. a hafva i en liten till Dalarne hörande del af området (åtm. Rättvik) förbytts i ett å-ljud jämväl framför kk(il//?), som uppkommit genom assimilation af nasal + tenuis; jf. båkko 'backe'. Samma ljudlag spåras längre norrut i östligaste Härjedalen, ehuru här å-ljudet

utvecklats vidare till a (jf. ofvan): bakkä2.

vansiljans fögderi (intill Särna), men icke i Nedansiljans; Älfdalsmålet återger urspr. a framför 11 Id It genom lmalf. Ö, Moramålet genom o, Orsamålet genom Såsom exempel må ur Noreens Ordlista anföras: (Ålfd.) oljd&V 'aldrig', Ol, följX, 'falla', f&lda 'fålla', olj 'halt', olda 'hålla', kol_d 'kall', Ma vb., solj 'salt', skol 'skallgång', sköU, tol fttlfold 'tvefaldig'. — Jf. med denna företeelse (som synes ega ett motstycke äfven på jylländsk botten: K. Bennike o. M. Kristensen, Kort over de danske folkemål s. 22 f.) den fsv. öfvergången af kort o till u framför 11 Id It, hvarom se Rob. Larsson, Ant. tidskr. f. Sv. XII. 2 s. 32; Kock, Arkiv IX s. 245 f., Hultman, Östsv. dial. § 1.8 m. not.

1 Exemplen delvis hämtade ur Delsbogrammatiken och hälsingeordboken, där de skrifvas med 6 i st. f. 0 (bOgge likväl med å). Att 0-ljud menas, framgår af det Sv. Iandsm. XI. 4 s. 81 sagda.

2 Att de anförda formerna böra härledas ur en sådan ljudlag förefaller sannolikt med hänsyn till att det västligare dalmålet (åtm. 1* hufvuddelen af Ofvansiljans fögderi) låtit a öfvergå till ett rf-ljud (Ålfd. lmalf. Ö, Mora 0, Orsa 8) framför alla af nasal -f- tenuis uppkomna tenuisgeminator. Detta bevisas af former sådana som (Ålfd.) Okul 'ankel', drok 'drack', SOk 'sjönk' (jf. fsv. sank), skrok 'någonting skrynkligt', skroha 'göra bucklig' (jf. nsv. dial. skrankcr 'ojämn'), sp^oh 'sprack', Stol» vb. 'stack', tolca, vb. 'tacka'; &0t vb. 'band', sp^Oi vb. 'spratt'; kop 'klimp' (jf. no. kamp), kopas 'kappas'> krOp 'krokig' (jf. nsv. dial. kramp) — samt, å andra sidan, alta 'hacka', k^alc subst., WttJc&j T^aJcd 'hund', St&ll subst. j at 'hatt', kdt] tap, t apa 'förlora', öfvergången är af särskildt intresse såsom kriterium för tenuisgeminatornas härkomst. Formen bolyd 'backe' vittnar sålunda för den gamla sammanställningen af sv. backe med da. banke och mot v. Friesens (De germ. mediagem. s. 100) härledning däraf ur ett urgerm. ba^nä(n)-. Man invänder kanske, att två olika bildningar måste föreligga, då ju såsom v. Friesen framhållit -kk- iNorr om det område, inom hvilket vi nu uppehållit oss, förekommer, efter hvad det vill synas, ingen sådan differentiering af a-ljudet, som läte med säkerhet sluta till förlängningar af ifrågavarande slag; icke häller i trakterna närmast sydväst och söder om detsamma. Men en behandling af urspr. kort a, hvilken möjligtvis har till förutsättning dylika förlängningar, möter oss såväl inom det i norr tillstötande området som i de landsdelar som omgifva Vänern. Åtminstone i Degerfors s:n i Västerbotten företrädes detta ljud, där ej särskilda omständigheter betinga en afvikelse, af öppet a (lmalf. a), men framför kk, kt, ks, gg regelbundet af slutet (lmalf. a), t. ex. båkk 'backe', vakt 'vakta', laks, dagg; och i en annan västerbottnisk socken, Burträsk, där det i regeln blifvit a (framför gg ai) anträffas i samma ställningar a, om ock — väl till följd af dialektblandning — endast i enstaka ord, t. ex. klakk, dagg*. Och så vidt af de föreliggande uppgifterna från Värmland, Västergötland och Bohuslän kan ses — från Dal har jag inga att tillgå

— är här likaså det korta a-ljudet, ehuru i allmänhet öppet (lmalf. a), slutet (lmalf. a) bl. a. framför kk (där dock åtm. Fryksdals-målet i många ord har öppet a), kt, ks\ dessutom framför gg i Bohuslän och, som det tyckes, Västergötland, men i Värmland dels endast i ett par ord, dels alls icke. Sålunda t. ex. bakke båkk, hakka hakk (Värml., Boh.); sakt 'sagt'; aks; laggar -er (Vgötl., Boh.), vagga o. d. (Värml., Boh.), bagge bågg (Värml., Boh.). Men å andra sidan t. ex. skaft (Värml., Boh.), kalv, namn namm, kalla o. d. (Värml., Boh.), mann, lapp, katt (Värml., Boh.)2. Det

intervokalisk ställning icke på det eg. svenska språkområdet kan uppkomma ur -gk-(hvilket däremot i Dalarne är möjligt). Att den bildning som innehåller urspr. -gk-skulle användas just inom de fåtaliga svenska dialekter, där detta varit underkastadt assimilation, och den andra i alla öfriga, vore dock en alltför egendomlig tillfällighet. Antagligare är det då, att reglerna för assimileringen af nasal -}- tenuis tarfva en revision; en sådan påkallas ock af fsv. akkare, nsv. dial. (Runö!) akkar 'ankare', som väl svårligen lånats från norskan.

1 Uppgifterna ang. Degerfors- och Burträskmålen härröra från Åström, De-gerforsmålets ljud]., Sv. landsm. VI. 6 §§ 7, 20 och Lindgren, Burträskmålets grammatik, Sv. landsm, XII. 1 §§ 46, 47. Det framför gg uppträdande a- resp. ((-ljudet anses af dessa författare vara utveckladt ur Q.

• Min framställning grundar sig hvad Vänerdialcktcrna beträffar på Noreen,ligger ju närmast att i dessa fall tänka på en rent kvalitativ affektion af vokalen, förorsakad af den påföljande gutturala konsonanten. Alldeles uteslutet

är det emellertid icke, att äfven här växlingen- mellan a och a — resp. a och a — återspeglar en tidigare växling mellan längd och korthet. Också framfor en del af de konsonantförbindelser, vid hvilka man härtill antagit vokalförlängning, har kort a i ifrågavarande dialekter kvaliteten a — i Burtr. a — och detta kan i många fall endast så förklaras, att vokalen värkligen varit lång. I Degerfors- och Burträskmålen är det sålunda händelsen i) framför urspr. gg, hvartill i det senare kommer urspr. nd, inb, t. ex. /agg /agg ’lång’, lann ’land’ (B.), damm n. (B.), 2) framför gk nt mp, t. ex. kragk (D.), kågk 'kånka’ (B), pant (D.), sant (B.; mask. sann), stamp stamp 'stampa’, 3) framför urspr. rt, t. ex. swa\ fwat 'svart', 4) framför urspr. gn kn, t. ex. agn (D.), gagn (B.), sagken 'sakna' (B.). Vänerdialekterna hafva på samma sätt a: 1) framför urspr. gg, nd, mb (i hvilka ställningar likväl västgötskan och den östligaste värmländskan låtit a blifva å, hvarförutom öfver hela området vissa ord förete öppet a framför urspr. nd), t. ex. lagg 'lång’, bann 'band', vamrn 'våm' 2) framför gk (där dock vissa östvärmländska mål i stället hafva å, genomgående eller ifall g k är heterosyllabiskt), nt (åtm. bohuslänskan, men icke värmländskan) och mp, t. ex. lagka o. d. 'gå sakta’, vante (Boh,), stampa o. d. (Värml., Boh.) 3) framför urspr. rt, t. ex. sva{ sva\ 'svart', ka\ 'kart' (Värml., Boll.) 4) framför st (likväl åtm. i Fryksdalen blott i ett fåtal ord och i norra Värmland alls icke), t. ex, bast (Värml., Boh.), kasta o. d. 5) framfor urspr. gn, t. ex. gagn gagg, agnar

o. d.1. — Vi skola ock strax göra bekantskap med ett som det

Dalbymålets ljudl., Sv. landsm. 1.3 §§ 48, 52, 55 f.) G. Kallstenius, Värml. bärgs-lagsmålets ljudl., Sv. landsm. XXI. 1, §§ 15 A o. B, samt exeerpter ur Noreen, Ordb. öfver Fryksdalsmålet, N. F. Nilen, Ordb. öfver Allm. målet i Sörbygden, och Sandén, Gåtor från — —Norra Vadsbo härad i Västergötland, Sv. landsm. VII. 4.

1 I bohuslänskan tyckes likväl U dessutom till någon ringa del hafva framgått ur en delabialisering af urspr. g. En sådan förutsättes väl med nödvändighet af Sörbygdmålets böjning sing. lann : plur. iQnn, svarande mot fvn. sing. land: plur. iQnd.tyckes otvetydigt exempel på att den gutturala gerninatan kk framom öfriga tenuisgeminator gynnat längd hos den föregående vokalen.

Skrifningar med fördubbladt vokaltecken, sådana som de i början af denna uppsats behandlade, förekomma också i de forn-danska urkunderna ofta; Boberg har i Arkiv XII ss. 332 m. not och 337 ff. ur dem hopbragt en samling, föga mindre talrik än den här meddelade. Och liksom denna kan den förra sammanställas med vissa förhållanden i det nyare språket, hvilka peka tillbaka på samma kvantitetsbehandling som skrifningarna. Ehuru vår undersökning egentligen gäller endast svenskan, skola vi egna någon uppmärksamhet åt en del af dessa förhållanden, emedan de kraftigt bestyrka de slutsatser, som i det föregående dragits af de fornsvenska skrifningarna.

I flere af de ställningar, där vi på grund af dem tillagt forn-svenskan vokalförlängning men i nysvenskan endast uti vokalernas kvalitet eller ock alls icke funnit spår af en sådan, är nämligen lång vokal faktiskt för handen i nydanskan eller i de från forn-danskan stammande nutida munarterna i södra Sverge.

I äldre nydansk tid har sålunda, enligt E. Pontoppidans Gram-matica danica (fr. 1668) urspr. kort vokal varit förlängd framför kk (men påtagligen icke framför tt, //), t. ex. uti dékke 'operimen-tum’, snikke 'phaselus’, sprekke ’rima’, brékker 'frango', fllkker ’findo’ (s. 7); buk 'caper’, siik 'gemitus’ (s. 13); lykke 'fortuna', 'conseptum', smykke (s. 14).

Hvad våra dagars danska beträffar, har den först och främst att uppvisa lång vokal för ursprungligen kort framför gg, såväl rikssspråket — exempelvis i Lag, Ai,g, Skägget, Vaggen — som en del dialekter: åtminstone de som talas i norra Själland, på Sejerö (nv. om nämnda ö) och uti vissa orter i norra Jylland (ss. Karleby vid Grenå); ex. ur de senare äro bäge 'bägge’ (Säll., Sej.), dög 'dagg' (Säll., Jyll.), väg 'vägg' (Säll., Jyll.), äg äk (Sej., Jyll.)l.

1 För de hår lämnade uppgifterna ur den nutida sy dskandinaviskan äro mina hemulsmän Kr. Mikkelsen, Dansk Sproglaere s. 21; Lindgren, Dansk o. norsk gramm.Framför urspr. bb är kort vokal förlängd uti enstaka ord i nda. rspr. — Nceb ’näbb’ — och dialekterna, t. ex. kräbe 'krabba’ (Sej.). Lång vokal för äldre kort förete vidare framför urspr.//bornholm-skan samt — mera sporadiskt — vissa andra ömål; dock måhända blott i tvåstafviga ord. Ex.: fala 'falla' (Bornh.), kala 'kalla' (Bornh.), äle 'alla' (Bornh.), sgäled 'skallig' (Faxe på Säll.). Urspr. kort

af nn efterföljd vokal uppträder förlängd åtminstone i några trakter uti västra Jylland (Örre, Rind, Tvis) samt på Sejerö — t. ex. män 'nian' (Sej.), ncene 'nännas' (Sej.), rän 'ränna' (Jyll), spän 'spänna' (Jyll.); likaså på flere andra öar, ehuru längden här åtminstone merendels (på Fyen, Låland o. s. v.) kan bero på att K-ljudet sammansmält med vokalen till en nasalvokal. Förlängningen framför rr förbigås här, då den visar sig också i svenska dialekter.

Jämväl åtskilliga konsonantförbindelser, framför hvilka man i det från fornsvenskan stammande nutida språket aldrig träffar förlängd vokal, föregås uti dialekter i Danmark och sydligaste Sverge mer eller mindre regelbundet af sådan. Detta är fallet åtminstone med rp i någon del af Jylland (ss. Dråby) och på Sejerö, t. ex. härbe 'harpa' (Sej.), skårbe 'skorpa' (Sej.), snérp smBrbe 'snörpa' (Jyll., Sej.); med lt i en del af Jylland (Djursland m. Sams o. Tunö), på Sejerö och i en del af Skåne (Luggude h:d), t. ex. galt 'galt' (Jyll.), mält (Sej., Sk.), sålt (Sej.); med ns i största delen af Jylland, i södra Själland och på Bornholm, t. ex. dansa o. d.; med urspr. ft på Sejerö samt i norra Själland och delar af Skåne (Luggude samt Södra o. Norra Åsbo h:der), t. ex. ävten åvden (Själl., Sej.), tjäift tjebvt 'käft' (Sk.), löft l0vt låvt 'loft' (Sej., Sk.); med ursp. fs i en del af Skåne (N. o. S. Åsbo h:dcr), t. ex. krävsa 'krafsa', rävsa 'räfsa'; samt med urspr. kt och ks också uti delar

§38; J. K. Kryger, Bidrag t. nordsjDellandsk Lyd- og Bejningslaere (i Blandingcr udg. af Univ. Jubil. danske Samf. h. 5), s. 352 o. flerst.; P. K. Thorsen, Sprog-arten på Sejerö § 74 f.; Dens., Bidr. t. nörrejysk Lydl. s. 17 o. flerst.; V. Ben-nike o. M. Kristensen, Kort over de danske Folkemål, b. 1, 2, s. 19 o. flerst.; N. Olséni, S. Luggudemålets ljudl., Sv. landsm. 'VI. 4 §§ 134, 270; G. Billing, Åsbomålets ljudl., Sv. landsm. X. 2 § 173. — Landsmålsformerna återges af mig i grof beteckning, emedan de danska beteckningssystemen skilja sig såvfil inbördes som från det svenska.af Skåne (V. Göinge, Frosta, Onsjö o. Luggude h:der samt ö. delen af N. Åsbo h:d), t. ex. äjta äita ’akta’ \ vajta väita 'vakta', v&jsa väisa 'växa'. Tilläggas bör, att man också framfor urspr. r% och rv, såväl som framför urspr. /% och h, finner förlängd vokal uti dialekterna på Scjerö, i norra Själland och i Skåne (åtm. Luggude samt N. och S. Asbo h:der); men då här 3 och v bortfallit ur nämnda konsonantförbindelser, är ju ersättningsförlängning tänkbar.

De uppgifter jag kunnat lämna om dessa sydskandinaviska kvantitetsföreteelser äro helt säkert, åtminstone hvad det topografiska angår, ytterst fragmentariska. Men de skola dock, vågar jag tro, vara tillräckliga att häfva hvarje till äfventyrs återstående tvifvel därom, huru man har att uppfatta de fornsvenska skrifningar och den för vissa nsv. dialekter utmärkande differentiering af a-Ijudet, som här tagits under behandling. Såsom bevisadt får väl anses, att regelbunden förlängning af de äldre korta vokalerna, alla eller en del, i svenskan eller somliga af dess dialekter egt rum icke allenast, såsom hittills blifvit ådagalagdt, i kort rotstafvelse, sluten såväl som öppen, och framfor — i hvarje ställning eller framför sonant befintligt — rå, ‘gg-, Id, nd, mb, %k, nt, mp, rn, rt, rk, rl, rm, kakum. / + kons., sk, st, konsonant + konsonantiskt l, r, n eller m samt tonande konsonant 4- d, utan ock framför en mängd andra konsonantförbindelser — åtminstone kt, ks, ts, ft (pt), fs, sp, ns, r%, rs, rv — äfvensom framför geminatorna, åtminstone kk, tt, pp, ss, bb, nn, mm, 11, rr. Man kan på grund häraf säga, att i stort sedt förlängningen icke är bunden vid grannskapet till några särskilda konsonanter, lika litet som vid stafvelsens korthet; ty en ren tillfällighet är det tydligtvis att framför ett ringa fåtal geminator och konsonantförbindelser vokallängd hittills ej kunnat påvisas.

Detta resultat af vår undersökning synes mig ej sakna vikt för bedömandet af den fornsvenska vokalförlängningens egentliga natur. Det är antagligt att andra före mig haft den tanken —

1 Lugg. äta.ehuru jag ej minnes mig hafva sett den uttalad någonstädes — att det icke är vokalens ställning framför de ena eller de andra konsonanterna eller i en stafvelse af viss skapnad som utgjort orsaken till de olika fallen af vokalförlängning i svenskan, utan att de fastmer alla äro att återföra på en enhetlig grund, ett minskande af språkets allmänna uttalshastighet. En sådan tanke vinner genom det här konstaterade förhållandet en efter hvad mig synes afgö-rande bekräftelse.

Det är ett af fonetikerna erkändt faktum, att de förändringar talets tempo undergår icke behöfva i samma proportion komma hvarje särskildt ljud till delx. Den här förutsatta har, antager jag, i öf-verensstämmelse därmed

kommit att te sig väsentligen som vokalförlängning, och äfven hvad vokalerna beträffar har kvantitetsökningen skett ganska olikformigt. Åtminstone dialektiskt har den tidigare än i andra ställningar — redan före utvecklingen ä > ä

— visat sig framför rd, *>g, Id, nd, mb, rt, rn, rl, — vare sig öfverallt eller blott där dessa efterföljdes af sonant2. Också vokaler af olika kvalitet hafva varit i olika grad mottagliga för den, så att åtminstone i vissa ställningar urspr. i, y, u, o förlängts senare än a och cb eller t. o. m., i somliga munarter, förblifvit korta3. Senast, i en del dialekter icke alls, har förlängningstendensen kommit till genombrott framför kort, af sonant efterföljd konsonant4. Full-

1 Sievers, Phonetik4 § 785; Jcspersen, Fonetik § 380.

2 Jf. Kock, Fsv. ljudl. s. 393 ff. - Dens., Arkiv IX s. 62 ff.; Tamm, Fonet. kännetecken på lånord i nysv. rspr. s. 14; Wadstein, Sv. landsm. XIII. 4; Hultman, Östsv. dial. § 1. 23j Noreen, Aschw. gr. § 129, anm. 1. — Mera tvifvelaktigt är det om den här ofvan s. 233 och s. 234 not 1 omtalade utvecklingen af a till <J-ljud framför kakum. I -f- kons. beror på dylik tidig förlängning. Att labialiseringen omedelbart framkallats af /-ljudets labialitet göres i någon mån sannolikt dåraf, att också urspr. ä i samma ställning flerstädes utvecklats till ett tl-ljud (eller dess motsvarighet) — såsom till lmalf. o i s. Ångermanland, t. ex. tO^JC 'tälja', olj ’älg’; till 5. (ö)

i n. Ångermanland, t. ex. bdJjä ’bälga [i sig]’; till 0 i Hälsingland, t. ex. holg" ’hälg’, Q]g 'älg’. Jf. ock den Östsv. öfvergången af ä till 0 i nämnda ställning (Östsv. dial. § 1.44).

3 Jf. Hultman, Östsv. dial. §§ 1. 28 o. 60, 8.7, 14, 52; Hesselman, Språk o. stil I s. 17 ff.; Dens., Stafvelseförl. o. vokalkval. §§ 30 ff., 55 ff., 134 ff., 154 ff., 180.

4 Jf. Noreen, Aschw. gr. § 130; F. Widmark, Bidr. t. k&nned. om Vester-

16komligt oberörda af densamma förblefvo måhända de svagtoniga vokalerna1. Huru det förhåller sig med de ursprungligen långa är svårt att afgöra. Ett skäl som möjligtvis talar för att de blifvit öfverlånga skall strax nämnas; i så fall har kvantitetsskillnaden mellan dem och de på grund af förlängning långa vokalerna senare upphäfts.

Förlängningstendensen gick i många fall stick i stäf mot en annan i svenskan rådande tendens, den att förkorta lång vokal framför geminator och konsonantförbindelser. Efter den förras upphörande kom den senare igen till sin rätt. Så fick man åter kort vokal öfverallt där en geminata följde (i vissa dialekter var detta ej längre fallet hos ord med urspr. rr i slutljudet). Likaså vid en del konsonantförbindelser, ty alla gingo ej lika illa ihop med föregående vokallängd. Dessa konsonantförbindelser voro i de skilda dialekterna än flere, än färre. Förkortningen har vid vissa geminator och konsonantförbindelser inträdt tidigare, vid andra senare 3.

De korta vokalernas kvalitet uti det nuvarande språket vittnar i särskilda fall om tidigare förlängning i större eller mindre delar af språkområdet. För öfrigt kan kortheten vara ursprunglig. Men

bottens landskm. s. 9; Freudenthal, Upplysning om Rågö- o. Wichterpalmålet § 3; Hultman, östsv. dial. §§ I.2S e, 2.17, 9.4, 21, 22, 67; Hesselman, Språk o. stil I s. 18.

1 Otänkbart är det emellertid ieke, att oekså de fsv. långa ändelsevokalerna efter kort rotstafvelse (Koek, Arkiv IV s. 87 ff.) böra ställas i samband med ifrågavarande förlängningstendens. Här äro likväl andra möjligheter för handen. — På en allmännare förlängning af ändelsevokalerna kunde kanske ett par skrifningar anses tyda, som jag antecknat ur Läsn. f. klosterfolk (S. F.S. S.): baroo 'buro' s. 17, stcekkrce 'kortare' s. 93, askaa s. 122. Några andra dylika i Cod. Ups. Palmsk. 405 omtalar Kock, östnord. o. lat. medeltidsordspr. I s. 48, och jag tror mig i urkunderna ha sett ännu flere, men vill dock, så länge samlingen ej är mera omfattande, afbålla mig från hvarje uttalande om den betydelse som bör tillmätas dessa skrifningar.

2 Att danskan bättre än svenskan bevarat den vokallängd, som uppstått framför geminatorna, sammanhänger påtagligen med den nydanska förkortningen af de

senare; skånskan som ej deltagit i förkortningen visar ej mer än den eg. svenskan lång vokal framför desamma. Likaså bör tvifvelsutan upprätthållandet af vokallängden framför urspr. ft fs kt ks i vissa danska oeh skånska dialekter ställas i samband med att dessa konsonantförbindelser där utvecklats till jt js vt (vä) vs.om ock det låter tänka sig att motviljan mot vokallängd framfor geminator och konsonantförbindelser delvis hindrat förlängnings-tendensen att göra sig gällande därstädes, vore det dock helt säkert ett misstag att frånkänna de skilda dialekterna förlängning i alla de ställningar där vokalkvaliteten icke bär något spår däraf. Ja, det är icke otänkbart att förlängningen af kort, starktonig vokal frånsedt de ofvannämnda inskränkningarna undantagslöst genomförts öfver hela det svenska språkområdet. Ett argument, som möjligen kunde föras i fältet häremot, må genast vederläggas: att en del östsvenska dialekter hafva i behåll den ursprungliga förbindelsen lång vokal + lång konsonant1. Detta förhållande kan lika väl läggas till grund för en slutsats, att samma förlängningslag, som låtit de korta vokalerna blifva långa, af de långa gjort öfver-långa; de sistnämnda skulle i ifrågavarande dialekter icke liksom de långa hafva framför geminator öfvergått till korta.

Jag sade ofvan, att det förutsatta minskandet af uttalshastig-heten i svenskan väsentligen resulterat i vokalförlängning. Härvid tänkte jag, utom på den (i hvarje händelse relativt obetydliga) allmänna kvantitetsökning som till äfventyrs också konsonanterna undergått, på de fall där under inflytande af förlängningstendensen en kort konsonant erhållit värklig längd.

Detta är, såsom LäfTler redan 1874 antydt (i Några ljudfysiol. undersökningar rör. konsonantljuden s. 49 f.) och Hesselman med förkastande af senare, afvikande meningar klart uttalat (Språk o. stil 1901 s. 10 ff.) uti rikssspråket händelsen med k, t, p, s efter urspr. i, y, u, 0 i kort rotstafvelse2. En liknande behandling — ehuru i allmänhet med den afvikelse att äfven andra konsonanter deltagit i förlängningen — påvisar den senare författaren i flertalet uppländska mål, af hvilka dock de västligare framför vokal bevarat kort vokal -f kort konsonant. Han återfinner den ock i Gästrikland,

1 Hultman, Östsv. dial. § 2. 16.

2 Äfven jag har, oberoende af Hesselmans uppsats, kommit till samma .åsikt; att detta fir fallet också med doc. O. v. Friesen, vet jag på grund af ett samtal i Stockholm våren 1899.möjligen i Jämtland och Härjedalen samt (med vissa inskränkningar) i Degerfors i Västerbotten; och jag är icke obenägen att gifva honom rätt, då han (i Stafvelseförlängning och vokalkvalitet § 139) vill till öfvcrensstämmelse med sin regel modifiera den af mig för estsvenskan (med undantag af Nargömålet) uppställda, att vid förlängning af kort stafvelse den på sonanten följande konsonanten förlängts om den är en tenuis och den förra en annan vokal än a (Östsv. dial. § 52). Antalet af mål med dylik behandling af urspr. korta stafvelser torde vara ännu något större; dock är detta undantag från den allmänna regeln, att förlängningen träffat stafvel-sens sonant, med säkerhet främmande för de flesta svenska dialekter. Framför den förlängda konsonanten är vokalen nu städse kort, men att den alltid varit det är cj så gifvet. Om den öfvergång af i till e och af y till ö, som i största delen af det svenska språkgebitet kan iakttagas i ursprungligen korta rotstafvelser, bör ställas i samband med dessas förlängning — åtskilligt synes tala både för och emot denna mening — undgår man svårligen att antaga det också ord sådana som beck, vett, skepp, hetta en gäng haft förlängd vokal. Ty att, såsom Hesselman (senast a. a. § 141) snarast håller före, öfvergången skulle framkallats af stafvelseförläng-ningen, äfven om denna yttrat sig blott som förlängning af den på vokalen följande konsonanten, förefaller alldeles otroligt. Framför geminator visa ju annars som bekant vokalerna större benägenhet att öfvergå till mera slutna än framför motsvarande enkla konsonanter. Möjligtvis hafva de urspr. kortstafviga ord, som nu uppträda med förlängd konsonant, till en början erhållit hal fl ång såväl vokal som konsonant.

Att äfven andra fall af konsonantförlängning i svenskan — såsom t. ex. den dialektiska förlängningen af tonlös konsonant efter likvida eller nasal — haft samma rot som de hittills behandlade kvantitetsförändringarna, synes icke omöjligt. Ett närmare ingående på denna fråga måste jag emellertid här afstå ifrån.Tillägg.

S. 228 r. 15 ff. Först efter utarbetandet och sättningen af förevarande uppsats har G. A. Tiselius' Ljud- och formlära för Fasternamålet i Roslagen (Sv. landsm. XVIII 5) kommit mig till handa. Af de uppgifter han lämnar

framgår, att Fasternamålet intar en öfvergångsställning mellan de af Vätömålet representerade dialekterna och den västligare uppländskan. Liksom Vätömålet återger det urspr. kort a framfor vissa geminator och konsonantförbindelser med ett «-ljud, framför andra med lmalf. a. Men det närmar sig den västligare uppländskan därutinnan att <2-ljud möter också framför 11, lt (och väl äfven Is) — af ursprungliga geminator och konsonantförbindelser föregås alltså endast gg (här äfven < gd), dd, bb, inljudande rr samt r eller kakum. I + kons. o. motsv. af a. Och vidare däri att urspr. a i kort hufvudtonig stafvelse, såvida det undergått förlängning, regelbundet representeras af ett «-ljud

— eller närmare bestämdt lmalf. ao — ej allenast där stafvelsen är sluten utan ock där den är öppen. Häraf kan slutas, att Fasternamålet vid tiden för öfvergången a < a företedde vokallängd, utom framför samma geminator och kons.-förbindelser som Vätömålet, äfven framför 11, It (och Is), samt att det i olikhet med det senare genomfört jämväl vokalförlängningen 1 öppen kort stark-tonsstafvelse innan nämnda öfvergång ägde rum. — Synnerlig uppmärksamhet förtjänar Tiselius' iakttagelse rörande samma mål, att enstafviga ord i stället för kort, af lång konsonant (eller konsonantgrupp) efterföljd vokal hafva en något längre (»halfkort») dylik, medan tvärtom konsonanten är i någon mån förkortad (»medel-varig»). Allt talar för att vi här hafva en rest af den vokallängd, som afpräglat sig i de ifrågavarande fsv. skrifningarna. Dess bevarande är att likställa med bevarandet af vokallängden framför urspr. rr (ss. 221, 226), liksom det förra inskränkt till enstafviga ord, Det kan vara tvifvel underkastadt, om dessa företeelser haft till orsak en förut inträdd reduktion af den påföljande konsonantens kvantitet — jfr s. 241 — och icke snarare omedelbart betingats af att på stafvelsen ingen annan följde. Att a-ljudet endast blifvit halfkort har icke hindrat dess öfvergång till a i de ställningar där den annars inträdt.

S. 242, not 1. De här omtalade fsv. skrifningarna, till hvilka får läggas barnaa Häls. L. Kk. ind., askoo Suso s. 335, deleen s. 144, engaa s. 229, hagaal s. 118, ncepsaa s. 177, stadgaa s. 317, twingaar s. 302, torde återge former med förlängd ändelsevokal. I vissa delar af Uppland, såsom Fasterna och Skuttunge s:nar, är ändelsernas sonant regelbundet halflång, om den står i slutljudet; i Skuttunge dessutom framför kakum. /, utom ifall sonanten stammar från urnordiskan, då den (liksom i flere andra mål) har hellängd. I Ofvansjö s:n i Gästrikland är den hellång äfven framför andra konsonanter och oberoende af sitt ursprung. Se Tiselius, Sv. Iandsm. XVIII. 5 § 3 samt exemplen hos Grip, ib. XVIII. 6 §§

11, 12. Jfr. ock, för Västmanland, Läffler, Sv. fornm. fören. tidskr. II s. 38.Om ordet gräs1.

Af

EILERT EKWALL.

De östn. formerna af detta ord (fsv. fda. nyda. gras, sv. gräs) i motsats till de vestnordiska (fvn., isl., no. diall. gras) ha enligt min mening ännu ej fått en tillfredsställande förklaring.

Flere olika förklaringsförsök ha framställts.

Noreen, Sv. Landsm. I, s. 696, föreslår att fatta fsv. grcss som en kontaminationsform af gras och *grqr (< *gran-). Denna åsikt har han sedermera själf öfvergifvit, och Aschw. Gram. § 64, Anm. 1, förklaras gras som en af ljudsform till gras.

Enligt Såby i Blandinger udg. af Univ. Jubil. Danske Samfund, 1, s. 13, beror da. gras på inverkan från vbt graisse.

Falk-Torp, Dansk-Norskens Lydhistorie, s. 106, yttra: -»Gras (ogsaa sv.) er enten en sideform (til ön. gras) med omlyd som i nt. gres ved siden af gras (sml. ht. flertal Gräser) eller influeret af det i sammenssetningcr brugte gresi n., f. eks. tigrais = ön. ugrcsh. Däremot i samma författares Etymologisk Ordbog s. v. Gras: »Formen grrRs synes influeret af mnt. gres, sideform til gras».

Slutligen säger Tamm, Sv. Etym. Ordbok s. v. gräs: »För formen med östnord. a>, mit. e synes svårt att få annan förklaring än gammalt avljud (jfr Noreen: Altschw. Gr. § 64, Anm. 1). Det

1 Efterföljande uppsats utgör en del af en afhandling om 7'a-bildningar med samma betydelse som grundordet, använda i senare leden af sammansättningar, hvilken vt. 1900 inlämnades som specimen för fil. lic.-examcn. Jag hoppas i framtiden kunna utge denna, n&got omarbetad, i sin helhet.vore väl för vågat att tänka på en kollektiv M-stam, som skulle i fsv. (t. ex. gen. pl. gmsa) förlorat kons. i genom formblandning med gr as. >

Af dessa förklaringar torde Noreens första, som han ju själf öfvergifvit, äfvensom Såbys kunna lämnas ur räkningen. Detsamma anser jag gälla Falk-Torps sista förklaring. Dels synes det osannolikt, att detta ord, som förekommer i samma form i sv. och da. sedan urgammal tid och är spridt i de flesta östn. dialekter, skulle ha rönt lt. påverkan. Dels är mit. gres på sin höjd en sällsynt sidoform till g ras. Dels och viktigast visar meng. gres (redan i Orrmulum), som otvifvelaktigt är ett nord. lånord (jfr Björkman, Loanwords, s. 211), att formen gras måste ha funnits i nord. språk långt före den tid, då det mit. inflytandet på dessa kan antas ha börjat. Därmed torde all tanke på att förklara gr ms genom mit. liksom i allmänhet genom främmande påverkan få anses utesluten. Såvidt jag kan finna, måste grens vara antingen en afljudsform eller en omljudsform till g ras.

Innan jag ingår på frågan om hvilken af dessa möjligheter är den riktiga, vill jag något uppehålla mig vid mit. gres. Enligt min uppfattning saknar denna form allt värde för bedömandet af frågan om de nord. formerna af vårt ord. Falk-Torp fatta mit. gres som en omljudd form och stöda detta antagande med en hänvisning till ty. Gräser. Denna sista form är emellertid helt ung (jfr Heynes Wörterbuch) och kan absolut icke ha något med mit. gres att göra. Tamm antar att mit. gras och gres stå i af-ljudsförhållande till hvarandra. Ser man då närmare på de lt. formerna af vårt ord, torde man komma till den slutsatsen, att båda dessa förklaringar äro oriktiga. Om man bortser från ffris. gres, gers, hvilka enligt kända ljudlagar äro utvecklade ur *gras, finner man: mnl. gars, gers, gaers, gors, gras, holl. gras,gars,gers, geers, gres (se Woordenboek der Nederlandsche Taal), hvilka alla synas återgå på gammalt gras; mit. gras, gres; lt gras, gres, ges (< gers) (se t. ex. Doornkaat-Koolman). Att nu i dessa f-former se afljuds-eller omljudsformer, synes mig ytterst vågadt, då man vet, hurytterst vanlig /--metates är i lt., och hur ostadig vokalkvaliteten är framför r i detta språk (jfr Liibben Mnd. Gram. s. 21 ff.). För min egen del hyser jag icke skymt af tvifvel, att mit. gres är en dialcktvariant till gr as, kanske uppkommen af *gers < * gars. Att dessa sistnämnda former icke finnas belagda (åtminstone ej i Schiller-Liibbens ordbok) kan endast bero på en tillfällighet. — I alla händelser anser jag, att man helt och hållet måste bortse från mit. gres, då man vill söka förklara de nord. formerna.

Formerna af vårt ord fördela sig alltså i de olika germ. språken på följ. sätt:

gras eller därur utvecklade former finna vi i got., fht., mht., fs., mit., mnl., holl., isl., no. diall., fsv. (en gång grasiafyer i Vgl.), några svenska diall. (t. ex. Fårömålet, Noreen Sv. Landsm. I, s. 336, o. Dalmålet, Noreen Sv. Landsm. IV, 2, s. 68) gras, ffris. gers, gres, fe. gcers, gras, mnl. holl. gars m. fl. (se ofvan), och trol. mit. lt. gres.

*grces- finna vi i fsv. (Ä. Vgl. o. s. v.), fda. (i lagarna), da. gras, sv. gräs, no. diall. gree(s)s (Namdal och Nordm0re enl. Ross) samt i fvn. -grese (ill- Fritzner, sel- Vigfusson), nisl. -gresi (i blå-, kof- m, fl. Jporkelsson).

Formen gras är alltså tidigast belagd och den regelbundna i alla germ. språk utom i östnordiska språk. Utan tvifvel vore det en fördel, om äfven formen gras kunde återföras på denna, d. v. s. om det kunde visas att gms är en omljudsform af gras. Jag kan icke underlåta att finna antagandet af afljudsförhållande mellan de båda formerna vara ganska betänkligt.

Enligt min åsikt äro Falk' och Torp på rätt väg, då de sammanställa gr ms med fvn. -grese. Då emellertid ingen mot -grese svarande form är funnen i östn., torde det ej kunna gå för sig att utan vidare antaga inflytande från en sådan.

Fvn. -grese synes mig gifva en fingervisning om den rätta förklaringen af gras. Att de båda formerna ha något sammanhang med hvarandra synes mig ytterst sannolikt. Hvad fvn. formen -grese i ill-grese 'ogräs’ beträffar, är den otvifvelaktigt analogmed t. ex. fsv. krasmcete, äldre da. krasmade 'kräslig mat’, nsv. lystmäte i förh. till mat, fvn. mij>dege : dagr, einberne : tbarn; d. v. s. -grese är en /a-utvidgad sidoform till gras, använd i senare sam-mansättningsled. Om denna välkända företeelse se exempelvis Hellquist, Arkiv f. nord. fil. VII, s. 33 f., och

Kluge, Nominale Stammbildungslehre, § 76. Ett mot -grese svarande östn. *-grcese har som sagdt ej blifvit funnet. Däremot ser jag i gras en ur sammansättningar lösgjord form, närmast motsvarande fvn. -grese.

Att på liknande sätt ursprungligen endast som senare sam-mansättningsleder använda 7'a-bildningar i ganska stor utsträckning lösgjorts ur sammansättningar, är ett enligt min mening fullkomligt riktigt antagande, som gjorts t. ex. af Hellquist a. st.; jfr. äfv. Noreen, Aschw. Gram. § 33g, Anm. 4. Jag hoppas själf i framtiden få återkomma till denna fråga.

Det kan genast invändas, att man skulle vänta sig östn. *grcese icke gras, om min förklaring vore riktig. För att bemöta denna invändning måste jag gå in på den svåra frågan om de kortstafviga neutrala _/«-stammarna med den längre formen (nom. sg. på -e, -i). Det egendomliga förhållandet råder, som bekant, att t. ex. germ. *kunja-, *wadja- uppträda som fvn. kyn, v ej), under det att t. ex. germ. *pilja- gifver fvn. jpile; jfr äfv. fvn. -jile, grene.

Om orsaken till denna dubbelhet äro meningarna delade. Enligt den gamla uppfattningen, till hvilken Hellquist a. st. ansluter sig, äro de kortstafviga analogiskt bildade efter de långstafviga. Däremot anser Brate, Bezzenbergers Beitr. 11 s. 195 f-, att pile är ljudlagenligt utveckladt ur germ. *pilio, hvaremot kyn är analogiskt ombildadt af *kuni efter cas. obl. Streitberg Bcitr. XIV, s. 177, anser pile återgå på äldre *pilja-, kyn på *kuni. Jellinek, Beitr. XV, s. 290 (jfr äfv. XVI, s. 322) förklarar pile ur en form *pilim (om denna förklaring jfr särsk. Sievers, Beitr. XVI, s. 567). Alla dessa försök att på ljudlagsenlig väg förklara dubbelheten synas mig misslyckade, och intet af dem torde ha blifvit antaget af vetenskapen. De synas mig alla laborera med obevisade antaganden, och intet af dem löser enligt min uppfattning svårigheterna.Att ingå på en kritik af de olika förslagen skulle föra mig för långt. Jag hänvisar till den förda diskussionen och till Hell-quist a. st. samt Walde, Die germ. Auslautgesetze, sid. 140 ff. Jag vill blott påpeka en sak. Alla de nämnda författarna operera endast nied fvn. -file, pile och grene. De ha förbisett, att flere andra liknande fall förekomma, och att nästan alla dessa ord låta föra sig till två grupper näml. kollektiva och /a-bildningar brukade i senare sammansättningsled.

Däremot har Sievers i Berichte iiber die verh. d. kgl. sächs. ges. d. wiss. 1894, s. 141 ff., framställt ett åtminstone vid första påseendet ganska tilltalande förslag, hvartill äfven Walde a. st. obetingadt ansluter sig. Enligt honom äro pile o. s. v. bildade med ett långvokaliskt sufifix, germ. -Ija-, ieur. -ijo- el. -eijo-, hvilket skulle vara ett för kort- och långstafviga bildningar gemensamt kollektivsuffix. Förklaringen framställes alternativt. Antingen är Hellquists uppfattning riktig, eller måste man anta ett långvokaliskt suffix.

Emellertid kan jag icke finna Sievers’ förklaring sannolik. Enligt honom äro alla /a-bildningar af denna typ »wesentlich kollektivbildungen». Han uppräknar: greni, -fili, pili, tedi1, and-, for-dyri, by-, hunangs-flygi, ill-gresi, stbr-hveli, ung-vidi, hä-degi. — Af dessa äro flere utan tvifvel kollektiva. Dock kan jag ej se, hur sådan betydelse kan inläggas i and-, for-dyri eller i hådegi. Vidare öfversätter Fritzner2 stör-hveli med 'stor Hval’. De af Sievers ej nämnda fvn. mipdege = mipdagr, andlite, fsv. anlite, fvn. halfhlyte = halfklutr kunna, så vidt jag förstår, omöjligen fattas som kollektiva. Äfven sammansättningarna med -grese och (östn.) -matte synas mig hällre böra fattas som analoga med -berne till barn, då deras betydelse i intet afseende afviker från grundordens. Antar man ett långstafvigt kollektivsuffix, får man anta ett långstafvigt suffix äfven i ord af typen einberne. Detta synes något betänkligt, ty man kan då knappast anse einberne, mipdege, andlite vara

1 Bör enligt meddelande af aman. Arpi utgå, då det beror på missuppfattning af tcåi, konj. pres. af teöja. Fritzner2 har ej ordet.analoga med fht. altwicki 'gångstig’ till wcg, antlizsi till got. ivlils. Att dessa ha kortstafvigt suffix, bevisas väl af geminationen, hvil-kcn borde ha uteblifvit framför långstafvigt; jfr de feng. svaga verben af klass 3,2 (Sievers, Ags. Gr. § 415,2). Äfven de motsvarande lat. och grek. orden af motsvarande typ (t. ex. provcr-bium, jisaoviV/tTiov) ha väl kortstafvigt suffix.

Jag anser alltså antagandet af ett särskildt suffix i de ofvan behandlade orden stöta på allvarliga svårigheter. Jag anser det också alldeles onödigt, då den gamla åsikten synes mig fullt tillfredsställande. Jag ansluter mig obetingadt till den.

Antagandet, att de kortstafviga/a-bildningarna med den längre formen ombildats efter de långstafviga, synes mig

icke djärft. Ofvan har antydts, att de kortstafviga _/Ä-bildningarna af denna typ fördela sig på två grupper: kollektiva och 7'a-bildningar i senare sammansättningsled. Hvad nu den senare gruppen beträffar, så är det bekant, att de långstafviga bildningarna af denna typ äro synnerligen talrika. Jag hänvisar till de ofvan citerade arbetena och till Vigfussons ord i Outlines of Grammar XXXIII (i Icelan-dic-English Diet.): »in compounds any word may become neuter (d. v. s. z«-stam), regardless of its gender when simple, e. g. -berni

from barn, ——-; indeed any word may thus be changed into

neuter». Detta är väl något öfverdrifvet, men säkert torde vara, att dessa bildningar utgjort en tydlig grupp för språkkänslan, och att bildningsprincipen varit lefvande ännu i ganska sen tid. — Annorlunda med de kortstafviga af samma typ. Att sådana förekommit är väl redan a priori klart och göres ju äfven sannolikt af sådana bildningars förekomst i fht. Men de ha säkerligen aldrig varit talrika, då kortstafviga bildningar i allmänhet äro fåtaligare än långstafviga. För jämförelses skull kan jag meddela, att fht. uppvisar högst 3 å 4 kortstafviga _/Vz-bildningar af denna typ emot minst 60 långstafviga. I fvn. äro ju också orden af typen kyn mycket få i jämförelse med dem af typen kué])e. Tydligt synes mig vara att de kortstafviga /a-bildningarna efter slutljudslagarnas verkan ej på samma sätt som de långstafviga kunnat bilda en grupp. Detförefaller mig därför helt naturligt, att i ekvationen barn \ einberne

— hvalr : *slorhvel> *storhvel ombildats till stårhveleK

Af de till andra gruppen hörande orden, de kollektiva, äro alla utom grene och pile samt ett och annat först i de moderna dialekterna funnet ord ss. sv. d. skäle till skal (Hellquist s. 35) endast att finna ss. senare led i sammansättning. Men just i denna ställning äro långstafviga bildningar af denna typ vanliga, jfr Hellquist, s. 34. Äfven här förefaller det mig helt naturligt, att de kortstafviga ombildats efter de långstafviga. Äfven bildningarna af den förra typen kunna ju ha medverkat. Hvad grene beträffar, är det väl tämligen säkert bildadt efter typen eike, béke, så Brate Bezz. Beitr. 11 s. 196. Däremot är pile ej så enkelt att förklara. Det kan knappt kallas för en kollektivbildning, ty det betyder ej 'bräder’ utan 'brädvägg'. Snarast är det lösgjordt ur de talrika sammansättningar, hvari det ingår. Det skulle alltså vara en utvidgad form af pil, uppkommen i sammansättningar.

Mot den gamla förklaringen har invändts, att cn form som *storhvel ej funnits belagd. Kunde en sådan påvisas, torde riktigheten af denna förklaring ej kunna betviflas. Jag anser mig ha funnit ett säkert exempel på denna typ i fvn. andlit, fsv. anlit, hvilka direkt motsvara fht. antlizzi. Man kunde vara frestad att fatta -lit ss. analogt med bii, d. v. s. ombildadt af en gammal i-stam (*zvliti-) jfr v. Bahder, Verbalabstrakta, sid. 40 f. Då emellertid *wliti-uppträder i fvn. som litr, kan det knappt betviflas att -lit motsvarar fht. -lizzi. Att andlit i fvn. böjes som a-stam, torde ej ha något att betyda. De kortstafviga a- och /a-stammarna af-veko ju endast i gen. och dat. plur. från hvarandra. I synnerhet i ord, som sällan eller aldrig brukades i plur., kunde ju öfvergång från den ena till den andra typen lätt äga rum. Så har ju säkert skett med fvn. vit motsv. fht- wizsi.

Jag anser alltså sannolikt, att fvn. -grese är en ombildning af äldre *-gres, cn form som finns bevarad i östn. gras, och jag an-

1 Något annorlunda, men enligt min mening oriktigt, uppfattar v. Helten, Beitr. XVI, s. 280 f., dessa ords historia.ser omvändt tillvaron af denna form för ett kraftigt stöd for min ofvan motiverade uppfattning af typen störhvele. Nu är det väl sant, att de gamla östn. språken uppvisa endast få sammansättningar, i hvilka gras ingår, fsv. endast hönsa-, liver- och ogrecs, men af dessa är åtminstone det sista säkert gammalt, och det torde ej vara djärft att antaga, att grens ingått i talrika sammansättningar, hvilka ej finnas belagda i litteraturen. Jfr att fht. enl. Graff äger talrika sms. med gras.

Anledningen till att den analogiska ombildningen till *grmse ej ägt rum, är väl, att formen grais tidigt lösgjordes ur sammansättningar och undanträngde gras. Därmed var ju anledningen till ombildning upphäfd. Den i meng. inlånade formen gres synes antyda, att gras tidigt uppfattats som ett själfständigt ord.

Slutligen vill jag tillägga, att Tamms förslag att fatta gräs som en kollektivbildning till gras, ingalunda är

omöjligt. Den svårighet, som Tamm framhåller, torde få anses undanröjd af den föregående framställningen. Då emellertid betydelsen af ordet ingalunda synes mig tyda på kollektivbildning, och med hänsyn till fvn. -grese, anser jag min uppfattning af ordet vara att föredraga.Slaviska och nordiska etymologier1.

Af

TORE TORBIÖRNSSON.

i. R. gvozdh 'zapfen, nagel' + sv. kvast, kvist.

Isl. kuistr m. z- och u- st. (Noreen Aisl. Gramm.3 234, 239), fsv., msv. kwister, sv., no. kvist sammanställas af Falk-Torp Etym. Ordb. 433 med eng. twist 'gren, kvist'. De anse, att kwis- »er en sekundser sideform» till twis-. Visserligen finnes på några håll en dialektisk öfvergång af tw > kw (t. ex. i Halland: kwinga — tvinga, Kwagere = Tvååker). Någon allmännordisk öfvergång tw > kzv låter sig däremot ej uppvisa, då som bekant ljudförbindelsen tw inom större delen af skandinaviska språkområdet kvarstår. Isl. kuistr etc. far väl alltså anses ha samgermanskt kw-2. Jag för det med Noreen, Kluge och Franck till fsv. koster, kwaster, kwaster (Noreen Aschwed. Gramm. 70, 311 ff.), msv. kwaster 'kvist, kvast' (Söderwall Ordb. II 228), sv. kvast (dial. kost) egentl. 'samling af kvistar, no. kvast, kvost, kost (Aasen, Falk-Torp), da. kost, holl. kwast 'sprengwedel, burste', mit., mht. q nast 'laubbiischel, badebtischel', fht. q itesta 'laubschtirze'.

1 Forkortningarne äro desamma som i min afhandling Gemeinslav. Liqui-dametathese, alltså: r. = ryska; klr. = lillryska; wr. = hvitryska; p. = polska; plb. = polabiska; kas. = kasubiska; ns., os. = låg-, hög-sorbiska; c. = cechiska; sik. = slovakiska; slov. = slovenska; s. = serbiska; b. = bulgariska; ab. = forn-bulgariska.

2 En annan möjlighet vore visserligen, att kvist ursprungligen haft tiv- (och

således varit identiskt med eng. twist) men genom association med kvast fått kwMed dessa germanska ord sammanställer jag ett i de flästa slaviska språk förekommande ord, hvars urslaviska form är *gvozdb (icur. griozdi-) och hvars ursprungliga betydelse med all sannolikhet varit 'pinne, kvist': r. gvozdb gvozdja 'metallener nagel; pflock, zapfen', gvözdik 'nägelchen, zwecke, schuhzwicke', gvozdije, gvözdbe n. koll. 'die nägel', gvozdina 'nelke, nelkenstock'. — klr. hvizdb hvozdja 'nagel, fischergabel', hvbzdyk (auch zvozdyk) 'nclke' — wr. hvozd hvozdä 'gvozds'. — p, gwbzdz gwozdzia 'nagel (von eisen)', gwozdzik 'nägelchen, nelke'. —' os. kåzdz -dza 'nagel'. — sik. hvozd ds. — slov. gvgzd 'keil, nagel', gvozditi, gozditi 'verkcilen', zagvQzda, zagqzda 'keil'. — s. gvozd 'aus der erde hervorragender stein', gvozdje eisen'. — ab. gvozdijb 'clavus', gvozdije n. koll. 'clavi'.

I de slaviska språken finnes dessutom ett med de ofvan anförda orden väl ursprungligen identiskt ord *gvozdt> 'skog': ksl. gvozdb 'silva', slov. gbzd gbzda 'wald, hochwald, harzwald, nadel-holzwald', c. hvozd -a m. 'harz, wald' (auch 'malzdörre').

De anförda germanska och slaviska orden förutsätta ett ieur. *guozdu-, *guozdi-, *giiezdi- med betydelsen 'pinne, kvist; samling af kvistar; ris; skog' o. dyl.

2. R. véréa 'reuse' + no. ryyse ds.

No. dial. ryyse, rysa1 fht. rusa, riissa, nht. reuse 'reuse, geflochtener behälter fur fische' förutsätta ett urgerm. *rusjön- f.

Härmed sammanställer jag följande slaviska ord med betydelsen 'reuse, fischreuse': r. vérSa; klr. vérSa (dim. vér§ka)\ p. wiersza, wirsza; sorb. wjerha och wjers f., 6. vrle och vrS f.; slov. vräa vrS m.; s. vHa, vrSa, vréka, vréva.

Dessa slaviska ord förutsätta ett urslav. *vbrSa (ieur. *ursiä), som förhåller sig till urgerm. *rusjön- ungefär som sanskr. vrkas (ieur. *yi\qtos) till gr. hr/.o' (ieur. *luqi.os). Om den genom metates uppkomna ieur. växlingen yr ~ ru och jfr ~ ru etc. se Brugmann Grundriss I8 260 f.

1 Äfven rusa, ruse, rysju m. fl., se Aasen Ordb. 6ig, Ross Ordb. 6r8. Alla dessa formers förhållande sinsemellan

och till sv. rysja synes ej vara fullt klart. Kanske urgerm. rit?R. rjiiza (och pl. rjiizt) 'fischernetz' (auf dem weissen meere) är kanske i sen tid lånadt från rysja. Däremot är möjligen rjucha, som bland annat också betyder 'fischreuse', i denna betydelse ett gammalt germanskt lånord,

3. Sv. hals + ab. kolo 'hjul'.

Noreen har som bekant i IF IV 320 ff. sammanställt sv. hals, isl. håls etc. med ab. kolo (gen. kolese) 'hjul', lat. colus 'spinnrock' m. fl. Dessa ord utgå från betydelsen Vända, vrida', och hals har ursprungligen betydt 'das, welches sich dreht' (1. c. 323). Se vidare Tamm Etym. sv. ordb. 276 och där anförd litteraturl. Som ytterligare stöd för riktigheten af denna Noreens etymologi kan anföras slav, *vorti, som i alla sydslav. språk betyder 'hals' (c. vrat, slov. vråt, s. vråt, b. vrat), hvarmed jfr dess betydelse i de andra språken: r. vårot 'drehbaum, winde; kragen', os. wröt 'wen-dung, drehung' etc. Se närmare om dessa och därmed besläktade ord Gemeinslav. Liquidametathese II 100 ff. (jfr särskildt artiklarne vorto 'wendung; hals', kolov or 11> 'spinnrad' etc., *vortiti 'wenden').

1 Falk-Torp Etym. Ordb. 268 tyckes ej ha tagit hänsyn tili denna förklaring af ordet hals.Prologen till Phosphoros.

En litteraturspråklig monografi.

Av

RUBEN G:SON BERG.

1 • Tjuguårig inledde Atterbom romantikens tidevarv i Sverige med den varma ock glänsande sång, vars anslag är:

De nattliga zoner Bepurpras af glans.

Ren vakna i dans De eviga toner.

Skaldiskt innebar nyromantiken frijårandet av vår värskonst ock medveten omdaning av det poetiska språket till ett språk får åra ock öga. I åratal har vår litteraturhistoria förtegat det. Men det är ock förblir fosforisternas oerhörda stordåd att ha åstadkommit detta. Efterföljande korta undersökning, som måst begränsas till en enda dikt, skall visa, att redan i Prologen är välvningen sjedd. I sin mån må denna stilistiska analys då också bidra till att klarjöra, att han, som 1810 ägde upprorets ock brytningens mod, även ägde makten att skapa det nya riket. Från Atterbom utgår 1800-talets svenska poesi — språkligt sett. I en framställning av dess formutveckling måste ett tidevarv kallas opp efter honom 1.

2. Prologen skulle je den nya skolans fältrop ock måla »Phosphoros» rum i tiden. I full följdriktighet med innebörden i romantikens järning sjer detta jenom en dikt, vars innehåll är en

1 jfr t. d. Estlander, Runebergs skaldskap.syn, sammansatt av bilder, ock ej genom resonemangteser. Till anläggning ock byggnad är Prologen därför lika revolutsjonärt ny som till sitt utförande. Med undantag av fem ottave-rime-stråfer i direkt tilltal till läsare är det hela en serie av natursener, i vilka den nya vitterhetens inbrott sjildras. I motsats till de äldre dikter, där något av natur råkat komma med, äro senerna inte uppradade bredvid varann1, utan framgå i följd ock utvecklas den ena ur den andra. Till den naturlyriska svenska stämning, vartill Atterbom senare utvecklas2, är här ingen antydan: programdikten är ej bunden vid en bestämd näjd, den är snarast allmännelig, ock diktens ram är därför också värden. I mästerlig sammanfattning ock härligt ungdomsfager glans sjildras morgonsjärnans uppgång, då skogar ock marker lysa av färj ock jus, då dagern tycks alstra en dallrande ton ock sjärnorna glittra hän i den allt starkare gryningen som små glänsande stoftkorn i en solstråles väg:

Och skogarna glimma,

Och rosorna strimma,

Och stjernorna simma I klingande vågen som glittrande dam.

Den som var van vid kanslirådet af Leopolds vars måste baksnas inför en dylik kosmisk naturbild i sin då ohört försinn-ligade form. Lika litet förberedelse kunde t. d. Tegnér je, ty hans sång »Till min hembygd» saknar fullkomligt alla lokala drag; om redan ock säkerheten i Tegnérs naturiakttagelser liksom om den övertygande kraften i hans bilder far man för övrigt en god föreställning jenom den feta groda, som hoppar fram ur brottstycket »Blot-Sven» (Sami. Skr. Jub.-uppl. I: 324), där det heter: »Efter åska blir luften tung och kvalmig». Efter!

3. Utan att jcnomföra natursymboliken till allegori har Atterbom jivit lyckligt betecknande drag åt den vårens pånyttfödelse, vari han ser bilden av den romantiska diktens värksamhet. De nio första ottaverna je helhetssynen, i dem är stämningen närmast

1 jfr G. Castrén “F. M. Franzén" (1902) sid. 84—85.

' se särsjilt Fr. Vetterlund i “Studier och dikter" (r9or).sydländsk, om än raden: »Och vällust hviskar från cypressens stam» är den enda, som avjort har ett icke-nordiskt lynne. Från ock med de tre sista ottaverna åter är skådeplatsen Norden. Ur »lagerskogen» har Phosphoros stigit ock morgonrådnadens fulla prakt lyser nu över Svithiod; i det följande äro naturorden beteckningar för »Nordens blomster»1 ock träd: ekar — aspar — lindar

— fioler. Men en nybörjare som Atterbom har inte med ens sitt ordförråd i årdning, ock en del uttryck tyda på bristande säkerhet. Ett sådant är: »Re’n morgonens englar på kullarna se», där änglar torde vara ett synnerligen lite åskådligt ord för sjim-mer2. Mycket typisk för Atterboms fromt milda lifsbetraktelse är nog denna vänning, vilken ej är ensamstående, utan följes av flera liknande: »de väckta blomsterenglar», varmed han menade de friska vårblommorna, ock personifieringen av Maj, »den lockiga engeln med dansande fot». I själva verket är ju detta besjälande av naturen även det en nyhet vid denna tid: inflytandet från Leopold ock fru Lenngren, för vilka naturen knappast fanns till3, hade avhållit från all dikterisk sysselsättning med denna. Ock när Atterbom å den nya skolans vängnar med glädje ock triumf utropar Naturens förtrollande nyckel är vår

uttalade han en sanning, som satte gräns mellan två poetiska tids-sjeden.

4. I enlighet med den nya teknik, som Atterbom ock hans kamrater utvecklade, är stilen medvetet anlagd för att värka på de yttre sinnena. Först ock främst jäller det hörselintryck. Sådana återjes i en hel mängd fall; kansje far man gå tillbaks ända till Bellman för att finna en så rik samling judeffekter omnämd. Av »skogens sångarslägt» äro näktergalarna särsjilt nämda; i »Gull-åldern» likaså; där med det ovanligare fil o mel er. Musikinstrument omtalas ofta: luta, (silfver)harpa ock cittra samt nyromantikens sär-sjilda språkrör eolsharporna. Ordet ock föreställningen verlds-

1 "böjd på narcisser®, som säges om Maj, är jivetvis en allusjon på Narkissos.

2 hela denna stråf togs bort i omarbetningen.

3 jfr G. Castrén, a. a. sid. 87.harmonika kunna antecknas som spesifikt romantiska. Påfallande äro även de musikaliska funksjoner, som jivas åt tingen: sjärnorna utföra cn choral; när själen liknats vid en svan, heter det om den, att

hvar fjäder späns och klingar

ock när Natten »från sin isthron» dödar förnimmelselivet av samband med det andliga, betecknas detta med orden

Förstummad suckar hvarje himmelsk ton

ock naturligtvis är också Fantasin full av väljud:

Fantasien mot gudontsrösten klingar.

Den mänskliga rösten är det, som har makt att je himmelsk frid:

Den hulda sången lockar känslofriden Med engelröst från paradisets rand.

Skaldernas uppjift framhålles med romantisk tonvikt på klang i formen ock religiositet i innehållet jenom uttrycken »skalder i skallande chor» ock »hymnen stäms af Svenska Tempelbröder». Poesins kall är då naturligen att framkalla harmoni i allt, varför Atterbom säger

Hon skapelsen för dissonans bevarar

ock

Melodiskt hvarje misston hon försvagar.

Härtill kommer, att orden sång, toner, röst, klang med tillhörande värber, sammansättningar ock liktydingar möta upprepade

— mer än 30 — gånger. Kansje allra mäst typiskt är likväl, när Atterbom formulerar frågan: är (den uppenbarade) gudomen död? med raden

(är) förstummad evigt gudomens musik

ock när han framhåller konstens väsen som cn återklang av all-livet:

Konst verldsharmonikan som eko svarar.

Sammanställer man dessa uttryck med likartade i andra av Atterboms dikter från samma tid, framträder ännu tydligare deras paradigmatiskt tjännetecknande karaktär. I »Erotikon» uttryckes den lifshöjning, som den drömda älskades närvaro skulle framkalla, i musikalisk liknelse med: »Himlars sällhet skulle kring oss svalla— Lifvet bort i högre rythmer skalla>\ i »Till Sophic **» sjildras hennes själs adel jenom bilden att »Verldsanden»

Åt ditt hjerta förlänt melodi, att troget, som echo,

Svara med qvinlig magi gryende verldars musik.

Ock med den förening av natursjildring ock judbeskrivning, som utmärker fosforisterna, beskriver Atterbom i nänien »Fredrik Ekmarck» vännens röst på följande sätt:

Din röst är len, lik sommarilens dans En junimorgon, då han gräsen väcker.

Symboliken av akustiska fenomener ock tillvarons samt den stora uppmärksamhet, som ängnas åt hörselintryck, äro en stor nyhet.

5. En annan är rikedomen på diktsyner ock den oavlåtliga uppmärksamheten på synintryck. Inget annat vållade väl gamla skolans män så mycken forarjelse som detta nya poetiska språkbruk. Leopold veklagade över det så sent som 1819 i de reaksjo-nära ordalagen1: »då detta olyckliga begrepp om skaldekonst, som sätter poesi i en sammanskockning af hvimlande diktsyner, och poetisk styl i ett oafbrutet bildmakeri — då detta förvillade begrepp, säger jag, varit just det, som hufvudsakligen skadat vår vitterhet, och som ifrån hvad den varit med Kellgren och Gyllenborg nedflyttat den till hvad den nu i allmänhet är och visar sig....» Ncdflyttningen från Kellgren ock Gyllenborg till Atterbom ock Stagnelius lämnad i sitt värde, betecknar den gamle Leopolds fördömmelse över ekvasjonen: dikt = bild en radikal sjillnad. Om än både »Gullåldern» ock framförallt »Erotikon» starkare visa Atterboms makt i att åskådligjöra, är likväl även Prologen rik på hithöriga ställen. Tekniken röjs redan i mängden av ord med betydelsen jus eller glans: glimma (2 ggr) — glittrande — glans (3 ggr) — strålar (2 ggr) — vådeldsljus — tindra — återsken — aftondager — beglänst — Ljuset (3 ggr); dikten jer en ungdomlig

1 i utlåtande över tävlingsskriften "Inbillningen", tryckt i Ljunggrens "Sv. Akad. Historia".ock vårlig bild med starkt sjimmer över sig ock det är dennas soliga förtröstan ock styrka, som förklarar raden

Den bleka månan skys af kraftens söner.

»Från solen blott», heter det, »skall Japetiden stjäla», ock bland de omskrivningar, ined vilka solen betecknas, äro »Ljusets drott» ock »verldarnas Fars, av vilka endast den senare hade modärn klang. Symbåliskt är, att bilden av den höga, klara andevärden (»från Ljusets högsta himlar»)

i Diktens prisma bryts

ock frågan

Ar evigt släckt den fordna etherglansen?

ekvivalerar den nyss nämda: »är förstummad evigt gudomens musik?» När det materiella smälter samman med det andliga är det att

Trånan fylls af Ljusets salighet.

Även epiteten — »nattliga zoner, skumma lundar, blodröd pregel, skogens dunkelgröna drägt, gullgtda hår» — tyda på ny-angserade synsjildringar; »österns gullhaf», »sanning lyfter sig på asurvingar», »Dess stjärnbesådda drägt i vinden svallar» tillhöra en praktfullare ock färgrikare diksjon än järnåldern bjudit på. Denna hade häller inte talt om: ungdomars ångande hår — Prologens enda påfallande doft-ord.

6. Då våra litteraturhistorier — däri inbegripet Anders Fryxells pamflettsamling »Bidrag till Sverges litteraturhistoria» ock Malmström-Bergstedts dito »Grunddragen af svenska vitterhetens historia» — efter B. v. Beskows anvisning funnit den nya tiden varslad i Tegnérs »Krigssång» (1808) ock Wallins »Dityramb» (1808), kan det ju vara lämpligt att här sjärskåda detta påstående för så vitt det jäller stilen. I detta avseende är påståendet oriktigt. Vad Wallins,sång rör, kan det vara nog att anföra en enda rad:

Mellan de trefliga lunder af lager

där epiteton ornans är bra lite — ornans, för att klarjöra, hur föga Dityramben har av romantisk formjivning; mig synes den i ingen mån kunna sägas beteckna något formellt framsteg från t. d. Kell-grens kantater1. Inte för intet försäkrar ju Wallin i slutorden — dityramben riktas i sin senare del till Gustafs skalder — att »vi» (han ock hans vänner) »skole blott sjunga hvad vi lärt af eder munn», således en trofast epigånernas försäkran, att de skola jöra

kar med kropp och kläder

precis som han blef gjord af deras fäder, i

Tegnérs krigssång rör sig även den med till stor del gustaviansk nomenklatur, Så herdesjildringen; jag påpekar en sådan jyl-lenborgsk tirad som denna: »uppå fädrens fält vår föda grodde». Den är likväl inte av samma retoriskt gammaldags tjynne som Wallins dikt, ock en del bilder (en flod — af offerblod — kring verldens urna. ingen oväns häst har druckit — källorna i götens land) tillhöra icke det stående förrådet, utan vittna om att Tegnérs egenart håller på att bryta fram. Men denna är i stilhänseende icke av samma slag som det naturstämnings- ock (syn- ock hörsel-) bildsjildrande hos nyromantikerna.

7. Nytt i diktens språk är hela det förråd av filosåfiska ord ock tärmer, som där uppträder i samlad trupp. Programklart heter det om den nya poesin, att den »skickar sin symbol till tingens rymd», särsjilt att för den »Sinnbilder blifva mensklighetens öden», jenom vilka rader dess symbolistiska karaktär är betonad. Den poesi, som förhärligas, är ju även Sophia, ock »tingens ursprung hon allena vet». Atterbom betecknar den föregående tiden som »Sjelfvets tidhvarf». Nu åter lockade »den hulda Sången» »känslo-friden» från paradisets rand, emedan »den Uppenbarade Athene», som var ett med Anadyomene, löst gåtorna. För henne falla »sinneverldens bojor», hon lyssnar till högre andars spel om »ur-bildsverldens underbara ting». I ett par stråfer vimla fackuttrycken: »jag’et», »ur-motsatsen», »enheten af Gud och Kreatur», ock dem var det väl som t. d. Agardh förklarade sig inte kunna följa

1 för så vida inte rim-ordet dönat i första stråfen skall bedömas som ny-romantik. G. Ljunggren i Sv. Vitt. Häfd. IV: 220 är försmädlig mot Atterbom med anledning av döna (ock dundrar) i “Julottan", som åtminstone passar bättre till “järnets anglar" hos A. än till "Hämnarens båge* hos Wallin.tned längre. Ägde någon järta för »intryck af en dfversinlig fröjd», så hörde han till de ädla fa, till vilka de unga direkt vända sig. Men denna filosofi var på samma gång religion, ock uttrycken för ett religiöst sinne komplettera dc metafysiska tärmcrna. De nya sångarna äro »Svenska Tempelbröder», deras sång en hymn, de kallas vigda hjeltar och de höja med andakt sina vigda

fanor. Sångens innehåll kan då också betecknas som eviga toner. Uppmaningen till moder Svea att sätta »helgonkronan på sin ålderdom» ock talet om »forskarns fromma tjusning» innehålla poetiskt nya bilder ock bestämningar; allra mäst betydande som föredöme för följande diktare är väl emellertid uttrycket Tankans Carmel, som kan spåras åtminstone ända ned till Viktor Rydbergs »diktens Nebo».

8. Den svaghet, som Prologen äger, är den icke övervunna böjelsen för personifikasjoner av abstrakta — Fredlund anmärker i »Carl Fredrik Dahlgren», I: 45, att detta ännu präglar »Nänicn öfver Fredrik Ekmarck» ock ser däri kvarvarande valerianism. När personifikasjonen ersätter en adjektivsubstantivering, är den på det hela taget lycklig: »I hennes [poesins] spegel sedd, ej Sorgen klagar». Men »den lömska Lasten», »Nyttans fala furie», »Medelmåttans hydra», »Våld», »Sanning», »Fantasin» bli för mycket •för inbillningen att je självständigt liv åt.

9. Själva versifikasjonen är jenomgående god, ställvis mästerlig. Uppslaget är präktigt orkestrerat i sina muntra daktyler, vilka fyllas av lätta ock jusa takter. Av språktvång märkes föga i dikten, ock det lilla, som finns, består — liksom i allmänhet hos Atterbom — mera i tillgripandet av sökta uttryck än i vridna ordställningar ock formändringar. De senare finner man bland hans samtida oftast hos Esaias Tegnér, Eric Gustaf Geijer ock Carl Fredrik Dahlgren. Det finns inget själ att klaga över Atterboms bristande språkliga ans; i förmågan att inpassa ett jivet språkligt material i en jiven metrisk form står han utan jensägelse främst bland 1800-talets första skaldejeneratsjonL. Den enda stympade

1 indirekt (vid jämförelser) framgår detta redan av min avhandling "Om det poetiska språkbruket".ordform, som Prologen företer, är sköt, ännu i dag en av de allra vanligaste apokoperingarna i vår poesi ock 1810 fullkomligt allmän1; den förekommer i en bild av oomtvistelig enkelhet ock en rätt stark stämning ock är därför likväl fullt uthärdlig2. Betoningen av martyrkransen s'ss’s i stället för ss’s’s är det enda anmärkningsvärda ur aksäntsynpunkts; något som väl får anses för ett mästerprov, ty detta är första gången äkta ottave rime behandlas på svenska. Däremot företer rimningen några — om också inga betydande — brister. Dit höra ett par rim på bitoniga stavelser: hemlighet — vet — saligheti, egendom — dom — ålderdom — i båda fallen sjilja likväl de enkla orden avledningarna; vidare förekomma rimningar av enkla ord ined sina sammansättningar: rymd

— himlarymd — skymd5; andeverld — färd — verld; hjerta — smärta — behjerta; förgår — står — går; en gång även ett ho-monymrim: träla — besjäla -— stjäla. Detta grand motvägs mer än väl av att 11 °/o rlm äro rika. Märkbart är ytterligare, att Atterbom tre gånger har rimparen ababab bestående av rim på samma vokal (a), något som Brix (Dania VI: 31) ojillar, men som icke i ock för sig förefaller olämpligt; det inträffar för övrigt ofta hos Atterbom ock är näppeligen omedvetet.

1 jfr a. a. _§ 11.

2 sjöt(e) har som bild spelat en mästadels mycket sorjlig roll i vår litteratur. Under 1700-talet var det ytterligt vanligt; i första sången av “Atis och Camilla" finns det 7 ggr; 1800-talet har icke uttömt det, så t. d. har Geijer i äreminnet över Sten Sture bl. a. “ser han ej den farligaste (fienden) ligga dold inom fäderneslandets sköte?", "ett frö är kastadt i mörkrets sköte", "det frö till oundvikligt fördärf, som begynte vexa i fäderneslandets eget sköte", "en hemlig missämja regerar inom dessa fruktansvärda partiers egna sköten"; Topelius säger om "lejonet på Parola malm": "hvart slag det slog i Finlands sköt ett mäktigt eko funnit" o. s. v. — men dessa sjötesynder förtjäna sitt eget kapitel.

3 samma betoning har Atterbqm flerstädes, t. d. maVtyrpaMmen i "Solens nedgång" m. fl., Stagnelius seVafstuVgor (även aksäntueringen seVaf hos denne) o. s. v.

4 detta är ej ovanligt; hos Leopold t. d. ljuflighet — bitterhet, hemlighet

— lycksalighet, känslighet •— mållöshet o. s. v.

5 endast denna rimföljd synes mig mindre lycklig.Rimmen ha som huvudvokal (upprepade värser ej räknade):

Till jämförelse — jag förmodar detta är första gången dylik beräkning jörs rörande svensk värs — vill jag

meddela, att a-rimmen i Levertins »Legender och visor» äro 22 %> e-ä-rimmen 25,2, i-rimmen 9,9, o-rimmen 5,8, u-rimmen 10, y-rimmen 3,6, å-rimmen 13,4 ock ö-rimmen 9,7 °/o- Ja£ bör kansje även nämna, att dessa siffror ingalunda sammanfalla med vokalfrekvensen i övrigt; till lösningen av frågan om vokalernas tjänslovärden kunna beräkningar över deras frekvens i rim je goda ledtrådar; jag saknar här utrymme för vidare refleksjoner, ehuru det förtjänar särsjilt påpekas att Atterboms dikter lämna prov på kolossala sjillnader.

Tekniken av ottaverna erbjuder en egendomlighet: slutraderna utgå en gång på manligt rim {tand — hand), vilket även finns kvar i omarbetningen. Brate (Sv. Spr. s. 224) ock Sundén påstå utan vidare, att la chiave skall ha kvinliga rim. Redan A. W. Schlegel förordade emellertid att även låta vissa stråfer sluta manligt; se härom vidare E. Htigli, »Die romanischen Strophen», s. 30 ff. (riktigare framställning än Minors i Neuh. Metr. s. 434). Mig veterligen är det den enda gång Atterbom har denna stråfutgång. Den finnes likväl någon gång även hos andra svenska skalder. I Stagnelii översättning »Konsternas förbund med kyrkan» finns manligt stråfslut två gånger; i F. W. Scholanders brev till Arsenius av 25/5 1860 en gång; i Talis Qvalis översättningar (t. d. av Beppo) ofta, omkring tredjedelen av alla stråfslut — alldeles som hos Byron själv.

10. Något av nybörjarens ovana far man väl se däri, att samma ord upprepas flera gånger, där det kunde ha undvikits ock där nyangsering borde ha åstadkommits. Till de stilistiskt icke lyckliga upprepningarna hör ordgruppen dans, som finnes i raderna

a 64 ggr =» 25,9 %

e 17 » = 7,0 »

I 30 » =12,1 »

O 20 » = 8,1 »

u 19 » = 7,7 »

| 5 ggr = 2 %

å 35 * “ »

« 39 » = I5.7 *

ö 18 » = 7,2 »

Summa 247 99,9 %3, 12, 63, 189, 220, 245, 268 ock fyra gånger bildar rim (särsjilt omotiverad i »hans väg bebådad var af blixtars dans»). Alltför nära varann stå rimparen se — le (226, 227), kratér — ler (236, 237) ock ler — ser (247—249).

11. Språkligt är att uppmärksamma:

anklang, alldeles nytt lånord från tyskan; här kansje nyttjat för första gången, åtminstone har Svenska akademiens ordbok inget tidigare belägg än ur Atterboms Minnen1.

gehalt, likaledes nytt lånord från tyskan; det anmärktes i Polyfem, andra samlingen, n:o 32, liksom »svälla chaos»; se härom »Om den poet. frih.» § 69, Anm.

om betyder: även om, rad 183 (jfr Polyfem). skalla betyder här flerstädes endast juda; i omarbetningen har Atterbom också på ett ställe satt in detta (skalder i skallande chor); det finnes samtidigt hos Tegnér i en förbindelse, som utesluter all jäll ock hög klang: »Kring bygden skallar — blott fröjd och ro»; likaså i Hammarskölds översättning »Kärleks fantasi» från Schiller (i »Läsning i hvarjehanda»): »Kring oss sfer-musikens ljud skallade med stilla susning»; jfr »Ur skog och lundar skalla — blott glädjeljud» hos Runeberg.

stamma betyder här jenomgående: (under rörelse försöka) tala; likaså i Runebergs Majsång: »jord och skyar slamma kärlek och förtjusning»; det tycks tillhöra romantikens stående ordförråd. öknar = vida rymder: himmelens öknar, minnets öknar.

Av provinsialismer, vilka någon gång dyka opp hos Atterbom, finnes i Prologen inget spår.

12. Den stilistiska analysen av Prologens ordval ock ordförråd visar, hur det tidsnya i dess stoffelement består dels i uttryck för de yttre sinnena, dels i metafysiskt-religiösa ord. Åter-

1 För Ordboken tycks Phosphoros emellertid ha ekserperats högst otillräckligt, Polyfem ock Poetisk kalender, Lyceum ock Eleganttidningen, Läsning i hvarjehanda samt alla Hammarskölds skrifter inte alls; en svår ock underlig försummelse bland ätsjilliga sädana därstädes; jfr min uppsats “Svenska akademiens ordbok" i Dagens Nyheter för 20/J2 J903.står att spörja efter kvardröjande gustaviansk fraseologi. Knappast mer än ett enda uttryck erinrar påfallande om denna, nämligen att krigets Gud med sin »ljungeld Ceres väna skatt förtärs

— jämför J. G. Oxenstiernas »Ceres’ skänk», »Ceres’ höga råg», »Ceres’ krans» m. fl. — Att hjältarna »ljunga» finner man hos alla tidens skalder.

»Stoftets slaf» kan vara både den ena ock den andra skolan1 ock »Lifvets kratér»2 synes mig också ha kunnat vara en gustaviansk skalds uttryck, desslikes »Ljusets drott» om solen.

Svårare att formulera är sjillnaden mellan Atterboms prolog ock tidigare svensk poesi i fråga om vad Atterbom kallar sina »tournurer, bilder och konstruktioner». Det är så många olika ock sjiftande inflytanden efter 1750 från olika svenska skalder, att det är vanskligt att avjöra vad som är alldeles nytt i vår poesi 1810 ock vad som i enstaka fall har stuckit sig fram, men förjätits ijänn. 1810 äro emellertid Franzén ock Wallin tämligen akademiserade ock Leopold far betraktas som typen för uttryckssättet. Med utgångspunkt i Anders C. Kullbergs »Den husliga sällheten», P. A. Wallmarks »Sång till finska arméns ära» ock Carl Gustaf Nordforss »Sång öfver . . . Carl August» såsom den akademiska stilens yngre företrädare vill jag söka påvisa några av de mera markanta olikheterna mellan akademisk diksjon ock Prologens.

När Atterbom skrev, att poesin målar skumma lundar »med anings glans i var icke bara ordet nytt, utan även förbindelsen av det drömska elementet ock synordet innebar en fruktbringande ny uttrycksstil. Härvid tänker jag mindre på sådana direkta motsvarigheter som hans eget uttryck i »Solens nedgång»: Den anings-vind3, som själens böljor plöjer, än på de otaliga ord- ock frasbildningar, som gå ut ifrån dessa tidigaste eksempel. Det är ju omöj-

1 även nyromantikerna ha dylika fraser; hos Stagnelius: vanskligihetens slav, dödens slav o. s. v.

2 som Palmblad i samma häftes dikt "Antik och modern poesi" upprepade: "Lifvets fulla kratér".

3 ordena finnas icke i Sv. Akad. Ordbok, som däremot upptar aningsbild ur Atterboms Minnen ock aningsdyster ur Lycksalighetens ö.ligt att hitta dylika uttryck hos t. d. Kullberg, där lifsaftonen för två makar beskrives med orden:

se hur förtroligt de stöda hvarandra på sluttningen ner till förgängelsens strand,

där överhuvud inga aningar förekomma ock där relatsjonerna till naturen så gott som uteslutande äro nöjets, trevnadens ock sällskapslivets, ock där frågan om utkomsten i en eller annan form spelar en mycket stor roll.

Även antropomorfiseringen är av ett helt ock hållet nytt slag, »Och gamla Natten från sin isthron gjuter sin svepning åter öfver villans zon» är ett eksempel på denna jestaltbildande fantasi. »När en tankfull stjärna vid skogsbrynet står» (Skaldarmal) är ett annat eksempel, »de kyssa hvarandra vid stjärnors chorah ett tredje på samma företeelse. Tillsammans jer detta åt stilen en dubbel betydelse: dels ett perspektiv ock dels en fläkt av liv, som hindrar från att je intryck av dekoratsjon.

Vad Atterbom däremot icke längre har, det är de stampande antiteserna, vilkas ofta dubbla ock tredubbla förknippningar je även den mera lyriskt anlagda gustavianska epigåndikten en stel artjitek-tonik. Även koordineringarna där ha mycket ofta en ängsligt sjema-tisk uppställning enligt formlerna a + b ock a — b (eller ab + cd

o. s. v.), såsom Wallmarks: Mongolers hillebårdar / inkräktat Auras jord och dina bragders vårdar; att ljunga krigarns blixt i krigarns barm tillbaka1; att teckna / i freden segrarns hämd och Svithiods undergång; eller

Kullbergs: befall som despot och som krigare dundra; tvinga en kommande tid att beundra, om ej att välsigna, ditt namn och din bragd.

Vidare misshandlas ej längre epiteten i samma grad som förut. Åskådligheten har jag redan talt om; men utom strävandet att påvärka öga ock öra märks hos Atterbom ett språkriktigare, enklare bruk av epiteton ornans. Jag åsyftar sådana hos gustavi-anerna jenom klassisk (ock fransk?) påvärkan talrika adjektiv-

1 återgår på Leopold, “Oden": att ljunga krigets blixt i Latiens barm tillbaka.användningar som Nordforss i Carl Augusts mun lagda ord till Sverige:

O, evigt älskade fast korta fosterbygd

eller Wallmarks om Finlands inbyggares fäder:

Ljuft höljdes de segrande fädernas ben

Af sönernas tacksamma grödor

eller hos Leopold själv:

ett nedrigt bruk af ett förtrodt befäl (Rom) till Odens gömda tron ett stormigt öga vändt.

Satsförkortningarna äro för tvungna, sammanhanget för utspekulerat i alla dessa ock liknande uttryck, där inte rena språkfel yvas.

13. Av ordförbindelser, som sedan återkomma hos Atterbom så pass ofta, att de förtjäna namnet stereotyper1, har jag icke antecknat en enda. Genomskinligt skymd upprepar han sedan i »Epilog till Phosphoros»: genomskinligt skum, österns gtdlhaf går igen i »Invigning» såsom: morgonens gullhaf. Men det tycks vara allt.

14. Den omarbetning av Prologen som Atterbom senare företog är ur den synpunkt, som jag här anlagt på dikten, av ingen betydelse. Jag vill endast framhålla, att Atterbom förändrade jämförelsevis föga, varemot hans tillägg äro talrika ock vidlyftiga.

De viktigaste omnämnandena av dikten äro följande.

Atterbom omtalar att han är sysselsatt med dess författande i brev av 28/n 1809 ock 17/6 1810, om dess förmenta svårbegriplighet skriver han s/9 18 io. Agardh (i brev till Hammarsköld av 2/ii 1811) vill ha »mindre helieniska termer och någon gång litet mer begriplighet. Detta undantaget är hans [Atterboms] poesi det skönaste jag någonsin läst» Hammarsköld (till Spaldencreutz i/9 1810) förklarade: »Prologen, Erotikon och Grafsången anser (jag) för trenne stycken af en öfverträffande skönhet» 3. Elgström jorde

1 se min uppsats “Språkliga gengångare i diktenu i Varia, i9°2i s* 422-

2 tummat sitat härav hos Ljunggren, a. a. IV: 178.

3 jfr även Frunck, Bref o. s. v. sid. 351.ett par detaljinvänningar (brev till Palmblad soh 1810). Prologen resenserades i Polyfem, andra saml. n:o 32 i huvudsak med beröm.

Malmström-Bergstedt (IV, 1: 374) uttala sig: »Phosphoros öppnas med en prolog, undertecknad A. Tidskriften kunde ej gerna begynna på ett olyckligare sätt. Denna prolog är hållen i skolans dunklaste, mest drömlika stil. —— - — — det hela, hvilket är och förblifver ett missfoster af svamlande bombast.» O. s. v.

Ljunggren (a. a. IV: I ff.), som siterar Agardh oriktigt på tvä ställen ock jer vanställt referat av dikten, samt även siterar den oriktigt, slutar med orden: »Atterbom har sjelf längre fram uttalat domen öfver detta stycke, i det han från början till slut omskrif-vit detsamma», — ett underligt ock även vilseledande uttryck; jenom att omarbeta stycket visade väl Atterbom bara att han vid förtisju års ålder gav sitt inre bättre form än vid tjugu.

Frunck (Bidrag till kännedomen o. s. v. 188) yttrar: »Den består af flere med hvarandra löst sammanhängande delar, och det hela gör intryck af ett jäsande kaos af känslor och stämningar, som ännu vältra sig om hvarandra i tunga massor, stundom ofattliga, ofta inpressade i tvungna ordställningar, sällan framträdande i klar bild. Ur

töcknet frambryter likväl här och där en stråle af verklig poesi.»

Warburg (111. sv. litt. II: 532): »Diktens enstaka poetiska skönheter drunknade i mer eller mindre dunkla spekulationer, stämningar, ord utan klarare mening.»

Vetterlund (»Atterboms sagospel Fågel blå», s. 8) är av senare litteraturhistoriker den ende, som ställt dikten på dess rätta plats ock tillfredsställande analyserat dess värkan. Han säger: »Detta, och hvad annat prologen innehöll, var formadt i ett ungdomligt språk, fullt af hårdheter, som med skäl kommo samtiden att undra. Rymliga fraser sitta som en lånad och för vid dräkt kring sitt innehåll. Och man fann dunkel eller nonsens i denna dikt. Mening har den emellertid — till och med i sådana rader som »försänkt är urmotsatsens skiljomur»; och till och med djupare mening än flertalet svenska poem. Språkuttryckets bristeräro däremot faktiska och typiska. Skalden bortrensade dem sedan, och i dikterna 1837 har den monumentala dikten fatt sin slutliga form, som är den värdig.

Men äfven Fosforosdikten hade icke blott hårdheter utan ännu mycket mer ton och melodi. Jag talar likväl ej om det ur denna synpunkt verkligt geniala uppslaget. Den lyftning i ton som här mötte var ohörd i Sverige, en ton af hymn och inspireradt allvar, som verkligen tydde på »svenska tempelbröder», på »Sofias prester». Kommer man hit från Leopolds gäckande smådikter, är afståndet i sinnelag en världs.»

Emellertid kan man lungt hålla styvare på Atterboms språktalang ock språkbehandling än även Vetterlund torts jöra. Jämför man vår litteraturs andra tjuguåringar med denne, stå de sig slätt. Det är bara en oriktig traditsjon, som ännu går ijänn i det myckna talet om språkets brister o. s. v. Men ingen svensk skald ock lika litet någon svensk dikt har ännu blivit stilistiskt undersökt, ock det är i mörkret av denna okunnighet som Malmströms, Ljunggrens m. fl. uttalanden kunnat tros ock upprepas så länge.Ett språkhistoriskt spörsmål.

Af

OTTO von FRIESEN.

Om utvecklingen af q i svänskan.

Det i samnordisk tid ur a genom a-omljud uppkomna q har

— såsom välbekant är — i östnordiska språk utvecklat sig i ganska olika riktningar, i det att det i literaturspråken än uppträder som

0, än som u (o), än åter som o, i nyare tid å. Språkforskarne äro f. ö. ännu icke fullt ense om resultaten af de förändringar ljudet i östnordisk tid undergått.

Läffler tycks vara den förste, som i tryck angifvit konturerna af ljudets historia: Om i/-omljudet af ?, * och ei i de nordiska språken s. 14 not 2. Ingående har frågan behandlats af Kock i Studier öfver fornsvensk ljudlära s. 464 ff.; jfr Arkiv f, nord. Fil. V, 95, där han anför ytterligare bevis för sina åsikter. Dessa kunna sammanfattas i följande regel: q öfvergår 1. till 0 framför r och kakuminalt / t. ex. fvn. qm — östn. em, fvn. ql — östn. 0I; 2. till u framför gg t. ex. fvn. dqgg — östn. dug; 3. q kvarstår, skrifvet o, i öfriga fall t. ex. fvn. bqllr — nsv. boll, nda. bold; fvn. nqkurr — fsv. nokor, nsv. någon.

I den sist nämda — tredje — punkten har Kocks slutsatser bestridts af Hultman Finländska bidrag till svensk språk- och folk-lifsforskning s. 94. Denne framhåller, att en egendomlig motsats gjort sig gällande i östnordiska språk vid utjämningen af den ännui fvn. bevarade växlingen af labial och icke labial vokal mellan å ena sidan ord med brytningsdiftong och å andra sidan ord med ?f-omljud af a. Under det att hos de förra utjämningsresultaten io är vanligare (så hos «-stammarne) eller lika vanligt (hos ö-stam-marne) som ia (> ice) t. ex. fsv. kiol, biorn, fiordher, mioper mot ficerdher; biork, giorp, fiol, hiorjj mot fiadher, ficel, hiwlp, nsv. tiärn; så är däremot a — hos ord som i fvn. visa «-omljud af a

— enarådande i östn., för så vidt ej g enligt de af Kock upp-stälda reglerna öfvergått till 0 eller u t. ex. fsv. axl, aghn, graf, gran, hal; galter, hatter, kaster o. s. v., men visserligen fsv. Iwrf, fda. erk, fsv. mel; dug, fda. Ing. Då

Hultman anser, att de exempel på bevaradt o (å) som Kock framdragit — fsv. nos, rost 'rast', nsv. gräswåll, ball — böra och kunna förklaras på annat sätt, finner han a-formerna enarådande och drar af detta deras oproportionerligt ymniga uppträdande den slutsatsen att en ljudlag existerat i de östnordiska språken så lydande: q har, för så vidt det ej dessförinnan till följd af särskilda ljudlagar blifvit

0 eller u, återgått till a.

Noreen har i sitt stora verk Altschvvedische Grammatik §§ 65,1, 68,3, 74, 104 och 109 m. fl. framlagt resultaten af de undersökningar, han egnat den föreliggande frågan, resultat, som

1 flere stycken ytterligare belysa och fördjupa problemet. Det är emellertid icke min afsikt att här ingå på frågan om behandlingen af g i de östnordiska språken i sin helhet, utan endast att påvisa utvecklingen af q i svenskan i några fall, där det ej blifvit

0 eller u, alltså, såsom Kock uttrycker det, kvarstår som o. Så lockande det än vore att vandra vidare på de af Noreen inslagna vägarna, måste jag därför inskränka mig till en detalj: hans ställning till den af Hultman proponerade ljudlagen Q > a i östn. Han yttrar sig härom § 68 anm. med mycken reservation om också icke bestämdt afvisande: möjligen kunde i vissa fsv. dialekter en sådan ljudlag ha rådt, och han uppför som säkra eller sannolika fall af kvarstående q, skrifvet o, äfven ord som af Hultmanutmönstrats t. ex. fsv. bolder, rost samt andra såsom Hofpe, Hogne, nsv. dial. trost (= fvn. firqstr), nsv. troll (= fvn. trqll) m. fl.

För egen del finner jag Hultmans analys af de ord, som Kock ansett innehålla o (< 0), icke alltid öfvertygande. Det ligger dock närmare att hålla fsv. rost och nsv. trost samtnan med fvn. rqst, nsv. rast och fvn. frrqslr, nsv. trast än med ndl., mht. rust och nht. drossel. I gräswåll och bolder1 anser Hultman att å, o förklaras däraf att q > 0 i svagtonig ställning (jfr fsv. fyrbolder) enl. den allmänt bekanta samnordiska regeln. Om emellertid samnord. Q här utvecklat sig till samnord. 0, förstår man icke, hvarför icke åtminstone bolder gifvit nsv. *bull likaväl som kolder gifvit nsv. kull.

Särskildt ber jag dock att få mot den af Hultman uppstälda ljudregeln framhålla ett par ord, där q i centralsvänska dialekter utvecklat sig till ä.

I. Nsv. dial. dråg, 'långsträckt fördjupning i marken, dalsänka'.

Redan Ihre Dialektlex. s. 33 sp. 1 anför detta ord i angifven form från Västergötland och Värmland samt anger som dess betydelse 'dal eller låg ort hvarest vattnet höst och vår framrinner'. Hof bekräftar i Dial. Vestrog. Ihres uppgift för sin hemorts vidkommande.

Rietz Svenskt Dialektlexikon s. 95 sp. 1 f. känner dråg f. (och n.) utom från Västergötland och Värmland också från Dalsland, Närke och Södermanland. Jämte den af Ihre anförda betydelsen uppför Rietz 'dalsträckning beväxt med ringa skog' och 'sträcka, streck, trakt, som till jordmånens beskaffenhet skiljer sig från den närmast tilliggande'. Vid sidan af dråg f. finnes enligt samma hemulsman på sina håll ett dråg n. med i hufvudsak samma betydelsenyanser som detta — framhållas bör kanske bet. 'trakt som ofta passeras af menniskor och djur; stråk'. Ordet är endast med neutralt genus kändt från Södermanland2. På dessa äldre

1 Orden förekomma också i nav. dial. (Uppl.) bol, vol Tiselius Sv. Lm. XVIII, s, 66.

2 Det neutrala genus torde bero på anslutning till drag n., hvilket i nsv. dial. betecknar bl. a. 'sträckning, trakt; strömdrag; rännil'.uppgifter har jag lyckats få bekräftelse från skilda trakter. Kall-stenius Sv. Landsmålen XXI, 1, 101 ger för östra Värmland drag f. och pl. fhrdragdr och enligt vänligt meddelande af sist-nämde forskare finnes samma ord dessutom i Värmlands folk-målsundersöknings samlingar antecknadt från Karlskoga af lic. Etzel och från Sunnemo af lic. Sixten Samuelsson. På sist-nämda ställe heter pluralen drägdr. Lektor Robert Larsson har haft vänligheten att ge mig upplysning om ordets förekomst i västra Närke: drag f. 'lång och smal sank, vattensjuk försänkning i marken'. Från Södermanland slutligen har Eriksson Södermanlands Fornminnesförenings Tidskr. I, 56 dråg n. 'kärraktig dal mellan berg; sumpig mark'. Ordets exakta form och förekomst i centralsvänska dialekter äro sålunda höjda öfver hvarje tvifvel.

Det ligger onekligen närmast till hands att med Kallstenius anf. arb. s. IOI återföra drag på ett fornsvänskt drägh, om ett sådant ord äljest funnes1. Och möjligen skulle någon vilja finna stöd för existensen af en sådan fornform i det af Ljungstedt Anmärkningar till det starka preteritum i germanska språk s. 75 framdragna fht. Xöycixevsv iråga ack. pl. 'arva', jfr Noreen Urgerm. Lautlehre s. 44.

Emellertid synes mig denna af flere grunder osäkra möjlighet böra lämnas ur räkningen till förmån för en annan kombination.

Nno. dial. ega ett drog (öppet ö-ljud) f., som betyder: 1. 'en kort Slaede at kjore T0mmerstokke paa', på sina ställen äfven kallad drag n.; 2. 'et Sted hvor man drager noget, en Bjergsti hvor Ved og Tömmer traskkes ned'; 3. 'Vei hvor et Dyr har kr0-bet eller nedtraadt Grasset; 4. 'en lang Huulning i Jorden, en liden Dal' Aasen Norsk Ordbog. Ross anför äfven andra betydelser, som jämte de ofvan under I, 2 och 3 meddelade visa, att drog f. på det intimaste hör samman med verbet draga. Det synes förhålla sig till detta ord som fvn. gr<tf f. : grafa, giof f. : gefa,

1 Det är säkerligen genom förbiseende som denna form hos Kallstenius ej försetts med stjärna.sy k f. : *saka och representerar alltså ett fvn. *drqg g. *dragar. Möjligen skulle nno. drog också kunna tolkas som pluralformcn till drag n. hvilket i en rad fall har att uppvisa identiska eller mycket närstående betydelser. Detta *drQg n. pl. tant. har så efter välkända analogier öfvergått till f. sg. Detta alternativ förefaller mig dock mindre sannolikt, då semologiska skäl till förändringen här synas saknas i motsats till hvad förhållandet är hos t. ex. fvn. Iqg n. pl. — nno. log f. sg. 'lag', fvn. sqx n. pl. — nno. soks f. sg. 'sax', jfr fvn. sax n. eg. 'Schneide'.

Hvilkendera förklaringen än må föredragas, så är det uppenbart, att nno. drog motsvarar ett fvn. drQg.

Då på Östlandet i Rommerige nno. drog f. har identisk betydelse med det på andra sidan gränsen i Värmland uppträdande drag f. och dessutom just i gränsdistriktet emot Sverge q framför g utvecklar sig till å ' drag, Am. B. Larsen Lydlasren i den Solorske Dialekt s. 150, synes mig hvarje tvifvel uteslutet om de båda fone-mens historiska identitet. Men om så är, måste nsv. drag återföras på ett samnord. fonem drqgl.

Med fvn. *drQg > dråg som utgångspunkt vinna vi ock den enklaste förklaring af

2. nsv. såg, fsv. saagh.

Fsv. sagh, saagh f.2 'såg': uttalet torde man kunna sluta sig till af skrifningen sågasz RK 3: (sista fortsättningen) vs 4788.

Nsv. dial. söder om dansk-svenska språkgränsen samt Bohuslän ha sav, sau m. (i Småland äfven neutr.) och sag saj n. i Södra Möre: Linder Om Allm.-målet i S. M. s. 136. Uppgifterna i öfrigt från Rietz. Norr om gränsen möta vi shj sag f (se t. ex. Noreen Ordbok öfver Fryksdalsmålet s. scog, Ordlista öfver Dalmålet s. 186, Gadd Om Allmogem. i Östra hd s. 81, Dalin Ordbok öfver Sv. Språket, Rydqvist Sv. Spr. Lagar II, 306; äfven m. Vendell Nyland I. 239).

1 [Korrekturnot] Hellquist Sv. Lm. XX: i, 94 synes anse, att nsv. dråg och nno. drog utgå från olika af ljudsstadier.

2 Genus framgår af Söderwalls citat från Birgitta 1.18: ms minne saagh.Ordets förhållande till fvn. sgg f. torde ingen mera ingående ha sökt utreda. Man borde ju finna *sag i analogi med nsv. sak: fvn. sqk, agn\qgn, graf:grqf o. s. v. Flere ha dock i förbigående berört ordet. Så anser Ljungstedt Anmärkningar till det starka pret. s. 28 att såg står i afljudsförhållande till sQg och uppvisar samma afljudsstadium som fsl. sékq 'klyfva' och sekyra 'bila'. Äfven Marius Kristensen Ark. f. nord. fil. XV, 58 tycks anse, att såg återgår på en ursprunglig form med -Ö-; han söker nämligen härleda nda. sav < *sägh = nsv. såg på samma sätt som nda. lav < fvn. lágr, nsv. låg. Kristensen förklarar da. sav < sågh genom en redan före öfvergången å > å inträdd förkortning af ä i förbindelsen äu. Då han väl tänker sig samma historia för skånskt, blek. sav, motbevisas hans antagande för sav's vidkommande af smål. sag, som redan framför g har a och där någon förkortning före g ej förekommer.

En förklaring som på ett formelt tillfredsställande sätt löser motsatsen nda. sav: nsv. såg vore den, att ordet är ett

lån från mit. sage f.; jfr mit. gave — da. gave: sv. gåfva, mit. radebraken —- da. radbrazkke : sv. rådbråka 'auf dem Rade brechen’ och niånga andra. De olika östnordiska formerna af ordet såg förete också onekligen genom sin egendomliga genusväxling (Skåne m., Smål. n., f. ö. f.) ett yttre kriterium på lån. Men genusväx-lingen kan annorlunda förklaras. Så är det säkert inhemska sajs sax’ mask. i Skåne, ehuru det i äldre tid måste ha varit af fem. kön (ännu äldre n. pl.). Andra formella skäl tala dock emot antagandet af lån: det mit. sage borde gärna ha gett ett nsv. *såga f., jfr gave : gåfva frage \ fråga. Afgjordt mot lån synes mig reala skäl tala. Sågen är ett instrument, som var välbekant i norden redan under stenåldern och som ingår i fornfynd både från brons-och järnåldern, Montelius Les temps préhistoriques en Suéde pp. 19, 66 f. och 260. Det är på den grund föga sannolikt, att äfven om förbättrade typer införts söderifrån, man jämväl därifrån skulle fått ett nytt namn. Med visshet kunna vi med nej besvara frågan om lån, då vi taga hänsyn till de nno. dialekternas former: sog(öppet ö-ljud) f. ~ sag f. Aasen. Att dessa former återgå på det välbekanta fvn. sgg f. pl. sagar är otvifvelaktigt och det är lika otvifvelaktigt, att Söderwall med rätta likställer fsv. sagk med fvn. sQg, se Ordbok öfver svenska medeltidsspråket s. v. Med denna kombination lösas på det mest osökta sätt alla ofvan framhållna egenheter hos ordet för såg i de östnordiska språken och vi få ett nytt fall af smn. q bevaradt såsom ä1.

Det geografiska området för öfvergången 5 > | | gh synes af hvad ofvan anförts ha varit Svealand, möjligen (f) äfven Vestergöt-land och Östergötland; dock ej dettas sydligaste härad. Ty i Ydre heter fvn. iQgr m. leg: fåraleg ’det varma vatten hvari får tvättas'. I så fall bör det småländska (Östra hd) sag, saj betraktas som en från riksspråket inkommen form liksom faktiskt såg uppträder vid sidan af sag i Södra Möre. Så synnerligen långt upp i Norrland synes öfvergången ej ha sträckt sig, då från Helsingland anföres Isg, Wennberg Ordb. öfver Allmogeord i Helsingl. Då emellertid best. form här heter fadjin beror s möjligen på vokalens bevarande som kort.

Ytterligare fall af h, motsvarande smn. q kunna säkerligen framdragas. Men redan de ofvan anförda exemplen torde vederlägga — åtminstone för svänskans vidkommande — Hultmans hypotes om en ljudlagsenlig återgång af q > a. Ehuru altså «-formerna icke äro enarådande såsom representanter för gammalt q, så äro de dock — och så till vida erkänner jag det värdefulla i Hultmans observation -— tillräckligt talrika, för att denna deras talrikhet skall kräfva en förklaring. Denna skulle jag — utan att våga anse mitt lösningsförslag definitivt — söka på tvenne håll:

1 Möjligen har man att i den svänska dialektformen (Nftrke) n&g(B(n) pl. n®,ra 'någon' och väl också då i riksspråksformen (jfr t. ex. Djurklou Sv. Lm. I, 625 ff., som från Närke bar ofvan anförda form, men däremot pakkar 'pockad’, ag 'ock', ba — fsv. bödh) se en motsvarighet till fvn. nQkkurr. Men formen är dessvärre tvetydig, då den också kan utgå från fsv. näkar, hvarom Noreen Aschw. Gr. § 73, 2, om denna form f. ö. är säkert styrkt och icke liksom saagh en skrifform för nQkar Det danska nogen talar för härledning ur nQkorr.1. I fvn. ha fem. /-stammar (liksom ock enstafviga kons.-stammar) i stor utsträckning öfvergått till ö-stamsflexion i sg. t. ex. fvn. dqii: got. dt'ds, q st: ansts, qld: alds. Om de gjort detta i östnord. i samma utsträckning, veta vi ej. De talrika formerna and, qnd = fvn. qnd — det enda hithörande ord, som något oftare förekommer — i de fsv. runinskrifterna gent emot sparsamma rsv. qnd (skrifvet aut, ut o. s. v.) kunna synas tala för den möjligheten, att a-vokalism ofta direkt genomfördes i hela paradigmet, då de z-omljudda formerna aflägsnades. Jfr att vi i fvn. finna en enhetlig vokalism i alla ord, hvilkas stam ej i urn. tid innehöll vokalen a.

2. Att a-kasus i fsv. och nysv. så ofta undanträngt g-kasus beror också därpå att <z-kasus i sin kamp för tillvaron haft kraftiga bundsförvanter i med dem nära befryndade och lätt associerade ord, särskildt verb med ursprunglig a-vokalism (jfr fvn. qnd: anda, andask, andi), och en granskning i detta afseende af de fsv. och nsv. orden med -zo-vokalism visar, att sådana ord med -/a-brytning antingen icke finnas eller äro sällsynta. Särskildt bör framhäfvas, att hos ?/-stammarne och enstafviga fem. konsonantstammar med urspr. a i roten de omljudda -^-formerna såsom *vcendi *'vandir, *tcengr

o. s. v. stödde a-formerna och hjälpte dessa till segern på grund af den i flexion och ordbildning synnerligen vanliga växlingen a ~a\ vczlia ~ valde, ttslia ~ tal, glcefii ~ glaper. Däremot hade brytnings-diftongen ia knappast

någon bundsförvant i -i-, ty växlingen sni-alder: snilli var en sällsynthet och som sådan kanske utom språkkänslan. Denna omständighet ha säkerligen io i biorn, (fiordher), kiol, miofier och skiolder delvis att tacka för sin seger öfver ia i biarnar, fiaråar, kialar etc.Till tolkningen af Vedelspangstenen II.

Af

ELIS WADSTEIN.

Denna i allmänhet klara och tydliga inskrift: innehåller som bekant ett ställe, som vållat stor svårighet vid tolkningen. Detta är de ristningar, som stå bredvid namnet och som lästs

såsom IM. Wimmer, som senast så grundligt och intressant behandlat Vedelspangstenarna, säger sålunda härom (i De danske rune-mindesmaerker I. 59): »Når vi undtager det forste ui kan ingen indskrift va;re tydeligere» och (s. 61) om samma ui, att detta »her synes at stå uden al förbindelse med den 0vrige indskrift».

Wimmer bestämmer sig emellertid, sedan han refererat v. Liliencrons omöjliga förklaringsförsök, för den uppfattningen, att IM tillsammans med det bredvid stående hhrfcltfc skulle vara att förstå som Wé-Asfriår. Asfrid skulle enligt Wimmer så kallats med anledning af det storartade wé, »vied gravplads», som hon skulle låtit göra åt sin man Gnupa. Wimmer framhåller dock själf (s. 62) den svårigheten vid denna uppfattning, att wé icke äljes kan påvisas »som forste led i en dobbelt-sammensaetning». Tolkningen af IM såsom »vied gravplads» synes ej häller höjd öfver allt tvifvel.

Jag tror emellertid, att det ifrågavarande stället å stenen icke behöfver medföra någon svårighet alls. Enligt min mening börjar nämligen inskriften icke med IM, utan med NhrR.lbfc och är att läsa på följande sätt:: qsfripr : karpi | kubt : pausi : tutiR : upinka\u\rs : qff : siktriuk: k\unuk | : sun : sin : | : auk: knubu \

De genom spärrning framhäfda typerna återfinnas på den här bifogade afbildningen1 af en del af inskriften (sedd från sidan):

Såsom synes läser jag efter det upptill längs till vänster på afbildningen stående + det l\, som står i midtraden, och därefter fc i nedersta raden i stället för att såsom föregående tolkare gjort hoppa direkt från + till fc. har enligt min mening fått sin plats mellan de båda yttre raderna för att förbinda ristningen i den öfre med dess fortsättning i den nedre. Det streck, som står till höger om h, är icke någon runtyp, utan liksom det streck, som står till vänster, endast ett infattningsstreck. Genom detta streck har ristaren skiljt h från det bredvid stående : NH, som utgör inskriftens början.

Att detta icke såsom man hittills ansett utgör början på något ord, synes mig gifvet redan däraf, att framför detsamma intet kolontecken står. Det är nämligen att märka, att vår ristare äljes är mycket frikostig med detta kolontecken.

Han sätter sådant icke blott mellan ord. utan också vid början och slutet af ord, som stå intill infattningsstreck. Sålunda finner man (å baksidan af stenen) |: auk: och : sin : j med kolonpunkter invid dylikt streck. Allra minst skulle ristaren underlåtit att sätta sitt kolontecken framför f\ om denna typ rentaf skulle börjat hela inskriften. I detta fall skulle ju ett sådant markeringstecken där varit särskildt bchöfligt. På Skivum-stenen (De danske runemindesmaerker II. 25 f.) har också ett kolontecken (jämte föregående infattningsstreck) ristats framfor inskriftens första ord och detta, ehuru denna inskrift äljes saknar dylikt tecken i början af rad. Likaså visar — för att andraga ännu en parallel

1 Denna afbildning är tagen efter Wimmers plansch s. 58.— den större Jsellingestenen (anf. arb. I. 19) kolontecken framför begynnelseordet.

För att den här ifrågavarande Vedelspanginskriften börjar med talar äfven något, att kolonmärket framför detta ord,

såsom synes å afbildningen och såsom jag äfven funnit vid egen granskning af själfva stenen, gjorts särskildt stort och i ögonenfallande. Vidare är att märka, att man med denna början får fullständig öfverensstämmelse med

början på Vedelspangstenen I, som just lyder qsfripr : karfii.

Men icke blott de nu anförda skälen styrka den ofvan an-gifna läsningen af Vedelspangstenen II. Ett ytterligare stöd för dess riktighet är det sätt, hvarpå vokalisationen i slutstafvelsen af namnet Odenkar enligt densamma är betecknad, nämligen med au. Förhållandet är nämligen, att detta namn i de andra danska runinskrifter där det uppträder just tecknas med au i sista stafvelsen. Såväl å Skivum-stenen (se De da. runemindesm. II. 25) som å Skasrn-stenen (anf. arb. II. 171) finner man ristningen upinkaur. Någon ristning ufiinkar-, såsom man hittills läst formen å Vedelspangstenen, är däremot icke från någon annan runinskrift bekant1.

Till slut må några ord tilläggas rörande härledningen af namnet ujtinkaur. Såsom Wimmer, anf. arb. s. 66 noten, framhåller,

1 Dä således — såsom jag hoppas hafva visat — något |\| “vied gravplads" icke är att läsa på Vedelspangstenen II, så lemnar denna inskrift icke häller något stöd för det "m2erkelige“ (Wimmer, De da. runemindesm. I. 59) hl som lästs och tolkats som ivé “vied gravplads" på Vedelspangstenen I. Då härtill kommer, att betydelsen “vied gravplads" ej äljes är styrkt (det |M, som Wimmer läser på den otydliga Vordingborgstenen — se anf. arb. II. 407 f. — kan ju stå i ordets vanliga betydelse, om en hälged om, som uppförts till minne af den på stenen omnämnde Adils), så synes det böra undersökas, huruvida man icke bör återgå till den äldre uppfattningen, enligt hvilken på Vedelspangstenen I ej stått fclM (= d wé) utan fchK (=. auk). Visserligen är det, såsom Wimmer s. 53 säger, sannt, att “hvis et Y skulde antages at have stået her, vilde det få en fra de övrige K-runer i indskriften ganske afvigende form“, i det nämligen bistafven skulle ha setat ovanligt högt uppe. Men anledningen härtill kan ha varit den, att plats behöfdes (under bistafven) för det följande kolontecknet; jfr formen på ^-runorna framför kolon å Vedelspangstenen II samt K i au^: på Bregningestenen (anf. arb. II. 431). På detta sätt finge Vedelspangstenen I ett alldeles liknande slut som Vedelspangstenen II. Då jag emellertid ej själf sett den förstnämnda stenen, vill jag här icke uttala någon bestämd mening i denna fråga.uppträder detta namn äfven i senare forndanskan, skrifvet Othencar (latiniseradt Othincarus), och andra leden är identisk med isl. namnet Kårr (i svag form Kåre) och med isl. -kårr i sådana namn som Hiallkårr, Styrkårr. Äfven i fornsvenskan finnes namnet Kår (åtminstone i runinskrifter), och i såväl fornsvenskan som forndanskan träffas Käre (se Lundgren, Svenska Landsmålen X: 6. 147). Likaså är -kär- anträffadt såsom andra led i fno. Styrkaar etc., yngre Styrkor, fsv. Storkar, fda. Styrkar etc.; möjligen hör också fda. Un-kanis, Un-kcer hit, se Lundgren, Uppsalastudier s. 18.

Enligt Wimmer anf. st. föreligger i dessa namn »den stéerke og svage form af tillaigsordet kårr, brugt som egennavn (sml. Gamall og Gamli o. s. v.)». Lundgren däremot anser på grund af växelformer med -ce- (-kcer-), att namnen kunna bringas i samband med adj. kårr skär». Möjligt vore ju, att båda förklaringarna äro riktiga, i det att i några namn kårr, i andra kérr »kär» kunde föreligga. Emellertid synes mig Wimmers förklaring åtminstone för vissa af dessa namn vara den sannolikare, och äfven namnformer med -kar- för -kar- utgöra intet säkert stöd för Lundgrens sammanställning, emedan de också låta förena sig med Wimmers. Den ofvan konstaterade genomgående skrifningen (upin)kaur nied -au- på danska runstenar tyder nämligen på, att ordet egentligen haft M-stamsböjning, och af gamla «-stammar förekommer som bekant (Noreen, Aisl. Gram. § 353 anm. I, 2) ej sällan växelformer med z-omljud; jfr med detta -kaur ~ -kczr- t. ex. run. kaur-, = isl. gQrr, ~ isl. gerr.

Adjektivet kårr är såvidt jag funnit ej bevaradt som enkelt ord, utan endast i sammansättningar. Särskildt märkes i isl. ett af-kårr, som bland annat uppträder på tre ställen i Eddan och som enligt Egilsson är sammansatt af intensivprefixet af- och kårr. Det användes där (i Atlakuiöa och Atlam^l) dels om den förbittrade Gudrun, dels i förbindelsen afkårr sQngr om det sorg- och vredesfylda skri, som hördes bland Atles kämpar, när Gudrun förkunnade honom, att hans söner voro mördade, och att hon låtit honom och hans höfdingar äta en anrättning af sönernas kött.Detta -kårr hör tydligen ihop med isl. verbet kéra »klaga», fda. kcere »klaga», stundom med bibetydelse af »gräla» (jfr »begynde ath krere ok traettas», anfördt hos Kalkar), sv. kära, hvaraf kärande egentl. en som klagar inför rätta, och vidare sannolikt (se Uhlen-beck, Et. wörterb. der got. spracbe) med got. kara »sorg», fsax. kara »sorg, veklagan, etc.» samt med fht. kerran »skrika» m. fl. Adjektivet kårr torde alltså ursprungligen betyda »klagande, skrikande», hvilket ju passar bra till det nyss anförda afkårrsqngr i Atlakuiöa.

Nära sammanhängande härmed äro de betydelser ordet har, då det står om den förbittrade, rasande (alltså egentl. »skrikande, gormande») Gudrun och då det står i den afEgilsson anförda förbindelsen afkårr dijr, »rasande, vilda djur».

Denna härledning passar ock för sådana namn som Kåre, vindguden, egentl. »den klagande, tjutande» (eller »den rasande» ?) och Styrkärr, egentl. »den kampvilde». Så har det väl gått med -kårr som med andra i namn ingående ord: det har stundom sammansatts med andra namn eller med delar af namn, utan att man längre hade öra för, om betydelserna därvid passade. På dylikt sätt kan det i den här behandlade runinskriften förekommande ufin-kaun ha bildats. Men kanske ingår häri egentligen ej guda-namnet Oden, utan det gamla adjektiv, som ligger till grund för detta. I senare fallet ha vi här att göra med en sammansättning af tavtologisk art: ordet åöen- betyder ju egentligen som bekant äfvenledes »rasande».Samsonsvisan.

Af

O. KLOCKHOFF.

Visan om Samson känner jag från följande uppteckningar, hvilka jag anför med de beteckningar, som de erhållit i Arwidsson, Svenska Fornsånger, och Grundtvig, Danmarks gamle Folkeviser: sA: svensk uppteckning i Verelianska samlingen i Upsala, tryckt i Arw. I, n:o 17, s. 137—-141. Rättskrifningen, såsom ytterst vanvårdad och ojämn, har ej kunnat följas. Grundtvig upp-gifver, DgF IV 602, att visorna i denna samling äro till en del afskrifna efter äldre källor. Detta är ej fullt riktigt. Arw. 1, s. VII, säger endast, att i denna codex »träffar man inströdda äldre folkvisor, hvilka likväl nästan alla utmärka sig såsom felaktiga och genom en i hög grad vanvårdad rättskrif-ning». Däraf framgår icke heller, att visorna där äro af Petter Rudebecks hand (omkr. 1700), såsom fallet är med handskriftens öfriga innehåll. sB: svensk uppteckning i Kongl. Bibliotekets i Stockholm manuskriptband MS från medlet af i6:de årh. (enl. Arw. 1, s. VI; Grundtvig, DgF I 57, uppgifver I7:de årh.); tryckt hos Arw.

1, n:o 17, s. 141 —144. sC: svensk uppteckning efter nutida tradition från Småland, hvaraf i Cavallius och Stephens hdskr.-samling finnas v. I, 7, 8, 12,

13, j6, 17, 18, 21, 22, 23, 24; tryckt hos Grundtv,, DgF IV 602.sD: svensk uppteckning i Kongl. Bibliotekets i Stockholm manuskriptband WB från i6:de eller I7:de årh. (Arvv. i, s. VII, Grundtv. DgF I 57); innehåller 18 verser (Arw. 1, s. 137 samt 144, där cn vers anföres, motsv. v. 16, 17 i sA; i öfrigt otryckt).

sE: svensk uppteckning uti en »gammal handskrift från Jemtland med påtcckning: 'anno mundi 5543’ (år 1560)»; innehåller 18 verser (Arw. 1, s. 137 samt 144, där en vers anföres, motsv. v. 16, 17 i sA; i öfrigt otryckt). dA: dansk uppteckning i Kongl. Bibliotekets i Köpenhamn »Brud-stykker», n:o 10, samtidig med sA (Grundtv. DgF I 57); tryckt i DgF I 58. dB: dansk uppteckning; tryckt hos Grundtv. DgF I 59 f.; bevarad i

a. Flygblad från 1645, omtryckt med några ändringar 1732; se härom Grundtv. DgF I 61, II 635.

b. Kirstin Basses hskr. n:o 82 från 17:de årh., enl. Grundtv. DgF I 61 afskrift efter ett flygblad.

c. Syv, n:o 20; är en bearbetning efter flere uppteckningar, i det hela efter dBa, men äfven efter dA, dC och en fjärde nu förlorad folklig visform (DgF I 57).

dC: dansk uppteckning, tryckt hos Grundtv. DgF I 60 f.; bevarad i

a. Flygblad af år 1697 (DgF I 62).

b. Flygblad från Haderslev, tryckt omkr. 1780 (DgF I 63). nA: stycken af en norsk uppteckning efter nutids tradition, från

Telemarken, meddelade af S. Buggc; tryckta hos Grundtv. DgF III 771. Dessutom omnämner Bugge, DgF IV 602, en fullständigare version från öfre Telemarken.

Då jag endast haft tillgång till de tryckta uppteckningarna, komma i det följande blott dessa att tagas i betraktande.Det är förenadt med stora svårigheter att afgöra, hvilken uppteckning af Samsonsvisan innehåller de

ursprungligaste dragen. Att ingen kan uppställas som visans grundform, anser jag vara höjdt öfver allt tvifvel.

I sina anmärkningar till Daniel Boson (DgF n:o 421) indelar Olrik uppteckningarna af Samson i två grupper, den ena, äldre, representerad af dA och sB, den andra af de öfriga. I den äldre börjar enligt hans mening handlingen med liten Kerstins drömmar om den tillstundande striden, i den yngre med Samsons tjänst hos konungen och brudrofvet. Hvad sB:s ställning beträffar, så har Olrik förbisett, att äfven denna börjar på samma sätt som den af honom antagna yngre gruppen:

V- 1. Samssing han tiente j konungens gård,

Han locker lijten Kirstin den vähne mård.

2. Konungen ropte öfver ali sin gård:

"Ståhr vp mine hoffmän och kläder ehr i ståhl!“

3. "I kläden eder snart och icke falskt,

Vetandes Hr Samssing är en vågehals!"

4. Dhe rijda sig i gröna engh,

Der — — — 1 glafen omkring.

5. Hästerne rämbja och bryngierne braka;

Råde Gvdh för Samssing om han är saker!" 2

Sedan fortsätter sB på samma sätt som dA och äfven sC, i hvilken väl v. 12:

Han klappade sin käresta på hvitblommand kind:

"Gack och lägg dig och sof, alldra kärestan minl“

innehåller en fördärfvad läsart af de två andra. Om Olriks gruppering vore riktig, så företräddes alltså den äldre gruppen af endast en uppteckning, dA. Såsom stöd för sitt antagande, att den älsta uppteckningen börjat med Kirstins drömmar om den förestående striden, anför han, att denna form ansluter sig i sitt innehåll till

1 Defekt i uppteckningen.

' Denna vers är troligen senare tillkommen; se längre fram.Jriörekssaga. Man kunde däraf få den uppfattningen, att någon större likhet finnes mellan f>i3rekssaga och dA än mellan den förra och de öfriga uppteckningarna. Detta är icke fallet. Då jag längre fram kommer att närmare ingå på denna fråga, inskränker jag mig nu till att påpeka, att i ftiörekssaga episoden om Samson börjar med att skildra, huru denne tjänade hos Rodgeir jarl och lockade dennes dotter Hildisvid att fly med honom, således alldeles på samma sätt som Samsonsvisan, utom dA. Det ligger då mycket nära till hands att förmoda, att dA förlorat början af visan. Att många exempel på ett sådant förhållande finnas, behöfver nog ej påpekas. Olriks påstående, att Samsonsvisans »yngre» form fått sin början från Riboldsvisan, förlorar alltså all betydelse. Det är ock af andra grunder osannolikt.

Såsom stöd för sin gruppering anför Olrik vidare sA 33:

"När vill du hemta din ållonsvijn?"

Ett sådant uttryck om de dödade hofmännen anser han tyda på lägre, »almueagtig» uppfattning, hvilken uppstått, sedan visan blifvit populär inom lägre kretsar. Detta antagande förlorar sin kraft, om vi betrakta, i hvilket sammanhang uttrycket förekommer. Då Samson kom åter till konungens gård och denne frågade, hvar-est hofmännen voro, som blifvit sända till honom, svarade Samson (sA 32; i andra något varierande):

De ligga alla på min gårdh,

Somma ligga döda, somma ha fått sår,

och därefter, sA 33 (dB 39):

Dhem lade jag alla i en ring,

När vill du hemta din ållonsvijn?

Tillägget synes alls ej opassande äfven i den tidens högre kretsar, då man tager i betraktande den situation, i hvilken Samson befann sig. Dock anser jag, att tillägget icke är ursprungligt; jag vill blott framhålla, att det ej tyder på någon »almueagtig» uppfattning. Därtill kommer, att det finnes endast i två uppteckningar, hvilka i öfrigt icke ha ett enda uttryck, som skulle kunna anses härleda sig uteslutande från lägre kretsar \ Att i visan om Daniel Boson ett likartadt motiv (»golte ni») förekommer, rubbar icke min ståndpunkt. Jag kan nämligen ej vara ense med Olrik däri, att den i densamma förekommande scenen om de bundna hofmännen (Daniel Bos0n A 18, 19) är en utveckling af Samsons-visans uttryck om ollonsvinen. Jag finner nämligen icke i Daniel Bosön i öfrigt något inflytande från Samson, ehuru ämnet är likartadt, ty sådana uttryck som:

V. 8. De ridder de kam der ridende i gaard,

ude stod fru Margret, hun vaar vel svaebt i mord.

och:

V. 12. St0tte de paa dörren met glauend oc met spiud:

“Stat op, Daniel Bossen, oc gack i gaarden ud!%

hvilka förekomma i Samsonsvisan, äro alltför vanliga uttryck, för att någon slutsats af dem skall kunna dragas.

Däremot är jag af den meningen, att uttrycken om »ollonsvinen» och »golte ni» kunna vara inkomna i Samson sA och dB och i Daniel Boson från någon gemensam källa eller ock, att Samson fått denna idé från Daniel Boson. Hvilket har varit fallet, torde näppeligen låta afgöra sig.

Af hvad jag sagt framgår, att jag anser, dels att visan ursprungligen börjat med tjänsten i konungens gård och brudrofvet, dels att någon anledning icke finnes till att indela uppteckningarna i två bestämdt skilda grupper.

Det möter nya svårigheter att afgöra, hvad i de olika uppteckningarna är att betrakta som ursprungligt, hvad som senare tillkommet. I följande öfversikt har jag sökt skilja mellan ursprungliga och tillagda verser och sålunda framställa visans grundform. I anmärkningarna har jag anfört de skäl, som förmått mig att anse en del verser som tillagda. Ehuru många olikheter fin-

1 Endast nA, v. 8, 9 tyda afgjordt på lägre åskådningssätt. Denna nppteck-ning härleder sig från Telemarken.nas mellan uppteckningarna beträffande de ursprungliga verserna, så har jag i regeln icke ansett nödigt att särskildt påpeka dessa. Hvar och en som sysslat med folkvisorna, inser, att dessa af-vikelser vanligen bero på den muntliga traditionen, afskrifvares onöjaktighet eller missuppfattning. Uppteckningarna anföras i samma ordning som i uppsatsens början och icke efter den högre graden af ursprunglighet, hvilken ofta är svår att afgöra.

Ursprungliga verser. Tillagda verser.

1. sA i, sB i, dB i, dC i, nA i.

dC 2, sC il, nA 2, 3 2.

2. sA 2, dB 2, dC 3.

3. sA 3, dB 3.

sA 4, 53, dC 4i, 5 5.

4. sA 6, dB 4.

dB 5, dC 66, dB 6, SA77.

1 dC 2 och sC 1 likna hvarandra, men hafva dock troligen tillkommit oberoende af hvarandra. Verser af liknande innehåll förekomma ofta, t. ex. N:o 54 A i; 287: 1. Här och i det följande afscr numreringen Grundtvigs Danmarks gamle Folke viser, såvida ej annat särskildt anmärkes.

2 'silkjeseng' jfr N:o 347: 6.

3 I Riboldsvisan (N:o 82) svarar Guldborg, då Ribold lockade henne att följa sig, att hon ej kunde, emedan ’der ligger saa stercke wochte paa mig’, och sedan fortsätter hon på liknande sätt som sA 4, 5. I Riboldsvisan finnes alltså godt sammanhang — den föregående versen däremot i sA säger, att jungfrun fruktade för sin fader — och däraf kan man vara böjd att sluta, att sA lånat verserna från den förra, men båda kunna hafva fått dem från en tredje visa. Se Riboldsvisan, särskildt B 8—11.

4 Här talar jungfrun liksom i sA 5 om sin fästman, men i öfrigt finnes intet, som tyder på samband mellan sA 5 och dC4-

5 I J)iör. s. kap. 5 nämnes, att Hildisvid tog med sig sina dyrbarheter (gcr-simar), då hon flydde med Samson, men likheten med dC 5 är nog endast tillfällig. Samma vers förekommer i N:o 82 C 13 och 271 A 21.

6 I denna vers förekommer detsamma som i dB 5, som är en upprepning af dB 4. Den år ytterst vanlig, t. ex. N:o 49 A 40; 72 E 156; 271 A 24; 371:11; 384 Ai; 397 A 25; 401: 15; 434: 12.

7 Denna vers är föga lämplig här. Samson beger sig bort i hemlighet. Den finnes äfven i andra visor, t. ex. N:o 119:54; 383 A 12, i hvilka den passar godt

i sammanhanget.Ursprungliga verser. Tillagda verser.

sA 8, 91, dC 7, 8, 9, io2.

5. sA io, dB 7, dC 11 3.

6. sA 11, sB 2, dB 8, dC 12.

dB 94.

7. sA 12, sB 3, dB 10, dC 13.

dB 11, 12, dC 145.

8. sB 4, dB 136.

sB 5 7.

9. sB 6, dA 1.

10. sB 7, dA 2, dB 7.

sB 8S, dA 39.

11. sA 13, sB 9, dA 4, dB 14, dC 15.

12. sA 14, sB 10, dA 5, dB 15, dC 16.

13. sA 15, sBii, dA6, dB 16, dC 17, 1810.

14. sA 17, sB 12, dB 17, dC 19.

15. sA 16, sC 8 u, dB 18.

1 sA 8, g hafva tillkommit för att motivera moderns svar till konungens ut-skickade i sA 15.

2 dC 7—9 äro tydligen hämtade från någon annan visa. Motivet om den mötande riddaren finnes äfven i N:o 82 A 9. dC 10 är ytterst vanlig i visorna vid skildringen af liknande situationer.

3 I dC 11 har denna vers erhållit den form, hvari i visorna ett budskap plägar framföras angående dylika tilldragelser, t. ex. N:o 82 C 24, F 28,' 412 A 11; 429 A 15.

4 Tillagd för att utfylla en förment lucka i framställningen.

8 Dessa verser äro inkomna från andra visor. Uttrycken i dC 14 'Bocke-skiud-stöfle’ och 'forgyldene spore’

finnas äfven i N:o 116:3,12; 207: 7.

6 Defekt i uppteckningen.

7 Denna vers är tydligen tillkommen för att motivera den följande.

8 Smaklöst tillägg; troligen från annan visa.

9 Se anm. 4 här ofvan.

10 dC 18 är endast upprepning af den föregående med ringa variation.

11 sC 8: Utanför dörren är utslagen en hud

der spelar han guldtärning allt med sin unga brud, har troligen uppstått genom förvanskning af det i sA 16 och dB 18 förekommande motivet, att konungens män utbredde en 'kappa blå’ och därpå lade det ’röda guld’.Ursprungliga verser. Tillagda verser.

dC 20

16. sA x8, sB 13, dA 9, dB 19,

20, dC2i.

sA 192, dB 21s.

17. sB 14, dB 23, dA 10, dC 22.

18. sB 15, dA 11, 124.

sB 16B.

19. sA 20, sB 18, dA 13, dB 24, dC 23 6.

sA 21, dB 25 7.

20. sA 22, sB 17, dA 14, dB 26, dC 25, nA 48.

21. sA 23, sB 19, sC 13, dA 15, dB 27, dC 26, nA 5.

sA 24

22. sA 25, sB 20, dA 16, dB 28, dC 27, 28, nA 6, 710.

nA 8, 911.

23. sA 26, dA 17, dB 29, dC 2912.

1 Se sid. 293, anm. 4.

2 Då af det föregående framgår, att Samson befann sig inom hus, inses, att denna vers är senare tillkommen.

8 Se sid. 293, anm. 4.

4 Ehuru sB 15 och dA 11 (dA 12 upprepning af den föreg.) icke synes vara på sin plats här, är den dock troligen ursprunglig i visan (se längre fram).

5 Meningslös i detta sammanhang.

6 sA och sB synas hafva den bättre redaktionen. De danska uppteckningarnas ’I ere saa mange, vi ere saa faa’ är troligen inkommet genom inflytande från andra visor.

7 Troligen från någon annan visa.

8 I nA ikläder sig Samson själf rustningen.

9 Smaklöst tillägg.

10 dC och nA upprepa samma motiv i två verser.

11 nA 8, 9, som endast finnas här, äro de enda verser i visan, som röja ett mera vulgärt åskådningssätt.

12 Mellan uppteckningarna råder i denna punkt olikhet: i en del säges, att Samson efter striden begaf sig direkt till konungen, men det rätta torde vara, att han först begaf sig till sin moders gård.Ursprungliga verser. Tillagda verser.

24. sA 27, dB 30, dC 38.

25. dA 18, dB 35, dC 391.

dB 32 = dB 16.

26. sA 28, sC 18, dA 19, 20, dB 33- 342-

sA 298.

27. sA 30, dA 214, 22, dB 36.

28. sA 31, sB 22, sC 21, dA 23, dB 37, dC 31.

29 sA 32, sC 22, dA 24, dB 38, dC 32.

sA 33, dB 395, dC 33°.

30. sA 34, sB 23, sC 23, dA 25, dB 40, 41, dC 34, 35 7.

31. sA 35, 36, sB 24, dA 26, 27, dB 42, dC 36, 37, nA io8.

dB 43, 44, dA 28.

1 Denna utan tvifvel äkta vers har i dB kommit på orätt plats — sedan Samson hotat modern med svärdet — och där den ursprungligen stått, har insatts en annan, som ej passar i sammanhanget (dB 31). Äfven dA 18 har förlorat sin ursprungliga lydelse. I dC har besöket hos modern satts efter ankomsten till konungen, och därtill har lagts ett nytt motiv: Samson drar sitt svärd och dödar modern, dC 38—40.

2 I dA 19, 20 och dB 33, 34 upprepas samma vers med endast olika rimslut: svcrd ~ uferd, knif r» Uf

3 Denna vers passar ej här, då modern nyss förut skildrats som förrädare mot sonen.

4 dA2i är endast upprepning af dA 17 med ändring af ’moders' till ’Kongerts\

5 Se om denna vers s. 290. Lin. 1 återfinnes äfven i N:o 201 A 15.

6 Genom denna vers afbrytas Samsons ord till konungen.

7 I dB 40, 41 och dC 34, 35 samma förhållande som i dA 19, 20 och dB 33, 34 (se anm. 2 här ofvan). I sC 23 fordrar Samson till försoning konungens dotter.

8 Huru visan slutat, är ovisst. I sA, sC, nA och troligen ock från början i sB — där nu konungen räcker Samson handen till försoning — afslutas den med det draget, att konungen gifver Samson sin dotter, i sA därtill halfva riket, i dA syster, och denna afslutning är kanske den ursprungliga. I dC, som sätter besöket hos modern sist, slutar visan med det draget, att Samson dödar henne. Då man tyckte, att slutet kom för tvärt, tillädes i dA en vers och i dB två verser som afslutning. dA 28 är det vanliga sätt, på hvilket i visorna dylika förvecklingar få sin lyckliga upplösning, t. ex. n:o 49 B 72; 257:27; 277 A 47; 381 A 18; 426 A 14; 431 A 36.Att bestämma förhållandet mellan de olika uppteckningarna, är vanskligt. Jag inskränker mig till att därom göra några anmärkningar och på grund af dessa lämna ett förslag till denna frågas lösning.

sA och sB förete tvänne likheter i motsats till de öfriga:

sA 12, SB3: vågehals — dB 10, dC 13: haard en hals.

sB 18: Han sågh icke dager för brynjer blå.

sA 20; Hon såg icke himmel för skiöld och spjut. —

dA 13 (dB 24, dC23): "Alt er i well mange, oc wi ere faa".

dB öfverenstämmer med sA dels däri, att några verser finnas endast i dessa:

sA 3, dB 3: ”Si gerna jag dhet gjorde

Om jag för min fader torde." sA 7, dB 6: Hr Samsing han lyfte på sin hatt:

“Helsen I konungen mång tusende god natt!" sAsi, dB 25: "Mine käre håfmän i biden en stund,

Mädan jag kläder mig annorlund!" sA 33, dB 39: "Dhem lade jag alla i en ring,

När vill du hemta din ållonsvijn?"

dels i lydelsen af grundformens v. 29:

sA 32, dB 32: “De ligga alla på min gårdh,

Somma ligga döda, somma ha fått sår." — dA 24, dC32: “Somme liger siug, oc somme ligger saar, somme ligger paa lige-baar."

Blott sB och dB hafva bibehållit grundformens v. 8:

SB4: Dhe rijda sig i gröna engh.

dB 13: Der de komme i grenne enge.

Jag drager af dessa likheter den slutsatsen, att en svensk version utgått från en uppteckning, som varit likartad med dB, och att den därefter delat sig i sA och sB.

Af sC meddelar Grundtvig (efter Cavallius och Stephens) endast några verser, hvarför dess ställning är svårare att afgöra. Den synes stå närmast dA, hvilket framgår af:

dA 8: “Dett rediste guld er gott att giemme,

men her Samson er saa onnd att miste." sC 7: "Sju tunnor guld de ä’ väl goda att ha’,

men Samsingens vrede är ej god att emotta’."

Denna vers anser jag vara senare tillkommen.• nA har utgått från en redaktion, som närmast liknat dC, hvilket synes af:

CIC27: Hand hug saa lenge, til hand var tret:

28: Hand hug saa laenge, til hand var moed. nA 6: Samsönen hoggji, ti han blci mö,

7 : Samsönen hoggji, ti han blei tröytt.

Då de danska uppteckningarna öfverensstämma i många punkter, kunna de anses bilda en grupp. Vi skulle alltså kunna gruppera uppteckningarna på följande sätt:

Dansk

dB dC dA

Svensk

sA sB 11A sC

* *

&

Min öfversikt öfver ursprungliga och tillagda verser har gifvit det resultat, att alla uppteckningar upptagit verser från andra visor eller på annat sätt ändrats och att således ingen af dem kan uppställas som grundform. I det följande skall jag söka visa, huru denna uppstått och i hvilket förhållande den står till andra besläktade visor.

Det är icke något ovanligt ämne, som behandlas i Samsons-visan. Brudrofsskildringar gå igenom medeltidens hela episka diktning och ha från denna öfvergått till folkvisan. I denna ingå i dylika skildringar följande moment: en riddare lockar en jungfru att följa sig, den vredgade fadern sänder sina män efter förföraren, modern förråder sin son, denne kämpar mot öfvermakten och segrar, försoning ingås och riddaren vinner sin brud. Äfven om icke alla dessa moment förekomma i samma visa, så återfinnes dock det ena eller andra. Stundom hafva visor, som visserligen innehålla en kärlekshistoria, men i hvilka icke något brudrof förekom-mer, ja t. o. m. sådana, som behandla helt andra ämnen, upptagit delar af detta motiv.

Vid studiet af folkvisornas form gör man snart den iakttagelsen, att en mångfald af uttryck, längre eller kortare, flere eller färre verser ofta återkomma. I synnerhet är detta fallet, då likartade situationer framställas. Handlingen glider då helt omärkligt in i ett förut uppdraget hjulspår. Sådana uttryck tillhöra alltså visornas en gång för alla fastslagna fraseologi. För att klargöra, hvilka slags uttryck jag afser, behöfver jag blott anföra de ordalag, hvarmed en persons ankomst vanligen skildras:

Mit udi den borgergaard

der axlede hand sit skind:

saa gaar hand udi h0ye-lofft

for Norgelands konge ind (N:o 49 A 4).

Hvarifrån dylika fraser från början kommit, låter sig ej säga. Men troligt är, att sådana visor, som varit mest populära och mest spridda, fatt lämna det mesta bidraget. Då inga af de visor, som nu finnas, äro till i sitt första skick, är det vidare sannolikt, att de uttryck, som jag afser, tillhöra en tid, som ligger bortom de befintliga visornas nuvarande skick. Är detta antagande riktigt, är det berättigadt att äfven antaga, att de visor, i hvilka dylika stående uttryck mest förefinnas, tillhöra en jämförelsevis sen tid1.

Jag vill nu betrakta Samsonsvisan från de två ofvan berörda synpunkterna, eller dels innehållet, dels den form, i hvilken detta blifvit framställdt.

Samsonsvisan företer stora likheter med en mängd andra visor. Bland dessa fäster jag mig dock endast vid sådana, som tjäna till att upplysa Samsonsvisans ställning. Härvid anser jag det mest upplysande att anföra visorna jämsides med hvarandra, emedan då förhållandet mellan dem tydligast framträder. För Samsonsvisan anföras de verser, som jag anser stå grundformen närmast.

I N:o 319: Aage fcelder Tord Iverson framställes, huru Hr

1 Ehuru särskildt genom Grundtvig-Olriks Danm. g. Folkeviser visforskningen tagit ett jättesteg framåt, så har dock denna sida i visdiktningen mycket litet beaktats.Aage eller Ove rider ut och kräfver hämd för frändedråp af Tord Iverson. Vi hafva alltså här icke att göra med någon kärlekshistoria, men det oaktadt förekommer en hel ramsa med verser, som också användas i Samsonsvisan.

Samsonsvisan:

11. dC 15: Og der de kom till borge-led 5.

nde stod hans moder og hvilte sig derved.

12. sBio: “Statt her Samssings moder 6.

vähl svept i skind.

Är Samssing hemma kier sohnen din?a

13. dA6: Her Samson droiig aff by y 7.

gaard,

Hannd kommer icke hiem för iull itt aar.

14. dB 17: "Vi giffve dig det ro de guld, 9. om du vilt vsere oss om Samson

huld.*

15. dB 18: De brede ud den kaabe blaa, der lagde de det röde guld oppaa.

17. dB 23: De stötte po dörren med

skiold oc spiud:

“Du stat op, Samson, oc kom her ud!"

18. sB 15: "Intet är jagh Samssing, jagh 12.

är Samssings giest,

1 lofftet henger sadel, i stallen ståhr min häst.

Aagcvisan A:

Det war herre Offue reed fremb for borgeled; der staar hertug Iffuers smadrengh och linner hand sigh weed.

"Her du nu, du liden smaadreng, alt huad ieg sp0r dig at: er hertug Iffuersön hiemme, da döll ham icke for mig."

"Hertug Iffuerssön er icke hiemme, hannd reed aff bye i-gaar: ieg venter hannem ike hiem igien, förrind iullen udi aar."

“Er hertugh Iffuerssönn hiemme, du doll ham ike for mig: tol mark aff den röde guld det saa giffuer ieg dig."

10. De bredde deris kaaber paa iorden, det röde guld bleff der-paa thold: det bleff saa höbisk en herre

alt for saa faa picnne sold.

11. Dee stötte dennem paa dörre met glaffuend och huasse spiude: "Du staat op, hertug Iffuerssön, du gaak i gaarden ud!"

"Ieg er ike hertugh Iffuerssön, ieg er hertugh Iffuersöns geest: i borgestuen ständer min blanke spiud, i engen ständer min hest."

Utom den olikhet, som är en följd af skilda versslag, afvika de anförda verserna från hvarandra endast däri, att i Samsonsvisan Samson förrådes af modern, i Aagevisan hertig Iverson forrådes af en »liten smådreng». Att verserna hafva gemensamt ursprung, är tydligt, men hvar detta är att söka, är svårare att afgöra. Ett anser jag dock säkert, nämligen att de ej äro ursprungliga iSamsonsvisan. Detta sluter jag af den sist anförda versen. Omedelbart efter v. 18 (grundformen) skildras i Samsonsvisan, huru Samson, sedan han blickat ut genom fönstret, väpnade sig samt sprang ut genom dörren och började den ojämna striden. Denne betedde sig alltså som en man, som ej fruktade någon fara, utan själf uppsökte den. Detsamma är äfven förhållandet med friörekssagas Samson. Det oaktadt heter det i v. 18, att hjälten var rädd och ville sticka sig undan bakom en lögn. Detta kan ej förklaras på annat sätt, än att hela denna rad af verser inkommit i Samsonsvisan ur någon annan visa. Det olämpliga uti sista versens förekomst i Samsonsvisan har också medfört, att den uteslutits i alla uppteckningar utom sB och dA. I Aagevisan är den mer på sin plats. I dennas fortsättning skildras, huru hertig Iverson blef gripen och dödad och således hade skäl att söka komma undan genom att säga, att han ej var den eftersökte, utan dennes gäst. Det vore då rimligt att antaga, att Samsonsvisan hämtat hela detta motiv från Aagevisan. Huru därmed kan förhålla sig, lämnar jag här oafgjordt, då min uppgift endast varit att visa, att detta motiv icke är ursprungligt i Samsonsvisan. Visornas ålder lägger intet hinder för ett sådant antagande, då Aagevisan med säkerhet kan härledas från medeltiden — beträffande Samsonsvisan är detta tvifvelaktigt. Det i v. 20 förekommande »Christ-heila», som är en förvrängning af »Christe eleison», är nämligen en lämning af den hymn, som utgjorde den katolska kyrkans enda form för menighetssång vid gudstjänsten och därigenom blef en mera folklig jubelsång, som, såsom vi se af Aagevisan, kunde uppstämmas till och med efter ett fullbordadt mord (se Olrik, anm. till Aagevisan, DgF, n:o 31g, s. 14). Däremot lägger uttrycket »liten smådräng» hinder därför, om nämligen min förmodan är riktig, att »modern» är äldre (se nedan). Troligt är därföre, att båda visorna lånat detta

motiv från en tredje visa.

En episod i visorna om såväl Samson som Aage är förräderiet, hvarigenom de utskickade hofmännen fingo veta, hvarest den efterspanade befann sig. I den förra är det »modern», i densenare en »liten smådräng», som genom det »röda guld» låta locka sig att blifva förrädare. Det förra anser jag ursprungligare. Att i den situation, hvari vi införas genom Aagevisan, tala om modern, hade knappast varit på sin plats. Därföre vidtogs denna lilla ändring. Men icke ens i sitt äldre skick är detta motiv ursprungligt i Samsonsvisan. Jag sluter detta af fiiörekssagans framställning af sagan om Samson. I allmänhet kan man säga om fiöreks-sagan i dess helhet, att om än författaren gjort många ändringar och tillägg, de olika episoderna äro i det väsentliga återgifna på ett mot originalet troget sätt. Åtminstone gäller detta i de fall, där man kunnat uppvisa de källor, hvarifrån de äro hämtade. Samsonssagans källa har ej ännu kunnat uppvisas, men intet i densamma gifver stöd för det antagandet, att något så väsentligt som moderns förräderi blifvit uteslutet. Tvärtom lämnar sagan icke ens rum för en förmodan, att detta motiv kunnat finnas. Samson flyr nämligen med Hildisvid till en djup skog, där han uppför ett hus och vistas en tid, tills Brunstein påträffar henne. Flykten till skogen och vistelsen där har vissa beröringspunkter med Tristan och Isolde och utgör alltså ett gammalt motiv. Då sagan om Samson troligen är af fransk upprinnelse, har motivet funnits, redan då den invandrade i Nordtyskland och därifrån kom till Norge. Jag anser därför, att episoden om moderns förräderi inkommit i Samsonsvisan från någon annan visa, troligen i sammanhang med berättelsen om utsändandet af riddarne, som skulle gripa honom.

Äfven andra visor, i hvilka det ej alls är fråga om förräderi, synas hafva känt till denna moderns roll, ty hon omnämnes i alldeles samma ordalag, t. ex. N:o 277 A 33:

Her Eller hand kaam til borige-lieed,

der stuod hans muoder, hun huilitt sieg wieed.

N:o 296 A 5:

Ja, der han kom til Borggaardsled, der stod Fru Else og hvilt' sig ved.N:o 346: 6 ff.:

6. Der hand kom til borig-lied,

ud ständer hanss kier moder och huiller sig ved.

7. “Her ständer i, fru Mettelile, kier moder min, huor lider lyden Kierstten, kier festte-m0e min?"

8. “Saa lider liden Kierstten som andra m0er, hun spinder guld, hun veffuer i r0er.

9. Hun spinder guld, hun veffuer i lad,

en anden rider gi0r hindis hierte glad."

10. Her Peder hand tog till sin kniff:

“Var i ike min moder, dett skulle kostt ederss liff!"

11. Her Peder hand tog till sitt suer:

“Var i ike min moder, i skulle faa en uferd!“

Särskildt de sist anförda verserna göra det tydligt, att författaren till N:o 346, Hr Peder forgifven af Karesten, haft i minnet visan om moderis förräderi, ehuru Hr Peders moder icke alls spelar förrädarens roll.

Den vidt utbredda1 och troligen mycket gamla visan om Ilagbard och Signe (DgF N:o 20) har följande verser gemensamma med Samsonsvisan:

Samson: Ilagbard og Signe A:

5. sAio: Brådt kom in för konun- 43. “Waager op, Siguord konnge,

gen så: y soffuer alt-for lenge:

“Skön Kierstin är med våld bortförd". det er Hagbord kongen sonn

allt med eders datter 1 senge."

6. sAn: Konungen ropade öfver sin 46. Dett vor Siguord kongenn,

gård: hand raaber offuer all sinn gaard :

“Mine kära håfmän i kläder ehr i "Oc vell op, alle raine mend,

ståhl!" y drager eders brynie paa.

7. dB 10: “I gode hoffmaend, klaeder 47. Well op, alle mine mend,

eder uden falsk, drager br0nnen paa uden all falsk:

Samson hand er saa haard en hals". her er Hagbor konngenn,

hand er saa haar en hals."

17. dB 23: De stotte po d0rren med 51. Stötte de paa dörrenn

skiold oc spiud: bode med glauend oc spiud:

“Du stat op, Samson, oc kom her ud!" “Du stat op, Hagbord konngenn s0nn,

du gack i gardenn udt.“

1 Om Hagbardsvisans utbredning se Grundtv. DgF I 258—275.21. sB 19: Samssing sigh gienom dörren 52. Det var Hagbord kongenn s0nn,

språng, hand ud aff dören lob:

Han rödde den vägh som förr var xxx ud-aff kongens mend

trång. dem slog hannd for sit skiödt.

22. SA25: Först högg han fyra och så 53. Somme hand med hender slo,

högg han fem, [s]om hand med f0der stotte:

Och så högg ban tretti af kungens de var vell siu oc siu sinde xx,

håfmftn. for Signils bur laa d0de.

Om vi betänka, att ämnet är olika i Samson och Hagbard och Signe, så är det högst anmärkningsvärdt, att denna del af de båda visorna företer så många likheter. Den enda större olikheten finnes mellan Samson v. 22 och Hagbard och Signe v. 53. Denna beror därpå, att i den senare Hagbards brynja och svärd, hvilka han hade gömt under sin hufvudgärd, blifvit bortstulna, hvarför han var vapenlös, då konungens män anfollo honom, och således versen ändrades därhän, att han kämpade med händer och fötter. Andra, smärre olikheter äro beroende af skilda versslag.

Äfven här framställer sig den frågan, om någon af dessa visor lånat från den andra. Detta anser jag ej gärna möjligt och stöder mig därvid på Grönnevoldsvisan (N:o 422). Olrik säger i anm. till denna visa, s. 289, att den är öfverförd från Samsonsvisan och finner stöd för sin mening i visans brist på inre sammanhang, hvilken han anser ligga däri, att konungen ej deltager i striden mot Grönnevold, ehuru den försiggår i kungsgården, då däremot detta motiv passar in på Samsonsvisan, i hvilken konungens män sändas till Samsons gård för att döda honom. Denna anmärkning anser jag utan betydelse. Olrik synes icke hafva märkt, att Grönnevoldsvisan står mycket närmare Hagbardsvisan. Detta inses af följande paralleller:

Hagbard och Signe A: Grönnevold B :

43- "Waager op, Siguord konnge, 6. “Her sidder du Dannerkongen, baade

y soffuer alt-for lenge: faaver og fin,

det er Hagbord kongen senn Gr0nnevold sover hos Dsetteren din.“ allt med eders datter i senge.“

44. “Stat oc ty, du thernne, 7. "Gaa bort fra mae, du Sladdertand,

oc liu du icke paa hinnde: for du har l0wen om saa mången en

i morgenn forind solenn ned-gaar Mand.'1 daa skal ieg lade dig brende."45. “H0r y, Siguord kongenn, 8. *Ja, vil du mig icke paa min Tala tro,

i maa mig vell throe: da haver jeg begge deres solvspcen-

her er Hagbors gode suerd ded Sko.“ oc saa hans bronye bl aa."

I fortsättningen företer Grönnevoldsvisan likheter både med Hagbardsvisan och Samsonsvisan:

Hagb. 46 = Grönnev. A io = Sams.1 6;

» 47 = » A ii = » 7;

» 51 = » B 12, 13 =» » 17;

» 52= » A13 = » 21;

» 53 — » A 14 = » 22;

Därefter följa några verser, som finnas endast hos Samson och Grönnevold:

Sams., grundf.2 28—31 = Grönev. A 17—21.

Det som är gemensamt för Hagbardsvisan och Grönnevoldsvisan, är alltså: det berättas för konungen, att riddaren låg hos hans dotter, konungen sade, att budbäraren ljög, denne 3 framvisade då bevis (i Hagb. svärdet och brynjani, i Grönnev. skorna).

Den följande skildringen, som är lika i Hagbard, Grönnevold och Samson, berättas, att konungen uppmanade sina män att väpna sig och göra det med omsorg med hänsyn till riddarens oförvä-genhet, att de stötte på dennes dörr och fordrade, att han skulle komma ut eller (Grönnev.) släppa in dem, att han sprang ut genom dörren och började strida samt dödade en mängd af konungens män. Endast i Grönnevold och Samson berättas därefter, att rid-

1 Om förhållandet mellan Hagbard och Samson se s. 302.

2 Se s. 295.

3 I Hagbard en tärna, i Grönnevold säges ej, hvilken det var.

4 Detta är tvifvelsutan en senare förändring, hvilken beror därpå, att Hagbard enligt den äkta sagan blef gripen, och det alltså bäst passade i berättelsen att han gjordes vapenlös. I visan finnas äfven några drag, som icke väl öfverens-stämma med detta motiv, men därpå kan jag icke här inlåta mig. Saxo vet intet om bevisens framläggande och låter Hagbard behålla sina vapen. Denne förrådes hos Saxo af tärnan, som tvättat hans fötter och fått se hans ludna ben och grofva händer; i visan är det hans okunnighet i kvinnliga slöjder, hans starka törst och skarpa ögon, som väcka tärnans misstankar.daren gick till konungen, att denne frågade efter sina män och fick till svar, att de voro dödade eller sårade, att riddaren hotade konungen med samma öde, att slutligen försoning ingicks och riddaren fick konungens dotter. Det är alltså endast i slutet, som Grönnevoldsvisan öfverensstämmer uteslutande med Samsonsvisan.

Olriks ofvan anförda skäl för sin åsikt om Grönnevoldsvisans beroende af Samsonsvisan motsäges af Hagbardsvisan, där samma drag framställes. Äfven Saxo har liknande version: Qui (Hag-barthus) quum ab ancillis proditus a Sigari lictoribus oppugnaretur, diu se strenua pugna defendit, compluresque ex eis in aditu truci-davit (Saxo, lib. VII). Någon brist på följdriktighet i framställningen innebär icke detta drag.

Grundtvig har påpekat (DgF I 275), att Saxo saknar det draget, att konungen först genom framvisandet af brynjan och svärdet öfvertygades om det skedda, men han yttrar sig ej om, huruvida han anser det vara ursprungligt i

sägnen eller senare inkommet1. Då jag anser, att brynjan och svärdet trädt i stället för isolvspcended Sko», därföre att de förra passade bättre i berättelsen, så måste jag ock antaga, att detta motiv inkommit i Hagbardsvisan från något annat håll. Men att icke denna lånat något från Samsonsvisan, Grönnevoldsvisan eller andra af liknande innehåll, anser jag säkert, alldenstund jag af Hagbardssägnens stora utbredning, hvarom Grundtvig anställt en grundlig undersökning, är öf-vertygad, att denna sägen tidigast af alla klädt sig i folkvisans form samt på grund af sin helgjutenhet synes i det hela hafva bibehållit sitt ursprungliga skick. Då icke heller de andra nu nämnda visorna kunna hafva lånat från Hagbardsvisan, så komma vi äfven vid denna jämförelse till samma resultat, som betraktelsen af förhållandet mellan Samsonsvisan och Aagevisan gaf vid handen, att det funnits en äldre nu förlorad, tämligen vidlyftig kärleksdikt, förmodligen i folkviseform, ur hvilken de nämnda visorna hämtat

1 Ett annat drag, som finnes i visan, men saknas hos Saxo, är, att Hagbard kunde bindas endast med Signes hår. Detta anser Grundtvig icke tillhöra den nordiska forntiden, utan hafva tillkommit under den kristna medeltiden och funnits i någon fransk roman från I2:e eller I3:de årh. (DgF I 275).motiv, den ena mer, den andra mindre, den ena en del, den andra en annan1. Att denna varit känd af författarne till äfven andra visor af skiftande innehåll, har jag haft tillfälle att nämna.

* *

Betrakta vi enskilda verser eller uttryck i Samsonsvisans grundform, så finna vi, att de flesta af dem återfinnas i flere andra visor, äfven där den icke direkt påverkats af den ofvan af mig som förlorad antagna visan af liknande innehåll. Jag har antecknat följande:

Sams. sB6: “Soffuer eller vaker mit skiöen vnge liiff?M

N:o 20 E 30: "Soffue y, eller woge y? min edelig herre. “

Sams. SB7: "Jagh hafver intet soffvet, jag seijer thet förty,

Sedan jagh hörde thet store hästegny."

Samma tanke — fruktan för förföljarne -— återfinnes i Ri-boldsvisan C 26:

Guldborig saa sig saa höyt udie skye: hun hörtte saa meget aff heeste-kny.

Något direkt samband mellan Samson och Ribold i detta drag kan jag ej finna.

Sams. dA 17: Her Samson hannd binder sitt suerd wed siide, thill sin moders gaard saa monne hand riide.

Jämför N:o 412 A 19.

Sams. SA25: Först högg han fyra och så högg han fem,

Och så högg han tretti af kungens håfmän.

Liknande uttryck i N:o 201 A 14; 412 A 18; 413 A15; 421 B 14.

Sams. dA 24: Somme ligge siug, oc somme ligge saar Somme ligger paa lige-baar.

Samma vers i 422 A 18.

1 Om det i Aagevisau och Samsonsvisan förekommande draget, att riddaren, då konungens män anlände, sade sig vara riddarens gäst, tillhört den ursprungliga sägnen, kan jag ej afgöra. Att så ej varit fallet, synes framgå af karaktären hos Hagbard, Gr0nnevold och Samson, som alla framställas som oförvägna män. Aage-och Samsonsvisorna skulle alltså representera en afart af sägnen.Ett grundligare studium af folkvisorna i denna riktning, än det jag haft tillfälle att göra, skulle utan tvifvel ledt till det resultat, att de allra flesta verserna i Samson återfunnits i andra visor, äfven i sådana, i hvilka ämnet varit ett helt annat. Men det material, som jag haft till mitt förfogande, har varit tillräckligt för att stadga min åsikt, att Samsonsvisan alldeles saknar originalitet. Dess författare har hämtat icke blott motiv, utan ock enskilda uttryck från andra visor. Då dessa äro nordiska, speciellt danska, så följer däraf, att den har uppstått i Norden, troligast i Danmark. Det enda originella

är namnet Samson, men detta kan han hafva fått från den svenska öfversättningen af fiiärekssaga, som med säkerhet användts af författaren till visan om Didrik och hans kämpar, hvilken också troligen tillkommit i Danmark. Att ingen af Samsonsepisodens särskilda detaljer influtit i visan, beror på att denne författare haft för sig andra likartade visor och följt ett förut uppgjordt schema. Måhända hafva också andra brudrofshistorier i JnÖrekssaga inverkat på honom. Om man bortser från namnet, så stämmer framställningen i Samsonsvisan mycket närmare med episoderna om Herburt och Hild och Valter och Hildegund (]?i3r. s. k. 238 f., 242 f). I båda dessa äro händelsernas hufvuddrag desamma som i Samsonsvisan: Herburt och Valter locka Hild och Hildegund att fly med dem, fadern i den förra, Attila i den senare skicka sina män efter flyktingarna, en strid uppstår, i hvilken Herburt och Valter behålla segern.

Samsonsvisans ställning till andra visor gör, att jag icke kan tillmäta den någon synnerligen hög ålder. Jag anser det sannolikt, att den tillkommit tidigast vid slutet af medeltiden. Men därom har jag ej någon bestämd mening.

* *

*

Det har icke ingått i min plan att närmare undersöka förhållandet mellan Samsonsvisan och alla andra visor af liknande innehåll, sådana som Den farliga Jungfrun, Grimborg, Ribold och Guldborg, Daniel Boson o. a. Jag har blott velat visa, att Sam-sonsvisan i det hela saknar ursprunglighet. Naturligtvis faller det mig icke in att betvifla, att Samsonsvisan i sin tur utöfvat inflytande på andra visor, men jag tror, att man hittills alltför mycket öfverskattat detta. Den möjligheten är ej utesluten, att äfven de nyss nämnda visorna delvis öst ur samma källa som visorna om Aage, Hagbard och Signe, Grönnevold och Samson.Vikingatidens grafskick

i verkligheten och i den fornnordiska litteraturen.

Af

OSCAR ALMGREN.

Vikingatiden har för den nordiske fornforskaren sitt säregna intresse däruti, att riklig kunskap om dess kultur står att vinna både ur arkeologiska och litterära källor, hvilka på grund af sin olika natur äro ägnade icke blott att kontrollera och illustrera hvarandra, utan ock att i vidsträckt mån komplettera den bild de hvar för sig gifva. Icke minst gäller detta i fråga om grafskicket, en sida af lifvet som ju de arkeologiska fynden belysa kanske fylligare än någon annan, och som äfven den fornnordiska litteraturen ägnar ganska stor uppmärksamhet. Här skall göras ett försök till hopfogande af och jämförelse mellan de båda bilder af vikingatidens grafskick, som de nämnda källorna gifva oss. Tyvärr komma dessa bilder att bli kanske mer inkongruenta, än de till följd af sakens natur behöfde, enär förf. bäst känner den arkeologiska forskningens resultat för Sverige, under det de litterära källorna ju hufvudsakligen gälla Norge och Island.

Vikingatiden var ju för Norden en period af sjudande lif, af starka brytningar, då den nationelt hedniska kulturen nådde en sista storartad kraftutveckling, tills den alltmer genomträngdes och öfvervanns af vesterlandets öfvermäktiga kristna civilisation. Det är naturligt, att en sådan brytningstid skall inom ett af de andliga strömningarne så behärskadt område som grafskicket förete ensynnerligen brokig bild af vexlande åskådningar och former. Så är ock fallet. Med fullt fog kan det sägas hafva framgått af de senaste decenniernas ihärdiga arkeologiska undersökningar, att ingen lika kort period af hela den föregående förhistoriska tiden har att uppvisa en sådan skiftande mångfald af grafformer och grafbmk som just vikingatiden. Och detta gäller med afseende både på grafvens yttre form och på dess inre anordning.

Hvad den yttre formen beträffar, finnas högar, stensättningar af mångahanda slag och äfven grafvar under flat mark. Alla dessa tre yttre former kunna vara höljen än för brända än för obrända lik; och i afseende på den inre anordningen förete såväl brand-grafvarne som isynnerhet skelettgrafvarne många olika bruk.

Vi skola nu taga en kort ofversikt öfver alla dessa grafformer och deras historia i Norden.

Högen har gamla anor. På en hög reste sig stenålderns äldsta, fristående grafkammare, stendösen; en hög omslöt

till jämnhöjd med takstenarne den stora gånggriften och dess förenklade form, hällkistan, hvilken senare vid stenålderns slut gömde sig helt och hållet under högens täcke, samtidigt med att den krympte samman till gömma för blott ett enda lik och sålunda ej behöfde oupphörligt ånyo öppnas. Härmed hade högen blifvit hufvudsaken i grafmonumentet, och väldiga äro ofta de högar från bronsåldern, som i långa sträckor ligga strödda öfver Danmarks och Skånes slätter, liksom ju också cn af Upplands största högar nyligen visat sig tillhöra denna aflägsna kulturperiod.

Med likbränningens uppträdande ändrar sig förhållandet efter hand i viss mån. Liksom själfva grafgömman snart blir ett litet lerkärl i stället för den manslånga kistan af sten eller trä, liksom graf-godset inskränkes till en obetydlighet, ett rudiment kan man säga, så minskas också högen till den grad, att man på Jylland vid den äldre järnålderns början kan tala om »Tuegrave»; och kontinentens urnegraffält och »brandgropar» under flat mark börja visa sig äfven på nordiskt område och härska där (i synnerhet brandgroparne) i vida trakter under större delen af den äldre järnåldern. Docksynes högen aldrig ha helt dött ut i Norden, åtminstone om man tar med i räkningen alla dess afarter, såväl det lilla låga jordblandade stenröset, hvilket t. ex. på Gotland uppträder redan under århundradena närmast före Kr. föd,, — som det jordfria »stenkumlet», hvilket i de flesta delar af den skandinaviska halfön norr om Skåne synes vara bronsålderns, och längre uppåt halfön troligen äfven den äldre järnålderns egentliga grafform.

Från den äldre järnålderns sista århundraden finnas hela graf-fält af högar i olika delar af den skandinaviska halfön liksom på Öland och Gotland, och under hela den yngre järnåldern (från c:a 400 eft. Kr.) utgöra dessa den ojämförligt vanligaste grafformen inom samma trakter. Äfven kolossala högar uppträda nu åter; vi behöfva endast påminna om Gamla Upsala-högarna från 5—600-talen, med c:a 60 m:s diameter, om den c:a 50 m. vida högen vid Gokstad nära Sandefjord, i hvilken den berömda skeppsgrafven från tiden omkring 900 upptäcktes, och om konung Gorms och drottning Tyras ännu väldigare högar vid Jaellinge på Jylland.

De ordinära grafhögarne från vikingatiden kunna sägas vexla mellan 4 och 10 m. i diameter. Ibland äro de uppförda endast af jord (resp. sand el. lera), oftare innehålla de dock mer eller mindre sten; fullkomligt jordfria stenrösen från denna tid äro däremot ej med säkerhet uppvisade.

Då och då kan en »bautasten» vara rest på toppen; de på jämn mark stående enstaka bautastenarne synas däremot egentligen tillhöra den äldre järnåldern och vara märken för brandgropar eller urnegrafvar, — när de ej äro uteslutande minnesstenar utan spår af graf.

Stensättningarnes historia är för närvarande svårare att skrifva. Vi torde dock med full rätt kunna påstå, att de åtminstone på skandinaviska halföns fastland i hufvudsak tillhöra just vikingatiden, och det i alla sina skiftande former, både runda, fyrkantiga, treuddiga och skeppsformiga.

Vid grafvarne under flat mark är det den inre anordningensom gäller allt, och därför få vi behandla dem i samband med denna fråga, hvartill vi nu öfvergå.

Vi se då först på brandgraf'vames anordning. Under likbränningens första tider var man mycket noga med att plocka ut benresterna från bålplatsen och befria dem från all bemängning med kol, innan de nedlades i kistan eller urnan. Frampå järnåldern blir man mindre ömsint i detta fall. De s. k. brandgroparne äro ofta fyllda med en fullkomligt osorterad blandning af kol- och benrester, på måfå hopskyfflade sedan bålet brunnit ut, burna i ett kärl eller ett skynke till grafplatsen och där nedösta i den i gruset kittclformigt utsvarfvade gropen. Eller ock har man strött ut dessa rester på jordytan och täckt dem med högen eller röset. Under den yngre järnåldern är af dessa bruk egentligen endast det sista kvar; såväl brandgropen som den i flat mark ensamt nedgräfda benurnan äro försvunna. Men därjämte förekommer nu synnerligen ofta en ny variation af bruket: högen är uppkastad öfver själfva bålplatsen, ofta dock tydligen först sedan bålresterna blifvit något hop-sopade.

Af stensättningarnc synes det egentligen vara de treuddiga och de skeppsformiga, som innesluta rester af brända lik, om ock skeppssättningarne, i synnerhet de större och ståtligare, ofta torde varit »kenotafer®, rena minnesmärken öfver någon i fjärran land omkommen.

Brandgrafvar från vikingatiden under flat mark äro sällsynta; sådana äro emellertid anträffade inom borgen på Björkö, där brandlagren lågo utbredda omedelbart under' grästorfven1.

Ofta är i brandgrafvarna såtillvida ett minne af äldre bruk bevaradt, att en del af de större benen äro samlade i ett lerkärl2, som blifvit nedgräfdt i brandlagrets midt. Bland de brända ben-bitarne såväl i som utanför krukan finner man regelbundet ben af hvarjehanda husdjur blandade med människobenen. Obrända krea-

1 Några fall från Norge omtalas af Rygh i nedan anförda afhandling s. 142.

2 I Norge ofta i en täljstensgryta.tursben samt smärre eldstäder i högens öfre eller yttre delar äro ofta förekommande minnen af begrafningsmåltider1.

Grafgodset — smycken och andra tillbehör till dräkten, vapen och redskap — är alltid (liksom under hela järnåldern) mer eller mindre eldskadadt, har sålunda lagts med den döde redan på bålet. Om en i den yngre järnålderns brandgrafvar särskildt vanlig art af föremål, klinknaglarne, skall talas senare.

Jordandet hade under hela årtusendet närmast före Kristi födelse (den yngre bronsåldern och den förromerska järnåldern) varit så godt som fullständigt ur bruk i Norden. Men vid början af vår tideräkning uppträder det åter i stor utsträckning, och under hela den återstående järnåldern, första årtusendet eft. Kr., förekommer jordandet fullt jämnsides med bränningen. Under den romerska järnåldern finna vi skeletten dels i ungefär meterdjupa grafvar i grusåsar, dels på bottnen af högar, stundom närmast skyddade af manslånga hällkistor. I östra Norge uppträder under den äldre järnålderns allra sista tid liksom under den yngre järnålderns första period (således c:a 300—600 e. Kr.) därjämte bruket af timrade grafkammare2. I Sverige känner man hittills blott en enda så inrättad graf från denna tid, och den är funnen inom gammalt norskt område, i Qville socken i Bohuslän (den tillhör 300-talet8).

För den yngre järnålderns tidigare delar (c:a 400—800) företer emellertid vårt material af graffynd ännu så betydliga luckor, att vi hafva svårt att i detalj följa grafskickets, särskildt jordandets,

1 Den bästa öfversikten af brandgrafvarnes vanliga anordning under denna period har man i Stolpes uppsats "Grafundersökningar på Björkö'1, i Tidskrift för antropologi och kulturhistoria, Bd. I, n:r io (1876). För Norge se Rygh, “Om den yngre Jernalder i Norge", i Aarboger f. nord. Oldkyndighed 1877, s. 159 ff.

2 Många af de stora norska grafkamrarne af sten eller trä från denna tid

hafva emellertid egendomligt nog befunnits innehålla brända ben, nedlagda i urnor (Aarboger f. nord. Oldk. 1869, s. 164).

8 Se härom Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohusläns historia och fornminnen Bd. II, s. 305 ff. Denna år 1816 undersökta graf uppgifves hafva

innehållit aska och kol, men blott 2 å 3 små benskärfvor. Då fornsakerna ej visa

det minsta spår af brand, torde grafven ha inneslutit obrända lik, som till största

delen förmultnat. Brända ben multna icke, och uppgiften om aska och kol kan

bero på något missförstånd.utvecklingsgång från den äldre järnåldern till vikingatiden. Vissa former af skelettgrafvar under den sistnämnda perioden torde emellertid kunna betraktas som direkta arf frän den äldre järnåldern. Otvifvelaktigt är detta fallet med de under vikingatiden endast sällsynt (i Norge samt troligen på Öland) förekommande grafkam-rarne af sten1; och detsamma torde också vara sannolikt med afseende på de äfven under denna tid uppträdande träkamrarne, ehuru dessa nu hafva en ganska olika lokal förekomst. De ståtligaste exemplen äro anträffade på Jylland, i den ena Jasllinge-högen och i en hög vid Mammen nära Viborg2. I Norge kände Rygh 1877 blott en enda träkammare med grafgods från vikingatiden”. I Sverige kände man sedan gammalt möjligen ett dylikt fynd från Ångermanland4, en trakt som visar mycket norskt inflytande; men på 1870-talet upptäckte d:r Stolpe på Björkö stora massor af grafvar med sådan anordning, dels i högar, dels under flat mark5. De visade sig i regeln innehålla manligt lik; i ett par fall voro en man och en kvinna begrafna tillsammans i en kammare. Den döde synes ofta i dessa kammare ha varit placerad i sittande ställning. Utanför

kammaren, vid dess fotända, ligger ofta en häst eller två.

Obrända lik med kvinnoutstyrsel hittades däremot på Björkö vanligen inom rester af mindre, spikade träkistor. Spikarnes läge möjliggjorde säker rekonstruktion af kistorna, som haft formen af enkla rektangulära lådor. Äfven dessa kistor förekomma än i högar

1 Om de norska se Aarbeger 1877, sid. 149, om de öländska Montelii katalog öfver Statens historiska museum, sjunde upplagan sid. 81. På Gotland äro visserligen några motsvarande fynd gjorda, men då har det kunnat påvisas, att vi-kingatids-liken blifvit begrafna sekundärt i gamla grafkistor från äldre järnåldern (t. ex. Gustafsons undersökningar vid Havor i Hablingbo s:n, grafvarne 114 och 128).

2 Möller, Vor Oldtid, s. 649 ff.

3 Aarbffger 1877, s. 150 f. Enligt benägen uppgift af konservator H. Sche-telig i Bergen känner man dock numera flera exempel därpå.

4 Montelii katalog s. 80: "midt i högen fanns en liten fyrsidig timring, som dock nu var alldeles förmultnad".

0 Om dessa grafvar och de därnäst beskrifna se Stolpe i ofvan anförda uppsats samt i Vitterhetsakademiens Månadsblad 1878, s. 671, 1880, s. 33, och i Svenska fornminnesföreningens tidskrift V, s. 53.än i ofta rätt djupa grafvar under flat mark. Denna grafform är sedan uppmärksammad på många håll, åtminstone i Sverige. Under vikingatidens sista del synas både män och kvinnor blifvit jordade i dylika kistor. Väl hittas ej alltid spikar, men den trånga graf-gropen motsvarar just utrymmet för en sådan kista, och trärester, vittna stundom om, att där antingen varit en kista hopfäst med tränaglar eller åtminstone ett skydd af löst lagda bräder kring liket. På Gotland förekomma graffält med både mans- och kvinno-grafvar af denna anordning, som ofvan jord endast svagt spåras genom att fyllningens stenar här och där sticka uppl. I Uppland finnas synnerligen talrikt, i vissa trakter vid snart sagdt hvarje gammal by, samlingar af dels runda dels rektangulära stensättnin-gar, i hvilkas midt man finner skelettgrafvar af nu ifrågavarande anordning, med lik af båda könen, regelbundet orienterade med hufvudet åt vester och tämligen sparsamt utstyrda med grafgods.

Bruket af dylika spikade kistor är säkerligen en utländsk sed, inkommen från de kristna länderna. I hvad mån de sålunda be-grafna också kunna anses ha varit kristna är en mera svårutredd fråga, till hvilken vi nedan återkomma.

I ett par vikingatidsgrafvar på Jylland ha hittats rester af rektangulära kistor eller möjligen bårar, som haft botten af dubbla brädlag, sammanhållna af i regelbundna rader placerade klinknaglar, och som dessutom haft vinkeljärn i hörnen och en bärring på hvar-dera långsidan3. En graf med någorlunda liknande anordning har Stolpe anträffat på Björkö (nr. 1131).

När eljest på den skandinaviska halfön klinknaglar förekomma i skelettgrafvarne, bilda deras orubbade rader en helt annan figur, nämligen den af en båt eller ett skepp med spetsiga stäfvar. Det är sådana båtgrafvar vi känna i så präktiga serier från Uppland: i de på 1850-talet anträffade Ultunagrafvarne®, i de vidtbekanta Vendelgrafvarne, där de manliga medlemmarne af en höfdingasläkt

1 Sådana äro påträffade t. ex. af Gustafson vid Havor i Hablingbo, af Nordin vid Bjärs i Hejnum och af Wcnnersten vid Gustafsvik norr om Visby.

3 Aarboger 1881, s. 142, 149; jfr Vor Oldtid, s. 658.

* Teckningar ur Statens Historiska museum, häft. 1 (1873).under fyra århundraden (600—900-talen) satts till hvila, > åtföljda af sina hästar, hundar och andra husdjur1, samt i de för några år sedan funna vikingatidsgrafvarne vid Tuna i Alsike socken, där äfven kvinnor voro jordade i sådana farkoster2. Vid Vendel och Tuna voro dessa båtgrafvar anbragta under flat mark, vid Ultuna däremot, som det synes, i högar. Helt nyligen har vid Sala påträffats ett par med vikingatidssmycken prydda kvinnolik liggande i urhålkade kanoter, hvilka bevarats i den af blålera bestående jordmånen. Samma konserveringsmedel ha vi att tacka för bevarandet af dc berömda norska vikingaskeppen, från Tune i Små-lenene och Gokstad vid Sandefjord, hvilka emellertid

endast äro de båda eklatantaste norska exemplen på båt- och skeppsgrafvar-nes där rikt företrädda grupp8. I Norge synes man också några gånger ha anträffat rester af obrända fartyg, innehållande brändt lik. Oftare har man bränt skeppet eller båten med den döde, så som araben Ibn-Fadhlans skildring af den »ryske» köpmannens bränning vid Bolgar år 921 så lifligt åskådliggör det för oss. Det mest storartade exemplet härpå erbjuder fyndet vid Möklebust i Nordre Bergenhus amt, men till detta fynd som det påtagligaste kommer sedan hela den långa serien af de tusentals brandgrafvar från den yngre järnåldern å den skandinaviska halföns fastland, hvilka innehållit ett större eller mindre antal klinknaglar. Ofta är dessas antal så litet, att man ovillkorligen känner sig tveksam inför frågan, om de verkligen kunna härröra från en bränd båt, och om man verkligen öfverhufvud så ofantligt ofta uppoffrat en båt vid likbegängelser. Båda dessa frågor blifva emellertid på ett högst intressant sätt besvarade genom följande upplysning hos Ibn-Fadh-lan: i>Om en fattig inan dör, så bygga de ('ryssarne') åt honom ett litet fartyg, lägga honom däri och förbränna det». Detta visar

1 Antiqvarisk tidskrift VIII: i, Upplands fornminnesförenings tidskrift h. XVI.

2 Ynter 1895, s. 219.

3 Beskrifningar och litteraturhänvisningar finnas i Montelii uppsats “Högsätt-

ning i skepp under vikingatiden Sv. fornntinnesfören. tidskrift, Bd. VI; jfr ock

Gustafson, "En baadgrav fra vikingetiden", i Bergens Museums Aarsberetning 1890,

Nr. 8. — De norska båtgrafvarne synas i allmänhet förekomma i högar.brukets stora utsträckning; och en för tillfället gjord liten båt be-höfde naturligtvis ej innehålla många klinknaglar, isynnerhet som väl äfven båtar för praktiskt bruk den tiden liksom senare stundom hopfogades utan mycket järn, mest med träpluggar och vidjor1. Man har också framkastat möjligheten af, att man ibland brukat lägga ned några nitnaglar i grafven »såsom representanter för ett fartyg, då man ej hade råd, eller ej ville, uppoffra ett sådant åt lågorna» 2. Naturligtvis får man ej heller förneka, att klinknaglarne i brandgrafvarne ibland kunna vara rester af sådana med dylika naglar hopfogade kistor eller bårar, som funnits i två grafvar på Jylland och en på Björkö (se ofvan); men dessas sällsynthet i de obrända grafvarne i jämförelse med båtarnes talrika förekomst tyder på en motsvarande relation i fråga om brandgrafvarne3.

Seden att begrafva eller bränna i fartyg är tydligen rent nordisk, och tillhör uteslutande den yngre järnåldern. De äldsta obrända båtgrafvarnc (Ultuna, Vendel) härröra från 600-talet; det äldsta fyndet af klinknaglar i brandgraf är, såvidt jag vet, från »Odens hög» vid Gamla Upsala (se Månadsbladet 1875, s. 254), hvilken torde kunna dateras till 500-talet. Utom på den skandinaviska halfön äro båtgrafvar egentligen endast iakttagna i vestra Finland4; dock borde man kunna vänta fynd af sådana i Ryssland med stöd af Ibn-Fadhlans berättelse, liksom på Island på grund af de isländska sagornas skildringar5. Men i Danmark saknas de

J Så hopfogad var en skuta, som för några år sedan påträffades vid grund-gräfning å tomten Skeppargatan 4 i Stockholm, och hvaraf ett stycke tillvaratogs för Statens historiska museum (inv. 10172).

2 Montelius i anförda uppsats sid. 164.

3 Dessa skeppsgrafvar stå naturligtvis i samband med de skeppsformiga sten-sättningarna. Ett nyligen vid 01bor nära Stavanger anträffadt fynd (se Stavangers Museums Aarshefte 1902) ger oss en intressant mellanform: inuti en hög fanns en båtformig sättning af hällar, 3,5 meter lång, med högre och smalare stenar å stäf-varnes plats, inom hvilken fanns ett brandlager med brända ben, klinknaglar och vapen. Däremot vet jag intet exempel på, att njan hittat klinknaglar inom de vanliga skeppsformiga stensättningarne; hos dem har just den yttre formen fått ersätta närvaron af en verklig farkost.

4 Hackman, "Om likbränning i båtar under den yngre järnåldern i Finland" i Finskt museum 1897.

5 En båtgraf är möjligen funnen på Island; se Kålunds nedan anförda uppsats i Aarbeger 1882, s. 6r.fullständigt (om man undantager nlgra skeppssättningar); och från det rika Gotland känner jag blott ett enda graffynd med klinknaglar1.

Detta för oss in på frågan om lokala olikheter i vikingatidens grafskick. Det finns förvisso trakter, där så godt som alla här beskrifna grafiormer äro företrädda; så är t. ex. fallet inom den lilla rymd, som Björkön upptar, ett godt tecken på, hvilken brännpunkt den ön var i Norden 2. Men särskildt i periferierna af det nordiska området äro olikheterna stora. Framförallt yttrar sig detta i förhållandet mellan likbränning och jordande.

I Danmark förekommer likbränning endast på Jylland, och där egentligen blott norr om Limfjorden samt på några fa andra ställen vid kusterna och nästan alltid i samband med vissa graf-former — bl. a. treuddiga och skeppsformiga stensättningar —, som eljest äro utmärkande för den skandinaviska halföns grafialt. Muller (Vor Oldtid s. 659) är därför benägen att antaga, att graf-fälten af denna art i de jylländska kusttrakterna liksom på de sles-vigska öarne Amrum och Föhr härröra från främmande vikingar, som för en tid slagit sig ned på dessa platser. Med dessa undantag är jordandet enarådande i Danmark, äfven på Bornholm; och detsamma synes vara fallet i Skåne.

Från Gotland känner man från vikingatiden vid sidan af ett mycket stort antal skelettgrafvar högst få med brända lik. Utom den nyss omtalade grafven med klinknaglar i Lokrume är det egentligen några, som innehållit sammanböjda svärd af vikinga-tidsform3.

På den tredje stora Östersjö-ön, Öland, synas däremot de båda grafskicken väga mera jämnt. På Sveriges fastland utom Skåne är återigen likbränningen utan fråga vida öfvervägande.

Detsamma är enligt Rygh (o. a. st. s. 156 fif.) fallet i Norge,

1 Antrfiffadt af Wcnnersten i Lokrume 1902. Grafven, som innehöll brändt lik, företedde äfven i öfrigt ovanliga anordningar.

" Af obrända båtgrafvar är på Björkö blott en enda anträffad (se Musenms-katalogen, 7 uppl., s. 77). Endast hällkistor saknas där alldeles af alla de ofvan beskrifna grafformerna.

8 Några sådana äro undersökta af Hans Hansson vid Broa i Halla 1899.men dock med en högst intressant olikhet mellan olika landsdelar. Det är nämligen egentligen i det nordenfjeldske Norge som skelett-grafvar finnas i större antal, särskildt i kusttrakterna af de trond-hjemska amten och af Tromsö stift. Och därmed sammanhänger tydligtvis det förhållandet, att man på Island uteslutande känner grafvar med obrända lik1.

Det är säkert ingen tillfällighet, att de af Nordens länder, där jordandet under vikingatiden hunnit blifva enarådande eller afsevärdt öfvervägande, åtminstone delvis äro just sådana, som mäktigast voro utsatta för den västerländska kulturens inflytelser: Danmark med Skåne, Island, där en så stor del af Norges mest aristokratiska, bildade och vidtberesta ätter slagit sig ned, samt Gotland, den rika handelsön, som mer än någon annan del af Norden förmådde suga till sig det västerländska silfret under vikingatidens sista århundrade. Härmed är för ingen del sagdt, att de obrända grafvarne i dessa trakter också skulle vara kristna. Förhållandet är nog i det stora hela alldeles motsatt, såsom vi särskildt för Island med all önskvärd tydlighet lära det af sagorna. Och som 'vi ofvan sett, var ju äfven jordandet sedan gammalt hednisk sed i Norden. Men i dess starka öfverhandtagande i de nämnda trakterna under vikingatiden torde vi ha rätt att finna ett inflytande af den allmänna tidsandan, af bruket i dc civiliserade, kristna vesterlanden, hvilket inflytande påverkat Norden långt före dess egentliga kristnande, alldeles som enligt Bugge och andra Nordens hedniska mytologi samtidigt rönt stark påverkan af kristna föreställningar.

Men kunna vi då ej också bland Nordens vikingatidsgrafvar uppvisa sådana, där verkligt kristna blifvit jordade? Detta är ej så lätt som man skulle vänta. Säkrast kunna vi väl använda epi-

1 Kålund, “Islands Fortidslsevningar" i Aarboger 1882, särskildt sid. 77. Jfr Bruun, “Nokkrar dysjar frå heiöni", i Arbok hins islenzka fornleifafélags 1903. — Rygh’s framställning af förhållandena i Norge torde däremot tåla en viss jämkning, särskildt hans uttalande om, att jordande nästan alldeles saknas på vestlandet. Professor Gustafson har meddelat mig, att detta långtifrån är fallet (jfr hans ofvan anförda uppsats sid. 5, not 1).tetet »kristna» om några grafvar från i fråga varande tid, anträffade på gotländska kyrkogårdar. På ej mindre än tre sådana, Stånga, Burs och Hafdhem, har man nämligen funnit skeletter med prydnader och andra föremål (mest kvinnogods) från

slutet af vikingatiden ; och såväl vid Stånga som Hafdhem har däribland varit små kors af silfver, hvilka burits hängande om halsen. Korset från Hafdhem har t. o. m. en otympligt inristad bild af den korsfäste.

Dylika små kors (däribland ett med människobild i filigran-teknik) äro äfven funna i skelettgrafvar på Björkö, alla, såsom det synes, på ett afskildt, mellan »svarta jorden» och »borgen» beläget graffält, hvilket uteslutande innehöll skelettgrafvar under flat mark, dels i timrade kammare, dels i spikade kistor. Med särskild hänsyn till dessa korsfynd har Stolpe alltifrån sin första upptäckt af detta graffält betecknat det såsom stadens kristna begrafningsplats. I öfrigt fanns emellertid ingen skillnad i utstyrseln mellan dessa grafvar och dem af liknande konstruktion, som voro anbragta i en del af högarne på det stora graffältet öster om stadsplatsen. På båda håll det rikaste grafgods i såväl nians- som kvinnografvar, på båda håll ofta hästar jordade invid grafkammaren \ Men i en af de i hög inneslutna grafkamrarne, i hvilken föröfrigt en man och en kvinna voro tillsammans begrafna, hittades en häng-prydnad i form af en torshammare, således en hednisk amulett.

Om dessa fynd af kors och torshammare i några grafvar gifva oss rätt att sluta till hela grafifältens kristna eller hedniska karaktär2, skulle således de äldsta kristna grafvarne på Björkö endast

1 Intressant är också att jämföra en af niansgrafvarna på det "kristna" graf-fältet (n:r 581, afbildad efter Stolpes planritning i Ny Illustrerad Tidning 1889, n:r 51—52 samt i min uppsats "Sveriges folk i forntiden" i "Sveriges Rike", utg. af "Ljus") med en af de otvifvelaktigt hedniska båtgrafvarne vid Vendel (graf IX). Hela grafgodset är i dessa båda grafvar nästan identiskt till sin sammansättning och till föremålens former, de äro utan tvifvel samtida, från förra delen eller midten af 900-talet.

2 Det bör emellertid i detta sammanhang påpekas, att man för några år sedan i en brandgraf vid Karlslund nära Örebro fann en liten korsformig hängprydnad, som dock år af järn samt helt oansenlig (St. nius. inv. 10243: XX).däri skilja sig från en viss art af de hedniska, att de förra äro samlade på ett afskildt område och samtliga nedgräfda i marken utån att utmärkas af hög eller stensättning ofvan jord 1. Kan detta vara tillräckligt att beteckna graffaitet som kristet? Frågan är nästan omöjlig att för närvarande besvara; någon ytterligare belysning af densamma skola vi emellertid få genom de litterära- källorna.

På Björkö finnas äfven ett par afskildt liggande graffält af runda och rektangulära stensättningar med obrända lik, sådana som eljest, enligt hvad ofvan nämnts, förekomma mycket ofta vid de uppländska byarne. Dessa grafvars inre anordning förenar flere drag, som gifva dem en vida mer kristen karaktär, än som finnes hos de senast behandlade grafvarne. Både män och kvinnor ligga här i spikade kistor, grafgodset är ytterst sparsamt (ofta blott en knif eller dylikt), och orienteringen är regelbundet den kristna, med hufvudet åt vester, hvilket sista likvisst på Björkö liksom eljest mångenstädes är fallet med så godt som alla obrända grafvar, äfven de i högar anbragta. Någon korsformig prydnad är visserligen hittills icke funnen i dessa stensättningar, vare sig på Björkö eller annorstädes, men de äro ej heller ännu undersökta i någon större utsträckning. Det vore ingalunda oväntadt, om det en gång skulle kunna bevisas, att dessa graffält varit kristna begrafningsplatser;

i alla händelser äro de otvifvelaktigt vikingatidens yngsta bygraf-fält, representerande det grafskick, som närmast föregått jordandet vid kyrkorna.

* *

*

Rustade med denna faktiska kunskap 0111 vikingatidens grafskick, kunna vi nu öfvergå till att pröfva de uppgifter därom, som den fornisländska litteraturen innehåller, och på samma gång af dessa hämta belysning för många bland de arkeologiska företeelserna.

1 Äfven på det östra graffältet forekommo en hel del skelettgrafvar under flat mark, de flesta dock på insidan af stadsvallen, där inga högar funnos.De viktigaste af dessa litterära uppgifter äro sammanställda redan af Weinhold i hans 1856 utgifna, men på grund af den rika materialsamling det innehåller, alltjämt så oumbärliga arbete Alt-nordisches Leben (s. 474 ff). Han har däri också till jämförelse anfört alla de upplysningar han kunnat vinna ur den tidens blygsamma arkeologiska litteratur.

De litterära upplysningar om grafskicket, som gälla Island,

äro ännu fullständigare samlade af Kålund i hans afhandling »Fa-

i

milielivet på Island» i Aarbeger 1870, s. 367 ff. I sitt ofvan anförda arbete om »Islands Fortidslaevninger» (Aarbeger 1882) gör samme författare några jämförelser mellan dessa uppgifter och resultaten af den arkeologiska forskningen, likaså i »Skandinavische Verhältnisse» i Paul's Grundriss der gernianischen Philologie, men på båda ställen helt kort.

De i det följande anförda citaten äro hufvudsakligen vunna med ledning af Weinholds och Kålunds arbeten. Dessutom har jag emellertid med hänsyn till den föreliggande frågan fullständigt genomgått dels två af de erkändt bästa släktsagorna, Egilssaga och Laxdazlasaga, hvilka äro mycket rika på uppgifter om grafskicket, dels de första afdelningarna af Snorres Hehnskringla (t. o. m. Harald Gråfälls saga). I afseende på den senare får jag äfven hänvisa till Hildebrands öfversättning, dels till noterna angående identifieringen af vissa omnämnda grafhögar, dels till exkursen »Om bränne- och hög-åldrarne».

Det är självklart, att man vid en sådan pröfning af den isländska litteraturens uppgifter angående en viss kulturhistorisk detalj måste skilja källorna i olika grupper allt efter deras olika ålder och tillförlitlighet. Härvid följer jag Mogk’s Litteraturhistoria i Paul’s Grundriss.

Vi ha då att begynna med de källor, som äro verkligen samtida med vikingatiden. Dessa äro ju uteslutande poetiska: Eddasångerna och några »skaldedikter».

Hvad Eddasångerna beträffar, äro de ej mycket gifvande. De tala ganska sällan och kort om likbegängelser och gälla juföröfrigt mestadels gudamyter och hjältesagor, hvarvid man naturligtvis ej får lita för mycket på verklighetstroheten i de kulturhistoriska detaljskildringarna. Emellertid nämnes i dem både likbränning och jordande, den förra särskildt i den berömda skildringen af Sigurds och Brynhilds likbegängelse i Sigurd arkvid a III (v. 65 ff.), hvilken dikt Mogk därför anser ha tillkommit »in der Brennuöld, also vor der Mitte des 9. Jahrhs.» Denna absoluta datering stöder han säkert endast på den senare isländska litteraturens uppgifter om förhållandet mellan de båda grafskicken. Arkeologiskt taget blir dateringen tydligtvis beroende på, i hvilken trakt sången skall anses hafva blifvit diktad, förutom att det ju alltid kan tänkas, att diktaren med afsikt skildrat arkaiserande.

Skildringen i Siguröarkviäa — egentligen Brynhilds föreskrifter för likbegängelsen -— lär oss, dels att bålet (här poetiskt kal-ladt borg) skulle tältas med bonader (tjgld) och sköldar, dels att Sigurd skulle åtföljas ej blott af djur (»två hökar»)1 utan också af Brynhild själf samt af fem trälinnor och åtta tjänare af god härkomst, Brynhilds »fostersyskon och fädernearf» (fostrman mitt ok faderni). Detta ger osökt anledning till sammanställning med Ibn-Fadhlan's skildring, huruledes den rike »ryske» köpmannen följes på bålet af en bland sina trälinnor, som högtidligen offras, innan skeppet antändes. Man har ofta ställt sig tveksam, huruvida denna skildring finge utan vidare tillämpas på skandinaviska förhållanden.

I denna fråga har dock arkeologien ännu icke hunnit säga sitt sista ord. Helt nyligen anträffades t. ex. vid Östveda i Hedesunda socken vid nedre Dalälfven mans- och kvinnogods tillsammans i cn brandgraf (St. hist. mus. inv. 12016 A); och jag misstänker, att ett fullständigt genomgående af det skandinaviska fynd materialet skulle lämna åtskilliga andra exempel på detsamma2. Och såsom

1 “två hundar* i Gödeckes öfversättning är konjektur af Grinim för att fylla en förmodad lucka i texten.

2 Jfr Rygh, Aarb. 1877, s^* *93- Ej fullt jämförliga äro sådana fall, då mans- och kvinnolik anträffats jordade bredvid hvarandra, såsom t. ex. förekommit i ett par träkammargrafvar på Björkö. Ty här kan den ena makens lik vara senare infört 1 den andras grafkammare. Om en sådan sed ha vi också ett uttryck-Weinhold påpekat (s. 477), saknas ej heller i den isländska prosalitteraturen vittnesbörd om, att det i Norden verkligen en gång varit en ganska utbredd sed, att hustrun skulle följa sin make i döden. Då jarlen Valgaut i Götaland, en ifrig hedning, genom sin son, som var döpt och i tjänst hos Olaf den helige, fick en uppmaning att komma till denne, tillsäger

han sin hustru, att om hon finge spörja, att han blifvit dräpt, skulle hon först dricka arföl och sedan göra bål, bränna därpå allt det gods hon kunde och till sist stiga själf på bålet (Olaf den heliges saga i Fornmannasögur V, s. 328). I den äldre Olaf Tryggvasons-sagan (ibid. X, s. 220) uppgifves, att orsaken till Sigrid Storrådas skilsmässa från Erik Segersäll enligt somligas påstående skulle varit den, att »det var lag i landet, att om det uppstode missförhållande i äkta makars dödstid» {ef misdauöi yrdi Mona) d. v. s. om mannen doge, när hustrun ännu enligt naturen kunde väntas ha lång tid kvar att lefva, »så skulle man sätta hustrun i hög med honom»; och Sigrid hade nu vissa skäl förmoda, att Eriks död vore nära förestående1. Att cn träl dödar sig för att följa sin herre och blir högsatt i skepp med honom, omtalas i Landnåmabok II, 6.

Vi återvända till Eddan. Hvad värde den prosaiska inledningen till Helreii Brynhildar kan hafva, är svårt att säga; där säges i motsats till Siguräarkviäa, att Sigurd och Brynhild brändes på hvar sitt bål och hon på en med »gudväf» tältad vagn. Om vagnars användande vid likbegängelser få vi nedan ett lämpligare tillfälle att tala.

Äfven i Guirunarhvqt v. 20 nämnes bränning på bål, här kalladt eikikqstr. Bestämmandet af träslagen i de kolrester, som finnas tillvaratagna från brandgrafvar, är åtminstone i större om-

ligt litterärt vittnesbörd, i Egilssagan kap. 78, ehuru det där ej gäller makar, utan farfar och sonson. I Laxdcelasaga kap. 38 omtalas utan närmare detaljer, att två makar ligga båda i ett kuml, och i Gisle Surssons saga sid. 9 synes också vara menadt, att två makar lagts i en och samma hög. — Jfr dock å andra sidan den straxt härefter anförda berättelsen om Sigrid Storråda.

1 Weinhold anför denna berättelse om Hakon jarl och Gunnhild, hvilket torde bero på någon missuppfattning af sammanhanget på det anförda stället, hvilket också han citerar som sin källa.fattning ännu ett ogjordt arbete, som dock borde kunna gifva intressanta resultat.

Jordande omtalas emellertid också i Eddan. Skildringen i slutet af Hclgakvida Htindingsbana II kan ej förstås annorlunda, än att Helge är högsatt obränd. På tvänne andra ställen, Atlamål v. 103 och Sigrdrifumål v. 34 omtalas däremot kista för den döde; på förra stället säges till och med, att den skall vara målad (steind), och att liket skall lindas i ett vaxadt lakan1 (jfr Gudrunarkviäa

I, 12, 13). Det stämmer förträffligt med den kulturhistoriska tids-färgen i dessa uttryck, att båda dikterna också litteraturhistoriskt betraktas som mycket sena.

Det enda ställe i Eddan, där ett uttryck rörande grafskicket förekommer icke i sagoskild ringar utan afseende hvardagliga förhållanden i diktarens samtid, är den ofta citerade halfversen i Håvamål 72:

sjaldan bautasteinar standa brauto nmr nema reisi niår at nid.

Detta yttrande synes bestämdt visa, att minnesstenar ofta restes vid färdvägarne utan sammanhang med själfva grafplatsen, såsom fallet så uppenbart varit med ett stort flertal af de svenska runstenarne. Detta förklarar, hvarför man rätt ofta ej finner spår af graf äfven vid resta stenar utan inskrifter2.

En viktig källa för kunskapen om grafskicket under vikingatiden är Tjodolf den hvinverske’s Ynglingatal. Ty han lefde på Harald Hårfagers tid (enl. Mogk c:a 855—930) och har i sin dikt om konung Ragnvalds af Vestfold förfäder särskildt lagt sig vinn om att skildra hvars och ens död och begrafning. Vi ha ju ej alla verser kvar, blott dem Snorre citerar i sin Ynglingasaga, men

1 Om vaxning af linne och därtill använda redskap se Vistrand, "Gnidstenar

i Nordiska museet", i Meddelanden från Nordiska museet i8?p och ipoo, s. 13 ff.

~ Så t. ex. hittades alls inga ben eiler andra spår af begrafning, då några kullfallna eller lutande bautastenar å Sköfde hed nära Vårgårda station i Vester-götland restes ånyo 1901.äfven dessa gifva oss åtskilligt. De yngsta konungarne i raden, herskarne i Vestfold, hvilkas grafvar traditionen på Tjodolfs tid ännu bör hafva kännt med full historisk visshet, äro alla höglagda på af Tjodolf noggrannt utpekade ställen. Så heter det om Ragn-valds far Olaf Geirstadaalf: »nu ligger den djärfve härkonungen på Geirstad täckt af högen» (kaugi ausinn, kap. 54), om

dennes farfar Halfdan: »de gömde (falu) herskaren vid Borro» (kap. 52), om hans far Eystein: »nu ligger den gästfrie på strandbädden under sjöns ben (d. v. s. stenarne), där hvarest Vadla's ström faller ut i hafvet» (kap. 51), samt om den förste Vestfoldkonungen Halfdan hvitben: »Skäreid i Skiringssal rufvar öfver brynjealfvens ben» (um beinuni drupir, kap. 49). I alla dessa fall återgifver Snorre det poetiska uttrycket med heygbr eller orpinn haugr eptir, och efter allt att döma gör han detta med full rätt1.

Kunna dessa begrafningar betraktas som historiska — kanske bland de säkraste af alla som omtalas i den isländska litteraturen —, så är detta naturligtvis ingalunda fallet med Tjodolfs berättelser om, huru de nämnda herskarnes förfäder Upsalakonungarna blifvit begrafna. Men dessa hans uttalanden äro dock af stort intresse, då de representera en under vikingatiden gängse tradition om graf-skicket under tidigare skeden af järnåldern. Och de gälla alla tydligt likbränning. Så i kap. 19 versen om Yngve-Dömarr, som Snorre gjort till en särskild kung Domar, om hvilken han eljest intet vet att förtälja, under det Noreen2 gjort sannolikt, att versen helt enkelt gällt Ynglingaättens stamfader Yngve, hvilken epitetiskt kallas »domaren». Om honom säger nu Tjodolf: »Beträffande Yngves lik hade jag ofta sport lärde män därom, hvar lagski-paren burits å Halfs dönande bane (elden). Nu vet jag det, att plågad till döds af sjukdom brändes Fjolners nära frände vid Fyris»

1 Man torde ej ha skal att i orden om Eystein finna en antydan om sådan begrafning i flceåarntåle, som i slotet af denna uppsats skall omtalas. Äfven högarne lågo tydligen ofta invid stranden.

2 “Mytiska beståndsdelar i Ynglingatal", i Uppsalastudier tillegnade Sophus Bugge pä hans 6o-åra födelsedag, Uppsala 1892.(Noreens öfversättning). De båda andra verserna där Tjodolf omnämner likbränning (kap. 16, 17) hafva af Snorre, såsom Noreen slående uppvisar, svårt misstolkats. De gälla Vanlande och Visbur, hvilka Noreen föröfrigt anser vara en och samma person. I den förra versen heter det, att »smyckegifvaren brann på skutans bädd» (Snorre: »på Skuta-åns strandbädd»), i den senare, att »glödhunden gnyende bet envåldshärskaren (liggande) i skepp med lyfting» (i arenkiåle, hvilket Snorre tolkar: »i härdens skepp» = huset, och menar, att Visbur blifvit innebränd). Dessa verser skulle sålunda efter allt att döma skildra bränning i skepp. Snorre har ju på ett annat ställe i Ynglingasaga en målande skildring af en sådan lik-begängelse, nämligen i kap. 27 om usurpatorn konung Hake, som fick banesår i striden mot de rättmätige arfvingarne till Upsala-tronen. »Då lät han taga ett skepp (skeiå), som han ägde, och lät lasta det med fallne män och vapen, lät så föra det ut till hafs och lägga styret i lag och hissa seglet, göra eld i torrved och tända bål på skeppet. Vinden stod från land. Hake var nära döden eller redan död, då han lades på bålet. Sedan seglade skeppet lågande ut på hafvet; och detta var vidtfräjdadt långt efteråt.» Det må lämnas därhän, om Snorre äfven här haft en vers af Tjodolf eller någon annan gammal saga till källa; visst är, att skildringen såsom sådan, oafsedt den person den här gäller, gör ett sannolikt intryck, då den låter oss se så att säga ett ursprungligare stadium af lik-begängelsen i skepp, än det som de arkeologiska källorna kunna visa: ett verkligt den dödes seglande bort till det okända landet

På flere ställen i Ynglingasagan yttrar sig Snorre med stor bestämdhet om, huru konungarne blifvit begrafna, oaktadt i de verser af Tjodolf som han citerar, intet finnes nämndt därom annat än möjligen om platsen. Så blir Agne bränd vid Agnefit (kap. 22), men Alf och Yngve höglagda på Fyrisvallarne (24), Aun, Egil Tunnadolg och Adils vid Upsala (29, 30, 33) samt Yngvar i Estland, där han fallit (36). Auns motståndare, den danske eröfraren

1 Jfr Montelius, o. a. st. s. 187 f. Om samma sed är det tydligen fråga i den bekanta skildringen af Balders bränning i Snorres Edda.Halfclan, som ej nämnes i någon citerad vers, blir också enligt Snorre höglagd vid Upsala (29). Mera anknytning till versen, som i detta fall är af Eyvind Skaldaspiller, förefinnes i kap. 26, där det berättas om den af Yngvesönerna i Danmark besegrade Gudlaug Haleygjakonung, att hans män uppkastade hög öfver honom på »Straumeyjarnes»; uttrycken i versen skulle dock snarare kunna tyda på något slags stensättning eller blott en bautasten (par er fjctlkunt um fylkis hrqr steini merkt Straumeyjarnes).

Då man ser, hur fritt Snorre i allmänhet återgifver sina poetiska källor, ligger det nära till hands att misstänka, att uttrycken brendr och heygbr i dessa senast anförda fall icke återgå på verser, som funnits vid sidan af de citerade, utan äro att tillskrifva Snorre själf. Han säger visserligen i sin Prologus såväl om Tjodolfs Yng-lingatal som om Eyvinds Håleygjatal, att angående de där uppräknade förfäderna till resp. konung Ragnvald och Hakon jarl »är

berättadt om hvars och ens död och hvilostad» (legstaå, kaugstad). Men vi få nog ej pressa denna hans allmänna anmärkning därhän, att det i de båda dikterna skulle ha funnits ännu utförligare uppgifter om berörda förhållanden, än hvad de citerade verserna gifva vid handen; därför varnar oss tillräckligt Snorres sätt att omskrifva de verser han själf anför.

För de tre första »konungarne» i Ynglingasagan, de som människor uppfattade gudarne Oden, Njord och Frej, citerar Snorre inga verser till stöd för sina uppgifter om deras begrafning. Berättelsen om Frejs död (kap. 12, 13) — huru hans närmaste män buro hans lik lönligen in i en hög och sade åt svearne, att han lefde, och hällde de erlagda skatterna genom gluggar in i högen under tre år, hvarunder god äring och frid fortvarade som under hans lifstid, och huru svearne, sedan de till sist fått veta sammanhanget, icke ville bränna honom, utan kallade honom världens gud och blotade till honom mest af alla gudar för äring och frid, — denna berättelse går naturligtvis till sin kärna tillbaka på någon gammal saga om Frej i vers eller prosa. Om Njord sägcs däremot helt kort, att svearne brände honom; och hvad Snorre förtäljer 0111 Odens brän-ning (kap. 10) är blott liksom ett supplement till hvad han sagt i kap. 8 om likbränningen såsom en stiftelse af Oden. Han har här såsom konung Odens stadgar anfört, hvad han själf öfverhufvud visste om likbränningen liksom om andra hedniska sedvänjor i Norden. Hans ord lyda: *Så stadgade Oden, att alla döde skulle man bränna och lägga deras ägodelar med dem på bålet; så sade han, att de skatter skulle hvar och en medföra till Valhall, som han hade med sig på bålet (sådant skulle han också åtnjuta, som han själf hade gräft ned i jorden); men askan skulle man kasta ut i sjön eller gräfva ned i jorden. Och efter gäfve män skulle man göra hög till minne, och efter alla dem, som var något mannavärde med, skulle man resa bautastenar; och den seden höll sig länge därefter». I kap. IO tillägges: »Det var deras tro, att ju högre röken steg upp i luften, dess högre uppsatt skulle den, som då brändes, blifva i himmelen och dess rikare, ju mera gods brann med honom».

Allt hvad vi från annat håll veta, visar att Snorre här fullkomligt riktigt återgifver de hedniska tänkesätt, som lågo till grund för de omtalade bruken. En intressant parallel till de sist anförda orden erbjuda de yttranden, som en af »ryssarne» fällde till den arabiske tolken vid den af Ibn-Fadhlan bevittnade likbränningen: »Vi bränna den döde i ett ögonblick, så att han ofördröjligen går in i paradiset», och: »Den kärlek, som hans herre (gud) hyser till honom, gör att vinden redan blåser och i ett ögonblick tager honom med sig». Det är föröfrigt en dylik föreställning om likbränningens innebörd, som återfinnes snart sagdt öfverallt på jorden, där densamma brukats, t. o. m, hos indianstammar i Kalifornien1.

I närmaste samband med hvad Snorre sålunda i Ynglingasagan yttrar om den tidens grafskick, står hans berömda uttalande i

1 Det sista enligt Bahnson, "Gravskikke hos amerikanske Folk", i Aarbeger f. nord. Oldk. 1883, s. 179 f. Jfr ock min ofvan citerade afhandling i Sveriges Rike II, sp. 401, och om grafgodsets brännande sp. 415. Om nedgräfning af skatter

i jorden, för att man skulle få bruk af dem i den andra världen, se min uppsats: “En sen kvarlefva af en forntida tro" i Svenska forminnesföreningens tidskrift bd. X, s. 229.Heimskringla’s Prologus om brunaqld och haugsqld. Stället lyder i öfversättning sålunda: »Den första åldern kallades bränneåldern; då skulle man bränna alla döda och resa bautastenar efter dem. Men sedan Frej blifvit höglagd (heygir) vid Upsala, så gjorde många höfdingar högar ej mindre än bautastenar till minne efter sina fränder. Och sedan konung Dan den store i Danmark låtit göra sig hög och befallt, att man efter hans död skulle bära in honom däri med konungaskrud och vapenrustning och hans häst med sadeltyg och mycket annat gods, så gjorde många af hans ättlingar sedan sammaledes, och därmed började högåldern i Danmark. Men hos svear och norrmän höll sig bränneåldern länge därefter.»

För att rätt bedöma detta yttrande — denna »teori» kunde man gärna kalla det — böra vi först något jämka det med ledning af Snorres egna nyss anförda ord i kapitlet om Odens lagstiftning. Där talar han nämligen om såväl högar som bautastenar såsom märken öfver brandgraivax, och detta, efter hvad arkeologien visar, med full rätt1. Att han i Prologus talat om högar såsom endast tillkommande obrända lik, beror tydligen på en språkets makt öfver tanken. De båda motsatta bruk, som här skulle framhäfvas, kallades i dagligt tal at brenna och at heygja.

Dessa uttryck gällde det mest i ögonen fallande momentet i handlingen, hvilket var i ena fallet likets förbränning, i det andra dess införande i den delvis redan färdigbyggda högen. Att i förra fallet mestadels en hög sedermera uppkastades öfver bålresterna, var en cura posterior, som

1 Att bautastenar, oafsedt då de, såsom Håvamål omtalar, restes vid vägarne såsom minnesmärken, endast förekommit i samband med brandgrafvar och däremot ej rests öfver obrända lik, synes äfven arkeologiskt hålla streck, såvida nu därmed skall menas endast de höga resta stenarne och ej hvilka "stensättningar* som hiilst vid grafvar. Föröfrigt har Snorre själf äfven i fråga om bautastenarne motsägande uppgifter. Så säger han i Håkan den godes saga kap. 27 om den i skepp höglagde Egil ullsäck, att höga bautastenar stå vid hans hög. Den äldre versionen i Fagrskinna har här: i pau skip var lagör valrinn ok orpnir par haugar utan at, par stendr ok baulaÖ arsteinn hår sem Egill féll; detta synes snarare afse en minnessten. Bautastenar vid obrändt lik omtalas också efter allt att döma i Flatöboken I, kap 305, och Egilssagan kap. 22.för föreställningen trädde långt mera i bakgrunden än högens uppgift vid de obrända likens begrafning. Det är utan tvifvel så vi ha att förklara bildningen af orden brmiaqld och haugsQld1.

Äro dessa termer Snorres uppfinning eller har han lånat dem från äldre författare? För det senare kunde möjligen hans uttryck er kqllui brunaqld tala. Däremot känner jag mig icke öfvertygad af den åsikt Finnur Jonsson uttalat i sin isländska litteraturhistoria2, att Snorre skulle ha hämtat dessa termer från den förlorade Skjqld-ungasaga, därför att de återfinnas i Arngrfmur Jönssons latinska sammandrag af denna saga. Men läser man dennes latinska text i Olriks edition i Aarboger f. nord. Oldk. 1894, s. 109, så får man, synes mig, det bestämda intrycket, att Arngrfmur tvärtom hämtat sitt yttrande om »åldrarne» från Snorres Prologus, hvilken han enligt Olrik (s. 101) på annat ställe i sin skrift utan vidare åter-gifver, i hvad den rör de isländska källornas trovärdighet8.

Om vi sålunda ej direkt kunna fastställa, huruvida Snorre lånat de båda nämnda termerna från äldre källor, så är det däremot helt säkert, att teorien om dessa åldrar, sådan han utförligt formulerat den, är hans eget verk och tillkommit genom hans vanliga skicklighet att systematisera de strödda uppgifter han förefann. Den omständigheten, att ifrågavarande passus i Prologus följer omedelbart efter omtalandet af hans källor Ynglingatal och Häley-gjatal med deras uppgifter »om hvars och ens död och grafplats», visar nogsamt, att det till god del är på dessa, liksom väl också på några i den förlorade SkjQldungasagan förekommande uppgifter,

1 Förftfrigt torde det hända, att Snorre med orden om, att många höfdingar efter Frejs exempel gjorde högar likaväl som bautastenar efter sina fränder, afsett detsamma som i kap. 8 om Oden, nämligen högar öfver brända lik, oaktadt Frej ej brändes. Ty han räknar högåldern ej från Frej, utan från Dan, liksom han också

i Ynglingasaga låter konungarne närmast efter Frej, t. o. m. Agne, brännas.

2 Den oldnorske og oldislandske Litteraturs Historie II, s. 698, noten. Det är docenten von Friescn, som fäst min uppmärksamhet på detta uttalande.

8 Det yttrande om de ofta förekommande högplundringarna, som Arngrimur tillfogar sin passus om högåldern, är naturligtvis ännu mindre hämtadt ur Skjpldunga-saga, utan är Arngrims egen kombination af hvad han läst om dylika företag i åtskilliga af de isländska sagorna, hvarom mera nedan.som Snorre stöder sin teori. Så kunna vi ju kontrollera, att han i Ynglingatal fann tydligt uppgifvet, att Vestfoldkonungarne blifvit begrafna obrända, under det de urgamla konungarne Vanlande och (Yngve-)Domar blefvo brända. Säkert är det sedan i samklang med sin sålunda stadgade teori, som han på många ställen, där verserna ej talade tydligt språk, i parafrasen infört sina bestämda termer brendr eller heygbr1. Så har han fått fram det med teorien så fint öfverensstämmande resultatet, att alla de äldre konungarne t. o. m. Agne blifvit brända, med undantag af Frej (försåvidt de ej omkommo på sådant sätt att likbegängelse ej ifrågakom), under det alla fr. o. m. Alf och Yngve blifvit höglagda,' utom den ofvan-nämnde eröfraren Hake, hvilken foröfrigt lefde så tidigt som på Yngves söners tid.

Det finnes emellertid ganska mycket berättigadt i Snorres teori, framförallt i hans åsikt, att högåldern först började i Danmark, under det bränneåldern höll sig långt efteråt i Sverige och Norge. Ty vi ha ofvan sett att jordandet under hela vikingatiden, och föröfrigt ända sedan den äldre järnålderns sista tid, var så godt som

enarådande i Danmark2, under det likbränningen i de flesta delar af Sverige och Norge var betydligt öfvervägande under hela denna tid.

Dock finna vi uttryckligen, att Snorre räknade högålder i Norge åtminstone på 900-talet3. Ty i det strafftal, som han låter bonden Asbjörn på Frostatinget hålla till konung Håkan den gode därför att denne ville införa kristendomen (Håkonar saga kap. 17,

1 Intressant är också att se, hur han insmugglat sina bautastenar i kapitlen om Vanlande och Domar.

2 Högar brukades visserligen där ej i så stor utsträckning, egentligen endast på Jylland under vikingatiden, men sådana exempel som de frejdade Jasllingehögarne voro naturligtvis ägnade att inverka på den dåtida uppfattningen af förhållandena vida mer än ett aldrig så stort antal grafvar under flat mark, om hvilka man föga visste.

3 Hans grafskicksuppgifter i Ynglingasaga stämma i fråga om den närmare kronologien ej så väl med uttalandet om högålderns senare inträdande i Sverige. Ty enligt kap. 29 voro Dan den stores sonsöner samtida med Aun, men redan dennes farfar Yngve, således ungefärligen samtidig med Dan, låter Snorre bli höglagd.jfr Flåteyjarbåk I, kap. 22), heter det: »du vill att vi skola förkasta den tro, som alla våra förfäder haft före oss, först under bränneåldern och nu under högåldemn.

Detta sammanhänger därmed, att ej blott Snorre, utan tydligen också alla hans samtida, åtminstone på Island, alla 1200-talets isländska prosaförfattare, enligt hvad en sammanställning af deras hithörande uttalanden visar, varit fullständigt öfvertygade om, att likens begrafning i obrändt skick varit det enda brukliga, åtminstone för hederligt folks vidkommande, under den tid som vi kalla vikingatiden. Och det är utan tvifvel denna samtidens öfverty-gelse, som utgör den viktigaste grundvalen för Snorres teori 0111 bränneåldern och högåldern.

Hur hade då denna öfvertygelse, så afvikande från hvad vi af arkeologien lärt oss som faktum, kunnat uppkomma? Jo, utan tvifvel därigenom, att traditionerna ju hufvudsakligen fortplantats på Island, liksom författarne i allmänhet äro isländingar, och på Island synes ju jordandet under vikingatiden varit enarådande, liksom det i det nordenfjeldske Norge varit öfvervägande. Och härtill kommer, att äfven i det sydliga»Norge särskildt en hel del höfdingar, hvilka det ju i främsta rummet här gäller, tydligen be-grafts obrända, hvarom t. ex. de präktiga skeppsgrafvarne i trakterna kring Kristianiafjorden vittna1.

Sagolitteraturen känner likbränning under vikingatiden i Norge och på Island blott i en viss situation2: då det gäller att riktigt göra slut på en död, som går igen eller eljest visar trolldomsnatur. Sedan Harald hårfagers gemål, finnkvinnan Snöfrid dött, låg enligt Snorres berättelse (kap. 25) hennes lik 3 år på bädden utan att förändras, och konungen satt ständigt sörjande bredvid henne, tills en af hans vänner tillrådde att lyfta henne ur sängen, hvarvid liket

1 Den enda graf med obrändt lik från denna tid som Rygh (sid. 158 not 1) kände från vestlandets sydligare delar, fanns intressant nog på ön Stord, där det slag stod, hvari Håkan den gode föll. Denne själf blef emellertid höglagd på annat ställe; hans hög är dock ej undersökt (jfr sid. 340).

2 Från Götaland omnfimnes däremot en åtminstone påtänkt likbrflnning i den ofvannämnda berättelsen om jarlen Valgaut.genast öfvergick i förruttnelse; det blef då brändt på bål. I flera sagor berättas om gengångare, som man först fick bukt på sedan man gräft upp liket, som befanns oförmultnadt, och brännt upp det samt kastat askan i sjön1. Denna föreställning, att man genom bränningen omöjliggjorde för den döde att återvända till människovärlden, är utan tvifvel lika gammal som likbränningsseden och är blott en annan sida af den förut framhållna innebörden af denna sed: att man på detta sätt ville för den dödes egen skull snarast möjligt bereda honom öfverfärd till den högre världen. Men karakteristiskt är, att sedan likbränningen blifvit omodern såsom allmänt grafskick, är det den föraktliga sidan af dess innebörd som längst håller sig kvar i medvetandet och föranleder dess användande. Och senare tiders hexbål stå nog i ganska nära sammanhang med den nu nämnda föreställningen.

Mycket talas i de sagor, som röra Island, om ett annat be-grafningssätt af ringaktande innebörd, ehuru ej på långt

när så smädligt som bränningen. Det kallas att kasa eller dysja2. Så behandlar man en dödad fiende, en ogärningsman, folk som be-drifvit trolleri, och äfven en gengångare såsom ett första medel.

1 Laxdcelasaga kap. 24, Eyrbyggjasaga kap. 63 (jfr. 33 f.)j jfr ock Torfinn Karlsefnes saga kap. 5, Flöamannasaga kap. 22, hvilka håda berättelser handla på Grönland, samt Grettes saga kap. 35.

2 T. ex. Laxdoelasaga kap. 24, 37, 38, Hrafnkelssaga kap. 6, Gisle Snrssons saga sid. 34, Eyrbyggjasaga kap. 32—34, 63, Björn Hitdcelakappes saga sid. 37, 41.

I Gisle Surssons saga sid. 72 förekommer i en liknande situation — den fredlöse Gisle har blifvit dödad ute i fjället af sina fiender — ett ovanligt uttryck: nu draga peir hann ofan, ok — ggtva peir hann par i grjåtinn (den andra versionen, s. 158, har: — ofan d jgfnu — och — par t grcentoinné). Ordet ggtva synes dock ej hafva samma innebörd som dysja och kasa. Det förekommer också i den poetiska Eddan, i Guörunarkviöa I, 8, tydligen i den helt allmänna betydelsen "begrafva*. Docenten von Friesen meddelar mig härom följande: “Ordet hör formelt närmast samman med det likaledes i poesien förekommande ggtvar l. pl. t., ’dräkt, prydnader, rustning’. Orden motsvara likaledes formelt ags. geatwe f. pl. t. 'arms, equipments, garments, adornments’, hvaraf verbet geatwan ’to make ready, prepare, adorn’. De nordiska orden torde — ehuru intet direkt tvingar till detta antagande — vara lån från anglosachsiskan, som gifvit det nordiska språkförrådet många andra kulturord. Verbet ggtva skulle således ursprungligen betyda 'ikläda vapen, rustning’, och i Norden skulle ordet fått en betydelseinskränkning: 'kläda lik’ för att sedan be-grafva det“.Ordet dys motsvarar tydligen, liksom ännu på Island, hvad vi kalla röse. Det är en stenhög (med eller utan jord), hvarmed man nödtorftigt täcker liket1. Detta sker ute i marken, där fienden fallit, eller eljest på aflägsnarc ställen. Gengångaren Hrapp i Laxdcela-sagan fördes bort, »där fä och folk kommo minst», och »dösades» där (kap. 17, jfr kap. 24). I samma saga kap. 37 berättas, huru en man och hans hustru, som trollat, blifva gripna på »halsen» (åsen) mellan Haukadal och Laxådal; där stenas de till döds, hvarefter öfver dem gjordes »en dös af sten, hvaraf ännu ses märke, och kallas den Skrattavarde» (af skratte = trollkarl och varde, som ju ännu i dag i Norge betyder en på ett berg till märke uppstaplad stenhög)2. Enligt Gisle Surssons saga (s. 34) blefvo en trollkarl och hans syster »kasade» på ryggen mellan Haukadal och Me-daldal.

Vid dessa beskrifningar kommer man ovilkorligen att tänka på de i Skandinavien (liksom i Finland) så talrikt förekommande s. k. stenkumlen från bronsåldern (resp. äldre järnåldern), hvilka just vanligen ligga på bergshöjder. Ar denna jämförelse berättigad, så skulle vi äfven här hafva för oss ett eljest ur bruk kommet grafskick användt i föraktligt syfte3.

1 Jfr Egilssaga kap. 81: Torsten Egilsson, som dödat trälen Trand, bar grjot at hortum ok hulöi Jtrce hans; samt Heimskringla, Harald hårf. saga kap. 31, där Torf-Einar jarl på Orknöarne i vers uppmanar sina män att verpa grjöti på den dödade Halfdan bålegg. — Att “dösen" ibland bestod af både jord och sten, kan möjligen slutas af, att enligt Eyrbyggjasaga kap. 34 behöfves graftöl för att “bryta* en dös; jfr Laxdcelasaga 24. — Den nutida arkeologiska termen stendös betecknar ju något helt annat. — Ordet kasa hör tydligen ihop med kgs : “hop", äfven användt om en likhög, se Orvar-Odds saga kap. 14, slutet.

2 Enligt Hrafnkelssaga kap. 6 reses en varde bredvid en “dös" på en fjällafsats.

3 I detta sammanhang bör också påminnas om Snorres berättelse i Harald Gråfälls saga kap. 9 om konung Tryggve, som blef dräpt vid Väggen öster om Sotanäs, ok liggr hann par sem nu er kallat Tryggvahrcyr (jfr Agrip, som har Trnggva ratir). Sedan gammalt har man identifierat detta med ett stort stenkummel på Tryggön vid vestra sidan af Sotenäs i Bohuslän (gården Vägga ligger mycket riktigt på östra sidan af näset). I detta kummel har man visserligen 18r4 i en grafkista hittat en spjutspets af brons, men såsom flere författare framhållit är det ingalunda otänkbart, att Tryggves lik blifvit af hans fiender, åtminstone tillsvidare, uedvräkt på något ställe i det ovanligt stora kumlet. Se Holmberg, Bohusläns hi-Däremot har härmed intet att göra, då i Laxdcelasaga kap. 38 berättas, att Melkorka, den irländska konungadottern, och hennes man Torbjörn, således framstående och aktade personer, ligga begrafna i kumli i Laxådal. Ty det fornnordiska kmnl betyder uppenbarligen något annat än hvad det råkat bli term för i den nutida vetenskapen. Bästa materialet att utröna ordets gamla innebörd ha vi i

våra runinskrifter, men denna fråga har jag ej nu hunnit bearbeta.

Den vanliga formen för en anständig begrafning under den sista hednatiden är enligt sagorna, som sagdt, att bli heygbr. Enligt Kålund nämnes detta begrafningssätt i de källor, som röra Island, c:a 40 gånger, och vi ha ju talrika motsvarande skildringar äfven för den öfriga Norden, ja t. o. m. för de af nordmän befolkade vesterlanden \ Det kan ej här komma i fråga att närmare genomgå alla eller ens alla viktigare ställen, där högläggning skildras, utan får jag under hänvisning till Weinhold och Kålund här inskränka mig till några enstaka anmärkningar från arkeologisk sida2.

Sagornas skildringar af högsättning i skepp äro utförligt omtalade af Montelius i hans ofvan flere gånger anförda afhandling. Därtill kan läggas, att enligt Laxdoelasaga kap. 7 äfven en kvinna, Unn, blef höglagd i skepp, en intressant parallel till grafvarne vid Tuna i Uppland. Äfven till ett annat sagaställe gifver en uppländsk graf en förträfflig illustration, såsom Stolpe en gång i ett föredrag påpekat. Det gäller skildringen i Gisle Surssons saga

storia och beskrifning, 2 uppl. II, s. 135 f., och Gustafson i Bidrag till kännedomen om Göteborgs och Bohusläns historia och fornminnen III, s. 447 f. — Jfr ock Snorres berättelse i Inge Haraldssons saga kap. 12, om huru Sigurd slembe på en holme vid bohuslänska kusten blef pinad till döds, hvarefter peir drogu brott likarna hans ok reyröu i hreysi nQkkut.

1 Heimskringla, Harald hårfagers saga kap. 22.

2 En förteckning på viktigare citat må emellertid här meddelas: Heimskringla, Ynglingasaga: se ofvan, Halfdan Svartes saga kap. 5, 9, Harald hårfagers saga kap. 8, 22, 38, 45, 46, Håkan godes saga 27, 32; Landnåmabök II, kap. 6, 11, 20, Egilssaga kap. 57, 58, 78, 85, Laxdcelasaga kap. 7, 24, 26, 35, 37, Hrafnkelssaga kap. 18, 19, Droplaugarsonasaga sid. 26, Gisle Surssons saga sid. 9, 23 f., 31, Eyrbyggjasaga kap. 37, Njalssaga kap. 78, 107. Om de mera fantastiska sagorna se nedan 1(s. 31, jfr. s. 115), då Torgrim begrafves i skepp, hvarvid Gisle, hans for de öfrige närvarande okände mördare, träder fram och slungar en sten »stor som ett berg» i skeppet, så att det brakade i hvarje planka, utropande: »icke kan jag fösta skepp, om vinden tar upp detta», hvarmed han föröfrigt härmar ett snarlikt uppträde af Torgrim vid begrafningen af en man, som denne dödat1. I en af Vendelgrafvarne (nr. IX) låg i båtens akter och på dess botten en betydlig gråsten (c:a 75 cm. lång, 35 cm. bred), utan att sten eljest förekom i graffyllningen. Om denna sten också ej blifvit ditlagd af en mördare, så har det nog i alla fall skett för att ordentligt »fästa» båten i grafven.

Egils far Skallagrim fick med sig i högen sin häst2, sina vapen och sina smedsverktyg (Egilssaga kap. 58), det sista tydligen därför, att han var en ovanligt skicklig smed. Att detta emellertid ej får fattas som ett påhitt för detta enstaka tillfälle, framgår däraf, att i Norge smedsredskap, liksom andra verktyg, mycket ofta äro funna i grafvar3.

Harald hårfager blef enligt Snorre (kap. 45, jfr Egilssaga kap. 57) höglagd vid Haugesund, och där hade Snorre sett resta vid kyrkan en del stenar, som skulle ha bildat själfva grafven i den på hans tid förstörda högen. En sten hade stått vid hufvudet, en annan vid fotterna och en häll, »halffjortonde» fot lång och nära 2 alnar bred, hade legat däröfver och andra stenar varit uppstaplade på bägge sidor. Snorre beskrifver här alldeles tydligt en hällkista, som man påträffat i högen. Om det nu varit Harald hår-fagers graf, må lämnas därhän; vi hafva emellertid ofvan sett, att hällkistor i Norge begagnats ännu under vikingatiden, fastän de egentligen tillhörde tidigare skeden.

I samma saga kap. 8 berättar Snorre om två småkonungar i Naumudal, som i tre somrar hållit på att låta bygga sig en hög.

1 Torgrim “band helsko“ på denne, en märklig sed, hvarpå här ej kan närmare ingås.

2 Hästben äro enligt Kålund ofta funna i grafvar äfven på Island.

3 Rygh, Norske OIdsager, texten till fig. 388 ff.

aaDen var hlabinn med grjoti ok limi ok vidum gerr. Att högen byggts af sten och kalk {limi), är tydligen en

anakronism af Snorre1. Med astockarne» {vidum) afses däremot sannolikt en timrad träkammare af sådant slag som vi ofvan omtalat.

Dylika träkammare i grafhögar finnas tydligare beskrifna i dé berättelser om grafplundringar, som förekomma i några af de yngre och mera fantastiska sagorna. I Grettes saga kap. 18 berättas, huru sagans hjälte på Haramsö vid kusten af Söndmöre bryter en hög för att tukta en gengångare, som anställt mycken ofärd. Det var ett drygt arbete, och dagen var nästan förliden, då han kommer »till stockarne», d. v. s. kammarens takbjälkar. Han rifver upp dem och hissar sig ned; där var mörkt och ingalunda välluktandc. Han trefvar omkring sig, finner hästben och stöter mot en stolskant; på stolen satt en man. Där var mycket gods af guld och silfver buret samman; under mannens fotter stod en kista full af silfver. Grette tar godset och går till repet för att hissa upp det, men blir gripen af »högbon»; de brottas nu väldeliga, men till sist föll högbon baklänges. Grette hugger då hufvudet af honom och sätter detta vid hans bak samt beger sig af med godset.

Liknande beskrifningar, om ock än mera. fantastiska, förekomma i den större sagan om Olaf den helige (Flatöboken II kap. 6 ff.), där den ofvan omtalade konung Olaf Geirstadaalf själf i drömmen uppmanar en man att bryta hans hög och föreskrifver, hur han därvid skall gå tillväga, allt för att några af hans tillhörigheter skola bli öfverlämnade tillika med hans namn åt Olaf den helige vid dennes födelse; vidare i Hård Grimkelssons saga kap. 15, där vikingen Sotes hög plundras (han sitter i skepp i högens botten), samt i Egils och Asmunds saga kap. 7, där en fosterbroder enligt löfte skall sitta hos sin döde vän i högen de tre första nätterna, men då denne vill äta upp honom, hugger han hufvudet af honom och bränner honom till aska. Trots alla vidunderligheter

1 Docenten von Friesen framkastar som en svag möjlighet att läsa limi d. v. s. "ris". Detta gör dock saken arkeologiskt taget knappast bättre.och all öfverflödande utsmyckning med guld och silfver innehålla dessa skildringar flere fullkomligt riktiga drag: den döde sitter på en stol i träkammaren1 eller ock i skeppets stäf och har ibland häst med sig, i den sist nämnda sagan både häst med sadel och betsel, hök och hund. Till grund för de noggranna beskrifnin-garna ligger emellertid i dessa fall säkerligen ej blott den ursprungliga traditionen om de hedniska grafvarnas anordnande, utan också verkliga högplundrares mer och mindre utbroderade skildringar af deras rön, hvilka skildringar naturligen snart fingo en viss scha-blonartad karaktär, men i alla fall inneslöto en kärna af sanning.

Rätt väl äro också vissa verklighetsdrag bevarade i den sent affattade skildringen af Harald Hildetands begrafning (i Sögubrot af fomkonungtmi). Mest framträder här bruket af en vagn vid lik-begängelsen: Harald köres in i högen på samma vagn, som han begagnat i striden, hvarefter hästen dödas; Sigurd Ring låter lägga sin egen sadel bredvid, för att Harald skulle allt efter behag kunna rida eller åka till Valhall. Detta påminner lifligt om, huru i graf-varne än stigbyglar och sadelbeslag, än selbågsbeslag och tillbehör till anspänningen ligga vid hästskeletten. Rester af vagnar äro dock ännu ej påträffade i någon graf från vikingatiden2.

Hvad de öfriga af dessa sena sagor med mytiskt eller rent uppdiktadt innehåll beträffar, så finnes högsättning i skepp omtalad i An bogsveiges saga kap. 6; i Hervararsaga kap. 5 (och 16) samt Orvar Odds saga kap. 14 beskrifves, hur högar byggas af stockar, sten eller torf3 samt sand, hvaremot författaren till Gånge-Rolfs saga (kap. 3) är så anakronistisk, att han låter en hög, för att riktigt kunna motstå försök till plundring, byggas »med mur och tegeh. Ett fullkomligt misslyckadt försök att visa antikvariska

1 Äfven i Njalssagan kap. 78 säges uttryckligen, att Gunnar fick sitta upprätt i högen.

* Däremot har man en gång på Fyen och talrika gånger i mellersta Europa funnit vagnsrester i grafvar från la-Ténetiden; se Möller, Var Oldtid, s. 451, 470.

3 Omnämnandet af torf är intressant, då bevisligen grSstorf användts till uppbyggande af grafhögar såväl under bronsåldern (Maller, Vor Oldtid, s. 304, så ock i Håga-högen) som under vikingatiden (i Jsellingehögarne: Mflller a. st. s. 652, och

i en norsk hög; Schetelig i Bergens Museums Aarbog 1902, N:o 8).kunskaper möter oss i slutet af Orvar Odds saga (kap. 31, 32), där författaren låter Odd föreskrifva sina män att lägga hans lik i en huggen stenkista, samla

ved däromkring och bränna upp alltsammans. Denna skildring är arkeologiskt sedt lika omöjlig som från alla synpunkter den slutliga anmärkningen: »så säga de flesta, att Odd varit 12 alnar hög, ty så lång var stenkistan innantill»(l).

Från dessa sena, förvirrade försök att skildra hednatidens grafskick återgå vi till de tidigare sagorna för att granska deras framställningar af öfvergången från hedniskt till kristet begrafningssätt. Lika skarpt som förut mellan brenna och heygja skilja sagorna, så snart de komma in på den kristna tiden, mellan det hedniska bruket att heygja och den nya seden att grafa (eller jaråd) viå kirkjuv.

Då Håkan den gode, som i sin ungdom blifvit döpt i England, men ej haft kraft nog att sprida kristendomen i Norge, dödligt sårats i slaget vid Stord, erbjödo sig hans vänner att föra hans lik till England och begrafva honom vid kyrka. Men han svarade: »det är jag ej värd, jag lefde här som hedningarne, man skall också jorda mig som hedningarne» Han blef också hög-lagd vid Sa^im i Nordhordaland, där »Kungshögen» ännu finnes.

Kettil flatnef och hans barn flydde för Harald hårfager till »Söderöarne» (Hebriderna), där de antogo kristendomen. Sonen Björn kom först senare dit och ville då ej blifva kristen, utan begaf sig vidare till Island, där han bosatte sig och dog; »och blef han höglagd enligt forntida sed, enär han ensam var odöpt af Kettils barn», heter det i Flatöboken I, kap. 216 (jfr Landnåmabok II, 11).

1 Jfr de formelartade uttrycken frä heiönum haugi och telja langfeår til haugs ok til heiöniy som förekomma i norska urkunder ännu vid medeltidens slut; se Fritzners lexikon under haugr, det yngsta där anförda brefvet är från 1515 (DN II, 1048).

2 Denna skildring enligt den äldsta versionen, i Fagrskinna. Snorre (och efter honom Flatöboken) är något ordrikare. Berättelsen går nog för öfrigt tillbaka på Eyvind Skaldaspillir’s Håkonarmål, särskildt versen:

Gerd ar vårar,

kvaå hinn göd i konungr,

viljum vér själf r hafa,

hjälm ok brynju

skall hiröa vel,

gott er til geirs at taka.

(Snorre, Håkans saga kap. 32).Sällsport konsekventa äro sagorna, då det gäller grafskicket på Island före och efter den tidpunkt, då kristendomen »lagtogs» därstädes år 1000. I Laxdoelasagan t. ex. nämnes i de tidigare partierna, som handla före år 1000, endast begrafning i hög, »dös» eller »kummel». Men redan när Kjartan dör år 1003, låter hans morbror Torsten Egilsson föra hans lik till den kyrka, han låtit bygga vid sin gård Borg och där begrafva det; kyrkan var då nyss invigd (kap. S1)1- Och i fortsättningen af sagan nämnes endast begrafning vid kyrkor (kap. 66, 78). På samma sätt i Eyr-byggjasaga. Samma sommar, som kristendomen lagtogs, kommer en kristen kvinna från Hebriderna till Island; hon dör där på hösten och blir efter egen begäran lagd i kista och förd lång väg till en kyrka, där prester redan funnos (kap. 50 f., jfr kap. 53, 63, 65). A andra sidan berättas i Njalssagan (kap. 107), att den gamle Valgard, som återkom till Island från en resa, sedan kristendomen blifvit där införd, och ej ville låta döpa sig, blef höglagd, när han kort därefter afled2.

Så noga äro sagorna med att låta de kristne begrafvas vid kyrka, att detta också nämnes i samband med den tyske biskop Fredriks foga framgångsrika mission på Island 981—986. Enligt Landnåmabök III, 5 (noten, hämtad ur Mélabok) döpte han Torkel krafla och alla Vatnsdalingarna; Torkel lät bygga kyrka och beredde vid den grafplats åt alla sina tingmän (veitti par grqft qllum ping-mqnnum sinunt)3.

T. o. m. från en ännu äldre tid nämnes begrafning vid kyrka på Island. Under landnamstiden hade enligt Kjalnesingasaga kap. 1

1 Jfr Egilssaga kap. 87: Torsten själf jordas vid samma kyrka. Ibid. kap. 86 omtalas en sägen, att Egils lik af

hans styfdotter Tordis blifvit flyttadt från grafhögen till en kyrka.

2 Att man äfven efter kristendomens införande kunde fortfara att kasa dödade fiender, är naturligt; så i Björn Hitdoelakappes saga s. 37 (och 41); de så begrafna bli emellertid af sina vänner sedan "förda till kyrka" (s. 38). — Uppbrännandet af en gengångare i Eyrbyggjasaga kap. 63 sker också efter kristendomens införande.

8 I Vatnsdcelasagan kap. 46 säges dock uttryckligen, att ehuru en del Vatns-dalingar läto döpa sig af biskop Fredrik, dröjde dock Torkel själf och flere därmed, tills kristendomen blifvit lagtagen; Torkel byggde sedan kyrka. Däremot säges här intet om grafplats.en kristen irländing Orlygr flyttat till Island och där byggt kyrka. En annan inflyttad irländing hade en son Bue, som var döpt och aldrig blotade; han lefde på Harald hårfagers tid. När han dog, lät hans hustru, som dock var dotter till en stor »blotman», be-grafva honom under södra väggen af den nämnda kyrkan, som ännu stod kvar, ehuru ingen brydde sig om den; därvid lät hon lägga hans vapen, men intet annat gods bredvid honom (kap. 18).

Det sistnämnda draget återfinna vi i Snorres skildring af Håkan den godes högläggning; han fick med sig alvcepni sitt ok hinn besta bunaå sinn, en ekki fé annat. Det är alldeles tydligt, att författarne med dessa uttryck velat antyda en viss mellanform mellan hedniskt och kristet grafskick1.

Och vid närmare påseende finner man här och där i sagorna andra antydningar om sådana öfvergångsföreteelser, kompromiss-former i grafbruken. I Torfinn Karlsefne's saga (kap. 5) berättas, huru det på Grönland, sedan kristendomen där införts, på grund af de långa afstånden till kyrka blifvit sed, att de döde begrafdes (våru grafnir) vid gårdarne i ovigd jord; man skulle då sätta en stör från den dödes bröst upp till jordytan, och när sedan prester kommo dit, skulle de rycka upp stören, hälla vigvatten i hålet och sjunga däröfver. Sagans författare låter den döde, men för en stund återuppvaknade Torsten Eriksson såsom ett bud från den andra världen förkunna, att detta vore orätt handladt, och att man borde föra honom och de andra samtidigt aflidna till kyrkan, hvar-vid man också borde »gifva deras ägodelar till kyrkan och något till de fattiga».

En särdeles intressant upplysning af liknande art gifver ett ställe i början af Valla-Ljöts saga (kap. 2). En man, som drunknade på 980-talet2, och som varit pnmsignad (förmodligen af biskop Fredrik), blef jordad på gårdsplatsen (jardadr i tiinvellinum) hemma på sin gård.

1 Begrafning i ful] dräkt omtalas utan vidare som kristet bruk i en episod ur den större sagan om Olaf den helige, aftryckt i editionen af Björn Hitdcela-kappe's saga sid. 74: Björn begrafves vid en kyrka på Island i sina kläder.

Kronologien enligt Finnur Jönsson i editionen af sagan.Därmed stämmer på ett märkligt sätt ett fynd, som enligt Kålund (Aarb. 1882, s. 70) år 1855 anträffades vid gården Gaut-lönd på Island. Där fann man just på gårdstunet I 1/2 aln under jordytan ett människoskelett, som synes ha varit begrafdt i sittande ställning, jämte en knif och en brynsten samt skelettet af en hund. Troligen har här varit en begrafning i träkammare under flat mark, alldeles som på det s. k. kristna graffältet på Björkö.

En annan begrafning under flat mark anträffades (o. a. st. s. 67) år 1879 vid Kornsä i Vatnsdalen, »i en banke ud for gården, der dog ikke nu står på sin gamle plads». Där fanns 2 alnar under grästorfven ett skelett med utrustning af kvinnogods1 bland trärester; c:a 6 alnar därifrån hittades andra människoben blandade med ben af häst och hund.

Då, som vi ofvan nämnt, biskop Fredrik särskildt verkat i Vatnsdalen, kunde det vara frestande att anse just denna graf ha tillhört en kristen eller åtminstone primsignad kvinna. Dock är härvid att märka, att just i Vatnsdcelasaga (kap. 41) före biskopens besök omtalas nedgräfning som vanligt grafskick. Det heter där om Ingolf, att han före sin död bad, att man skulle begrafva (grafa) honom i ett annat »hult» än det där hans fränder voro begrafna; ty Vatnsdalsflickorna skulle komma bättre ihåg honom, om han låge så nära vägen (svå ncer gQtu). Och det tillägges, att platsen där han blef jordad, kallas Ingolfshult2.

En begrafning, som något erinrar om de nyss härofvan be-skrifna graffynden, men som uttryckligen angifves som hednisk, förekommer i en *fiâttr» i Flatöboken (I, kap. 345) rörande den grymme isländingen Svade. Denne lät några fattiga män, under sken af att han ville bereda dem arbetsförtjänst, gräfva en stor och djup graf nära sin

gård vid »alimannavägen». Sedan visade det sig, att han ämnade döda dem och jorda dem i grafven, men de räddades af en kristen man, och då Svade skulle förfölja dem,

1 Den i beskrifningen omtalade "stålhuen" kan icke — hvad den nu för-öfrigt må ha varit — förtaga det öfriga grafgodset dess tydliga karaktär af kvinnogods.

2 Jfr ock Egilssaga kap. 84: Torsten Egilssons 10-årige son, som blifvit sårad vid ett öfverfall, dör på hemvägen i ett hult; ok grofu peir hann par i holtit.föll han död af hästen. Han blef då själf som sekr heiåinge begraf-ven i den graf han låtit gräfva åt andra och med honom hans hund och häst at fornuni sid.

På ännu ett ställe i sagolitteraturen omtalas gräfd graf, då det gäller en hedning, men intressant nog försiggår begrafningen i detta fall i ett kristet land. Det är Egil Skallagrimsson (Egilssaga kap. 55), som begrafver sin i England fallne broder. De gräfde en graf, heter det, och satte Torolf däri med alla sina vapen och kläder; före afskedet satte Egil en gullring på hvardera af hans händer, sedan lade de stenar och öste mull därpå (hlödu at grjoti ok jåsu at moldu). Det är just stora stenar jämte jord, som utgör den vanliga fyllningen i de gräfda grafvarna. på Björkö1.

Det framgår af dessa skildringar, att sagornas författare hafva en tydlig tradition om ett grafskick alldeles motsvarande det, som på Björkö är utmärkande för det graffält man betecknat såsom kristet. Och på ett par ställen sätta sagorna, ehuru nästan motvilligt, detta grafskick i samband med begynnande kristna inflytelser. Men om 1200-talets sagonedskrifvare, hvilka väl mestadels voro prester och säkerligen tendentiöst skärpt motsatsen mellan hedniskt och kristet grafskick samt varit angelägna att framhålla det kristna grafskickets omedelbara och fullständiga seger på Island efter år 1000, — om de dock efter mer än 200 år haft ett så tydligt intryck af ett dylikt öfvergångsgrafskick, så är det högst sannolikt att detta en gång spelat en betydlig roll.

Detta är så mycket sannolikare, som äfven det rent hedniska

1 I Egilssaga kap. 27 berättas, huru Egils farfar Kveldulf, som dor p& färden till Island, enligt sin föreskrift blir lagd i kista, som kastas öfver bord och drifver

i land på Island, där hans män funno den och förde den till ett näs, där de settu hana niår ok hloÖu at grjoti. Denna berättelse synes bära alla spår af en sen konstruktion efter analogi af berättelserna om ilanddrifna högsätesstolpar. — Om bruk af kista i dylikt fall under kristen tid finnes ett intressant vittnesbörd i Olaf Trygg-vasons saga (Flatöboken I, kap. 353). Konungen skänker Hallfred vandrasdaskald, då han far till Island, en dyrbar kappa, en hjälm och en ring samt föreskrifver: “de skola följa med ditt lik till kyrkan, men läggas i kistan med dig, om du dör på hafvet". I förra fallet synes ej afses att sakerna skulle följa med i grafven, utan att de skulle skänkas till kyrkan enligt det medeltida bruket. Jfr det ofvan citerade stället i Torfinn Karlsefnes saga äfvensom Eyrbyggjasaga kap. 51.grafskicket bevisligen hållit i sig långt in på medeltiden. Ty ännu den i slutet af uoo-talet reviderade äldre Gulatingslagen stadgar i kap. 23 böter for det fall, att man begrafver lik i högar eller rösen (i hauga atda reysar)

Samma lagställe gifver oss ännu en intressant vink i detta afseende. Där stadgas, att man skall föra hvarje död till kyrka och begrafva honom i helig jord, tttoni ogärningsmän af vissa uppräknade slag samt självspillingar. Dessa skola begrafvas i Jlcedar-måle, hvilket förklaras: »där sjö och grön torfva mötas». Märkligt nog omnämnes begrafning i flasbarmåle äfven på ett ställe i sagolitteraturen, i Landnämabök II, 19, där det om Auör hin djup-auäga2 berättas, att hon enligt sitt förordnande blef på detta sätt begrafven; »ty hon ville icke ligga i ovigd jord, enär hon var döpt». Således har författaren af denna berättelse, hvilken väl far anses tillkommen någorlunda samtidigt med Gulatingslagen, ansett, att ett grafskick som på hans tid begagnades för utskummet bland de kristna, hvilka ej fingo begrafvas vid kyrka, kunde i forntiden ha varit lämpligt äfven för en storättad kristen kvinna, då hon dog bland hedningar utan möjlighet att bli jordad vid kyrka. Det är nog ett gammalt begrafningsbruk, som här går igen; och vi ha verkligen en arkeologisk parallel därtill i de skelettgrafvar från äldre järnåldern, som Vedel3 i talrik mängd anträffat på strand-klapperterrasserna å Bornholms östra kust.

Den kulturhistoriska undersökning vi här företagit har tillika sä att säga en litteraturhistorisk biprodukt att gifva.

Den bereder

1 Det i Smålandslagens Kristnubalker 17 förekommande uttrycket Nvi kan grafua a te/ce hogh annars gäller däremot icke, såsom Liljegren i sin Runlära sid.

122 antar, begrafning i hednisk hög. Ty sammanhanget är här detta: jordar man ett lik och gräfver därvid upp ett annat, som ännu ej är fullt multnadt, bötes ia öre, begrafver man i annans "ättehög* och detta blir angifvet, bötes 6 öre. Innebörden af ordet “ättnhög" förklaras af Hyltén-Cavallius, Vårend och Virdarne II, 297, som påvisar att det ännu i dag i vissa delar af Småland användes om gemensam släktgraf på kyrkogård. I den betydelse ordet nu för tiden stundom brukas = "hednisk grafhög", synes det ej förekomma 1 den gamla litteraturen.

3 Densamma som Unnr hin djupauöga i Laxdcelasagan, hvilken dock har en helt annan framställning af hennes begrafning; se ofvan.

3 Bornholms oldtidsmindcr s. 137 ff.oss nämligen möjlighet att i afseende på en viss detalj konstatera, i hvad mån den isländsk-norska sagolitteraturen, nedskrifven två århundraden och mera efter de tider den skildrar, lyckats bevara en äkta tradition om dessa tiders lif och åskådning. Det måste då erkännas, att det trots många små misstag i enskildheter är en förunderligt god kulturhistorisk kunskap, som 1200-talets sagoförfattare visa sig äga. Men på samma gång kan man iakttaga, huru jämnlöpande med litteraturens allmänna förfall under 1300-talet äfven den gamla goda traditionen på det antikvariska området mer och mer går förlorad.Zur vokaldauer im deutschen.

Von

ERNST A. MEYER.

Ausser Vietors experimentellen bestimmungen iiber die dauer der vokale in einer beschränkten anzahl von wörtern und den ver-suchen von Briicke und Wagner zur bestimmung des verhältnisses zwischen kurzem und langem vokal ist iiber die zeitdauer der vokale im deutschen nichts zuverlässiges bekannt. Im folgenden gebe ich auf der grundlage eines reicheren materials bestimmungen iiber die dauer, wie sie die vokale in meiner eigenen aussprache zeigen. In Angerburg-Ostpr. geboren, wuchs ich in Danzig auf und ver-brachte meine studienzeit teils in Königsberg, teils in Berlin und Marburg. Der häufigc wechsel meines aufenthaltsorts und eigene bemiihungen fuhrten dazu, meine aussprache von den gröberen eigen-tiimlichkeiten der ostpreussischen und westpreussischen mundart zu befreien.

Die untersuchung beschränkte sich auf die betonten vokale isoliert und im tonfall ruhiger behauptung mittellaut gesprochener ein- und zweisilbiger wörter. Erst nachdem hier die gesetze fur die vokaldauer festgestellt sind, kann man mit nutzen daran gehen, die vokaldauer in komplizierteren gebilden, in mehr als zweisilbigen einzeltakten und in taktgruppen, zu untersuchen.

Die methode der lautregistrierung war dieselbe, wie ich sic zur feststellung der lautdauer im englischen befolgt habe: der lautstrom wirkte gegen eine feine gummimembran, deren bewegungen durcheinen schreibhebel auf einem mit bekannter geschwindigkeit vor-beigefuhrten berussten papier aufgeschrieben wurden. Bei einer reihe von versuchen wurden gleichzeitig auch die schwingungen der stimmbänder aufgezeichnet. Wegen einzelheiten der methode verweise ich auf meine friiheren ausfuhrungenl.

Die hauptmasse des kurvenmaterials stammt aus den jahren 1896—98, wo ich es im physiologischen institut der universität Marburg fur das (nicht zum druck beförderte) dritte kapitel meiner dissertation herstellte. Ergänzt wurde es im hiesigen physiologischen institut zu anfang dieses jahres. Die messungen zeigten, dass trotz des zwischenraums von sieben jahren die dauer meiner laute merkbare änderungen nicht erfahren hatte.

Das material besteht aus 132 einsilbigen und 248 zweisilbigen wörtern, von denen jedes durchschnittlich 5mal aufgenommen wurde.

Gerechnet wurde die vokaldauer vom moment der aufhebung des verschlusses oder der enge des anlautenden konsonanten bis zu dem moment, da der verschluss oder die enge des aus- bezw. inlautenden konsonanten

vollzogen ist. Bei anlautendem gespann-tem konsonanten (/ t k f f) ist also die dauer der aspiration des konsonanten in die vokaldauer eingerechnet. Einige bedenken gegen diese abgrenzung stiegen mir wohl auf, als ich jiingst mein däni-sches kurvenmaterial durchmass. Es betrug hier fur die aussprache einer person aus Kopenhagen die dauer des betonten vokals z. b. in satte 12,2, leegge 13,2, bedcekke 14,9, masse 16,4, leege 19,0, haabe 19,0, mase 24,4, in ttzpper, vom einsatz des stimmtons an gerechnet, 10,3, passe 13,6, pose 23,1 h. s. Die dauer des auf die explosion des anlautenden verschlusskonsonanten folgenden stimmlosen hauch-lauts, d. h. der aspiration, betrug in tcepper 11,5, passe 10,0, pose 7,8 h. s. Man sieht, dass bei zurechnung der aspiration die »kurzen» vokale in tcepper, passe ziemlich ebenso lang, wenn nicht gar länger als die »langen» vokale in den wörtern ohne aspirierten konsonan-

1 Beiträge zur deutschen metrik, Neuere Sprachen, bd. VI, s. 9 ff. und Eng-lische lautdauer, Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala, VIII* 3, s. 3 ff.ten im anlaut sein wiirden, dass dagegen ohne die aspiration die absoluten masse besser dem naiven gehörseindruck entsprechen. Zu erwägen ist indessen, dass im dänischen eben die aspiration iiber den charakter des gleitlauts bereits hinausgekommen ist und eine selbständigere rolle im lautgefiige spielt, wie sie in dem häu-figen iibergang der aspiraten in afifrikaten zum ausdruck kommt. Im deutschen und englischen ist die aspiration noch völlig gleit-laut und am besten als stimmloser anglitt des vokals zu bezeichnen. In meiner aussprache betrug beim vokal a die aspiration nach k durchschnittlich 3,2, t 2,6, p 2,4, f 1,8 h. s. Bei kurzem vokal scheint sie etwas geringer zu sein als bei langem vokal. Man kann, sollte man es fur nötig halten, mit htilfe dieser zahlen leicht seine umrechnungen anstellen, um die dauer der vokale ohne aspiration zu erhalten. Die hauptergebnisse der untersuchung werden dadurch nicht wesentlich beriihrt.

Ich gebe im folgenden zunächst die messungen fiir den (be-tonten) vokal a in einzelwörtern, erst in einsilbigen, dann in zwei-silbigen. Die zahlen bedeuten hundertstel von sekunden und stellen mittehverte aus durchschnittlich fiinf einzelmessungen dar. Der phonetischen umschrift liegt das bekannte alphabet der association phonétique zu grunde. ^ bezeichnet den zwischen s und ö ste-henden laut, der in norddeutschen gegenden fiir unbetontes er der schrift gesprochen wird.

Die dauer des vokals betrug in

dän 8,0 fäk 10,1 däs 12,0 bäs 13.9 läk 8,1 man 10,1 gäl 12,3 näf 13.4 mäk 8,3 pan ii,i käs 12,3 gas 13.6 ftäm 8,4 fäp 11,2 läs 12,5 däs 13.6 näp 8,9 bän 11,3 fäx 12,5 fäl 13,* känt 9,o läd 11,6 bäx 12,6 bäd 13.9 däm 9.3 näs 11,6 Itäf 12,8 tän 14,3 läm 9,* max 11,6 häf 12,9 P“f 14,7 mät 9,8 häl 11,6 'äs 13.2 bäf I'4,7 bät io,o näb 11,7 bäd 13.3 tax 14,7täf 14,8 bät 22,0 läb 25.1 mäd 27,6 föd 15,0 fpäs 22,B häx 25,6 häs 27,7 pad 15,8 ftäp 22,5 'äs 25,7 pär 27,7 päz 16,3 fäm 22,6 niäs 25,7 häb 28,t tab 16,4 häk 23,1 bäs 25,8 pän 28,3 par 16,7 bäk 23,1 J*f 26,0 bäz 28,8 fäb 17.9 feP 23,2 läm 26,4 täg 29,2 när 18,3 läx 23,2 bäd 26,4 Päf 29,2 dar 18,5 låg 23,’ bär 26,6 täx 30,0 g“P 20,1 fäk 23.9 län 26,6 fäl 30,2 häm 20,9 mät 24,2 kän 26,7 zäl 30,0 dän 21,8 bän 25,1 läs 27,1 fäd 31.3 här 21,9 gar 25,2 näs 27,1 fäb 32,8 Die dauer des betonten vokals betrug in läpdn 5,2 räkj, 7,8 'ärak 8,8 zänd 10,1 'apl 5,5 'ämn 7.8 län~i 8,9 häsn 10,2 såkdn 5.6 namo 7.8 dämd 8,9 ’äss 10,3 mäpd 5.’ bäbdl 7.8 fäpd 9,0 bägjn 10,3 'äku, 5,7 dätl 7.9 gätd 9,0 däre 10,3 hätd 6,2 pätn 8,0 täpd 9.i näfd 10,5 mäu 6,3 gä k.ix 8,0 bämdl 9.2 tägd 10,6 näkdn 6,5 m&di 8,0 räpd 9.2 känd 10,8 niadin 6,9 zäb.i 8,2 pätd 9.2 bäzl 10,9 bätn 7.i l&kdn 8,3 läld 9.i zäsn 11,0 'ämd 7.i häkdn 8,5 fätn 9.6 täsd 11,1 täp.i 7.4 päpd 8,5 bänan 9,6 bäm 11,1 'amdn 7.4 läx'3 8,5 läb.in 9.6 mäzl 11,1 7.5 häkx 8,6 'äsn 9.8 bäsn I 1,2 lätd 7,5 gäma 8,6 mäsd 9.8 käibdl 11,2 fökdl 7.6 rätd 8,7 bäxd 9.8 gäld 11,a näU 7.7 täkd 8,7 käpd 9,9 båld 11,8 bäkdn 7-7 tätd 8,8 kätd 10,0 räfn 11,4 ftätn 7.8 'afd 8,8 m 10,0 räbd 11,4hala 11,4 Sägdt 16,4 gäsn I 1,5 färn 16,5 pusd 11,6 häpxn 16,9 gasd 11,7 häkdn 17,0 päsn 11,7 fäpd 17,2 fäxs I 1,8 mäsd I7.G Jabas 12,2 läkdn 17,7 ftam 12,5 mäsn 17,8 täfl 12,6 säba 17,8 tah 12,6 rätd 18,1 Ja/a 12,7 läkd 18,1 fazl 12,7 bäbdl 18,1 radd 13.0 fät.i 18,2 kufe 13.1 käU 18,2 Jadn 13-1 dätum 18,2 kasd 13.2 pätn 18,3 kärd I 3.2 käpxn 18,5 Ja/n 13.3 mäl.i 18,6 häfd 13,4 ftäfi 18,6 fäld 13.6 'ändn 18,7 ragdn 13.5 mädj, I 8,7 Jasn 13.6 päkd 18,8 täfd 13.? 'ämdn 18,8 ftämx 14,2 'ärdn 18,8 ftätn 14,9 näsn 18,9 färn 15,0 'äsn 18,9 päzl 15,1 bäkd 19,0 käld 15,6 båtn 19,0 täpd 16,0 dätn 19,1 täpx 16,1 fätn 19,1 päpd 16,2 nätd 19,2 bäkdn 16,8 räkd 19,2 fpåtn 16,3 ’äsd 19,3 'åtdm 16,3 mäkdl 19,5 ftäbds 19,5 zäba 22,3 bäta 19,6 /ädx 22,4 lätnd 19,0 rägdn 22,5 'äbdl 19,6 zägdn 22,5

hä/x 19,7 rädd 22,5 päta 19,8 nägdn 22,6 dävit 19,8 ftärd 22,6 gätd 20,0 häbd 22,7 dämd 20,1 /äh 22,7 zäld 20,1 näzn 22,8 nämd 20,3 täld 22,8 fpäsn 20,8 zäne 22,9 tätn 20,4 tåga 23.0 mäne 20,5 täU 23,0 fä/n 20,0 'äzn 23.1 mädn 20,6 kälx 23,1 rätn 20,9 mägA 23.2 gäsn 20,9 päfd 23,4 hadx 20,9 rämdn 23.6 dätn 21,0 fäbds 23.' rö/n 21,1 mändn 23.8 kägdn 21,8 zäsn 23.8 päxd 21,4 gäbdl 23.9 /äzl 21,4 käro 24,1 /and 21,7 hå/i 24,2 fä/d 21,7 fäld 24,7 räbd 21,7 /äran 24,6 rädd 21,7 båba 24,6 läbdn 21,7 /ädn 24,6 käbdl 21,8 näzd 24,6 täbds 22,0 nädl 24,7 /äbdl 22,0 gäbd 24,8 /äz.i 22,0 /äzaln 24,8 täfl 22,2 säman 25,2hägx 25,3 hägn 26,3 äära 26,0 färon 27,8

bäzd 25,9 bädn 26,5 bädd 26,8 lädn 28,2

fädn 26,2 kädx 26,0 häbm 26,9 käzd 31,6

fäbd 26,8 näbd 26,6 bård 26,9 32,9

Vereinigcn wir in diesen reihen die werte fur ä bezw. ä, je nachdem sie vor gespanntem oder ungespanntcm verschluss- oder engenlaut, vor nasal, l oder r stehen, in durchschnittsvverten, so erhalten wir folgende tabelle, in welcher die exponenten 1 d s *” den charakter des aus- bezw. inlautenden konsonanten als gespann-ten oder ungespannten verschluss- oder engenlaut oder nasal angeben.

ä‘ 9,b an 10,1 ål 12,6 ä3 13,1 äd 14,4 a* 15,0 är 17,8 ä‘ 22,8 ä" 24,8 äT 25,3 ä5 26,1 äx 27,9 åd 28,0 äl 30,1 äl 7,9 än. 8,6 äi 10,6 äl 11,4 äl 12,1 ä~ 12,6 är. 12,5 ål 18,3 äi 20,6 ä” 20,8 äl 22,2 äi 23,1 ä? 24,2 är. 24,7

Die tabelle zeigt zunächst, dass, wie zu erwarten, der vokal im einsilbigen wort unter sonst gleichen verhältnissen durchweg etwas länger ist als im zweisilbigen.

Sie zeigt ferner, dass ähnlich wie im englischen auch hicr die dauer des vokals in beträchtlichem grade abhängt von dem charakter des dem vokal folgenden konsonanten.

Vor gespanntem konsonanten ist der vokal kiirzer als vor dem entsprechenden ungespannten, und zwar ist die kiirzung des vokals vor gespanntem verschlusslaut verhältnismässig stärker als vor gespanntem engenlaut:

ä1 åd = 1 1,52 äl Ii 1,34 ä1 äd --- 1 1,28 äl ai = 1 1,27 äs ä* = 1 1,16 äi äz = 1 1,10 äs ä* --- 1 1,07 äi ä* = 1 1,17 Vor engenlauten ist ferner der vokal unter sonst gleichen umständen länger als vor verschlusslaut, was besonders beim kurzen vokal hervortritt1:

1 Wenn Wagner {Der gegemvärtige lautbestand des schwäbischen in der mundart von Reutlingen, schulprogramm, Reutlingen 1891, s. 183) angiebt, in der2* : Ä* = i : i,38 äi : äi = i ; i,44

ä‘ : äs = i : 1,14 a* : a* = i : i,is

Nasal wirkt auf vorhergehenden vokal kraftig ktirzend.

Der r-laut (gerolltes zungenspitzen-?-) wirkt auf kurzes a aus-gesprochen längend.

Die verschiedenen einfliisse, die der folgende konsonant auf den vokal ausiibt, gehen nicht so vveit, dass die sphäre des kurzen vokals, wie im siidenglischen, an die des langen vokals heranriickt oder sie gar zu einem teil iiberdeckte. Selbst die schwankungen der einzelwerte um den durchschnittswert herum, wie sie in den reiben auf s. 349 ff. einigermassen zum ausdruck kommen, sind nicht so gross, um nicht die beiden lager des kurzen und des langen vokals deutlich von einander getrennt zu lassen.

Wir haben bisher nur den vokal a betrachtet. Uber die frage, ob zwischen qualität und dauer des vokals eine beziehung besteht, geben die folgenden reihen aufschluss. Die in klammern stehenden zahlen bezeichnen die anzahl der einzelmessungen, aus denen der davorstehende wert als mittelwert gewonnen ist. Es betrug die dauer des (betonten) vokals in

bit 7.9 (2) bid 11,8 (2) bis n,6 (2) but 8,7 (2) bud 11,9 (2) bus 11,8 (2) bst 9,6 (2) bed 12,6 (2) bes 12,6 (2) bot 10,0 (2) bod 13.2 (2) bos I3,i (2) bat 10,9 (2) bad 13.6 (2) bas 13.1 (2) bit 16,9 (2) bild 23,1 (2) bus 20,5 (2) but l8,B (2) bid 23.2 (2) bis 22,4 (2) bet 19,5 (2) böd 25,4 (2) bös 23,9 (2) böt 20,7 (2) bed 2 5,8 (2) bes 24,8 (2) bät 21,B (2) bäd 25,8 (2) bäs 24,8 (2) Reutlinger mundart sei vokal vor spirans (und sonorlaut) körzer als vor

verschluss-laut, so erklärt sich das daraus, dass er bei vokal vor verschlusslaut die dauer des verschlusses zum vokal hinzurechnete, bei vokal vor spirans aber nur den vokal bis zum eintritt der enge mass. In wirklichkeit zeigen die kurven in seiner arbeit, dass auch in den von ilim untersuchten fällen vokal vor verschluss kürzer war als vor enge (vgl. die kurven för bäs und dädt bäs und däd).gdbit 16,2 (3) fitd 16,i (15) bldd 23.1 (s) di gyt I9.i (s) putd 17,7 (15) bedd 25,3 (2) gdbét 19.4 (s) pétd 18,1 (ig) bydd 25,5 (s) tsu gut 20,6 (2) päU 19,6 (is) budd 26,1 (1) gdbOYt 21,8 (3) pötd 19,8 (15) boydd 26,2 (2) eJ. baot 22,3 (2) baodd 26,4 (i) eJ, b~6t 22,4 (3) bido 25,2 (20) bödd 26,6 (1) gdböt 22,7 (3) budd 26,2 (21) bädd 26,8 (4) eJh bät 25.2 (s) bedd 26,6 (31) baedd 27,3 (2) gddaet 25.4 (s) bödd 28,2 (is) bedd 27,8 (2) bädd 29,0 (ie) Aus den reihen ergiebt sich die interessante tatsache, dass im norddeutschen die dauer des vokals abhängt von der hohe der zungenstellung: am kiirzesten sind die hdchsten vokale i und u, länger ist e, am längsten o und a. Das material, das ich fur andere deut-sche mundarten besitze, weist darauf hin, dass diese erscheinung nicht nur auf den sprachbezirk beschränkt ist, dem ich angehörel. Ich gebe einige messungen fiir personen aus der provinz Posen, der provinz Sachsen und aus Hessen. Die zahlen zeigen zugleich, dass auch beziiglich der abhängigkeit der vokaldauer von der art des nachfolgenden konsonanten meine mundart unter den deutschen nicht einsam dasteht. Den wörtern ging bei den versuchen ein unbetontes präfix, artikel oder personalpronomen, voraus, das hier der kiirze halber weggelassen ist. Die dauer des betonten vokals betrug

för O. H. aus for H. C. fur H. H. aus Birkholz in Posen aus Uebigau Marbach bei bei Torgau Marburg i. H. khipd 7.0 phlp3 11,8 kipd 7,1 hpd 6,3 betn 7.2 k^ipd 12,6 päpd 9,6 betd 8,2 budd 7.' bibi 12,9 kasd 9,8 pp-apål 11,2 bibin 8,0 kytd 14,2 bvdd 11,0 biti.i 11,7 1 Auch in der mundart von Reutlingen scheint ein ähnliches verhältnis statt-zufinden. Ich finde nach Wagners kurven unter benutzung des auf taf. IV gegebenen massstabes för die vokale folgende zeitwerte: bib 29, böb 31, beb 34, k^ub 3c, k^äb 36, bib 12, böb 13, b$b 14, kfiub 13, khåb 15 h. s.0. H. H. C. H. H. in hYtd 8,3 bétn 14,4 klpd 14,7 libd 13.4 k^etd 8,4 phut3 IS,G rétd 15.6 dtbd 14,5 räto 8,8 phätd 17,7 putd 16,7 budd 15.4 lJlåpd 8,9 mäsd 19,0 päpd 18,2 beU 15,8 måsd 9.6 Jpäpj, 19,3 köp.l 18,2 bétd 18,2 phåpd 10,3 k^ctd 19,6 budd 22,7 phéu 18,5 gåsd 11,4 k^atd 19,9 rcd-i- 22,8 fléU 19,2 bårdn 12,4 rätd 20,8 khäU 20,7 kPåsd 12,5 budd 21,9 bärd 25,4 Ich habe dieselbe erscheinung schon fiir das siidenglische nachgewiesen und wciss aus meinen materialsammlungen, dass sie noch fiir eine reihe anderer sprachen gilt. Es scheint sich hier also nicht um etwas zufälliges, nur fiir eine mundart oder gar nur fiir ein individuum giltiges, sondern um eine allgemeine, offenbar in der natur der laute begriindete erscheinung zu handeln. Physio-logisch leicht erklärlich1, wird sie vor allem den sprachhistoriker nicht befremden. Aus der geschichte so mancher sprachen wissen wir, dass zu zeiten, da die quantität der vokale in stärkere bewe-gung geriet, die hohen vokale eine ausgesprochene neigung zur kiirzung bezw. beibehaltung der urspriinglichen kiirze zeigten, die niedrigeren vokale dagegcn die entgegengesetzte neigung zur auf-gabe der urspriinglichen kiirze.

Die diphthonge wie auch die gerundeten vorderen vokale y e zeigen, wie aus den reihen auf s. 354 hervorgeht, keine beson-dere länge gegeniiber den iibrigen langen vokalen.

Zum schluss noch einige worte iiber das verhältnis von kurzem zu langem vokal. Nach der tabelle auf s. 352 berechnet sich der durchschnittswert fiir a im einsilbigen wort auf 13,2, fiir ä auf 26,5, fur a im zweisilbigen wort auf 10,8, fiir ä auf 22,0 h. s. Das verhältnis von kurzem zu langem a ist also im einsilbigen wie zweisilbigen wort ziemlich genau gleich 1 : 2. Dasselbe verhältnis er-

1 Vgi. meine ausfdhrungen dazu Ettgl. lantdaiar, s. 39 f.halten wir, wenn wir in den reihen auf s. 353 die betreffenden zeit-werte (bit \ bit, bet: bet u. s. w.) mit einander vergleichen*. Auch Vietor giebt Elemente der Phonetik etc.5, s. 277 dieses verhältnis fur seine westmitteldeutsche aussprache an. Doch ist das nur eine scheinbare ubereinstimmung der ergebnisse, da Vietor die verschluss-dauer des folgenden konsonanten zur dauer des vokals hinzurech-nete. Dieselbe m. e. ungerechtfertigte lautabgrenzung fuhrte Wag-ner dazu, das verhältnis von kurzem zu langem vokal in der Reutlinger mundart auf 2 : 3 festzusetzen. Misst man in den seiner abhandlung beigegebenen wortkurven die dauer der vokale in Inb, bib, béb, beb, k^äb, khåb, böb, bob, k^iib, khub, däd, dåd, diese dauer gerechnet vom moment der explosion des anlautenden konsonanten bis zum moment, da der verschluss des auslautenden konsonanten vollzogen ist, so ergiebt sich ungefähr 2 : 4,9 als

verhältnis der kiirze zur länge.

Verwerten wir fiir unsere frage schliesslich noch die messun-gen, die oben s. 354 f. gegeben sind, so erhalten wir die folgenden verhältnisse. Fiir O. H. aus prov. Posen: jj*: yl: — I : 1,7 —V : IP = 1 : 1,7 — as : äs = 1 : 2,0 — ar: är — 1 : 2,1 — äl: äf = 1 : 2,1 — £(: é(= 1 : 2,2 — itd : ud = 1 : 2,8; fiir H. C. aus dem sächsischen: ä?: å? = 1 : 1,9 — ud : ud — 1 : 2,1 — : ip — I : 2,1; fur H. H. aus dem hessischen: åv : äf = 1 : 1,9 — V : & = 1 : 2,1. Die verhältnisse hier liegen durchschnittlich dem fiir meine aussprache geltenden verhältnis I : 2 nahe.

1 Meine fröhere angabe (Maitre Phonétique 190t, s. 60), es verhielte sich in meiner aussprache kurzer zu langem vokal wie 1 : 2,67, beruht darauf, dass ich die vokaldauer nach gespanntem konsonanten damals ohne aspiration rechnete und zur berechnung der durchschnittlichen dauer von ä und ä auch werte der vokale vor konsonantenverbindungen verwendete, wodurch besonders der mittelwert fdr ä be-trächtlich gesenkt wurde.Ormr Snorrasons bok.

En förkommen, men till största delen i afskrift bevarad fornnorsk-isländsk membran.

Af

V. GÖDEL.

I den samling af »gamla böker, manuscripter, trychte arbete och collectaneer», som Johannes Thomse Bureus 1651 »offererade» Kungl. Maj:t och kronan, stod som nummer ett:

»Ormer Snorresson, på Pergament, in folio, rätt gammal Suänska, och mächta tätt styl, om Troiae förstöring, och Ängelands första bebygning, samt een hoop andra Historier, angående Frankerike och Tyskland».

I den af G. E. Klemming ombesörjda editionen af självfva donationsbrefvet1, heter det i noten om den här ifrågavarande handskriften: »Tillhörde förmodligen aldrig Bureus, utan kronan sedan gammalt. Var utlånad till O. Rudbeck och förstördes i den stora Upsalabranden 1702. Enligt uppgiften i Verelii Index Lingvje Veteris Scytho-Scandicas, 1691, innehöll denna codex: Trojomanna Saga, Anundar Jarls Sona saga, Magus Jarls saga, Lais, Floretz, Berings, Remundars, Eriks, Iwents, Bewis, Myrmans, Parthalops, Enohs & Parcivals sagor. — Af flera sagor torde afskrifter ur denna codex ännu finnas i Kongl. Biblioteket».

1 Ur en samlares anteckningar, Stockholm & Upsala 1883—86, s. 96 ff. Omtryckt i Anteckningar af Johannes T hom (B Agrivillensis Bureus, utg. af G. E. Klemming i Samlaren 5, 5 ff. Sthlm 1885.Redan af dessa uppgifter, särskildt den som refererar sig till Verelius' Index, finner man, att Ormr Snorrasons bok varit en forn-norsk-isländsk handskrift, innehållande den isländska bearbetningen af Tröjumanna saga och de med den förenade Breta spgur samt åtskilliga mindre af de s. k. Fornspgur suörlanda. Bureus' »rätt gammal Suänska» lär icke förleda en eftertänksam läsare att identifiera den med den fornsvenska uppteckningen af Historia trojana. En blick litet längre fram i donationsbrefvet skall för öfrigt upplysa honom om, att Bureus använder precis samma uttryck om de välkända J>iöreks och Barlaams saga. I denna punkt göres alltså ej mera vittne behof.

Däremot torde en närmare utredning vara behöflig, om det blir fråga om handskriftens historia och hvad som möjligen fins kvar af densamma i afskrift.

I mitt arbete öfver Fornnorsk-isländsk litteratur i Sverige1, har jag sökt leda i bevisning, att den »trufa saga 7 brutus 11121, hvilken fins upptagen å förteckningen öfver de böcker, som tillhört den i början af 1300-talet i Bergen residerande biskop Ami Sigurös-son, är identisk med den hos oss under 1600-talet så ofta omnämda och citerade Ormr Snorrasons bok. Få de skäl, som där fram-dragits, anses tillfyllestgörande — för de forskare, som haft anledning beröra frågan, hafva de så varit — så följer däraf, att handskriften icke kan vara nedskrifven senare än 1300 och af åtskilliga småomständigheter att döma icke heller gärna tidigare än 1250. Den torde sålunda liksom dess gamla goda kamrater i Arnes bibliotek, J>iöreks och Ölåfs saga, fa sättas till senare hälften af 1200-talet. Liksom så många andra af Arnes böcker skulle den sedan vid midten af 1400-talet genom förmedling af Birgittinerklostret Munkalif i Bergen hafva kommit öfver till Vadstena för att sedan dela dess bokskatters öden.

Den äldsta notis jag funnit om Ormr Snorrasons bok på svensk mark, står att läsa i Johannes Thomas Bureus' Anteckningar. För den 23 juni 1602 heter det nämligen där: »Skenktes migh

1 !>. r, Stockholm 1897, s. 20 — 33.Ormer Snorrasons bok af Hans Nilson»1. Hvem denne Hans Nilsson varit, är jag icke i stånd att närmare upplysa om. I riks-registraturet för denna tid fins en konungens »trotienare» med detta namn, cn betrodd man, som användts vid beskickningar och offentliga uppdrag till »Rijkzens gagn och beste», och som på ett par ställen nämnes tillsammans med sekreteraren vid kansliet Michel Olofsson. Emellertid har han varit en vän till den store samlaren, med hvilken han stått i litterärt utbyte. För den gamla sagohand-skriften fick han som gengåfva af Bureus en vacker kodex af helsingelagen.

På hvilken väg Hans Nilsson kommit öfver Ormr Snorrasons bok, veta vi icke. Men han har tydligen hört till de bokintresse-rade och har liksom de lärde på denna tid synat och väl äfven skattat de rika bokförråd, som förvarades i »libreriet» på Gråmunke-holmen, i hvilket äfven Vadstena klosterbibliotek en tid var in-rymdt, innan hufvudkontingenten af detsamma öfverlemnades till Uppsala universitet. I nämda Anteckningar för den 4 februari s. å. har Bureus noterat: »Vore iagh samt medh Mich. Ols., Johan Jör., d. Nils, Skytten, Hans Nilson, M. Ambiörn uti Bibliotheket i klostret (då reefs muren från dören då togos der böker)»

1 Bureus' ägo blef den gamla membranen föremål för studier och tolkning. Han hade också vetat intressera Gustaf Adolf för densamma och en dag »minte» denne sin bibliotekarie »på om Troian krigz boken gamble Svenskan»3. Det var fråga om dess utgifning af trycket, hvarför också Bureus omsider den 16 januari 1629 »lefrerede . . . Abr. Kempio Ormer Snorras bok til at skrifva ut åt konungen». Men arbetet synes redan i dess början hafva blifvit afbrutet. Den »6 Febr. tog iag igennen», säger Bureus om handskriften i sina daganteckningar, utan att närmare förklara, hvarför detta skett, och man hör sedan ingenting om hela företaget förr än vid rådssammanträdet den 13 januari 1636. Man hade

J G. E. Klemming, Ur en samlares anteckningar, Sthlm & Upsala 1883—86, s. 19.

2 G. E. Klemming, Anf. arb. s. 17.

3 Jfr V. Gödel, Fornnorsk-isländsk litteratur i Sverige 1, Stockholm 1897, s. 217 f.vid sessionen denna dag behandlat några andra antikvariska frågor och i sammanhang med dem kommit att tala om »Ormus [-Norres-sons[l]-] {+Norres- sons[l]+} book om någre Göthiske saker och dedt Trojaniske kriget, hvilken ähr medh abbrevieradt gammal stylo skriffvin», hvarvid man fann för godt, att det »pålegges Johanni Buneo Antiquario, dedt han samme book affsetter medh fulle och uthtryckelige literis och på språck, som man förstå och den läsa kan»1.

Men detta arbete blef aldrig af Bureus utfördt. Emellertid har han begagnat handskriften som källa för sina ordboksarbeten och han hade den i sina tankar, när Stiernhielm med kungligt tillstånd hade, jämte mångt och mycket annat i manuskriptväg, fört den med sig öfver till Wasula i Lifland. När emellertid väntan blef Bureus för lång, så anhöll han hos regeringen om att få tillbaka de sköna antikviteterna. Den 17 februari 1648 återställdes de också i Bureus' vård, åtföljda af en kunglig skrifvelse, däri Bureus allvarligen uppmanas att »något gott arbete uthj wåre Swenske antiquiteter förrätta och förfärdiga», då han »nu så länge legat ther öfwer och nutit ett anseenligit beneficium och vnderhåldh», för så vidt man nu kunde vänta något af honom, där han går »på grafwenes brädd»2.

Den gamle giktbrutne och sjuke forskarens svar var hans ofvannämda donationsbref, genom hvilket den gamle membranen officiellt inrangerades i Riksarkivets samlingar. Där förvarades den sedan till 1666, då den jämte andra af »Bureus' manuskript» lånades ut till Olof Verelius i och för hans ordboksarbeten. Genom Olof Rudbecks anhållan hos kanslern, Magnus Gabriel de la Gardie, blef lånet genom dennes förmedling beviljadt och handskrifterna af Rudbeck personligen transporterade öfver till Uppsala. Detta enligt Rudbecks egen berättelse i det akademiska konsistoriet den 10 juni 16828. Han lemnar också vid samma tillfälle den upp-

1 Svenska riksrådets protokoll, utg. af K. Riksarkivet genom Severin Bergh, 6, Sthlm 1891, s. 10.

2 Riksregistraturet för nämda dato.

8 Se protokollet för nämda dag i Uppsala akademiska konsist. arkiv. Jfr

V. Gödel, Anf. arb. s. 275 f.lysningen, att »sedan dhe i Collegio Antiqvitatum hade öfwcrens kommit åthskillige arbeten förfärdiga dem de sins emellan skiftade, och H. Axehielm sigh påtogh at vertera Orm Snoresons och Wilkina, togh H. Axehielm samma böcker till sigh». Vi finna dem sedan under de närmaste 15 åren vandra omkring bland de lärde vid universitetet, under det att Hadorph, vårdaren af Antikvitetskollegiets samlingar, då och då gjorde påminnelse om, att de borde återställas. Men det var ingen som lystrade härtill. Riktigt allvar af saken blef det också först efter Vereiius' död 1682, då infor-dringsmålet lades i den energiske Claudius Arrhenius’ händer. Som rektor gjorde denne å ämbetets vägnar hos vederbörande en bestämd anmaning om lånens klarerande. Det hade till följd, såsom rektor själf i sin redogörelse till kanslern säger, att Axehielm en vacker dag »togh igen af H. Olavo Rudbeckio Wilkina Sagus gambla Ms:t och sin nya version. Item Orm Snorresons book, hwar uti, bland annat, Trojamanna sagu war: hwilcka tree böcker han en god tijdh tillförenne H. Olavo Rudbeckio skiänckt och gifwit hade, och nu igenbekommandes den 2 Martii qwitterade» 1. Härpå lem-nar Rudbeck vid konsistoriesammanträdet den 10 juni den förklaringen, att de båda handskrifterna »Wilkina Sage och Orm Snoresons Sage, der utinnan Trojemanna Sage och så står skrifwen, begärte iagh att Sal. Vereiius åt migh till läns begära wille af H. Axehielm, men emädan han dem intet fick der, badh iagh min Swåger Lundium begiära dem: Men iagh fick dem ändå intet: En tijdh der efFter, sände Axehielm sielf dem till migh och skänkte migh dem, emädan han sade ingen giöra bättre medh dem, och de warit hans Sal. Swärfaders Burei, hwars nampn och så stodh uthi dem. Mefi sädan som Archivum fordrade dem, och inga Sal. Verelii reverser där på wijstes, lefwererade iagh dem tillbaka till

H. Axehielm, at få dem Rectori; effter iagh sade dem migh willia låta hans handom få» 2.

1 Se Rectoris och consistorii förklaringh öfwer dess afgångne bref till samptl. erfwingarne af sahl. Herr Verelii sterbhuus, sampt w ide r lä gg ni n g på theras swaar, manuskr. i Kungl. biblioteket.

2 Enligt protokollet för nämda dag i Uppsala akad. konsist. arkiv.Därmed gick den gamla Ormr Snorrasons bok tillbaka till Riksarkivet, hvarifrån den öfverlemnades till Antikvitetskollegiet, såsom redan föiut skett med andra fornnordiska manuskript. Det är stor anledning antaga, att kollegiet sedan icke släppte den ifrån sig. Ännu vid inventeringen 1693 fins den kvar i dess samlingar1, och Klemmings påstående, att den förstördes i »den stora Upsalabranden 1702», torde därför få korrigeras till »slottsbranden i Stockholm 1697». Klemming har gifvetvis haft kännedom om att Rudbeck haft handskriften i sitt förvar, men han har tydligen icke haft tillfälle att följa det långvariga och trassliga infordrings-bråket, som följde på Verelius’ död, för att se, att den af Rudbeck återlemnades. Emellertid har han dock sedermera själf kommit i tvifvel om riktigheten af sitt kategoriska påstående, ty i ett å Kungl. biblioteket förvaradt exemplar af A. I. Arwidssons Förteckning öfver Kongl. bibliothekets i Stockholm isländska handskrifter, Sthlm 1848, fins en af hans hand om papp. fol. nr 58 gjord anteckning: »Efter den dyrbara pergamentshandskriften Orm Snorre-sons bok, kommen till Sthlm sannolikt 1448, uppbrunnen hos Rudbeck i Upsala 1702», till hvilken han senare gjort det lilla tillägget: »eller Stockholm 1697». Emellertid — Ormr Snorrasons bok är och förblir borta.

Innan den gick förlorad, har den dock till största delen blifvit afskrifven. Genast efter det att Antikvitetskollegiet fått den efterlängtade membranen i sin ägo, började man att kopiera densamma. Resultatet då blef dock endast den obetydliga början, som nu föreligger i Kungl. bibliotekets papp. 4:0 nr 29 och cod. Ups. R: 706:1, den förra stannande i I7:de, den senare i 25 kapitlet, båda skrifna af en och samma hand, amanuensen Harald Wisings, såsom det synes2.

Emellertid blef dock ett lo-tal år senare vid det stora kopie-ringsärbete, som utfördes af kollegiets isländska amanuenser äfven Ormr Snorrasons bok ordentligen afskrifven. Helt säkert har den blifvit kopierad från pärm till pärm, äfven om afskrifterna af ett

1 Se V. Gödel, Anf. arb. s. 285.

5 Jfr Katalogerna öfver de resp. handskriftssamlingarna.par smärre berättelser, de i Verelius’ ofvan relaterade

förteckning sist upptagna Enoks och Parcevals sagor, ej blifvit bevarade intill våra dagar. Men af alla de öfriga existera uppteckningar, af hvilka de flesta bevisligen, de andra helt sannolikt härröra från Ormr Snorrasons bok. Dessa äro Kungl. bibliotekets:

1) Papp. fol. nr 58: Tröjumanna saga, Breta sQgur, Mågus saga, Laes f)åttr och Geiraräs f>ättr ok Vilhjålms Geirarössonar.

2) Papp. fol. nr 46: 1—3, 6: Ivents saga Artuskappa, Ereks saga Artuskappa, Bevers saga och Partalopa saga.

3) Papp. fol. nr 47: i, 3—5: Mfrmants saga, Flovents saga, Remundar saga och Basrings saga.

Samtliga dessa afskriftcr äro utförda af amanuensen i Antikvitetskollegiet Jön Vigfiisson under åren 1690—91. Formen är den för dylika arbeten från denna tid vanliga. Bladet är deladt i tvänne spalter, af hvilka den inre är använd för texten, medan den yttre reserverats för jämnlöpande svensk öfversättning. Utförlig titel till hvarje saga, äfvensom uppdelning i kapitel jämte numrering och öfverskrift, hvilket allt man här möter, är något, som tillagts och utförts af skrifvaren själf. Hvad för öfrigt beträffar noggrannheten gent emot originalet, så är den hvarken större eller mindre, än man är van att finna i arbeten från denna tid med dess i allmänhet godtyckliga uppfattning i dylika fall. Förkortningarna äro upplösta, utan att ens någon konsekvens blifvit iakttagen, språkformen har moderniserats, och små förklarande tillägg ha blifvit gjorda, där skrifvaren så funnit af nöden.

Angående tiden för afskrifternas utförande finnas ganska noggranna anteckningar å hvarje arbete, men om originalet icke ett ord. I denna senare punkt måste man alltså söka upplysningar och intyg från annat håll. Dess bättre har, såsom vi redan sett, den gamla membranen varit flitigt använd af 1600-talets lärde, i synnerhet lexikograferna och bland dem särskildt Johannes Thomse Bureus och Olof Verelius. Den förre har lemnat smärre utdrag urhandskriften i sin allbekanta »Sumlen* 1 samt dessutom excerpe-rat den i och vid samlande af material till sitt i manuskript utförda, men sedermera aldrig till trycket befordrade Götkiskt och gammal-svenskt lexicon2, liksom äfven Vereiius brukat den som källskrift vid utarbetandet af sin Index lingvce veteris Scytho-Scandicce, Upsalae 1691. Bureus är här som alltid ytterst noggrann såväl med afseende på återgifvandet af de anförda citaten som ock med hänvisning till själfva platsen i originalet, Vereiius däremot mera knapphändig och summarisk. Man hänvisar i allmänhet under titeln: »Cod. Orm.», ofta med tillägg af namnet på de enskilda sagorna, betraktade såsom särskilda delar af det hela, understundom endast under själfva sagans titel, i synnerhet när det gäller en sådan som Tröjumanna saga, handskriftens hufvuddel. Efter titeln anföres sida, hos Bureus också alltid rad.

Af de citat jag samlat och belagt, skall jag under paralell sammanställning med Vigfussons text tillåta mig anföra följande:

Tröjumanna saga och Breta sogur samt Mågus saga med J>®ttir.

F: a. 13: Forsea (s. 124).

Troja m. Sagu. 24 b. 11. Ok hyg-ger ek at enn mundi fr uppi vera til lids mannum sinum ef {>? hef-di sva mikla forsea sem afl ok kapp.

- Fela (s. 124).

Troj. M. Sagu. 26: 20. Ok badh [Hecuba yEneam] han fela Polex-enam for fra fiandnim. En han fck hena i hender Anchises ok

Papp. fol. nr 58. Bl. 105.

Ok hyggur ek at enn mundu I>eir uppi vera til lids sinum Mgnnum eff>eirhef-du sva mikla forsea sem kapp ok afl.

- Bl. iiov—mr.

Hecuba Drottningh maetti Enea £ä er hon flydi or hgllinnj ok bad hann fela Polexenam fyrir feirra fiandmgnnum, enn hann

1 Handskrift å Kungl. biblioteket (Antikvitetsark:s sign. F: a. 12).

3 Handskrift å Kungl. biblioteket (Antikvitetsarkrs sign. F : a. 13). Med ordboken följer som bihang en af Bureus uppgjord u Ordlista till Konunga och höfdinga styrelse, med tillägg ur lagarna yn. härnedan citerad: F: a. zj. Ordl.fal han henna vm stund' saker. En fijer Casandra ok Andromaca fal[u]z i frigiar hofi.

F: a. 13: Freyiu (s. 121). Troiomana Sagu 28:27. J»aer|>o2r h? J>' f'yiu syst' sini . . . hafdi sva Girker markat skioldu sina at j?' var draegin a Sif en a skioldum troiomanna var scrifut f'yia f.

Index: Skemtan.

Cod. Orm. pag. 48. J>ad er odrum jafnan skemtan er aunan angrar.

Sumlen: Bl. 117 b.

Sua segia sumir frsedi män at Magus Jarl ujEri komin af lang-fedga tali af syni Ofras f>m er Narfi edha Nari het. ok han hafi uerit skamt |>adan, ok {>' er mikil likindi at han hefir uerit firar at han hafi milc kunnat i Nigromancia.

Detta står i Prologo utj Magus Jerls Saghu. 48 pag. 23 lin.

Index: Samfara.

Er |>ad ei samfacrt strid hans oc metnadr minn. Cod. Orm. Snorr. pag. 49.

fieck hana i hendur Anchises ok fal hann hana umm stundar sakir, enn J>aar Casandra oc Andromaca fälust i friggiar hofi.

Papp. fol. nr 58. Bl. 123.

J>ä er for

hiet {>ui Freyu systir sinnj . .. hgf-du Girkir sva markat skirtlldu sina at far var dreiginn ä Sif. enn ä skiglldumm Tröju Manna var skrifut Freya f[inna].

- Bl. 220r.

f>ad er jafnnan audrum skemtan er annann ängrar.

- Bl. 221.

Sva seigia sumir fraeda Menn at Magus Jarl vaari kominn at Läng fedgatali af synj Odins feim er Narfi edur Narj hiet, ok hann hafvi verit skammt fradann af J»ui er mikil likindi ef hann hefur verit feirrar aettar at hann hafvi nockut kunnat i Jmgramancja.

- Bl. 228r.

er f>at ekki samfasrtt strid hanns ok Metnadur minn.Flovents saga.

Index: Bending.

Cod. Orm. pag. no. Huat merkia mun du slikar bendingar.

F:a. jj. Or dl. s. 5.

Tok ser ein staf oc bardi Otun. Flor. 110: (radsififran bortnött).

Index: Astarmagn.

Fingrgull sendi hon J)ier til astar-marks. Cod. Orm. 110.

F:a. 13. Ordl.s. 5. Bregdaz 111:42. Flor. Förr skal ek lif:t lata än bregdaz henne.

-- Ordl. s. 6.

medh sverdinu er aldri biladi. Flov. 113:2.

- Ordl. s. 6.

han skyldi hvarki bila for stali ne steini. 113: 39.

Index: Bot.

Cod. Orm. pag. 114. Bidum nu annat huart, bot eda bana.

Papp. fol. nr 4.7. Bl. 2i8r.

huat merkia mundu slikar Bendingar.

- Bl. 220r.

tok sier eirn staf och bardi Otun.

Bl. 225v.

fijngurgull, er hon sendi |)ier til astarmerkis.

- Bl. 22$v.

skal ek fyrrj lifvit läta enn breg-dast hennj.

- Bl. 232t.

medur sverdinu Jövis f>ui er all-dreige biladi.

- Bl. 236r.

han skylldi huorki bila fyrir stä-le nie steine.

—- Bl. 242v.

bidum nu annat huat Bot edur Bana.

Baeringa saga.

Index: Hiarta. Papp. fol. nr 4.7. Bl. 405r.

Cod. Orm. pag. 126. Hiarta oc hiarta ok afl

afl skal i einvige hafa, enn ecki skal i Einvige hafa enn asigi galldra, ne giorninga. Galldra nie Gigrninga.

F:a. 13: Rfaki (s, 289).

Orm. 126:38. Nu tui hendit Beringr maekin 1 höggir til Skadivaldz.

- Bl. 405v.

Nu Tuihendir Bceringur Mee-kirinn ok hgggur til skadvalldss.- Freyia (s. 109).

Orm. 126:40. En fa hiålpadi hiri mest vidh ettrinu Freyia su er Windemia hafdi gefit hm, hon var dregin vtan mz raudu silki En i milli var huitt skin 7 miukt af dyri fi er asalabia heitr. aa fat skin biter ej ettr 7 a’ gengr vatn aa fat ne nock’ vokni.

- Spord-cauda (s. 369).

Orm. 126:48. Vti Berings sagun. Beringer hoggr medh Maeki si-num aa stiornborda aa hals or-minum sva at höfudit hraut innan bordz en spordrin i vattnet.

Index: Tuikuislar-skegg.

Cod. Orm. 127. Ormin retti ut i moti tuikuislada tungu.

- Bl. 406r.

enn fä hiälpadi hgnumm mest vid Eytrinu Treia su sem at Vindemia hafdi gefvit hgnumm hon var dreiginn utån med raudu silki enn i milli var huitt skinn ok miukt af dyri fui sem Asalabia heitir ä fat skinn gieck seigi Ey-tur

ok jeigi bitur vatn ä fat nie nockur vQkvi.

- Bl. 406T—07'.

Bseringur hgggur med Maekinumm a stiörn Borda ä häls Ormmumm sva at hgfvudit hraut Jnnann Bordss en spordurinn i Vatnit.

- Bl. 407'.

riette ut i möte Länga ok tvikvislada Tungu.

Af dessa citat torde utan vidare framgå, att Ormr Snorrasons bok utgjort originalet till:

1) Tröjumanna saga jämte de med denna förenade Breta sQgur samt Mågus saga med densamma åtföljande J>£ettir: Laes fåttr och Geiraräs fåttr ok Vilhjälms Geirarässonar (=> papp. fol. nr 58).

2) Flovents saga och Baerings saga (= papp. fol. nr 47: 3, 5)-

Om de öfriga smärre uppteckningarna: Ivents saga Artus-kappa, Ereks saga Artuskappa, Bevers saga och Partalopa saga (= papp. fol. nr 46: I—3, 6) samt Mfrniants saga och Remundar saga (= papp. fol. nr 47: 1, 4) kan ingenting med bestämdhet sägas. Men då intet annat original för dem tordekunna uppvisas, och då de till tid och yttre förhållanden öfverens-stämma med de öfriga, så torde det få anses ganska sannolikt, att de äro afskrifna efter resp. uppteckningar i Ormr Snorrasons bok, äfven om säkra citatställen icke kunna för dem framdragas.

Och nu en blick på den gamla membranen. Hur såg den ut såväl till det ytte som inre?

Af Bureus’ ofvan citerade donationsbref får man veta, att den var en pergamentshandskrift i folio, skrifven med »mächta tätt styl», hvilken sistnämda bestämning tydligen tillkommit vid jämförelse med de tvänne andra i donationsbrefvet upptagna forn-norsk-isländska membranerna, J>iflreks saga och Barlaams saga, båda utförda med tämligen stora typer och ganska spatiöst. Till dessa Bureus’ notiser kan för öfrigt med tämligen stor visshet fogas ytterligare den, att handskriften, liksom i regeln alla böcker från den tid den härrör, varit bunden, något som man också kan läsa mellan raderna i Rudbecks ofvan anförda yttrande: »Och de warit hans Sal. Swärfaders Burei, hwars nampn och så stodh uthi dem», d. v. s. på insidan af frampärmen. Ä densamma torde också i egenskap af skrifvare eller första ägare hafva antecknat sig den Ormr Snorrason, efter hvilken handskriften sedan fått sitt namn.

Så långt kan man komma med tillhjälp af de direkta notiser, som finnas om handskriften, men åtskilligt till torde man behöfva veta för att kunna bilda sig en något så när hjälplig uppfattning om boken i dess helhet: storlek, d. v. s. bladens höjd, bredd och numerär, möjligen också kolumnindelning samt innehåll, d. v. s. ordning och fördelning af det litterära materialet.

Till den första af dessa frågors besvarande skall jag välja ut en af Vigfusson utförd, i möjligaste måtto med de här ifrågavarande likställd afskrift, hvars original blifvit bevaradt, anställa en jämförelse dem emellan och så medelst en enkel ekvation få fram värdet af den sökta storheten. En dylik af Vigfusson verkställd afskrift är papp. fol. nr 2: 5, jporlåks saga biskups hin elzsta, till hvilken originalet föreligger i perg. fol. nr 5:5. Denna papp. fol. nr 2:5 kan med afseende på skriftens utrymme sägas varakongruent med papp. fol. nr 58. Den förra inrymmer 35 rader å 17 bokstäfvcr å sidan, den senare 34 å 18. Förhållandet mellan sidoantalet i papp. fol. nr 2: 5 (123 s.) och perg. fol. nr 5: 5 (17 s.) är 7,23; mellan samma papp. fol. 2: 5 eller dess substitut papp. fol. nr 58 och Oimr Snorrasons bok 9,2, till hvilken siffra man kommer, 0111 man från de ofvan anförda citatställena erinrar sig, att citatet från prologen i Mägus Saga å sid. 48 återfinnes å sid. 442 i Vigfussons afskrift. Håller man så tillika fast, att radantalet i perg. fol. nr 5:5 är 40, så ställer sig det lilla matematiska problemet så:

7,23 * 9>2 “ 40 IX V X ~ 50.

Alltså 50 rader på sidan, något som man också ungefärligen väntar, när man som här ofvan sett citat anförda till rad 48. Ormr Snorrasons bok har sålunda i kolumnhöjden öfverstigit perg. fol. nr 5 med vid pass 10 rader, och som denna senare är ganska, om också icke 5mäkta» tät i stilen, så torde man få tillmäta den förra en mot dessa

rader ungefärligen motsvarande större höjd, än den senare i sina 27,5 cm. har, hvaremot dess bredd, 22 cm., torde få anses fullt proportionerlig äfven emot den större höjden. I sammanhang härmed skulle jag angående kolumnindelningen vilja uttala det påståendet, att texten gått öfver hela bladets bredd. Den noggranne Bureus citerar hela tiden till sida och rad, utan att nämna något om spalt, som han eljest brukar ihågkomma under beteckningen o och b. I ett citat förekommer dock verkligen en /^-beteckning, men som fallet är enastående, är det väl snarast att betrakta som ett skriffel, hvarför det ej torde förtjäna något beaktande.

Hvad bladens antal beträffar, så borde ju den frågan efter den ofvan angifna proportionen mellan afskrift och original vara ganska lätt att besvara. Men en sådan beräkning med anspråk på sannolikhet kan dock endast göras under den förutsättning, att handskriften är helt igenom uniformt skrifven, något som dock så ytterst sällan är förhållandet åtminstone med de fornnorsk-isländska membranerna. Ofta äro de första läggen spatiösa och storstiladt

2+anlagda, hvarefter man längre in i boken tränger ihop rader och typer för att spara på pergamentet, hvartill äfven kommer den växling, som är en följd af att merändels flere händer utfört arbetet. Så är t. ex. fallet med piöreks saga, och samma förhållande synes äfven hafva gjort sig gällande hos Ormr Snorrasons bok. Om proportionen mellan Vigfussons afskrift och originalets text för den första fjärdedelen får sättas till 9,2, så måste den i de tvänne följande ökas till 10 för att sedan i den sista delen höjas ända till

14, omständigheter, som på samma gång ge vid handen, att flere skrifvare varit använda vid arbetets utförande. En ingående granskning af de i Bureus’ och Verelius’ citat anförda sid-siffrorna leder till dessa proportioner. Mågus saga har börjat å sid. 48, Bzerings saga har aflöst Flovents å sid. 116, och Partalopa måste hafva stannat med sid. 176, ty från och med 177 och framåt finnas citat från Enoks saga. Därmed äro vi också inne på den del af membranen, som icke blifvit i afskrift bevarad. Huru stor Enoks saga kan hafva varit, är ej möjligt att afgöra, men man torde komma sanningen nära, om man tillmäter den samma omfång som den följande: Parcevals saga, hvilken åter i sin tur, af andra uppteckningar att döma1, är att likställa med den här ofvan omnämda Flovents saga. Med en dylik beräkning kommer man fram till sid. 200, från hvilken också ett citat återfinnes i Verelius’ Index under artikeln Meinsemd. Den gamla membranen skulle således hafva innehållit vid pass 100 blad.

Hvad sedan innehållet beträffar, så har man härom uppgift af Verelius dels i den ofvan från hans Index citerade förteckningen, dels ock i hans handskrifna, nu i Uppsala universitetsbibliotek förvarade Catalogus historiaruin et monumentorum e penu antiquitatis islandicce depromptus2. I det sistnämda arbetet, som är en strängt affattad nominalkatalog öfver det isländska handskriftsmaterial, som Verelius hade till sitt förfogande, får man dock endast veta namnet på sagorna utan någon upplysning alls om deras inbördes

1 Se Cod. Holm. Perg. 4:0 nr 6: 4, 7.

2 Cod. Ups. R: 697, VI. Aftryckt i V. Gödel, Anf. arb. s. 256—63.ordning i handskriften, hvartill dessutom kommer, att uppgiften är ofullständig. Den kan således leninas åsido. Däremot synes förteckningen i Index vara fullt tillförlitlig. Att membranen omfattat mera, än hvad i densamma uppgifves, fins ingen anledning att tro, så minutiös, som uppgiften här är. Och att sagorna följt i den ordning, som de här äro uppräknade, framgår af öfverensstämmel-sen mellan å ena sidan uppgifterna i Bureus' och Verelius’ citat och å den andra den plats i kod ex man kommer till genom en sammanställning af sidoantalet hos Vigfusson och resp. sagas ordningsföljd i Index-förteckningen.

Beträffande i öfrigt denna förteckning, så torde någon kanske anmärka, att den icke upptar Breta spgur och Geirarås fåttr ok Vilhjälnis Geirarössonar, men att den nämner en Anundar Jarls sona saga, hvars namn man eljest icke gärna möter i de isländska sagoförteckningarna. Härpå svaras, att Breta sggur voro i handskriften förenade med Tröjumanna saga till ett fortlöpande helt, att Anundar jarls sona saga ej är något annat än ingressen till Magus saga i inskränkt mening1, ehuru den förmodligen varit redigerad här som en självständig del, att slutligen alla de Magus saga åtföljande fjettir af Verelius sammanfattats under titeln »Lais», tagen från namnet på den första af dem: Laes fåttr.

Ormr Snorrasons bok har sålunda innehållit: Tröjumanna saga, Breta s<jgur, Magus saga, Laes fåttr, Geirarös fåttr ok Vilhjålms Geirarftssonar, Flovents saga, Bfc-rings saga, Remundar saga, Ereks saga Artuskappa, Ivents saga Artuskappa, Bevers saga, Mirmants saga, 1’artalopa saga, Enoks saga och Parcevals saga.

Skulle jag till sist göra en sammanfattning af de resultat, till hvilka jag härmed kommit, och framlägga dem under den gängse formen af en handskriftsbeskrifning, så skulle det hela presentera sig ungefar så:

1 Jfr Fornsögur sudrlanrta, utg. af G. Cederschiöld, Lund 1884, s. I.XXXI.»ORMR SNORRASONS BOK.»

JO x 22 cm. 100 blad. Fraktur. Senare hälften af 1200-talct. Skrifven, såsom det synes, af 3: ne händer: Bl. 1—23 af hand A; 61. 24.-63 af hand B; bl. 66—100 af hand C. Bunden.

Innehåll:

1. Bl. 1 —14.

Tröjumanna saga.

Afskrifven i papp. fol. nr 58:1.

2. Bl. 14—23.

Breta sygur.

Afskrifven i papp. fol. nr 58: 2.

3. Bl. 24—43.

Mågus saga.

Afskrifven i papp. fol. nr 58: 3.

4. Bl. 43—47-Laes jidttr.

Afskrifven i papp. fol. nr 58: 4.

5. Bl. 47—50.

Geirarös [>åttr ok Vilhjålms Geirarössonar.

Afskrifven i papp. fol. nr 58:.",.

6. Bl. 50—58.

Flovents saga.

Afskrifven i papp. fol. nr 47: 3.

7. Bl. 58—65.

Baerings saga.

Afskrifven i papp. fol. nr 47: r,.

8. Bl. 66—71.

Remundar saga.

Afskrifven, såsom det synes, i papp- fol. nr 47: 4.9. Bl. 72—74.

Ereks saga Artuskappa.

Afskrifven, såsom det synes, i papp. fol. nr 46: 2.

10. Bl. 74—76.

Ivents saga Artuskappa.

Afskrifven, såsom det synes, i papp. fol. nr 46: 1.

11. Bl. 77—80.

Bevers saga.

Afskrifven, såsom det synes, i papp. fol. nr 46: s.

12. 131. 80—86.

Mirmants saga.

Afskrifven, såsom det synes, i papp. fol. nr 47: 1.

13. Bl. 86—88.

Partalopa saga.

Afskrifven, såsom det synes, i papp. fol. nr 46: 6.

14. Bl. 89—94.

Enoka saga.

Ej bevarad i afskrift.

15. Bl. 95—100.

Parcevals saga.

Ej bevarad i afskrift.

Historia: Handskriften, hvilken likson) Kungl. bibliotekets perg. fol. nr 4, fiöreks saga, torde hafva varit nedskrifven i Bergen, har i början af 1300-talet tillhört den därstädes vid denna tid residerandc biskop Ami Sigurösson. Vid midten af påföljande århundrade synes den hafva blifvit förd öfver till Sverige, troligen som gåfva från Birgittinerklostret Munka-lif i Bergen till moderstiftelsen i Vadstena. Från Vadstena-klostrets boksamling har den sedermera kommit ut i privat ägo, och i början af 1600-talet återfinner man den hos antikvarien Johannes Thomas Bureus, med hvars samlingarden 1651 öfverlemnades till Riksarkivet. Härifrån lånades den sedan 1666 ut till professor O. Vereiius i Uppsala, återbördades därifrån efter dennes död 1682 och öfverlemnades därpå till Antikvitetskollegiet, å hvars inventarium af år 1693 den fins upptagen »på den öfvversta Hyllan och främsta afdelningen uthi Muren» under titeln »Orm Snorressons Book. Ms. membr. in folio». I slutet af 1600-talet har den gått förlorad, helt säkert i Stockholms slottsbrand 1697. Benämningen »Ormr Snorrasons bok» torde den hafva fått efter någon af dess första ägare, som i denna egenskap märkt den med sitt namn.

Användn. och beskrifning: Johannes Tlioms Bureus, Göt/tiskt och gammal-svenskt lexicon. 1625—31. Hs. å Kungl. biblioteket (Antikvitetsark:s sign. F:a. 13}. Johannes Thomre Bureus, Stunlen. Hs. å Kungl. biblioteket (Antikvitetsarlcs sign. F:a. 12). G. Stiernhielm, Utkast till Svea- och Göta-Måles Fatebur. Hs. å Kungl. biblioteket. O. Vereiius, Index lingvce veteris Scytho-Scandicee, Upsalse 1691. G. E. Klemming, Ur en samlares anteckningar, Stockholm & Upsala 1883—86, s. 96. Anteckningar af Johannes Thoma? Agrivillensis Bureus, utgifna af G. E. Klemming i Samlaren 5, Stockholm 1885. V. Gödel, Fornnorsk-isländsk litteratur i Sverige 1, Stockholm 1897, s. 32 f., 217 f.Kritiskt bidrag till läran om nysvenska riksspråket.

Af

BENGT HESSELMAN.

Enligt regler för svensk kvantitet, som företrädts af bland andra Kock och Noreen, borde ett fsv. dropi i nysvenskan ge en form med förlängd vokal och kort konsonant. Den faktiskt existerande formen droppe kan ej vara den ljudlagsenliga. Dess pp är antingen att tillskrifva påverkan från besläktade ord sådana som dropp, takdropp eller förklaras genom ordets användning såsom senare sammansättningsled (t. ex. i vattendroppe). I gammalsvenska skrifter möta vi ofta (t. ex. i Bib. och Lex. linc.) den väntade formen dropc, och sådana äldre citat kunna betraktas såsom bevis för den antagna ljudregelns giltighet i nysvenska riksspråket.

Ett annat fall är följande: i nysv. har fsv. kort i öfvergått till e i öppen stafvelse: ex. liva > leva. De nysv. formerna drifven drifvit böra förstås som analogibildningar, med /-ljudet inkommet från böjda former (ex. dat. drifnom) eller från pres. och inf. (fsv. driva). Bevisande föl* den ljudlagsenliga utvecklingen^ äro äldre skrifningar sådana som dreffuit (Didrikssagan).

Vid resonnemang liknande dessa — hvilka jag här för tydlighetens skull återgifvit kanske väl schematiskt — har man förbisett en som jag tror synnerligen viktig synpunkt. Det är enligt min mening alls icke gifvet, att de äldre skrifter, på hvilka man stödt sig, verkligen i det berörda afseendet eller öfverhufvud fåanses representera samma dialekt eller samma språk som det nuvarande nysv. riksspråket. Det är tvärtom möjligt, att vi i en form som drope i Joh. P. Gothi Dictionarium ha att se en lokal östgötsk form, naturlig för detta arbete såsom tillkommet i Linköping, men som ingenting har att säga oss vare sig om det nuvarande riksspråkets ljudregler eller om tillståndet i ett möjligen hefintligt äldre sådant. Ja det kunde ju visa sig, att språket i denna ordbok i det hela är starkt dialektiskt färgadt eller rent af far betraktas som dialekt?

Frågan är ett specialfall af ett större spörsmål, som i den svenska språkforskningen synes ha blifvit alltför litet beaktadt. Jag menar spörsmålet om förhållandet mellan dialekt och skriftspråk i svensk språkutveckling särskildt under senare fornsv. tid och i äldre nysvenskan. Anledningen till detta förbiseende har väl huf-vudsakligen varit den, att de medelsvenska dialekterna, hvilka haft största betydelsen for skriftspråket, tills på allra sista tiden varit alltför litet kända, för att man i de gamla handskrifternas och tryckens virrvarr af former och skrifningar skulle ha kunnat särskilja och lokalisera de olika inslagen. I praktiken som i teorien har denna brist ledt til! farliga konsekvenser. Man synes ha utgått från en viss allmän föreställning om ett något så när enhetligt s. k. riksspråk, ett talspråk, som skulle ha användts af de högre klasserna ända sedan medeltiden (1350?), skildt från öfriga dialekter genom sina särskilda ljudlagar, men i det hela ungefär jämnställdt med dessa. Det är denna rikssp råksdialekt, som i hufvudsak skulle ligga till grund för skriftspråket. Af det fornsvenska talade riksspråket skulle vårt nuvarande riksspråk vara en direkt afkomling, ungefär på samma sätt som den nygotländska dialekten härstammar från forngutniskan. Det är de äldre stadierna af detta gemensamma språk, som möta oss i våra gamla handskrifter och tryck; en form som drope i Lex. linc.'s språk kan därför användas til! belysning af ljudtendenser äfven i det nuvarande riksspråket, som ju blott är en senare utveckling af samma språk. — Jag menar ej, att man alldeles klart och medvetet resonnerat på detta sätt, men bakommånga språkhistoriska deduktioner, som i litteraturen blifvit framställda, synes mig otvifvelaktigt ligga ett föreställningssätt, ungefär sådant som det jag här — kanske en smula karrikeradt — sökt återgifva. Att å andra sidan cn riktigare uppfattning mer än en gång blifvit uttalad1 och i enskilda fall tillämpats, vill jag på intet sätt bestrida. Men det synes mig tydligt, att de metodiska konsekvenserna däraf i den rent språkhistoriska forskningen ej tillräckligt uppskattats

Det riktiga förhållandet är enligt min tanke det, att vi inte ha rätt att tala om ett svenskt riksspråk, för så vidt det är fråga om ett t al ad t språk, förrän tämligen långt fram i tiden, kanske ej förr än i slutet af 1600-talet — således vid ungefär samma tid som enligt danska forskare ett »talesamsprog» uppkommit i Danmark" Hvad som existerat före denna tid har här liksom där varit å ena sidan de olika dialekterna — mer eller mindre rena — å andra sidan skriftspråket, som långt tidigare än talspråket utbildat sig till en viss relativ likformighet och fasthet. Detta skriftspråk var enligt sakens natur väsentligen ett traditionellt litteraturspråk, baseradt på äldre skrifseder. »Man lär skrifva hufvud-sakligen genom att läsa, alltså efter älclre skrifter» (Cederschiöld)4.

J Se i synnerhet Cederschiöld Svenskan som skriftspråk, g:dc kap.

' Förbiseenden af hithörande synpunkter anser jag sålunda vara en väsentlig brist i E. Hellquists arbete: Studier i 1690-talets svenska, Uppsala 1902.

3 Se om hithörande frågor i danskan, framförallt M. Kristensen Dania It s. 18 ff. (1892), Arkiv XV s. 42 f. samt den förträffliga skriften Samlende krafter i sprogudviklingen 1899 (Studier fra sprog- og oldtidsforskning udg. av phil.-hist. samfund N:r 41), särskiidt sid. 46 ff-, vidare P. K. Thorsen i hans viktiga afhandling Glidning og spring (Festskrift til Thomsen) t. ex. s. 316 ff. (jfr äfven Kristensen Arkiv V), V. Dahlerup Det danske Sprogs Historie (flcrcstädcs t. ex. s. 59: Ved Bedommelscn af Sproget i det 16. og 17. Aarhundrede maa man först

erindre den Rolle, som Dialekterne spillede. Et Skriftsprog var ganske vist skabt paa Reformationstiden, men kun meget langsoiut formaaedc det at indvirke paa Talesproget, og selv mod Slutningen av det 17. Aarhundrede havc sikkcrt de allcrfleste talt Dialekt) samt historikern J. Ottosen Vor Historie 1899 s- 7 (Saaledes har i Löbet af 1—200 Aar Befolkningen rundt om i Nordens Kebstaeder naermet sit Landsmaal til Rigsspröget, de bogla:rtes Sprog, eller helt antaget dette).

1 “Vi nödes til at antage, at vore forfredre allerede i middclaldercn havc benyttet et litersert sprog, der i mangt og meget afveg fra det samtidig talte sprog

i dets forskjellige afskygningcr. Ved nedskrivningen har man merc fulgt den lite-Men trots detta var vårt skriftspråk ännu under äldre nysvensk tid

— i olika grad inom olika litteraturarter eller hos mer eller mindre skrifvana författare — i mycket beroende af respektive författares eller skrifvares talspråk d. v. s. för denna äldre tids vidkommande af hans hemorts dialekt.

Det är ej min afsikt att här lämna någon mer utförlig belysning eller utredning af den här antydda synpunkten. Jag afser endast att behandla en mindre del af ämnet: de olika dialekternas betydelse för kvantitetsbehandlingen i några äldre nysvenska ordböcker och grammatiska arbeten. Sådana språkkällor intaga nog just i fråga om det dialektala = talspråkliga inflytandet en särställning, nämligen så att resp. författares eget språk där mer än annorstädes framträder. Men just af detta skäl är en undersökning af dem särskildt ägnad att ådagalägga vikten af det antydda betraktelsesättet.

Kvantitetsutveeklingen i nysvenskan —- närmast i de urspr. kortstafviga orden, som ju ha största intresset — har jag förut behandlat från de moderna dialekternas synpunkt i min uppsats i Språk och Stil Is. io ff., till hvilken hänvisas. De nuvarande, särskildt medelsvenska, dialekternas tillstånd i fråga om kvantiteten är i hufvudsak följande: kortstafviga ord, som innehålla a eller ä i stamstafvelsen ha i alla medelsv. dialekter — och för öfrigt i de allra flesta svenska dialekter — genomgående undergått vokalför-förlängning: fsv. tak > tak, beera > bära. Men 0111 stam vokalen är i, y, u, 0, gå de olika dialekterna i sär. Vi ha dels i stor utsträckning bevarad korthet och förlängning af följande konsonant, dels vokalförlängning såsom vid ord med a, ä. Det förra förekommer i synnerhet i uppländskan (med undantag af Roslagen), i olika grad på skilda håll, enligt regler, som växla från det ena mindré området till det andra, men vidare också i Mälardialekten

raare tradition, end man liar ladet sig lede af den forhaandenvserende udtale" (P. K. Thorsen, Festskrift til V. Thomsen s. 319). “'Natörlich' ist und wird sein för den Durchschnittsmenschen, dass er nicht seine, sondern seiner Vorbilder Sprache schreibt, wenn er sich literarisch bethätige» will" (G. Roethe, cit, efter Panzer Litbl. 1901 sp. 364).d. v. s. i den eller de dialekter — uppländska och sörmländska

— som talas i bygderna omkring Mälaren. Konsonantförlängningen förekommer i synnerhet af konsonanterna k, p, t, men äfven af s och r, i mindre grad af öfriga konsonanter (mest i n. Uppland). Den torde också vara något mer utbredd i sådana ord, där vokalen är urspr. I (p?), något mindre, där den varit öfw?)1. Någon olikhet i fråga om valet af de båda alternativen — vokalens eller konsonantens förlängning — mellan en- och tvåstafviga former (sluten och öppen stafvelse) är hittills ej med säkerhet konstaterad. -—- I de öfriga medelsvenska dialekterna, till hvilka jag närmast räknar den egentliga sörmländskan (i Södermanland med undantag af Mälartrakterna och Södertörn), närkiskan och östgötskan synes vokalförlängning i kortstafviga ord vara genomgående — oberoende af vokalens eller konsonantens beskaffenhet. På liknande sätt förhålla sig de flesta andra svenska dialekter.

Af dessa uppgifter följer, att det hithörande ordmaterialet kan indelas i två grupper: i) sådana ord, vid hvilka dialektala differenser komma till synes och 2) sådana, som ha samma form i alla målen. Redan en flyktig öfverblick af de äldre källorna visar, att samma fördelning också i dem kau konstateras. Det är därför klart, att vår undersökning hufvudsakligen får anledning sysselsätta sig med den förra gruppen, d. v. s. med ord innehållande vokalerna *, y,

ii, o följda af konsonanterna k, p, t, s, r, blott i mindre mån med ord af annan typ.

Hufvudsaken i den följande undersökningen blir en samling af hithörande citat ur våra två ordböcker från 1500-

talet: Variarum rerum vocabula cum sveca interpretatione Stockholm 1538 (Var. rer.)- och Elaus Petri Helsingius' Synonymorum libellus Stockh. 1587 (Syn. lib.) samt ur den förnämsta ordboken från 1600-talet: Dictionarium latino-sveco-germanicuni Linköping 1640 (Lex. linc.). Samlingarna göra ej anspråk på fullständighet, men torde vara till-

1 Detta senare synes framgå af bland annat Fasternamålet, på gränsen mellan de egentliga Upplandsmålen och Roslagens mål; beskrifvet af G. Ad. Tiselius Sv. Lm. XVIII. 5.

2 Citeras efter Aksel Anderssons upplaga Uppsala 1891.räckliga för uppsatsens syfte och äfven i andra afsccnden erbjuda intresse.

Var. rer. 1538 uppvisar i regel enkelskrifven konsonant i ursprungligen kortstafviga ord, äfven i sådana fall, där konsonantlängd i de moderna dialekterna och riksspråket är vanlig, d. v. s, i ord med i, y, u, 0 och följande k, p, t, s, r. Vi finna således naturligtvis maal tinea 53, kaar 30, faat 26, regnboglie 3, scena 6, footsola 7, skulor 26, kaka 29, wredhe uectis 39, hane 54.

Men också i ord af annan typ är enkelskrifning vanlig:

1) Tvåstafviga former:

bete buccea 28 (uppl. bätta), betar canini dentes 7, näsaboror 7, swettebora porus 8, hoffuudbrote grauedo 15, brotas eller kempas 33, kamp eller brotan 33, drope 4, ijssdrope stiria 4, jlote färya (se pontones) 37, jlote rates 50, matn kaar med grepa 30 (jfr uppl. gräppa), hete estus 4, for heta skul 23, hos a 20, hosor, hosoband 17, letare fergare infector 14 (jfr uppl. lätta), Iwkur offuerlop fori1 49, mykin 15, 16 etc., nykil 23, pepar 21, 31, longapeper 32, roke tilgijft på mååt eller köp 45, brödskota infurnibulum 28 (uppl. bröskuttu), ploogskota rallum, rulla 43, spore 36, sporasmedh 14, grajfstikel 39, weka (nysv. vecka) 4, åtveta phreneticus tviller 16.

Undantag: dubbelkons. visa konning 12, konnings ivägh 40, -krona, konnungs cledhe 19, wanwittigheet 16'-. Vidare äfven sommar 4, hammar 39 o. dylika. Vacklande äro kopar 47 1 g., 50 3 ggr> kopar smedh 13, men koppar penning 47, koppargryta 25, mose laajf lanugo 56, men mosse laaff usnea 5S.

2) Enstafviga ord:

a) Enkelskrifning: broten (af brot n.) 49, drop stillicidium 24, sken 3, skep 49 f. 6 ggr, skepet 49 2 ggr, skeps prydning 50, skeps reedd 40, skepbråd 28, hollskep 49, seghelskep 50, sketbyttas 37, ten stannum 50 2 ggr, treen steg 46 3 ggr, fotspor' 7.

b) Vacklande mellan dubbel- och enkel-skrifning äro: gumra-köt 27, dödhaköt 16, kötmångare 14, tannaköt 15, 17, kötet 8, men

1 Jfr nedan s. 384 och 392.

2 I refftia, najfuar 39 o. dyl. ha vi naturligtvis ej att anta konsonantlängd.kött 8 2 ggr, 27 6 ggr, köttgaffel 26, kötthivss 27, tannakött 5, nöta-, kalffna-, fåra-, getakötl 27, lamba kött 27; lignalok 7 men lock 25, stmpalock 5; nott 56, notaträ, •wahwtaträ 56; skot 35 3 ggr, skot åår 4, handskot 35 men skott 35 4 ggr, 36 1 g., boghaskott 35; stekespett 25, swijn spett 35, swijn spetaskafft 57; streck dook pep-lum 18, ther streket haller bly och silff 50 (galena).

c) Endast dubbelskrifning visa: bett 36 2 ggr., halzbett 44, ormableck filix 57, forr sulcus 43, gnett lens 53, strochträä hostorium 44 (?), knätveck 7.

Angående tolkningen af dessa skrifningar kunna olika meningar göras gällande. Så t. ex. kan ifrågasättas, om icke enkelskrifvet n stundom betyder långt n: ten skulle kunna stå för tenn, ty i Var. rer. skrifves också 7nan (mann) 5, skin (skinn) 19. A andra sidan användes tydligen just i slutljud dubbelskrifning i åtskilliga fall, där vi svårligen eller alls icke kunna tänka oss långt ljud: ex, aall men aleskogh 57, fijll 39, löosz 36, nääss 40, fnaass 34, hwss 22 men hwset 23, gämss $2, brömss 53, ijssdrope etc. 1 analogi med dessa få bedömas de ursprungligen kortstafviga boll truncus 56, koll carbo 25, spell 47, gräss 58, gol! (gul), bleeckgoll 21 m. fl., i hvilka följden af

enkelskrifven vokal och dubbelskrifven konsonant tydligen kan betyda och sannolikt också betyder lång vokal -(- kort konsonant. Synnerligen vanligt är att k i slutljud, men ej i in-ljud, skrifves ck — äfven efter urspr. långa vokaler eller efter konsonanter: ex. bwck 7, baackhals 8 (baakhals 5), krock rygg 8 men crokotan 9, leeck men leekebrodher 33, ööck 51, barck men barka 56, grönspinck 55 men bofinke 54, särck 18, blanck 21 etc. På grund häraf kan ej heller i streck [streket), knäweck, ormableck, lock, strupalock (ögnalok) skrifningen ck med säkerhet tolkas såsom betydande långt k. Snarare skulle väl tt i t. ex. bett, gnett etc. få anses vara verklig längd, då vi ej tyckas ha exempel på dubbelskrifning af t annat än just i dylika fall (urspr. kortstafviga), eller då urgammal konsonantlängd föreligger (ex. spottJ1. Men

1 Mark dock nid er ätt 47 (?), tnvgu lott 46 (vigt-) lod, eljest lof 46).också här kunna skrifvanor vara med i spelet, så att man finge betrakta t. ex. no/t notaträ såsoin parallellt med aall aleskogh.

Också om skrifningen af de tvåstafviga formerna kunna tvif-velsmål uppstå. Men beträfifande dessa kan emellertid så mycket med full säkerhet påstås, att skrifningar som dropc, betar etc. icke i Var. rer. kunna betyda kort vokal + lång konsonant. Däremot kan diskuteras, om ett drope inte möjligen kunde representera bevarad kortstafvighet. Som stöd för en sådan tolkning kan emellertid ej anföras, att vi i Var. rer. så sällan finna vokalen dubbel-skrifven i tvåstafviga former (ex. tala, kaka, drope etc.), men väl i enstafviga (ex. fnaass, aall, baak, treen steg, nääss etc.). Ty samma olikhet existerar i regel också mellan en- och flerstafviga former af ord med ursprunglig vokallängd, ex. låår men låret 6, feet men thet feta 7. Och emot detta alternativ talar i någon mån en sådan enstaka skrifning som serna 6.

Ett helt annat intryck ger granskningen af Syn. lib. 1587. Här är dubbelskrifven konsonant regel i de hithörande orden.

Exempelsamling:

1) Enstafviga ord: beck, bett morsus etc., öghnebleck, block arbete (jfr nyl. blok-arbäit, vtm. blok-, n. uppl. blek-), bloss (se äfven brudhe-liws), skepbrott, skälffwebrott, snorbrott, dropp, mishopp, kött, dödhe-kött, lett (färg), öghnelock, lott, kasta lott, nött, haslenött, skepp, ferdas med skepp (men skepbrott, skepsreedd, skepsnadd), skott (se äfven pijl), steekespett, wett, wettlöös.

Vacklande skrifsätt: samwett, med godt samwett, men godh samwet.

Enkelskrifning: tehn (stannum), wen (amicus). I wen kan n betyda nn.

2) Tvåstafviga ord : bette, brånne ardor etc. (jfr n. Uppl. bronna), droppe, hoppas, förhoppas, misshoppas, hossor 1. hussor, koppar, lemia (lenire), -else, lenna (se stilla) (jfr n. o. niell. Uppl. länna), letta, -adh, -are, -else, letta (se fergha), mocka, mockning (se dyngia), mosse, -igh, myckit, -enheet, peppar, -kaka, skeppare, ploghskotta, grajf-stickd, wecku, wettigh, -heet, owettande, oivettigh, öppen (öpna). För sig står Jicettc (se ivartne). Möjligen hithörande är också beswijcken\ jämför bcswijka, beswijkas, besivijkelse. min står i sommar, brtid-främma etc.

Vacklande skrifsätt: ivetta men få zveta; watubäck, wattuputs.

Enkelskrilning: betul (se bett), bohra, näsebohrer, bråtas, grepe (se handhall), rutin, -enhect, rutna, forrntna, uthrutidh (n. part.), harpestroke.

Det synes utan vidare klart, att den dubbla konsonanten i de anförda skrifningarna verkligen afser att återge långt konsonantljud.

jag öfvergår till Lex. linc. 1640. Mina citat äro hufvud-sakligen hämtade ur den i slutet af detta stora lexikon tillfogade »Index sveco-latinus» (Ind.). Såsom af exempelsamlingen framgår, råder ej ens inom dennas mer begränsade material — lika litet som i Var. rer. eller Syn. lib. — någon fullständig likformighet eller konsekvens i fråga om skrifsättet: samma ord finnes skrifvet på olika sätt och enstaka former möta, som alldeles synas strida mot det vanliga bruket. Ännu flera bli dessa afvikande eller varierande skrifningar, om vi utsträcka undersökningen till den rikhaltiga la-tinsk-svenska afdelningen (cit. Lex.). Men i det stora hela gäller dock för Lex. linc. tämligen konsekvent den regeln, att i urspr. kortstafviga ord den efter stamvokalen följande

konsonanten en-kelskrifves.

Exempel1.

1) Enstafviga ord.

a) Enkelskrifven konsonant (och ofta dubbelskrifven vokal): beek 3 ggr, beet morsus, ögnableek, dropfall, -rum, -tvijs, feen bra-chium, pinna, pinnula, dijefoöl, Jlåt liquamen, gneet, gor, gårköke, gårtinff, handgreep (= handtagh), leen mollis, let Lex. (se color), råt

1. rot sanies, pus (råtet, råtigh), rot id. (se waar), skeen (se glants), solsken, skep 2 ggr, kölen på skepet (dessutom i sammansättningar

1 Dä ej s&rskildt angifves äro ex. tagna ur “Index".och under flagga, råå samt i Lex.), spor, footspår, Mulsporet (se wijka), jwlspor, strok (se sadelbrot), strokträ,ä, siveck arma, lacuna, swek (se bedräg/ierij), ten. aff ten, Lex. teen 2 ggr, teenbyssa (stan-num, stanneus), zvcetskap, •zi'cn{c)\

b) Omväxlande enkel och dubbel konsonant visa: block Ind., draghcblock, block Lex. (trochlea), men bio),i Lex. (rechamus); bloss Ind., Lex. (facula, teda), men fakelblås Ind.; steenbrot Ind., men steen-brott Lex. (lapicidina), skepbrott Ind., men skepbrot Lex. (naufra-gium); tandeköt, men kött, dödkött Ind.; bntnslok, lok, ögnalok Ind., loket Lex. (operculum), men panna med lock Ind., bnmnelock Lex. (puteal), lock Lex. (testus); ivalnöt, haslenöt Lex. (nux), cypressnööt Lex. (galbulus), welsk-, hasel-, mandel-nöteträ Ind., nötefnaass, -kemc, -klubba, Ind. men nött, haselnött, nötter, nöttelund Ind., nötter Lex. (nux); skot Lex. (jaculum), men skott Ind., Lex, (passim), skotåhr Ind. (se åhr), men skottåhr Ind.; stekespeet Ind., steekespcet Lex. (cuspis), stekespet Lex. (obeliscus), men stekespett Lex. (veru); bly-streek, silffuerstreek Lex. (galena, plumbago), men blystreck Ind.

c) Blott dubbel konsonant: hopp, wanhopp, lott, arffwclott, moss muscus, mosset (mossas, mossigh). Hit möjligen också lopp, öfiverlopp, buklopp (äfven -lop) etc., siäälspeck, slott?

2) Tvåstafviga ord:

a) Enkel konsonant: beeka vb., bete, bleka -ande fulgurare, bora vb., näscbora, bråne incendium, bråte conc;tdes, drope, dröpet rumen etc. Ind., drypel Lex. (rumen)2, flote, skepsflota, frusin, grepe, kannagrepe, kärle med greper Ind. (jfr kärile med grepar Lex. amphora), heete, brinna aff heeta, kosa, hoseband, leta, -at Lex. (coloro, coloratus), lota Lex. (sortior), luukor (öfiverlopp, fori), tande-preka dentiscalpium (jfr nyno. prika (Ross) 'stikke, pirkc’), påse, hakepose, ruten, skepare, plogskota, skåra vb. -adt, spore. gijge-

1 Sannolikt med orätt för Kock hit också neck Neptunus (Fsv. ljudl. s. 388). Ty af bokstafsordningen att döma synes ner k vara tryckfel för neck. Närmast efter följer neder, nedrigt och sammansättningar med neder, så ne ek kärfvve, neesn, neka. e i neck kan stå för at som i fleck, hengia, leggia etc. (jfr Syn. lib. nåckebtowstrr).

2 Jfr dröpia Ind., dryppia Lex. (rumino).stråke, wceka hebdoinada Ind., weka Lex. (d:o), korswcka, zveeta, igh, -waanweetas, affwetigh, (öpna), widöpen.

b) vacklande: bråtas etc. Ind., årå tas Lex. (luctor), b ro tas Lex. (obluctor), bråtande Lex. (eluctor), brå/ning Lex. (lucta), men brottas Lex. (deluctor), brotta sigh Lex. (delucto), brottande, brottning Lex. (pakxstra); pepar Lex. (piper), murpepar Ind.sedum, men pcpper Ind.

c) Dubbelkonsonant: hoppas, ivan/toppas, kopper Ind., koppar Lex. (cuprum), mosse Ind. (se kärr\ jfr mossas, mossig/i), mycken, -et 1. -it, nyckel. Vidare sommar, hammar o. dyl.

Det synes mig i regel ej kunna betviflas, att dessa skrifningar i Lex. linc. i verkligheten betyda, hvad de ge sig ut för.

Jämföra vi nu de tre exempelsamlingarne med hvarandra, faller genast i ögonen den ringa öfverensstämmelsen mellan dem. Framför allt gäller detta Syn. lib. å ena sidan och Lex. linc. å andra. Vi kunna ställa tillhopa former som beck i Syn. lib. men beck i Lex. linc. eller bett— beet, dghnebleck — ögnableek, lett — let, skepp — skep, steckespett — steckespeet, bette — bete, brånne — bråne, droppe — drope, kossor 1. hussor — ho sa, lenna —

le en, letta — leta, ploghskotta

— plogskota, ivecka — iveeka, öppen — öpen etc. Motsättningar som dessa kunna naturligtvis ej förklaras genom tidsskillnaden. De måste ovillkorligen förstås såsom dialektala skiljaktigheter. Och olikheterna äro i själfva verket så betydande, att de två ordböckerna måste anses vara författade på två helt skilda dialekter. Hvilka dessa dialekter varit, därom tror jag vi kunna framställa rätt sannolika förmodanden. Språket i Syn. lib. stämmer väl med Upplandsdialekten, sådan den talas i trakten af Uppsala. Helsingius var från Helsingland — och enstaka spår af helsingedialekt kan möjligen skönjas i hans arbete — men han fick sin utbildning i Uppsala. Lex. linc. åter ansluter sig nära till östgötskan t. ex. i Lin-köpingstrakten. Vokalförlängning i kortstafviga ord är regel i Linc. liksom i den nu talade dialekten. I enstaka fall är ordbokens språk t. o. m. mer dialektiskt d. v. s. följer strängare de för dialekten karaktäristiska ljudlagarne än det moderna målet, somrönt inflytande från högsvenskan. Så har Linc. skep, -speet med lång vokal, former som i nutida östgötska äro åtminstone sällsynta — utan tvifvel på grund af högsvenskt inflytande. v>Skcpp» är i följd af sin betydelse ej något kurant dialektord i de inre östgötabygderna. Det finnes i Ydre, i den ljudlagsenliga formen, fep, men i betydelsen: liten båt, ökstock (uppgift af lic. R. Norrby).

Vi ha här för oss ett så vidt jag förstår synnerligen intressant faktum: två »bildade» svenskar författa hvar för sig en ordbok öfver svenska språket och resultatet blir, att den ene beskrifver sin dialekt, den andre sin.

Om vi skulle tänka oss, att samme män författat icke en ordbok utan exempelvis en religiös uppbyggelseskrift, skulle säkert skillnaden emellan dem i fråga om skrifsättet ej blifvit lika stor. Situationen är en annan för en ordboksförfattare eller en grammatiker, än för den som skrifver något i en upparbetad litterär genre. Ordboksförfattaren hade ingen skriftlig tradition att bygga på: Helsingius har tydligen ej afskrifvit Var rer. — först en senare tids lexikografer ha fått vanan att slafviskt upprepa hvarandra. Ur sin läsning af svensk litteratur kan han kanske erinra sig en mängd växlande skriftformer — särskildt i det slags ord, som vi här behandla — men han har ännu ej lärt sig att genom systematiska excerptsamlingar söka utreda, hvad som är mest i brak. Några egna innötta skrifvanor har han icke förvärfvat, ty då han själf författat något, har han mest begagnat sig af latinet. Nu är det tydligt, att han i sitt ordboksarbete medvetet eftersträfvar en viss reda och noggrannhet i formgifningen, en viss konsekvens i staf-ningen — större än som i andra litterära alster, handskri fna eller tryckta, på den tiden ansågs behöflig. Han tvingas härigenom att för sig själf tänka efter, hur orden heta, på ett helt annat sätt än vanliga skrifvare, som låta pennan löpa och utan eftertanke nedskrifva den form, de sett hos sina föregångare, äfven om den strider mot deras eget språkbruk. Och då ordboksförfattaren skulle spekulera öfver språket, har han närmast sitt eget språk att hålla sig till. Ty några mer omfattande iakttagelser öfver andrasspråk har han ickc gjort och kanske trodde han, att de flesta talade ungefär som han själf eller att hans språk var den »rätta» svenskan. En omständighet att beakta är nog också, att i en ordbok nödvändigtvis måste komma med åtskilliga ord, som i litteraturen ytterst sällan förekomma, som förf. ej känt till i deras litterärt-traditionella form, dessa har han då måst gifva i den form, han känner från sitt eget språk, och dylika ord ha kunnat inverka på andra: jag menar t. ex., att då han skref letta (färga), han också ansåg sig böra skrifva ivetta (scire) efter sitt eget uttal, äfven om weta var en form, som oftare mött honom vid läsning. Att resultatet af alla dylika omständigheter blifvit så väsentligen olika i Uppsala och i Linköping, synes mig otvetydigt visa, att våra lexikografers talspråk varit — dialekt.

Giltigheten af denna slutsats förringas i ingen mån af det faktum, att denna dialekt — sådan den föreligger i ordböckerna

— icke är »ren» dialekt. Härtill kunna många omständigheter ha bidragit.

Det låter ju tänka sig, att förf. mången gång haft för sig dubbla former ur det talade språket, som han känt till, och han har haft svårt att göra sig reda för, hvilken som vore den »rätta». I de allra flesta fall har han då låtit bestämma sig af sitt eget uttal. Så göra grammatici ännu i vår tid, mer eller mindre omedvetet. Någon gång anför han båda de former han känner till: ex. >mynia eller viönia» (i Lex. linc.). I ett tredje fall kan han genom tillfälliga omständigheter t. ex. beroende af skrif- eller läsvanor ha fÖrledts att välja en för hans språk i det hela

icke karaktäristisk form, som afviker från hans egen talform. Man kan också tänka sig, att åtminstone vissa mer vanliga ord redan på denna tid fatt en sä fix och allmänt erkänd form i skriftspråket, att han gentemot denna ej kunnat upprätthålla sin egen uttalsform: så kan förhålla sig med hopp, hoppas, lott etc. Slutligen är det möjligt, att vår författares talspråk självt varit mer eller mindre »blandad» dialekt. Dylika förhållanden förklara tillfullo de icke få inkonsekvenserna och afvikelserna från det normala, i sådana fall där deicke rent af bero på tryckfel eller på tillfällig ouppmärksamhet från förf:s sida. I självfva verket synes det mig snarast förvånande, att likformigheten och konsekvensen (d. v. s. dialektens »renhet») är så stor, som af exempelsamlingarne framgår.

Något närmare ingående på detaljfrågor synes mig ej behöf-ligt. Man kan lägga märke till, att i alla tre ordböckerna 111 i två-stafviga ord nästan regelbundet dubbelskrifves. Det beror möjligen på en ljudlag, att m redan tidigt och allmänt förlängts mellan två korta vokaler. Beträffande m i andra ställningar gå de moderna medelsv. dialekterna i sär och likaså de tre ordböckerna.

En särskild behandling fordrar Var. rer. Jag har ofvan framhållit, att dess skrifsätt i flera fall möjliggör olika tolkningar, drope, betar kunna betyda långvokaliska former eller också: kort vokal -f kort konsonant. Om vi antaga, att drope, betar haft lång vokal, få vi naturligtvis hänföra Var. rer. till någon af de svenska dialekter, som ha vokalförlängning1. Närmast ha vi väl då att tänka på sörmländskan, ty att det är en medelsvensk dialekt framgår af andra omständigheter. Central uppländska och Mälardialekt äro uteslutna. (Roslagsmål troligen också.) Men hur skola vi i så fall förstå skrifningarne med dubbelkonsonant i slutljud t. ex. bett, knäweck o. dyl. Genom en ljudregel, liknande den som Kock uppställt (Fsv. ljudlära s. 384): vokalförlängning i öppen stafvelse, konsonantförlängning i sluten? Hur lockande denna förklaring än kan förefalla, är jag obenägen att antaga den, så länge ännu ingen medelsv. dialekt blifvit uppvisad, där en dylik fördelning förekommer. Jag tror, att vi tills vidare måste tänka på andra möjligheter. Ofvan sökte jag visa, att tt, ck i dylika fall möjligen kunna betraktas som blott grafiska företeelser. Men kanske är denna förklaring väl djärf, i synnerhet med hänsyn till de många orden med tt, då t eljest ej brukas dubbelt, annat än då gammal längd föreligger. Jag tror därför, att det andra alternativa tolkningsförslaget af drope, betar till sist blir att föredraga: de betyda kortstafviga former. I så fall är situationen enkel. Var. rer. återger en dialekt, där jstaf-

1 Jfr ofvan s. 378 f.veiseförlängning» inträdt i enstafviga ord, men ännu icke i tvåstaf-viga. SS är ju den normala utvecklingsgången. Och förlängningen i enstafviga ord har skett genom konsonantförlängning, bett, gnett, kniiwcck bli då fullt regelmässiga. Likaså nott notaträ, spett speta-skaft, streck streket1. Att skott äfven skrifves skot, lock äfven lok, får väl snarast förstås som afhängighet af äldre skriftformer. Likaså kan förhålla sig med skep och drop, de enda fallen bland ord med tonlös explosiva, som ej uppvisa biformer. Är detta riktigt, få vi tydligen förlägga Var. rer. någonstädes inom uppländskan eller Mälardialekten. Nu är ju kändt, att just ett dylikt tillstånd i fråga om kvantiteten här finnes bevaradt ännu i våra dagar, nämligen i ett stort dialektområde i v. Uppland (och ö. Västmanland), ett område som t. ex. i Trögd sträcker sig ned mot Mälarbygderna. Det synes ej orimligt, att omkring 1538 ännu flera mål stått på detta tidigare utvecklingsstadium, kanske hela Mälarområdet (äfven Stockholmsmålet2). Det sannolika blir, att Var. rer. representerar Mälardialekt. Andra skäl, än de som hämtas ur kvantitetsreglerna, synas tala för en Mälardialekt, som ligger närmare sörmländskan än uppländskan (former som teelia tilja s. 24, seelia silja (helcium) s. 36, dagzrånd s. 4, oghan på s. 24). Men det är kanske egentligen lönlöst att eftersträfva en alltför snäf begränsning.

För Syn. lib. eller Lex. linc. kan jag däremot cj konstatera någon dylik skillnad mellan en- och tvåstafviga former, så att konsonantförlängningen skulle vara väsentligt vanligare i dc förra3. Ej heller har jag tyckt mig märka, att hithörande ord oftare än eljest skulle uppvisa dubbelskrifven konsonant, i de fall då de stå

1 De skrifningar, som Kock anför Sv. Lm. XI. 8 s. 41 (kött, köfc(t) ur Halenius' konkordans och Een nyttogh Wnderwijsning 1526, samivett, -ivetvt, -lactcn i Kyrkio-stadgar 1587) kunna förstås på samma sätt som dc anförda i Var. rer. eller bero på skriftlig tradition från cn äldre tid, då en dylik växling ännu förefanns i uttalet.

3 Som väl på denna tid var föga eller intet skildt från omgifvande landsbygds dialekter. Stockholm var ju på 1500-talet en småstad, som ännu 1582 blott räknade något öfver 7,000 invånare. Troels Lund, Dagligt Liv i

Norden s. 58.

3 En mycket svag tendens till dylik fördelning kan möjligen skönjas i Lex. linc. Är den faktisk, bör den förstås på analogt sätt med den ofvan gifna förklaringen af de skrifningar, som Kock anfört (not ofvan). En del enstafviga ord med dubbelskrifning kunna vara influerade af lågtyskan: ex. lott, specklsom senare saimnansättningsled — något som ju vore att vänta enligt Noreens fornsvenska kvantitetsregler (Aschw. Gram. $ 298).

En liknande dialektisk färgning af ordniaterialet kan iakttagas i ännu flera lexikaliska arbeten under 1600-talet. Ungefär samtidiga med Lex. linc. äro två ordböcker af uppländingen E. Schro-derus: Lexicon latino-scondicum 1637 och Janua Linguarum 1640. Språket i dessa skiljer sig lika skarpt från östgötaordboken som den ofvan granskade uppländskan i Syn. lib. I uppsatsen »Drag af Upplandsdialekt hos Ericus Schroderus» (Sv. Lin. XVIII. 4) har E. Grip med rätta framhållit de talrika upplandismerna i Schroderi båda arbeten. Han anmärker icke utan skäl, att det ingalunda är lätt »att i hvarje fall afgöra, om en form eller ett ord är dialekt eller tillhörde dåtida riksspråk»! För att fa ledning härvid har Grip särskildt rådfrågat öfriga lexikaliska arbeten från 1600- och början af 1700-talet, nämligen främst Lex. linc., dessutom sju andra, af hvilka dock de fyra endast äro tämligen oförändrade af-tryck af Index latinus i Linc.'. I hur ringa grad Lex. linc. lämpar sig för ett dylikt afgörandc af hvad som är »riksspråk» eller icke, torde framgå af det föregående. — Hos Schroderus är det dialektiska inslaget synnerligen betydande, så att man hos honom kan finna tämligen lokalt begränsade upplandismer. Det är möjligt, att han i vissa fall med afsikt upptagit dylika dialektformer, äfven fastän han varit medveten om deras ringa utbredning (se Grip s. 2). De till kvantitetsbehandlingen hörande fallen anföras af Grip å sid. 14, dock ej fullständigt. Märkliga exempel äro vpbruttet, frussin, sam-manwicket2, gattur, pellare. Gentemot dessa och andra liknande stå beek beck och tekn tenn (se sid. 16).

1 Enchiridion Diet. Lat. svec. 1652, Gezelius Voc. lat. Sylloge 1672, Westhius Fasciculus dictionum2 1690, Dictionarium Hamburgense 1700: se Noreen Vårt språk I s. 187.

2 Jfr Helsingius beswijekett s. 383. Dylika former äro ljudlagsenliga i de flesta uppl. och Mälar-dialekter. Men på 'många håll har lång vok. (brutt{{) etc.) införts genom analogi, dels från andra likböjda verb med tonande konsonant efter stamvokalen (ex. ridi(t))} dels från andra former av samma paradigm (ex. inf. vika). Obs. "isolerade" former som rutten eller frussen (Stockholmsuttal för frusen: jfr Lyttkens-Wulff Uttalsordbok s. 83 *friu'sdri -9t*, i viss betydelse stundom frus'?riu).Också de grammatiska författarne voro under denna äldre tid i hög grad beroende af sin egen ortsdialekt. Jag har genomgått kvantitetsbehandlingen i uppländingen Ericus Aurivillius' arbeten Grammatica: svccanai specimen 1684 (utgifvet af G. Stjernström, Upps. 1884, cit. Gr) och Cogitationes de lingva; svionicce, qvalis hodie maxime in usu est, recta scriptura & pronunciatione, Upsaliae 1693 (cit. Cog). Exempelsamlingen visar, att den svenska, som Aurivillius ansåg på sin tid vara »mest i bruk», i mycket liknar den nuvarande upplandsdialekten t. ex. i Uppsalatrakten. I några fall kan han nog också ha varit bestämd af sin hemdialekt: Knutbymålet i Roslagen, som dock i fråga om kvantiteten sannolikt ej så mycket afviker från Uppsalamålet1. Ej sällan anmärker A. uttryckligen, att de af honom anförda formerna icke öfverallt användas. Så t. ex. Cog s. 18 tdör2 janua, qvod alii per geminum r scribunt ac pronunciant: qvod etiam melius forte est».

Exempelsamling: Enstafviga ord: bett Gr 29, 35, Cog 27, dyfwelsbett Gr 35, borr Gr 43, boss Cog 40, brott Cog 119, doss Cog 116 (förmodligen = nysv. dös, fsv. dys), flott Cog 40, 70, 119, fnok3 Cog 40, fohr3 Gr 41, föll (föl) Cog 1004, gor3 Cog 40, goret Cog 112, glåpp Cog 79, glopp Cog 108, gnett Cog 79, grepp Cog 108, hopp Gr 125, Cog 39, 108, kött Cog 95, lönn Gr 29, Cog 27, 40, lonn Cog 40 (»alias lönn platanus»), lock Cog 28, 95, ledd Cog 285, nött Gr 30, Cog 119, nötter Cog 113, 120, sonn Cog

1 Noreen Vårt språk I s. 193 påpekar med en hänvisning' till Schagcrström, att då Aurivillius var från Roslagen, hans “uppgifter rörande allmänt svenskt uttal någon gång äro af denna omständighet påverkade". Men ett dylikt beroende af dialekten var ju icke mer utmärkande för A. än för våra andra äldre språkgranskare.

" Så Upplandsdialekt.

3 Dessa former äro kanske att anse som "Knutbymål ", i fall möjligen denna litet kända dialekt öfverensstämmer med det närliggande Fasternamålet d. v. s. har förlängning af ö i större utsträckning än af y.

4 A. uppräknar s. 99 f. ord med "1. crassum" efter ö: fiol, göl, knöl, söl, köl, tuiöl. "Excipc föl: nisi dicamus id rectius scribi cum gemino 11, föll qvod sit a falla qvia cadunt a matre pulli ut vulgo loqvimur". Jfr nuvarande uppländska: n. Uppl. folj en äfven i Uppsalatrakten ljudlagsenlig form, rosi. t. ex. Vätöm. fol,

0 A. menar att, man genom den olika kvantiteten bör söka åtskilja * led trajectus, ledd artus, led turpis". Detta innebär nog ej, att ledd varit den enda af honom kända eller brukade formen.531, son sömer Gr 44, skepp Cog 108 (jfr skeppa nedan) men skep -et Gr 73, skep Cog 97 (skriftspråksform!), spor2 Gr 24, Cog 115, streck Cog 115, skott Cog 119, stveck Cog 95 (— nysv. sveki), tenn Gr 30, Cog 22 (»ien stilus, tenn stannum») teenn Gr 43 (?), trock (stöök, brak) Gr 43 men trok2 Cog 40 (jfr troka nedan).

bette Gr 32, beita bettar Gr 44, betta dens canicularis bolus Cog 29, bruten3 Gr 97, droppa droppar Gr 33, droppa Cog 66, drossa Cog 117, frossa Cog 117, fm sin3 Cog 70, gräppan Cog 108 (jfr östsv. t. ex. Vöråm. gripan n. bandtag, Lind, Sahl-stedt grepan n.; obs. ä hos Aur.!), hoppas Gr 125, Cog 39, 108, heetta Gr 47, koppar Gr 31, 42, Kopparberget Gr 23, Inka f. Gr 45 (kan vara gammal långvokalisk form: jfr n. Uppl. lukä jämte hi k ku i något olika betydelser), lotta vb. Cog 39, lossa vb Cog 39, mossa (på trään) Gr 47, mossa Cog 39, mycken Gr 95, nyckel Cog 100, possa possar Gr 33, 44, possa Cog 117, peppar Cog 34 men pepar Gr 30i, ruttin3 a rutna Gr 97, rottna Gr 124, rotna vcl rntna Cog 56, spora sporar" Gr 44, struken* Gr 97, skeppa skeppar Gr 140, skeppa Cog 108, sprota'2 Cog 115, troka2 Cog 40, öpen Cog 46, meta Gr 7.

Vi kunna jämföra Aurivillii språk med den något äldre Andreas Arvidi, hvars Handledning till thet swenske Poeterij innehåller åtskilligt språkmaterial — om också på långt när ej så rikhaltigt som hos Aurivillius. Arvidi var från Strängnäs, lektor vid gymnasiet, och hans arbete är tryckt i Strängnäs 1651. Vi se tydligt, att vi här befinna oss i en något annan språkmiljö. Det är ej alls samma tämligen rena uppländska, som vi funnit hos Upp-salagrammatikern. Arvidi's formgifning är synnerligen vacklande:

1 Man bör iskrifva: till, omm, somm, fämw, wamt, soutt, wätttt "aut si hoc nolunius, pronunciationem ipsi scriptura; accomodemus, ut secundum qvarundam pro-vinciarum dialectns hodieqve est usitatum fl.

2 Jfr not 3 å föreg. sida.

9 Jfr not a sid. 390.

4 Detta citat anför Kock i Fsv. ljudlära s. 385 såsom bevis för sin regel om vokalförlängning i "öppen stafvelse". Som synes är pepar ingalunda någon för Aurivillii språk karaktäristisk form.man får ett tydligt intryck af den stora osäkerhet, som på hans tid rådde i frågan oni den »rätta swenskan». Sidan 53 anför han såsom ord med rimföljden edia: bedia, media, smedia, zvedia och s. 61 samma ord i formerna bidia, midia, smidia, ividia1. För kvantitetsbehandlingen intressanta former äro: beek 54, le ena (jfr Syn. lib. lenva), fårtecna (jfr Aur. tenn) 56, skeep (skepp?) 58, gneet, spect, zvceta 59, bosa, drosa, hosa, nios a, posa s. 74, båsa, dråsa, fråsa, måsa, påsa, låsva (rim på åsna) 103 (jfr äfven buitsa, Imusa s. 81 = bosa (båsa), hosar), brödskuta, rutin 82, döös 113 (jfr Aur. dössi) etc., å andra sidan äfven letta (fargar) 60, glopp 71, kotta (tälja? jfr kåta 104) 74 etc.

Dylika dialektiska differenser, som jag här sökt konstatera i fråga om ordböcker och grammatikor kunna iakttagas också i litteratur af vanligt slag. Men gifvetvis har den litterära traditionen och skrifvanan här haft mer att säga och åstadkommit större likformighet. Jag vill blott i förbigående nämna några utpräglat uppländska former som jag antecknat vid läsningen af Bureus' Sumlen: skuttidh s. 39, guttin 41, huvvudk 44, bättan (biten, best. f. m.) 56, possa 71: jfr äfven lävva lefva, hos Bureus enl. Beckman Arkiv XI s. 178. (Men kanske vv betyder kort v-ljud

Till afslutning anför jag ett uttalande af en äldre svensk grammatiker, som väl varit en af de klarsyntaste och kanske den som vetat mest om nysvenskt språk i dess olika skiftningar under

1 De förra äro hemmahörande i inre sörmländska, de senare i Mälardialekt och uppländska.

? Jag har inskränkt mig till kvantitetsbehandlingen i de kortstafviga orden. Men det är klart, att också andra kapitel af ljudläran kunna lämna material till liknande konstaterande af dialektolikhetcr. Så t. ex. skilja sig Var. rer., Syn. lib., Schroderus (Se Grip!) och Aur. från Lex. linc. (och äfven, ehuru i mindre mån, från Arvidi: se Noreen Columbi Ordesk. sid. XX) i fråga om förbindelse af vokal + ni', de förra ha soolstrijmc, rrtm, goom (Var rer.), gaant vnltur (Syn. lib.), Linc. däremot regelbundet grimma, gamm etc. Jfr härom Aur. Cog s. 63: “mibi qvidem rectius döma cura uno m scribi videtur, cum hoc tam cum melioribus libris im-pressis, qvam cum ipsa acenratiori pronunciatione melius congruat". Ett annat fall är uttalet af mb, hvaroni grammatici ha motsägande uppgifter, hvilka tydligen äro att tillskrifva dialektolikhct: Anriv. menar, att b höres, Lagerlöf (värmländing), att det är stumt: jfr Noreen Col. Ord. sid. VIH.skilda tider och på skilda trakter: »Att i tal och skrifter betiäna sig af talarts ord och brytningar kunde wäl med Grekernas exempel ursäktas; men det har ofwanberörda swårigheter med sig (§ 124). Icke dess mindre finner man, att knapt någon är, ehuru lärd och hederlig, som i tal icke inblandar något af sitt Landskaps enskylta talart eller, som man säger, något därpå bryter. 'Chaque province a son idiome, qu’il nest pas facile de quitter’ säger Lamy; och som några mena, har T. Livius, en så förfaren man i latinska wäl-taligheten, ej kunnat akta sig för den Patawinska. De hos oss af trycket utkomne böcker wittna nogsamt, huru luvar och en författare inflickat mycket af sin enskylta talart, som med många exempel wisas kunde, om det wore nödigt. Ja, i de skrifter, som handla om Swänska språkets rykt och skrifsätt, har åtskilligt influtit och blifvit förswarat, som förnämligast grundar sig på den talart, hwar-med författaren ifrån barndomen warit vvan.» (Sv. Hof: Swenska språkets rätta skrifsätt 1753 s. 165).Om råd, drakar och mjölingar.

Några historier från Gräsön i norra Roslagen.

Af

AUGUST SCHAGERSTRÖM.

I Uplands nations publikation 1899 Från upländsk bygd liar jag sid. 54—56 meddelat ett och annat om »spiritus», ett slags mystisk tjänsteande eller tomte, som hjälper sin ägare, när han skall slåss, köra i kapp eller förtjäna pengar.

Min sagesman, en gammal bonde i Norrboda by på Gräsön, hade också mycket att förtälja om andra öfvernaturliga varelser, såsom rån, mjölingar och drakar, hvarpå följande små historier må utgöra några exempel.

Jag var ute och körde en gång med en svägerska från Långviken och hit, och när jag kom in i Västerbyängen, kom en tjock stor karl gåendes till mötes, och jag trodde det var Elias från Nybygget och hälsade på honom, men så tittade jag mig om, och då såg jag ingenting. Men jag fick honom till lass jag. Svägerskan kältade, att jag skulle köra på, men hästen gick som för en lastad drög eller den tyngsta plog, sä svettdropparna runno af märren, och så var det, till jag kom till en kryssväg vid Vaster-mörtare. >Nu har jag skjutsat dig länge nog», säger jag, »nu skall du få ta fyrabend ifrån mig och häst och mina släddon.» Då blef svägerskan förskräckt, och så började det på och låta illa i skogen och huja och skrika. Det var gubben det, jag hälsadepå. Hade jag inte sagt något åt honom, så kanske jag hade varit fri honom. Så där går det till. Den som har varit ute, så vet han något, men den som sitter i spisen, han vet ingenting han. Och jag var alldeles skålnykt.

*

Vi hade en präst, som hette X. När han skulle köra hem från Norrboda och kom till Mellbomarsbacken, fick han ett lass sådana där små djur på fimmerstängerna och i städen, så hästen inte orkade dra, och då måtte han gå fram och se mellan hufvud-laget och hufvudet på hästen, och då vardt han af med dem. Det där talte prästen om riktigt, så jag hörde det flera gånger. Han kunde väl inte stå och ljuga han, som var prästman. Det var en duktig predikant det där och en snäll karl och stark riktigt.

Mats-Ols gubben i världen var ute på skytte på ett skär österpå, som kallas för Brudbådan, och hade en liten eld att värma sig vid. Och då kom det fram som en mängd små dockor och dansade kring gubben och sade:

“Här dansom vi, här dansom vi,

Och är det långt till domedag, det säger ni, det säger ui.“

Men när solen gick upp, försvunno de, och då slapp gubben lös och for hem.

£

Jag och Anders Andersson och en till voro ute på ett skär, som heter Fluttu, och Anders Andersson gick och äggadc, och jag sitter på en liten klubb bredvid och hade mina vettar ute. Och som jag sitter i skyttskåren, så kommer en fru på Fluttu och hade röda strumpor och var rödklädd och lockade korna — hon hade grå kor: »korna mina, korna mina!» Och då blir jag rädd och sätter mig upp, och då kom en fågelskock på flera hundra och vällde ikull skåren och vettarne. Inte var det fågel inte, detvar något krankrede. Sen vardt det nordanstorm, så det fräste om alltihop, och vi måtte ligga kvar utan mat till dagen på.

*

Jag följde Per Matsson, morbror min, ut på jakt en dag, och det var tjädrar i hvareviga buske obegripligt. Men till slut fingo vi höra ett stort alarm och soller, och då säger jag: »hvad är det där, morbror?» säger jag, »är det vargar, eller hvad är det som låter?» »Hör du något, så var tyst, gosse! Säg inte någotl» säger morbror, och sen prackade vi oss hem. Morbror var rädd riktigt han.

Morfar min, de kallade honom för Jerk Ersson, gick ut han en långfredagsmorgon på tjäderskytte och råkade mycket mycket tjädrar. »I dag skall jag väl få mig ett bra rof», tänkte han, men det vardt annorlunda. För när han skulle lägga an på en, så kom en gubbe fram och lade an på honom igen, och samma kläden, som morfar hade, hade gubben med, lapp i byxarselet likadan som morfar och likadana lappar på knäna. Och morfar strök hem från skogen och tjädrar och gubbe och alltihop. Det var norr om Söderbodaängen på herrgårdsskogen. Han talte om det riktigt för mig flera gånger, och sen gick han aldrig med bössan någon söndagsmorgon. Det var något råd det där.

Magnus såg en gädda i Tolträsket en gång, och då gick han hem och varskodde bror sin, Erik, om en bössa, och så följdes de åt och skulle skjuta. Men när de kommo dit, tordes de inte skjuta henne, för de blefvo rädda. För det var något ovanskligt, och så stort och så långt så, med ögon som den värsta dragoxe. Inte kunde det vara fisk inte. Hon stod vid strand till mötes med dem, och när hon gick ut i träsket genom rör och vass, så var det som den största båt, som rodde genom rören. De trodde det var något råd, som visade sig, och det var det nog.Nu i förra veckan var det en pojke, aderton år gammal, som for i vall med hästarna. Då fick han se ett stort djur, »nio alnar långt» tog han till, med en krans på hufvudet, och stjärten så bred som en skyffel och i tjockleken som en trekannshämtare. Det kom ut ur skogen och gick fram mellan hästarna, och när pojken skulle hem igen och kom tillbaka dit, så flög en tjäderhöna upp på samma ställe, och då vardt han så rädd, så han skulle till och dåna, och när han kom hem, blef han så sjuk, så han måtte ligga i flera dagar. De trodde först, att det var en orm, och sade, att de skulle gå i skall efter det där djuret, men nu tro de, det var ett råd, som visade sig.

*

För flera år sen gick hans styfmor förbi på samma ställe, och då sitter en mängd liar och käftar af något kräk på en gär-desgård. Och så tog hon hem en lie och frågade, om någon rådde om den, men ingen kändes vid den. Men om hon hade tagit de där käftarna i stället, hade hon fatt betalt för att hon hade gått fram där, för det var bägare säkert.

För det var en gumma i Öregrund, som skulle till Bolka med ett kar, och hon koin ihop med sådana där käftar. Och då tänkte gumman: »jag tar en», för de äro bra att koka tvål på, det är märg uti, si. Och så tog hon en med sig hem och lade på spismuren. Men när gumman sen skulle ta käften, där hon hade lagt honom, sä låg det en bägare i stället. Och då tar hon bägaren och går på rådstim i Öregrund och frågar, om någon hade känsla till den, men alla nekade, och gumman fick behålla bägarn hon i herrans namn. Det är riktigt sannt det där. Jag har hört det flera gånger än en, det taltes om i mina unga år. Det var riktiga bägare förstås, som de gräft ner för fienden, men för gumman såg det ut som käftar. Det var väl något råd, soin hade dem ute och vädrade och blekte dem. De voro af silfver.Farfar gick och harfvade åkern och dä fick han se en oxel i dikeskanten bredvid åkern, full med

bägare och silfverklockor och allehanda varor. Men när gubben skulle gå och ta dem, så stupade han och svor till en ed, och med detsamma skenade hästarna med harfven öfver gärdesgården, och frånmanshästen flådde skinnet af högra benet, och med samma farfar tittade upp, var allt borta.

* ... l!:

Allt, som de gräfva ner i jorden, får draken till sist makt med. Här nere på löten ett litet stycke härifrån ha fler än hundra människor sett, hur draken har firat med eldbrasor. Det är just som en eld, som lyser, och då har han godset omkring, som de ha gräft ner i världen. Jag har sett, när han har gifvit sig af dädan, när det har slocknat. Han har flygit som en tre alnar lång fågel på himmeln åt nordost, fast han har varit litet annorlunda skapad förstås. Han hade grann smärt hals, och elden har stått bakefter honom. Han firar flera kvällar än en han.

Anderstuggubben, Erik Jansson, och hans hustru kommo roendes till Orskäret, och då kom det något krankrede rätt ifrån östern. Det var just som ett bloss, stort som en stjärna framföre och ett bloss bakefter med. De trodde det var en flygande orm, men det var väl draken ändå. Hans hustru brukar se tocket där vidlyftigheter ibland.

Mjölingar är något ondt. De äro oäkta barn, som modern lägger ifrån sig lefvande i skogen eller i en bytta, som hon gräf-ver ner i skogen. Om sju år är mjölingen färdig. Han är liten och som en människoliknelse och har samma kläden, som han hade på sig, när modern häfde honom af väg. Han håller mest till, där han har blifvit lagd, men han kan fara vida omkring med.Han hujar och lopar i skogen, och om cn härmar honom, blir lian ond och kommer, och då är det bäst att ge sig i väg och hålla tyst. Är en vid strand, är det bäst att pracka ut båten, så fort cn kan, för han går inte ut i sjön utan stannar på strand och alarmar. När han går ensammen i skogen, så ropar han: »Kom min mor, far jag dia». Får han tag i modern, så vill han dia och suger ihjäl henne. Andra gör han inte något ondt, men han väsnas och regerar och kan skrämma dem förstås. De lefva i all värld, om en inte kan bli af med dem på något vis.

H:

När bysfolket hade koja vid Skrefträsket, lågo de en kväll och spelte kort. Då kom en mjöling uppe på taket, och sen kom han in i dörren och röt, så glöden hoppade i spisen. Det var åtta man som spelte, och de sprungo ihop i ett hörn på hvarann, och en gubbe, som hette Anders Matsson, en stark stor gubbe, kom ofvanpå. De måtte ligga där, till han ledsnade vara där och for därifrån.

En gammal sjöman gick till Skrefträsket en långfredagsmorgon med bössan, och då korn samma mjöling, kort och tjock som en huggstock och med bara ett stort öga. Gubben vände till bössan han och skulle skjuta, men den där vände till bössan han med, och gubben måtte lägga bössan på axeln och gå. Han hette Nordin den där gubben, och inte ljög han inte, han var gamla reson-liga karlen.

Men Österberg i Söderboda sköt ihjäl den där mjölingen han. Han var ute på skytte och hade med sig en aderton års gosse, som hette Erik. Då fick han höra skri och alarm, och så kom mjölingen och satte sig hop med dem och gapade, så gapet var alldeles blodrödt. Då tog Österberg silfverknapparna ur skjortanoch häfde i bössan och sköt, och när de gingo fram och sågo efter, så var det bara som en falaska. Sen hörde aldrig någon människa af honom. Det hände uppe i skogen vid Skrefträsket. Han var kläckt där förstås.

*

På Söderön låg det en mjöling bakom en bastu och ropade flera gånger efter modern, så de hörde det in. Men bonden tog bibeln och gick dit och jordsatte honom, och sen vardt han tyst, så de aldrig hörde till honom. Jag tror de hade dit prästen med, men det hjälpte inte. Men gubben fick honom att bli tyst han.Strofformer i svensk medeltidsdiktning.

Af

SVEN LAMPA.

I svenska dikter från medeltiden är, åtminstone om man bortser från den då icke upptecknade folkvisedikten, cn

versart den gifvet förhärskande, nämligen knitteln, rimparet; och detta är förhållandet såväl i stora rimverk, där i själfva verket knitteln ensam råder, som ock i smärre stycken. Där denna versform är för handen, tages så godt som ingen hänsyn till större rytmiska enheter i dikten. Verklig strofbildning kan man finna först utanför rimparets område1. Och huru det må vara med ursprunget till vår medeltida vers i öfrigt — vid dessa strofiska bildningar måste man alltid söka utländska förebilder, hvilka egentligen äro att finna i medeltidens latinska diktning.

I det följande skall jag visa, hurusom redan på ett mycket tidigt skede i den svenska diktningen (under 1400-talet och dessförinnan) strofbildning förekom med så rikt utbildade former, att de icke ofta blifvit öfverträffade under senare tider. Men förut må lämnas en kort öfversikt öfver den strofiska byggnadens hufvud-former, sådana de från början framträda2.

1 I ett fall göres visserligen undantag: den 2-radiga folkvisestrofen är väsentligen bildad af ett rimpar, men här tillkommer ett särskildt strofbildande element, omkvädet.

' Jfr förf:s Studier i svensk metrik, sid. 45 f., 62 f., 70, 73 ff.Det är från den latinska jambiska septenaren man närmast har att utgå; dess skema anger den vanliga perioden i versen, själfva grundtypen:

Denna period upprepad, dubbelperioden, bildar den enklaste strofen, med rimflätningen ambkab. Vi finna den mycket tidigt i svensk dikt, visserligen med åtskilliga på nordisk versbildning beroende oregelbundcnheter, hvilka ock allt framgent göra sig gällande: fri behandling af upptakt och stafvelseantal, tendens till tro-keisk gång, kvinlig kadens i st. f. af skemat angifven manlig o. s. v. Sådana strofer visa sig redan i landskapslagar från 1300-talets förra del, t. ex. följande ur Södermannalagen:

nu aer sagt vm drap oc sar oc scaf)a |)en man kan hsendse gup han giwi os frij) oc ar oc lif for vtan sendas.

Mera konsekvent utbildad trokeisk vers är sällsynt; ur samma lag kan anföras:

kununx balker och skipwister lyktes nu hser swa

himnas kununger J)en waeldughi crister giwi os himiriki fa.

Grundtypen framträder äfven i 4-radig folkvisestrof, dock med den skillnaden, att udda rader icke rimma; t. ex. ur Harald Oluffsons visbok (n:r 24):

i tagenn wtaff mitth hwffuedh gull i hwiffuenn mitth hwite änne är thett thenn swenn som migh haffuer kär att han mig icke kenner.

Men i folkvisorna framträda flera variationer: tänjda versar växla med fulla, stympade med tänjda o. s. v.1. T. ex. ur Bröms Gyllen-märs’ visbok (n:r 1):

1 Rörande terminologin här och i det följande se Stud. i sv. metr., sid. 16. Vid nu förevarande former har full vers (med manlig eller kvinlig kadens) följande skema: w — w — w — w — (w), tänjd: w — ^ — w'--, stym-Låckat hafuer iagh encker, suecket hafuer iagh möö,

thet kom aldri vthi minn hugh iagh skolle på siön dödh.

I verkliga konstdikter bildas mera sällan strofen af den vanliga dubbelperioden ensam. Ett vällyckadt genomförande af denna diktform visar den från medeltidens slut härrörande dikten Paris och Vienna (MD II n:r 20)1. Tidigt framträder däremot den af 3 perioder bildade strofen, i psalmen Then signadhe dagh (MD I 27), där emellertid omväxling inträder genom olika rimanordning i sista perioden2. Vid denna form visar sig tendens till två af-gränsade delar inom strofen, i det vanligen de båda första perioderna äro sinsemellan sammanslutna.

Jämte perioder af den nu behandlade vanligaste typen är det särskildt tvänne andra arter som framträda. Den ena är hvad som kan kallas den utvidgade perioden, med den udda versen itererad. Skemat blir:

Vanligen bildas strofen af 2 perioder, hvilka sammanslutas genom rim i de tänjda versarna, alltså rimflätningen amabkclncb. Såsom exempel kan anges Biskop Thomas’ dikt Friheten (MD II 8).

Den andra af dessa hufvudarter är perioden med inrim, där den udda versen är afdelad i två rimmande halfversar3. Ofta inträffar att dessa ha kvinligt rim i st. f. manligt. Skemat kan uppställas så:

Strofen bildas af 2 dylika perioder i ett »äwentyr» i Schack-

1 MD = Klemming, Svenska medeltids dikter och rim; I = Andliga dikter,

II = Verldsliga dikter.

2 Särskildt är att märka den väl genomförda rimflätningen i de båda första stroferna, som sammanslutas genom sista versarnas rim. Rörande ytterligare kombinationer se längre fram sid. 406.

3 Icke sällan är genomförandet ofullständigt, så att växling äger rum med period utan inrim.tafvels lek (MD II 4), af 3 perioder i psalmen Een rikir man (MD I 25). Perioderna sammanslutas genom rim i de tänjda (jämna) versarna: aabkccb(ddb).

Mera sällsynt är den period, där den jämna versraden utgöres endast af en halfvers. Emellertid anträffas den i några medeltidsdikter, såsom Biskop Thomas' Troheten (MD II 9) samt dikten Striden om Visby (MD II 12). I dessa består ock den udda versraden af 2 rimmande halfversar. Manligt rim ersättes ofta af kvinligt, hufvudsakligen i helversen, men stundom (såsom i den senare dikten) äfven i den fristående halfversen. Häraf framgår följande generella skema:

Vare sig strofen är bildad af 2 perioder (Troheten) eller af 3 (Striden om Visby), sker sammanslutning genom rim i de jämna versraderna; rimflätningen blir således densamma som vid föregående grupp.

Hufvudsakligen samma period, men med enklare form, är att finna i en visa i Harald Oluffsons visbok (n:r 11):

Afven om visan icke direkt hör till medeltiden, härrör dock dess form därifrån: den har utpräglad folkviseton (omkväde). Helt regelbundet bildad är följande strof:

Ther stonder enn lindh för sunnan åå, bår blomster så båldh,

bonn skyler sinn grenner frå frost och snö, thenn winter så kåldh.

Jag har nu att öfvergå till vidare genomförda kombinationer i strofbildningen — delvis med perioder af annat slag — de flesta i dikter från 1400-talet. Diktformerna äro stundom svåra att fastställa på grund af den i oordning bragta texten. Det skall visa sig, att denna genom undersökning af strofformen icke sällan kan beriktigas.Den ofvan angifna grundtypen i psalmen Then signadhe dagh (MD I 27) kunde, oafsedt genom olika rimflätning, ytterligare modifieras genom iterering af första versen, hvarigenom första perioden blef cn utvidgad period. Ett fullt regelbundet exempel härpå är strof 3. Till samma art kunna äfven föras stroferna 4 och 6 (enligt Klemmings uppställning), om de riktigt uppdelas, d. v. s. genom att versafdelning göres i strof 4 efter i dagh, i strof 6 efter oc skam.

I en dikt från slutet af medeltiden, Slaget vid Brännkyrka (MD II 22), visas samma grundtyp utvidgad genom en efter de båda första perioderna inskjuten tänjd vers, som genom rim ansluter till den följande tredje perioden. Strofen blir uppdelad i två tydliga afdelningar; rimflätningen är: ambkab; ckdmc. I strof 6 återställes ett rim genom att ordet så flyttas efter och quedes.

Den gamla Sången om Kristi pina (MD I 5) visar i sina första strofer en regelmässig bildning: strofens förra del är en vanlig dubbelperiod, den senare består af 3 perioder med inrim, sammanhållna genom rim i de tänjda versarna. I strof 3 kan möjligen ett rim något upphjälpas genom omflyttning af orden hendher och föther. Strof 2 blir genom några rättelser återförd till fullt regelmässig form:

tolff waro the pinor gudh tholdhe for os.

som wi maghom här ath höra.

sich hedhna judha thagha han loth.

oc marthil aff sich göra.

badhe skuthin oc slaghin.

oc hardhelika draghin.

thz wildo the judha egh latha.

badhe stunghghin oc runnen.

oc spoththadher oc bundhin

oc pinther offuer allä mathä.

han gaff sich egh

för en tha han sagh

sina sighnadha iuodher gratha.

Dc oregelmässiga stroferna 4—7 äro säkerligen i betydlig mån förstörda i uppteckningen.

Särdeles regelbundet genomförd är en lång strof i en dikt,som härrör redan från 1300-talet: Den vises sten (utg. af Geete, Bilaga till Sv. Fornskr.-Sällsk:s årsmöte 1900). Strofens förra del utgöres af 2 utvidgade perioder, den senare af en vanlig dubbel-period och en därmed genom rim förbunden utvidgad period. Rimflätningen blir alltså: aabkccb; dekdeffe. Vanligt är att manlig kadens ersättes af kvinlig.

Annan är kombinationen i psalmen Gwd fader han tog (MD I 29): strofens förra del är en vanlig dubbelperiod (i 2 strofer med inrim i udda rader), hvartill är lagd en tänjd vers; senare delen — till hvilken den sistnämnda versen stundom är att räkna

— är en utvidgad period, genom det kvinliga rimmet sammanbunden med föregående perioder, i ett par strofer äfven med samma manliga rim som i dessa. Den vanliga rimflätningen är: ambkabb; cmcb.

Vi komnia nu till de långt sällsyntare strofiformer som grundas på växlingen mellan fulla versar med manlig och med kvinlig kadens, eller där stympade versar ingå. Perioderna i dessa former stå visserligen ganska långt från septenarens skema.

I psalmen Then första frigh (MD I 26) består strofens förra del af 2 perioder, hvardera med 2 fulla versar, af hvilka den ena har kvinlig, den andra manlig kadens; senare delen består af

2 fulla versar med manlig kadens och en stympad vers, dessa rimmande med hvarandra (undantag gör särskildt strof 4). Rimflätningen är: akbmab; cmcc. I strof 5 rättas sista perioden genom att ordet offwir föres till slutet af föregående vers.

Psalmen Glätz Maria (MD I 28) har i strofens förra del 2 perioder, hvardera bildad af 2 fulla versar med kvinlig kadens (i första perioden har andra versen inrim) samt en full vers med manlig kadens; i senare delen äro 2 perioder, hvardera af 2 fulla versar, vanligast med manlig kadens (den förra med inrim). Rimflätningen är: akaabmaab; cmcdmemed. De båda senare inrimmen äro ofta kvinliga. Genom enkla ändringar — som äfven medföra en i fråga om innehållet tillfredsställande text — kunna förradelarna i stroferna i och 3 återföras till riktig gestalt1. Strof 1 erhåller då följande början:

Glätz Maria himmerikis keysarinna ther wardoger war att finna for andra qwinnor glädi och frygd med sonnen Gudh.

Jak wil tik lofwa med alla mine fem sinne tu fik then frygd ther länge skall winna tha Gabriel bar thik then budh:

Ave Maria jungfru ren etc.

Likaså rättas senare delen af sista strofen genom uppflyttande af orden af tik till slutet af föregående vers.

Särdeles invecklad strofbyggnad företer en allegorisk dikt (utg. af Geete, Bilaga till Sv. Fornskr.-Sällskis årsmöte 1902). Strofens förra del består af 2 långa perioder, hvardera med 2 tänjda versar, 2 fulla versar med manlig

kadens samt en stympad vers; motsvariga versar rimma med hvarandra. Senare delen har en vanlig dubbelperiod, jämte en delvis orimmad period med en full vers (manlig kadens) och en stympad; sista versen ansluter genom rim till strofens förra del. Rimflätningen är: akbmckdmemabcde; fmgkfghme.

I en kärleksvisa (MD I 30), af alldeles samma slag som renässansvisorna, ehuru redan från midten af 1400-talet, möter ett något skiftande versmått. Strofens förra del består af en dubbelperiod, som icke är annat än den 4-radiga folkvisestrofen med dess rimanordning och med dess vanligaste, olika bildade typer: i perioden är växling mellan full vers med manlig kadens och stympad vers, eller mellan tänjd och stympad vers, mellan full vers med manlig kadens och tänjd o. s. v. Strofens senare del visar äfven olika typer; den består af 3 sins emellan rimmande versar, i regel stympade och fulla (den första och tredje äro vanligen lika). Rimflätningen blir: abeb; ddd. Sista perioden kan på ett par ställen rättas: i strof I genom uppflyttande af orden ee huar kun är till slutet af föregående vers, i strof 2 genom omflyttning af orden vorth och angisth. Strof 2 återger den vanligaste typen.

1 Jfr Stud. i sv. metr., sid. 79 f.Det återstår att taga i betraktande en annan renässansdikt från medeltiden, Pluto och Proserpina (utg. af Schiick i Samlaren 1885). Den har i det hela trokeisk gång, äfven om upptakt stundom förekommer. Jämna höjningar och sänkningar äro regel, fastän flera gånger en öfvertalig sänkningsstafvelse inställer sig. I dikten, som lyser med klassisk lärdom, äro inblandade latinska namn eller andra ord, som nästan alltid bilda en del af strofens senare afdelning. Stroferna äro i uppteckningen delvis bragta i oordning, men torde med metrikens tillhjälp kunna återställas. Dikten visar sig bestå af 7 regelbundna strofer. 2:dra strofens senare del: Ermius etc. har kommit på orätt plats, i det den insatts mellan 5:te strofens båda delar. 4:de strofen kan uppdelas till normalt versantal. — Strofen består i de flesta fallen af två dubbelperioder, hvilkas versar i regel sakna upptakt, men för öfrigt öfverensstämma med grundtypen, alltså efter skemat:

I några fall ersättas emellertid i strofens förra del de tänjda ver-sarna af stympade, och de fulla versarna kunna fa kvinlig kadens i st. f. manlig, således skemat:

(jfr den senare af de ofvan sid. 403 anförda lagversarna). Rimflätningen är den regelbundna: abab; eded, dock äro stundom de udda versarna icke rimmande. Mest regelmässig form finner man i den rekonstruerade 5:te strofen:

I min skow ther star thre tras

aff gull asr thera grenas

thu maat plakke aeble aff the

mz allse thine swenae.

naat ok dagh skulas fughlae two

gherlikas for thik syungae

astalus ok noctua

mz therae södas tungae.Gosse.

En etymologisk-semasiologisk studie.

Av

J. RE! NI US,

Ordet gosse förekommer utom i vårt riksspråk även i svenska ock norska dialekter1.

I literaturen uppträder det först omkring 1600 i upplänningen Burseus' anteckningar kallade 'Sumlen' Sv. Landsm. Bih. I: 2, p. 23: »gåssar öva sigh måla på isoghe glasfönstren slott skogh karar». Här föreligger tydligen den vanligaste betydelsen 'barn av manligt kön'. — Likaså 1609 i Asteropherus' komedi Tisbe, s. 30 (om 'Amatus, puer Tisbe'): »Amate, huar är du? kom häri Ack hwilcken skalk den gossen ähr!» ock ib. s. 37. — Så även 1613 i östgöten Messenius' Swanhuita, s. 35 (Lasse, en dräng, till de unga prinsarne Regner ock Toralder, som han skall bortföra): »Kommer medh oss Gossar bådhe, I ären under wår Nådhe» (jfr s. 29 [Hunding, deras

far]: »Farer wäl hustru, och barn små», ock s. 35 om de samma poyckar, piltar).

1 Landsmålsformer äro i det följande återgivna med närmast motsvarande vanliga bokstäver, vid behov med särskilt anmärkning om judet. Kort vokal betecknas genom dubbelskrivning av följande konsonant. Så gott som alla sitat av gosse från literaturen har min vän Fil. Kand. K. H. Waltman godhetsfullt meddelat ur samlingarna till Svenska Akademiens ordbok, efter benäget medgivande av Prof. Söderwall. Ordbokens källförkortningar användas också i regeln. Det andra ock tredje sitatet ovan finnes hos Rydqvist Sv. Spr. L. VI. — W. har även fäst min uppmärksamhet på användningen av gosse i Ångermanland ock Medelpad.Helt naturligt användes gosse även i betydelsen 'son'. Hit hör väl 1759 G. F. Gyllenborg I: 100 (Satire öfver mina vänner): »Två snillen rusa fram, Apollos värda gossar» (jfr dels Apolloson, dels gosse — 'tjänare' o. d. nedan). Denna betydelse tangerar även uttrycket mammas gosse, anfört först 1854 som titel på roman av Jolin.

Som de flästa dylika ord användes gosse ej blott om barn, utan även om ynglingar ock unga män. T. e. 1609 i en skrift avtryckt hos Stjernman Riksd. Bih. 267: »är af nöden, at Acade-mien blifver väl försörgd med gode, lärde och alfvarsamme män, och icke med gossar och oförsökte personer». — 1734 Dalin, Argus n. 26, s. 4 (i allegorien över Sverges historia): »Sins emellan brukade ock fostrebröderne ganska litet samwete: Änteligen sade Hilmer (deras förmyndare): Gassar, wi äro Gudlöse Hedningar», ib.: »Skam skullen I få, Gossar»; »Gossarna på Kämpenäs»; med bibetydelse av 'kämpe' ib. s. 7: »Kämpenäs-Hilmer war en oför-liklig man ock hade käcka Gåssar omkring sig (vid fienders anfall)». — 1744 Linné, Sv. Arb. 146 (uppl. 1878): »Så snart en hop med unga gossar blifva antagne (till ledamöter i Vetenskapsakademien?), då först mister Akademien sin heder, då skämmas de mogne att vara Ledamöter». — 1781 Kellgren 2: 176: »dessa täcka gossar» (om tullbetjänter).

I ordböcker anförs ordet 1640 i Lex. lincop.: »puer ... en pilt, gosse, poike»; 1712 i Spegels Gloss. sveog.: gåsse; 1741 av Se-renius o. s. v.

I sin betydelse av 'yngre manlig individ’ användes så gosse särskilt om tjänare eller lärlingar, om soldater samt i betydelsen 'fästman1, 'tillbedjare’.

Syftande på tjänare, biträden i yrken, lärlingar o. s. v. har ordet särskilt sin lägre ålderssfär, så att säga, ock förekommer i en mängd sammansättningar. Jfr exemplet från Tisbe 1609. Vidare 1734 Dalin, Argus, n. 18, s. 2: »Herr Leccage (så hette krämaren) fann Pamphilius wärdig, at bli gosse i sin Bod, och hade sielf omsorg, at underwisa honom i sin Handel». — Likaså om lärling i handel i en förordning av 1734 anförd av K. Hildebrand i »Stockholm»(utg. av Dahlgren) I: 186 (1897); ock 1727 kiöpmansgåssar 2 Rid-dersk. prot. 5: 242.

Älst äro sammansättningarna: 1650 vallgosse, Haquinus Vi-gorseus i Växjö Domkap. ark. 83; 1666 ökagosse (stallpojke?) ib. 42; jfr 1740 skjutsgosse Nordberg Karl XII:s historia II: 664 etc.; ock 1843 ridgosse Almqvist, Tre fruar I: 101. — Vidare 1740 kockgosse Nordberg I: 361, även 1771 Dagligt Allehanda n, 115, s. I, sp. 2; 1749 köksgosse Linds ty. ordb. under Kuchen-Jung\ 1749 tjänstgosse ib. under Jung (även 1871 Backman, övers. Dickens Pickwickklubben II: 403), 1771 tjänstegosse Dagl. Alleh. n. 21, s. 4; — 1771 källargosse ib. n. 46, s. 2, jfr 1879 skänkgosse Björlin, Elsa, 70; — 1734 windgåssar (vid hästvindarna vid Danne-mora gruvor) Triewald, Eld- och Luft-Machin, s. 35; — 1749 handt-wärkaregåsse Lind under Handwercks-Jung, sjungaregåsse ib. under Cantorey-Knab, skräddar-gåsse ib. under Schneider-Bursch\ — 1791 sjömansgosse Inrikes Tidningar n. 29, s. 7; 1795 skeppsgosse S. Ödman, Blighs resa I: 60, etc., ock i samma betydelse 1801 gosse, Törngrenska målet 214: »Vi har ingen Gosse». — 1842 smedsgosse Almqvist, Tre fruar I: 1; lär gosse, vaktgosse etc.

Både föreställningarne 'son' ock 'lärjunge’ eller 'underordnad’ kunna väl ligga till grund för sammansättningen gullgosse, hvartill 1889 V. E. Öman, Från min ungdomstid, s. 98, tycks bildat ett tillfälligt motstycke: hatgosse (om lärjunge).

Betydelsen 'kämpe, soldat’ har redan berörts i sista ex. ur Argus ovan. En ung Martisson, fast framställd som en 'veklig pilt’, tycks åsyftas 1745 i Fru Nordenflychts Tankespel, 26: »En plump och ärruger Soldat, Med gammal räck och råstig wärja, Kan ofta landet bättre wärja, Än granna gåssen med sin stat»; gosse brukas så 1818 av Tegnér: »friskt mod, I gossar blå», ock av senare författare.

I betydelsen 'fästman’ o. d. förekommer gosse t. e. 1791 hos Thorild 3: 32 (Kritik öfver Kritiker): »En bondflicka finner ett så stort behag i en visa, att hon tar den som en allt för vacker skänk af sin gosse»; — 1844 Sturzen-Becker I, 2: 45: »en rangerad Stock-holmspiga har naturligtvis en fästman . . . Denna fästman kallar hon sin 'gosse ».

I nutida riksspråk synes gosse användas huvudsakligen som en mer vårdad synonym för det ledigare pojke ock beteckna unga manliga individer vanligen intill en 15—16 år. Rydqvist anmärker redan S. S. L. III (1863), 277 ff. om gosse ock jiicka, att »intetdera är rätt folkartadt i någon landsort» 1 — jfr dock nedan — »båda tillhöra egentligen det städade herrskapsspråket och stadsspråket, framför allt i hufvudstaden och dess närhet». — Användt i tal klingar (åtminstone för en stockholmare) gosse avjort pedantiskt ock bokmässigt, äller ock 'fruntimmersaktigt’2, utom möjligen i tilltal gosse/», som dock även torde ha en viss skolmästarton. I betydelsen 'lärling', 'biträde' o. d. torde det klinga mer naturligt, åtminstone i sammansättningar som bodgosse. Användt om soldater, sjömän o. d. synes det mig ha en viss arkaisk-poetisk klang utom kanske som tilltalsord: »gossar!» från befäls sida. I betydelsen 'fästman' o. s. v. är det däremot ett rent folkligt (nästan dialektiskt) ord, ehuru möjligen brukat av 'folket' i känslan av att det är ett mer valt, 'fint' ord.

Detta för oss till ordets bruk i nysvenska dialekter. Efter dialektliteraturen att döma är nog gosse (mot Rydqvists antagande) i vissa landsändar 'folkartadt', åtminstone i viss betydelse. Som de flästa dialektordböcker ej uppta ord, som i samma betydelse ock form förekomma i riksspråket, är det visserligen svårt att noga bestämma ordets begränsning. Det tycks emellertid vara folkligt egentligen i mellersta ock norra Sverge samt i delar av Finland.

Från Vestergötland anför Rietz gossatös ‘behagsjuk, lättsinnig flicka, som springer efter karlar’. Från Värmland anförs göss (med mycket öppet ö eller 'orent o') av Noreen Ordbok över Fryksdalsmålet (Magnusson Sv. L. II: 2 tillägger smågöss)\ i tilltal även gössa (Noreen Ark. VI, 318), vilket som »ett slags vokativ» även anföres från värmländska Bergslagsmålet av Kallstenius Sv.

1 Jfr V, 22 not: "gosse kallas icke på landsbygden allmogens egna barn'1.

Jfr Cederschiöld KvinnosprÄk s. 22 f.L. XXI: I, 165. Från Upland uppges ordet av Schagerström, Vätömålet, ock av Rietz i gosskvadd 'liten pojke’; jfr Tiselius, Fasternamålet, Sv. L. XVIII: 5, 34; Björkensgossen (= B.’s g.). Från Helsingland anföra H. J. Lenström, Ordb. öfver Helsing-dial. 1844, ock Wennberg, Ordb. etc. utg. af Hels. fornminnessäll-skap 1873, gosskvadd ock den sistnämnde även gossaloft 'drängkammare' (betecknat som 'genuint helsingeord’), gosstok n. 'flicka, som är efterhängsen efter gossar’; samt Rietz gossasam '(flicka,) som heldst besökes om nätterna af drängar’. Från Dalarne anför Rietz (från Mora) gambäl gossä 'gammal ungkarl’1. Från Medelpad må anföras gussekär2 'gossekar’ i livligt tilltal, se L. P. Dahlgren, En storlekstuga etc., Sv. L. I, 582; (efter en mängd hotelser ock skällsord) »för du skall bara edeligen veta det, gussekär, att det finns något bakom handlederna här» etc.; ock från Ångermanland det likaledes vokativiska gosse, ofta upprepat, t. e. C. Lemchen, En turistfärd i Ångermanlands skärgård, Sv. Turistför. Årsskr. 1899, s. 151: (allmogen uttrycker för den dem obekante lustseglaren sin förvåning över hans båt) »Gosse-gosse! så’na stora segel». Enligt doc. Ottelin användes gosse ock gossekar på dylikt sätt även av bildade ångermanlänningar. — Från Finland anföres gosse egentligen endast av Freudenthal Vöråmålet (i Vasa län): gossgumm jämte piggumm, storgumm, lillgmnm 'olika slags i orten brukliga fadderbenämningar’ (under gumni). Emällertid tyder väl det finska kossi med alla dess betydelseskiftningar — 'liten gosse eller pojke, pyssling; buss (till karl); liten lax’ Lönnrot (1874), 'forell' dens. suppl. (1886) — på att gosse länge varit rätt utbredt i finsk-svenska dialekter, varifrån det sedan lånats in i finskan med den vanliga substitutionen av k för g i uddjud3. — Men utom i dessa svenska

1 Ordet gosse upptas dock ej i Noreens ordlista över Dalmålet, som i stället

ger gorre.

2 Möjligen bör dock ordet vara gössekär (med mycket öppet ö), ty Dahlgren anger s. 576 f. skilnaden mellan det öppnaste ö ock öppet u som “osäker".

3 Se Thomsen Uber den Einfluss der germanischen Sprachen auf die finnisch-lappischen s. 64. Jfr om ändelsen -i

ib. 106 f. — Enligt vänligt meddelande av doc. K. B. Wiklund kan fi. kossi ej etymologiseras ur finskan, "utan är väl nordiskt".

— Det förefaller doek möjligt, att ordet är identiskt med kossi 1. kössi ’bylte,dialekter1 förekommer gosse även i norska dialekter, särskilt på Vestlandet. Aasen anför det från Söndmöre, Orkedalen m. fl. trakter i betydelsen 'karl, isfer om en stor, stserk og dygtig karl’ (jfr fi. kossi), Ross tillägger från Nordfjord, Sogn, Saetersdalen 'en praegtig karl’ (Sogn även bjednagosse, 'stor, staerk, prsegtig karl’, eg. björngosse, jfr sv. bjässe), vidare från norra Gudbrandsdalen 'stor og fed karl’. Från Norge är väl hämtat nyisl. gosi 'knsegt i kortspil’ Bj. Haldorsen (1814). För övrigt är att märka, att no. gosse även betyder 'galt’ i Orkedalen (?) Aasen.

Av det anförda materialet framgår, att gosse i svenskan älst (dock först c. 1600) är uppvisat i betydelsen 1) 'manlig individ i barnaåren’, nu den vanligaste betydelsen, huvudsakligen kanske skriftspråksord, men dock även förekommande i dialekter (t. c. uppl. hels. gosskvadd, fi.-sv. gossgtanm o. s. v.). 2) En smula senare (1609 etc.) möter betydelsen 'ung man’2 ock specialiseringarna: 3) (från 1 ock 2) 'biträde, tjänare’ (1734 etc., i sammansättningar 1650 etc.; i dial. t. e. hels. gossa/oft), 4) (från 2) 'ung man i förhållande till kvinnor’, 'fästman’ etc., 1791 etc., vanligt i folklig stil ock i dialekter (t. e. Vestg. gossatös, hels. gosstok, gossasam), ock 5) (även från 2) 'käck ung man’ (jfr 1745 etc.). 6) Slutligen må nämnas den allmännare syftningen vid vokativisk användning: norrl. gussekär, gosse8; jfr gossar! som militäriskt tilltal ock allmänt min gosse! s. 413, samt värml. gössa. — I norska dialekter möta

börda' Lönnrot ock jämte kössi 'gris, större svin’ suppl. företer en snarlik utveck-ling med sv. kttlt s. 422.

1 Gosse upptas icke: i Niléns fullständiga ordlista över Sörbygdmålet (Bohusl.),

i Linders ordbok för Södra Möre, Nilssons för Blekinge, Möllers för Halland, Gadds för Östra härad (Smål.), Rääfs för Ydre (Österg.), Sidenbladhs för norra Ångermani., Vendeils för Nyland, Estland o. s. v.

2 Om dessa betydelsers övergång i varandra, jfr fsv. dr&nger 'duktig karl’, ’ung man’ (väl den ursprungliga personbet., se Tamm Et. ordb.), nsv. dräng, da. drengy 'gosse', ock förf:s Transferred appellations etc. (1903) s. 4—9.

3 Grundbetydelsen i de norrländska uttrycken är antagligen ’pojke\ Jfr

no. gut i liknande vokativisk användning (även ty. pl. Kinder). Men de kunna även

jämföras med eng. dial. man (även fördunklat mun, min), använt i tilltal utan hänsyn

till ålder eller kön, t. o. m. till jur. Se Wright, E. D. D.vi icke föreställningen om ungdomlighet, utan kraften, dugligheten är betydelsens kärna.

Många olika försök ha som bekant jorts att etymologiskt tyda ordet gosse, särskilt det svenska ordet. Rydqvist, S. S. L. III (1863), 277 ff., anser det som en helt ung bildning, ock V, 21 not 2, antar han, att det kan vara det 'ställvis i bergslagstrakter, vid en del större bruk’ förekommande gårsen, gorsen, en från vallon-smederna stammande modifikation av fr. garcon. Häremot tycks dock både dialektformen göss ock framför allt utbredningen särskilt i de norska dialekterna tala. Tegnér har hos Kock Unders, i sv. språkhist. (1887), s. 78 f., förklarat ordet som en avledning med -si (jfr manse) av no. ock sv. dial. gict: *gutsi > gasse, varefter enligt Kock, i analogi med a-omjudda ord, 0 skulle införts i casus obliqui ock senare i hela paradigmet1. Brate tydde Ä. Vestrnl. Lj. (1887), s. 21 noten, ordet som *goåson 'gudson’, ett motstycke till gubbe < *guåfadir. Emällertid är gop = guj) ytterst sällsynt i fsv., som Bugge Ark. IV, 121 f. anmärker, i det han själv antar Rydqvists etymologi ock från det svenska ordet härleder det norska ock nyisländska. Senare, i Ark. XVI (1899), 168, tyder Brate ordet som *go§{er) son i proklis framför namn: *gopsen > *gotsen > gossen, fattat som bestämd form till ett gosse. För sammanhang med -son tycks också den värmländska vokativen gössa tala (jfr Ni/sa < Nilsson o. s. v.), som Noreen ovan anf. st. anmärkt (dock medgifvande möjligheten att förklara t. e. min gosse lella som överdriven strävan att tala riksspråk)2. Brate har nyligen, Ark. XIX (1902), 229, framkastat, att gosse, liksom gubbe, möjligen kunde vara bildat i barnspråket, ock Hellquist Nord. T. f. Fil. III r. XII (1903) 58, anser denna

förklaring »höjd öfver allt tvifvel». Jag anser också förklaringen i fråga mycket möjlig3. Betydelsen

1 Om osäkerheten av w-vokalen i norrl. gussekär, se ovan s. 414 not 2.

2 Gössa tycks endast förekomma i Värmlund, ej t. e. i Norrland, där dock -son i namn även blivit -sa, t. e. Pärsa <C Pärson, anfört från Medelpad redan av Burseus Sumlen s. 47.

3 Om barnspråkets betydelse för utvecklingen av släktskapsord, jmfr t. e. ty. Base (se Kluge) ock fr. cousin (se Körting). Föräldrarnes gop(er)son kunde av barnet förvrängas till gossen o. s. v., ock föräldrakärleken respekterade förvrängningen.’son’ kunde lätt förallmänneligas1. I alla händelser tycks förklaringen av det korta öppna d-judet som förkortat av göp förutsätta ordets förekomst redan i äldre fsv. dialekter (Tamm Et. ordb.)

— om ock möjligen även i fråga om vokalernas variationer barnspråket far anses utveckla sig friare än det vanliga språket2.

Emällertid må det tillåtas mig att särskilt med hänsyn till ordets betydelser i Norge framkasta ännu ett par möjligheter till förklaring. Att skilja av no. gosse som särskilt ord bör väl i det längsta undvikas.

Dels kunde väl gosse vara en med t + an- bildad avledning av stammen gitt-, som ingår i starka verbet fsv. giuta < *geutan-, ock ställas vid sidan av no. gut (< giiti, se Kock Unders, etc. ovan), isl. gotnar 'män, krigare’, folkslagsnamnen isl. Gotar, lat. Gutones, etc., även isl. Gautar, vilka Much PBBeitr. XVII (1890) 179 f., ock nyligen Hellquist Ark. XIX (1902) 13S, förklarat ur denna rot ock tytt som 'zeugungskräftiger Mann'. Ett *gkud-t > *guss + an hade då blivit gossa genom a-omjud. Beträffande dylik aktiv betydelse av Aavledningen kan hänvisas till got. -weis, isl. viss etc., ’vis’; no. skass 'trollkvinna, häksa’, om det sammanhänger med got. skafijan etc., 'skada’; germ. kross 'häst', eg. ’den springande, hoppande’ (jfr isl. Aress 'frisk, kry’): sskr. kurdaä 'springen, hiipfen’. Se Kögel PBBeitr. VII (1880) 171 ff.

Väl kunde ju ett antaget *gussan- även haft den passiva betydelsen av 'Erzeugtes', 'avföda', ’son’ o. s. v. Men no. gosse 'galt' (om det ej är ett annat ord eller också personbeteckningen använd om ett jur3) förklaras med ovan anförda etymologi bäst som 'avelsjur’, jfr sskr. vråan- ’tjur’ i förhållande till got. zvair, gr. Äporjv 'man' (jfr Hellquist a. st., Lottner K. Z. V (1856) 153 O-

1 Jfr Transferred appellations etc. s. 191.

2 Jfr nedan s. 420 not a de delvis med barnspråket sammanhängande locknamnen.

3 Jfr fi. kosst 'liten lax’ etc., ovan s. 414. Dock synes utvecklingen från personbeteckning till jurnamn i det hela sällsynt, medan den omvända utvecklingen är ytterst vanlig.Det är emellertid även frestande att med Murray i Oxford New Engl. Diet. jämföra det norska ordet gosse ’galt’ med det skotska gussie (uttalat gvsi), ’a pig, swine’ ib., ’a young pig, a young sow’ Wrigbt E. D. D. Detta ord förekommer redan på 1500-talet i uttrycket the giissis cro 'the pig-stye’, skämtsamt använt som namn på en sjärnbild (NED) ock anförs som ett vanligt skotskt dialektord av Wright (under g is sy). Stammen guss föreligger även, fast med olika uttal, i formen goosy, anförd från Pembrokeshire i södra Wales (sitat 1685 Wright), eller goossy, anförd från Skotland (sitat 1818 i NED)1. Detta *guss- kunde ju vara avledningen av giuta ovan, men är väl svårt att skilja från den likbetydande ock än vanligare stammen giss- (eller gyss-), som förekommer i gissy (även gissy-pig) i Skotland ock norra England (Northumberl., Durh., Cumb., Yorks.), också långt geassy (Northumberl. NED) ock i formen guissie (Perth)2. Enkelt gis(s) ’a pig’ förekommer även i norra England. Som lockord till svin användes det över ett än större område (Skotl., Northumberl., Durh., Cumb., Westml., Yorks.; med biformen giis3 i Fife), ock så användas även de längre orden ovan. Se Wright.

Liknande lockord till svin finnas i nordiska språk: no. dial. g/s (med hårt g) Aasen (under gris), sv. dial. gis (gis) — som det tycks både med lång ock kort vokal — (Vesterg., Närke, Skåne, Blek., Rietz; est-sv. dial. Freudenthal ock Vendell) eller gyss (gyss) etc. (Fryksdalsm. Noreen, Sörbygden Nilén; i fi.-sv. dial. fäven gys-

1 Att vokalen är ursprungligt u ock ej sekundärt utvecklad ur y, synes mig

så gott som bevisat av dessa biformer. Stavningen oo betecknar halvlångt eller kort u som i eng. full (se Ellis, Ön early English Pronunciation IV, 32, 34, 711), vilket ej synes kunna gå tillbaka till y (jfr ib.). I de dialekter, där gtissie förekommer, synes gammalt y i regeln ge i, ock u (i e. but) endast i närheten av la-bialer, t. e. muckle 'much1 (väl i analogi härmed även luttU). Detta w som i e. but är däremot den vanliga utvecklingen av fe. fno. u. Se Ellis 718, 728, 745, 750, 754, 762, 763-

3 Jfr med geassy grece nedan s. 419 n. 5. Vokalen kunde också möjligen vara förlängd, jfr Ellis' notering s. 677 från södra Northumberl. viiks'n (med långt i) = (egentligen syde.) vixen < fe. fyxen. — guissie skall väl föreställa 'gössi* eller 'gyssi', jfr Murray The dialect of the Southern counties of Scotland (Transactions of the Philological Society 1870 — 72) s. 112 f.

s Jfr där byri <C fe. bebyrgatt 'bury' Ellis 728.sona, gyssona]: Nyland, Nagu i Eg. Finl., Pedersöre-Purmom.1 i Osterb. Vendell). Det finska kossu 'smekord för gris' Lönnrot kunde väl vara lån av en svensk form *goss med samma vokal som no. gosse ock sålunda direkt sammanbinda detta ord med de förut nämnda, i fall det finska ordet icke (som Lönnrot tycks antyda) är diminutiv på u av det ovan behandlade fi. kossi2. — Även i Danmark förekommer gyss: 'når der kaldes på grisen, siges: gris, gris! eller gyss, gyss!' Feilberg Bidrag t. ordb. over de jyske al-muesmål (under gris).

I nordiska språk finnas alltså lockorden giss (gist) (no., sv. dial., est.-sv.) ock gyss (i Värml, Bohusl., fi.-sv. ock da. dial.); i nordengelska ock skotska dialekter finnas lockorden giss ock gyss. Dessa lockord äro tydligen förvrängningar av gris, sannolikt först uppkomna i barnspråket ock sedan allmänt använda som smekord, eller kanske snarare bildade i stil med barnspråkets former för att göra samma smeksamma effekt som dessa. I engelskan tycks en biform *guss bevisad av gitssie3, ock ett nord. *goss skulle möjligen det fi. kossu kunna återspegla. Den ursprungliga vokalens förändring till y ock u (of) kunde möjligen bero på onomatopoetisk strävan att antyda svinets grymtande, men är kanske endast den vid dylika locknamn vanliga4. Som det nordiska ordet gris införts till England ock där förekommer i ungefär samma dialekter som det ovannämnda lockordet med dess avledningar5, kan man nog anta oberoende utveckling härav till lockorden i fråga både i nor-

1 Därav i detta sistnämnda mål gyssu 'gris\

2 Enligt doe. K. B. Wiklund kan ordet ej etymologiseras i finskan, ock o skulle motsvara nord. o. Jfr fi. kössi ovan s. 414 not 3. — Måhända skulle ändelsen kunna bero på invärkan från sv.-fi. dialekters gyssu som ovan? Om betydelsen jfr s. 417 not 3.

3 Om guss är ett självständigt ord (ovan s. 418), kunde förvrängningarne av gris slutit sig till detsamma, eller det kunde bidragit att framkalla dessa.

4 Jfr s. 420 not 2.

5 Me. gris, se Björkman Scand. Loanw. 211 f. Nu grice i Skotl., Northumberl., Curab., Westm., Yorks., Lincolns. (även skrivet gryce i Skotl. ock grise mångenstädes) med uttalet 'grais' (norde. även med tonande 5?, skrivet grise)] ock grece (d. v. s. uttal, 'gris') anfört av Jamieson från Aberdeen. Se Wright.diska språken ock i engelskan1. Dock synes mig lika möjligt att anta, att smekformerna inlånats i engelskan samtidigt med det ursprungliga ordet2, varvid också *guss skulle införts. Av dettas tillvaro i nord. språk kunde no. dial. gosse 'galt' vara ett spår.

1 Jfr som övergångsform i Lakeland (norra Engl.) 'In calling a pig the term used is 'griss, griss' (Wright under grice). Till nöds skulle dock griss kunna förklaras som gammal förkortning av vestnord. griss (jfr me. pr all <Z fno. prckll, etc. Björkman s. 297).

2 I Pembroke finns endast goosy, ej grice. Det förra kan knappt ha införts till denna avsides liggande landsdel från orter långt norrut, utan har väl utvecklats ur ett senare förlorat grice e. d., äller, troligare, direkt ur ett *guss, som jämte detta införts av nordmännen. Dessa gästade Pembrokeshire första gången 795 ock tyckas haft en betydande koloni där, att dömma av nuvarande namn som Asgård, Freystrop (som tycks tyda på dansk grundform) etc. Se Encycl. Brit., 9 ed., XVIII, 482. Från Pembroke överfördes väl däremot bruket av lockordet

(kanske i något tidigare form) till norra Devonshire, där vi väl återfinna det som gutchie ’a call to pigs’ Wright. Nordiskt inflytande i nordengelska dialekter är ju allmänt känt. — Att locknamnet kan ha så hög ålder, synes troligt vid jämförelse med kossa, som kanske ursprungligen också bildats i 'barnspråket’ med suff. -sa, ock som möter oss redan i fno. kussa (i Flatöb., som öknamn) ock i denna form nu brukas i Norge (Aasen), på Island (Fritzner) ock i Sverge t. e. i Södra Möre enligt Linder. (Lapska gussa etc. är utvecklad av *kuz, fno. kyrt Wiklund Urlap. Lautl. 292). — Ett annat gammalt locknamn med rik formväksling är väl sydty. Kitz(e) n. (nu -e f.) 'killing', även ’get’, fht. kiz(zt) etc.j med varianter: schweiz. gitzi.(redan 700-talet), tyrol. kittele n. gittele etc., (även Westfal. kuse) ock väl även hithörande sydty. hitze, hett(e[), huttel, mhty. hatele. Se Hildebrand DWB K, som antar sammanhang med Geiss ’get\ Formerna äro väl i så fall att betrakta delvis som nyckfulla variationer från barnspråket, delvis som onomatopoetiska ombildningar (se Heyne DWB Hettet). Liknande ord, som Hildebrand anför från fi.-ugr. etc. språk, tyckas tala för huvudsakligen det senare ursprunget. — Jfr även variationerna av ty. Katze: Kitze (redan 1444 kitzhi adj.); som skrämmande tillrop kätz, kitz, kutz /j kieze, käz etc., kitsche (se DWB). — Som jämte ty. Kitze ovan står ett hitze etc., så har på visst sätt nord. gyss etc. biformer i hyss, hiss, huss i olika sv. dialekter 'utrop hvarmed man drifver på svinen' Rietz (hyys redan 1645 i Brascks Filius prodigus, Noreen-Meyer Valda stycken s. 120; Hof anför från Vesterg. huss ock som allmänsv. hyss, suss, sits), huss betyder sedan 'svin, gris’ Smål. Rietz. Detta ord är kanske egentligen ett onomatopoetiskt ’sjasord' så att säga, specialiserat till svin genom inflytande av gyss etc. Jfr ty. (Bay. etc.) huss 'Hetzruf an Hunde’ (även hiss), ’auch gebraucht zum Verjagen von Thieren' DWB; eng. dial. hiss, huss etc. hetsrop till hund Wright.

— De få sv. locknamn, jag eljes lyckats anträffa (t. e. hos Nordlander, Norrländska Husdjursnamn, Sv. L. I, 427 f.), synas vara modifikationer av i neutral stil brukade jurnamn, t. e. Fryksd. ock (enl. meddel. av adj. Nordlander) Vesterg. fäkke till grisar, av Noreen jämfört med sv. dial. färke <C ty. Ferkel; Jämtl. kite jäit etc. till getter, väl en variant av kid, jfr ty. Kitze : kittele etc. ovan.Det norska gosse kunde nämligen vara ett *gussan-, som sedan förändrat vokal genom analogi från andra ord i enlighet med Kocks förklaring, se ovan s. 416. Är fi. kossu nordiskt lånord, bevisar, som ovan sagts, väl detta tillvaron av en nordisk variant *goss1 av lockordet. I varje fall synes eng. gussie sammanhänga med no. gosse ’galt’ ock tala för att dettas betydelse är primär ock ej bara sekundärt utvecklad ur personbeteckningen gosse.

Tvärtom är det då antagligare, att det personliga gosse utvecklats ur denna betydelse gris’, hur överraskande ock föga smickrande detta än kan förefalla vid första påseende.

Att ord för 'gris', 'svin' användas om unga mänskliga individer som smekord eller helt neutralt särskilt för att framhålla rörlighet, livlighet, kraft, är rätt vanligt i germanska språk2.

Som smekord känna vi ju alla till »mammas lilla gris» (jfr möjligen »mammas gosse»). Jfr dial. kärrnggris 'det mest af-hållna, eller yngsta barnet’ (Rääf, Ydre Härad). Allt annat än smeksamt betecknas nog ofta samma ungdom av utomstående som morsgris eller kelgris. — Aasen anför som 'Spogenavn' i Sreters-dalen i Norge »gris min», ock från Söndmöre ('sjelden’) »gylfen min».

Det senare ordets fem.-form gylta betyder i dialekterna 1) 'snöpt sugga’ (t. e. Halland, Skåne); 2) vanligen ’ung, halfstor sugga, som ännu ej fått grisar' Rietz; men dessutom 3) i Helsing-land ’en liten flicka (som nyss börjat gå)’ Wennberg, Ordb. utg. af Hels. Fornminnesför. —gylta anförs av Aasen från no. dial. 'kun som 0gcnavn med dunkel betydning’.

1 Det dunkla sv. dial. gasse i) ’fet galt’, 2) 'fet karl1 Smål. (jfr no. gosse) Rietz 187 f. kunde möjligen tyda på ett äldre sv. gosse i dylik betydelse, vars vokal förändrats genom invärkan av basse, möjligen även gasse 'gåskarl*. Bugge Ark. IV, 121 förklarar gasse som jämte gosse uppkommet av garfon med betydelsen påvär-kad av basse.

2 Att dylika ord brukas som skällsord är ju mycket allmänt. I en betydelse likartad no. gosse tycks sk. gussie användas i sitat från 1895 i NED: "a great fat guisse o’ a loon they ca’ Jock Wabster". Jfr även sk. gussie ’a coarse, lusty woman’, anfört av Wright som biform till gttsehorn (guissern), som möjligen kunde betyda 'svintryne’ ursprungligen, jfr sk. horn ’the nose’.Sv. dial. Vesterg. hussing i) ’ett års gammalt svin, ung galt’1;

2) 'yngling’. Därav halvhussing 'halfvuxen dräng’ Rietz.

Här må även anföras ett fall, där båda betydelserna i fråga antagligen utgå från en gemensam grundbetydelse, nämligen kult(er), med avlcdningen kulting (kylting, kyltring): i) no. dial. kult 'klods, traestump’ Aasen; sv. rorkult etc.; 2) 'ungjur' (jfr eng. colt, redan omkr. IOOO om åsneföl, nu 'unghäst'); hels. 'tjockt ock fett kreatur’; särsk. 'halfvuxet svin’, anfört från många dial. t. e. av Ihre, även da. dial. koltring 'om grise store av alder’ Feilberg; 3. a) hels. österg. 'halfvuxen dräng’ Ihre, likaså no. dial. Ross ock Sör-bygden ('halfvuxen pojke’). Redan 1734 Dalin Argus, 2, n. 26: »min Byrger är nu stora kultingen». Jfr da. dial. koltringborn 'börn der er store av deres alder’ Feilberg. Kraften betonas i no. dial. ein kultekar 'knabbe kar’ Ross; föraktligt är Fryksd. kullt 'tosing, pojkvasker’ Noreen. b) vestg. 'liten gosse’ Ihre, Hof, id. värml. Bergslagsm. Kallstenius, da. dial. koltring 'smådreng’ Feilberg; hels. 'liten fet2 gosse’ Wennberg; närk. 'smeknamn åt gossar’ Hofberg; Ydre 'litet iTacklande barn’3 Rääf. — I många dialekter (t. e. östg., hels. enl. Ihre, närk. enl. Hofberg, jyll.) tyckas betydelserna 'gris’ ock 'pojke’ associerade, ock därför synes ordet här lämpligen kunna anföras4.

En berömmande betydelse är utvecklad i fno. j<tfurr 1) eg. 'vildgalt’; 2) 'furste’, t. e. i Eddan ock Ynglingatal. Feng. eofor kanske även har betydelsen 'jälte, tapper kämpe’, t. e. i Beowulf (s. Heyne)5. På gammal användning om person kunde väl tyda forn-svenska runstenars personnamn motsvarande fno. jqfurbjqm, j<1 fur-fast r etc., möjligen redan urnord. (Ödemotland) eburinu, ifall kvinnonamn. Se Bugge, Norges indskrifter med de aeldre runer s. 248.

1 Av huss s. 420 not 2.

2 Jfr ib. kul ta på ’småspringa\

3 Jfr ib. kullta ’slå omkull, omkring’.

4 Ont de olika betydelsernas sammanhang, jfr von Friesen, Mediagemina-torna s. 58 noten ock 97 f.

0 Fvn. jqfurr har antagligen utvecklat sin personliga betydelse från den av ’jälm prydd med bilden av en vildgalt’ (så t. e. fe., jfr isl. hildigQltr, hildisvin i Snorraeddan).I tyskan förekomma tre uttryck, som både beteckna ’svin’ ock (vanligen tadlande) 'livligt, bråkigt barn',

Range I) f. förr i mellersta Tyskland, t. e. Schlesien, ock lågty. 'laufende Sau’. 2. a) Se'n hos Luther skällsord, vanligen i förbindelse med Sau. Som det tycks med fördunkling av grundbetydelsen användes det 1583 ock av lexikograferna Schottelius (1663) ock Stieler (1691): masc. 'agrestis, impudens homo’; Frisch (1741) förklarar dock: ’ein Men sch der als ein Schwein lebt’.

b) Slutligen i mellersta ock norra Tyskland 'unbändiger Bube, Schlingel’ etc., fem. i Thiiringen ock Obersachsen, annars nu masc. om gossar, fem. om flickor. I lågty. särskilt även 'lång räkel’: Bremen 'lang aufgeschossener Junge oder Mensch’, 'grosser Junge, der stets auf den Gassen herumschwärmt’, Göttingen etc. 'lang aufgeschossener junger Mensch’ (med föraktfull bet.); Holst. en grooten range 'ein grosser Mensch, grosses Thier’. Se DWB.

Ranze f. 1) Bay., Schles. 'ranzendes Thier, Bezeichnung des Mutterschweins’; 2) i Zillerthal i Tyrolen 'auch Schimpfwort fiir Kinder’; hess. der Ranze 'wildes, unartiges Kind’. DWB.

Sprenger m. 1) i Wetterau (i Oberhessen) 'halbwiichsiges Zucht-schwein, das zur Herde getrieben wird’; 2) i trakten av Giessen i Hessen ’von einem Kinde, so weit ausgewachsen, dass es sich auf der Gasse tummeln kann'. Se DWB under Ftilche.

Jag anser alltså möjligt, att det sv. ock no. gosse egentligen betytt ’gris’, men som smekord till små gossar ock som bildlig beteckning för en kraftig, livlig pojke kommit att anta sina nuvarande betydelser, varefter den ursprungliga betydelsen fullständigt utträngts, så när som på en norsk dialekt.

Det svenska gosse'& klang av ’valt’, 'vårdat’ ord tycks visserligen svår att förena med denna förklaring. Dock tyckas orsakerna till dylika stil förbättringar i det hela ej fullt utredda1. Be-

1 Den Valda' klangen av ordet tycks ej bättre förklarad genom etymologien *gop{er) son, ty jfr den ofta lätt föraktliga klangen av gubbe, gumma, som skulle haft snarlik uppkomst. Det till klangen lika ock lika sent framträdande flicka (enligt benäget meddelande från Prof. Söderwall först siterat 1597 från Strängnäs stadstydelsen 'kraftig, duktig man', som förekommer i norskan, har kanske förr varit stark även i svenskan, ty fi. kossi 'en buss (till karl)' är väl lånat från svenskan (jfr Thomsen), om det över huvud taget är lånord.

I alla händelser synes det mig, att no. gosse i sina båda betydelser samt de ovan anförda finska ock engelska orden böra tas med i räkningen vid försök att etymologisera sv. gosse.

tänkebok) är väl lånord, jfr lty. Flick Frischbier Ost- und Westpreuss. Wb. (enligt Dr. Ernst Meyer i dessa trakter även ein tolles Flick o. s. v. om flickor). Att anta gosse vara lånord från fra. slang gosse 'enfant' (f. 'jeune femme') Delesalle Diet. d'Argot Fr. (1896), som Noreen i föreläsningar framkastat, synes ej rådligt i betraktande av det nordiska ordets stora utbredning ock betydelse i norskan. Det fra. ordets vulgära klang passar vål ej heller samman med det svenskas fina. Ock framför allt, det förra tycks sent uppvisat, men det senare möter oss före den senare massimporten av franskt språkgods i svenskan. Lika förfelat är väl att söka det sv. ordets upphov i lågtyska kortnamnet Gosse (Berghaus, anfört från Nordfris-land 1422 av Stark, Kosenamen der Germanen, 68 not 3).Nordiska aksentformer i gäliska.

Av

K. H. WALT MAN.

De meddelanden om aksenten i gäliskan, som lämnas här, grunda sig på en av mig år 1890 företagen liten fonetisk undersökning av språket hos en man från trakten av Aviemorc i östra delen av grevskapet Inverness, Herr Alexander Grant, då för tiden anställd såsom maskinist vid ett sågvärk i Jämtland1. Min uppmärksamhet var vid denna undersökning huvudsakligen riktad på språkets ljud, vilka utgöra ett ypperligt övningsmaterial för den som idkar fonetiska studier. Aksenten gjorde jag inte till föremål för någon närmare undersökning; jag konstaterade blott att dess olika slag nära överensstämde med förut för mig välbekanta aksentformer i svenska riksspråket ock nordskandinaviska folkmål. Jag kan därför inte lämna någon värklig beskrivning av dem, utan i allmänhet blott påpeka denna överensstämmelse eller stora likhet. Mitt material utgöres av omkring 250 isolerade ord, till större delen valda ur framställningen om uttalet i A. Stewarts Elements of Gaelic Grammar, samt av ett stycke av ett samtal (ungefär en sida) ur

1 Då mina uppgifter grunda sig på en enda persons uttal, har det synts mig önskvärt att om möjligt få dem bekräftade av en eller ett par framstående kännare af gäliskan. Jag har därför vänt mig i sådant syfte till Herrar Professor D. Mackinnon ock Dr G. Henderson, vilka båda haft godheten att ta kännedom om det huvudsakliga innehållet av denna uppsats ock uttala sig därom samt även besvarat några i sammanhang därmed stående frågor. Deras svar har jag kunnat tillgodogöra först vid korrekturläsningen, ock jag har meddelat det viktigaste av vad dc innehålla i ett särskilt tillägg samt i några noter. (Anm. till korr.)D. Mac Innes' Conversations in Gaelic and English. Detta stycke genomgick jag för kontroll av aksentbeteckningen sex år senare vid ett kort besök hos Herr Grant. Härvid hörde jag annan betoning i 4 fall, varemot i de övriga omkring 90 starktoniga stavelserna samma aksent begagnades som gången förut. De få olikheterna torde åtminstone delvis bero på en stundom förekommande växling, varom mera nedan.

Några äldre underrättelser om beskaffenheten av den exspira-toriska ock musikaliska aksenten i gäliskan ha inte kommit till min kännedom. De som hittills behandlat gälisk fonetik ha, så vitt jag vet, på sin höjd talat om huvudaksentens läge1.

Den här av mig givna transskriptionen av de gäliska orden gör inte anspråk på att vara fullt ljudtrogen — gäliskan är ju ett i fonetiskt avseende svårt språk med ett rikt ock invecklat ljudsystem. Men då den med språket obekante läsaren ej skulle ha mycket nöje av de upptagna exemplen, om de givits blott i sin vanliga dräkt, har jag ansett mig böra meddela dem även i fonetisk sådan, om den också skulle bli något bristfällig. Jag har därvid föredragit att skriva orden på samma sätt som då jag först tecknade upp dem framför att sammanföra två eller

flera närbesläktade ljud under samma typ ock sålunda åstadkomma en grövre beteckning, som skulle ha kunnat dölja bristerna. Endast i ett par fall har jag avvikit från denna grundsats2. De av mig meddelade

1 Så M. Mac Farlane The Phonetics of the Gaelic Language. Paisley 1889. J. H. Staples Ön Gaelic Phonetics (1 Transact. of the Philol. Soc. 1891—4, s. 396) innehåller alls ingenting om aksent. — Dr Hendersons påbörjade avhandling “The gaelic dialects" (i Zschr. f. celt. Philol., bd 4, 1902), vilken jag fått tillfälle att se först sedan min uppsats var skriven, innehåller häller ingenting som direkt rör ämnet för min undersökning. Dr Henderson meddelar mig dock i sitt brev, att han i fortsättningen av sin avhandling kommer att sysselsätta sig med modulationen. (Anm. till korr.)

2 Ett av dessa fall må här omnämnas. Jag skrev vid första uppteckningen nästan konsekvent perspirerad media i ordens början (motsvarande den vanliga skriftens b, d, g) ock tenuis i in- ock slutljud. Men då ingen sådan skillnad gjorts i för mig bekanta arbeten, ansåg jag det säkrast att i min uppsats sammanslå dessa båda ljudgrupper. Emellertid ser jag nu med tillfredsställelse, att Dr Henderson i sin avhandling gör en likartad skillnad; olikheten är blott den, att började b, d, g enligt honom äro “voiceless consonants followed by a vowel glide", d. v. s. med pertonerad glidning. (Anm. till korr.)»uttalsformerna» äro givetvis, på ett fatal ord när, inte allmänt brukliga i det gälisktalande Skottland, utan böra liksom mina uppgifter om aksenten anses närmast gälla för en större eller mindre del av östra Inverness.

Av de använda typerna betecknar a ungefär sv. a i »hat», a sv. a i »hatt», & sv. ä i »äta», > öppet is o »europeiskt» Å-ljud (i t. ex. fr. »rose»), o sv. å-ljud i »komma» (ss. långt närmar sig det gäl. ljudet dock sv. å i »gå»), u »europeiskt» ock u ungefär »norskt» a-ljud. cu betecknar den för gäliskan karaktäristiska höga, bakre, orundade vokalen, e en svagt rundad medelhög mellanvokal med ungefär samma tungläge som sv. u i »kunna», a står för både sv. e i »gosse» ock eng. e(r) i »mother». är ett svagare, ett starkare tje-ljud med samma bildningsläge som i sv., motsvarande pertonerade ljudförbindelse, J ock i} dorso-kakuminala l ock n (ital. gli ock gri)\ l betecknar samma 1. ungefär samma ljud som i polskan, n ett på motsvarande sätt bildat n-ljud. Ij är främre k-ljud (i t. ex. fr. »qui»), / motsvarande frikativa, x tyskt ch i »ach», 3 tyskt frikativt g i »wagen». % § ock l äro apiko-alveolara (som i sv. »barn», »kors», »hårt»), k, ff, p o. t äro oaspi-rerade, k' o. s. v. starkt aspirerade. Nasalitet utmärkes med 1 efter ljudet i fråga, utom när nasal konsonant föregår eller följer — i detta fall lämnas nasaliteten obetecknad. Vid diftonger sättes detta tecken blott efter senare komponenten.

Jag anser mig i gäliskan ha urskiljt fyra olika tryckgrader, vilka jag kallar fortis, semifortis, levis ock levissiinus. Deras förhållande till varandra anser jag vara ungefär detsamma som mellan motsvarande tryckgrader i svenskan. Semifortis bar jag funnit i sammansättningar, såsom anart-bhird åtwrlp/hjp bordduk, där första stavelsen har denna tryckgrad. De övriga tryckgraderna äro exemplifierade i det följande, där jag endast åsyftar enkla ord.

Fortis, som i enkla ord nästan alltid vilar på första stavelsen, är av tre slag:

1) akut, som jag identifierat med svenskans akuta aksent. Efter akut följer i samma ord levissimus på den eller de svagtonigastavelserna. Tongången i hithörande ord är enligt min uppfattning (åtminstone i regeln) obetydligt stigande.

2) grav, som synts mig överensstämma med min egen (en-spetsiga) grava aksent. Följande svagtoniga stavelse har i tvåsta-viga ord levis; i trestaviga synes — att döma av mina fa exempel

— andra stavelsen ha levissimus ock den tredje levis. Tongången hos stavelse med grav sjunker; den eller de följande stavelserna ha högre ton. I trestaviga ord har andra stavelsen tyckts mig ha den högsta tonen.

3) cirkumflex, vilken synts mig vara identisk med den sammansatta aksent som jag hört i jämtländska ock trondhjemska folkmål. Tongången hos stavelse med denna aksentform är sjunkande-stigande.

För användningen av dessa aksentformer tyckas följande huvudregler gälla:

Enstaviga ord ha

1) cirkumflex, om de innehålla lång vokal (se dock 2 b) eller diftong med lång sonant. Exempel: ath å vad (i

flod), dan tån sång, dikt, gu brath ku pråx för alltid, carn k'årr\ stenröse, an dé t* i går, glé kil nog> breug prék lögn, feur fer gräs, ghleidh glk höll, neumh ysv himmel, hn im smör, foid féjp torva, mor niijr stor, bo po ko, dg ok ung, bl ol dricka, v., glor klor 'speech', torr t'or 'mound', ur iir ny, eul k'iä rygg, dlii tlu 'near', cuirn tfurn) rösen, stihir $j§ur styra, naoi nw nio. •—fhilte fåljp hälsning, mhathair vå'r moderi, mnäthan nirån kvinnor, caora k'(hr får, s., faobhar fwr 'edge', an t-saodkal n tail världen, livet. — lamh lån' hand, ravik råu' åra, iad de, trom troy.m tung.

Hit höra även en del ord, i vilka vokalen eller diftongen följes av l, J (tecknade 11) eller n, q (tecknade nn). Jag har varit tveksam om kvantitetsförhållandena i dessa ord: ibland har jag tyckt vokalen, resp. diftongens sonantiska komponent vara lång, ibland den följande konsonanten, någon gång båda. Möjligt är att båda ha halvlängd1. Exempel: mall måul långsam, beann piåuh

1 Dr Henderson säger i sitt brev att diftongerna i dessa ord (han anser även

i i pill o. s. v. för diftongiskt) hälst böra betraktas såsom halvlånga. I sin avhand-bärgs (pl.), poll /ont pöl, fonn foun land, pill p'tj återvända, tinn Jfh) sjuk. — allt åi t bäck, Grannt kråunt Grant (namn).

Stundom synes akut kunna träda i st. for cirkumflex; jag har t. ex. hört loin tourn bar, men ta a cheann loin t'a yiåiin tmtin hans huvud är bart.

2) akut, om de innehålla:

a) kort vokal eller diftong med kort sonant. Exempel: speal spidl_ lie, fairc färg'lj bad, s., bratpråxt 'covering', cearc Ifiårxk höna, mac viåxk son, cairt k'å§t kärra, eich hästar, steach §}$&x in, leat lé.xt med dig, thig hifj skall komma, beag pik liten, ciod J/it vad? is is är, fois fof vila, s., bog pok mjuk, loch iox sjö, bochd pbxk fattig, viol mo]_ prisa, olc ålxk dålig, c/udd xitj§ del, dhruid yuj§ stängde. — baile pål stad, viaide inå}$ käpp, a chiste d yi§}$ kistan, duine turi man. — damh tån' oxe, troidh frei fot, tigh fei hus. — ramhar råifr fet, gobliar kåur get, doire teir skog, saighde saijp 'arrows', claidheamh Mlåi svärd.

b) sannolikt i yngre tid ock blott lokalt förlängd vokal1.

Möjligt är att vokalen i alla hithörande ord blott har halv

längd; jag har visserligen alltid utmärkt den såsom lång, men vid en del ord tillagt »halvlång»2. Exempel: math må god, cath It å strid, cas liås fot, bean pé.n kvinna, fear fkr man, min min mjöl, crith k'ri darrande, crios Mris gördel, nigh yl tvätta, mil mil honung, robh rov 'was', ghabh 2o tog, coin k'ön hundar, an so n fäö här (adv.), ttbh u egg, tiugh jfu tjock, an diugh n (jpj i dag, sruth strii ström, agh wg kviga, lagh lw% 'law'. — latha tå dag, beatha pi liv, giuthas Ijiiis fur.

Två- ock trestaviga ord (med fortis på första stavelsen) ha

i) grav aksent på fortisstavelsen, om den innehåller lång vokal (se dock 2 b) eller diftong med lång sonant. Exempel: faidh fat

ling skriver han den följande konsonanten dubbel — den Sr således enligt honom lång. (Anm. till korr.)

1 Jag ansåg mig kunna våga göra detta antagande, eftersom vokalen allmänt angetts såsom kort i hithörande ord. Emellertid upplyser Dr Henderson, att denna förlängning varken är nyligen införd eller lokal — den finns i hela språkområdet. Anmärkningen gäller säkerligen även mom. 2 b på s. 430. (Anm. till korr.)

2 Enligt Dr Henderson är vokalen halvlång. (Anm. till korr.)profet, fainne fd'tn} ring, cnaimh tf~rh'V 'bone', éigin ef/in nöd, gniomh knaw 'doings', sdan sljidn kniv, lion)\dn fylla, geur Ifidr skarp, dean j§\an göra, riamh nu' någonsin, bnrachd vraxk enslighet, vibine mena torv, comhradh Ho rax samtal, eolas iolvs kunskap, seoladh fbla seglande, domhainn tb'iy djup, adj., oigh bi mö, urras ijrds säkerhet, giulain ljiidan bära, righ ri±i konung, fhuair hinr fann, aobhar cvvdr orsak, adhradh wrs dyrkan, nuadh nai9 ny, roghuinn råny 'choice', foghlimi fwlam lärdom, aotrom wtram lätt, yr, connsaich tiäyinsix gräla (jfr beann etc. 1). —sgiamhach slfiamax vacker, beidaobh pvala närvaro, comhraidhean ti&ray&n samtal (pl.).

2) akut aksent på fortisstavelsen, om den innehåller:

a) kort vokal eller diftong med kort sonant. Exempel: sagairt såk&rfö präst, a chailleach s xåjax käringen, abuich åpi:f mogen, labhair iåvar talade, cnatan kråxtan förkylning, ceartas Jfiågtds rättvisa, damar Jj'imar hur, tolladh fold borrande, fortan fögtan ’for-tune’, furan furdn glädje, uinrteag utyak fönster, cutag Huxtak sked, iuchair iuxyr nyckel, coinneal tiiijjj ’"andie’, coileadi tiélax tupp, a mhaduinn a vdi%y morgonen. — airm åram vapen (pl.), garg kårak ’fierce’, 'turbulent’, fearg fkrak vrede, marbh tnåru ’death’, tilg Jf iMj kasta, gilm Ijilom vråk, borb pbrap 'turbulent’, adharc (brak horn. -—- Alastair ålas/ar Alexander, dosradi tusarax 'luxuri-ant, flourishing’, mulachag mulaxak ost, suilbhir suhvtr 'hearty, cheerful’.

b) sannolikt i yngre tid ock blott lokalt förlängd vokal1. Exempel: farsuinn fårpy vid, mo diaileag mo xål&k min flicka, biorach pirax skarp. — cadalan tiåtalan ’nap’.

Tillägg (till korr.). Att min uppfattning av aksentförhållan-dena i gäliskan, sådan jag nu framställt den, är väsentligen riktig, bestyrkes av de svar jag erhållit ifrån Prof. Mackinnon ock Dr Henderson. Båda dessa herrar ge mig rätt, dock i olika grad. Under det Dr Henderson ger mig obetingat rätt, anser Prof.

1 Jfr not 1 på föregående sida.Mackinnon visserligen, att jag beskrivit tongångarna riktigt, men han finner, att ord med akut ock grav aksentuering för hans öra snarare skilja sig genom olika starkt tryck på fortisstavelsen. Han kan ej häller själv finna, att en efter grav följande svagtonig stavelse har starkare tryck än en som följer efter akut. Dr Henderson medger däremot att stavelsen efter grav har »secondary stress».

Till svar på min fråga om dessa aksentformers lokala utbredning upplyser Dr Henderson: »These accents belong to a system which prevails over Gaelic Scotland».Got. hröt.

Af

EVALD LIDÉN.

Npers. saräy (saräl, sara) 'palats' är icke direkt kändt från gammal tid, men ordets forniranska form kan med säkerhet bestämmas därigenom att det på ett äldre persiskt språkstadium upptagits genom lån i flere grannspråk: judepers. saräk 'Vorhof', mand. srädqä 'Zeltdach', arm. srah 'Hof, Vorhof, Halle: axoa, aöArj’, srah-ak 'Vorhof; Vorhang’, arab. s"rädiq 'Vorhang'1. Dessa lånord förutsätta därjämte en äldre och ursprungligare betydelse, tak eller betäckt rum. [I nyare tid har det persiska ordet, som bekant, genom förmedling af turkiskan funnit väg till de flesta nyare europeiska språk i hufvudbetydelsen »sultanens palats», men har på denna sin vandring delvis sammanblandats med ett snarlikt, äkta romanskt ord, nämligen it. serraglio, fr. sérail 'afstängning, afstängdt rum’: jfr sv., dan. seralj, ty. serail, eng. serai, seraglio, ry. seråll, fr. sérai, it. serraglio, sp. serrallo o. s. v.].

Såsom Htibschmann först visat, är den forniran. grundformen *sräda3. Dess sr måste representera ieu. kr. Såsom ieu. grundform antager jag *krödo- eller *krädo-,

1 Se Horn Neupers. Etym. 161, Grundriss d. iran. Phil. I. 2: 95, Hiibsch-mana Pers. Stud. 74, Arm. Gramm. I: 241, de Lagarde Pers. Stud. 72.

2 Så numera äfven Horn sistn. st. — Oriktigt Fr. Möller WZfdKdM I: 344

jfr G. Meyer IF I: 327.Ljud för ljud motsvaras detta af urgerm. *kröta-, grundlaget för got. hröt neutr. 'tak: otéyiQ, 8u>|ia’, fisl. hröt neutr. 'tak’1, nno. röt neutr. 'Tag; Rummet under Taget i et Huus’ (Aasen), äfven ‘fladt Braedeloft i en Stue1 (Ross).

I synnerhet från formell synpunkt förefaller mig den nu föreslagna etymologien af det germanska ordet att ega företräde framför den af Wiedemann IF I: 194 framställda och af Zupitza Die germ. Gutt. 127 och Uhlenbeck Etym. Wörterb. d. got. Spr., PBB XXVII: 122 upptagna härledningen. De sammanställa got. hröt med fslav. kry-ti 'täcka', ry. kryåa, krövlja, cech. kryt, slov. kriv 'tak' o. s. v.; hröt skulle då vara utveckladt ur ett ieu. *qröu-d-o-. Stammens d (got. /) lemnas därvid alldeles ur räkningen och är ej lätt att under denna förutsättning på ett antagligt sätt förklara. — Hirt’s senare framkomna etymologi (Ablaut sid. 77) kan icke gärna betecknas såsom ett

framsteg: hröt vill han sammanställa med gr. xdpä, xapävov 'hufvud’, */.épa; 'horn', -/.pYj-§e[i,vov 'hufvudbindel' o. s. v. (basen kera). Grienberger Untersuch. z. got. Wortkunde s. 119 upptager denna etymologi — naturligtvis utan att nämna sin källa

— och tillägger ur egen fatabur gr. npaSr) 'Spitze eines Baum-zweiges, Schwungmaschine auf dem Theater' [jfr xpaSaw 'skaka, slänga’]. Ungefär lika öfvertygande verkar Wood (Color-names s. 71); han godkänner sammanställningen hröt + xpäSrj och fogar därtill, med originell motivering, fisl. hrata 'vackla’ och fslav. krada 'vedtrafve’. — Slutligen skulle enligt Bezzenberger (i hans »Beitr.» XXVII: 170) hröt höra ihop med gr. y.påuuxt 'Mauervorsprung, Zin-nen, Absatz, Stilfe’ och fslav. krada. Han uppgifver alltså den äldre och, såsom mig synes, goda sammanställningen af y.pöaaai med pol. krokwa 'taksparre' och feng. ofer-hragian 'skjuta upp öfver’ o. s. v. Redan på den grund kan jag icke acceptera hans mening. Men därjämte bör framhållas, att det ifrågavarande germanska

1 Påvisadt endast i kenningar, t. ex. hrotgarmr ’takets (husets) hund', d. v. s. 'elden’, i en vers af f)iodolf i Heimskr. (Harald Hårdrådes saga kap. 73). — Nisl. rot fem. ’the roof near the outer door’ (Vigf. Diet.) har en afvikande, oförklarad form; både begynnelseljud och genus äro oregelbundna.ordet helt visst från början betecknar ’tak, hustak', icke 'takspets, ryggås’, en omständighet, som i lika grad talar äfven mot Hirt’s redan omtalade etymologi. — Ännu andra etymologier af kröt äro framställda af Grimm i Schulze’s Goth. Glossar, Vorrede s. VI och Johansson KZ XXX: 349, n. 3.

Om användningen af slutartikel i Codex Bureanus.

Af

ODAL OTTELIN.

Användningen af slutartikel är ett förvärf, som de nordiska språken gjort under fortgången af sin utveckling. I den poetiska Eddan finnes denna artikel, frånsedt Hårbarflsljöö, blott några enstaka gånger. I Äldre Västgötalagen förekommer den ytterst sällan, men i ’horo {>ing lot skal skiptaj' träffas den oftare, och i biskop Brynjulfs stadga tyckes den enligt Otman »hafva hunnit fullständig oumbärlighets.

Detta sistnämnda kan på det hela taget sägas också med af-seende på Cod. Bur. Men naturligtvis finns det områden, som slutartikeln nu intagit, men på hvilka den i Cod. Bur:s språk ännu icke inträngt. Och naturligtvis träffar man på åtskilliga fall, som äro rester af ett äldre språkskick. Det är vanskligt att afgöra h vad som är arkaism och hvad som är uttryck för språkets förhanden-varande utvecklingsståndpunkt — i den mån man kan tänka sig en sådan preciserad —, och man har nog att räkna med att Cod. Bur. också i fråga om artikelns användning står i en öfvergångs-period. Likaså är det vanskligt att söka angifva gränserna för slutartikelns användning och grunderna till att den cj inträngt på det eller det området, ty de orsaker, som här verkat äro mångskiftande. Hvad jag i det följande vill söka ge är ett påpekande af åtskilliga fakta och ett påvisande af tendenser, som rådde ispråket. Dessa tendenser äro i många fall motsvarigheter til! företeelser inom andra språk, ej blott germanska utan också romanska språk äfvensom grekiskan.

Förutom brytningen mellan ett äldre och ett yngre språkskick är det i synnerhet två faktorer som kunna tänkas motverka dessa tendenser. Den ena är analogi, bl. a. på så sätt, att ett substantiv, som synnerligen ofta står i obestämd betydelse och till följd däraf i obestämd form, kan komma att behålla denna form, äfven när det har bestämd betydelse; i synnerhet kan detta bli fallet, om substantivet i bägge förhållandena är förbundet med samma verb eller samma preposition. Den andra ligger i inflytandet från den s. k. obestämda artikelns och äfven från den bestämda fristående artikelns användning. En framställning af slutartikelns bruk blir gifvet-vis ofullständig, om den icke får belysning äfven från de tvänne andra artiklarnas syntax. Jag har också gjort undersökningar på det området; men nödgas här begränsa min uppgift till slutartikeln. Och äfven i afseende på den är det vissa sidor som jag blott i förbigående kan behandla1.

De artikelstudier, jag gjort öfver Cod. Bur., omfatta ej hela handskriften, utan det parti däraf, som jag i min afhandling »Studier öfver Codex Bureanus, I» betecknat som ’del I’ och som i Stephens' upplaga är aftryckt mellan sidorna 3 och 210 (se närmare min afhandling sid. X, 6, 9—10 samt den snart utkommande fortsättningen

sid. 11 —14). Jag har vidare i mina undersökningar förbigått den inflickade dikten sid. 72-—79.

*

1 För att icke behöfva gång på gång i den följande framställningen hänvisa

till de arbeten, ur hvilka jag hämtat en del synpunkter och förklaringar, anför jag här de skrifter, som jag företrädesvis användt för mina studier öfver bestämda artikeln: Delbröck Vergleichende Syntax I: sid. 498—510, Diez Gram. der rom. Spra-

chen3 III: sid. 18 ff., Erdmann Grundziige der deutschen Syntax I: § 13—§ 44, Falk och Torp Dansk-Norskens syntax sid. 60 ff., Geijer Om artikeln, dess ursprung och uppgift, Kuhner Gram. der griech. Sprache2 II: § 456—§ 462, Lund Oldnord. Ord-fojningslaere sid. 488 ff., Meyer-Liibke Gram. des langues romanes III § 141—§ 190, Otman Äldre Västgötalagen sid. 143 ff., Tobler Vermischte Beiträge I: sid. 58 ff., II: sid. 44—47, 96—112, Wunderlich Der deutsche Satsbau sid. 121 ff.Slutartikelns uppgift i Cod. Bur. är att angifva substantivets betydelseinnehåll såsom något for föreställningen redan gifvet, något bekant, hvilket kan vara dels ett enskildt gripet ut ur flerheten af likartade eller ur ett visst slag, dels en sammanfattning till ett af denna flerhet eller af detta slag; i bägge fallen föreligger en individualisering.

Då substantivets betydelseinnehåll framställes som något redan gifvet, kan detta vara motiveradt af olika omständigheter, i) Det har i den föregående framställningen framförts, så att säga presenterats. T. ex. En miok syndoghar man ledes ii semne for gus dom . . . cn dyawl. . . sagpe mannen vara skyldoghan 20:12—10; En gopar renliues mapar kom pcer vm sipe farande. . . han pra;-dicape . . . prcsdicaren sagpe 7: u—19. 2) Det är något, hvars förefintlighet framgår af sammanhanget och som därför, fastän ej i det föregående framfördt, kan framställas som bekant. T. ex. Mcen gripu han vm sipe ok demdo ok vp htzngdo . . . pripia daghen foro pe han hcengdo sin cerande eigh langt fran galghanom 26: 3—8.

3) Det är något, som förutsättes som allmänt bekant. T. ex. hon bap han goma sik firi grantenom 28:12, haldar kerkian par af heghtip 6:23, pa hon kom ii vceruldena 10:10, vtan gup vare de-pelekar aldre vare mesnniskian udepeleken 140:8. 4) Det är visserligen något nytt, men lifligheten i den talandes åskådning eller sträf-vandet att framkalla en liflig åskådning hos den tilltalade leder till att detta nya redan vid sitt första framförande behandlas som något förut gifvet. T. ex. cen stapren varpar bilagpar lees nycristnat barn iui portenom vars hcerra hand bref 190:6.

Slutartikeln har måhända ytterligare en uppgift i Cod. Bur. Jag tar fallet Hcnrtoghen af norre india 16: 8. Där är ifrågavarande person ej förut omnämnd, ej heller kan han förutsättas som allmänt bekant; där har 'hsertoghe’ fått sin bestämdhet genom att ställas i samband med 'norre india’, och denna bestämdhet hos ordet hcertoghe har fatt ett språkligt uttryck därigenom, att detta försetts med artikel. Jag tar till jämförelse skesnkiaren kunugs. Om genitiven ginge förut, skulle artikeln saknas: kunugs skankiare. Ochdock är begreppet 'skeenkiare’ här bestämdt, därigenom nämligen, att det förmedelst begreppet 'kunuger’ afskiljts från flerheten af likartade. Då skcenkiare icke får artikel i kunugs skcenkiare, beror det därpå, att det begrepp, som här skapat bestämdheten hos 'skfenkiare' (näml. 'kunuger') blir i det språkliga uttrycket fördt fram först, och att således när ordet skcenkiare kommer, detta redan är, också språkligt sedt, bestämdt: artikeln är här öfverflödig. Men vid en ordföljd skcenkiare kunugs framgår icke vid utsägandet af skcenkiare, att detta ord här är uttryck för ett begrepp, som far bestämdhet (näml. genom 'kunuger’); bestämdheten framstår här först efter hela uttryckets utsägande. Därmed har språkkänslan icke låtit sig nöja. Den har satt artikel till skcenkiare och därmed angifvit, att detta ord här är uttryck för något bestämdt; hvari denna bestämdhet ligger utvisas af fortsättningen, att bestämdhet förefinns utvisas på förhand af artikeln. — Emellertid kunna dessa och dylika fall af artikel förklaras äfven enligt mom. 4 ofvan.

Slutartikeln kommer i regel till användning uti de fall, som äro angifna genom den här lämnade korta öfversikten af dess uppgift. Inskränkningar och en del af undantagen framgå af det följande.

När substantivet betecknar något i sin art enastående, saknas artikel. Substantivets betydelseinnehåll är

visserligen något för föreställningen redan gifvet, individualiseradt, något som äger bestämdhet, men då denna bestämdhet är själfTallen, kräfves intet särskildt språkligt uttryck därför.

Hit höra nomina propria. T. ex. i opsalom 199: 4, af ior-salande 150: e, gi/p ’de kristnes gud’ t. ex. 4: b.

Som nom. propr. behandlas också himirike, hcelvite och iorp-rike, hvilka genomgående sakna artikel t. ex. 5:29, 152:17; 28:8; 15:29. Likaså har himnar i regel icke artikel t. ex. ficen rike gaf cengte siukom som cenglom fylgpe tel himna 153: e, com aff himmwi skinande sky 13:20; artikeln förekommer i spurpe huar iorpen var hegre cen himinen 145:15; (om mcellan himins ok iorp 145:22 se sid. 449). Däremot har vceruld alltid artikel (utom i två fall, hvar-om se sid. 446). Om ordet dicBvul se sid. 446. Liksom 'natur’ i t. ex. provengalskan och fornfranskan är utan artikel, så är fallet äfven i Cod. Bur. i annur skal tok han af naturo som alla hit fedde ok alla hapan fore iam fateka 153: 0; däremot å andra sidan gup menar stundom naturonne giua pat han' vil at hans vini piena af napom 4: 5. Som nomen proprium torde doma dagher vara att betrakta, förekommande 15:29,32, 20:1, 142:6, 167:5, 208:18.

Folkslags namn stå utan artikel1. T. ex. marti som suaiar calla open 199:5, pa iupa ensamne pianapo gupi 3: is, romara pianto an mer februe 9: 6; detta äfven när substantivet står i sing. med kollektiv betydelse (se Ottelin Studier öfver Cod. Bur. I § 20: anm. 2): romara . . . bapo februam martis mopor gora sin son romara blipan ok pera ovinum vrepan 9:10. Naturligtvis är artikeln använd, om en bestämd enskild individ inom folket afses t. ex. Jupen com pem saman 29: 5.

Namn på kyrkliga högtider sakna artikel (jfr Tobler II: sid. 108) t. ex. vm paska 22:2, 196:2, gen pascom 166:11, paska dagh tepes hanom var har ra 195: 21, februarius som ingangar kyn-delmasso afton 9:0, siax vikuni firi michialsmasso 12:1a, siax vikum afte iula dagh 8:18, a prcettanda dagh iula 72: b, kanske till följd af analogi fam natom fori iula nat 190:10. (Jfr för åtskilliga af dessa fall sid. 444).

Som Tobler anf. st. påpekat, kan samma förklaring, som synes sannolik för artikelns frånvaro vid kyrkliga högtiders namn, äfven tillämpas med afseende på artikelns utelämnande vid dygnstider-nas namn i franskan. Möjligen finnas i Cod. Bur. ett par fall, som äro att förklara på detta sätt: brullepes afton at quelde pa alle vanto han sona ms sinne brup rymde han 27:6, pan sama dagh at quelde do J)en siuke 169:15, pri riddara . . . komo . . . alle i daghning tel pauli graua 129:7. Fallet pcenne bardaghin stop fra morghonenom ok tel mipdagh 177:7 är ej bevisande, ty mip-dagh, som ju motsäges af det föregående morghonenom, kan vara

1 Har man att härmed sammanhålla frånvaron af artikel i hepninga 177:16,23 däremot hepnugane 177:25)?utån artikel i analogi med tel mipan dagh, där frånvaron af artikel kan ha en helt annan grund (se sid. 447). Likaså kan fra non var hon atar ii b (mom som for 5:12 vara förorsakadt af det strax förut stående fra ter;; ok tel nons, för hvilket en annan förklaringsmöjlighet föreligger (se sid. 449). I Dicipuli sancti iacobi toko hans lik vm nat 166:15 är nat kanske taget i obestämd betydelse. A andra sidan finner man Vm priia tima a natene com sialvar ihesus 14:10, Sipan toko pe dagh tel annan dagh vm morghonen 177:9. Artikelns frånvaro i at quelde och i daghning behöfver emellertid ej förklaras på det nu antydda sättet; den kan bero på att här föreligga stående förbindelser ärfda från äldre tid.

Ordet 'biskop’ anträffas flere gånger utan artikel, då man skulle vänta sådan: pa bep biscopen. . . alla iugfru sagpo ia vip biskops bupi. . . biskope var vanda baggia vaghna . . . par biskopar cer a benom 5:10—28, han reghpes ok kallapes firi biscop 27:13, han ok hans harra sagho vm ncetar lius vm kring howpet skina som sol ok sagpo biskope 129:21, En tima pcer iohannes prcedicape fik han se en ungan snen. . . iohannes fik biskope suenen ii hand. . . sitennen . . . for fram at folsko rape for biskops glömska . . . biscopen sagpe hanom vm suenen som sant var Johannes gaf biskope skuld for vangemo 156:1—11, Josias suarar biskope 166:4. Det är emellertid möjligt, att ordet ej har bestämd betydelse i fallen 27:13, 129:21, 156:2. A andra sidan finner man ofta artikel t. ex. — för att ta några kasus, som ej i ofvan anförda exempel förekomma äfven i bestämd form — biscopsens cslskoghe 146:5, Nasto nat tepes guz moper vvrep ok oblip biscopenom 27:17, sat hon genuart bisco-penom 144:14, ledo biscopen fram ii kirkiona 25:3, se äfven nedan sid. 445. Artikelns utelämnande i genitiv kan vara af annan art än i de andra kasus, se därom nedan sid. 445, där också ett par exempel ytterligare äro anförda. Att äfven i andra

kasus än genitiv artikeln här ej är använd, kan bero på inflytande från latinet, så nämligen, att man till följd af ljudlikheten med ordets latinska form kände sambandet med denna och däri hade en särskild anledning att fatta just detta ord som nom. propr. Men en sådanuppfattning af ordet i vissa användningar kunde också vara ett rent inhemskt drag och skulle då ha paralleller kanske i pa burpe sanctus bartholomeus sina prcedican fori kunnge 206: e samt gifvetvis

i isl. jarl baud pörölji til veizlu Lund § 194: a: 2, da. no. borgemester reiste til Fyen i gaar Falk och Torp sid. 72. Jfr äfven Kiihner § 462: c. — I detta sammanhang kan påpekas, att 'påfve' i bestämd betydelse har artikel: pauen 24:4, 55:11.

Då orden fapir och moper stundom uppträda utan artikel, fastän med bestämd betydelse, ligger orsaken naturligtvis i att de då ha karaktär af nom. propr. Frän del I har jag ej något fullt ojäfvigt exempel på fapir, men i III finnas sådana: Mange hcerra bapo hamna ok fapir vilde hana (engom giua 503:8, se äfven 503: 14, n, 504:5, men å andra sidan faperen 503:12, 504: s;/a/W bap vitum sik beta vitus gaf fapur betar mz honom 526: 9, men å andra sidan faperen 525:12. Från I1: Moper grat 25:12, kan skynde sik hem tel mopor 25: 25, fra pe stund nioper var for st eken mezp hanom 61:4, pe bapen visto kan vcereldene (i hs. felskrifvet vcereldena) moper fopande ok gupfapir preedikande ok depande 58:4. I detta sista exempel är ju gupfapir bchandladt som fapir och moper, ifall inte detta exempel bör föras till den sid. 449 behandlade företeelsen. Kanske hör hit genom analogi par iorpapes han ok tua dettar 200: is — så framt inte ett hans är uteglömdt. — Orden fapir och moper med artikel finnas det förra 22:9, 137:9, 170:10,11,13,15,17,20, det senare 30:4,12, 136:12, 154:4.

Jag har i min framställning så småningom kommit öfver till fall, där bestämdheten i betydelse visserligen icke hos substantivet taget i och för sig är själffallen men där den blir det eller åtminstone fattas så på grund af den förhandenvarande situationen och där till följd häraf artikeln är öfverflödig och därför ej kommer till användning.

Hit höra äfven vokativer t. ex. kunugar 128:23.

Och vidare faller under denna synpunkt frånvaron af artikel

1 Jag upptar hflr ej fall, där artikelns frånvaro kan förklaras på annat sätt t. ex. när ordet står som genitivattribut (sid. 445) eller vid koordinering (sid. 449).vid substantiv, som beteckna kroppsdelar (jfr Tobler II: sid. 96 och följ., spec. io6—107).

Jag har antecknat följande exempel: fare parran vand ii hcende 6: 2, hafpe bugha ii hcende 157: 6, p<ztta hems lif. . . slippar pa hcelzt af hcende man vante sik halda 186:12, kicendo liket mcep handom ok gato eigh seet mcep egh om 14:21, han grep handom likbarenna l$:i, M. grep handom gen suerpeno 26:12, warp) numin

ii handom 15:3, hcengdo hins hcendar ok armar i vcepreno som hugga vilde... ok svcerpet ii handom 57: 8, En tima var en fugul scendar iohanni ok iohannes. . . Icek ms ii handom 157:2, tu dygn hcegde han liuande ii cors handom 141: 7, pa tok(o) pe handom iohan-nem 154:17, Munkka . . . komo vndan mcep manghom hans hcelgho benom. . . ok fingo philipo propheta ii hcendar 51:17, kunugen leet binda tomam vm handar 188:1, adam rcek[te) hand tel forbupna frukt 139:20, hafpe horn i csnne ok sit skceg var tel fota 208:10, sipan stop suennen fceghin a fotar 156: 25, Josias . . . fiol for fetar sancti iacobi 166:1, se äfven 182:20, 184:21, pu hauar han howp vndi fote brutit 13:18, Murgundie men... drogho han vm gatu bunden handom ok fotom 134:1, binda hanom hcendar ok fetar 140:16, fiol a knce for pradicarans fetar 8:10, se äfven 143:12, 151:5, 156:23, 189:10,11, 195:3, fiollo for kne iohannis 154: 5, Abi-atar biscopar (war) vrepar af harme ok casta capal vm hals iacobi 165:22, tomas... lypte vp oghon gen himnom 182:9, pe stungo hanom vt 0ghon 133:6, pe nighu bameno sua diupt ms k »fp om 71:19, domicianus . . . IcBt. . . raka hanom alt har af hofpe 149: 7, kunugen . . . ref sit har af htsfpe i harme 209:18, petrus monde slita han mz tannom 100:7, gricena tannom 19:20, en suartar hundar bar hans hand in for borp ii munne 182:19, lagpe sik sialwm snaru um strupa 130:7, hans hcendar lagho -bundna a bak lughande bandom 208:13, bar saran harin ok angar i hicerta 30:13, kunugen . . . seende czpte p0m... ok iatapo (skriffel för iatape) pem af hiarta huat pe bedos 167:15, pe leeto skiceg vcexa som ryzom 56: 6; hit hör kanske också han . . . leekte siuka mz skuga 100: 15 och Simon magus . . . leekte mz tungo mangha salogha sial 101: 24.I flertalet exempel

tillhör 'hand', 'ogha' etc. subjektet i satsen och man kan vid öfversättning till nsv. insätta sin som attribut, eller ock tillhöra de ett strax förut gående objekt t. ex. pe stungo hanom vt eghon; i hvarje händelse är det självklart, hvilkens händer eller ögon det är fråga om. Äfven vid figurlig betydelse kan artikeln saknas t, ex. iatape af hiarta. Uttryck sådana som fiollo for kne iohannis kunna förklaras genom analogi efter nyss berörda typ eller bedömas enligt sid. 438 och sid. 444 eller sid. 448. För åtskilliga fall äro äfven andra förklaringar möjliga än den, under hvilken de hänförts här: för bunden handom ok fotom o. dyl. jfr sid. 449, för pn hattar han howp vndi fote brutit, slippar af hcende fiol a knce m. fl. sid. 448.

Ä andra sidan finnes artikeln i pera biskopar... slo ms kcesio gopan karl ginuni luiet 189:20, cn iupe. . . slo sundar houopet iacobi sua at (vt) lop hcerncn ok do i sama stap ok stund 198:11, hon treste tnz hicertano ok opte ms munnenom. tel varra fru hialpa 30: 20.

I fornfranskan saknas under ofvan angifna förhållanden art. ej blott hos namn på kroppsdelar, utan äfven hos substantiv, som beteckna ridhäst, vapen eller annan del af krigarens utrustning. Det är frestande att se en motsvarighet härtill i gamble karl slo ms spurum hästen 156:15. Af svar]) finns ett fall, som kunde föras hit, nämligen pe vcento at snceran var eigh vcel at runnen ok iogo nipar mcep swarpe ok vildo hals hugga 26: ul; men mot hvad man i så fall skulle vänta står artikeln i han lypte svar-pet hi> i vcepret 57: 4, (befogad i alla händelser är artikeln 26:12, 57:6, kanske också 57:8). Måhända var mtep svcsrpe ett stående uttryck och man har däri att se orsaken till frånvaron af artikel i 26:11; jfr äfven den ofvan sid. 436 framhållna synpunkten af analogi. — Ordet hcester har artikel i gamble karl slo ms sfrnrum hästen 156:15.

1 Däremot hör icke hit dontdar vndi suatrp 57:2, fingo bapc etts lifs anda vndi sucerpe 166: 9, pcer simon syntes vara vndi svcerpe pa var pcer cn vcepur t hans like 102:14, se sid. 448; i ia t te gtipi >nz svornom epe aldre lypte sveerp cella dragha at cristnont mamte 57: 9 föreligger ej bestämd betydelse hos svcerp.Jag öfvergår till en grupp af fall, där ett substantiv, som har full bestämdhet i betydelse, står utan artikel på den grund att denna bestämdhet äfven utan artikelns användande framgår af det språkliga uttrycket.

Detta är förhållandet med substantiv, som föregås af en genitiv eller ett possesivt pronomen t. ex. guz menstar 5:17, iosep lypte sin vand 6:7; se ofvan sid. 437 f.

Jag har anf. st. påpekat, att ett af en genitiv bestämdt substantiv får artikel, om genitiven står efter substantivet. Emellertid finnas härvid äfven exempel på att substantivet saknar artikel.

A ena sidan: pcer en grop rensapes kastapes vp houupet sancti pauli ii sore af dikeno 129:18, pa lop en iupe mz enne klcepa stang ok slo sundar houopet iacobi sua at [vt) lop hcernen 198:11, folket af stapenoin gik vt ok funno sonin pilagrims helan liua 170: 21, skcenkiaren kunugs gaf hanom pust 182:11.

Ä andra sidan: cristet folk ferpo kuuupet i stapen in mz hepar ok sagpo flceste vara howp sancti patdi 129:22, cenghen icevape pcer at pcet var eigh howp sancti pauli 130:8, han mede ok qualde ca-plan hcenna 27:20, dotter herodiadis drucknape 57:15, la for altare sinna capellu 11:17, forsta ar pauadoms sancti petri 99:19, giorpe brul&p sinna dottor 182: 8, gif pem blomstar ceuinneleks lifs 183:1. I de två sist anförda fallen har substantivet kanske ej bestämd betydelse. Antalet exempel på artikelns uteblifvande skulle åtskilligt ökas, om jag upptoge flere fall, där substantivet kan tänkas ha obestämd eller bestämd betydelse, eller fall, i hvilka frånvaron af artikeln beror på att ett ordningstal eller adjektiv föregår.

I Cod. Bur. saknas någon gång artikeln hos sammansättningar, hvilkas första led utgöres af en genitiv: eigh gat han tel hcenna comit ok eigh hon tel sokna kirkio 11:14, bap mis kunna niopor hialpa sik 21:26, g&rin polikt tekn for ippro cenne som i saghen mik gora a kerkio vcegiom 208:9, han stop up af dop vip graua bakka 172:8, grceto bapen firi fceghins funde 13:28, pest litla ping csr manz csnlite 145:5, Petrus bot iohanni bczra para-dis palm fin likbar 14: 24 och petrus seende paradis palm tel pera ok fingo alle betar som palmmen hann af) o 15:18 (hit?), brul-lopes afton at quelde 27:6,- vm aptonsangs tima 177:23, vm teers tima 177: ib, is, (februus pluto tok mcep ivald een vcenastan af mans hem tel hceluitia 9:20 kan vara att sammanhålla med iorprike se ofvan sid. 438, ena fula synd som mcenniskio natura var smittap mcep 64:14 kan bero på anslutning efter natura se sid. 439,

för annan vczgh var hepniga hcer 176:21 jfr sid. 439 not., iimopor liue 4: 22, 10: 7, 61: 3, 5, 194: 28, bedes hcenna nape af lifs vapa 134:18, vaknape iak tel guz napa af synda symne sid. 448).

A andra sidan: aristodemus varp cristen ok lans hcerran 155:21, egeas hest lanz hcerran 137:21, lans hcerrans kona 137: 20, hcerbcerghes husbonden 173:5, pa leste suennen bugha strcegen 157: 9, fik han at synda ncesto natene ms l&ske quinno a pilagrims fcerpene 171:17.

Frånvaron af artikel kan i de anförda fallen bero på analogi efter sammanställningar af genitivattribut och däraf bestämdt substantiv. För öfrigt är det i ett och annat af dem vanskligt att afgöra, om sammansättning eller sammanställning föreligger, och därest det senare är fallet, så är det det i genitiv stående ordet, som borde ha haft artikel, men i Cod. Bur. likasom i isl. (jfr Falk och Torp sid. 69) står ett substantiv i genitiv stundom utan artikel. I del III finnas ett par talande exempel härpå. I legenden om Sankt Göran och draken har kunuger 'Kungen' alltid bestämd form [kunugen 490:16, 491:1,8, 492:16,19,22, vip kunugen 492:24) utom i genitiv: como pe cepte lifpo tel kunugs garp 491:7, kunugs dotter suarar 491: 23 samt, med uteglömning af s, lutren . . . fiel vm sipa a kunugh[s) dottor 490:15. Likaså i legenden om Chri-stoffer kunugen 20 ggr, kunugenom I gg, men for kunugs borpe 497: b och, med uteglömdt en pil. . . scet vt kunugh[s) ogha 502: 6. Afvenså i I. Uti Andreassagan berättas om en gopar biskopar, och man finner därvid biskopen 143:7,10, 144:1,11,13,17, 145:29, 146:2, tel biskopen 143:6, genuart biscopenom 144:14, oktes hcer af biscop-sens celskoghe 146: 6, men aldre gingo biscops oghon af heenne 144:16,andreas. . . bedes inkomo for biscops borp 144: 22, (i ii biscops kus som klarkom burpe sitia skal angen in coma 144:23 kan obestämd betydelse föreligga). Ytterligare fall äro ms kunugs bupi 184:27, En draki. . . drap af gupa prasts son 199: 6, indie land som nast <zr vcendz anda 203:2 (i bape tel himirikis lius ok vcerulds 186:4 kan varuldz bero på efterbildning efter det föregående himirikis), 1'ak ar siala fastesven 101:16. Hit hör väl ock artikelns utelämnande i genitiv af ordet diavul'. vipar siia dyavuls gauor 20: 4, en iupa diawls anbup tok han par tel at. . . 29: 8, drapa sin magh afte diawls agian 30:10, ful prastar diawls dare bra bondanom af harme at. . . 30:15, En salogar man . . . som diup var comin i diazvls vald 130:6, se äfven 153:18,16,16; annars har ordet i sing. artikel (i diauul 13:12 kan obestämd betydelse föreligga); däremot förekommer det i plur. åtskilliga gånger utan artikel, ehuru det står i bestämd betydelse: var fru snybde diajlom 172: 14, Bartholonieus . . . (1bep) diawlum ryma 207: 23, iacobus ... slo diafla sua at pe flypo 174:16. — Artikeln saknas äfven, då genitiven står efter: skankia-ren kunugs 182:11, sonin pilagrims 170:21, och äfven när intet styrande substantiv finnes utsatt: hans andelekar son nu wrpen diawls 156:12.

Emellertid finner man ofta äfven artikel: biscopsens alskoghe tel gup och sanctum andream 146:5, kungsens broper 184:10, diawl-sens list 206: 22, i d»scens handom 207:12, 1 stassens not grep stas-sen{s) biscopir kiurtellen 16:11, al pen fam manuiten aru i manscens anlite 145:9, pripia ar manzens houup 185:14, liusens moper 17:26, at bam(s)ens bupi 71:11, 18, corsens varpelekt tekin ok aro 139:18, a monstrens vagiom 208:1, wcenddenna helsara 4:15, se 55:6, sialenna pina 21:14, se 186:18,19, vm stripenna sighar 56:11, ii drotningenna sal 168:4, kiarlingena sak 174:15, af solenna kita 174:4, se 188:20, helena husbonda 207:15 (jfr dock Ottelin Studier öfver Cod. Bur. II: sid. 9), riddarans suena 7:15, se 7:19, for pradicarans fetar 8:10, licamans lit 193:14, se 21:12, lans harrans kona 137:20, quinnonna ofragh 30:18, conona sak 174:8, vndi... kirkiona klarkom 56:8,se 144:7, fnnina son 25:23, iugfruna son 195:24, trona sighar 183:13, se 200:11, quinnonna hugh 188: 2.

När substantivet föregås af pan, panne, sanii eller bape, saknar det i allmänhet artikel, om ock, i synnerhet efter pan, undantag härifrån förekomma. I strid mot det nuvarande språkbruket finnes artikeln i een delen tel guz menstar ok pianist annan fateko folke pripia sik ok sinom boskap 3:13, huar daghen 175:3, som barnen 172:25. Efter ordningstal saknar substantivet synnerligen ofta artikel, om ock fall med artikel ej äro sällsynta. Alla dessa förhållanden öfverensstämma ju med hvad som är kändt från andra språk. Men en egendomlig företeelse i Cod. Bur. är, att ett substantiv icke tar artikel, om det föregås af ett adjektiv. Jag kan här icke närmare ingå på utredning af denna rätt omfattande fråga — jag hoppas att snart kunna återkomma till den — men jag anför några prof på det anförda förhållandet. En miok syndoghar man ledes ii s&mne for guz dom ... en dyawl. . . sagpe mannen vara skyldoghan . . . var harra bap mannen svara . . . Mapren spurpe .. . dom iuir mannen , . , salogliar mapar fan angen anz-suar . . . pa fiol mannen nipar. mapren vacnape 20:12 och följ. Likaså: En vngar cristen

snen talape tel andream Min moper sa mik vcenan ok bap mik tel ftdan last. . . moperen rSgpe honom . . . <tpte galin kcerling. . , com lygne eldar... ok brcende b ansatta kcerling 136:4—15. Eller för att anföra lösryckta exempel: gamlan karl 156:13, hcelaghan licama 166:21, af illom gaste 205:6, tel mipan dagh 10:6, vm mipia nat 24:22, signap sool ihesus christus 10:12, ga?nble karl 156:15, R&msco har ra 102:21. Jämte dylika fall förekomma äfven exempel på att artikel användts.

Jag öfvergår slutligen till en grupp fall, där nysvenskan har artikel men Cod. Bur. saknar den och där orsaken till denna artikelns frånvaro är att det ifrågavarande substantivet icke är taget

i bestämd betydelse, att ingen individualisering föreligger.

Många af de hithörande fallen kunna också uppfattas som från äldre tid ärfda stående förbindelser. Att dra gränsenmellan dessa två förklaringssynpunkters områden är ofta rent af omöjligt.

Talrika exempel finner man, när substantivet föregås af en preposition och därigenom kommer att bestämma ett verb. Så bl. a. apostoli. . . skulu pik tel graua fera 13:12, lagpo apostoli gus mo-por i graf 15:22 (men naturligtvis vara fru klcepe funnos iigrauene 16: b), hon gik tel kirkio 25:15 (men gik in ti kirkiona 26:22), sa

ii symne 11:18, tok eigh sik batra rap ii harme 29:3, fiol diane 7>ienstar nipar vip iorp 155:4, ii iorp granin 7:7 (men la fangen i eno torne diup vip iorpena smidar 168:11), sanc tel grunda 137:ie, kuarf som rekar i v a pra 8:18 (men lypte svarpet hiegt i vezpret 57: 4), losa sin son vndan bandom 25:14, han . . . leste salogha kono af qualum 135:5, sagho suenen ii brcenanda bale ok eghte brinna cella men af elde kanna- 22:11 (men drogho han vt af eldenom 22:11), tu dygn hcegde han liuande ii cors handom ok prczdicape a corseno 141: 8, Egeas gik nepoghar frcelsa andream af corse 141:12 (men gus son polde dep a corseno 139:10) o. s. v.

Ännu i nsv. utan art. äro t. ex. af stap fera 54: 20, kom mik eigh ii hugh 135: 19.

Som exempel, där ingen preposition är med, kan nämnas landom rapa 63:12, heme rapa 63:14, gat eigh tarom haldet 12:28.

Samma förklaringsgrund, nämligen bristande individualisering, gäller äfven för fall sådana som t. ex, ihesus christus polde dep a corse vtan nokra nep alla synda skuld 138:22, (men hui rcepas pcesse depen 14:5), tok diawlin lif af hanom 142:16, Sipan vcendo pe fezgne atar ok fulcomnopo vis pem cristendom 129:13 (men cefldes cristendomen f ra pem dagh i pem landom 189:23), prcedicape cristno 101:23, tro cristno 187:20 (men sipan cristnan com pa vcendes heghtipen tel rxtare dyrkt 61:15, En . . . ridare. . . rep tel tomeament. . . herpe messo ii eno klostre . . . dualdes pcer firi sua IcBngge at terneament var cent 24:11, Gcestren leste preuelse 145:15, fingo angar af gopgernigh 152:14, bete misfcelle ms scriptamalom 130:16.Likaså på grund af bristande individualisering saknas i Cod. Bur. liksom i nsv. artikeln vid koordinering af substantiv, när icke hvart och ett af dem särskildt framträder för föreställningen, t. ex. rymde han fran brup ok fczpcerne 27:7, iohannes sagpe pem ti-pande ok (erande 14:2, sat hon vip v af (B 11 a ten cella naal 5:12, vice lian himins ok iorp 145:22, sipan seende han pom atar tel skogh ok stranda 154:13.Ett par ordförklaringar

af

OTTO LAGERCRANTZ.

1.

Man har mestadels brukat sammanställa det samgerm. ad-jektivum, som representeras af got. göfis isl. godr ags. fsax. göd fht. guot, med gaå- i got. gadiliggs 'frande' mit. gaden 'passa, vara till behag, förena sig i äktenskap' fht. gaten 'förena, komma tillsammans'. Emedan stamvokalen i den förra gruppen är 5 men i den senare 3, måste man antaga afljud. Häremot vore visserligen i och för sig ej mycket att invända. Men den ursprungliga betydelse, som anhängarna af denna åsikt uppställa, nämligen 'hörande tillsammans' eller 'passande', synes mig i den faktiska användningen af ordet god äga ringa eller intet stöd.

För' närmare sju år sedan sökte jag i KZ 35, 287—291 ådagalägga, att germ. god är identiskt med gr. yiioc,

’god’, om man vid det senare bortser från afledningsändelsen. För sammanhangets skull torde det måhända vara tjänligt att lämna en öfver-sikt af denna artikels innehåll. Aristophanes låter i Lysistrata två lakoner uppträda och tala sin egen dialekt. I deras mun lägger han vv. 90 och 1157 y^scibj. Dess lakonska härkomst framgår för öfrigt af Hesychius s. v. ’A/«fa. Såsom metern utvisar, är ordet trestafvigt och har ä. Angående betydelsen äro både scho-lierna och gamla lexika fullt ense: de öfversätta det med dcyafrdc;. Nu finner man i lakonska partier af nyss nämnda pjes v. 995 rcäa (= Ttäaa) och v. 1297 t/.\nz&a (= évJknc&aa). I Lakonien hade näm-ligen — enligt min datering omkr. 500 f. K. — det i gr. tid uppkomna och i öfriga landsändar bevarade a i intervokalisk ställning bortfallit eller rättare öfvergått till h. Man kan då förmoda, att /at'05 förlorat ett o mellan a och t. Beviset härför lämnas emellertid af glossan y^äaio; ' äyaiH; . ypyjaxo? hos Hesycliius, som alltså ej kan vara lak. och på grund af ä ej heller jon.-att. Ljudliga skäl tala afgjordt för att a i ställningen framför t uppstått ur t. Detta bestyrkes också af Hesychiusglossorna söyaxoxspov ' itXoyacw-xepov 'rikare’ jfr t. wohlbegiitert och ä)(r)x£% ' dt/rjxyjxo'.. äauvsxot. ätcopoi 'obepröfvade, slöa, otrefliga’. Till stöd för hvad som här yttrats om yäioc : ydaioc : */jxz'.oc åberopar jag mig på lak. IlootöäSvi: ark. IlooотSävos boiot. HoxoiSafyo; ItoxeiSäovi och lak. A!vrji'a; : rhod. AE-vrjtjLG? : jon. Alvyjxo;. Med ledning af eö-yaid-xEpov kunna vi sluta oss till en kortare form som : yaaioz = at£/jds : ait^Vbg, 8oX-

: Söxiuog, öpfrö; : Spfrio;, cpotvd? : cpotvto?.

Om man härleder *gödas enligt Verners lag ur urgerm. *göpds, så stämmer ju detta ljud for ljud öfverens med gr. *yäx&q. Äfven yâiiaz resp. yaoto; har så till vida en motsvarighet på germ. botten, som en af ledning med -io- uppträder i isl. gédi n. pl. 'gods, ting, hvaraf man har fördel eller nytta’.

Efter det jag skref min uppsats i KZ, har jag hos Gustav Meyer EVV 486 påträffat ett ord, om hvilket jag tror, att det är identiskt med de här ofvan behandlade: jag menar alb.'sot adj. 'duktig, duglig, skicklig’. Alb. s svarar mot ieu. g jfr alb. -set 'tjugo’ lat. vi-ginti eller ieu. gh jfr alb. se (geg. sq zqni) 'stämma' s. ItÅvanam 'rop, åkallan'; alb. o mot ieu. é jfr alb. l’er& ’gör trött' gr. XyjosTv 'vara trött’ eller ieu. ä jfr alb kopSte 'trädgård’ gr. dor. y.äTCo; 'trädgård’; alb. t mot ieu. t jfr alb. gat 'beredd’ fbg. gotovu 'beredd'. Som grundform för zot är man alltså berättigad att uppställa ieu. *gkätos. Bland de ord, som Gustav Meyer uppför under samma rubrik, kunna vi utan vidare föra hit zotonem zotohem 'går i borgen för, lofvar’ under jämförelse med sådana uttryck som sv. gå i god för ngn, t. fiir jmdrt gut sagen, sclireiben, stehen. Svårare är att yttra sig om sb. sot 'herre, gud’ med därtill hörandeafledningar soten geg. sotsm sotm öfverhet, herre’ zoterön soton 'herskar, beherskar’. Af Kavalliotis’ ordförteckning n:o 94 (Gustav Meyer Alb. St. IV 23) AöfrsvtY); . NtÖ|ji,vc’j . Ztöi d. v. s. ngr. cd>-frevxrj; sydrum. doinnu alb. zot ser man i alla händelser, att betydelsen ’gud’ är af samma sekundära art som i lat. dominus eller gr. v.upioq. Vidare bör naturligen ej utan tvingande grunder sammanhanget uppgifvas med zons geg. zoje 'herskarinna, fru’, som kan härledas ur *zotmä jfr alb. Spen 'fågel’ ur *spetnos fir. en kymr. etn 'fågel’. Gustav Meyer har i EW två förslag. Det ena går ut på att från de öfriga afsöndra zone och ställa det till fbg. zena got. qinö o. s. v. Men häremot strida både den uddljudande konsonanten och stammens vokalism. Enligt det andra alternativet skulle både sb. och adj. zot samt zons höra tillsammans med s. jätås adj. 'född’ m. ’son’ n. 'varelse, börd, slag’ jätis 'börd, ställning, familj, slag’. Som man finner, är likheten i betydelse ej alltför stor. Till förmån för att adj. och sb. zot äro samma ord, skulle kunna hänvisas på 1. potis 'mäktig' komp. potior 'bättre, förnämligare, värdigare’ : s. påtis 'herre’ påträ 'herskarinna, fru’.

2.

Det nht. ordet rind gen. rindes n. 'nötkreatur' uppträder i den äldsta fht. under gestalten hrind. Häremot svarar med ett annat afljudsstadium men med oförändrad betydelse ags. hryber (kriöer) me. rother ndl. rund. De urgerm. grundformerna äro *'krinpis- och *krunpis-, hvilka i sin ordning återgå på ieu. *kren-tos och *krntos. Några utomgerm. släktingar hafva mig veterligen tills dato ej uppvisats. Ty såsom Kluge i EW med rätta framhåller, kunna gr. -/ipa; 'horn' och v.ptcc 'vädur' blott hafva mycket ringa anspråk på att få gälla för sådana.

För min del tror jag, att ieu. *krntä föreligger i gr. glossan y.aptYjv ' §ouv . KpTjxs? Hesychius. Betydelsen är ju densamma. Emedan y.äpxYjv uttryckligen angifves som kretiskt, kan ändelsen i acc. sg. icke vara riktig. Man

måste här läsa xapTav, såsom andra redan förut påpekat jfr Baunack Inschr. v. Gortyn 66. Ettannat fall hos Hesychius är y.ujpepov -?j xu^yjv ' 7-£‘fkatjV. Kp^xsg, der •/.o'frjv måste ersättas med xucpdsv. Ändeisen -y)v beror naturligen på inverkan från afskrifvarnes språk d. v. s. sen- eller mgr. I vår glossa begripes detta så mycket lättare, som interpretamentet börjar med ett nfjv. För att fylla den uppgift, jag åsyftar, måste emellertid -xapTa hafva uppstått ur *xpdha. Exempel på dylik metates äro krct. ’A<pop3£xa (= att. ’Acppoocxr/), r.apxi (= hom. Tipoxi s. pråti fbg. proti). Vidare har jag Zur gr. Lautgesch. 45 ådagalagt, att kret. "/.apxiov förutsätter ett i denna dialekt en gång befintligt *xpdcttuv eller *y„péxTö)v jfr jon. xpÉaacov att. xpstxxwv. Slutligen må framhållas, att det i kret. ej finnes något xpaT- men väl y.ipzoc /.a.pzzpic.

Den gamla stadsrätten från Gortyn på Kreta stadgar i kol. 4 r. 31 ff., att vid föräldrars frånfälle söner utan delning med systrar ärfva både hus i stad med inventarier och xä npåfiaxa /.apxdnooa, hos Baunack öfversatt med 'Klein- und Grossvieh’. I ett gortynskt lagfragment (se Baunack Inschr. v. Gortyn 166) heter det i kol. 1 r. 12 ff., att om ett svin jagar bort ett /.ocpxxtr.o;, skall man om möjligt söka fånga svinet och öfverlämna det åt den, som to xaptafreo; tillhör. Man lägge märke till öfversättningen 'Rind' hos Baunack. Det ser sålunda nästan ut, som om xdpxa och "/.apTat”o; i kret. hade samma betydelse. Men vid det senare sammansättningsledet jtoo- kommer man ovillkorligen att tänka på gr. ävopänooov 'person tagen i krig, slaf’. Liksom xzpxalito; gen. •/apxai"o5o; har äfven äcvoparcoSov en gång böjts som konsonantstam. Detta visar den enda form, som förekommer hos Iiomer: H 475 dvSpanåoeaai. Jfr härom Wackernagel KZ 30, 298. Vidare måste tcco- innehålla en verbalstam, ty i annat fall vore acc. sg. ävopa omöjlig att begripa. Ett liknande förhållande möter t. ex. i no5a-vwtxpov 'tvättvatten för fötterna’ Hom. och vo'jv-ex°vxwS 'förståndigt’ Isocr. Jag föreslår att sammanställa detta tcoS- med fsv. fata 'gripa, fatta’ fht. fazzän 'gripa' ags. fitian 'taga, gripa, vinna’. Angående öfriga betydelser på germ. botten, som härleda sig ur sammansmältning af olika ord jfr Kluge EW och Tamm Et. sv. ordb.Ursprungligen var sålunda csvSpa-710; n. sg. af ett sammansatt adj., brukadt som abstraktum 'mannafångst’, som tidigt öfvergick till konkretum 'fången man, slaf’. Af sammanhanget i de kret. lagarna framgår otvetydigt, att med xapxalito? menas ett tamt husdjur. Om sista ledet i sammansättningen utgöres af 71:00- 'gripa, fånga’, så är det första loc. sg. af xäpxa eller den lokal, där fångsten äger rum. Härigenom nå vi fram till ett kollektivum xäpxa 'hjord af vilda tjurar och kor’. Lagspråket på Kreta har sålunda bevarat ett minne af en fordomtima primitiv kultur. Formen xapxdbioSa behöfver ej nödvändigt, ehuru det dock är enklast att fatta den så, vara felskrifning eller felhuggning för xapxafeooa, då a kan bero på inverkan från dvSpaTtoSa.

Hos Pindarus 01. 13, 114 förekommer på tal om offer åt Poseidon acc. xpaxatTiooa, hvilket i schol. vet. Drachmann 380 förklaras med xöv xaöpov och i schol. rec. Abel 408 med xöv :ayjj-pfeouv n-rjyaaov, xöv £axuP°v xaupov. Om här föreligger acc. sg., måste en omtydning hafva ägt ram efter t:ou; 'fot'. Men så vidt jag kan finna, hindrar väl egentligen ingenting att antaga en acc. pl.

När i ep. Hom. 15, 9 jxfovot kallas xpaxoaroSs;, kan detta knappast vara en omtydning utan är ett annat ord, sammansatt af xpaxaw; 'stark’ och 'fot'.

Bröderna Baunack Inschr. v. Gortyn 65 uppdela egendomligt nog y-apiamo; i xapxö; 'klufven’ af xs£p(i> ’skär’ och 71065 samt anse glossan xctpxa för ett häraf bildadt kortnamn. Huru cevSpänoSov skulle kunna betyda ’den med menskliga fötter försedda delen af krigsbytet’ (Prellwitz EW) och från xexpcbraSa få sitt ä (Brugmann Gr. Gr3 167), begriper jag ej.Nominalsammansättningar i gotiskan.

Af

K. F. JOHANSSON.

Dä jag för ett par år sedan föreläste öfver de indoeuropciska språkens nominalkomposita, var det framför allt min uppgift att söka åstadkomma en indelning som på samma gång skulle tillfredsställa fordringarna på ett genomskinligt och följdriktigt system och så långt görligt framställa den historiska processen för deras uppkomst, m. a. o. åskådliggöra, från hvilka syntaktiska förhållanden de respektive sammansättningstyperna leda sitt upphof. Jag hade dervid tillfälle att konstatera, att af hittills gjorda uppdelningar den från de indiska grammatici härstammande och i fråga om de indiska sammansättningarne sedan gemenligen följda i det stora

hela taget är den följdriktigaste och bästa. Det af mig föreslagna systemet skall jag i det följande tillämpa vid ordnandet af en del af materialet, nämligen det gotiska, dock med förenklingar som äro betingade af detta materials begränsning.

Att nämna är att jag i fråga om allmänna principer för sammansättningars uppkomst, särskildt i fråga om vissa arter eller grupper inom de indoeuropeiska språken, anser Jacobfs arbete Compo-situm und nebensatz (Bonn 1897) som grundläggande. Det enligt min mening bästa som om detta ämne sedan dess sett dagen är Brugmann’s Uber das wesen der sogenannten wortzusammensetzung. Eine sprach-psychologische studie (Ber. d. sächs. ges. d. wiss. 1900) samt framställningen i Kurze vergl. gramm. 297 ff.

Af det gotiska materialet upptager jag endast det som förekommer i texterna (med undantag af de (a der uppträdande äktatvålcdade namnen), bortseende från det på andra håll bevarade rika namnmaterialet. För de ostgotiska namnen hänvisas till Wrede Uber die sprache der Ostgoten (QF. LXVIII), jfr Kögel AfdA. XVIII 43 ff.; samlingar af vestgotiska namn hos Dietrich Uber die aussprache des gotischen während der zeit seines bestehens (Mar-burg 1862). Bezzenberger Uber die tf-reihe d. got. spr. (Gött. 1874). Dahn Könige d, Germanen b. VI. Kremer PBB. VIII, 452 ff. Nära besläktadt namnmaterial hos Wrede Die sprache d. Wan-dalen (QF. LIX), burgundiska namn hos W. Wackernagel Kl. schr.

III, 334 ff. Kögel ZfdA. XXXVII, 223 ff. Hvad som tilläfven-tyrs kunde utletas ur de krimgotiska glossorna och de sparsamma runinskrifterna är allt för osäkert för att här diskuteras. Frågor af formell art, särskildt rörande de första sammansättningsledens vokalisation ligga utanför ramen för förevarande i främsta rummet systematiserande framställning. Utförligaste diskussion häraf hos Kremer PBB. VIII, 371 ff, jfr Streitberg Got. elemb. 112.

A. Samordning.

a) S. k. dvandva.

Substantiviska dvandva, som äro så vanliga t. ex. i sanskrit, såsom vnhi-yava- ’ris och spelt’, ahö-rätra- ’dag och natt’ o. s. v. och icke ohörda i andra språk, t. ex. gr. reXoufr-uytsta, 'fjiraTO-Tcveujiwv 'lefver och lunga’, 1. usus-fruetus, fir. brat-gaisced 'mantel och vapen’, fht. sunu-fatar (i afledn. sunu-fatar-ungo 'sonens och faderns folk'), äro icke bevarade i gotiskan. Af adjektiviska blott fidwör- och fimf-taihun 'fjorton’ och 'femton’.

b) Afledningar

deraf utaf typen 'Nuxö-rjiispo; (i adv. vux^^epov), ävSpö-Yuvo; icke häller; jfr fht. sunu-fatar-ungo, 'gi-sun-fadar o. s. v.

B. Underordning (determinativa, »tatpurusa» i vidstr. bem.).

1. Första ledet i underordnadt förhållande.

a) Första ledet (subst., adj. 1. oflekteradt ord) i attri-butiv eller appositionell ställning (»karmadhäraya*).a) Senare ledet substantiv.

aa) Första ledet substantiv i appositionellt förhållande.

Sammansättningar af denna typ •— ss. s. brahmarsi- 'brah-manrsi’, t. königin-wittwe o. s. v. — äro blott sparsamt förhanden i gotiska; hit kunna räknas piu-magiis 'dränggosse’ och Gut-piuda 'goterfolket' (Kal.), hvarom annorl. visserligen v. Grienberger Unters. z. got. wk. 101 ff.; mari-saiws m. 'sjö' (tavtologisk ss.).

(3[5) Första ledet en kasusform bestämmande senare ledet (»tat-purusa» i inskr. bem.)

Sammansättningarna anföras utan speciell hänsyn till, hvilka olika kasus-funktioner första ledet företräder. Hit höra: aldöma m. 'ålderdom’ af alds och *doma = fisl. *döme (jfr fht. altuam alt-duam\ högst osannolikt v. Grienberger 18 f.); aléwa-bagms m. 'olivträd’; asilu-qairnus f. 'kvarnsten’; auga-daurö n. 'fönster'; aurti-gards 'trädgård’ (ang. första ledet jfr å ena sidan Fick8 III, 35. 294. Feist GE. 12. Noreen Urg. lautl. 102. Uhlenbeck EWGS. 20, å andra Kluge Festgr. f. Osth. 3. Engl. st. XX, 333. Pauls Gdr. I2, 339. Brugmann Grdr. I2, 679. v.

Grienberger 38 och ytterligare Lidén Balt.-sl. anl.-ges. 23); awi-str 'fårfålla' (: fht. ewi-st, väl af *oui-stk-tro-: *oui-stho-, Schulze KZ. XXIX, 270, jfr Brugmann Grdr. I2, 636. 863; annorlunda Bezzenberger KZ. XXII, 276 ff. — Osthofif KZ. XXIII, 316 ff. Noreen Urg. lautl. 30. Uhlenbeck EWGS. 21.

— v. Grienberger 39. — Berneker IF. X, 162); baira-bagms m. 'slags fruktträd' (endast Luc. XVII, 6 i bet. af 'mullbärsträd') är högst olika förklaradt i fråga om första ledet (jfr t. ex. Grimm Wb. I, 1381. — Wiedemann BB. XXVIII, 61. — L. Meyer Gspr. 61. 286. 467. — Klugc Wb. u. bime. — Uhlenbeck EWGS. 22. — v. Grienberger 42 o. a.), möjligen verbalt första led; baurgs-waddjus f. 'stadsmur' s. k. oäkta sammans, med gen. i första ledet (jfr Brugmann Grdr. II, 73); bropru- och bropra-lubö f. 'broderskärlek' (jfr Kremer PBB. VIII, 391. Brugmann Grdr. II, 27. 69 f.); brud-faps m. 'brudgum'; daura-wards m. 'dörrvaktare', hvartill -a och -ö 'dörrvaktcrska'; drauhti-witöp n. 'krigstjenst', eisarna-bandi f. 'järn-boja'; faihu-gawaitrki n. 'pänningeförvärf; faihu-praihn(s) m. 1. n.'rikedom' (jfr v. Grienberger 62); figgra-gidp n. 'fingerring'; fötu-bandi f. 'fotboja'; fötu-baurd n. 'fotpair (ang. batird senast å ena sidan v. Grienberger 71, å andra Bugge PBB. XXIV, 453 f,)\fra-bauhta-böka f. 'köpebref' (Arezzo-urk.); frasti-sibja f. 'bamaskap'; gabanrpi-waurda n. pl. 'släktregister'; galiuga-apaustaulus m., -bröpar m., -gup n., -praufetus m., -weitwöds m., -Xristus m. 'falsk apostel, broder, gud, profet, falskt vittne, falsk Kristus'; -garda-waddjus f. (i mip-garda-waddjus) 'skiljevägg' (jfr v. Grienberger 162); gasti-gödei f. 'gästvänlighet' (kan också fattas som afl. af gasti-göds); gru?tdu-waddjus f. 'grundmur', gud-blostreis m. 'gudsdyrkare' (kan också eller hällre uppfattas som en till synth. gränsande afledning, sammanbildning, af gud(a)- och blöstr)\ gud-hus n. 'tempel'; guda-skaunei f. 'gudaskönhet' (kan äfven fattas som afl. af ett adj. *guda-skauns)\ hals-agga m. (så allmänt i st. f. hdskr. bals-agga) 'nacke'; heiwa-frauja m. 'husherre, husbonde' (jfr Noreen PBB. VII, 443. Urg. lautl, 21, Möller PBB. VII, 524; första ledet eg. 'hus, familj', sedan 'husfru, maka', jfr fht. kiwa 'maka', lett. slwa 'hustru'; analysen hos v. Grienberger 112 är minst sagdt oklar); hraiwa-dubö f. 'turturdufva' (angående första ledet oantagliga förmodanden af Schmidt Voc. II, 475. Bugge PBB. XXIV, 427 f. v. Grienberger 119; sannol. till fir. cn 'kött, kropp' Fick 4II, 97. Zupitza Gutt. 208. Wiedemann BB. XXVIII, 31 ff.); hundafaps 'centurion'; hunsla-staps m. 'offerställe' (om hunsl jfr Mekler TEPA2 Fick s. 247 ff.); kaisara-gild n. 'keisarskatt'; kuna-wida f. 'boja' (jfr v. Grienberger 143; kanske indoeur. *§nnu- 'knä', jfr fht. chunu-uidi)\ launa-wargs m. 'otacksam människa' (eg. 'lönförbrytare'); liugna-praufetus 'lögn-profet'; lukarna-stapa m. 'ljusstake' (osäkert, om sammans., jfr g. staps: fht. stado, eller afledning af eller snarare 'sammanbildning' af lukarn och staps, eller — och kanske allra hälst (jfr Wilmanns II2, 333) — syntheton till standan, d. v. s. ungefar 'ständer', jfr sv. stake i ljus-stake, forngutn. lukama-staki); mana-maurprja m. 'mannamördare' (hvarom ungefär samma gäller som om lukarna-stapa, jfr Brugmann Grdr. II, 339. Wilmanns II2, 197); mana-séps f. 'män-niskosådd, värld'; mari-kreitus m. 'pärla' (folketymologisk ombild-ning till form af ss., hvarvid dock är osäkert, om äfven senare ledet anpassats till ett med ndl. krijt ev. identiskt got. *kreits 1. *kreitus 'krets', jfr fht. kreiz = g. *kraits, resp. *kraitus = alb.

'omkrets', jfr Kluge u. krets. Zupitza Gutt. 212. G. Meyer RB. XIV, 55. EW. 372. v. Grienberger 156); mati-balgs m. 'matsäck'; nak.ta-ma.ts m. 'aftonmål'; naudi-bandi f. 'tvångsband'; naudi-paurfts f. 'trängande behof (eg. 'nödsbehof', jfr v. Grienberger 213 f.); peikabagms m. 'palm' (s. Johansson KZ. XXXVI, 383 ff. v. Grienberger 169); sigis-laun n. 'segerlön'; skauda-raip(s) m. (n.) 'läderrem' (jfr dock v. Grienberger 188 f.); smakka bagms m. 'fikonträd' (Johansson KZ. XXXVI, 383. v. Grienberger 193); staua-stöls m. 'domarestol'; synagöga-faps m. 'föreståndare för en synagoga'; pruts-fill n. 'utslag' (Brugmann Grdr. II, 70. Persson BB. XIX, 268; annorl. senast v. Grienberger 218); pusundi-faps m. 'anförare för 1000'; put-haurn n. 'trumpet' (s. Kremer PBB. VIII, 411. Brugmann Grdr. II, 69); undaurni-mats m. 'frukost'; wadja-bökös f. pl. pantbref' (utom förut bekanta släktingar jfr Fick BB. XXVIII, 105 f.); waihsta-stains m. 'hörnsten'; waurda-jiuka f. 'ordstrid'; weina-basi 11. 'drufva' (om senare ledet jfr Bugge PBB. XXI, 421); weina-gards ni. 'vingård'; iveina-tains ni. 'vinranka' (jfrWood Publ. of the mod. lang. ass. XIV, 334. v. Grienberger 207. Wiedemann BB. XXVIII, 53 f.); weina-triu n. Vinstock'; wiga-deinö (1. -a) f. 'tistel' (oantagligt v. Grienberger 240, jfr Brugmann KVG. 303); witöda-laisareis m. 'rättslärare', zvitödafasteis m. 'bevarare af lagen' stå på gränsen till syntheta (: laisjan, fastan, jfr Wilmanns II2, 234); winpi-skaurö f. 'kastskofvel' (om första ledet nominalt, jfr v. Grienberger 57. 242 f.). Säkert icke sammans, är arbaips f.

'arbete, möda' (mot Kluge Wb. u. arbeit med rätta v. Grienberger 28; mot Bugges uppfattning PBB. XXIV, 439 Wiedemann BB. XXVIII, 45 f.); spaiskuldr m. 'spott' är säkert af v. Grienberger 195 f. oriktigt uppfattadt som kompositum, om han också tilläfven-tyrs träffat det rätta i fråga om -s- gent emot fht. speihhaltra, speihhila o. s. v. Att i uktiug adv. 'vid lägligt tillfälle' (med v. Grienberger 224 f.) se en ursprunglig sammans, af ut/ti- 'vana' ochgerm. *wega- 'väg' (i svag form) är alldeles for konstladt; väl af-ledning af ett urg. *unhteu- med normalt suffixstadium, jfr s. aktii-: g. uhtw-ö (jfr Brugmann Grdr. II, 244).

•{•() Första ledet adj. i attributiv funktion.

Hit höra sibtin-, aktcm-, niun-, taihun-téhund eg. 'sju-dekad' o. s. v. (jfr J. Schmidt Urh. 24 ff. Streitberg UG. 220 f. v. Grienberger 208; annorlunda Brugmann MU. V, II ff. Grundr. II, 500 ff, jfr dock KVG. 367); som oäkta komp. af samma art kunna betraktas twai-, preis-, fidwör-, fimf- och saihs-tigjns '20' o. s. v., liksom tilläfventyrs fimf-hunda '500'. —- aina-baur 'ensam son, enfödde son', fruma-baur 'den förstfödde' (hvilka också kunde betraktas som muterade); — ala-brunsts f. 'brännoffer' (eg. 'helbrand').

— ala-mans m. n. pl. 'alla människor, människosläktet', hvartill A larn anni, Ale-manni (jfr v. Grienberger 18). alla-waurstwa 'qui omnibus rebus operatur' (s. nedan). En bildning som alawerei (s. under allswérei) bör snarast uppfattas som afledning af ett adj. *ala-wérs. — aim-liup n. 'tacksägelse' bör väl anses innehålla ett adj. awi-'god'. — frei-hals m. 'fri hals, frihet'. -— gistra-dags i adv. gistra-dagis 'i morgon' torde innehålla en komparativbildning. — midjun-gards eg. 'mellersta världen', så 'dcn bebodda jorden' sannolikt af *midjum(a)-gards (Brugmann Grdr. II, ,157, annorl. t. ex. v. Grienberger 160; obegripligt så väl Kremer PBB. VIII, 419 som Uhlenbeck EWGS. 110). — Fördunkladt ärpus-undi f. 'iooo', som dock väl med Bugge PBB. XIII, 326 f. (mindre sannolikt Hirt IF. VI, 344 ff.) är att fatta som en — tydligen genom rekomposition — förnyad bildning af ett adj. (resp. subst.) *pus- 'stark, kraftig' och * hundi, kollektivt fem. till germ. *hnnda-. — Att framställa någon förmodan om ul-bandus såsom sammansatt ord, t. ex. i samma riktning som v. Grienberger 225 (jfr emellertid Osthoff Parerga I, 281 f.), ärhäricke platsen.

08) Första ledet ett prefixalt ord (adv. o. dyl.) i attributivt förhållande.

Hit kunna föras: af ar-dags m. 'efterdag, följande dag'. — aftra-anastödeins 'början ånyo' (det hela kan dock uppfattas som syntheton). — ga-juk n. 'par'; ga-digis n. 'bild'; ga-binda f. 'band'(eller syntheton, jfr Wilmanns II2, 211), ga-bundi f. 'band, förbund' (sannolikt ej att snarast fatta som ett syntheton till ett *ga-bindan, jfr å ena sidan ga-binda : fht. binta, å andra g. bandi f 'band'; dock s. Wilmanns II, 249); ga-arbja in. 'medarfvirg', ga-baurgja m. 'medborgare1 och ga-waurstwa m. 'medarbetare' (ev. afl. afbahuvrThi, såsom *ga-uianrstzvs o. s. v.); ga-nipjös 'släktingar'; ga-runs f, {-i- st.) 'torg, gata' (eg. 'sammanströmmande') och urruns m. o. f. 'utgång, uppgång, afträde; utgång' kunna äfven fattas som syntheta (jfr ntns m. -a-st. 'lopp'), jfr Wilmanns II2, 327. 331 f. Verbet gaum-jan 'uppmärksamma' kan vara af ett *ga-(a)umjan sammansatt af verbalprefixet ga- och ett denominativum af *autna-, hvartill sedan ett subst. *gauina- i fisl. gaumr gaum 'uppmärksamhet' såsom ett slags syntheton vore utlöst. Lika möjligt är emellertid att antaga ett urgerm. *ga-(a)uma- 'iakttagelse, uppmärksamhet', hvartill sedan gaumjan vore denominativum1. ga-man n. 'medmänniska, gemenskap' är snarast att betrakta som afledning (d. v. s. neutr. af ett bahuvrThi, jfr Wilmanns II2, 208)2. gabei, som Bugge PBB. XII, 416 likställt med 1. cöpia, är säkert ett enkelt ord (till giban o. s. v.).

— mip-gasinpa m. 'följeslagare'; mip-gardawaddjus f. 'gårdsvägg emellan' (mip, s. v. Grienberger 45. 162). — ufar-gudja m. 'öfverste-prest'. — ufta-sauhts f. 'ofta återkommande sjukdom'. — un-biari n. 'odjur'; un-bimait n. 'icke skadande'; tinfreideins f. 'icke skonande'; un-gahäbains f. 'oafhållsamhet'; un-galaubeins f. 'otro'; itn-garaiktei f. 'orättvisa' (eller afl. at*un-garaihts)\ un-kaureins f. 'obesvärlighet'; un-lustus m. 'olust'; un-makts f. 'vanmakt'; *un-man (i umnana-riggws) 'omänniska' (möjl. ock som bahuvrihi); un-piuda f.

1 Att ordgruppen innehåller pref. ga- anser jag sannolikt (jfr efter Miklosicb, Mourek Johansson PBB. XV, 228. Wadstein IF. V, 29. Pedersen ib. 68. Streitberg ib. VI, 148. Brugmann Grdr. Ia, 925. Erdmann Ant. tidskr. f. Sverige XI, 4, 29 f. Uhlenbeck EWGS. 62 o. a. Om grundordet fbg. umu. 'förstånd'= germ. *autna-är af ett *auzma- (Pedersen a. st. Streitberg UG. 168. 319) lemnar jag derhän.

— Osannolikt Zupitza Gutt. 172 och Wood Publ. of the mod. lang. ass. of Am. XIV, 326.

2 Hur mycket af det germanska materialet t. ex. hos Uhlenbeck EWGS. 57 bör föras hit, lemnar jag åsido, jfr Kluge KZ. XXVI, 70. Wadstein IF. V, 8. v. Grienberger, 87. Boer Museum IV, 281. Hempl AJoPh. XXII, 428 f.'icke-folk'; un-waurstwa m., -ö f. 'overksam' (kan ock uppfattas som afl. af ett bahuvrThi *un-waurstws)\ un-wereins (om -mi-st.) f. 'ovillighet' är icke att uppfatta som sammans, utan som verbal afledn. af unwhjan 'indigne ferre', som själf är afledt af ett *tm-wérs (jfr v. Grienberger 229). — undar-leija m. 'lägst' under förutsättning af ett leija 'den låge' (svag böjning till) ett adj. motsvarande lett. leijs 'låg' (jfr Bezzenberger BB. III, 81. v. Grienberger 226; kan ock vara svag afledning af ett adj. *undar-leijis). — us-luks m. 'öppning' (eller syntheton till tis-lukan). — Alldeles otrolig är v. Grienbergers 220 antagande af sammansättning i ubiswa (s. Johansson PBB. XV, 239. Ehrismann ib. XVIII, 227 f.).

P) Senare ledet adjektiv, aa) Första ledet substantiv (anomali) såsom s. pitä-malia-, mht. reit-brun och

$$) Första ledet en kasusform bestämmande senare ledet. Äfven här svårt att uppdra gränsen mellan egentliga sammansättningar och syntheta. Jag upptager här sådana syntheta, hvilkas senare led icke som particip ingår i verbalsystemet som fast kategori. Hit höra airpa-, göda-, gttma-, himina-, ufarhimina-, qina-kunds 'född af jord, goda, man, himmel, öfverhimmelska, kvinna' (jfr Brugmann Grdr. II, 24 f. 68 f. 210. KVG. 125. 129. v. Grienberger 15); arida-hafts 'lycksaliggjord' (de hos Uhlenbeck EWGS. 18 f. v. Grienberger 34 nämda orden, som återgå på en st. *anto-, höra ytterst till indoeur. aue- 'hjälpa, befordra'); guda-faurhts 'gud-fruktig' (jfr Brugmann Grdr. II, 221. 1043. Zupitza Gutt. 5 f.); handu-waurkts 'handgjord'; *haubip-wunds 'sårad i hufvudet' (i haubipwundd)\ *qipu-hafta 'hafvande' (i qipuhaftö)\ *prasa-balps 'stridsdjärf' (i prasabalpei)\ *wilja-kalps 'benägen' (i wiljahalpei)\ akrana-, andi-, guda-, witöda-laus 'frukt-, änd-, gud-, laglös'; *ala-parbs 'saknande allt' (i alaparbd) eller ala- i adverbiell bet. (s. ofvan); *all-swérs (i allswérei), om 'ärad af alla', annars all- i adverbiell bet. (s. ofvan); *balwa-weis (i balwaweisei 'elakhet, om så att läsa) eg. 'vis i det onda' (kan dock tänkas ett bah. *bahva-wes, se nedan); *daupnbils (i daupubleis) 'underkastad döden' (jfrv. Grienberger 55. 249); faihufriks, -gaims 'pänningsniken; seina-gaims 'självkär, girig' (gl. II Tim. III, 2, der Cod. seinai-g. möjligen riktigt); frijapwa-milds 'kärleksmild'; gasti-göds ' gästvänlig'; hweila-hwairbs (blott) varande en tid, obeständig'; lubja-leis 'gift-kunnig'; lustu-sams 'efterlängtad, ljuf'; *swulta-wairps (i swulta-wairpja) 'lutande mot döden'. I fall som anpar-leiks, ivaira-leiks o. s. v. kan man antaga ett adj. *ltka- (jfr Wilmanns II2, 201. 475); vanligen uppfattas de som bah. (s. nedan). I arhwazna f. ' pil' ser man vanligen en afledning af samma art som hlaiwasnös, filusna (jfr senast Thurneysen IF. VIII, 210); man kan ock tänka på en sammans, med senare ledet ieur. *-zdno- — av. a-sna-af *ä-sna- af ieur. *c-zdfto-: s. å-sanna- af ieur. *-sed-no-; naudi-paurfts kan vara adj. ungef. 'nöds-nyttig', men äfven bah. (s. nedan); -swi-, swc-kunps 'uppenbar, bekant' (eg. 'genom sig sig själf bekant', osannol. v. Grienberger 205 f.).

yy) Första ledet adjektiv såsom s. mla-löhita-, mht. alt-gris äro egentligen icke representerade i gotiskan; äfven der i första ledet står ett adjektiv har det snarast adverbiel betydelse såsom filu-galaufs 'mycket wärdefull', filu-faihs 'mycket brokig' (om ej bahuvrlhi);—fulla-weis'fullkomligt vis', *fulla-fahs (i fullafahjan 'tillfredsställa') innehåller väl ett verbaladj. (jfr v. Grienberger 76); — ibna-skauns 'lika skön' (om ej bahuvrlhi, jfr v. Grienberger 103. 249); — itmnana-riggius 'omänskligt grym' (ib. 228. 250); — untila-malsks 'olämpligt stolt' (ib. 229); — *ala-parbs (i alaparba) kan uppfattas som 'alldeles behöf-vande'. — Ett *ala-wers, resp. alla-wers (jfr fht. ala-wäri 'alldeles sannfärdig') är att förutsätta för alawérei, resp. allawerei, om så är att läsa i st. f. allswérei Rom. XII, 8 (Cosijn Taal- en letterb.

1875, jfr dock v. Grienberger 21 f.); detta åter skulle förutsätta ett all-sivers 'helt 1. af alla ärad'. — Ett särskildt förhållande är det med fall som niuja-satips m. 'nyfödd'. Det är en verbal sam-manbildning, syntheton, af perf. part. och det subj.-predikativa niuja-.

00) Första ledet adverb.

Större delen af här uppräknade fall äro eg. adjektiviska (parti-cipiala) afledningar till med prefix sammansatta

verb, skulle således rätteligen föras under syntheta. Då emellertid gränsen mellan s. k. verbaladjektiv och vanliga adjektiv är synnerligen flytande, har jag här uppfört alla sådana sammansatta adjektiv, som icke — äfven genom sin form af -a-, resp. -/-stammar — hafva tydlig karakter af nom. agentis (jfr Wilmanns II2, 414 f.). Hit höra sålunda ana-wairps 'tillkommande' (ss. subst. anawairpö sv. n. 'framtiden'), and-wairps 'närvarande' (adv. andwairpis), *fram-wairps (i adv. framwairpis 'vidare'), *jaind-wairps (i adv. jaindwairps 'dit'): -wair-pan. — * and-söks 'bestridbar' (i un-andsöks : and-sakan); anda-néms 'gärna antagen, angenäm'; anda-sets 'förskräcklig' (jfr Wilmanns

II2, 415); anda-pähts 'besinningsfull, förnuftig' (jfr Brugmann Grdr. II, 206. IF. V, 123); and-bahts m. 'tjenare' (eg. 'löpande, löpare1, jfr v. Grienberger 24 f.); *at-gähts 'tillgänglig' (i un-atgäkts)\ bi-uhts 'van' (jfr Osthoff PBB. VIII, 269. Brugmann Grdr. I2, 382. II, 221. 1003); inna-kunps 'infödd, inom släkten född'; fra-waurkts 'syndig' (: fra-waurkjan, jfr Brugmann IF. V, 123), us-waurhts 'sedligt handlande'; fra-bauhts 'såld'. Bihangsvis nämnes här fraiw n. 'frö', ifall substantivering af ett part. *pro-\uo- 'framkommen' (jfr Osthoff PBB. XX, 95. Uhlenbeck EWGS. 48. v. Grienberger 73; andra förslag förtecknade hos Wiedemann BB. XXVIII, 43); *faur-weis (i un-faurweis 'obetänkt, utan föresats', jfr faur-witan)', hindar-weis 'bakslug'; *mip-zviss 'medveten' (i mipwissei). Vidare bi-laifs 'öfverlefvande' Kal. (v. Grienberger 46 f.); fra-lets 'frigifven'; ga-döfs 'skicklig, passande'; ga-faurs 'nykter, afhållsam, sedesam' (liksom unfaurs) kan betraktas som bahuvrlhi (v. Grienberger 81); *ga-féhs 'anständig, ärbar' (i gaféha-ba); ga-hails 'alldeles sund'; ga-hwairbs 'foglig' (eg. 'medföljande' : *ga-hwairban)\ ga-laufs o. ga-lufs Värdefull' (: ga-laubjan)\ ga-leiks 'snarlik' {*ga-Ieikan, jfr Wilmanns II2, 477; vanligen uppfattas adj. på -leik- som bahavrThi, hvarunder de för öfrigt anföras); ga-paurbs 'afhållsam' (:ga-parban)\ ga-maips 'svag, förkrympt' (: *ga-maidjan\ mot Bugge PBB. XXIV, 456 f. jfr Wiedemann BB. XXVIII, 41 f.); ga-mains 'gemensam', om sen. ledet adj. (Brugmann Grdr. II, 269); ga-nöhs 'nog, mycken'(: ga-nauhan); ga-qiss 'öfverensstämmande med' (: ga-qipan)\ ga-raihts 'rättvis'; ga-raips 'anordnad, bestämd' (:*ga-raidan); * ga-rids (i garédaba) 'besinningsfull, ärbar' (: g a-ridan; annor], v. Grienberger 90); ga-riuds 'ärbar' (eller också ss. bahuvrlhi, v. Grienberger 91); *ga-stöps 'fast' (i un-gastöps : jfr ga-standari)\ ga-stöjans 'ator.o;, icke på rätt ställe, opassande' (: ga-stöjan)\ *gatcms (i gatcmiba 'passande' : ga-timan); *ga-tass 'ordnad' i mi-gatass (till mnl. ge-tes 'passande, foglig', Brill bos Verdam Tijdschr. v. nederl. taal- en letterk. VI, 300 ff. Mnl. woordenb. II, 1739; föröfr. s. Fick 3III, 113; osannol. Bugge IF: V, 171 f.); ga-tils 'passande, egnad' (kanske snarare bahuvrlhi). — handugs 'vis, duglig' är knappast att med Osthoff PBB. XIII, 419 uppfatta som sammans, (jfr Fick 4II, 90. Brugmann Grdr. I2, 376. II, 244. Zupitza Gutt. 206. v. Grienberger 110, Kern Tijdschr. v. nederl. taal- en letterk. XX, 245 f.) — in-winds 'förvänd, förvriden' (: jfr in-wandjan; v. Grienberger 131).— ufar-fulls 'öfverfull' (hvaraf ufarfulljan). — *un-ags 'icke rädd' (i un-agei: *agan); un-airkns 'ohelig'; un-aiwisks 'som ej behöfver blygas'; *un-anasiuns (i unanasiuniba 'osynligen'); un-andsöks 'obestridlig'; un-bamahs 'barnlös'; un-bruks 'obrukbar'; un-fagrs 'opassande'; un-faurs 'onykter, ouppfostrad' (såvida ej bahuvrlhi); unfaurweis 'obetänksam'; unfröps 'oförståndig'; un-gahwairbs 'omedgörlig'; un-galaubs 'värdelös'; un-gastöps 'utån fast plats'; un-gatass 'oordnad, oordentlig'; un-hails 'sjuk'; itn-hindarweis 'icke bakslug'; un-hrains 'oren'; *un-hulps 'fientlig' (i unhulpa, -ö), un-kunslags 'icke offrande'; un-liufs 'okär'; un-liuts 'icke hycklad'; un-mahteigs 'vanmäktig' (ev. afl. af unmahts)\ un-manwus 'oförberedd'; un-milds 'omild'; un-nuts onyttig'; un-qips 'outsäglig'; un-riurs 'oförgänglig'; un-séts 'ond'; tm-skaus (unskawai Cod. B I Thess. V, 8), om det bör bibehållas gent emot det inkonjicierade usskaus (resp. usskaws), är väl snarast bahuvrlhi med betydelse 'oomtöcknad; nykter, klar' (v. Grienberger 228); un-swers 'icke ärad' (hvaraf unswéran 'smäda'); un-sivi-kunps 'icke uppenbar, dunkel'; un-tals 'omedgörlig, trög; oläraktig' (kanske bahuvrlhi); *un-tils (i untila-malsks) 'opassande' (ev. bahu-vnhi); un-triggws 'untreu'; un-piup n. 'det onda' (till ett un-pmps,

30hvaraf un-pmpjati); *un-uhteigs (i adv. un-uhteigö 'på olämplig tid'); un-wäks 'otadlig'; *un-ivairps (i unwairpaba) 'ovärdig'; un-weis 'ovetande'; *nn-wérs 'ovillig', hvaraf unwerjan 'indigne ferre' (samt deraf unwéreins 'ovilja', om acc. anwérein II Kor. VII, II återföres på en -m-stam); un-wiss 'oviss'. Vidare un-atgähts otillgänglig', -handu-waurhts 'icke handgjord'; -kunps 'obekant'; -sahts (i un-sahtabd) 'obestridd'; un-agands 'utån fruktan', -bairands 'icke bärande', frapjands 'oförståndig', -gahabcinds 'icke afhållande sig', -galaubjands

'otrogen’, -habands 'icke hafvande’, -hwapnands 'icke slocknande’, kunnaiids 'icke kännande’, -Imgands 'icke ljugande’, -rödjands ’ickc talande', -saikwands 'icke seende’, -sweibands 'icke upphörande’, -iifbrikands 'icke anstötlig’, -witands 'ovetande', -wimänds 'befinnande sig i ångest’ (Brugmann Grdr. I2, 330. 400. II, 920. 927); un-andsakans 'obestridd', -baitrans 'ofödd', -bimaitans 'obeskuren', -dhvans 'odödlig' (jfr v. Grienberger 58), -gasaihwans 'osedd', -sal-tans 'osaltad', -pwahans 'otvagen'; un-beistjöps 'osyrad', -fairinöps 'tadellös', -gafairinöps 'otadelig', -usspillöps 'icke uttalad’; un-and-hidips 'icke afhöljd’, -bilaistips 'outforskad’, -gatewips 'oordnad', -ga-wagips 'orörd', -qlnips 'oförmäld' (jfr L. Meyer Gspr. 517. Brugmann Grdr. II, 211. 221. Wilmanns II2, 452), -uslaisips 'icke undervisad’, un-liugaips 'oförmäld’. — *ti/z wcrs 'tvifvelaktig' (till grund för tuzivérjan 'betvifla’. — ur-rugks 'utstött, förkastad’ (verbaladj. till ett *«s-wrigkan till en rot uere-n-g-, s. Johansson PBB XV, 236, jfr v. Grienberger 230); *us-balps 'fräck, dristig' (i ttsbalpei)\ us-daups 'ifrig' (us• i privat, bet., v. Grienberger 231); *us-jHms 'förskräckt', till grund för usfilma och -filmei\ us-kunps 'bekant', us-alpans 'uråldrig, svag’ (jfr Brugmann Grdr. II, 1043. KVG. 521); *us-skaus (i usskawjan 'göra klok, besinningsfulP), såvida ej bah.; *us-stiurs (i us-stiuriba) 'tygellös, utsväfvande’; tis-iveihs ‘ohelig’; us-wiss 'ovetande' (enl. andra till *us-widan\ 'lössläppt, obunden’); ett us-lnkns (CA. Mc I, 10 us-lnknans), som ännu Wilmanns II3, 436 och Brugmann Grdr. II, 138. 991 erkänna, hafva senare utgif-vare (jfr II Kor. II, 12) utmönstrat och ersatt med us-lukans (acc. pl. us-hikanans). — zvipra-wairps ’midt emot liggande’. — waila-mcrs’väl berömd, bringande beröm’ (till grund för wailamerei och waila-mbjan)\ *waja-mérs att förutsätta för wajamérei 'dåligt rykte’ och wajamerjan 'lasta’. — Bland värkliga participier, som äro på väg att utsöndra sig från verbalsystemet, kunna exempelvis nämnas -us-laisips (i un-uslaisips ’olärd’), -us-spillöps (i un-usspillöps 'outtalad, outsäglig’); gafulgins 'förborgad’ (: ga-filkan), jfr ana-fulkanö pp. (n. best. form) 'rcapdooatg, uppsats’.

b) Syntheta.

Såsom sammansättningar pläga också s. k. syntheta uppfattas. Syntheta äro i analogi med sammansättningar bildade afledningar af satsens verb med dess adverbiala komplement, såsom objekt adverbial, predikativ o. s. v. Gränsen mellan syntheta och vissa klasser af sammansättningar är ofta flytande. Ju mera själfva ver-balafledningen (nom. agentis och actionis) skiljer sig från sammanhang med verbet och närmar sig till att beteckna konkreta personer eller föremål, dess lättare äro syntheta att uppfatta som direkta sammansättningar. Såsom slående exempel på huru flytande gränsen är kan tjena å ena sida faihu-skula som är att betrakta som ett synth. d. v. s. afledning ur den syntaktiska förbindelsen faihuifsb).)-skiilan i förh. till dulgis-skula som, vare sig det är att betrakta som komp. eller ej, i hvarje fall företer en objektiv genetiv.

a) Första ledet ett nomen (eller pronomen).

aa) Senare ledet nomen agentis (med inbegrepp af akt. part.). I betraktande komma företrädesvis -n-st. (jfr Brugmann Grdr. II, 324 f. Jacobi Comp. u. nebens. 12 f. Wilmanns II2, 196 f. 235 f.; blott till ringa del ega Hirts påståenden IF. VII, 111 ff. giltighet). Hit kunna föras aiza-smipa m. 'kopparsmed' (kan också fattas som sammans.); faihu-skula m. 'gäldenär', dulgis-skula m. id. (jfr Brugmann Grdr. II, 73); fulla-wita ni. 'fullkomligt vetande’; arbinumja m. 'arftagare' (Jfr Brugmann Grdr. II, 339); dulga-haitja m. 'kreditor'; wein-drugkja m. 'vindrickare'; ev. hikarna-stapa m. 'ljusstake' och mana-maurprja (0111 till maurprjan\ se ofvan). Part. pres. i all-waldands m. 'allsmäktig'; garda-waldands m. 'husherre’ *blöpa-rin-nands 'blodrinnande' i blöparinnandei.PP) Senare ledet nom. actionis (af olika stamarter), såsom: missa-qiss f. 'strid’, sama-qiss f. 'öfverensstämmelse'; piupi-qiss f. 'välsignelse' (första ledet kan också fattas verbalt, se nedan); missa-déds f. 'missgärning'; ivaila-qiss f. 'välsignelse' och waila-déds f. 'välgärning' (kunde också anföras under |3). Hur nära gränsen till eg. sammans, de anförda orden stå, visar ett fall som mana-séps f. 'värld'. Vidare tvaila-wizns f. 'god förplägning’ (: wisön), •waila-méreins f. 'gladt budskap’ (: -mérjan)\ frapja-marzeins f. ’för-ståndsförvillelse’; gilstra-meleins f. 'skatteförteckning'; hleipra-stakeins f. 'löfhyddefäst'; midja-sweipains f. 'stora floden’ (jfr v. Grienberger 159); faihu-geigö f. 'girighet', eg. 'sträfvan efter pängar’ (: faihu-geigan\ jfr Wilmanns II, 214; oklart v. Grienberger 81 f.). — Att aibr n. 'ofifergåfva' (Mt V, 23 ; allmänt läses tibr) skulle vara en sammansättning, resp. ett synth., innehållande ett nomen actionis till bairan är en högst osäker förmodan af v. Grienberger 12 f. p) Första ledet ett (verbal-)prefix.

aa) Senare ledet nomen agentis.

Hit föras af-drugkja m. 'drinkare' (: af-drigkan), af-etja m. 'storätare' {-.*af-itari)\ anda-stava m. 'motståndare inför rätta (om till ett *anda-stöjan\ kunde möjligen också uppfattas som en afledning af ett anda- och staita f. 'dom; domstol’, jfr v. Grienberger 198); bi-haitja m. 'en stridslysten, skräflare’ (ev. afl. af bi-hait n. 'strid'); faura-gagga m. 'föreståndare, förvaltare’, faura-gaggja m. id. {-.faiira-gaggan)\ ufar-swara m. 'den menedige’ (: ufar-szvaran). Som synth. kan ock un-wita 'okunnig’ (Brugmann Grdr. II, 332) uppföras. Härtill sluta sig några primära -K-stammar med sakbetydelse (jfr Brugmann Grdr. II, 334. Wilmanns II2, 199): ga-nauha m. 'tillräcklighet’ (: ga-nak); ga-taura m. 'spricka' (: ga-tairan); us-éta m. 'krubba' (uz-itari). Ang. eg. synthetiska bildningar som ana-zvairps 'tillkommande' o. s. v. se ofvan. Bildningar som andastapjis m. 'vedersakare', fauramapleis m. 'föreståndare', faurastasseis m. id. äro visserligen till betydelsen syntheta (jfr faurastandan), men äro naturligtvis sekundär-afledningar, se nedan.PP) Senare ledet ett nomen actionis.

Först anföras några nomina m. n. utan afledningssuffix, d. v. s. lika med motsvarande stammar af starka verb. Gränsen häremellan och ord sådana som ga-jtik, us-luks är naturligtvis sväfvande. Här nämnas af-lcts m. 1. af-lct n. 'förlåtelse’ (: af-létan), ana-filh n. 'rekommendation’ (: ana-fil han), anda-beit n. 'tadel’ (: and-bcitan), anda-haitn. 'bekännelse’ (: and-haitan), anda-nhn n. 'mottagande' (: and-niman), and-stald n. (1. and-stalds m.) 'öfverräckande’, at-gagg n. (1 at-gaggs m.) 'tillträde’ (: at-gaggan), bi-hait n. ’strid’ (: bi-haitan), bi-mait n. 'omskärelse; de omskurna’ {: bi-maitan), bi-stt/gq n. 'anstöt, förargelse’ (: bi-stigqan), faur{a)-häh n. 'förhänge' (: faur-hähan), fra-lét n. ’fri-gifning’, fra-tveit n. ’hämd’ (: fra-weitan); — ga-baur m. 'kalas’ och ga-baur n. 'skatt' (\ ga-bairan, jfr v. Grienberger 78), ga-fäh n. 'fång' (*ga-fähan), ga-filh n. 'begrafning' (:ga-filhan), ga-hait n. 'löfte' (: ga-haitan), ga-liiig n. 'lögn' (: ga-liugan), ga-stald n. 'vinst' (i aglait-gastalds), ga-prask n. 'tröskplats' 0 ga-priskan; hällre 'tröskning1, jfr v. Grienberger 94 f. 218); — id-weit n. \skymf’, hvaraf idweitjan (*id-weitan, jfr v. Grienberger 127. 134); —us-filk n. 'begrafning’, us-met n. 'uppehälle, förhållande, vandel’ (: us-mitan). Med -/-suff. fair-weitl n. 'skådespel’ (:fair-weitjan 'dxsvt^eiv’, jfr v. Grienberger 64). Isolerade stå ga-nins f. (-i- st.) ’gata, torg’ (eg. 'sammanström-mande’) och ur-mns f. o. m., som kunna uppfattas som syntheta (jfr ofvan); st. snarast *riis-i- och *rnso-, resp. *rnno-, — *fra-tw (i nsfrativjan 'utrusta’) förutsätter ett verbalnomen närmast identiskt med ags. frcetwe gen. frcetwa pl. f. 'prydnader’; samma också i ags. fratahön, fratwian 'smycka’ till ett germanskt tehxv-: lé(z)zv-(jfr Kluge KZ. XXVI, 75, f. v. Grienberger 231). — aslap n. 'säkerhet’ — såvida ej med Bugge IF. V, 172 att förklara som arm. lånord — kan vara ett verbalsubst. germ. *at-stapa- (: at-standan); äfven astaps f. (-/-st. *at-slapi-) möjlig (jfr v. Grienberger 30 f.). — af-stass f. 'söndring, affall, afstånd’ (: af-standari). — ana-mahts f. Våldsam behandling’, hvaraf anamahtjan (: *ana-magan)\ ana-minds f. 'förmodan, misstanke' (*ana-munari)\ ana-qiss f. 'smädelse' (: ana-qipan)\ anda-bauhts f. 'motpris, löse-penning’ (: *and-biigjan), anda-hafts f. 'svar, försvar’ (: and-hafjan), anda-numts f. 'antagande, upptagande’ (: and-niman, jfr Brugmann Grdr. I2, 386. II, 285); dis-wiss f. 'upplösning' (: *dis-widan)\ fam--bazdits f. 'lösköpande’ (: *faur-bugjan)\ fra-gifls f. 'förlänande’ {'.fra-giban), fradusts f. 'förlust, fördärf (:fra-liusan)', fram-gähts f. 'framsteg, -gång’ frain-gaggari), fra-waurhts f. 'synd’ (:fra-waurkjan); fri-sahts f. ’bild, exempel’ (: *fri-sakan, jfr Wood IF. XIII, 11 g, 1. fri-saihzuan, jfr v. Grienberger 75 f., 1. *fris-ahjan Brugmann IF. XIII, 164. KVG. 475); ga-baurps f. 'födelse’ (: ga-bairan), ga-déds f. 'görande till något’ (*ga-dön); gafaurds f. 'församling, råd’ (*ga-faran, jfr Brugmann Grdr. II, 285. v. Grienberger 80 f.); ga-gréfts f. ’beslut, befallning’ (: *ga-grcpan jfr -greipan, s. Wilmanns II2, 337. v. Grienberger 83 f.), ga-hugds f. 'förstånd, tänkesätt’ (: *ga-hugjan, jfr Brugmann Grdr.

II, 1275), ga-kunds f. 'underordnande, lydnad’ {'.sik ga-kunnan), ga-kunps f. bekantskap’ (:ga-kunnan, jfr Brugmann Grdr. II, 279), ga-kusts f. 'pröfning’ (: ga-kiusan), ga-ntunds f. ’minne’ (: ga-munari), ga-nists f. 'räddning, tillfrisknande’ (: ga-nisan), ga-qiss f. 'aftaf (: ga-qipan), ga-qumps f. 'sammankomst, församling’ (; ga-qiwan), ga-sahts f. 'tadel, tillrättavisning’ (: ga-sakan), ga-skafts f. skapelse, varelse (: ga-skapjan), ga-taurps f. 'förstörelse’ (: ga-tairan), ga-plaihts f. 'vänligt tilltal, tröst’ (: ga-plaihan), ga-wiss f. 'förbindelse, led’ (: ga-widan)\ — inn-atgähts f. 'inträde' (: inn-atgaggan)\ in-sahts f. 'berättelse, framställning, uppgift' (: in-sakan); twis-stass f. 'tvedräkt’ (: twis-standari)', ufar-skafts f. 'det först offrade, dbiapyVj’ (*ufar-skaban); ur-rists f. 'uppståndelse’ (: ur-reisan), us-drusts f. 'hål, lucka’ (: us-driusan), tis-qiss f. 'utbredt tal, rykte’ (us-qipan), us-stass

f. 'uppståndelse’ (: us-standan), us-tauhts f. 'fulländning’ (: us-tiuhan), us-zvahsts f. uppväxande' (: us-wahsjan), us-waur/its f. sedligt fullkomligt handlande’ (: us-waurkfan); — frasts f. (möjl. m.) 'barn, af-komma’ kan föras hit, om af *pro-s-ti till ieur. so- 'så' (jfr Osthoff PBB. XX, 89 f. IF. VIII, 10. Brugmann Grdr. I2, 301, jfr äfven Fröhde BB. XVII, 304. Johansson IF. VIII, 169). I allmänhet om germ. bildn. på -ti- jfr senast Brugmann Grdr. II, 284 fif. Wilmanns II2, 330 ff. Michels IF. XIII, 227 ff. — Några enstaka bild-ningar äro ga-bruka f. (eg. 'brytning’, så) 'stycke, skärfva’, us-wanrpa f. 'förkastelse, abort’ (jfr Wilmanns II2, 211), väl ock fair-ina f. 'beskyllning’, jfr in-ilö (jfr Kluge Stammbl.2, 79. Wilmanns

II3, 304, annorl. v. Grienberger 63). Synthetisk karakter hafva ock ga-runjö f. 'öfversvämning' (: ga-rinnati), ga-timrjö f. 'byggnad’ (:ga-timrjan, jfr Brugmann II, 321. 340. Wilmanns II2, 349 f.), ehuru dock detta senare historiskt säkert är sekundärafledning af ett *ga-timr. Snarlikt är förh. med ana-niujipa, in-niujipa f. 'förnyelse’, som är ett efter och till ana-nivjan, *in-niujan ombildadt, till niujis hörande, nhtjipa. Med faihu-geigö (se ofvan) analogt är bi-faihö f. 'förfördelande’ (: bi-faikön); ga-jukö f. 'sammanställning, liknelse’ torde på samma sätt förhålla sig till ett *ga-jukön 'sammanoka’. Isolerade står us-farpö (: us-faran, jfr Brugmann Grdr. II, 222. Wilmanns II2, 333 f.). — För st. m. -n-st. i bi-swtjane torde man (med v. Grienberger 49 ff.) böra lägga till grund ett — till *bi-wisan hörande — * b isan ja f. af samma art som 1. prmsentia, oöatcc o. s. v.

Bildningar på -ni- Brugmann Grdr. III, 270 f. Wilmanns II2, 305 ff.): ana-busns f. (: ana-biudan, obegripligt v. Grienberger 22), anda-wisns f. 'underhåll' (: *and-wisan, jfr waila-wisns)', anda-•wleizns f. 'ansikte' (: *and-wleitan, s. v. Grienberger 24); ga-rehsns f. 'bestämmelse, rådslut’ (: *ga-rékan t. ex. Brugmann Grdr. II, 268 f. v. Grienberger 91, eller *ga-réhan, -régan t. ex. Fick 4I, 529. Zupitza Gutt. 136. Uhlenbeck EWGS. 60); us-beisns f. 'tålamod' (: us-beidan)\ — ga-frijöns f. 'kärlekstecken, kyss’ (: *ga-frijön), ga-fripöns f. 'försoning’ (:gafripön), ga-mitöns f. 'tanke' (:*ga-milön)\

— af-dömeins f. ’dom, fördömelse’ (: af-dömjan), af-lageins f. ’af-läggande’ (af-lagjan), af-marzeins f. 'bedrägeri, bedårande’ (: af-marzjan), af-sateins f. 'afsättning, skiljande’ (: afsatjan), aftra-ana-stodeins 'början ånyo’ (aftra ana-stödjan, jfr ofvan), ana-lageins f. 'påläggande' (: ana-lagjan), and-kuleins f. 'afhöljande, uppenbarelse’ (: and-Jiuljan), bi-baurgeins f. 'omgärdande’ (: *bi-baurgjan), bi-rddeins f. 'förtal’ (: bi-rödjan), bi-sauleins f. 'befläckelse' (: bi-sauljan), dis-taheins f. 'förskingring' (: dis-lahjan)\ faur-dömeins f. 'fördömelse' (faur-dömjan), faur-lagcins f. 'föreläggande' <: faur-lagjan), fra-qisteins f.'förslösande’ (: fra-qistjan), fra-ivardeins f. 'fördärf (: fra-w'ardjan); ga-aggiveins f. 'aftvingande' (: ga-aggwjan), ga-bairhteins f. 'uppenbarelse1 (: ga-bairhtjari), ga-bleipeins f. förbarmande’ (: ga-bleipjan), ga-féteins f. 'smycke’ (: *ga-fétjan), ga-freideins 'försköning' (: ga-freidjan), ga-hauseins f. 'åhörande' (: ga-liausjan), ga-hraineins f. 'rening’ (: ga-hrainjari), ga-laubeins f. 'tro' (: ga-laubjari), ga-malteins f. 'upplösning' (: *ga-maltjari), ga-marzeins f. 'förargelse' (: ga-marz-jan), ga-maudeins f. 'erinring’ (: ga-maudjan), ga-méleins f. 'skrift' (: *ga-meljari), ga-raideins f. 'anordning, sats, regel’ (: ga-raidjari), ga-raihteins f. 'beriktigande, förbättring’ (: ga-raihtjan), ga-sateins f. 'skapande’ (: ga-satjan), ga-skadiveins f. 'beskuggning, tak’ (: *ga-skadivjan), ga-slcaideins f: 'skiljande’ (: jfr ga-skaidan), ga-timreins f. 'uppbyggande’ (: ga-timrjan, jfr ga-timrjö ofvan), ga-prafsteins f. ’tröst’ (: ga-prafstjan), ga-waleins f. 'utväljande’ (: ga-waljan), ga-wan-deins f. 'omvändelse’ (: ga-wandjan), ga-wargeins f. 'fördömelse’ (: ga-wargjan), ga-ivaseins f. 'beklädnad' (: ga-wasjan)\ in-maideins f. 'utbyte' (: in-maidjari); ufar-hauseins f. 'öfverhörande’ (: ufar-hausjari), afar-meleins f. 'öfverskrift’ (: ufar-méljan), ufar-ranneins f. 'bestänkning’ (: *iifo,r-rannjari)\ uf-blöteins f. 'ödmjukt bedjande’ (*uf-blötjan), uf-hauseins f. 'lydnad' (: uf-hausjan), uf-hnaiweins f. 'underkastelse’ (: uf-hnanvjan), uf-swalleins f. 'uppsvällande, högmod’ (: *nf-swalljan); us-födeins f. 'tillräckligt lifsunderhålf (:*us-födjan), us-fulleins f. 'uppfyllelse’ (: us-fulljan), us-hmeins f. lösköpande, åter-lösning’ (: *us-luniari), us-sateins f. 'skapelse, ursprung’, (: us-satjan), us-taikneins f. 'framställning’ (: us-taiknjan), us-pröpeins f. 'öfning’ (: us-pröpjan), us-walteins f. 'omvältning' (: us-waltjan), us-wandeins f. 'förförelse’ (: us-wandjan); waja-mereins f. 'lastande' (: waja.-me.r-jan; jfr Wilmanns II2, 308). — ana-kunnains f. 'läsning' (: ana-kunnari), at-witains f. 'iakttagelse’ (: *at-wilan), bi-runains f. 'hemligt anslag mot ngn’ (: *bi-runan), ga-höbains f. ’afhållsamhet’ (: ga-haban), ga-hweilains f. 'hvila, ro’ (: ga-hweilan), us-pulains f. 'tålamod’ (: us-pulan). — Enstaka är ga-baurjöpus m. 'förlustelse, nöje' (: *ga-baurjan, jfr Wilmanns II2 345).

Af största intresse äro de verbala -jo-afiedningarna, hvilkamed sitt komplement uppgå i synthetiska bildningar, som hafva en mycket ålderdomlig pregel och tydligen genom sin förekomst i ariska, italiska och germanska (sannolikt flera) språk äro af indo-europeiskt datum. Denna omständighet har icke blifvit tillbörligen uppmärksammad, hvarför jag här något mera ingående upptager denna typ till diskussion. I sskr. finnas en del verbalabstrakta på -j/a-, men som icke — på ett par undantag när — uppträda annat än i komposition (Whitney § 1213c): brahma-jyéya-, vasu-déya-,

bhäga-dhéya--liksom det klassiska ordet för namn näma-dheya-

— purva-péya-, karma-krtya-, déva-huya-, glrsa-bhidya-, brahma-cårya-, nr-sähya-, rtödya-; abhi-bh-uya-, saha-géyya-, sadhå-stutya. Med dessa böra nu sammanställas de bekanta latinska bildningarna på -io- såsom aqu-agium, galli-cinium, boui-ctdiim, stilli-cldium, stiri-cidium, päni-ficium, lumbi-fragium, regi-fugium, spici-legium, fiori-lcgium, cor-dolium, lecti-sternmm, mal-luuium, sti-pendium, sol-stiihim, sol-sequium o. s. v., eller med prefixala element: al-luuium, amb-axium, suf-fragium, com-pendium, col-loquium, com-pluuium, im-pluuium, cö-nubmm, prö-pudium, re-pudium, prce-sidium m. fl.; gruppen är tydligen starkt produktiv i fråga om verbala 'samman-bildningar’. Gotiska bildningar af denna typ äro and-wairfti n. 'närvaro, ansikte’, *bi-ari (i un-biari) eg. 'plöjning', så 'dragdjur, tamt djur’ (jfr v. Grienberger 225 f.), faura-gaggi n. ’föreståndarskap, förvaltning’ (: faura-gaggan), ga-runi n. 'hemlig rådplägning’, ga-waurlci n. 'sysselsättning’ (jfr fht. gi-misgi: gi-misgen, gi-midli: mullen, ge-fluhte : flehtan o. s. v. Wilmanns II2, 244), ga-pagki n. 'betänklighet', ga-wairpi n. ’fred’; faura-tani n. 'tecken, under’ (: jfr g. tandjan, tundnan, fht. zundén ’glöda’, mht. zinden 'brinna, glöda’, v. Grienberger 65, jfr Wiedemann BB. XXVIII, 53 f.), kan förklaras som en sekundärafledning. Samma är fallet med faura-mofili n. 'före-ståndarskap’ (jfr fanra-maplcis), ufar-meli n. 'öfverskrift' (jfr mela n. pl.), men säkert är att de snarast äro bildade i anslutning til! verb som *faura-mapljan, ufar-méljan; — uf-kunjn n. 'kunskap’ bör snarast förbindas med uf-kunnan (jfr s. -ha-tya- i ahi-håtya-, 1. sol-stitium o. a. på -tio-) än härledas ur ett *uf-JcunJ)s. Så ock ga-minpi n. ’minne’ motsv. ett lat. *Com-mentium. Om andra got. (germ.) afledningar på -ja- ('sekundära sammanbildningar’) såsom faurafilli, andanahti, gariudi o. s. v. se nedan.

2. Andra ledet i underordnadt förhållande.

a) Egentliga sammansättningar.

a) Första ledet substantiv. Andra ledet en kasusform best. första ledet. Isoleradt blir naturligtvis det hela ett adverb (adverbial) och kommer här icke i betraktande; det hela som attribut (mäst med hypostasering af adverbet som stam, s. vajra-bähu-, Indrädi- o. s. v.), jfr t. ex. 1. pater-faviilias, fr. connétable (af comes stabuli), se nedan under C, b.

P) Första ledet adjektiv. Andra ledet en kasusform best. första ledet. Häraf uppstår antingen en sammansättning med första ledet flekteradt och det senare ledet som best., eller vanligast, medels hypostas af det hela den grekiska typen Eaö-8-sos af Taoj S-stp, utån ex. i gotiska.

'() Första ledet en preposition. Andra ledet kasusform styrd af det första. Isoleradt det hela adverb, t. ex. framwigis 'fortfarande’; som attribut (mäst med hypostasering, s. ati-mätra-) se under C. c.

b) Syntheta.

Det har i indocuropeisk tid sannolikt äfven funnits synthetiska sammansättningar med första ledet verbalt styrande andra ledet. Det verbala första ledet kunde antingen vara ett (relativ-)particip i (kongruens-)anslutning till ett annat ord i satsen, det hela sålunda en attributiv sats; eller en finit verbalform åtföljd af sitt komplement, d. v. s. ursprungligen parentetisk attributssats. Till den förra arten kunna räknas bildningar som ys.pé-y.ocpTzcc,, åpyé-xaxo;, fp. Däraya-vaui (af *daraya-vahu-) 'hållande rikedom’; till den senare arten höra enligt min mening säkert s. dåti-värä- 'gåfvor skänkande’, gr. åXxsai-TiercXo; ’pep 1 oss 1 äpande’ (eg. — 'släpar peplos’ —) o. s. v. Jfr framförallt Jacobi Comp. u. nebens. 46 ff. I och med att dessa satser nedsjönko till attribut, tenderade de att uttrycka sitt kongruensförhållande i det adverbiala komplementet (objekt o. s. v.),d. v. s. det hela hypostaserades som dcklinationsstammar, och så till vida höra äfven sådana eventuelt förekommande bildningar under C. —

Helt annat är förhållandet med de flesta germ. komposita med verbalt första led. De äro icke adjektiver utan substantiver, och det första (verbala) ledet står tydligen i attributsförhållande därtill: fall som tänd-sticka, tvätt-björn, t. giess-kanne, sing-vogel, fht. brenn-isarn ’brenn-eisen’, wezzi-stein \vetz-stein’ o. s. v. Dessa kompositas uppkomst har isht Osthoff Vb. in der nom.-komp. bemödat sig att klargöra, jfr Wilmanns II2 541 ff. Bland gotiska komp., som synas varit uppfattade såsom innehållande verbalt första led af denna senare typ kunna nämnas: winjn-shaurö 'kastskofvel’ (: -ivinpjan), fjiujA-giss f. 'välsignelse* (Osthoff a. st. 12 f. Kremer PBB. VIII, 418 och der cit. litt.); hit torde också kunna räknas baira-bagms, sål. eg. 'bär-träd, träd som bär (frukt)’.

C. »Babuvrlhi» -komposita.

Under denna rubrik förtecknar jag alla de tvåledade komposita, som såsom helhet äro adjektiv och enligt vanlig uppfattning betraktas som muterade »karmadhäraya» och »tatpurusa». Att denna kompositionstyp skulle uppstått genom enkel metaforisk användning af de ursprungliga substantiv-komposita, såsom vanligen antages (Osthoff Verb. i. d. nom.-komp. 128 ff. Brugmann II, 87 f. o. a.), är i sig själf föga troligt och för stora grupper af ord en ren omöjlighet, såsom redan Jacobi Comp. u. nebens. 83 ff. upp-uppvisat och t. ex. äfven Wilmanns II2, 419 f. 516 ff. erkänt, jfr Leumann IF, VIII, 297 f. Troligast hafva de indoeuropeiska komposita — och för de sanskritiska hafva indiska grammatici i känslan af detta ursprung gjort motsvarande analys — uppkommit ur attributiva — mera parentetiskt ställda — relativsatser med under-förstådt predikatsverb (vb. *esti) och egaren (den person eller sak som omedelbart nämnts i satsen) likaledes (dbro -/.oivou) utelemnad. I de egentliga bahuvrlhi äro således lederna predikativ 4- subjekt, som i form af sammansättning ställde sig i kongruensförhållande till det ord, hvartill det hela var en beskrifvande relativ-sats. Detär tydligt, att en person icke kunde få sig tillagd en egenskap s. brhad-agva- 'egande stark(a) häst(ar)’ på metaforisk väg, utan genom attraktion af en ursprunglig parentetisk sats — *bhryfmt ekuos (ejus est) —. Men äfven satser af annan form kunna — genom attraktion och hypostas — omformas till komposita. Om det talades om Indra, kunde som ett vanligen återkommande kliché-artadt tillägg sägas — vajrö hähäu (ejus est) 'viggen i (på) armen’ —, och så uppstod ett komp. vajrabähu-. Enklare är proceduren vid fall som s. ati-mätra- eg. 'utöfver måttet varande’. Det kan tänkas som ett omedelbart attribut — ati mätråm — till ett föremål; men riktigast förefaller äfven här att tänka sig uttrycket som mera parentetiskt (relativt beskrifvande) med utelemnadt subjekt. I alla händelser har kongruens-attraktion ledt till ett adj. atimätra-. Ehuru egentligen tillhörande en senare af delning uppför jag här alla sådana afledningar, som hafva absolut samma betydelse som bahuvnhi-komposita, nämligen afledn. på -jo- (jfr Wilmanns II2, 420 fif.).

a) Första ledet är det urspr. predikativet (motsvarande B. 1. a. a).

a) Första ledet subst., vare sig tänkt i samma kasus som subjektet eller i något kasusförhållande därtill (motsv. B, 1. a. a. aa och [3j3): aihwa-tundi f. 'törnbuske’ är väl moveradt fem. (ieur. *eJcuo-dnli) till ett mask. bah. med betydelse ’som har hästtänder’; osäkrare är förhållandet medpiudan-gardi f. 'konungarike; konungapalats’, i så fall femin. substantivering af ett adj. med betydelse 'hafvande en konungagård’. Det kan emellertid — liksom till nöds äfven aihwa-tundi vara afledning af tatpurusa-sammansättn. *J>iudan-gards 'konungagård' (resp. *aihwa-tunpus 'hästtand’, jfr Wilmanns II2, 250); *man-leiks eg. ’som har en mans gestalt, manlik’ (t. grund för man(ri)leika m. ’bild’); liugna-waurds (m.) 'lögnare'; pruts-fills 'som har hudutslag' (pruts-fill n. 'utslag' ant. = 'utslags-hud' eller, sannolikare, substantiveradt neutr. af bah.); *waira-leiks 'manlig' (i adv. wairaleikö); att waurdahs skulle vara bah.-komp. waurd-ah-'hafvande ordagrann betydelse’ (v. Grienberger 138) är föga troligt (jfr Brugmann Grdr. II, 244); sannolikare är deremot v. Grienber-gers 167 tolkning af niulcl-ahs som 'hvars förstånd är ett barns, barnslig’ (annorlunda t. ex. Uhlenbeck EWGS. 117); haipiwisJcs är säkert icke någon sammans.

P) Första ledet adjektiv tänkt i samma kasus som subjektet (motsv. B, 1. a. a. ff). Vore aglaits 'förskräcklig, skamlig, hemsk’ en sammans., så kunde den i alla fall icke förklaras som v. Grienberger 10. 49. 248 föreslår, ur *ag-wlaits, utan på sin höjd af ett *aglu-ivlaita- 1. *agla-wlaita- genom haplologi; förmodligen att göra med stambildning, alltså *aglai-t- (verbal-st. aglai- liksom habai- arbai- o. s. v., jfr senast Wiedemann BB. XXVII, 50

f.);

— aglait-gastalds ’som har skamlig vinst’, *aglaiti-waurds 'oförskämd’ (i aglaitiwaurdei); ahtau-dögs 'åttadags-'; *aina-munds 'enstämmig’ (i ainamundipa), ain-falps 'enfaldig' (senare ledet ieur. *p\to-, s. puta-, gr. -TCaXxo;, Wilmanns II3, 602); ain-lif eg. 'hvars räst, öfverskott är 1’ (näml. dekad); alja-kuns 'af annan släkt’ (jfr Wilmanns II2, 421. v. Grienberger 7, 249); *alja-leiks 'annorlunda beskaffad’ (i aljaleiW 'annorlunda'); * all-andeis 'fullständig’ (i allandjö 'i alla ändar’1); *alla-waurstws kan ligga till grund för alla-waurstiva, i fråga om hvilket andra uppfattningar möjliga (s. ofvan); *anfiar-leiks 'olik' (i anparleikö 'annorlunda', anparleikei); arma-hairts 'barmhärtig’; *balwa-wes 'hvars väsen är ondt’ (om baliva-ivései); *dtvala-waurds 'dåraktigt talande' (i dwalaiuaurdei); fidur-dögs 'fyra dagars-’, fidur-falps 'fyrfaldig'; *filu-deis 'slug' (i filn-deisei; *deisa- af ieur. *dhiso- 'tanke’ till dheis- i s. dhlsa-mäna-, o. s. v., jfr v. Grienberger 69), filu-faihs 'brokig' (s. ofvan; jfr t. ex. Zupitza Gutt. 189. Uhlenbeck GWGS. 45), *filu-ivaurds mångordig' (i filmvaurdei, filuwaurdjan), *fulla-fraps resp. -jis (i fidla-frapjan 'vara vid fullt förnuft'), fidla-töjis 'fullkomlig’, grind<X-fraps resp. -jis 'klenmodig’; hardu-hairts 'hårdhjärtad’ (i harduhairtei), hauh-hairts 'ädelmodig', hauh-puhts id., hrainja-hairts 'renhjärtad'; hivé-laups 'huru stor’, hivé-, hwi-leiks 'huru beskaffad'; ibna-leiks 'lika beskaffad’, ibna-skauns 'lika skön’ (om senare ledet subst.;

1 Att i alakjö se en likadan bildning, d. v. s. grundad på en sammans., flr åtminstone onödigt (jfr v. Grienberger 18).kan äfven uppfattas som eg. sammans, s. s. 463); jugga-laups 'ungdomlig; yngling’; *lapa-leiks (i lap>a-leikö 'gärna’), oin lajm- adj. (om subst., till föreg. afdelning, jfr v. Grienberger 145 f.); Hagga-möds (i laggamödei) 'långmodig’; lausa-waurds 'pladdrande’, *laus-hands 'tomhändt’ (i laushandja), latis-qiprs 'nykter, fastande’; liuba-leiks 'Ijuflig'; manag-falps 'mångfaldig'; mikil-puhts 'högttänkande'; missa-leilcs 'olika’; *muhamöds 'saktmodig' (i miilcamödei, s. Johansson PBB. XV, 234 ff.); naudi-paurfts 'nödig’ kan vara bah. ’som innebär nytta, behof för nöden' (s. s. 463); sama-fraps resp. -jis ’endräktig’, -huns ’af samma släkt’, -laups 'lika stor’, -leiks 'lika beskaffad’, -saiwals 'endräktig’; silba-siimeis 'vittne', silba-iviljis 'frivillig' (s. nedan); silda-leiks 'underbar' (hvaraf substantiveradt silda-leik n. 'förundran', silda-leikjan); siva-laups 'så stor', swa-leiks ’så beskaffad’; taihuntaihund-falps ’ioo-faldig’; tivalil-wintrus ’i2-årig’; twa-lif' 12’ (s. ainlif); tai-hun-téweis 'io-radig' (så väl med rätt v. Grienberger 209: fimfhandam taihuntäwjam); ubil-töjis 'illa handlande’, hvilket liksom fulla-töjis

o. a. af språkkänslan äfven kan uppfattas som syntheton till taujan

o. s. v. (jfr Wilmanns II2 424); ubil-ivaurds ’smädelysten’ (hvaraf ubilwaurdjari). — Dunkelt är daupubleis 'morti destinatus’. Mäst tolkas det som en afledning *äaupu-blio- (L. Meyer 69. 317. J. Schmidt Krit. 135. Wilmanns II2 275. v. Grienberger 249), hvilket torde vara det sannolikaste. En möjlighet är dock att deri se en afledning lika med en bahuvrlhi-bildning *daiipu-ublo-: *-ublio- med betydelse 'hvars onda är döden’ 1. dyl. (jfr s. 462).

y) Första ledet prefix (adv.) tänkt som urspr. predikativ (motsv. B. 1. a. a. 58).

I fråga först om några sammans, med af- kan man tveka om de äro att föra hit (eg. bah.) eller till c. Så kan *af-grund(u)s 'grundlös' (i afgrundipa) antingen tolkas som ’(cujus) af (est) grim-dus’, i hvilket fall egentligt bah. föreligger; eller som ’(qui est) af grundau . Af samma art: af-gups 'gudlös’, af-haims 1. -eis 'hemlös’; *anda-neips, i sv. f. -neipa 'motståndare” eg. (cujus est) anda neip’; *and-augeis 'öppen, frimodig’ (i andaugiba, andaugjö) bör hällre fattas som 'som har sitt öga midt emot’; annars '(som är)emot (en annans) öga’ (under c); anda-stapjis 'vedersakare’ kan (liksom ofvan nämda silba-siuneis, resp. silba-wiljis) vara afledning af substantivsammans. *anda-staps 'motställning' o. s. v.; anda-staua 'motståndare inför rätta’ kan uppfattas som -w-st. af ett bah. ’hvars ställning är mot’ (jfr staua f. ’dom, rätt’), bi-rckeis (1. bi-réks) ’i fara, förföljd’ eg. ’(cui est) *bi röks’ (möjl. ock. ’(qui est) *bi réka(i)’ 'i fara’; till etymol. ett förslag hos v. Grienberger 48 f.); fram-aldrs 'åldrig’ (eg. ’hvars ålder är framryckt’; oriktigt v. Grienberger 73, riktigt 24g liksom Wilmanns II2, 421); *fram-wigs eg. 'vägen fram’ kan ligga till grund för adv. fram-mgis, ehuru detta också kan vara hopryckning (primärt adv.) af fram och wigis. — Sammans, med ga- äro mäst hypostaser af prepositionsförbindelser. Som bah. böra

dock fattas *ga-dails (i ga-daila ’deltagare’, sål.) som har del med’; *ga-danks (i ga-dauka 'bordskamrat’) 'som har dauJe 'måltid’ tills, med ngn’ (v. Grienberger 78 f.), ga-hlaifs 'kamrat' -a- och -i-st. (Neap. urk. samt i gahlaiba, jfr v. Grienberger 79. 84); ga-faurs 'nykter, besinningsfull' kan äfven föras hit under antagande af ett subst. *furi- 'färd, uppförande’ (s. s. 464); *ga-häheis (i ga-halijö adv. 'sammanhängande’) eg. ’som har sammanhang med’ (jfr Wilmanns II2, V 22. 424); *ga-leiks 'hvars kropp är (gemensam) med’ (i galeika som har del i en kropp, medinförlifvad’); ga-leiks 'lik' (samt i adv. galeikö, galeiki, galeikön o. s. v.), *ga-laists (i ga-laista) 'följeslagare' (eg. 'livars spår är med’, men ock ’som är med en annans spår’); ga-mains 'gemensam' (om senare ledet att fatta som urspr. substantiv = 'utbyte', alltså 'som har utbyte med ngn’; osäkert, s. s. 464); *ga-frap(ji)s 'förståndig' (i gafrapjei) kan vara som har förståndet med’ (jfr uttryck som 'hafva ögonen med sig’), men sannolikare är väl ’med förstånd'. Gränsen är öfver hufvud ytterst flytande: den urspr. parentessatsen innehöll skemat •— med förstånd' — som lika så väl kunde betyda att 'förståndet är med’ som ’(är försedd) med förstånd’. Det torde hända att det pre-positionella uttrycket i många fall är sekundärt beroende på syntaktisk ombildning eller kontamination. Vidare *ga-juks ’som har ok samman med’ i gajuka m. gajukö f. 'kvinlig kamrat’ (Phil.IV, 3, Wilmanns II2, 209; jfr Brugmann Grdr. II, 321. 325); *ga-marlcs (i ga-marlcö 'grannkvinna’) eg. 'sammarking’; *ga-razns i garazna 'granne’; *ga-sinps 'som har sin väg tillsammans med’ (i gasinpja, mipgasinpa); *ga-waur$tivs i ga-waurstwa 'medarbetare’ (s. s. 461); ev. ga-iviljis, *ga-dils s. nedan; in-ahs 'förståndig’ = ’in (quo est) aha'. I fråga om sammans, med un- kan man vara tveksam, om de skola föras under eg. bahuvrihi, d. v. s. härledas ur satser der negationen är predikativ (negerar verbet), eller att uppfatta som prepositionella förbindelser med negationen = ’utan’. Mig är det förra betraktelsesättet sannolikare. *un-beists 'utån surdeg’ (i un-beistei o. s. v.); un-faurs 'ouppfostrad, cpXuapsc’, om senare ledet urspr. subst. (s. ofvan, jfr v. Grienberger 81); *un-hweils 'rastlös’ (i un-hweilö 'beständigt'); *un-kars (1. -Tcarjis, i urikarja) 'utån omsorg'; un-leds 'arm' (s. v. Grienberger 227); *un-mans 'omänsklig’ (i wnmana-riggivs, s. ofvan), un-sibjis, 'lag-, gudlös’ (eg. 'utån stam’); un-slcaus, om senare ledet subst., sål. 'utån täckelse; oomtöcknad, nykter, klar’ (jfr v. Grienberger 228); un-tals 'obekväm, oläraktig’, un-tils 'opassande’ (om til subst. s. ofvan), un-wamms 'obefläckad’, un -waurshvs 'ovärksam' (i umvaurstwa, -ö, s. s. 462).

b) Första ledet är subjektet, hvartill andra i kasus förhållande.

Hypostatiska ord (uppkomna ur B. 2. a. a). Ett enda fall ur gotiskan skall här nämnas. Det g. verbet waifairhwjan 've-klaga’ är afledt af ett *waifairhws, ev. dess syntaktiska ur-sprungsforbindelse. Denna åter har måst vara en utropssats af ungefar följande utseende: ivai fairhwau 've verldenl’, der ve är substantiviskt.

c) Prepositionsuttryck.

Det hela har uppkommit genom hypostas af ett uttryck bestående af preposition med deraf styrd kasusform (motsv. B. 2. a. y). Hit höra *afar-sdbbatus (i gen. pl. afarsabbaté 'dagen efter sabbaten’ Mc. XVI, 2, jfr dock Wilmanns II2, 548. 574); *af-grundus 'bottenlös', af-gups ’gudlös’ och af-haims resp. -eis höra väl hällre hit än under a\ ana-haims ’i hemmet varande’; ana-laugns ’för-borgad’ (eg. ’im geheimen’); *ana-leiJcs ’lik’ (i ana-leihö, jfr dock Wilmanns II2, 477), ana-siuns 'synbar1, *ana-wiljis 'villig’ (i ana-wiljei)\ bi-relceis resp. bi-rclcs s. under a\ — faura-mapleis 'föreståndare, ordförande’; ga-drauhts 'krigare’; *ga-frap(ji)s 'förståndig’ (s. s. 479); ga-gups ’from’, eg. 'som är med gud’ (ev. '(quo) cum deus'); *ga-reds 'anständig’ (i ga-rédaba), om senare ledet ej adj., ’(i öfverensstämmclse) med ordningen’; ga-riuds 'blygsam, ärbar’, om senare ledet ej adj. (s. ofvan), eg. ’med rodnad’ (jfr v. Grienberger 91), ga-slcöhs '(försedd) med sko’; ga-tils 'passande’, sål. eg. ’(i öfverensst.) med omständigheterna’ (om til subst.), ga-ivamms 'fläckig, oren’, ga-waurts ’rotad’, ga-wiljis 'enstämmig, villig’; in-witöps 'stående under lagen’, Hngards (i ingardja 'familjemedlem’), Hn-Tciljia 'hafvande’ (i inJcilpo), *in-huns (i inkimja 'stammedlem’); *ib-dcds eg. ’åt dalen till’ (i ibdalja 'sluttning’); nf-aipeis 'stående under eden’, uf-wairs f. ufivaira 'stående under en man’ (jfr v. Grienberger 224); *ufar-mauds 'utöfver minnet (gående), glömsk' (i ufarmaudei); *ufar-himins 'öfverhimmelsk’ (i ufarhimina-kunps), *us-fairins i usfairina ’tadellös’, *us-grups i usgrudja 'modlös, trög’, *us-haists i ushaista 'lidande brist’ (v. Grienberger 232), *us-lips i us-lipa 'giktbruten' (’ur led’), *us-sinps i ussindö 'framträdande, särdeles’, *us-sTcaus (i usskawjan), om andra ledet att fatta som subst. (s. ofvan, jfr v. Grienberger 228), *usstiurs i us-stiuriba 'tygellöst', om med Wilmanns II2, 421

man i andra ledet har att se ett subst. = fht. stiura 'skatt'; *us-ivöns (i us-ivéna 'hopplös'); i us-iviss väl att se ett adj.-part. wiss (s. ofvan; vare sig till (ga-) widan eller ivitari).

D. Afledningar.

Ehuru det egentligen icke hör till ämnet, skall jag lemna en summarisk förteckning på afledningar af sammansättningar, dels emedan de ofta oriktigt förblandas med dessa, dels för att fa beröra en grupp af afledningar, som faktiskt i språket spela samma rol som sammansättningar.a) Person- (resp. sak-)beteckningar.

a) Bildningar på -io-, såvidt de icke redan uppförts speciellt under bahuvrlhi (jfr Brugmann Grdr. II, 123. Wilmanns II*, 234 ff.).

1. Afledningar af och lika med »bahuvrlhi», s. ofvan.

2. Afledningar af substantiver: gudblostreis 'gudsdyrkarc' (s. s. 458), ev. silbasiuneis 'vittne' (s. s. 478 f.) och silbawiljis (s. s. 478 f.), ivitödafasteis, -laisareis (s. s. 459; jfr Wilmanns II2, 286); andastapjis 'vedersakare' (s. s. 468); faurastasseis 'föreståndare'; *gabaurjis 'glad, villig' (: yabaur 'fäst').

fi) Bildningar på -an- och -jan- (jfr Brugmann Grdr. II, 324. 332 f. 339. Wilmanns II2, 195 ff. 234 ff.).

1. Afledningar af adj. (bestämd flexion): alaparba, anawairpö s. n. 'framtid'; qipuhaftö 'hafvande'; haubipivunda 'en i hufvudet sårad'; undarleija 'den lägste' (s. s. 462), gamainja 'en delaktig' (s. s. 479); sivultawairpja 'döden nära'; usfilma 'förskräckt', unhulpa -ö 'ond ande'; andastaua 'motståndare inför rätta' (s. s. 479); anda-neipa 'motståndare' (s. s. 478); gadaila 'deltagare', gadauka 'bordskamrat', jfr gadriuga 'soldat' (om krimg. cadariou så att tolka); gahlaiba 'kamrat'; gajuTca [.gajnJcöid.,galaista'fö\)es\agare,galeika 'medförkroppsligad', gamarkö 'grannkvinna', garazna 'granne', mip-gasinpa och gasinpja 'följeslagare', gawaurstwa 'medarbetare', ga-tvilja 'villig'; inkilpö 'hafvande', ingardja -5 'familjemedlem', in-hunja 'stammedlem', ibdalja 'sluttning', urikarja 'obekymrad', un-sibja 'laglös', unwaurstiva; 'ovärksam' usfairina 'tadellös'; usgrudja 'modlös, trög', ushaista 'lidande brist', uslipa 'giktbruten', usivéna 'hopplös'. — allaivaurstiva 'allvärkande', manleika 'bild', laushandja 'tomhändt'. — fidlaivita, unwita (s. s. 467 f.) kunna också betraktas som afl. af *fulla-, *un-wits.

2. Afledningar af substantiv: lukarnastapa 'ljusstake' (s.s. 458), manamaurprja (s. s. 458); bisunja m. i bisunjané (: fem. *bisunja s. s. 471); gauja 'gauinnevånare' (s. s. 483); waidédja 'missdådare'.

f) Bildning på -inga- (jfr Brugmann Grdr. II, 252. Wilmanns II2, 372). Trots fs. gaduling kan man misstänka, att gadiliggs släktinge' grundar sig på ett bah. *ga-dils 'sambrösting' (jfr fht. tila 'spene').b) Sekundärabstrakta, a) Bildningar på -io-,

Af alla abstraktbildningar äro dessa de viktigaste såsom återgående på en troligen redan indoeuropeisk typ, som under form af afledning tjenat samma ändamål som sammansättning. För många af hithörande ord kan man således förutsätta, att de ursprungliga sammansättningar, hvaraf de formelt äro afledningar, faktiskt icke existerat, utan att dessa blifvit bildade direkt (s. k. sammanbild-ningar, jfr Wilmanns II2 238 ff. 5 16 f.). Typen är särdeles lifskraftig i latinet såsom cequinoctium, priuilcgium, dinummium, quadriuium, millefolium, quinquennium, ambiuium, infortunium; — diludium, in-terlunium, aduerbium, amburbium o. s. v. Rena afledningar äro usivissi 'dåraktighet' 1. 'ovetcnhet', unwiti 'ovetenhet', unhunpi 'okunnighet', unlcdi 'armod', unsuti 'oro', imhaili 'sjuklighet, sjukdom'; galeiki 'likhet', gariudi 'ärbarhet', biuhti 'vana', andbahti 'tjenst' (s. 464), fidurragini 'en fyrafurstes ämbete', lausaivaurdi 'tomt prat', ev. aglaiti (s. s. 477). Vidare gashöhi 'ett par skor', gasJcalki 'med-tjenarskap; tjenare'; andalauni Vedergällning', andaugi 'ansikte', andawairpi 'motvärde, pris', andawaurdi'svar'; atajmi 'år'; garuni 'hemlig rådplägning' (1. synth., s. 473), galigri 'biläger', hvarmed möjligen att sammanställa filigri, som jag snarare (med Kluge Pauls Grdr.

I2, 508) förklarar ur *fi-ligria- ur *(e)pi-leghrio- än ur filhan såsom vanligen sker (senast Brugmann Grdr, I2, 281. v. Grienberger 67 f. Wiedemann BB. XXVIII, 21); gawaurdi 'samtal'; faurafilli 'förhud'. En del stå på gränsen till motsv. syntheta, der andwairpi, gctwaurTci, fauragaggi, fauratani, ufarméli o. a. äro uppförda. Hit bör ock föras ga-wi n. 'område, gau' (: otf\ 'by', Schrader IF. IX Anz. 172). — Prepositionella sammanbildningar

andanahti 'tiden inemot natten, afton’, fauradauri 'platsen framför dörren’, faura-mapli 'föreståndar-, ordförandeskap’; haimöfdi är en sammanbild-ning af haims och ett med fisl. ådal identiskt *öpal; manauli gestalt, bild’ är lyckligt etymologiseradt af v. Grienberger 155, som ställer senare delen till 1. ocidus (annorl. Bugge IF. V, 274. Holt-hausen AfdA. XXIV, 34).P) Femininbildning till -io-stammar.

Eventuelt hit piudangardi 'kungapalats, -rike' och aihwatundi (s. s. 476) samt de till -ön-st. ombildade gariudjö 'ärbarhet’ (eg. ’rodnad’) och gatimrjö (s. s. 471).

Y) Bildningar på -ti-, -tu-ti-.

Blott gamainps 'församling’ (jfr Brugmann Grdr. II, 290. Wilmanns II, 335); gamaindups 'gemenskap’.

S) Bildningar på -tä, g. -i-pa (jfr Brugmann Grdr. II, 224 f. Wilmanns II2, 399 ff.).

Hit höra: afgrundipa ’afgrund’, garaihtipa 'rättfärdighet’, in-windipa 'orättfärdighet', unsivéripa 'vanära’, unhrainipa 'orenhet’. ainamundipa 'enstämmighet’, armahairtipa.

s) Bildningar på -in- (Brugmann Grdr. II, 340. Wilmanns

II2, 252 ff.).

Hit höra: allswérei resp. ala-werei (allawérei, s. s. 463), faihufri-hei 'girighet', -gairnei id., wiljahalpei 'gunst', lubjaleisei 'giftkunnighet’, gamainei 'gemenskap’, garaihtei 'rättfärdighet’, prasabalpei 'stridslystnad’, unagei 'frihet från fruktan’ (jfr Wilmanns II2, 260), undiwanei 'odödlighet’, unfrödei ’oförstånd’, ungaraihtei 'orättfärdighet’, unhrainei 'orenhet’, unriurei 'oförgänglighet’, unsélei 'ondska’, unswérei 'vanära’, unwérei 'ovilja' (om till ett unwérs; un-wéreins, om till unwérjan, jfr v. Grienberger 229); om ett eventuelt wajamerei 'egenskapen att lasta' och sammanblandning i flexio-nen mellan -in- och -ini-st. s. Wilmanns II2, 308 f.; hindarweisei 'bakslughet', mipivissei 'samvete', ufarfullei 'öfverfyllnad', usbalpei 'fräckhet', usdaupei 'ifver, uthållighet’, usfilmei 'rädsla', usstiurei 'tygellöshet' (jfr s. s. 481). — aglaitei 'okyskhet, utsväfning’ (om återgående på sammans., s. s. 477), aglaitiwaurdei 'skändligt tal’; ain-falpei 'enfald', anparleikei 'olikhet, förändring', armahairtei . 'barmhärtighet’, balivaivései 'ondska' (s. 477), dwalawaurdei 'dåraktigt tal’ filu-deisei 'slughet' (s. s. 477), filuwaurdei 'mångordighet', hardu-hairtei 'hårdhet', hauhhairtei 'ädelmod1, laggamödei 'långmodighet', lausawaurdei 'pratsjuka', lausqiprei 'fasta', mukamödei 'saktmod', nivMahei 'barnslighet, oförstånd’ (s. s. 476 f.) — afgudei 'gudlöshet',analaugnei 'undangömdhet', anawiljei 'villighet', lirekei 'fara', gagu-dei 'fromhet’, gafrapjei 'förståndighet', ufarmaudei 'glömska; un-beistei 'egenskapen att vara osyrad’, unwammei 'orenhet’; usbeis-nei 'tålamod'.

3) Adj'ektivafledningar äro: gawairpeigs 'fredlig' (: gawairpi), gawizneigs 'fröjdande sig ät', usbeisneigs 'tålig' (usbeisns), andanemeigs 'angenäm' (: andanéms, jfr Brugmann Grdr. II, 255).Alvissmal i, 6.

Af

HJALMAR PSILANDER.

Första strofen i Alvfssmäl, som bekant bevarad blott i en handskrift, Codex Regius, lyder:

Becki breijm, nv scal hrv]r mej) mer keim i sinni snvaz; kratap vm mégi mvn hveriom piccia, heima scalat hvild nema.

Den sedvanliga tolkningen af sista versraden 'hemma skall hon ej njuta hvila’ är i och för sig oklanderlig. Huilj) nema är ju det äldre uttrycket för det gängse taka huilj) \ at den vanliga negationen. Emellertid ger denna mening intet rimligt sammanhang med strofens innehåll i öfrigt. Dvärgen Alvfss kommer ju för att hemta sin brud hos Tor, hennes giftoman. Hon skall genast följa med honom hem (v. 2. heim). Den stora brådskan föranleder honom till anmärkningen: hratat (eller möjligen urspr. hrapat) um mége etc.: 'detta månde synas hvar man ett brådstörtadt tillväga-gående i fråga om giftermål’. Man väntar, att den följande raden skall innehålla något annat än det omotiverade: 'hemma, d. v. s. hemma hos Tor, skall hon icke njuta hvila’. Den underliga motsättningen mellan betydelsen af heint r. 2 (hem till dvärgen) och heima (hemma hos Tor) gör saken icke bättre.Hvad man

väntar i sammanhanget, synes mig vara: (detta är ett brådstörtadt giftermål, ty) hustru skall man taga sig i lugn och ro. Denna mening torde kunna ligga i sista raden, om man i heima söker ett ord för hustru och låter at vara preposition, hörande till huilfi. Versen kräfver då blott en lätt ändring heima till heimo, acc.' till ett subst. heima, hustru. Något sådant ord i isl. kan jag emellertid icke uppvisa. Dock vill jag nämna, att Mätzner i sin me. ordbok under heme hänvisar till Edmonston, Glossary of Shetland and Orkney words, som s. 47 upptager hemma 'wife, housewife'.

Lika litet kan jag med exempel ur isl. litteraturen stödja uttrycket at huilfi 'i ro'. Med prep. i är huilfi förbundet Hår-bardsljöd 3, g: åt ek i huilfi etc. Om negationen at inkommit för ett ursprungl. å, som bekant likaledes både neg. och prep., blefve uttrycket å huilfi, jfr det vanliga å laun 'lönligen'.

Genom denna tolkning finge versraden ordspråkets form. Jfr bregfii engi fysto heiti fira i slutet af den strof, som näst efter lägges i dvärgens mun.Sid. 26 rad 21 f. läs: helsfyr, helskefyr. v 34 „ 21 „ Mölnaren.

„ 183 „ 4 nfr. står: no. horsk, läs: no. hork.Ord=register.

Nyisländska.

Nynorska.

Fornsvetiska.

Nysvenska.

A *> 4 J>, 0 0 «

4 A 0 A * & *\é'$'lé,,é'j!i

•*&.é

a###;*;

♦ A o *> &_ o &_ $ o

• #.« $/$> -?; A, « A * A, * JL * JL *

%'tt fhjfT 4:

•'Xé',é',é'M

&,é ,&é'&

6 J> Q A. 0 A *> A 0 \<

1 '3?/S' '^.'É' *,

s> $ iw

» ,>, V .V. * .«. V .0. 6 .0.

r , ivi . Vi svi , Vi iV

I A. -) 4 » A o A <> ,o. a

sl.Méé,

. " A 1 » A. • * A

Ii*